Günümüzde Sosyal Teori

Editörler:
Anthony Giddens
Jonathan Turner

SAY

GÜNÜMÜZDE SOSYAL TEORİ

Anthony Giddens

Giddens, 1938'de orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak Edmonton, Londra'da doğdu. Sosyoloji ve psikoloji eğitimi aldığı Hull Üniversitesi'nden 1959'da mezun oldu. The London School of Economics'te yüksek lisansını, Cambridge Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1961'de Leicester Üniversitesi'nde sosyal psikoloji dersleri vermeye başladı. İngiliz sosyolojisinin gelişim yerlerinden biri olan Leicester'da, Norbert Elias'la tanıştı ve kendi kuramlarını oluşturmaya başladı. 1969'da, Cambridge Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı ve Toplumsal ve Siyasal Bilimler Komitesi'nin (PPSIS) kurulmasına önayak oldu. 1987'de profesör oldu. Giddens 1997'den 2003'e kadar London School of Economics'in başkanlığını yürüttü. İngiltere Başbakanı Tony Blair'in danışmanlığını yaparak ve İşçi Partisi'ni destekleyerek siyasal alanda aktif rol oynadı. Haziran 2004'te "Baron" unvanı alan Giddens, halen Lordlar Kamarası'nda İşçi Partisi'ni temsil ediyor.

Başlıca Eserleri: *Sociology* (Sosyoloji), *Social Theory and Modern Sociology* (Sosyal Teori ve Modern Sosyoloji), *The Consequences of Modernity* (Modernliğin Sonuçları), *The Transformation of Intimacy* (Mahremiyetin Dönüşümü), *The Constitution of Society* (Toplumun Kuruluşu), *Beyond Left and Right* (Sağ ve Solun Ötesinde), *Making Sense of Modernity* (Modernliği Anlamlandırmak), *The Third Way: The Renewal of Social Democracy* (Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi), *The Nation State* (Ulus Devlet ve Şiddet).

Say Yayınları'ndan çıkan diğer kitapları

Sosyoloji - Başlangıç Okumaları
Modernite ve Bireysel-Kimlik
Sosyolojinin Savunusu

Jonathan Turner

Kaliforniya Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü. Ayrıca, dünyanın pek çok ülkesinde, farklı üniversitelerde misafir profesör olarak dersler verdi. Etnik ilişkiler, sosyal oluşumlar, sosyal tabakalaşma ve biyo-sosyoloji çalışma alanları içerisinde yer alıyor. Yayımlanmış 37 kitabı ve 200'den fazla makalesi bulunmaktadır.

GÜNÜMÜZDE SOSYAL TEORİ

Editör:

Anthony Giddens - Jonathan Turner

İngilizceden çeviren:

Ümit Tatlıcan

SAY

Say Yayınları
Sosyal Bilimler Dizisi

Günümüzde Sosyal Teori / Anthony Giddens, Jonathan Turner
Özgün Adı: *Social Theory Today* (2007)

Copyright © Polity Press, 1987

Bu eser, editörler Anthony Giddens ve Jonathan Turner tarafından hazırlanmış olan *Social Theory Today* adlı yaptın çevirisidir. Eserin İngilizce orijinali Polity Press tarafından Blackwell Publishers'ın desteğiyle ilk kez 1988 yılında yayımlanmış; 1988, 1990, 1993, 2005 ve 2007 yıllarından yeniden basılmıştır.
Bu Türkçe basım Polity Press Ltd., Cambridge'in onayıyla yapılmıştır.

ISBN 978-605-02-0271-7
Sertifika no: 10962

Türkçe Yayın Hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İngilizceden çeviren: Ümit Tatlıcan
Sayfa düzeni: Mehmet İlhan Kaya

Baskı: Kurtiş Matbaası
Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 613 68 94
Matbaası sertifika no: 12992

1. Baskı: Say Yayınları, 2013

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş
Anthony Giddens ve Jonathan H. Turner 7

Klâsiklerin Merkeziliği
Jeffrey C. Alexander 19

Davranışçılık ve Sonrası
George C. Homans 69

Sembolik Etkileşimcilik
Hans Joas 97

Günümüzde Parsonscı Teori: Yeni Bir Sentez Arayışı
Richard Münch 133

Analitik Teorileştirme
Jonathan H. Turner 175

Yapısalcılık, Post-yapısalcılık ve Kültürün Üretimi
Anthony Giddens 219

Etnometodoloji
John C. Heritage 253

Yapılaşma Teorisi ve Toplumsal *Praxis*
Ira J. Cohen 307

Dünya Sistemleri Analizi
Immanuel Wallerstein 347

Sınıfsal Analiz
Ralph Miliband 365

Eleştirel Teori
Axel Honneth 389

Sosyoloji ve Matematiksel Yöntem
Thomas P. Wilson 427

Dizin 451

Giriş

Anthony Giddens - Jonathan H. Turner

Bu kitap sosyal teorideki önde gelen gelenekler ve eğilimler hakkında sistematik bir kılavuz sunmaktadır. Toplumsal hayatla ve insan eyleminin kültürel ürünleriyle ilişkili sorunlar sosyal ve beşeri bilimlerin ötesine uzandığı için, sosyal teoriyi herhangi bir disiplinin bir parçası olarak görmüyoruz. Sosyal teorisyenler, diğer problemlerin yanı sıra, farklı türden sorunlarla ilgilenmişlerdir: Örneğin, sosyal bilimlerin –özellikle doğa bilimlerinin mantığıyla ilişki içinde– statüsü; sosyal bilimlerde oluşturulabilecek yasalar veya genellemelerin doğası; insanî failliğin yorumlanması ve failliğin doğa dünyasındaki nesneler ve olaylardan farkı; toplumsal kurumların karakteri veya biçimi. Kuşkusuz, bu tür bir genel sınıflandırma daha özel birçok farklı problemi ve araştırma konusunu görmeyi engeller, zira sosyal teorinin tanımı tartışmaya açıktır. Dolayısıyla, sosyal teorinin doğası ve amaçları konusunda bir konsensüs arayan bir okuyucu hayal kırıklığına uğrayacaktır. Gerçekte, bu konsensüs yokluğu, kitaba katkıda bulunan bazı yazarların işaret ettiği gibi, sosyal bilimin doğasına özgü olabilir. En azından, ortak bir sosyal teori çerçevesinin ve hatta onun temel uğraşıları konusunda fikir birliği olup olamayacağı bizzat bir tartışma konusudur.

Bizi bu kitabı hazırlamaya yönelten şey, bir ölçüde, yakın dönemde sosyal teoride yaşanan önemli değişimlere artan ilgidir. Sosyal bilimlerde her zaman birçok farklı teorik analiz girişimi olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'ndan bir süre sonra bazı görüşler diğerleri üzerinde egemenlik kurmuş ve böylece genel kabulün bir ölçüsünü oluşturmuşlardır. Bu egemen görüşler tipik olarak felsefedeki mantıkçı ampirizmden etkilenmiştir. Bilimin karakteri hakkındaki farklı yorumlar, genellikle bu tür bir bakış açısıyla ilişkili olanlar tarafından geliştirilmesine ve muğlâk bir nitelendirme olmasına rağmen, bazı ortak unsurlara işaret etmekteydi: metafiziğe şüpheyle bakma, neyin 'bilimsel' olarak alınacağını kesin bir biçimde tanımlama isteği, kavramlar ve önermelerin

sınanabilirliğine vurgu ve hipotetiko-dedüktif teori inşa biçimlerine olumlu bakma.

Bu bakış açısının temel bir parçasını Neurath'ın 'birleşik bilim' olarak adlandırdığı fikir oluşturmaktaydı: bu fikre göre, doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında özünde hiçbir temel mantıksal farklılık yoktur. Bu bakış açısı sosyal bilimlerin mantığını doğrudan araştırmama eğilimini beslemiştir. Zira onlara göre, bilim genelde tek bir ilkeler bütünü tarafından yönlendiriliyorsa, sosyal bilimcilerin kendi girişimlerinin doğasını açıklamak için doğa bilimlerinin mantıksal temellerini incelemeleri yeterlidir. Bu ışıkta bakıldığında, sosyal bilimlerde çalışan çoğu kişinin kendi görevlerini açıklamak için mantıkçı ampirizmle ilişkili doğa bilim felsefesini sorgulamadan benimsemesi kesinlikle şaşırtıcı değildir. Mantıkçı ampirizm, genelde sorgulanmaya açık kabullere sahip bir bilim felsefesi türü olarak değil, aksine tartışmasız bir bilim modeli olarak görülme eğiliminde olmuştur. 'Yorum'la ilişkili problemler iki nedenle göz ardı edilmiştir. Bilimin temel amacının yasalar veya 'yasalar sistemleri' formüle etmek olduğu düşünüldüğü için, doğa bilimi, herhangi bir temel anlamda, yorumlayıcı bir faaliyet olarak görülmemiş, bir teori ve kavramın anlamının doğrudan empirik gözlemlere dayanması gerektiği varsayılmıştır. Bu bakış açısına göre, sosyal bilim, araştırma konuları kültür ve iletişimle bağlantılı yorumlayıcı süreçler etrafında gelişse bile, özünde yorumlayıcı bir alan değildir. Sonuç olarak, *Verstehen* –anlamı anlama– fikri hem doğrudan felsefî bir eğilim içinde yazanlar hem de çoğu sosyal bilimci araştırmacı tarafından sadece kısa süreli bir ilgi görmüştür. *Verstehen*, ilişkili olarak görüldüğü durumlarda, sadece sınanabilir teoriler veya hipotezler üretmek için gerekli bir kavram olarak alınmıştır. Çoğu sosyal bilimci başkalarının bakış açıları ve duygularını 'empatik anlama'nın sosyal bilimci araştırmacıya onların davranışlarıyla ilişkili açıklamalar formüle etmekte yardımcı olabileceğine, fakat bu açıklamaların her zaman 'işlemsel' terimler içinde veya davranışın gözlenebilir özelliklerine ilişkin sınamaya elverişli betimlemelerle ortaya konulması gerektiğine inanır. *Verstehen*, zorunlu olarak başkalarının bilincini sezgisel ve güvenilmez bir kavrayışa bağlı salt 'psikolojik' bir olgu olarak görülmüştür.

Fakat bilim anlayışında son yirmi yıldır çarpıcı bir değişim yaşanmıştır. Doğa bilim felsefesinde mantıkçı ampirizmin gücü Kuhn, Toulmin, Lakatos ve Hesse gibi yazarların saldırılarıyla önemli ölçüde kaybolmuştur. Bu anlayışın yerini daha önceki görüşlerin ön-kabullerinden çoğunu reddeden bir 'yeni bilim felsefesi' almıştır. Bu yeni bilim anlayışı kabaca özetlenirse: teoriden-arınık gözlemler olabileceği fikri reddedilir ve tümdengelimsel olarak birbirleriyle bağlantılı yasalardan oluşan sistemler artık en üstün bilimsel açıklama biçimi olarak görülmez. Daha önemlisi, bilimin bir yorumlayıcı faaliyet olduğu, böylece anlam, iletişim ve aktarmayla bağlantılı problemlerin bi-

limsel teorilerle doğrudan ilişkili olduğu varsayılır. Doğa bilim felsefesindeki bu yeni gelişmeler, kaçınılmaz olarak, sosyal bilimler hakkındaki düşünceleri etkilemiş ve böylece 'ana-akım' sosyal bilimdeki egemen teorilerin büyübozumunu hızlandırmıştır.

Bütün bu değişimlerin sonucu teorik düşüncede bir yaklaşımlar çokluğu ve çeşitliliğidir. Daha önceleri fazla tanınmayan veya dikkate alınmayan düşünce gelenekleri öne çıkmaya başlamıştır: özellikle Alfred Schutz'un yazılarıyla ilişkili fenomenoloji, Gadamer ve Ricoeur gibi yazarların geliştirdikleri hermeneutik anlayış ve yakın zamanlarda Habermas'ın çalışmalarının temsil ettiği eleştirel teori. Ayrıca, eski düşünce gelenekleri, örneğin ABD'de sembolik etkileşimcilik ve Avrupa'da yapısalcılık ve post-yapısalcılık yeniden canlanmış ve yeni bir ilgiyle ele alınmaya başlamıştır. Bu düşünce geleneklerine ayrıca daha yakın gelişmeler, örneğin etnometodoloji, yapılaşma teorisi ve özellikle Bourdieu ile bağlantılı 'pratik teorisi' eklenmelidir. Sosyal teoride öne çıkan bu düşünce gelenekleri ve okulları büyük çeşitlilikler sergilemesine, hatta öncekine göre daha az kişi tarafından sürdürülmelerine rağmen, yine de daha önceki 'ana-akım'a benzer bir durum söz konusudur. Örneğin, Parsonscı yapısal-işlevselcilik hâlâ cazibesini büyük ölçüde sürdürmektedir ve gerçekte, daha yakın dönemde Luhmann, Münch, Alexander, Hayes ve diğerlerinin yazılarında önemli bir canlanma yaşamıştır. Sosyal teori bu yüzden karışık, çoğu kez kafa karıştırıcı bir dizi yaklaşım içermeye başlamıştır.

Bu yaklaşımlar çeşitliliği farklı tepkilerin gelişmesine yol açmıştır. Bir uçta, empirik araştırmaya bağlılığını sürdürenlerin çoğu düşünce okulları arasındaki bu kıyasıya tartışmayı her zaman inandıkları şeyin kanıtı olarak görmüşlerdir: onlar teorik tartışmaları fazla ilginç bulmazlar veya empirik araştırmaların sürdürülmesiyle fazla ilişkili olmadığını düşünürler. Sosyal teorisyenler temel konularda bile belirli bir konsensüse ulaşamıyorsa, sosyal teorinin problemleri esasen empirik araştırmalara yoğunlaşanlar için nasıl önemli olabilir? Neticede, kendini 'pozitivist' olarak gören 'araştırmacılar' ile artık kendilerini farklı bir ışıkta gören 'teorisyenler' arasında daha ciddi bir bölünme ortaya çıkmıştır. Yine de, herkes empirik araştırmaya odaklananların bu korkusunu paylaşmaz. Diğer uçtaki çoğu kişi aksine sosyal bilimlerdeki bu çeşitliliği olumlu karşılamış, düşünce gelenekleri arasındaki rekabeti büyük ölçüde arzu edilir bir durum olarak görmüştür. Bazen Feyerabend'in doğa bilim felsefesinden etkilenen bu bakış açısına göre, teorik geleneklerin çeşitliliği sadece belirli bir düşünce çerçevesine bağlılığın beslediği dogmatizmden uzak durabilmenin bir yolunu temsil eder. Bazen ek bir vurgu daha yapılır: insan davranışı üzerine bir araştırma zorunlu olarak tartışmaya açık bir faaliyettir; insanların toplumsal davranışlarının analiziyle ilişkili sorgulanmayan tek bir çerçeve sadece totaliter toplumlarda mümkündür.

Sosyal bilimlerde çalışanların çoğunun bu iki uç arasında bir yerde durduğunu söylemek muhtemelen doğru olacaktır. Onların çoğu, en azından, farklı teorik gelenekler aracılığıyla farklı iddialar geliştirilmesinin kesinlikle verimsiz olmadığını öne sürecektir. Bunun nasıl başarılabileceği konusunda farklı görüşler olsa bile, kitabın editörleri olarak yukardaki fikri benimsiyoruz. Ancak bu görünür rakip sosyal teori biçimleri patlaması, ayrıca rakip bakış açıları arasındaki süreklilikleri ve bütünlüğü görmeyi engellemektedir. Burada bazı hususlara dikkat çekilmesi gerekir.

İlk olarak, farklı yaklaşımlar arasında çoğu kez genellikle algılanandan daha fazla örtüşme olabilir. Etnometodolojinin gelişimi bunun somut bir örneğidir. Etnometodolojinin ilk evrelerinde, karşı çıkanlar ve eleştirenler onu sosyal bilimlerdeki diğer düşünce çerçevelerinden kökten farklı bir yaklaşım olarak gördüler. Etnometodolojiyle ilişkili olanların yazılarının sosyal teoride çalışan herkesi fiilen uğraştıran problemleri anlamaya katkıda bulunduğu sadece günümüzde açık hâle gelmiştir. Ayrıca, etnometodolojide ve diğer teorik geleneklerde ele alınan problemler arasında önemli benzerlikler olduğu büyük ölçüde açık hâle gelmiştir. Nitekim örneğin, gündelik toplumsal hayatta dil kullanımının 'metodolojik' doğasına yapılan vurgunun sosyal teorideki genel önemde problemlerle ilişkili olduğu kolayca gösterilebilir.

İkinci olarak, son yirmi yıldır öne çıkan birçok farklı teorik perspektifin paylaştığı genel çizgiler vardır; örneğin onlar eylemin doğasını yeniden kavramlaştırmaya çalışırlar. Gerçekte, çoğu yaklaşım büyük ölçüde bu probleme yoğunlaşma eğiliminde olduğu için, bir noktada sanki bir öznelcilik akımı sosyal bilimleri yutar gibi görünmektedir. Bununla beraber, artık insan eylemiyle ilişkili problemlerin yeniden ele alınmasının öznelliğe yönelik abartılı bir vurguya yol açmaması, aksine daha ziyade, sofistike bir 'özne teorisi'nin daha 'kurumsal' analizlerle ilişkilendirilmesi gerektiği algılanmaya başlanmıştır.

Üçüncü olarak, daha önceden açıklanması mümkün görünmeyen veya doğrudan analiz edilmeyen problemlerin çözümü yönünde bir tür ilerleme kaydedildiğini yadsımak zordur. Nitekim, natüralist yaklaşımlar ile *Verstehen*'i vurgulayan yaklaşımlar arasında, birincilerin ikinciler üzerinde sahip olduğu etkiye rağmen, uzun süren bir ayrışma olsa da, bazı düşünce geleneklerindeki yakınlaşmaların sonucunda *Erklären* (veya nedensel yasalar temelinde açıklama) ve *Verstehen* ayrımının yanlış olduğu daha açık hâle gelmiştir. *Verstehen*, mantıkçı ampiristlerin ısrarlı vurgusunun aksine, esasen 'psikolojik' bir teknik olmayıp, aksine anlamın yorumlanmasıyla ilişkili bütün problemlerde dikkate alınan bir olgudur. Bu problemler daha yakın literatürde hem doğa bilimleriyle hem de sosyal bilimlerle bağlantı içinde araştırılmıştır; sonuç ola-

rak, böylece daha önceden oldukça muğlâk olan sorunlar daha kesin bir biçimde tanımlanmaya başlamıştır.

Kaçınılmaz olarak bazı ciddi görüş ayrılıklarına yer versek de, bu kitabın örgüsünü daha kapsamlı olarak şekillendirmeye çalıştık. Yine de, kitapta günümüzde sosyal teoride etkili olan geleneklerin çoğunun daha az veya çok sistematik bir biçimde ele alındığına inanıyoruz. Bu kısa giriş yazısında bütün yaklaşımların güçlü ve zayıf yanlarını ayrıntılı olarak analiz etmek imkânsızdır. Bu yüzden, örneğin, sosyal teorinin çeşitliliği ve canlılığını aktarabilmek için farklı yazarlar tarafından ortaya konulan öne çıkan bazı temalar ve iddiaları kısaca aktarmak faydalı olacaktır.

Sosyal Bilimin Doğası

Kitabın bütün bölümlerinde fiilen bu sorunun cevabı araştırılır. Daha sonra açıkça göreceğimiz gibi, sosyal bilimin, eğer gerçekten bir bilimse, nasıl bir bilim olduğu ve olabileceği konusunda yaygın görüş ayrılıkları vardır. George Homans, "Davranışçılık ve Sonrası" adlı yazısında, Jonathan Turner "Analitik Teorileştirme"deki yaklaşımında ve Richard Münch "Günümüzde Parsonscı Teori" analizinde, örtük bir biçimde bile olsa, farklı şekillerde 'mantıkçı pozitivizm'i savunur. Homans'a göre, yirmi yıldır açıkça ve güçlü bir biçimde savunduğu gibi, sosyoloji 'kapsayıcı yasa' ve aksiyomatik tümdengelimsel sistemler fikrine bağlı bir bilim olabilir. Turner, sosyolojide 'kapsayıcı yasalar' metaforunu benimsemesine rağmen, gerçek aksiyomatik teorinin mümkün olduğunu düşünmez: aksine, sosyolojinin soyut yasaları araştırması ve bunları daha gevşek tümdengelimsel şemalar içinde kullanması gerekir. Ona göre, ayrıca, soyut yasaların –işlerlikte olan nedensel süreçler ile soyut bir yasa içindeki değişkenler arasındaki bağlantıları ayrıntılı olarak ortaya koyan– analitik modellerle tamamlanması gerekir. Münch'e göre, Parsonscı eylem teorisi çeşitli teorik ve metodolojik yaklaşımları bir arada kullanmayı sağlayabilecek bir 'genel referans çerçevesi' geliştirmek için kullanılabilir. Münch'e göre, ideal tipler, idiografi, nomolojik hipotezler ve inşacı modeller daha genel bir 'eylemin referans çerçevesi' içinde anlaşılabilecek ve bir araya getirilebilecek muhtemel metodolojik araçlardır. Benzer şekilde, olayları farklı açıklama biçimleri –ereksel, nedensel, normatif ve rasyonel açıklamalar– bir 'eylem çerçevesi' içinde birlikte kullanılabilir. Nitekim Münch eklektizmi savunur, fakat bu eklektizm, görünüşe bakılırsa, pozitivist bir sosyoloji yaklaşımına bağlıdır: amaç teorilerin sistematik olarak üretilmesi ve sınanmasıdır.

Bu problemin diğer tarafında karşımıza çoğu sosyal bilimin incelemekonusunun doğa bilimsel bir yönelimi benimsemeyi engellediği kabulü etrafında geliştirilen bir argümanlar çeşitliliği çıkar. Ancak burada bile bir

muğlâklık söz konusudur. Örneğin, Hans Joas'ın sembolik etkileşimciliğin pragmatist temelleri ve bunların 'Chicago Okulu' tarafından çok farklı yönlerde geliştirilmesi üzerine yazısı bu konuda dikkate değer bir incelemedir. Bir yandan, etkileşimin, dolayısıyla toplumsal düzenin faydacı, durumsal ve inşa edilen doğasının pozitivizmin savunduğu türden zamandan bağımsız 'yasalar' ve 'genellemeler'i imkânsız kıldığı düşünülür. Ancak öte yandan, çoğu sembolik etkileşimci –muhtemelen Mead de dâhil– etkileşimin 'temel özellikler'ini ortaya çıkarmaya ve bunların işleyişini düzenleyen 'evrensel yasalar'ı ortaya koymaya çalışır.

John Heritage Garfinkel ve etnometodoloji üzerine aydınlatıcı analizinde sosyal bilimde 'bilim' problemine değinmeme eğilimindedir. Zira, eylem bağlama-gönderimli, bağlamsal ve refleksif ise, etnometodolojinin eylem hakkında yasalar ve genellemeler geliştirmesi mümkün görünmemektedir. Bu sorunun cevabını araştıran tek yaklaşım etnometodoloji değildir –etnometodolojiyle ilişkili olanlar bu türden problemlerle diğer geleneklerde çalışanların çoğuna göre daha az açıkça ilgilenme eğilimindedir. Görünüşe bakılırsa, etnometodologlar genellikle, "aslında 'açıklama' nedir ve betimlemeler 'bilimsel' midir?" sorusunu paranteze alır ve sadece somut süreçlerin ayrıntılı olarak betimlenmesi gerektiğini savunurlar.

Thomas Wilson, Ira Cohen, Jeffrey Alexander ve Anthony Giddens toplumun doğa biliminin mümkün olup olamayacağı konusunda daha az muğlâktır. Onlar, bir ölçüde farklı biçimlerde, sosyal bilimin doğa biliminden özünde farklı olduğunu öne sürerler. Alexander toplumsal hayatın yasalarının ortaya konulabileceğini açıkça reddetmese bile, bu yasaların neler olduğu konusunda bir konsensüse asla ulaşılamayacağını ve sosyal bilimlerdeki verilerin doğasının kesinlikle bu tür yasaları oluşturmayı engelleyeceğini vurgular. Ona göre, sosyal analiz her zaman teorilerin ön-kabulleri ve verilerin bu teorileri sınamak açısından önemi hakkında söylemler ve tartışmalar içerecektir.

Wilson daha güçlü bir ontolojik argüman geliştirir. Sosyal bilim kendi araştırma-nesnesi olarak aktörlerin duyguları, amaçları, tutumları ve öznel eğilimlerini alması gerektiği için, teorik ve empirik önermeler 'içerikle ilgili' –sosyal analizcilerin anlamları yorumlarını içeren– önermeler olacaktır. Sosyal bilimlerde doğa bilimcilerin 'kapsamlılıkla ilgili' yöntemlerine dayanan teorik projeler geliştirilebilir, fakat bunların sadece buluşlar konusunda kullanışlı olduklarının kabul edilmesi gerekir. Matematiğin kullanılması, en fazla, "verilerimiz arasındaki ilişkileri kategorileştirmeye ve bir teorinin belirli bir örnekte bir başka teoriyle nasıl bir ilişki içinde olduğu konusundaki fikirlerimizi açıklığa kavuşturmaya hizmet edebilir". Giddens ve Cohen, sırasıyla, 'yapısalcılık' ve 'yapılaşma teorisi' betimlemelerinde benzer bir iddia geliştirir. Giddens yapısalcılık ve post-yapısalcılığın ölümünü ilân eder: ona

göre, bu yaklaşımların insanî faillik kadar insan eyleminin yapıyı nasıl ürettiği, yeniden-ürettiği ve değiştirdiğini açıklayamaması yapısal analizin temel kusurudur. Zira, faillik kavramı toplumsal evreni yeniden yapılandırma, böylece onu karakterize eden bilimsel yasaları etkileme fikrini içerir.

Giddens'ın yapılaşma teorisini özellikle *Praxis* kavramı bağlamında ayrıntılı olarak açıklayan Cohen, 'faillik' kavramını bütün içerimleriyle sergilemeye çalışır. Teori, en fazla, "toplumsal hayatın" aktörlerin toplumsal örüntüleri üretmek ve yeniden-üretmek için kullandıkları 'kurucu potansiyeller'ine ışık tutabilir. Bu kurucu potansiyeller bağlamsal ve tarihsel olarak kullanılabilir, hem de faillerin eylemleriyle yasalar ve genellemeler zamanla değişebilir. O hâlde, sosyal bilim doğa bilimleri gibi olamaz, zira ilgili failler [bireyler] sosyal bilimin inceleme-konusunun –toplumsal düzen örüntülerinin– doğasını değiştirebilirler.

Görünüşe bakılırsa, Immanuel Wallerstein ve Ralph Miliband bu faillik anlayışına olumlu bakmaktadır. Gerçekte, *praxis* kavram aracılığıyla tahakküm biçimleriyle yüzleşmek Marksçı geleneğin merkezî bir parçasıdır. Ancak, "Dünya Sistemleri Analizi"nde Wallerstein sosyal teorinin evrenselci/idiografik doğası tartışmasına yeterince enerji harcandığını öne sürer. Wallerstein'a göre bu tartışmalar 'sıkıcı'dır; o, bir alternatif olarak, sosyal teorinin 'çerçeveler'i, örneğin dünya sistemleri analizindekiler gibi toplumsal süreçlerin temel mantıkları veya dinamiklerini anlamaya çalışan bir çerçeveyi kullanmasını önerir. Gerçekte uzun vadede toplumsal düzenin doğası değiştiği için, bu 'temel mantıklar' değişmeyen faktörler olarak görülmemelidir. Miliband'ın bilim problemi konusundaki görüşü daha az açıktır: bir yandan 'sınıfsal analiz'in araştırma-nesnesi olan tahakküm süreçlerini toplumsal düzenin sabit bir özelliği olarak görürken, öte yandan tahakkümün ortadan kaldırılabileceğini, böylece onu incelemek için kullanılan sınıfsal analizin önemini yitirebileceğini düşünür.

Bu türden birçok görüş vardır. 'Mantıkçı ampirizm'i reddetmenin –bu kitabın editörlerinden birinin itirazlarına rağmen– sosyal teoride yaygın bir tutum hâline geldiği açıktır. "Bir 'doğa bilimi' olarak sosyoloji" fikri hâlen birçok kişi tarafından benimsenmesine rağmen, onlar artık, genelde bu kitaptan anlaşılacağı üzere, sosyal teoride bir azınlık oluşturmaktadır. Ancak, izleyen bölümlerdeki farklı görüşlerden anlaşılabileceği gibi, tartışma henüz sona ermemiştir.

Sosyal Teorinin Temel İnceleme-Konusu

Sosyal teorinin ne olduğu ve olabileceği konusundaki fikir ayrılıkları (anlaşıldığı biçimiyle) onun temel inceleme-konusu hakkındaki argümanların yan-

sımasıdır ve böyle olması muhtemeldir. Tartışmaların özü ilişkili bazı sorunlarla bağlantılıdır: Toplumsal evrende "oradaki" nedir? Toplumsal dünyanın en temel özellikleri nelerdir? Bu özelliklerin hangi türden analizi mümkün ve/veya uygundur? Bu türden soruların cevaplarını araştırırken karşımıza eski felsefî problemler çıkar –örneğin, indirgemecilik, realizm ve nominalizm. Jeffrey Alexandar'a göre, farklı yazarlar kendi bakış açılarını desteklemek için 'klâsik'lere başvuracaklarından bu tartışmalar her zaman devam edecektir.

Bu kitabın diğer bölümlerinde sosyal bilimin temel ilgi-konularını nelerin oluşturabileceği hakkında birçok farklı görüş bulabiliriz. Bazıları durumsal bağlamlardaki davranışlar ve etkileşimlerin mikro-analizini önerirken, diğerleri 'oluşumsal yapılar'la ilişkili daha makro yaklaşımlar sunar; bazıları mikro ve makro analizi uzlaştırmaya çalışırken, diğerleri bu tür sentezlerin üretkenliği engellediğini veya en azından, henüz erken bir girişim olduğunu düşünür. Bu farklı görüşler kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Homans muhtemelen en güçlü açıklamasında indirgemeci bir yaklaşım sunar. Toplumsal kurumlar "geride hiçbir 'tortu' kalmadan tamamen bireylerin davranışlarına indirgenebilir". Homans'ın bu iddiasını aynı zamanda stratejik bir argüman olarak yorumlayabiliriz: toplumsal yapının ve toplumsal kurumların yasaları, aksiyomatik bir sistem içinde, psikolojinin yasalarından hareketle ortaya konulabilir. Ancak Homans'ın argümanında artık daha metafizik bir iddia var görünmektedir: nihayetinde, tüm toplumsal gerçeklik davranışlardan ibarettir; kurumlar bu kurucu davranışların özet toplamlarından daha fazla bir şey *değildir*.

Joas'ın "Sembolik Etkileşimcilik" üzerine yazdığı bölümde vurguladığı gibi, etkileşimci gelenek içinde bile toplumsal dünya için neyin merkezî önemde olduğu konusunda birçok farklı görüş vardır. Sembolik etkileşimciliğin pragmatist öncüleri insanî failliğin –aktörlerin somut koşullarda davranışlarının akışlarını inşa etmelerinin– önemini kabul etmelerine rağmen, bu yaklaşımda aslında 'inşa edilen' şeyin ne olduğu yeterince açıklanmaz. G. H. Mead toplumsal yapının davranışsal kapasiteler 'zihin', 'benlik' ve 'rol-alma' sayesinde nasıl yeniden-üretildiğini açıklamaya çalışmasına rağmen, modern sembolik etkileşimciler *aslında* 'yapı'ya veya bu tür yapıların üretildiği ve yeniden-üretildiği süreçlere teorik öncelik tanınıp tanınamayacağı konusunda farklı görüşlere sahiplerdir. Zira Mead bunları aynı kavramsal bütünün iki farklı yönü olarak görürken, çağdaş teorisyenler yapının failliği ve failliğin yapıyı hangi ölçüde kısıtladığı konusunda zıt görüşlere sahip görünmektedir.

Heritage'in "Etnometodoloji" incelemesinin gösterdiği gibi, etkileşimcilikte bu muğlâklık her yerde yeniden ortaya çıkar. Kuşkusuz, Heritage ve etno-

metodolojiye olumlu bakanlar problemi yukardaki terimler içinde ifade etmeseler de, etnometodolojinin mesajı açıktır: aktörlerin açıklamalar sundukları ve bir dışsal, olgusal dünya duygusu yarattıkları, özellikle konuşma ve karşılıklı konuşma etrafında gerçekleşen etkileşim süreçlerinin araştırılması gerekir. Bazılarına göre, en üst toplumsal gerçeklik, göstergeler ve sembollerin belirli durumlardaki aktörler tarafından bağlamsal ve bağlama-gönderimli bir biçimde yorumlanmasıdır.

Bu vurgunun karşıtı Münch'ün genişlettiği Parsonscı işlevselciliktir. Zira, 'anlam' ve 'eylem' gibi terimler öne çıkmasına rağmen, işlevselci teorinin gerçek inceleme-konusu karşılıklı ilişkili kompleks 'eylem sistemleri'dir. Münch'e ve diğer Parsonscılar'a göre, gerçeklik –onun farklı evrelerini içeren– farklı sistem düzeylerinde var olmasına rağmen, nihayetinde, teorik eylem analizleri hemen her zaman sistemler ve alt-sistemlerin yapıları ve işlevlerine, farklı sembolik araçları nasıl kullandıklarına, bütünleşme tarzları ve farklı ortamlara adaptasyon araçlarına odaklanır. Bu yaklaşım benimsenirse, somut ortamlarda bireyler arasındaki davranışlar organik, amaçlı ve fiziksel-kimyasal evrenlerden oluşan dört temel 'sosyal eylem sistemi evreni' içinde yer alır.

Cohen, Giddens'ın yapılaşma teorisi üzerine betimlemesinde bu farklı toplumsal evren anlayışlarını bir araya getirmeye çalışır. Giddens 'yapının ikiliği'nden söz eder: yapı eylemle ilişkili –ayrıca toplumsal kurumların 'yapısal özellikler'ini yeniden-üreten– kurallar ve kaynaklar sağlar. Yapı aktörlerin gündelik eylemlerinin hem aracı hem de ürünüdür. Böylece, yapılaşma teorisine göre, failler, eylem ve etkileşim hem toplumsal gerçekliğin yapısal boyutu tarafından sınırlandırılır, hem de yapıyı üretirler.

Jonathan Turner "Analitik Teorileştirme" başlıklı yazısında kurumsal analizler ve kişiler-arası ilişkiler analizleri arasındaki kavramsal bütünlüğün sağlanabileceği konusunda bir ölçüde daha az iyimserdir. Turner, bu tür bir kavramsal bütünlük yerine, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, davranışçılık ve başka yaklaşımlardan katkıları bir araya getiren eklektik bir 'mikro-dinamikler analizi' önerir, fakat aynı zamanda, sadece işlevselci teorilerin değil, diğer yapısal yaklaşımlardan görüşlerin de sentezini içeren ayrı bir 'makro-süreçler kavramlaştırması'na taraftardır. Turner'a göre, bireysel etkileşim ve 'oluşumsal yapılar' arasındaki bağlantıları ortaya koyma girişimleri için henüz vakit erkendir. İki düzey de aynı ölçüde 'reel' olmasına rağmen, şimdilik ikisinin de kendine has kavramlar, önermeler ve modellere ihtiyacı vardır.

Daha eleştirel yönelimli teorisyenler sosyolojinin inceleme-konusu hakkındaki bu tartışmaların çoğuna olumsuz gözle veya muhtemelen kuşkuyla bakar. Onlara göre, en temel gerçeklik insanların seçenekleri ve potansiyelleri-

ni tahakküm ve baskı aracılığıyla sınırlandıran şeylerdir. Miliband, bu eğilim içinde, ısrarla toplumsal düzenin temel dinamiklerini sınıfsal tahakkümün ve mücadelelerin oluşturduğunu vurgular. Böylece, sosyal teorinin temel ilgi-konusunu toplumda üretim araçlarını kontrol, idare, iletişim ve tahakküm kapasitesinin analizi oluşturmalıdır. Wallerstein dünya sistemleri yaklaşımında benzer bir noktayı vurgulamasına rağmen, Miliband'ın sınıfsal analiz yaklaşımından farklı şekilde, en önemli analiz birimleri olarak toplumsal formasyonlar ve devleti alır. Ona göre, daha ziyade, sosyal teorinin temel analiz konusunun zaman içinde ve mekânsal olarak (mini sistemlerden dünya imparatorlukları ve dünya ekonomilerine kadar) birçok farklı biçim kazanarak yayılan 'tarihsel sistemler' olması gerekir. Wallerstein'a göre, toplumsal evrenin en üst gerçekliği dünya ekonomileri ve imparatorlukların bireyler, şirketler ve 'mini sistemler'i kısıtlamaları ve onlar üzerindeki tahakkümleridir.

Sosyal Teorinin Sonraki Gelişimi

Sosyal teori geliştirme tarzları ve prosedürlerinin arkasında, büyük ölçüde, belirli bir inceleme-konusuna ve sosyal bilim felsefesine bağlılıklar yatmaktadır. Buradaki çeşitli yakınlaşmalar ve farklı gelişme çizgilerini araştırabiliriz. Örneğin, Giddens'ın yapılaşma teorisi ve Münch'ün Parsonscı eylem teorisinin çok az ortak yönü olmasına rağmen, ikisi de benzer bir teori inşa stratejisini benimser: belirli empirik örnekleri yorumlamak için kullanılabilecek bir kavramsal çerçeve inşa etmek. Onların çerçeveleri birbirinden, dünyanın vurguda bulundukları temel özellikleri ve bu özelliklerin mümkün kıldığı açıklama türü bakımından ayrılır. Ancak ikisi de, Cohen'in Giddens'ın yaklaşımı hakkındaki nitelemesini kullanırsak, "ontolojik temelli bir teori" geliştirmeye çalışırlar. Onlara göre, sosyal teorinin insanî failliğin ve kurumsal örüntülerin temel özelliklerini ortaya koyması gerekir.

Benimsediği inceleme-konusu bir ölçüde farklı olsa da, Wallerstein da benzer bir yaklaşımı savunur görünmektedir. Aslında nomotetik-idiografik araştırma ayrımını reddetmesine rağmen, esasen tarihsel bilimin soyut olanla *başlaması* ve somuta doğru ilerlemesi gerektiğini düşünür. Bu yüzden, Giddens ve Münch'de olduğu gibi, bu fikir somut tarihsel ve empirik olayları yorumlamak için genel ve soyut bir çerçevenin kullanılması anlamına gelir.

Wilson bu genel ve soyut çerçeveleri, hatta matematiksel olarak ifade edilenleri, en iyisinden buluşsal araçlar olarak görür. Ayrıca, bu tür çerçeveler

asla tümdengelimler aracılığıyla empirik olaylara doğru ilerleyen bir sistem oluşturmazlar, zira bu tür tümdengelimler esasen yorumlayıcı içeriklerle doludur. Ancak Wilson, her teorisyen gibi, sınırlılıklarının farkında olmak koşuluyla, bir modelleştirme örneği olarak doğa bilim metaforunun tamamen terk edilemeyeceğini kabul eder.

Alexander, ayrıca, bu genel ve soyut çerçeveler ve buluşsal modellerin kullanılmasının kaçınılmaz olarak tartışmalar ve anlaşmazlıklara yol açacağını belirtir. Onlar, ayrıca, her zaman veriler tarafından alt-belirlenecektir. Bu yüzden, teori, genelde, ilham kaynağı olarak ve kendini meşrulaştırmak için klâsiklere başvurularak ve farklı söylemler arasında diyaloglarla inşa edilecektir. Sonuç olarak, teori her zaman empirik doğrulamalardan ziyade söylemler içinde geliştirilecektir.

Joas'ın "Sembolik Etkileşimcilik" bölümü ve Heritage'in "Etnometodoloji" açıklamasında, etkileşimci gelenek içindeki teorisyenler tümevarımsal bir betimlemeyi reddedebilseler bile, bu yöntemi benimsemeye daha yakın olduklarına dikkat çekilir. Ancak onlara göre, bir teorinin esasen insanların gerçek hayat koşullarındaki etkileşimlerine ilişkin gözlemlerden hareketle geliştirilmesi gerekir. Bu tür gözlemler aracılığıyla geliştirilen teorinin doğası her ne olursa olsun, onun insanların 'durumsal koşullar'da fiilen yaptıkları şeylere işaret etmesi gerekir. Yani, kavramlar, genellemeler ve çerçevelerin etkileşim içindeki bireylerle ilişkili gözlenebilir süreçler içinde temellendirilmeleri gerekir.

Turner ve Homans bazı açılardan ortak bir bakış açısını benimser. Homans teorinin yapı gibi 'şeyleştirilmiş kendilikler' yerine 'gözlenebilir davranışlar'la ilgilenmesi, ancak bu tür bir teorinin formel ve tümdengelimsel bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgular. İster tümevarıma, ister tümdengelime, ister abdüksiyona,* isterse sezgisel ilham gücüne müracaat edilsin, asıl hedef mümkün olduğu kadar kapsamlı empirik olaylar setini içeren bir 'kapsayıcı yasa' olarak hizmet edebilecek soyut aksiyomların geliştirilmesidir. Bu yasaların gevşek çerçeveler değil, aksine değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında spesifik önermeler olması gerekir. Turner, bu görüşü paylaşmasına rağmen, deneysel kontrolleri sağlayabilecek kapasiteye sahip olmadığı için sosyal bilimde tam aksiyomatik bir teorinin imkânsızlığını kabul eder. Ancak o, Homans gibi, (teorileştirmenin son noktası olarak) genel kavramsal çerçevelerin çok gevşek ve kesinlikten büyük ölçüde yoksun olduklarını kabul eder. Turner, 'soyut yasalar' ve (genel değişkenler kategorileri arasındaki kompleks nedensel bağlantıları şematik bir biçimde sunan) 'analitik modeller' arasında

---

* Abduction: büyük önermenin kesin, küçük önermenin sadece muhtemel olduğu kıyas veya çıkarım biçimi; olasılıklı tümdengelimler –Çev. n.

yaratıcı etkileşimi savunur. Hedef, analitik modellerin sistematik testler ışığında sınanabilecek, reddedilebilecek veya gözden geçirebilecek soyut önermelere dönüştürülmesidir.

Sonuç

Sosyal teori çok yönlü bir girişimdir. Onun bazı en temel ilgileri, örneğin inceleme-konusunun ne olması ve hangi prosedürlerin benimsenmesi gerektiği hakkında bir fikir birliği yoktur. İzleyen bölümlerde bu problemlere ilişkin görüşlerin temsili bir özetini bulacaksınız. Hem sosyal teorideki önde gelen düşünce gelenekleri hem de son yirmi yıldır ortaya çıkan değişimler hakkında sistematik bir kılavuz sunmak için sosyal bilimciler ve görüşleri dikkatlice seçtik. Sosyal teori entellektüel bir koşuşturmacadır. Bazılarına göre, bu durum, sorgulanmaya açık bir şey olsa bile, şaşırtıcı değildir, fakat başkalarına göre, zihin karışıklığı ve durgunluk yaratır. Fakat editörler olarak hedefimiz, mevcut bakış açıları çeşitliliğini sergilemek ve fikirlerini açıklamak için onların en tanınmış bazı temsilcilerine fırsat sağlamaktır. Okuyucunun *Günümüzde Sosyal Teori*'yi sosyal teorinin mevcut durumu üzerine kullanışlı bir kılavuz ve referans çalışması olarak göreceğine inanıyoruz.

Klâsiklerin Merkeziliği[1]

Jeffrey C. Alexander

Sosyal bilimler ve klâsikler arasındaki ilişki, sadece sosyal bilimlerde değil, daha genelde kültür araştırmalarında da oldukça derin sorunlar yaratan bir tartışma konusudur. Bu yazıda çağdaş sosyal bilimlerde klâsiklerin merkezî öneme sahip olduğunu öne sürüyorum. Bu görüşe ilk bakışta birbirinden kökten farklı iki kamptan itiraz gelir. Kuşkusuz, sosyal bilimci araştırmacılar arasında klâsikler karşısında her zaman bir şüphecilik söz konusu olmuştur. Gerçekte, pozitivistlere göre, sosyal bilimler ve klâsikler arasındaki ilişki doğrudan bir başka soruna, "ikisi arasında bir ilişki olması gerekir mi?" sorusuna yöneltir. Empirik dünyayı 'anlama'ya ve hakkında nesnel bilgi toplamaya çalıştıklarını iddia eden disiplinler niçin uzun zaman önce bu dünyadan ayrılmış yazarların metinlerine müracaat etme gereği duyarlar? Empirizmin temel ilkelerine göre, klâsik metinlerde bilimsel açıdan önemli olan her şeyin zaten ya uzun zaman önce doğrulanmış ve çağdaş teoriye dâhil edilmiş veya aksine, tarihin tozlu sayfalarına gömülmüş olması gerekir.

Ancak klâsik yorumlar ve çağdaş sosyal bilimin karşılıklı ilişkilendirilmesine 'sıkı pozitivistler' kadar hümanistler de karşıdır. Yakınlarda, çağdaş araştırmalarda klâsik metinlerin dikkate alınmasına karşı güçlü bir argüman ortaya çıktı. Bu argümana göre (örneğin Skinner, 1969), klâsik metinlerin tamamen kendi tarihsel koşulları içinde değerlendirilmesi gerekir. İki kamp da çağdaş sosyal bilimin temel ilgilerinin tarihsel metin incelemeleriyle iç içe geçmesine karşı olduğu sürece, klâsikler konusunda bu tarihsici konum empirist konuma yaklaşır.

---

1 Bu bölümü çevirirken aynı yazının Stephen H. Turner'ın editörlüğünü yaptığı kitapta yer alan kısaltılmış hâlinin Osman Baş tarafından yapılan çevirisinin ilgili kısımlarından yararlanılmıştır (*Sosyal Teori ve Sosyoloji*, Küre Yayınları, 2008; Redaksiyon ve Hazırlayan: Ümit Tatlıcan) –Çev. n.

Dolayısıyla, sosyal bilimler ve klâsikler arasındaki ilişki konusundaki soruları cevaplandırmak için, kesinlikle, 'empirik sosyal bilim'in ne olduğunun ve doğa bilimiyle nasıl bir ilişki içinde bulunduğunun araştırılması gerekir. Benzer şekilde, klâsikleri analiz etmenin ne anlama geldiği ve bu tarihsel araştırma türü ile çağdaş bilimsel bilgi arayışı arasındaki ilişkinin ne olabileceği konusunda düşünülmesi gerekir.

Ancak bu soruları cevaplandırmaya geçmeden önce "Klâsik nedir?" sorusunun açık bir cevabını sunacağım. Klâsikler aynı alandaki çağdaş araştırmalar *karşısında* ayrıcalıklı bir statü tanınan eski araştırmalardır. 'Ayrıcalıklı statü' kavramı, söz konusu disiplin içindeki mevcut araştırmacıların kendi alanları hakkında çağdaşlarının çalışmalarından olduğu kadar öncekilerin çalışmalarından da bir şeyler öğrenebileceklerine inanmaları anlamına gelir. Bu tür bir ayrıcalıklı statü tanınması, ayrıca, sıradan bir araştırmacının gündelik [bilimsel] faaliyetlerinde bu çalışmalara ispatlama gereği duymadan değer vermesi anlamına gelir; bir klâsik olarak bu tür bir çalışmanın belirli bir alandaki temel kriterlerin yerleşmesinde etkili olduğu kabul edilir. Bu ayrıcalıklı konum nedeniyle, klâsiklerin –tarihsel bağlam içinde veya bağlamdan bağımsız– yorumu ve yeniden yorumu farklı disiplinlerde yaygın bir eğilime dönüşür, zira klâsik bir eserin 'gerçek anlam'ı olarak neyin alınabileceği konusunda genel cevaplar vardır. Batılı ilâhiyatçılar İncil'i, Yahudi-Hristiyan dinsel disiplinlerin uygulayıcıları gibi, kendi klâsik metinleri olarak almışlardır. İngiliz edebiyatı öğrencileri için Shakespeare kesinlikle ilgili alanlardaki en yüksek standartlara vücut kazandıran eserlerin yazarıdır. Beş asırdır Aristoteles ve Platon'un çalışmaları siyaset teorisinde birer klâsik statüsü kazanmıştır.

Klâsiklerin Merkeziliğine Empirist İtiraz

Klâsiklerin merkeziliğine karşı sosyal bilimlerden gelen bu itiraza yol açan şey yeterince açık görünmektedir. Günümüzde doğa bilimlerinde yukarda tanımladığım biçimiyle 'klâsikler'e rastlanmaz. 20. yüzyılın en kompleks bilim felsefecilerinden Whitehead'e göre (1974: 115), "kurucularını unutmakta tereddüt eden bir bilim yok olur". Bu söz, en azından, bilim Anglo-Amerikan anlamda *Naturwissenschaft*'a denk bir şey olarak alındığı sürece kesinlikle doğru görünmektedir. Bir bilim tarihçisinin tespitine göre, "akademiye yeni katılan herkes fiziği (modern bilimin kuruculuğu onurunun bir başka kişiden daha fazla tanındığı) Galileo'dan ve aynı zamanda (düşüncelerini sürekli olarak doğaya odaklayan en güçlü kişi) Newton'dan daha iyi bilir (Gillispie, 1960: 8).

Bu tespit in doğruluğu yadsınamaz. Problem bu sözle "neyin kastedildiği"dir. Pozitivist inancı benimseyenlere göre, önemli olan uzun vadede klâsiklere ge-

rek duymadan sosyal bilimleri sürdürmemiz ve ayrıca, klâsiklere yönelik dikkatin ciddi olarak sınırlandırılması gerektiğidir. Onların esasen empirik bilgi için gün yüzüne çıkartılmaları gerekir. Bu ayrıcalıklı statünün kesin işaretleri olan kutsal yorumlar ve tefsirlere sosyal bilimlerde yer yoktur. Bu sonuçlar iki ön-kabule dayanır. İlkine göre, doğa bilimlerinde klâsik metinlerin olmaması onların salt empirik bilimler olduklarının bir göstergesidir; ikincisine göre, doğa bilimi ve sosyal bilim özünde aynıdır. Aşağıda bu iki kabulün de doğru olmadığını göstermeye çalışacağım. Fakat buna geçmeden önce, onları daha sistematik bir biçimde şekillendiren empirist argümanı inceleyeceğim.

Merton, ilk kez 40 yıl önce yayınladığı etkili bir makalesinde (1947; yeniden basım 1967: 1-38), sosyolojik teorinin tarihi ve sistematiğinin birleştirilmesi olarak adlandırdığı eğilimi şiddetle eleştirir. Merton'ın sistematik teorileştirme modeli doğa bilimleriydi. Bu model, görünüşe bakılırsa, empirik bilgilerin kodlanmasını ve kapsayıcı yasalar inşa edilmesini içermekteydi. Bilimsel teoride sistematik olan yön, kapsayıcı yasaların deneysel prosedürlerle sınanması ve böylece, hızla gerçek bilgilerin toplanmasıdır. Birikim sağlandıkça klâsik metinlere gerek duyulmayacaktır. Merton'a göre, "Gerçek birikimli bilginin en ciddi sınavı, günümüzde alelâde zihinlerin büyük beyinlerin daha önce çözemedikleri problemleri çözebilmeleridir" (1967a: 27-28). Daha önceki şahsiyetler üzerine araştırmalar bilimsel çalışmayla ilişkili olmayan tarihsel incelemelerdir. Bu sosyal bilimcilerin değil tarihçilerin işidir. Merton bu radikal 'bilim ve tarihi ayrımı'nı beşerî bilimlerdeki durumun karşısına koyar, zira ona göre beşerî bilimlerde "aksine her klâsik eser –her şiir, drama, roman, deneme veya tarihsel çalışma– sonraki kuşakların doğrudan deneyimlerinin bir parçası olarak kalmaya devam eder" (1967a: 28).

Sosyologların "fizik ve yaşam bilimleri ile beşerî bilimler arasında bir yerde durdukları"nı kabul eden Merton'ın sosyolojinin doğa bilimlerine daha yakın bir konumda olduğu iddiası yeterince açık değildir. Merton [bunu telâfi etmek için] Weber'in "bilimde, hepimiz ortaya konulan şeylerin on, yirmi, otuz yılda eskiyeceğini biliriz" iddiasına ve yine Weber'in "her bilimsel [katkının] 'aşılması' ve 'güncelleştirilmesi' gerekir" vurgusuna başvurur (1967a: 28-29). Öldükten 50 yıl sonra Weber'in ne sosyolojik teorilerinin ne de bilim hakkındaki iddialarının gerçekte "aşılmış olması", görünüşe bakılırsa, Merton'ın gözden kaçırdığı ironik bir durumdur. Aksine Merton, ısrarla, sosyolojinin doğa bilimleri ve beşerî bilimler arasındaki konumunun gerçek olmasına rağmen, normatif olmaması gerektiğini vurgular. "Tipik olarak, doğa bilimsel ve beşerî bilimsel yönelimleri bir araya getirme çabaları sosyolojik teorinin sistematiğinin sosyoloji tarihiyle birleştirilmesine yol açar" ve bu birleştirme, Merton'a göre, empirik bilgi birikiminin imkânsız olması demektir. Buradaki problem, Merton'ın bakış açısından, sosyologların çapraz baskı altında

kalmasıdır: bu yapısal konum tipik bir biçimde meşru rol beklentilerinden sapmaya yol açar. Çoğu sosyolog bu baskılara dayanamaz ve sapkın roller geliştirir. Onlar 'sosyal bilim' ve 'beşerî bilim' arasında gelip giderler. Sadece çok azı "tamamen bilimsel role uygun hareket ederek bu baskılar karşısında adaptasyon sağlayabilir" (Merton, 1967a: 29).

Bu sapma Merton'ın bir alanın sistematiğini tarihiyle birleştiren "dejenere entellektüel eğilimler" olarak adlandırdığı duruma yol açan bir durumdur (ancak sapma terimi bana değil Merton'a aittir). Tarihsel sistematik girişiminin dejenere olmasının nedeni, (kesinlikle bir 'klâsik' olarak tanımladığım) önceki çalışmalara ayrıcalıklı yer tanımasıdır. Bu eğilimde 'ünlü atalara saygı' ve 'yorumun önemi' vurgulanır (Merton, 1967a: 30). Hepsinden kötüsü, daha önceki, çoğu kez anlaşılması zor eserleri anlamak önemli hâle geldiği için, karşımıza 'bilgililik/özgünlük karşıtlığı' vurgusu çıkar. Merton 'bilgili araştırma'yı klâsik metinlerin yorumu olarak görmez. Bana göre, böyle yapmak bu tür bir araştırmanın çağdaş bilimsel anlamda (dejenere değil) üretken yaratıcı bir teorik unsuru gerektirdiğini ima etmektir. Üretkenlik Merton'ın klâsik metinler üzerine tarihsel araştırmaların içkin bir özelliği olarak gördüğü daha önceki eserlere kölece bağlılıkla çelişir, ancak bu kölece bağlılığın nedeni, sadece onlara saygı gösterilmesi değil, aynı zamanda bu tutumun gerektirdiğine inandığı 'gözü kapalı saygı'dır.[2] Ancak bunun içerdiği yorum ve yaratıcılık araştırmacının argümanlarının temelini oluşturan mekanist epistemolojiyle çelişecektir. Merton'a göre, tarihsel sistematik çağdaşlara, basitçe, daha önceki metinleri yansıtan aynalar sağlar. Onlar 'eleştirel özetler', 'salt yorumlar' 'büyük ölçüde kısır yorumlar' ve "öğretinin kronolojik olarak düzenlenmiş eleştirel özetleri toplam(lar)ı"dır (1967a: 2, 4, 30, 35; *krş.* s. 9).

Merton daha önceki metinlere "acınacak ölçüde kullanışsız şeyler olarak " bakılmaması gerektiğini vurgular. Merton hem sistematik, hem de tarih konusunda iki alternatif sunar. Ona göre, sosyal bilim bakış açısından, daha önceki metinleri klâsik eserler olarak görmekten ziyade faydacı bir bakış açısıyla ele almamız gerekir. Gerçekte 'mevcut durum' ideal değildir: sosyal bilimin her zaman beklemeye hakkı olduğu empirik birikim türü asla gerçekleşmemiştir. Bununla beraber, mevcut durumda kalmaktan ziyade sergilenmesi gereken uygun tepki, 'yeni-klâsik metinler'i basit veri kaynaklarına ve/veya sınanmamış teorilere, yani daha fazla birikim sağlayabilecek kaynaklara dö-

---

2 Klâsik otoritelere karşı sergilenen ve "görkemli ataların oluşturdukları neredeyse bütün ifadelere gözü kapalı saygı" (Merton, 1967: 30) biçiminde ifade edilen bu tür açık, aşağılayıcı bir tutumun yukarda ortaya koyduğum tanım temelinde klâsiklere gösterilen saygıdan ve onlara tanınan ayrıcalıklı statüden kesinlikle ayırt edilmesi gerekir. Bana göre, saygı formel bir tutumken, sürekli eleştiri ve yeniden inşa tarihsel sistematiğin gerçek özüyle ilişkilidir. Merton'ın bu konudaki aşırı yaklaşımı klâsik eserlerin sosyal bilim açısından önemini yadsıyanların tipik bir özelliğidir, zira bu yaklaşımda söz konusu araştırmalar bilimdışı bir tarzda, eleştiri süzgecinden geçirmeden biçimlendirilir.

nüştürmektir. Onların "yeni bakış açıları olarak kullanılabilecek daha önce ele geçirilememiş kaynaklar" olarak alınmaları gerekir. Dolayısıyla, bu tür metinler insanî bir geçmişten ziyade bilimsel geleceğe işaret edebilirler. Bu sayede daha önceki metinler üzerine araştırmalar bilimsel hâle gelebilir. Bu tür bir araştırma, "teorik kılavuzların benimsenmesi ve geliştirilmesiyle birikmiş önceki bilgileri ele geçirmek... ve bunları daha sonraki açıklamalara dâhil etmek" için kullanılabilir (1967a: 30, 35).

Bu birleştirmeye karşı tarih biliminin bakış açısından bir alternatif aslında çok da farklı değildir. Bu metinler, ele geçirilemeyen bilgileri ortaya çıkarmak için kullanılmaktan ziyade, sadece tarihsel belgeler olarak araştırılabilir. Burada da metinsel yorumlardan kaçınmamız gerekir. Merton'a göre, "Gerçek sosyolojik teoriler *tarihi* teori ile bu teorinin savunucularının toplumsal kökenleri ve statüleri gibi faktörler arasındaki etkileşimle, sosyolojinin değişen toplumsal organizasyonu, fikirlerin bir araya gelmesine yol açan değişimler ve bu fikirlerin toplumsal ve kültürel yapıyla ilişkileriyle ilgilenmelidir" (1967a: 35). İyi bir sosyal bilim tarihçisinin araştırması gereken şey, bizzat fikirler değil, bu fikirlerin içinde yer aldığı ortamlardır. Burada tarihçinin amaçlarının, aynı metinleri yeni bilgiler elde etmek amacıyla araştıran sosyoloğun amaçları gibi, tamamen empirik olduğu varsayılır. Böylece, Merton bilim ve tarihini birleştirmeyi reddini sadece bilimsel sosyoloji değil bilimsel tarih talebine de dayandırır.

Daha önce klâsiklerin merkeziliğine empirist itirazın dayandığı iki kabulden söz etmiştim. İlkine göre doğa bilimlerinde klâsiklerin olmamasının kaynağında onun empirik ve birikimli doğası yatarken, ikincisine göre bu açılardan sosyal bilimler ve doğa bilimleri özünde aynıdır. Merton sosyolojinin tarihi ve sistematiğini birleştirme eğilimine karşı yazısında (1967a) doğa bilimi konusunda empirist perspektifi, açıkça belirtmeye gerek duymadan, doğal bir kabul olarak benimser. Merton'ın bilim tarihi açıklaması kesinlikle ilerlemecidir. Merton, rölativist ve tarihsel bir yaklaşımla ve post-Kuhncu bir duyarlılık içinde, bilim-üstü kültürel ve entellektüel çerçevelerin daha önceki metinleri şekillendirici gücünü vurgulamaktan ziyade, daha önceki çalışmaları günümüzde bilinen şeyler hakkında bir dizi 'öncü', 'içerim' ve 'ön keşif' olarak görür (1967a: 8-27). Ayrıca, Merton'ın bilim sosyolojisine ilişkin –bu izlenimin yanlış olduğunu gösteren– sistematik protokolleri vardır (örneğin Merton, 1973). Ona göre, bilimsel çalışma üzerinde etkili olan 'empirik-olmayan faktörler' disipliner ve metodolojik bağlılıklardan ibaret değildir ve bunların nesne-dünyasını bilimsel olarak bilme üzerinde doğrudan etkiye sahip faktörler oldukları düşünülmez.

Merton'ın argümanının dayandığı diğer temel kabul, sosyal bilimin temel empirik göndergesi bakımından doğa bilimlerini andırdığıdır. Bununla be-

raber, bu görüşü oluşturmak Merton için daha az zor olmuştur. Merton'ın –*Sosyal Teori ve Toplumsal Yapı* adlı derlemesinde yer alan, sistematik ve tarihin birleştirilmesi üzerine çalışmasının ardından bilinçli olarak yazılan– orta boy teoriler üzerine makalesinde (1967b) sosyal bilim Kuhn'un kullandığı anlamda paradigma-bağımlı olarak görülmez. Sosyal bilim, paradigma-yönelimli olmaktan ziyade problem-yönelimli olduğu için, belirli bir okul veya gelenekten ziyade empirik uzmanlık temelinde organize olur. Ancak, sosyologlar empirist değillerse niçin doğa bilimleri ve beşerî bilimleri arasında bir konumda yer alsınlar? Ayrıca, amaçları belirli okullar oluşturmak ve bunları sürdürmek değilse niçin tarih ve sistematiği birleştirmeye çalışsınlar? Önceden belirttiğim gibi, Merton bu kaçınılmaz gerçekleri kabul etmesine rağmen, ısrarla bunların doğal eğilimler değil sapkın anomaliler olduklarını vurgular. Israrla sosyolojinin fizik bilimlerinin yönelimi ve pratiğini benimsediğini vurgulayan Merton'a göre, sosyal bilimsel "araştırma geçmiş kuşakların belirli birikimler sağlayan eserleri sayesinde geliştirilen sınırlardan hareket eder" (Merton, 1967a: 29-31)

Gerçekte Merton, 'tarihsel sistematik' olarak adlandırdığım şeyi amaçlayan yozlaştırıcı eğilimi benimsemesine rağmen, bilimsel düşüncenin tarihini nasıl araştırmamız gerektiği konusundaki bilgilerimizin bilimsel ve birikimli olduğuna inanır! O, kendi gerçek ilerlemeci tarih bilimi türü örneğini ortaya koymak için ilerlemeci bilim terminolojisini –bilimsel sezgiler, ön-buluşlar, tahminler kavramlarını– kullanır. Yayınlanmış bilimsel çalışmalar üzerine salt formel betimlemelere dayanan ilerlemeci tarihlere karşı çıkan Merton'a göre (1967a: 4-6), bu tür açıklamalar "uzun zamandır kabul edilen gerçekliğin oldukça gerisinde kalmış" bir tarih anlayışına dayanır. "Nesnel buluş sürecinin formel bilimsel kanıtlama mantığından daha yaratıcı ve sezgisel olduğunu keşfeden ilk kişi Bacon'dır. Merton'a göre, bu konudaki bağımsız kanıtların varlığı Bacon'ın keşfini doğrular: görünen odur ki, "kavrayışlı zihinler aynı türden tespiti tekrar tekrar ve birbirlerinden bağımsız olarak yaparlar". Bu somut tespitleri içeren veya açıklayan bilimsel teori doğru yönde gelişmiş, daha sonraki düşünürler "bu tespitleri genellemişlerdir". Merton'ın bu empirik muhakeme tarzına inanmasının nedeni bilim tarihinin kaçınılmaz ilerlemeyi sağlayacağından emin olmasıdır, zira ona göre, "sosyolojinin teorinin tarihini sistematiğinden ayırt edememesinin artık sonuna gelinmiştir" (Merton, 1967a: 4-6).

Bunlar Merton'ın klâsiklerin merkeziliğine karşı –artık klâsik!– kabulleridir. Bununla beraber, (iki temel kabul arasında yer almaktan ziyade onların içerdiği) üçüncü bir ek kabul var görünmektedir: daha önceki metinlerin önemi herkesin bu gerçeğin görülmesini sağlamalarıdır. Merton'ın tarihsel

sistematiği mahkûm ederken onu nasıl salt özetler üreten bir şey olarak nitelendirdiğini göstermiştim. Ayrıca, onun tercih ettiği sosyolojik teorinin, bizzat fikirlerin doğasından ziyade, bilimsel teorilerin içinde yer aldıkları ortamlara odaklandığını göstermiştim. Dolayısıyla, bu ayrıca –metnin akışı içinde incelediğim– beşerî bilimlerde klâsiklerin merkeziliğine karşı çıkmak demektir. Sonraki kısımda klâsiklerin merkeziliğine empirist itiraz karşısındaki argümanımı ve dayandığı arka-plân kabulleri ele alacağım.

Post-Pozitivist Bilim Anlayışı

Klâsiklerin merkeziliğine karşı argümanda, bir disiplinin daha empirik hâle geldikçe birikimli olacağı, ancak birikim düzeyi arttıkça klâsikler üretmeyeceği varsayılır. Bana göre, aksine, bir disiplinin klâsiklere sahip olup olmaması empirist olmasına değil, disiplin içinde empirik-olmayan şeyler hakkında bir konsensüs bulunmasına bağlıdır.

Sosyolojide Teorik Mantık'ta (Alexander, 1982a: 5-15) sosyal bilimlerde pozitivist inancın dört temel postülaya dayandığını öne sürdüm. İlk postülaya göre, spesifik ve somut olduğuna inanılan 'empirik gözlemler' *ile* genel ve soyut olduklarına inanılan 'empirik-olmayan önermeler' arasında köklü bir epistemolojik kopuş vardır. İkinci postüla sadece bu kopuş kesin olarak görüldüğü için oluşturulabilir: daha genel ve daha soyut –felsefî veya metafizik– ilgiler empirik-yönelimli bir disiplinin pratiği açısından hiçbir temel öneme sahip değildir. Üçüncü postülaya göre, genel, soyut ve teorik doğaya sahip problemler sadece empirik gözlemlerle ilişki içinde değerlendirilebilir. Bu postülaya göre, mümkün olduğu durumlarda teorinin önermeler biçiminde ifade edilmesi gerekir ve ayrıca, teorik anlaşmazlıklar konusunda empirik sınamalar ve temel önemde deneyler dikkate alınarak karar verilmesi gerekir. Son olarak, bu üç postüla yapılaşmış bilimsel fikir ayrılıkları konusunda hiçbir temel sunmadığı için dördüncü postülaya gerek duyulur: bilimsel gelişme 'ilerlemeci', yani doğrusal ve birikimlidir. Böylece, bilimsel bir alandaki farklılaşmanın aynı empirik alanın nasıl açıklanabileceği konusunda genel, empirik-olmayan fikir ayrılıklarından ziyade farklı empirik alanlarda uzmanlaşmanın bir ürünü olarak ele alınması gerekir.

Çoğu araştırmacı sosyal bilimcinin –özellikle Amerikalı sosyal bilimcilerin– genel kabulünü oluşturan bu dört postüla, yaklaşık yirmi yıldır gelişmekte olan post-pozitivist doğa bilim felsefesi, tarihi ve gerçekte sosyolojisi tarafından ciddî olarak sorgulanmıştır (Alexander, 1982a: 18-33). Pozitivist inancın postülalarında teori fiilen olgular toplamına indirgenirken, post-pozitivist konumu benimseyenler teoriye eski saygın konumunu kazandırmaya çalışırlar.

1. Bilimin empirik verileri teorik olarak biçimlendirilir. Olgu-teori ayrımı ne epistemolojik, ne ontolojiktir, yani bir doğa/düşünce ayrımı değildir. O analitik bir ayrımdır. Lakatos'un (örneğin, 1969: 156) ifadesiyle, bazı önermelerin gözlemler olarak betimlenmesi, bir ontolojik referans değil, bir söyleme biçimidir. Analitik ayrımlar en kesin olduğunu hissettiğimiz teoriler tarafından biçimlendirilen gözlemleri ifade ederler.
2. Bilimsel bağlılıklar sadece empirik kanıtlara dayanmaz. Polanyi'nin (örneğin, 1958: 92) ikna edici bir biçimde gösterdiği gibi, bilimde sürekliliğin anahtarı kanıtların 'ilkeler temelinde' reddidir.
3. Genel, teorik açıklamalar, şüpheci ve ilerlemeci olmaktan ziyade, genelde dogmatik ve kısmidir. Bir iddianın genellik düzeyi artıkça Popper'ın yanlışlanma teorisinin geçerliliği azalır. Teorik açıklamalar, Popper'ın iddiasının aksine, "en güçlünün varlığını sürdürebilmesi" (1959: 42) yasası temelinde oluşturulmazlar. Aksine, genel teorik bir görüş göz ardı edemeyeceği çelişkili empirik kanıtlarla karşı karşıya geldiğinde *ek* hipotezlerle ve tortu kategorilerle ilerler (Lakatos, 1969: 168-176). Böylece yeni olgular genel formülasyonlardan vazgeçmeden 'açıklanabilir'.
4. Bilimsel inançtaki temel değişiklikler sadece empirik değişimler ikna edici teorik alternatiflerin mevcudiyetiyle örtüştükleri zamanlarda gerçekleşir. Bu tür teorik değişiklikler çoğu kez arka-plânda ortaya çıktıkları için, bilimsel çalışma içinde yer alanlar tarafından daha az fark edilirler. Bu nedenle, [dışardan bakıldığında] empirik veriler –analitik olarak inşa edilmekten ziyade– somut olarak üretilebilir şeyler olarak görünür. Bununla beraber, gerçekte, Holton'ın gözlemlediği gibi, genel teorik bağlılıklar konusundaki mücadele "empirik araştırmayı büyük bir güçle savunanlar arasında yaşanır" ve "doğa bilimlerindeki temel değişimlerin merkezinde" yer alması gerekir (1973: 26, 190).

Genel, empirik-olmayan faktörler bu kadar belirleyici önemde rol oynuyorsa Merton'ın –doğa bilimlerinin karakteri konusundaki– ilk argümanı geçersizdir. Aslında, ne de ikinci argümanı geçerlidir, zira bazı temel açılardan, sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin pratikleri özellikle birbirine benzemez. Bu iddia şaşırtıcı görünebilir. Doğa biliminin empirik-olmayan boyutunu ortaya koyduğumuzda klâsik eserlerin statüsünün sorgulanmayacağı düşünülebilir. Bununla beraber, doğa bilimlerinde klâsiklere müracaat edilmediği tezi sorgulanmaz. Burada gerçekte sorgulanan tutum, bu gerçeğin empirist olmayan tarzda açıklanmasıdır.

Niçin Doğa Bilimlerinde Klâsikler Yoktur: Post-pozitivist Bir Görüş

Bilimin epistemolojisi belirli bir bilimsel disiplin içinde bilimsel etkinliğe hangi inceleme-konularının dâhil edileceğini belirlemez.[3] Bununla beraber, bir disiplin hakkında onun nispeten de olsa 'empirik' olduğu duygusu 'yaratan' şey kesinlikle bunların belirlenmesidir. Bu yüzden, açık sözlü empirizm karşıtları bile doğa bilimlerini beşerî bilimlerden ayıran şeyin açıkça empirik sorunlara odaklanması olduğunu kabul ederler. Örneğin Holton, keyfî, empirik-üstü 'temalar'ın modern fiziği etkilediğini ayrıntılı olarak göstermesine rağmen, niyetinin asla "tematik tartışmaları... bilimin *pratiğine*" sokmayı önermek olmadığını vurgular. Gerçekte ona göre, "bilim sadece bu tip sorunlar [temalar] laboratuvar dışına çıkartıldığı sürece hızla ilerleyecektir" (Holton, 1973: 330-331; italikler sonradan eklenmiştir). Bilimsel pratiğin metafizik kabullere dayandığını ısrarla vurgulayan samimi idealist filozof Collingwood bile "bilim adamının işi bu [metafizik] kabulleri ileri sürmek değil, sadece doğru olduklarını varsaymaktır," der (1940: 33).

Bilimsel etkinliği tespit araştırmacıların bilimsel açıdan neyi sorunsal olarak gördüklerine bağlıdır. Modern çağda doğa bilimciler kendi zanaatlerini biçimlendiren genel yargıları benimseme eğiliminde oldukları için, onların açık ilgilerini genellikle daha empirik sorunlar çeker. Kuhn'un deyimiyle, 'normal bilim'i bir empirik bulmaca-çözme ve özel problem-çözümleri etkinliği olarak sürdürmeyi sağlayan şey kesinlikle bu tespittir. Normal bilimin doğa bilimini karakterize ettiğini düşünen Habermas da 'bilimsel' etkinliği 'bilimsel olmayan' etkinlikten ayıran özellik olarak konsensüsü görür.

> Bilgiyi, sadece ve sadece onun geçerliliği hakkında iradî ve kalıcı bir konsensüs sağlanabildiği takdirde bilimsel olarak adlandırırız... Modern bilimin gerçek başarısı esasen hakikat, yani gerçeklik hakkında doğru ve ikna edici önermeler üretmesi değildir. Modern bilimi geleneksel bilgi kategorilerinden ayıran şey, daha

---

3 Kullandığım doğa bilimi ve sosyal bilim ayrımı açıkça sadece bir 'ideal-tip' olabilir. Disiplinlere özgü durumları açıklamayı değil, genel koşulları ortaya koymayı amaçlıyorum. Genel düzeyde klâsiklere sahip olma ve olmamanın koşullarının, genelde, doğa bilimleri ve insanların eylemleriyle ilişkili bilimler ayrımına tekabül ettiğini söylemek kesinlikle isabetlidir. Belirli bir disiplinin analizi her örnekte genel koşulları belirlemeyi gerektirecektir. Nitekim, doğa bilimi tipik olarak fizik bilimleri ve yaşam bilimleri biçiminde ikiye ayrılır. Yaşam bilimleri matematikselleştirmeye daha az elverişlidir; konsensüs sınırlıdır, empirik-olmayan tartışmalara çok sık rastlanır. Bazı örneklerde, bu tespit, evrimci biyolojide Darwin üzerine tartışmada olduğu gibi, klâsiklerin sürekli bilimsel bir role sahip olup olmadıkları tartışmasını içerecek biçimde genişletilebilir. Beşerî bilimlerde de disiplinler birbirlerinden betimleyeceğim koşulları tipik olarak sergileme düzeylerine göre ayrılabilir. Örneğin, ABD'de iktisat klâsiklere sosyoloji ve antropolojiye göre daha az bağımlıdır ve tarih biliminin klâsiklerle ilişkisi sürekli değişir görünmektedir. Empirik örneklerdeki çeşitlilikler aşağıda ortaya koyacağım teorik koşullar çerçevesinde açıklanabilir.

> ziyade, görüşlerimiz konusunda bu tür iradî ve kalıcı bir konsensüse ulaşacak bir yöntemi benimsemesidir (Habermas, 1972: 91).

Bu empirik-olmayan sorunlar sadece bir bilimi şekillendiren arka-plân kabuller konusunda anlaşmazlık olduğunda açıkça sahneye çıkar. Kuhn bunu 'paradigma krizi' olarak adlandırır. Ona göre, bu kriz dönemlerinde "felsefeye müracaat edilir ve temeller konusunda tartışmalar başlar" (Kuhn, 1970).

Bu yüzden, dikkat genellikle klâsiklerin olmadığı doğa biliminin empirik boyutlarına odaklanır. Empirik-olmayan boyutlar gizlenir ve spekülâtif hipotezler hakkında ya nispeten ulaşılabilir duyu-verilerine referansla ya da spesifik özellikleri bu tür doğrudan algılanabilir duyu-verileriyle ilişkilendiren teorilere atfen karar verilir. Klâsikler, aksine, eski teorilere ayrıcalıklı bir konum atfedilmesini ima eder. Sadece çağdaş değil önceki teorilerin de açıklayıcı bir statüye sahip oldukları düşünülür; gerçekte klâsik metinlerin de çoğu kez önemli [empirik] veriler sağlayabileceği düşünülür. Bana göre, doğa bilimleri sosyal bilimlerden daha az *apriori* değildir. Doğa biliminde klâsiklerin olmamasının nedeni, onun *apriori* olmayan, tamamen empirik bir etkinlik olması değil, daha ziyade önceki ve muhtemel bilgiler karışımının aldığı biçimdir.

Doğa bilimlerinde klâsiklerden ziyade Kuhn'un 'örnekler' olarak adlandırdığı şeyler vardır. Kuhn bu terimle, somut başarılı empirik çalışma örneklerini, paradigma alanlarını tanımlayan güçlü problem çözümleri örneklerini kasteder (1970: 182). Örnekler, farklı türden empirik-olmayan ve metafizik hükümlerin tezahürleri olmanın yanı sıra, özellikle dünyanın nasıl açıklanması gerektiğini gösteren modellerdir. Onlar zorunlu olarak tanımlar ve kavramlar içerseler de, araştırmacıları işlemselleştirme ve teknikle ilgili sorunları araştırmaya yöneltirler. Örnekler, tüm spesifikliklerine rağmen, *apriori* bir rol oynarlar. Yeniler, gerçekten doğru olup olmadıklarını kendi başlarına sınayabilme becerisine ulaşmadan önce, örnekleri ders kitaplarından ve laboratuvarlarda öğrenirler. Başka deyişle, örnekler bilimsel geçerliliklerinden ziyade sosyalleşme sürecindeki ayrıcalıklı konumları nedeniyle içselleştirilirler. Öğrenme süreçleri sosyal bilimlerde de aynıdır; farklı olan şey, sosyal bilimcilerin klâsikleri, en azından, çoğu kez doğa bilimcilerin örnekleri içselleştirdiklerine benzer biçimde içselleştirmeleridir.

Klâsiklerin Post-Pozitivist Açıklaması

Bilim toplumsal olarak uygulandığında çok daha fazla fikir ayrılıkları ürettiği için, sosyal bilimlerde "örneklerin klâsiklere oranı" çok daha düşüktür. Sürekli ve yaygın fikir ayrılıkları nedeniyle, doğa biliminde örtük ve nispeten görünmeden kalan daha genel arka-plân kabuller sosyal bilimlerde daha et-

kili bir rol oynar.[4] Kuhn'un doğa bilimlerindeki paradigma krizleriyle ilişkili tespit ettiği durumlar sosyal bilimlerde rutin olarak yaşanır. Sosyal bilimlerde nesnel bilgi olmadığını iddia etmiyorum, ne de başarılı tahminlere veya kapsayıcı yasalara ulaşmanın mümkün olduğunu yadsıyorum. Bana göre, dünya hakkında farklı ve rakip bakış açılarından hareketle gerçek birikimli bilgi elde etmek ve hatta temel hususlarda birbirinden tamamen farklı genel yönelimlerden hareketle göreli tahminlerde bulunmamızı sağlayacak kapsayıcı yasalara ulaşmak mümkündür. Bununla beraber, sosyal bilimlerde –açıklayıcı kapsayıcı yasalar konusunda uzlaşmak bir yana– empirik bilginin kesin doğası hakkında sürekli fikir birliği sağlayacak koşulların oluşturulmasının büyük ölçüde imkânsız olduğunu iddia ediyorum. Bu yüzden, sosyal bilimlerde bilimsel hakikat-iddiaları salt empirik düzeye işaret etmezler. Bu iddialar rakip bakış açılarına imkân tanıyan, empirik-olmayan her türden bağlılıkla örtüşürler.

Konsensüs düzeyindeki kapsamlı farklılıkların bilişsel ve değerleyici sebepleri vardır. Burada sadece en temel olanlarına değineceğim.

1. Bir bilimin araştırma-nesnesi insan zihninin dışında fiziksel dünyada konumlandırıldığında, onun empirik göndergeleri, ilke olarak, kişiler-arası iletişimle daha kolay doğrulanabilir. Ancak, araştırma-nesnelerinin zihinsel durumlar veya bu durumların içinde yer aldığı koşullar olduğu sosyal bilimlerde, gözlemcinin zihinsel durumlarının gözlem konusu olanların zihinsel durumlarıyla karışması ihtimali vardır.
2. Empirik göndergeler konusunda fikir birliğine ulaşma güçlüğü ayrıca sosyal bilimlerin değerleyici doğasından kaynaklanır. Betimleme ve değerleme arasında bir beraberlik ilişkisi vardır. Sosyal bilimlerin bulguları çoğu kez toplumsal hayatın arzulanan organizasyonu ve yeniden organizasyonu açısından önemli sonuçlara sahiptir. Aksine, doğa bilimlerinde "bilimin içeriğindeki değişimler genellikle toplumsal yapılardaki değişimlerin işaretleri değildir" (Hagstrom, 1965: 285). Sosyal

4 Mannheim bu fikir ayrılıklarını çok iyi ortaya koyar: "Hiç kimse empirik araştırma imkânını yadsımaz, ne de olguların var olmadıklarını iddia eder... Biz de kanıtlarımız için 'olgular'a başvurur, fakat olguların doğasını oldukça önemli bir problem olarak görürüz. Olgular zihin için her zaman belirli bir entellektüel ve toplumsal bağlamda mevcuttur. Olguların anlaşılabilmeleri ve formüle edilebilmeleri zaten bir kavramsal aygıtı gerektirir ve bu kavramsal aygıt bir grubun bütün üyeleri için aynı olduğunda, bireysel görüşlerin altında yatan ön-kabullerin (yani, muhtemel toplumsal ve entellektüel değerlerin) varlığı asla fark edilmez... Fakat konsensüs bozulduğunda deneyimlere güvenirlik ve tutarlılık kazandırmak için kullanılan sabit kategoriler kaçınılmaz olarak yıkılır. Benzer tecrübî olguları farklı düşünce sistemleri içinde düzenleyen ve farklı mantık kategorileri aracılığıyla algılanmalarını sağlayan farklı ve çatışan (düşünen öznenin farkında olmadığı) düşünce biçimleri ortaya çıkar (1936: 102-103).

bilimin ideolojik sonuçları araştırma-nesnelerine ilişkin betimlemeleri etkiler. Zihin durumlarına veya kurumlara ilişkin bir niteleme (örneğin, bir toplumu kapitalist veya 'endüstriyel' toplum olarak nitelemek, 'proleterleşme', 'bireyleşme' veya atomlaşmadan söz etmek), henüz ortaya çıkmamış olgulara ilişkin bir açıklamanın siyasal değerler açısından içerimi konusunda bir değerlendirmedir. Mannheim daha ziyade değerleyici kabullerin bilişsel kabuller karşısındaki önemini vurgulamasına rağmen, bu hususta oldukça temkinlidir. Mannheim'a göre, her tanım "zorunlu olarak kişinin perspektifine bağlıdır, yani o kendi içinde söz konusu düşünürün konumunu temsil eden tüm düşünce sistemini ve özellikle bu düşünce sisteminin altında yatan siyasal değerleri barındırır". Bu açıdan, Mannheim'ın ulaştığı şu sonuç doğru görünmektedir: Bir kavramın tanımlanma biçimi ve bu tanımlamada kullanılan ayrım, bir dereceye kadar, zaten onun üzerine inşa edilecek düşünceler zincirinin sonucuyla ilişkili bir ön-hükmün cisimleşmesidir" (1936: 196-197).

3. Bilişsel ve değerleyici nedenlerle sosyal bilimin basit empirik göndergeleri üzerinde bile konsensüse ulaşmak zorlaştıkça, somut göndergelerden hareketle sosyal teorinin özünü biçimlendiren soyutlamalara ulaşmak daha az mümkün olacaktır. Hagstrom'a göre, bilimsel konsensüs ihtimali önemli ölçüde disiplinin bilimsel hedefleriyle tutarlı nicelleştirme düzeyine bağlıdır (1965: 256-258). Empirik göndergeler açık olmadığı ve soyutlamalar sürekli tartışma konusu olduğu sürece, sosyal bilimi matematikselleştirme girişimleri sadece belirli bakış açılarını gizleme veya destekleme çabasına dönüşür.
4. Ne empirik göndergeler ne de kapsayıcı yasalar fikir birliği üretmediğinde, empirik algıyla bağlantılı emprik-olmayan her tür girdi tartışma konusu hâline gelir. Ayrıca, konunun doğasından kaynaklanan bu tür fikir ayrılıkları olduğu için, sosyal bilimler her zaman gelenekler (Shils, 1970) ve ekollerle (Tiryakian, 1979) dolu olacaktır. Sosyal bilimler camiasının çoğu üyesi için, bu tür "'bilim'dışı' kültürel ve kurumsal olgular, basitçe fikir ayrılıklarının tezahürleri değil, bilimsel uyuşmazlıkların artmasına ve sürmesine yol açan temellerdir. Bunu kavramak sosyal bilimcileri kendi alanlarının empirik-olmayan boyutları karşısında daha dikkatli olmaya iter.

Bütün bu nedenlerden dolayı, sadece açıklama değil, esasen söylem bilim alanının hâkim özelliği hâline gelir. Söylem ile, normal bilimsel argümanlardan daha genel ve daha spekülâtif tutarlı argüman biçimlerini kastediyorum. Normal bilimsel argümanlar belirli empirik kanıtlara, tümevarımsal ve tüm-

dengelimsel mantığa, 'kapsayıcı yasalar'la açıklamaya ve yasaların doğrulanabileceği veya yanlışlanabileceği daha disiplinli yöntemlere dayanır. Söylem, aksine, mantıksal düşünmeye dayanır. Doğrudan deneylerin sonuçlarından ziyade akıl yürütme sürecine odaklanır ve açık ve kesin bir hakikat olmadığı zamanlarda önem kazanır. Söylem, bilimsel tahminlere dayanmaktan ziyade, argümanlarla ikna etmeye çalışır. Onun ikna ediciliği mantıksal bütünlük, kapsamlılık, yorumlama becerisi, değer-ilişkisi, ifade gücü, çekicilik ve argümanın yapısı gibi niteliklere bağlıdır.

Foucault salt empirik, tümevarımsal statüye sahip olmadıklarını göstermek için, entellektüel, bilimsel ve siyasal pratikleri 'söylemler' olarak tanımlar (1970). Bu sayede pratik etkinliklerin tarihsel olarak inşa edildiklerini ve tüm bir çağı tanımlayabilen metafizik anlayışlar tarafından biçimlendirildiklerini öne sürer. Sosyoloji de bir söylem alanıdır. Yine de, Foucault'nun yukardaki alanlara atfettiği homojenliğe sosyolojide daha nadir rastlanır: sosyal bilimde tek bir söylem değil, 'söylemler' vardır. Ayrıca bu söylemler, Foucault'nun sonraki çalışmalarında giderek daha fazla vurguladığı gibi, gücün meşrulaştırılmasıyla daha yakından bağlantılıdır. Sosyal bilimsel söylemler hakikate ulaşmayı amaçlarlar; onlar hakikatin ne olabileceği ve ona nasıl ulaşılabileceği konusunda her zaman rasyonel koşulları gerektirirler. Burada Habermas'ın konuşmacıların çarpıtılmamış iletişim sağlama çabalarının bir parçası olarak söylem fikrinden yararlandım (örneğin, 1984). Habermas'ın, (eylem bir yana) iletişimin irrasyonel özelliklerini göz ardı etmesine rağmen, iletişimin rasyonel hedeflerini kavramlaştırmanın bir yolunu bulduğu kesindir. Habermas'ın ikna edici bir sonuca ulaşmak için gerekli argüman biçimleri ve kriterlerini belirlemeye yönelik sistematik girişimleri rasyonel bağlılıkların ve empiri-üstü argümanların nasıl bir araya gelebileceklerini gösterir. Gerçek sosyal bilimsel söylem alanı, sıkıntılı bir biçimde, Habermas'ın rasyonelleştirici söylemi ile Foucault'nun keyfî söylemi arasında yer alır.

Söylemin merkezî konumu nedeniyle, sosyal bilimlerde teori çok yönlüdür ve doğa bilimlerinin mantığını izleme konusunda sergilenen zorlama çabalar (örneğin, Wallace, 1971) yanlıştır. Pozitivistler bu çok yönlü bilim anlayışı ile kendi empirist bakış açıları arasındaki gerilimin farkındadırlar. Onlar bu gerilimi 'teori'ye 'meta-teori' üzerinde ayrıcalık tanıyarak, aslında daha sınırlı anlamında 'açıklama' lehine teoriyi dışlayarak çözmeye çalışırlar. Bu yüzden, "sosyal teori gereğinden fazla düşünceler tarihi ve Marx, Weber [ve] Durkheim'a büyük bir hayranlık içerir" diye yakınan Turner'a göre, "teorinin ilk teorik ustalar üzerine[5] bir başka meta-teorik analiz olmaktan çıkartılması"

5 Bu aşağılayıcı "kahramanlara tapınma olarak meta-teori" nitelemesi Merton'ın 1. dipnotta tartıştığım 'gözü kapalı saygı' iddiasını anımsatır. Kuşkusuz, bilimsel dalkavukluk bilimsel şüpheciliğin tersidir ve nihayetinde, bu türden negatif iddialarda klâsik araştırmalara bil-

gerekir (1986: 974). Stinchcombe ise Marx, Durkheim ve Weber'i "esasen günümüzde *teori* olarak adlandırdığımız şey üzerinde çalışmamış büyük empirik analizciler" olarak tanımlar. Stinchcombe'a göre, onlar "kapitalizmin gelişimi, sınıf çatışması veya ilkel din hakkında *açıklamalar* ortaya koymuşlardır". Ona göre, bu ustalar, söylemsel teoriyle meşgul olmaktan ziyade, "araştırmalarında birçok farklı teorik yöntem kullanmışlardır" (Stinchcombe, 1968: 3, italikler sonradan eklenmiştir).

Fakat yukarıdaki tespitler sosyal bilimi gerçekte anlamaya çalışmaktan ziyade bundan kaçınmayı hedefleyen 'ütopik' girişimler olarak görünmektedir. 'Genel söylem' merkezî bir öneme sahiptir ve teori doğası gereği çok yönlüdür. Gerçekte söylemin merkeziliği ve bu durumu üreten koşullar sosyal bilimlerin teori tarafından üst-belirlenimine, olgular tarafından alt-belirlenimine yol açar. Sosyal bilimi oluşturan unsurlara hiçbir açık, tartışmasız [kesin] referans olmadığı için, farklı genellik düzeyleri arasında tam bir dönüştürme mümkün değildir. Belirli bir düzeydeki açıklamalar diğer bilimsel ilgi düzeylerine açıkça genişletilemezler. Örneğin, iki değişken arasındaki korelasyonu kesin empirik ölçümlerle belirlemek bazen mümkün olsa bile, bu tür bir korelasyonun söz konusu karşılıklı ilişki hakkında daha genel terimler içinde ifade edilen bir önermeyi kanıtlaması veya çürütmesi nadiren mümkündür. Bunun nedeni, empirik ve ideolojik fikir ayrılıklarının sosyal bilimcilerin önermeleri farklı biçimlerde işlemselleştirmelerini mümkün kılmasıdır.

Buna bir örnek olarak, kısaca verilerden daha genel teoriye ulaşma konusundaki nispeten yeni en iyi iki girişimi verebiliriz. Blau, yeni geliştirdiği yapısal teorisini sınamaya çalıştığı bir araştırmasında, örneğin 'büyüklük teoremi' olarak adlandırdığı bir önermeden hareket eder: "dış-gruplarla ilişkiler tamamen ekolojik bir değişken, yani grubun büyüklüğü tarafından belirlenir" (Blau, Blum and Schwartz, 1982: 46). Blau, sadece grubun büyüklüğünü değil gruplar-arası evlilik oranını da ortaya koyan verilerden hareketle, gruplar-arası evlilik oranları ile grubun büyüklüğü arasındaki ilişkinin büyüklük teoremini doğruladığını öne sürer. Niçin doğrular? Zira veriler "grubun büyüklüğü ile grup dışından evlilik arasında ters orantılı bir ilişki" olduğunu göstermektedir (s. 47). Fakat, grup dışından evlilik gerçekte 'grup dışı' ilişkilerin işlemselleştirilmediği bir başlangıç noktasıdır. Grup dışı ilişki diğer birçok ilişki tipinden sadece biridir ve Blau'nun tezinin bir noktasında itiraf ettiği gibi, bu ilişki tipinde grubun büyüklüğünden başka faktörler devreye girer. Başka deyişle, grup dışı ilişkinin açık bir göndergesi yoktur. Bu yüzden, onun göstergesi ola-

---

imsel bir rol tanınması engellenmeye çalışılır. Aksine, daha önce tarihsel sistematik olarak adlandırdığım şeyin klâsik teorilerin eleştirel yeniden inşasını içerdiği açık görünmektedir. İronik olan, Turner ve Merton gibi empiristlerin suçlamalarının bir ölçüde meşruluk kazanmasıdır, zira bu tür bir yeniden inşa gerçekte çoğu kez eleştirel bir özlemi açıkça yadsıyan bir çerçeve içinde ortaya çıkar. İzleyen kesimde klâsikler tartışmasına katılanların bu 'naif tutum'unu açıklamaya çalışacağım.

rak alınan şeyle grubun büyüklüğü arasındaki korelasyon grubun büyüklüğü ile grup dışı ilişkiler arasındaki korelasyon hakkındaki önermeyi doğrulayamaz. Böylece, onları teorik olarak kesin bir biçimde ilişkilendirme çabalarına rağmen, Blau'nun empirik verileri yapısalcı teorisi içinde açıklanamaz.

Lieberson'un 1880'lerden sonra ABD'ye göç eden siyahlar ve beyazlarla ilgili kapsamlı araştırmasında (1980) benzer problemler ortaya çıkar. Lieberson çalışmasına daha az formel bir önermeyle, "kölelik mirası siyah ve Avrupalı göçmenlerin başarı düzeylerindeki farklılıklarda büyük ölçüde etkili olmuştur" kabulüyle başlar. Lieberson bu önermeyi işlemselleştirmek için iki adım atar. İlk olarak bu mirası kültürel koşullardan ziyade kölelerin 'fırsatlardan yoksunlukları' temelinde, ikinci olarak fırsatı farklı eğitim ve yerleşim yeri oranları hakkında geliştirdiği veriler çerçevesinde tanımlar. Ancak iki işlem de tartışmaya açıktır. Başka sosyal bilimciler hem kölelik mirasını farklı çerçeveler içinde tanımlayabilir, hem de fırsatları eğitim ve yerleşim yeri temelinde ele almayabilirler. Lieberson'un tespit ettiği oranlar ile fırsat farklılıkları arasında hiçbir zorunlu ilişki olmadığı için, başarı ve kölelik mirasını ilişkilendiren önerme hiçbir kesinlik taşıyamaz. Ölçülen korelasyonlar, kendi içlerinde anlamlı olmalarına ve empirik katkılar sağlamalarına rağmen, ulaşılmak istenen teorilerin geçerliliklerini sınayamazlar.

Karşı yönde problemle, yani empirik 'olguların' teori tarafından üst-belirlenimiyle ilişkili örnekler bulmak çok daha kolaydır. Örneğin, Weber'in *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*'nda kapitalist ruh ile 17. ve 18. yüzyıldaki İngiliz girişimciler arasında kurduğu özdeşlik (Weber, 1958) oldukça tartışılmıştır. Kapitalist ruhu sergileyenlerin erken dönem modern şehir devletlerindeki İtalyan kapitalistler olarak görüldükleri dikkate alınırsa (Trevor-Roper, 1965), Weber'in kapitalistler ve Protestanlar arasında kurduğu korelasyon sınırlı bir örnekleme dayanmaktadır ve teorisini kanıtlamak için yeterli değildir. Bu tespit doğruysa, Weber'in empirik verilerinin Protestan ahlâka teorik referansı yüzünden aşırı seçici olduğu söylenebilir.

Smelser'in *Sanayi Devriminde Toplumsal Değişme* (1959) adlı ünlü çalışmasında 'genel teori' ve 'empirik gösterge' arasında benzer bir uzaklığı görebiliriz. Smelser, teorisinde, İngiliz işçilerin 1820'lerde geliştirdikleri radikal protestoların kaynağının, aslında büyük sınaî değişimler değil, aile içindeki rol dağılımında görülen değişiklikler olduğunu öne sürer. Smelser, kendi anlatısal tarihsel açıklamasında, aile yapısındaki temel değişimlerin belirttiği sıra içinde ortaya çıktığını ifade eder. Fakat onun arşiv verilerini sunuş biçimlerine göre, bu aile içi sorunlar gerçekte yaklaşık 20 yıl sonra yaşanmıştır (Smelser, 1995: 188-199). Aileye teorik ilgisi Smelser'in kendi anlatısal tarihini [verilerini] sunuş biçimini üst-belirlemiştir.[6]

---

6 Deyim yerindeyse, teorisini aşan verileri belirtmesi bir tarih araştırmacısı olarak Smelser'
dürüstlüğünü gösterir (bu konuda, *bkz.* Walby, 1986). Genelde bu örnek davranış sergilen-

Skocpol'un tarihsel ve karşılaştırmalı teorisini belgelemek için gerçekleştirdiği daha yakın tarihli çalışmasında (1979) oldukça farklı bir teorinin üst-belirleyiciliği söz konusudur. Skocpol devrimlere, sadece "grupların kurumsal olarak belirlenmiş durumları ve ilişkileri"ne öncelik tanıyan "kişisel ve öznel olmayan bir bakış açısı"yla yaklaşmayı önerir (1979: 18). Araştırmasında devrimle ilişkili empirik verileri inceler ve kabul ettiği tek *apriori* 'karşılaştırmalı yöntem'e bağlılığıdır (1979: 33-40). Bununla beraber, Skocpol, farklı noktalarda yerel gelenekler ve hakların rol oynadığını (örneğin, 1979: 62, 138) ve (kısaca da olsa) siyasal liderlik ve ideolojiye değinilmesi gerektiğini (1979: 161-173) kabul ettiğinde, verilerinin teori tarafından üst-belirlendiği açıktır. Yapısal ilgileri onu devrimin tüm fikrî bağlamını dikkate almamaya itmiştir.[7]

Empirik alt-belirlenim ve teorik üst-belirlenim el ele gider. En spesifik 'olgusal önermeler'den en genel 'soyut önermeler'e kadar, sosyal bilimler özünde tartışmaya açıktır. Her sonuç empiri-üstü faktörlere referansla tartışılmaya açıktır. Habermas'ın (1884) işaret ettiği gibi, burada her rasyonel tartışmanın ardında özellikle sosyal bilimlere özgü bir temalaştırma biçiminin yer alması gerekir. Her türden sosyal bilimsel önerme genel ilkelere referansla doğrulanmaya muhtaçtır. Başka deyişle, Blau'ya karşı bir argümanı yapısal faktörlerin grup dışından evlilikleri belirleyen birkaç nedenden sadece biri olduğunu gösteren empirik kanıtlarla sınırlandırmamız gerekmez ve sosyal bilimciler topluluğu da sınırlandırmayacaktır; aksine bu yapısal nedensellik anlayışının eylem hakkında aşırı rasyonalist kabullere dayandığını gösterebiliriz. Benzer şekilde, Lieberson'un çalışmasını değerlendirirken eğitim ve nesnel fırsatlar arasındaki (empirik) ilişki sorununu paranteze alabiliriz. Bunun yerine, söylemsel bir argüman aracılığıyla, Lieberson'un kölelik mirasına atfettiği özel önemin onun ideolojik kaygılarını ve çatışma teorisinde üretilen modellere ön-bağlılığını yansıttığını göstermeye çalışabiliriz. Ayrıca, Smelser'in çalışması hem mantıksal uygunluk açısından hem de erken dönem işlevselci modelinde sosyalleşmeyi gereğinden fazla vurgulaması nedeniyle eleştirilebilir. Ve Skocpol'un –herhangi bir empirik materyale referans içermeyen– argümanı, teorisinin ima ettiği –onayladığı– 'erekselci' teorileri araçsal amaçlı rasyonalite modeliyle sınırlandırdığı için eleştirilebilir.

Bu tür argümanlar geliştirmek –gerçekte, sadece şu an sürdürdüğüm türden bir tartışmaya girmek–açıklamak değil, belirli bir söylem içinde yer almaktır. Seidman'ın (1986) vurguladığı gibi, söylem hakikat-iddialarından vazgeçmek anlamına gelmez. Netice olarak, hakikat-iddialarının sınanabilir

---

mez, zira teorinin verileri üst-belirleyiciliği karşı yöndeki verileri –sadece sosyal bilimciler değil, onları eleştirenler için de– çoğu kez görünmez kılar.

7 Sewell (1985) Fransa'daki duruma ilişkin Skocpol'ün verilerindeki bu boşluğu çok iyi kanıtlar.

empirik geçerlilik kriterleriyle sınırlandırılmaması gerekir (Habermas, 1984). Her empiri-üstü söylem düzeyi kendi içinde özel hakikat kriterleri barındırır. Bu kriterler, empirik uygunluğun ötesinde, ön-kabullerin doğası ve sonuçları, modellerin ön-koşulları ve uygunlukları, ideolojilerin sonuçları, modellerin meta-içerimleri ve tanımların farklı anlamları hakkında iddialar içerir. Açık bir biçimde ortaya konulduklarında, bu girişimler, özetle, hem sosyal analizi hem de toplumsal hayatın sezgisel olarak kavranan kompleks boyutlarını rasyonelleştirme ve sistemleştirme çabalarıdır. Yorumlayıcı ve nedensel metodolojiler, faydacı ve normatif eylem anlayışları, dengeci ve çatışmacı toplum modelleri, radikal ve muhafazakâr değişme teorileri arasındaki mevcut tartışmalar empirik olmaktan çok uzaktır. Onlar, sosyologların, empirik-olmayan farklı alanların 'hakikatlerini' değerlendirecek kriterleri belirleme girişimleridir.

Disiplindeki önemli çalışmalara tepkinin 'bilimin mantığı' fikrini savunanların sergiledikleri açık ve sınırlı tepkilerle çok az benzerlik taşıması şaşırtıcı değildir. Örneğin, Skocpol'un *Devletler ve Toplumsal Devrimler* adlı çalışması her sosyolojik sürekli-çizgi düzeyinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, onun kitabının ön-kabulleri, ideolojisi, modeli, yöntemi, tanımları, kavramları, hatta kullandığı olgular tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Skocpol'un kendi görüşlerini doğrulamak için başvurduğu hakikat kriterleri bu düzeylerin her birinde tek tek ele alınmıştır. Disiplin içinde bu çalışmaya karşı gösterilen tepkilerin çok azı onun hipotezlerinin kontrollü testiyle veya verilerinin yeniden analiziyle ilişkiliydi. Dolayısıyla, Skocpol'un 'yapısal' devrim yaklaşımının geçerliliği konusunda ulaştığı sonuçlar kesinlikle bu temellerde değerlendirilmeyecektir.[8]

---

8 Bu kesimde, bazı önemli çalışmaları tartışarak, sosyal bilimin teori tarafından üst-belirlenimini ve olgular tarafından alt-belirlenimini somut örneklerle gösterdim. Bu ayrıca belirli 'empirik' alt alanlar ele alınarak gerçekleştirilebilir. Sosyal bilimde en dar biçimde tanımlanan empirik alt alanlar bile birçok söylemsel argümanla doludur. Örneğin, toplumsal felâketler hakkındaki araştırmaların durumu üzerine daha yeni bir ulusal konferanstaki "Toplumsal Yapı ve Felâketler: Kavram ve Ölçme" adlı sempozyum (College of William and Mary, Williamsburg, Mayıs 1986) bu oldukça somut alanda bile empirik araştırma-nesnesi konusunda büyük bir fikir ayrılığı olduğunu gösterir. "Felâket nedir?" sorusu bu alandaki önde gelen araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Bazıları, nesnel ve ölçülebilir olgularla ilgili bir kriter öne sürmelerine rağmen, felâketin bedellerinin olayın coğrafî kapsamı, etkilenen insan sayısı veya yeniden inşanın malî maliyetleriyle ilişkilendirilmesi gerekip gerekmediği konusunda anlaşamadılar. Başkaları daha öznel kriterler öne sürdüler, ancak onlar da bu kesin önemde sosyal problemin varlığı hakkında toplumun büyük bir kısmının mutabakatına mı, kurbanların kendilerini mağdur olarak görmelerine mi bakılarak karar verileceği konusunda anlaşamadılar. Alanın basit empirik göndergesi hakkındaki anlaşmazlığın büyüklüğüne bakılırsa, bilimsel sürekli-çizginin her düzeyinde keskin söylemsel tartışmaların yer alması şaşırtıcı değildir. Analizin bireysel düzeyde mi yoksa toplumsal düzeyde mi veya iktisadî faktörler mi yoksa bireylerin yorumları mı dikkate alınarak analiz edilebileceği konusunda ön-kabullerden kaynaklanan fikir ayrılıkları vardır. Felâket araştırmalarının toplum karşı bir sorumluluk duygusuyla mı, yoksa tamamen meslekî kaygılarla mı yürütülmesi gerektiği konusunda ideolojik çatışmalar vardır (örneğin, 'örgüt'ün tanımı ve tanımlar ve sınıflandırmaların pratik değeri konusunda

Bu bölüme başlarken, sosyal bilimlere özgü kaçınılmaz fikir ayrılıkları sosyal bilimin arka-plân kabullerini daha görünür kıldığı için, klâsiklerin örneklere oranının sosyal bilimlerde doğa bilimlerindekilerden çok daha yüksek olduğunu öne sürmüştüm. Söylemi sosyal bilimsel tartışmanın bu kadar merkezî unsuru kılan şey, ayrıca, arka-plân kabullerin yukarıda vurgulanan niteliğidir. Artık bu söylemsel tartışma biçiminin neden çoğu kez 'klâsiklere dönüş' biçimini kazandığını açıklamaya geçebiliriz. Genel, empirik-olmayan tartışmanın varlığı, mantıken, eski çalışmalara ayrıcalıklı konum kazandırmaz. Yine de söylemi bu kadar önemli kılan koşullar klâsikleri de merkezî kılar. Klâsiklerin bu merkezî konumunun iki nedeni vardır: **(i)** işlevsel ve **(ii)** entellektüel veya 'bilimsel' nedenler.

Sosyal bilimlerde fikir ayrılıkları çok yaygın olduğu için, karşılıklı anlamayla ilgili problemler ortaya çıkar. Fakat asgarî bir karşılıklı anlaşma zemini olmadan iletişim imkânsızdır. Fikir ayrılığının tutarlı, sürekli olması ve uygun biçimde sürdürülebilmesi için bir kültürel ilişki zeminine gerek vardır. Bu zemin sadece fikir ayrılığı durumunda tarafların birbirlerinin ne söylediklerı konusunda açık bir fikre sahip olduklarında mümkündür.

Klasikler burada sahneye girer. Teorik söylem alanında 'bütünlük' sağlama ihtiyacı klâsiklere işlevsel gereklilik kazandırır. Burada, 'bütünlük' ifadesiyle işbirliği ve dengeyi değil, daha ziyade sistemlerin varlıklarını sürdürmelerini mümkün kılan 'sınır devamlılığı' ve 'kapanma'yı kastediyorum (Luhmann, 1984). Entellektüel bakış açısından, çoğu kez keyfî görünen disipliner sınırların oluşumunu açıklayan şey bu işlevsel gerekliliktir. Gerek duyulan şey, kendi klâsiklerine sahip sosyal bilim disiplinleri ve onların meydana getirdikleri okullar ve geleneklerdir.

Bir klâsiği karşılıklı olarak benimsemek ortak bir referans noktasına sahip olmak demektir. Klâsikler kompleksliği azaltır (krş. Luhmann, 1979). Klâsik birçok farklı genel bağlılığı özetleyen –temsil eden– bir simgedir. Bu tür bir özetin en azından dört işlevsel yararı olduğunu düşünüyorum.

Öncelikle, kuşkusuz, klâsikler teorik tartışmayı basitleştirir ve böylece kolaylaştırır. Klâsikler bunu düşünce hayatının olumsal akışı içinde üretilen iyi sınıflandırılmış çok sayıda formülasyonun yerini çok az sayıda eserin almasını sağlayarak –onları bu kalıp-yargı oluşturma ve standartlaştırma süreciyle temsil ederek– başarırlar. Sosyal bilimleri etkileyen temel sorunları klâsikler bağlamında tartıştığımızda bu oldukça ayrıntılı sınıflandırmayı öğrenme imkânından vazgeçer, fakat daha önemli bir şey kazanırız. Klâsikler bağlamında konuştuğumuzda, kendisinden bahsettiğimiz kişilerin (tartışmamızdaki özel ve biricik konumlarının farkında olmasalar bile) en azından ne

---

birçok fikir ayrılığı vardır. Bu fikir ayrılıklarının iyi bir özeti için Drabeck'in 1986 tarihli ve sonraki [basılacak] çalışmasına bakınız).

hakkında konuştuklarını bileceğimizden nispeten emin oluruz. Kapitalizmin eleştirel bir analizini yapmak istediğimizde çoğunlukla Marx'ın çalışmalarına müracaat etmemizin nedeni budur. Benzer şekilde, günümüzdeki farklı kapitalizm analizlerini değerlendirmek istediğimizde muhtemelen onları Marx'ın çalışmalarıyla karşılaştırarak sınıflandırırız. Sadece böyle yaparak diğerlerinin ideolojik ve bilişsel yargılarımızı anlayabileceklerinden ve muhtemelen ikna olacaklarından emin olabiliriz.

İkinci işlevsel yarar, klâsiklerin, değerlendirilmeleriyle ilişkili kriterleri açıklama gereği duymadan, genel bağlılıkları savunmayı mümkün kılmalarıdır. Bu tür kriterleri formüle etmek çok zor ve üzerlerinde fikir birliğine varmak neredeyse imkânsız olduğu için, klâsiklerin bu somutlaştırıcı işlevi oldukça önemlidir. Dengeyi ve sistemlerin doğasını tanımlamaya çalışmaktan ziyade, Parsons hakkında, onun erken ve geç dönem çalışmalarının göreli 'işlevsellikleri' hakkında, teorisinin (kesinliğine bakmadan) gerçek dünyadaki çatışmaları fiilen açıklayıp açıklamadığı konusunda tartışılabilir. Veya insan eylemi hakkında duygusal veya normatif bir perspektifin avantajlarını açıkça araştırmaktan ziyade, böyle bir perspektifin Durkheim'ın en temel çalışmalarında yer alıp almadığı tartışılabilir.

Üçüncü işlevsel yarar ironiktir. Ortak bir klâsik iletişim aracı olarak benimsendiğinde genel bir söylemin varlığını kabul etmemek mümkün olmaz. Dolayısıyla, klâsiklerin önemi tartışılmadığı için, bir sosyal bilimcinin Marx'ın erken dönem yazılarındaki emek yaklaşımını –örneğin sanayi sosyolojisi alanında– tartışarak bir empirik araştırma başlatması mümkün olur. Aslında bir sosyal bilimcinin, bırakınız insanî potansiyeller konusunda ütopik spekülâsyonları, insan doğası hakkında empirik değerlendirmeler yapması meşru görülmese bile, emek kavramı onun kesinlikle Marx'ın çalışmasına atıfta bulunarak zımnen benimsediği bir terimdir.

Son olarak, sağladıkları özet bilgiler klâsiklere bu tür bir ayrıcalıklı konum sağladığı için, klâsiklere referans sadece stratejik ve araçsal nedenler de önemli hâle gelir. Her gayretli sosyal bilimcinin ve yükselmekte olan her okulun kendini klâsikler *nezdinde* meşrulaştırması doğrudan kendi çıkarınadır. Klâsiklere gerçek ilgi olmadığında bile, disiplinin normatif değerlendirme kriterlerinin geçerliliğini yeniden sorgulamak istediğimizde klâsikleri eleştirmemiz, yeniden okumamız ve yeniden keşfetmemiz gerekir.

Bunlar sosyal bilimin az sayıda ve seçkin bazı erken dönem eserlere atfettiği ayrıcalıklı statünün işlevsel veya dışsal nedenleridir. Ayrıca, bizzat klâsiklerden kaynaklanan, gerçekten entellektüel nedenler bulunduğuna inanıyorum. Entellektüel nedenler ifadesiyle, belirli çalışmalara toplum bilimine özel ve sürekli katkıları nedeniyle klâsik statü atfedilmesini kastediyorum. Buradaki argümanım şu önermeyle başlar: bir bilimsel tartışma ne kadar ge-

nelse o kadar az birikimlidir. Niçin? Zira genel inançlar hakikat kriterlerine tâbi olmalarına rağmen, bu kriterleri açık bir biçimde temellendirmek mümkün değildir. Genel değerlendirmeler çoğu kez nesne dünyasındaki –üzerinde asgarî bir fikir birliğine ulaşılabilecek– niteliklerden ziyade, belirli bir kültürel topluluğun göreli beğenileri ve tercihleriyle gerçekleştirilir. O hâlde, genel söylem kişisel duyarlılığın ilerlemeci olmayan –estetik, yorumlayıcı, felsefî ve denetleyici– niteliklerine dayanır. Bu anlamda, sosyal bilimdeki çeşitlilikler –maddî olarak ölçülebilen– doğrusal bir birikimin değil, yeteneklerin özü gereği tesadüfî dağılımının yansımasıdır. Büyük bir sosyal bilim üretmek, büyük bir sanat eseri yaratma yeteneği gibi (*krş.* Nisbet, 1976), farklı toplumlar ve insanlar arasında çeşitlilikler sergileyen tarih-üstü bir doğal yetenektir.[9]

Dilthey şöyle yazar: "bir başlama noktası ve bir ebedî bağlam olarak hayat beşerî araştırmaların yapısının ilk temel özelliğini oluşturur: zira beşerî bilimler hayat deneyimine, hayatın anlaşılmasına ve ona ilişkin bilgilere dayanır" (1976: 183). Başka deyişle, sosyal bilim basitçe empirik problem-çözme işlemi taklit edilerek öğrenilemez. Sosyal bilim, konusu hayat olduğu için, bilim adamının hayatı anlama becerisine bağlıdır. Sosyal bilim kendine özgü 'anlama', 'deneyim' ve 'bilme' yeteneğine bağlıdır. Bana kalırsa, bu tür kişisel bilgilere ulaşmanın en azından üç farklı yolu vardır.

1. Zihin durumlarını yorumlamak

Toplumsal bir olgunun, bir kurumun, dinsel bir hareketin veya siyasal bir olayın yapısı ve nedenleri hakkında bir genelleme ilişkili güdüler konusunda bir anlayışa bağlıdır. Fakat güdüleri anlamak oldukça gelişmiş empati, algı ve yorumlama yeteneklerini gerektirir. Diğer bütün faktörler sabit kalmak koşuluyla, bu tür yetenekleri üst düzeyde sergileyen sosyal bilimcilerin çalışmaları daha sıradan yeteneklere sahip insanların kendi öznel eğilimlerini kav-

---

9 Kuşkusuz, güzel sanatlarda klâsiklerin merkezî önemini göstermek için sunulan yaygın gerekçe kişisel yaratıcılıktır. Bununla beraber, Kermode (1985), temel edebî klâsiklerin oluşumu hakkındaki yazısında, kişisel yaratıcılık anlayışında eser hakkındaki kesin bilgilere daha fazla ve eğitimli olmayan grupların kanaatlerine ve 'irrasyonel' değer bağlılıklarına daha az önem verildiğini göstermiştir. Örneğin, sanat çevrelerinde Boticelli'nin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki sanatsal ünü büyük ölçüde yapay olduğu iddiasıyla sorgulandı. Boticelli'yi savunanlar onun sanatını –kendi içinde– estetik temellerde değerlendirmeyi engelleyecek muğlâk ve dolambaçlı argümanlara başvurdular. Bu anlamda Kermode klâsik eserlerin işlevsel amaçlarını ele alır. Gerçekte ona göre, "seçkin kurumlar klâsikler olmadan normal işlevlerini sürdüremezler" (1985: 78). Kermode, ayrıca, bir eserin klasikleşmesinin aslî bir boyutunun varlığını sürdürdüğünü vurgular. Bu yüzden, bir yandan "bütün yorumlar hata içerir" derken, öte yandan "yine de bazı yorumlar nihaî amaçlarıyla bağlantı içinde doğrudur" diye iddia eder (1985: 91). Niçin? Zira, "Yeterince iyi olan yorum belirli zorunlu ilgileri teşvik eder veya mümkün kılar. Asıl mesele, neticede hepsi kanaatlere dayansa bile, bu ilgi biçimlerini teşvik etmeyi sürdürme gerekliliğidir". Klâsikler hakkındaki sosyolojik argümanlar üzerine aşağıdaki tartışmamda 'yeterince iyi' fikrini tarihsel bağlamda tartışacağım.

rayabilmek için başvurmaları gereken klâsikler hâline gelir. Durkheim'ın geç dönem çalışmalarının ürünü olan 'din sosyolojisi'nin gücü, önemli ölçüde, Avustralya yerlileri arasındaki ritüel davranışların kültürel ve psikolojik anlamını sezebilme yeteneğine bağlıdır. Benzer şekilde, teorisini toplumsal davranışın mikro analizi konusunda bir paradigmaya dönüştüren şey, Goffman'ın sembolik etkileşimci bir teori geliştirmesi veya kullandığı empirik yöntemler değil, insan davranışının ince ayrıntılarına fevkalâde duyarlılığıdır. Çok az çağdaş araştırmacı Goffman'ın kavrayış düzeyine ulaşacaktır. Onun çalışmaları klâsik eserlerdir. Çünkü 'etkileşim güdüsü'nün gerçek doğasını hissetmek ve anlamak için bu eserlere başvurulması gerekir.

2. *Empirik dünyayı yeniden inşa etmek*

Temel sorunlar konusunda fikir ayrılığı sosyal bilimin nesnel, empirik göndergelerini bile sorgulanmaya açık kıldığı için, bu bilimlerde uzlaşımsal disiplin mekanizmalarıyla nesnel dünyanın kompleksliği azaltılamaz. Bu yüzden, sosyal bilimcinin kendine has seçme ve yeniden inşa kapasitesi önem kazanır. Burada karşımıza, bir kez daha, tipik olarak sanatla ilişkili benzer türden yaratıcı ve durumsal bir temsil yeteneği çıkar. Dawe'in klâsikler hakkındaki ifadesiyle, "düşüncelerinin yaratıcı gücü sayesinde, onlar, kendi deneyimlerini bizim deneyimlerimizin temsilleri kılan tarihsel ve beşerî sürekliliği sergilerler" (1978: 366).

Temsil kapasitesi sadece kavrayışlılığa değil, zihnin (kolay unutulan) bu niteliğine bağlıdır. Nitekim, çağdaşlar kentsel hayatın ideal tip niteliklerini sıralayabilmelerine rağmen, çok azı bu anonimliği ve içerimlerini Simmel'in ifade zenginliği ve canlılığı içinde anlayabilir ve yansıtabilir. Marx'tan bu yana herhangi bir Marksist *Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brümeri*'nin ince ayrıntıları, kompleksliği ve açık kavramsal bütünlüğüne sahip bir ekonomi politik eser yazabilmiş midir? Günümüzde gerçekte metaların doğasını Marx'ın *Kapital*'inin ilk bölümündeki kadar iyi aktarabilen bir sosyal bilimci mevcut mudur? Kaç çağdaş feodal toplum analizi Weber'in *Ekonomi ve Toplum*'da patrimonyalizm ve feodalizm üzerine bölümlerde iktisat, din ve siyaset arasındaki bağlantılar konusunda ortaya koyduğu kompleks ve sistematik açıklamaya yaklaşabilir? Bunları söylemek, söz konusu olgulara ilişkin bilgilerimizin önemli hususlarda Marx ve Durkheim'ın bilgilerini aşamadığını söylemek değil, aksine onları sadece bazı temel konularda aşamadığımızı söylemektir. Gerçekte, henüz söz ettiğim fikirler Marx ve Weber'in çağdaşları tarafından –eleştirel olarak değerlendirmek veya benimsemek şöyle dursun– büyük ölçüde anlaşılamamıştır. Bu argümanların yapısını niyetlenilen ve niyetlenilmeyen içerimleriyle kavrayabilmek adım adım mümkün olmuş, nesiller almıştır. Kuşkusuz, bu söz en önemli eserler hakkında söylenebilir.

3. Ahlâkî ve ideolojik değerlendirmeler formüle etmek

Bir sosyal bilimsel önermenin genel olduğu ölçüde toplumsal hayatın anlamı üzerine daha ikna edici düşünceler ortaya koyması gerekir. Terimin en genel anlamında, bu sosyal bilimin ideolojik işlevidir. Böyle bir ideolojik referans arzulanmasa da (bana göre bu düşünce yanlıştır), en titiz bilimsel prosedürü bile ideolojinin etkisinden arındırmak mümkün değildir. Ayrıca, etkili ideoloji (Geertz, 1964), sadece dozunda bir toplumsal duyarlılığa değil, aynı zamanda 'ideolojik gerçekliği' *uygun* retorikler ve metaforlarla estetik bir tarzda özetleme ve ifade etme yeteneğine bağlıdır. Başka deyişle, ideolojik eserler/ifadeler zamanla bir klâsik statüsü kazanabilirler. Rasyonel modernitenin ruhsuz karakteri hem Weber'in *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*'nun son sayfalarında yansıtılmış hem de bu eser tarafından (bir ideal tip olarak) inşa edilmiştir. Rasyonel moderniteyi anlamak için onu gözlemek yeterli değildir, onu değerlendirebilmek ve hissedebilmek için Weber'in bu eserine müracaat edilmesi gerekir. Benzer şekilde, modernitenin baskıcı ve boğucu doğası hiç kimse tarafından Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan*'ındaki kadar iyi ortaya konulamaz.

Bu işlevsel ve entellektüel faktörler, *aslında* sadece genel söylemi değil, klâsikleri de sosyal bilimsel pratiğin merkezî unsuru kılar. Bu yüzden, erken dönem çalışmalara ayrıcalıklı bir konum tanınır, büyük saygı gösterilir, böylece çoğu kez çağdaş bilimsel bilgiye eşit bir önem atfedilir. Bu kadar ayrıcalıklı bir eser hakkındaki söylem rasyonel, bilimsel tartışmanın meşru bir biçimi hâline gelir; bu tür metinlerin "yeni anlamlarını" araştırmak bilimsel çalışmalara yeni bir yön kazandırmanın meşru bir temeli hâline gelir. Bir eser 'klâsikleştiğinde' onun yorumlanması bilimsel tartışmanın temellerinden biri hâline gelir. Gerçekte, sosyal bilimlerde klâsikler merkezî önemde olduğu için, 'yorumlama'nın temel bir teorik tartışma biçimi olarak görülmesi gerekir.

Merton sosyal bilimcilerin sosyolojik düşünceler tarihi ve sistematiğini birleştirme eğiliminde olduklarını öne sürmekle büyük ölçüde haklıdır. Bu birleştirme çabasını "bilimsel ve insanî yönelimleri konumlandırma girişimleri" olarak değerlendirmesi büyük ölçüde isabetlidir (Merton, 1968: 29). Ancak, Merton bu birleştirmenin ve ürettiği konumlandırmanın patolojik olduğunu öne sürmekte hatalıdır. Merton savunduğu anlamda empirik olamamıştır. Sistematik toplum araştırmasının Greklerdeki başlangıç noktasından beri, birleştirme ve konumlandırma sosyal bilim pratiğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu tutumu normal-dışı olarak görmek somut gerçeklerin değil, doğrulanamayan spekülâtif önyargıların yansımasıdır.

İlk doğrulanamayan önyargı, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden daha genç ve olgunlaşmamış bir girişim olduğu, sadece olgunlaştıkça giderek doğa bilimini andıracağıdır. Tam tersine, doğa bilimleri ve sosyal bilimler

arasındaki farklılığın bu bilime özgü engellenemez nedenleri olduğunu öne sürmüştüm, hatta bana kalırsa, sosyal bilimlerin 'olgunluğu' uzun süredir açıktır. İkinci önyargı, sosyal bilimin –yine doğa bilimi gibi– söylemsel ve genelleşmiş biçiminden sıyrılabilecek, tamamen empirik bir disiplin olduğudur. Böyle bir saf duruma ulaşılabileceğini öne sürmek yersizdir. Gerçekte, sosyal bilimlere yönelik umutlar için örnek olarak alınan doğa bilimlerinin de (çoğu kez kamufle edilen) benzer türden genel inançlardan arındırılamayacağını öne sürmüştüm.

Merton şöyle yakınır: "Neredeyse her sosyolog kendini sosyolojik düşüncenin tüm 'tarihi'ni yazacak ve öğretecek düzeyde görür; ne de olsa onlar erken dönem klâsik metinlerden haberdardır" (1968: 2). Bana kalırsa bu özgüven iyi bir şeydir. Sosyologlar kendilerini bu açıdan yeterli olarak görmedikleri takdirde ayıklanması gereken şey, sadece 'basite indirgenmiş' bir sosyoloji tarihi değil, bizzat sosyolojik pratik olacaktır.[10]

Fenomenolojik Naiflik: Niçin Klâsik Tartışmaların Yapı-Bozumuna Uğratılması Gerekir?

Önceki kısımlarda tarih ve sistematiğin birbirinden bağımsız olamayacağını öne süren bir argüman geliştirdim. İzleyen kısımda bunu somut örneklerle göstereceğim. Ancak bunu gerçekleştirmeden önce neticede ikisi arasında gerçek ayrılığın bulunduğu bir yer olduğunu kabul etmek istiyorum. Bu kısımda söz konusu paradoksu ele alacağım.

Sosyal bilimciler, sürekli olarak klâsik çalışmalar hakkında söylemler geliştirmelerine rağmen, genelde ne bunu bilimsel argümanlar oluşturmak için yaptıklarını, ne de bu sırada yorumlayıcı çabalar içinde bulunduklarını kabul ederler. Onlar klâsikleri niçin tartıştıklarını nadiren ele alırlar. Gerçekte, bu tartışmanın en doğal bir profesyonel etkinlik türü olduğu kesindir. Klâsiklerin teorik ve yorumlayıcı özelliğiyle ilişkili imkânlar nadiren kavranır. Tartışmaya katılanlar basitçe klâsikleri 'gerçekte' oldukları gibi görmeye çalışırlar.

---

10 Merton'ın yazısında da argümanının oldukça farklı biçimlerde yorumlanmasına yol açan önemli belirsizlikler bulunduğunu ifade etmem gerekir. (Benzer bir probleme onun orta boy teoriler hakkındaki yazısında rastladım: *bkz.* Alexander, 1982a: 11-14). Merton örneğin yazısının sondan bir önceki sayfasında (1967a: 37) 'klâsiklerin sistematik işlevi'ni şöyle açıklar: "günümüzde sosyolojik bilgideki, sosyolojik problemler ve ilgi konularındaki değişimler önceden okuduğumuz bir çalışmada yeni fikirler keşfetmemizi sağlar." Ona göre, ayrıca, bu değişimler "düşünce hayatımızdaki yeni gelişmeler"den kaynaklanabilir. Merton'ın yukardaki sözleri, günümüzde onun makalesinin merkezî bir kısmının yazıldığı temeli oluşturan klâsiklere (yani, tarihsel sistematiğe) bu tür sistematik referanslara ihtiyacın onaylanması olarak okunabilir. Merton iddiasını, muhtemelen bu nedenle, doğrudan empirist ve birikimci argümanının yeni bir versiyonuyla sınırlandırır: "Her yeni kuşak kendi bilgi dağarcığını geliştirdiği için, önceki eserlerde 'yeni' olan şeyleri daha fazla fark etmeye başlar."

Bu farkındalık eksikliği teorik naifliğin bir yansıması olmayıp, aksine sosyal bilimin üretildiği en sofistike yorumlayıcı bazı tartışmaların karakteristik bir özelliğini oluşturur.

En ünlü örnek Parsons'ın *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nda (1937) kendi yakınlaşma tezini sunma biçimidir. Bu eserde, yorumlayıcı bir gezintiden sonra, 20. yüzyıl başındaki bütün temel sosyal bilim teorilerinin toplumsal bütünleşmede kollektif değerlerin rolünü vurguladıkları öne sürülür. Parsons bu okumayı yaratıcı kavramlaştırmalar ve yoğun alıntılarla sürdürür, ancak burada dikkat çekici olan husus yaptığı işin bir yorum olduğunu (!) kabul etmemesidir. Parsons ısrarla, "bir başkası kadar olgusal bir problem" hakkında empirik araştırma yaptığını vurgular (1937: 697). Gerçekte, bu vurguya, bizzat Parsons tarafından sorulan yeni soruların cevaplarından ziyade, nesnel dünyada onun klâsik çalışmalar üzerine yeni analizinin ürettiği değişimler yol açar. Klâsikler değerler keşfetmişlerdir ve Parsons'ın bilimsel çalışmasının yeni empirik başlama noktaları bu keşiflerdir. Bu yüzden, Parsons analizinde "[büyük ölçüde] onların yeni empirik keşiflerinin izini sürer" (1937: 721). Teorik niyetini ve yorumlama pratiğini benzer şekilde paranteze alma çabasını Parsons'ın görüşüne karşı argümanlarda görebiliriz. Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*'nin (1972) 'Giriş' kısmında, kendi neo-Marksist argümanını "yakın dönem bilimsel çalışmalardaki" somut gelişmeler karşısında bir cevap ve yeni Marksist metinlerin keşfedilmesi olarak sunar. Roth (1978: xxxiii-xc) Parsons'ın Weber okumasına karşı tezini Weber'in *Ekonomi ve Toplum*'un henüz İngilizceye çevrilmemiş kısımlarını okuduktan sonra geliştirdiğini iddia ederken, Mitzman (1970) kendi Marcusecü Weber okumasını yeni biyografik materyallere ulaştıktan sonra geliştirdiğini öne sürer.

Kuşkusuz, yukardaki iddialarım ışığında, bu tür empirist kendilik-algılarının klâsiklerin merkeziliğinin ima ettiği rölativizmi gizlemeye hizmet ettikleri açıktır. Bununla beraber, bu gizlemenin kesinlikle empirist kendilik-algısının işlevsel rolü olduğunu ortaya koymaya çalışacağım. Klâsik tartışmalarla ilgilenenler kendi araştırmalarının –ister 'yorumlayıcı', ister 'tarihsel'– gerçekte bir başka isim altında öne sürülen teorik çıkarımlar olduklarını bildiklerinde, bu durum kompleksliği azaltmaya yardımcı olmayacaktır. Onlar görüşlerini doğrudan, sistematik bir söylem aracılığıyla doğrulamak zorunda hissedeceklerdir. Aynı durum, kuşkusuz, genelde empirist kendilik-algıları için söz konusudur. Araştırmacılar kendi çalışmalarının ön-kabuller ve teorik okulları pekiştirme ihtiyacı tarafından ne kadar yönlendirildiğinin farkında ve bilincinde olduklarında, uzun vadeli, verimli teorik çalışmalar içinde yer almaları daha zor olacaktır.

Başka deyişle, tanım gereği, sosyal bilimcilerin kendi klâsikleriyle ilişki içinde Husserl'in (örneğin, 1977) 'naif tutum' olarak adlandırdığı şeyi be-

nimsemeleri gerekir. Sosyal bilimciler klâsik formülasyonlara daldıklarında ve miras olarak gördükleri şeylere odaklandıklarında, metinleri kendi teorik ilgileri ve teorik niyetleri sayesinde klâsik kıldıklarını ve her klâsik metne çağdaş anlamını kazandırdıklarını kavrayamazlar. Sosyal bilimleri istilâ eden 'teorinin tarihi' fikrinin gerçekte ne tarih ne sistematik olmayıp, aksine oldukça yoksul bir melez düşünce olduğundan şikâyet eden empirist Merton bir kez daha empiriğe yaklaşmaz.

Sosyal bilimcilerin bu tür tarihsel tartışmalara sistematik girişimlerini bu sayede ifade edebildikleri için gerek duyduklarını öne sürdüm. Kesin fenomenolojik anlamında, klâsikleri sosyal bilimin gerçekliği kılan şey bu bilimsel 'niyet'tir. Husserl toplumsal hayatın nesnelliğinin –birey *karşısındaki* 'gerçekliği'nin– aktörün paranteze alma, bilincini görünür kılma, nesnelliği amaçlı olarak yaratma kapasitesine dayandığını göstermiştir. Benzer şekilde, klâsikler üzerine tartışmada sosyal bilimcilerin niyetlilikleri sadece yabancılardan değil, genellikle bizzat aktörlerden gizlenir. Klâsikleri oldukları şey kılan niyetler –teorik ilgiler ve yorumlayıcı pratikler– fenomenolojik parantezlere yerleştirilir. Buradan hareketle, teorik ilgiler ve yorumlayıcı pratikleri araştırmanın Husserl'in 'fenomenolojik indirgeme'[11] olarak adlandırdığı şeyi uygulamak olduğu söylenebilir. Sağduyusal [gündelik] pratikleri benimsemekten veya öznel niyeti paranteze almaktan ziyade, bilimsel çalışmalarımızı bizzat klâsiklerin 'nesnelliğini' paranteze alarak yürütmemiz gerekir. Bu bir indirgemedir, zira mevcut bir anda, klâsiklerin ilişkili aktörlerin teorik ve yorumlayıcı ilgilerinin yansımaları oldukları kanıtlanmaya çalışılır. Bu yüzden, tarih ve sistematik aralarındaki uçurumu ortadan kaldırmak için birbirlerine indirgenemez.

Görüşlerini oluştururken Husserl'den yararlanan Derrida, her metnin, gerçekliğin bir yansıması değil, niyetli bir inşa olduğunu öne sürer. Yansıtma teorisi 'bulunuş' fikrine, yani mevcut bir metnin kendi içinde işaret ettiği gerçekliğin temel unsurlarını barındırabileceğine (mevcut kılabileceğine), nihaî bir gerçeklik olduğu kabulüne dayanır. Bununla beraber, niyetlilik kabul edildiğinde bir metnin doğasını [içinde] bulunanlar kadar bulunmayanlar da belirler. Gerçekliğin her betimlemesi onun içinden bir seçme yapmayı gerektirir; belirli unsurlar dışarıda bırakılarak, sadece içerdiği 'bulunanlar' değil, dışarıda bıraktığı 'bulunmayanlar' da ortaya konulur. Derrida'ya göre, mevcut metin betimlemesi metin *olarak* metin ideolojisi hâline gelir. Rapor ettikleri olaylar veya fikirleri yansıttıklarına güvenilebileceği için metinlerin meşru oldukları düşünülür. Bununla beraber, bulunmayanlara dayanıyorlarsa metinlerin yapı-bozumuna uğratılması gerekir. Görünür değerleri kabul edi-

11 Paranteze, askıya alma -Çev. n.

lemeyeceği için metinlerin bulunmayanlara dayandırılması gerekir. Oradabulunmayanlara dayandıkları için metinlerin yapı-bozumuna uğratılmaları gerekir. Derrida'ya göre, "felsefeyi 'yapı-bozumuna uğratmak' sadece onun kavramlarının tarihini araştırmak değil", aynı zamanda, "bu tarihin üzerini örttüğü veya görmeyi engelleyebildiği şeyi" yazarın 'dışından' bir konumdan belirlemektir ve "bu bastırmanın bedeli onun bizzat bir tarih olarak inşa edilmesidir" (Derrida, 1981: 6-7, çeviride bazı değişiklikler yaptım).

Klâsiklerin merkezî önemi gösterilebildiğinde sosyal bilimlerde klâsikler hakkındaki tartışmaların yapı-bozumuna uğratılması gerekir. Klâsiklerin teorik işlevini sadece orada-bulunma ve bulunmama arasındaki ince etkileşim anlaşıldığında görmek mümkünse, bu teorileştirme süreci yorumlamayla daha az sürdürülebilir.

Teorik Argüman Olarak Klâsiklerin Yorumu: II. Dünya Savaşı Sonrası Talcott Parsons ve Ona Yönelik Eleştiriler

Kabaca II. Dünya Savaşı'nın sonundan 1980'lerin başlarına kadar olan dönemde sosyolojik teorinin nispeten tutarlı bir biçime sahip olduğu söylenebilir (Alexander, 1986). Bu dönemin başlangıcına yapısal-işlevselci teorinin ortaya çıkışı damgasını vurur ve bu yaklaşım en azından 1960'ların sonlarına kadar bilimsel alan üzerinde belirli bir hâkimiyet kurar. Fakat 1950'lerin sonları ve 1960'ların başlarında işlevselci teori önemli ölçüde sorgulanmaya başlar. İşlevselcilik 1970'lerin ortalarında gücünü yitirir ve ona yönelik önceki itirazlar hâkim eğilimler hâline gelir. 1980'lerin başlarında bu yerleşik yönelimler daha dikkatli bir biçimde gözden geçirilmeye başlanır. Günümüzde tamamen yeni bir teorik alan oluşum sürecindedir; son kırk yılın 'tutarlı biçim'inin artık yok olma sürecinde olduğu kesinlikle söylenebilir.

Bu teorik hareketin 'normal' empirik sosyal bilimin sürdürüldüğü çerçeveyi sunduğu artık herkes tarafından kabul edilmesine rağmen, bu çerçeveyi ortaya koymaya çalışmayacağım (örneğin, bkz. Alexander, 1987a, 1987b). Bu sistematik teorik hareketin sosyolojideki klâsik çalışmaların doğası ve anlamı üzerine oldukça kapsamlı argümanlar tarafından biçimlendirildiğini ve biçimlendirilmeye devam ettiğini öne sürüyorum.

Kuşkusuz, I. Dünya Savaşı döneminde Avrupalı sosyolojik teori baskın bir rol oynamıştır. Sosyolojinin merkezi iki Dünya Savaşı arası dönemde, çeşitli toplumsal ve entellektüel nedenlerle, Avrupa'dan ABD'ye kaymıştır. ABD'de II. Dünya Savaşı'ndan önce Chicago Okulu, kurumsalcılık, yarı-Marksist teori önemli rol oynamıştır. Burada bireysel etkileşim, grup çatışması ve ekolojik/maddi ortam vurgulanır ve bu vurguları biçimlendiren klâsik sosyologlar Co-

oley ve Mead gibi Amerikan pragmatistler, Veblen gibi kurumsalcılar ve Simmel gibi Avrupalılardır. Yapısal-işlevselcilik bu geleneklere karşı ortaya çıkmıştır. Yapısal-işlevselcilik sadece Parsons'ın yazılarına değil, aynı zamanda alışılmadık sayıda yetenekli, çalışmaları zaten 1930'larda etkisini göstermeye başlayan araştırmacılara dayanır. Bununla beraber, aşağıda bu geleneğin lideri Parsons'a odaklanacağım.

Kuşkusuz, işlevselci çalışmanın olumlu yönde algılanmasına katkıda bulunan bilimdışı, toplumsal nedenler de vardı. Bununla beraber, bu çalışma öncelikle bilimsel temellere sahip olduğu düşünülen bağlamlarda değerlendirilmiş ve algılanmıştır. O empirist bir perspektife sahip olsa da, bu temeller Parsons'ın çalışmasının teorik etkisini ve açıklayıcı gücünü içermekteydi; ancak bunlarla sınırlı değildi. Gerçekte, Parsons'ın bilimsel alan üzerindeki hâkimiyeti sadece kendi sistematik çalışmasına değil, aynı zamanda klâsik metinlerin otoritesine dayanmaktaydı. Ona göre, klâsik metinler bilimsel faaliyeti tasarladığı türden teoriye yöneltmekteydi.

Teorik kariyerine 1920'lerde başlayan Parsons'ın görüşleri Amerikan geleneğe damgasını vuran pragmatizm, evrimcilik ve kurumsalcılık bileşimine dayanmaktaydı (Wearne, 1985). Bununla beraber, işlevselci teorinin yükselmeye başladığı dönemde yayınladığı çalışmasında işlevselci gelenekle ilişkili klâsikler neredeyse yoktu. Parsons *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nda (1937) önceki sosyolojik teori kuşağının en önemli sonuçlarını ortaya koyduğunu iddia eder. Bu kitapta sadece Amerikan pragmatistleri ve kurumsalcılar değil, Simmel ve Marx da yer almaz. Onlar yıllarca sistematik sosyolojik teori tarafından bir türlü keşfedilemeyecektir. Parsons'ın bu yeniden inşasında 'bulunanlar' Marshall, Pareto, Durkheim ve Weber'dir. Parsons'a göre, onlar –neticede Durkheim ve Weber– geleceğin tüm sosyolojisini biçimlendirmek için kullanabileceğimiz klâsik geleneği inşa etmişlerdir.

Parsons'ın 1937 çalışmasını bu kadar önemli kılan şey, sadece daha önceki metinler alanından yaptığı seçmeler değil, aynı zamanda bu seçilen metinleri yeniden inşa biçimidir. O, kesinlikle bir ölçüde muğlâk bir biçimde (Alexander, 1983), bu klâsik sosyologların kültürel değerler ve toplumsal bütünleşmeyi vurguladıklarını öne sürer. Parsons bu yorumu kavramsal kavrayışının keskinliği ve yoğun metinsel argümanları sayesinde oldukça güçlü bir biçimde savunabilmiştir. Başka deyişle, Parsons'ın klâsikler konusundaki argümanını bu yorumlama çabasını bu kadar başarılı kılan şey –öne sürdüğünün aksine– keşfinin empirik doğası değil, yorumlarıydı. Bu yorumlar, ayrıca, onun teorik ilgileri tarafından biçimlendirilmiştir. Sosyolojik topluluk Parsons okumasının niçin eksik olduğunu, klâsik yazarlara ilişkin yorumlarını sonradan doğrulandığını iddia ettiği sistematik teorik çıkarım türüne uygun biçimde nasıl çarpıttığını sadece geriye bakarak görebilir.

Parsons, örneğin Durkheim'ın çalışmalarını tartışırken onun ilk temel eseri *Toplumda İşbölümü*'nün Beşinci Kitabını iktisadî hayatta normatif ve kültürel kontrol tezi olarak yorumlar –bu tez günümüzde 'sözleşmenin sözleşmeye dayalı olmayan unsurları' tartışması olarak bilinmektedir. Aksine, Durkheim'ın bu bölümdeki niyeti nispeten özerk, düzenleyici bir devlete ihtiyacı vurgulamaktı. Ayrıca, Parsons Durkheim'ın ekolojik, hatta materyalist bir toplumsal değişme analizi sunduğu *Toplumda İşbölümü*'nün 2. Kitabını kesinlikle göz ardı eder. Parsons, ayrıca, Durkheim'ın son eseri *Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri*'nin daha önceki eserinde yer alan çok-boyutlu dayanışma fikrinden idealist bir sapmayı temsil ettiğini öne sürer. Bununla beraber, Parsons, önceki eserin büyük bir kısmını fiilen göz ardı ettiği için, bu görüşe ulaşmak için epeyce zorlanmıştır. Durkheim'ın daha sonraki yazılarının benzer olması ihtimali daha yüksek görünmektedir. Eğer böyleyse, Parsons'ın sapma olduğunu iddia ettiği idealizmin Durkheim'ın en olgun çalışmasının genelde karakteristik bir özelliği olması gerekirdi. Parsons'ın aceleci okuması Durkheim'ın çalışmasının son 20 yıldır –büyük ölçüde zarar görmeden uzak durmaya çalıştığı– tekyanlı normatif bir eser olarak görülmesine yol açmıştır.

Dolayısıyla, Parsons'ın Durkheim yorumu *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nın yayınlanmasından sonraki dönemdeki teorik ilgiler tarafından –ancak netliğine rağmen değil, netliğinden dolayı– biçimlendirilmiş, işlevselci çalışmaların temel çizgilerinin şekillenmesine hizmet etmiştir. Bu biçimlendirme Weber konusunda daha fazla belirgindir. Öncelikle, Parsons Weber'in din sosyolojisine bile nüfuz eden normatif ve araçsal teorileştirme arasındaki çözülmeyen gerilimi göz ardı eder. Bununla beraber, daha önemlisi Parsons Weber'in *Ekonomi ve Toplum*'da geliştirdiği temel siyaset sosyolojisini, yani patriarkal hane-halkından feodal ve patrimonyal sistemlere geçişe ilişkin, neredeyse tamamen karşı-normatif faktörler etrafında sürdürdüğü tarih tartışmalarını kavrayamaz. Parsons, aslında Weber'in çalışmasının bu temel kısmını göz ardı ettiği için, onun siyaset sosyolojisinin meşruiyet problemine, ahlâkî ve sembolik koşullarda meşruiyete odaklandığını öne sürer.

Parsons'ın klâsikler üzerine bu seçmeleri ve yorumları II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yaygın kabul görmüştür. Parsons'ın bu klâsik yazarlara saygısı kişisel ve pervasızdı ve onları çağdaşlarını ikna etmek için bir araç olarak kullandı. Parsons, sonraki teorik gelişiminin her adımında, ısrarla işlevselci teorinin mantıksal olarak bu öncü babaların açtıkları yoldan ilerlediğini vurgular. Gerçekte, Parsons teorik gelişiminin sonraki her evresinde Weber ve Durkheim'ı dikkatle 'gözden geçirir' ve onların çalışmalarının sunduğu imkânları ve yarattığı problemleri her yeni okumada ortaya çıkar görünen daha yeni işlevselci çerçeve içinde anlayabileceğini keşfeder.

Parsons, Weber'in *Toplumsal ve Ekonomik Organizasyon Teorisi* adlı kitabının çevirisine yazdığı uzun 'Giriş' bölümünde, Weber'in haklı olarak piyasaların bağlamsal değerini ve otoritenin kültürel temelini vurgulamasına rağmen, bürokrasi teorisinde sosyalleşme ve profesyonel meslekî normları göz ardı ettiği için hiyerarşiyi aşırı vurguladığını öne sürer. Bunlar kuşkusuz, dört yıl sonra yayınlanan *Sosyal Sistem*'in (Parsons, 1951) temel konularını oluşturacaktır. Parsons, benzer şekilde, kendi sosyal sistemlerde içsel farklılaşma analizinin ortasında Durkheim'ın toplumsal bütünleşme yaklaşımını araştırır (Parsons, 1967). Parsons, Durkheim'ın, hedefler, normlar ve değerlerin farklılaşmasıyla 30 yıl önce düşündüğünden çok daha fazla ilgilendiğini fark eder, Bir kez daha, Parsons, evrimci bir toplumsal değişme teorisi oluşturmaya çalışırken, din sosyolojisini kapsamlı olarak inceleyerek Weber'in evrimci bir yaklaşıma sahip olduğunu gösterir: Parsons'ın yetenekli öğrencilerinden Bellah (1959) birkaç yıl önce aynı incelemeyi Durkheim konusunda yapmıştır.

Son olarak, klâsik statüsünü Parsons'ın daha sonraki bir tarihte kabul ettiği ve bu nedenle çalışmasına dâhil etmediği için bu eksikliği gidermeye çalıştığı bir başka kişi daha vardır. İlk kez *Sosyal Sistem* 1951'de yayınlandığında karşımıza çıkan Parsons'ın olgun dönem işlevselciliğinde 'sosyalleşme' kavramı merkezî bir konuma sahiptir ve bu olguya psikanalitik bir tarzda yaklaşır. Parsons *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nın sonraki baskılarına 'Giriş' yazılarında, klâsik yazarları seçerken Freud'u dâhil etmediği için pişman olduğunu belirtir. Gerçekte onu dâhil etmemesi 1950'lere kadar fazla ciddi bir problem yaratmaz. Klâsikler büyük merkezî öneme sahip olduğu için, Freud'un yetkin bir tartışmasını yapmaması Parsons'ın psikanalitik işlevselciliğini birçok itiraza açık kılar. İşlevselciliğe karşı olan Freudcular psikanalitik teorinin sosyalleşmeyle hiçbir ilişkisi olmadığını öne sürmüş, aksine kişilik bozukluklarını ve uygarlığa başkaldırıyı vurgulamışlardır. Parsons 1952'lerin başlarında Freud'un nesnenin içeatımını kişilik gelişiminin temeli olarak gördüğünü kanıtlamaya çalışan bir dizi makale yayınlar (1964a; 1964b; 1955); nesnenin içeatımı, kuşkusuz, aslında değerlerin içselleştirilmesinin bir başka adıdır.

1950'lerin sonlarında işlevselciliğe karşı teorik ve empirik hareket ortaya çıktığında Parsons'ın klâsikleri inşası bu hareketin temel saldırı hedeflerinden biri hâline geldi. Fakat, bu itiraz bilinçli bir yapı-bozum çabası, aslında klâsik argümanın ardındaki teorik ilgileri teşhir eden bir hareket değildi. Bu hareket, daha ziyade, çoğunlukla basitçe "tarihsel kayıtları düzgün biçimde konumlandırma"yı amaçlıyordu. Ayrıca, teorik ilgiler ve yorumlama stratejilerinin mevcudiyeti fark edildiğinde bunlar sadece Parsons'a atfedildi; ona itiraz edenlerin kendi araştırmalarının zorunlu olarak naif tutumlarını dikkate almaları gerekirdi.

Sürecin erken evrelerinde klâsikleri inşa girişimindeki belirgin eksikliklerin en az dikkat çekmesi Parsons'ın [yazılarının] gücünün bir kanıtıdır. Erken dönem Amerikan teorinin meşruluğunu hem kurumsal hem pratik düzeyde savunan Hinkle (1963; 1980) onun kompleks bir teorik yapı olarak görülebileceğini öne sürer. Ancak bu argüman, Hinkle'in ilk makalelerinden birinin başlığı "1935'ten Önce Amerikan Sosyolojisinde Eylem Yöneliminin Öncüleri"nden de anlaşılabileceği gibi, Parsons'ın teorik inşasının fiilen onun tarihsel inşasıyla desteklenerek savunulması olarak görülebilir. Kendi doktora tezinde Parsons'ın klâsikleri seçiş tarzını şiddetle eleştiren Coser, onun problem yönelimini ve kurumsalcı teorisini vurgular. Fakat, bu tezin sadece kısa bir özeti yayınlanmıştır (Coser, 1956: 15-31).

Levine'nin 1957 tarihli doktora tezinde Simmel ve Parsons karşılaştırılır ve en azından, Parsons ve onun tamamen ihmal ettiği bu önemli yazar arasında sadece kaba bir benzerlik olduğu ima edilir. Bu doktora tezi ancak yirmi yıldan daha fazla süre sonra yayınlanmıştır. Nihayetinde, Levine (1980) yayınlanmamış doktora tezlerinden ve basılmamış kitaplardan oluşturulan bir seride Simmel'in çalışmasına ilişkin kendi 'Giriş' yazısının daha eleştirel ve açık içerimlerini ortaya koyar. Yeni bir 'Giriş' yazısında Parsons'ın *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nın son bölümünün elyazmalarından Simmel'e ayırdığı bölümü çıkarma kararına dikkat çeker. Bu karar, Levine'e göre, Parsons'ın klâsikleri kendi 'yanlı' *apriori* teorik ilgisini destekleyecek biçimde seçtiğinin kanıtıdır. Parsons'ın Simmel'i kitabına almamasının nedeni, onu dâhil etmenin karşı-işlevselci bir etkinin yayılmasına yol açma ihtimaliydi. Simmel'in kitaba alınmamasına bu itiraz haklı olmasına rağmen, Levine bunu bir problem olarak görmez. Levine'nin "Parsons'ın Simmel'in görüşlerini kitabına alması basitçe karşı-işlevselci bir görüşü aktarması olacaktı" tezi, Simmel'in çalışmasının açık bir anlama sahip olduğunu ima eden empirist kabule dayanır.

Bununla beraber, Parsons'ın inşasında en fazla göze çarpan eksiklik, bu erken evrede Karl Marx'a karşı bilinçli bir ilgi eksikliğidir. Aşağıdaki argümanıma göre, gerçekte, bu sadece Marx'ın ilk kez Parsonscı mabedin sınırları içinde ve 'çatışma teorisi' kılığı altında tartışılması olacaktı. İşlevselciliğe itirazlar az veya çok başarılı olduğu ölçüde Marx açıkça klâsikler arasında ele alınmaya başladı. 1968'de Zeitlin, Parsons'ın inşasını tersyüz ederek, "onun klâsik figürlerini çalışmaları sadece Marx'a tepkilen olarak anlaşılabilecek muhafazakârlar oluşturur" dediğinde, bu iddia yine de nispeten sınırlı bir ilgi görmüştür.[12]

12 Burada sadece daha dar bir biçimde tanınan sosyoloji disiplini üzerine tartışmadan söz ettiğimi vurgulamam gerekir mi? Kuşkusuz, Marx Fransa ve Almanya'da asla yaygın entellektüel ilgi kaynağı olmaktan çıkmadı. Örneğin sadece Sartre ve Frankfurt Okulu bile bunun bir kanıtıdır.

Gelişmekte olan işlevselcilik karşıtı hareketin ilgi odağını Parsons'ın Durkheim, Weber ve Freud yorumundaki ayrıntı eksiklikleri oluşturmaktaydı. Burada temel teorik ilgiyi, daha 'güç yönelimli', 'ekonomi odaklı' bir sosyolojik teoriyi yeniden canlandırmak oluşturuyordu; ikincil düzeyde bir ilgi, Parsons'ın aslında 'kollektif düzen'e odaklanması olarak görülen tutum karşısında 'olumsal eylem'in önemini göstermekti. Nitekim, 1950'lerin ortalarında Gouldner (1958) Durkheim'ın *Sosyalizm ve Saint-Simon* adlı eserinin ilk İngilizce baskısına bir "editör yazısı" yazdı; bu eser Durkheim'ın Parsons'ın asla sözünü etmediği bir ara dönem çalışmasını oluşturmaktaydı. Gouldner'a göre, bu eser işlevselci bir bilime tamamen ters düşen radikal ve materyalist bir Durkheim'ın varlığının kanıtıdır. Bu yorumun Parsons'ınkinden daha ham ve temelden yoksun olması iddianın nispî başarısızlığını kesinlikle etkilese de, Gouldner'ın bu görüşünün altında yatan teorik ilgiler önemlidir. Giddens (1972) daha sonra çok daha karışık bir dönemde ve daha sofistike bir yorum içinde aynı hususu vurgular. Onun Durkheim'ın Marx'ın iktisadî ve kurumsal ilgisinden uzaklaşmayıp aksine yakınlaştığı –gerçekte Durkheim'ın asla Parsoncı 'düzen problemi'yle ilgilenmediği– iddiası daha sonraki dönemde işlevselci teoriden uzaklaşılmasında önemli bir rol oynamıştır. Gerçekte, Giddens, yapısal analiz konusunda neo-Marksist bir argüman geliştirmeye çalıştığı dönemde Parsons'ın Durkheim'ın çalışması hakkında geliştirdiği görüşü açıkça görmezden gelmiştir; Giddens Parsons'ın analizini tersine çevirerek *Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri*'ni önemsizleştirir ve Durkheim'ın en önemli çalışmasını fiilen *Toplumda İşbölümü*'nün oluşturduğunu iddia eder. Martindale (1960) ve Bendix (1971) Parsons'ın iradeci yorumuna farklı bir biçimde karşı çıkar. Onlar, 'güç', 'siyasal hareketler' ve 'olumsallığı' vurgulayan Weberciler gibi, ısrarla Durkheim'ın fiilen organizmacı, bireyselcilik-karşıtı bir yaklaşımı temsil ettiğini iddia ederler.

Kuşkusuz, "gerçek Weber"in Parsons'ın çalışmasında karşımıza çıkan normatif portreyle hiçbir ortak yöne sahip olmadığını göstermeye çalışan Bendix'tir. Bendix'e göre, "Parsons'ın Weber'i" onun temel kavramlarının idealist yanlış çevirilerine dayanır; örneğin, Parsons Almanca *Herrschaft* terimini 'egemenlik'ten ziyade 'zorunlu koordinasyon' biçiminde çevirir. Bendix'e göre, ayrıca, Parsons Weber'in siyaset sosyolojisi ve patrimonyal kontrol konusundaki yazılarını dikkate almaz. Bendix'e göre, Weber hakkındaki argümanı basitçe Parsons'ın özel bir tarihsel karşılaştırmalı sosyoloji geliştirme çabasının öteki yüzüdür (bkz. 1978). Bendix'in öğrencisi Guenther Roth ömrünü bu alternatif Weber'i daha bilimsel ve ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaya adar. Roth'un (1978) Weber'in *Ekonomi ve Toplum* adlı eserini bilimsel olarak yeniden inşa çabasının arkasında açık bir teorik tutku bulunduğunun kanıtı, uzun bir 'Giriş' yazısında Weber'in çalışmasının 'çatışma grubu' yö-

nelimini vurgulamasıdır. Yaklaşık aynı dönemde Coser'ın öğrencisi Arthur Mitzman (1970), Weber'in olgun dönem çalışmasının, değerler ve toplumsal bütünleşmeye yönelik olmaktan uzak bir biçimde, rasyonel değerin egemenliğine karşı Nietzscheci bir mücadele olarak görülmesi gerektiğini öne sürer. Wrong (1961) "Parsons'ın Freud'u" üzerine revizyonu daha önce çok daha açık bir biçimde yapmıştır. Ona göre, Parsons Freud'un süper-ego kavramında 'bastırma'ya vurgusunu ve 'id'e atfettiği özerk karşı-sosyal isyan kapasitesini göz ardı eder.

Ancak, işlevselci teorinin hegemonyasından kurtulma mücadelesi klâsikler ve yeni klâsikleri yorumlayacak yeni yollar bulmaktan fazlasını içerir. Bu mücadele, ayrıca, işlevselciliğin karakteristik vurguları olarak algılanan şeyler karşısında sistematik bir alternatif sunacak teorik okulların geliştirilmesini içerir. Nitekim, çatışma teorisi, alışveriş teorisi, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji ve özellikle sosyolojik bir hümanist veya radikal sosyoloji biçimi ortaya çıkmıştır. Bu okullar kendi klâsiklerini belirlediler ve bunu sadece Parsons'ın yorumlarına değil, aynı zamanda bizzat ona karşıtlık içinde yaptılar. Yükselişinin damgasını vurduğu II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Parsons'ın çalışmaları çağdaş klâsik eserler hâline geldi. Parsons'ın önermeleri, sadece teorik güçleri nedeniyle değil, aynı zamanda kendisinden ve sadece kendisinden dolayı kutsallık kazanacak ölçüde gizemli bir karizma tarafından kuşatıldı. Bu tepkiler Parsons'ın çalışmasının küçük bir endüstri hâline gelmesine katkıda bulundu (*bkz.* Alexander, 1983: 289-310), zira onun bir şey söyleyip söylemediğini kanıtlamak *aslında* teorik bir argüman oluşturmak anlamına gelmeye başladı.

Bu yüzden, işlevselciliğe itirazların yükseldiği dönemde gelişen okullar ikili bir yorumlama görevi üstlendiler. Kendilerine yeni klâsikler bulmaları ve yeni klâsikleşmiş bu çağdaştan kurtulmaları gerekiyordu. Parsons'ın eserlerinin eski klâsiklerden ayrılması gerekiyordu. Bu ilk olarak klâsiklerin Parsons'ın ifade ettiği şeyleri söylemedikleri, ikinci olarak gerçekte Parsons'ın ortaya koyduğu şeyleri ifade etmedikleri öne sürülerek sağlandı. Pope (1973) ve çalışma arkadaşları (Cohen, Hazelrigg and Pope, 1975), kapsamlı olarak tartışılan bir dizi makalede, klâsikleri "Parsonscılaştırmadan kurtarma"yı talep ettiler, bu iki yönlü niyet açık bir biçimde dile getirildi.

Örneğin, çatışma teorisinin ortaya çıkışını inceleyebiliriz. Bu hareketin temel metinleri Rex'in *Sosyolojik Teoride Temel Problemler* (1961), Dahrendorf'un *Sanayi Toplumunda Sınıf ve Sınıf Çatışması* (1959) ve Coser'ın *Toplumsal Çatışmanın İşlevleri* (1956) adlı kitaplarıdır. Onların, sistematik sosyolojik teorinin çatışmaya odaklanması gerektiğini göstermek için, işlevselci teorinin istikrara odaklandığını kanıtlamaları gerekiyordu. Her biri, bu argümanı sadece sistematik teori veya empirik çalışma düzeyinde geliştirmekten ziyade, Parsons'ın

çalışmasının "anlamını" yorumlayarak konumlandırmaya çalıştı. Bir yandan, bu görevi gerçekleştirmek için teorik ilgilerine yönelmeleri Parsons'ın sergilenebilecek önemli zayıflıklarını ortaya koymalarını mümkün kıldı; öte yandan, bu girişimler sadece Parsons'ınkilerin yerini alacak yeni bir semiyotik "bulunmayanlar alanı" ortaya çıkardı.

Parsons'ın çatışma üzerine metinleri, örneğin 1938-1950 yılları arasında yayınladığı güç ve değişmeyle ilişkili tüm 'işlevselci' yazıları ve muhtemelen daha önemlisi, 1951'de *Sosyal Sistem*'in yayınlanmasından sonra doğrudan değişme problemine yönelmesi göz ardı edildi. Parsons'ın çalışmalarını yapıbozumuna uğratma girişimi Weber ve Marx'ın çalışmalarını yeniden inşa girişimiyle iç içe geçti. Rex, Marx'ı üstyapısalcılığa karşı bir çatışma teorisyeni olarak över; Dahrendorf sadece 'baskıcı güç' teorisiyle ilgilenen bir Weber üretir. Coser'ın klâsikleri yeniden inşa çabası diğer girişimlerden Simmel ve Freud'u çatışma teorisinin ustaları olarak gördüğü için farklıdır. Bu argümanın temeli Coser'in kitabı yayınlandıktan bir yıl sonra İngilizce konuşulan dünyada Parsons'ı Weberci açıdan eleştiren ve Simmel'in *Çatışma ve Grup İlişkileri Ağı*'nı çeviren (1961) Bendix tarafından atıldı. Çatışma okulunun en önemli sistematik teorisyeni Collins (örneğin, 1968; 1975; 1986) Parsons'ın klâsikleştirilmesini sorgulamaya ve eski klâsik geleneği büyük ölçüde benzer biçimde yeniden yapılandırmaya çalıştı.

Alışveriş teorisi gün yüzüne ilk kez Homans'ın (1958) *American Journal of Sociology* dergisinin Simmel'in doğum yıldönümüne ayrılan sayısında yayınlanan yazısıyla çıktı. Bu teoriyi *Toplumsal Davranış*'ta (1961) sistematize eden Homans yaklaşımının haklılığını üç yıl sonra Amerikan Sosyoloji Derneği'ndeki konuşmasında bu güçlü eseri yeniden yorumlayarak savundu. Onun "İnsanları Geri Getirmek" isimli bu başkanlık konuşması (Homans, 1964) sonraki yıllarda bireyselci teorik girişimin en önemli tek polemiği hâline gelen "bir eylem karşıtlığı olarak Parsons okuması"nın yerleşmesine katkıda bulundu –ve onun gizli Parsons karşıtı olan en iyi öğrencilerinden birini (Smelser) kazandırdı. Sonraki yıllarda, alışveriş teorisinin klâsik kökleri Adam Smith'in ekonomi politiğinin merkezî önemi tartışmalarla açıklığa kavuşuncaya kadar (örneğin, Lindenberg, 1983) daha olumlu bir biçimde ortaya konulmadı.

Etnometodolojinin yorumcu yaklaşımı başlarda oldukça farklıydı. Hem temel aksiyomları önceki fenomenolojik çalışmaların kısa ve öz ifadeleri olduğu (Schutz uzun süre temel şahsiyet olarak kabul edilmiştir) hem de ilk yıllarda yeterince teorik çalışmalar ortaya koymadığı için, Garfinkel (1963) başlarda Schutz'un çalışmasını klâsikler mabedine, Weber ve Parsons'ın yanına zorla dâhil etmeye çalıştı. Garfinkel'in etnometodolojik bir okul yaratma niyeti açık olsa da, klâsiklerle ilişkisi oldukça kompleksti. Onun Schutz'u bireyselci bir biçimde –ve Weber'in toplumsal değerlere vurgusuna olumlu

baktığını gizleyecek tarzda– okuması yeterli değildi. Schutz'un çalışmasına referanslar *aslında* oldukça az ve sınırlıydı, zira etnometodoloji (Garfinkel, 1984) sadece empirik araştırmaların bir ürünü olarak sunulma süreci içindeydi. Aynı dönemde, Garfinkel Parsons yorumunu değiştirdi. Garfinkel'in Parsonscı teoriye bir alternatif sunma çabası Parsons'ın klâsik prestijini vurgulamasını gerektirdi. Garfinkel bunu yaparken büyük ölçüde zorlandı, zira değişen teorik ilgileri Parsons'ı farklı bir biçimde görmeye itti. Garfinkel artık ısrarla Parsons'ın aktörleri normları düşünmeden ve eleştirmeden itaat eden 'kültürel aptallar' olarak gördüğünü vurgulamaktaydı. Bundan dolayı, insan eyleminin yaratıcı ve isyankâr unsurlarını önemli görenler 'karşı Parsoncı' türden fenomenolojik çalışmalar yapmak zorunda kalacaklardır.

Blumer'in (1959) Parsonscı teoriye karşı ve sembolik etkileşimciliğin kurucusu olarak Mead'i diriltmeye hizmet eden nadiren-gizli polemikleri de aynı etkiyi üretti (bkz. Strauss, 1954). Yaklaşık aynı dönemde, başka etkileşimciler (Stone and Farberman, 1967) Durkheim'ın geç dönem çalışmalarının, ahlâkî bir düzenin onaylanması değil, gerçekte pragmatist düşüncenin bireyselci çizgisinin *eşiğine geldiğ*inin bir işareti olduğunu öne sürdüler.

Radikal sosyoloji özellikle ABD'de büyük ölçüde benzer biçimde bir zemin kazandı. Her ikisi de 1970'de yayınlanan Friedrich'in *Bir Sosyolojinin Sosyolojisi* ve Gouldner'ın *Batı Sosyolojisinin Gelen Krizi* bu dönemdeki temel kitaplardı. Liberal Amerikan bağlamda çalışan hiçbir teorisyen Parsons'ın kitabına almadığı klâsik teorisyenin, yani Marx'ın merkezî önemini doğrudan vurgulamadı. Aksine, onlar sadece Parsons'ın fikirlerinin ideolojik geçerliliğini sorguladılar. Parsons'ın siyasal Kuruluşun yanında olduğu kanıtlandığı takdirde alternatif ve radikal sosyoloji alternatifleri haklılaştırılabilecekti. Nitekim, daha önceki teorisyenler (örneğin, Hacker, 1961) Parsons'ın varsayılan organizmacı teorileri ile liberal, reformist idealleri arasındaki gerilime işaret ederken, Friedrich Parsons'ı bürokratik-teknokratik devletin bir ideoloğu yorumlamaya ve Gouldner bürokrasi-öncesi, bireyci kapitalizm içinde konumlandırmaya çalıştı. Gouldner'ın yeniden yorumu on yıl içinde, çoğu kendi dergisi *Theory and Society*'de yayınlanan sol yönelimli, sistematik ve empirik çalışmaların önünü açtı –bu derginin amacı sosyolojiyi çatışma teorisinin klâsikleri, etnometodoloji ve Gouldner'ın eleştirel sosyolojisinin şemsiyesi altında 'yenilemek'ti. Gouldner (1980) bu dönemin sonuna kadar gerçekte Marx'ı klâsikler mabedine dâhil etmek için fazla çaba göstermedi. Gouldner son çalışmasını oluşturduğu –yani, teorik ve ideolojik ilgileri açıkça Stalincilik karşıtı bir özellik kazandığı– dönemde, Parsons'ın çalışmasının çağdaş siyasal içerimlerini daha olumlu yaklaşım içinde liberal tarzda yorumlamaya başladı (Gouldner, 1979; 1980: 355-373).

Parsons'ın klâsikleri yeniden inşasını yıkma çabasının son evresinin tarihsicilerin onun 1937 tarihli çalışmasının olgusal temellerine saldırısıyla ilişkili olduğu iddiası doğru görünmektedir. Burada, Parsons'ın klâsikleri geçmişi bugünden hareketle değerlendirme eğilimi nedeniyle çarpıttığı, yani gerçek tarihsel bir açıklama lehine çağdaş teorik ilgileri göz ardı ettiği için klâsik metinleri 'yanlı bir biçimde' okuduğu öne sürülür. Jones'a göre (1977), Parsons Durkheim'ın entellektüel ortamını tanımamaktadır ve bu ortamın bilgisinin Durkheim'ın genel teorik problemlerle değil, Avustralya yerlilerinin dinsel hayatının ayrıntılarıyla ilgilendiğini gösterdiği öne sürülür. Camic (1979) ve Levine (1980) *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nın teorik özünü yakalamaya çalışır. Onlara göre, duyarlı bir tarihsel faydacılık incelemesi, Parsons'ın vurgusunun aksine, değer yönelimli klâsik sosyolojik teorilerin haklı olarak hedefledikleri bireyselci ve rasyonalist teoriyi zorlukla ortaya koyabileceklerini gösterir. Levin ve Camic'e göre, faydacılık ahlâkî-yönelimli bir teori olduğu için, Parsons'ın klâsik sosyolojik gelenekteki 'ilerlemeler'i yeniden inşa girişimi temelde kusurludur. Onlar iddialarını, tipik olarak, tarihsel nesnellik bayrağı altında ileri sürdürdüler ve açıklamalarının teorik ön-kabuller içermeyen salt açıklamalar olduğunu iddia ettiler. Bununla beraber, Hirschman'ın etkili düşünceler tarihi kitabının gösterdiği gibi (1977: 108-110), aynı ölçüde 'nesnel' bir araştırmacının Adam Smith'in ahlâkî duygular üzerine çalışmasını faydacı düşüncenin bireyci rasyonalizminin öncüsü olarak okuması tamamen mümkündür. Önceki daha sistematik girişimlerde olduğu gibi, bu tarihsici argümanların arkasında tarihsel literatürün tarafsız bir okumasından ziyade, belirli yorumlar içeren teorik ilgiler vardır.

Söz konusu yeni teorik okullar 1970'lerin ortalarında, klâsikler konusundaki bu argümanlar sayesinde, belirli ölçüde -genel sosyolojik söylemin kontrolü altına girdiler. Artık Parsons'ın yeniden inşaları üzerine gidilmiyordu. Onun dâhil etmediği klâsikler yeniden ortaya çıktı; mevcut klâsikler dikkate değer biçimde "yeniden sunuldu". Lukes 1972'de Durkheim üzerine yakın dönem en kapsamlı temel çalışma olan bir düşünsel biyografi yayınladı. Lukes, Durkheim'ın çalışmaları üzerine özenli görünen incelemesinde Parsons'ın yorumuna kesinlikle katılmaz.

Artık Parsons'ın hegemonyasının neredeyse tamamen sona erdiği günümüzde Marx nihayet klâsik olarak sahnede yerini aldı. Gerçekte Marx Avrupalı ve genç teorisyenlere sadece sosyal bilimlerin yeniden başvurması gerekmeyen tek klâsik olarak görünmekteydi. Marx'ın yorumlarında nelerin yer alıp almadığı tartışmaları sahnenin merkezini işgal etti. Nihayetinde, erken dönem Marx'ı vurgulayan Avineri (1969) gibi hümanistlerin ve Olmann (1971) gibi Lukácscıların aksine, Althusser'in Marx'ın geç dönem çalışmalarının merkezî önemini vurgulayan çok daha sistematik ve iddialı anlayışı

(Althusser, 1969; Althusser and Balibar, 1970) geniş kabul gördü. Ardından *Grundrisse* gibi Marx'ın *Kapital*'i hazırlarken tuttuğu notlardan oluşan kitaplar İngilizceye çevrildi ve doğrudan tartışma konusu oldu (örneğin, Nicolaus [1973] ile McClellan'ın [1976][13] tartışmalarını bu yorumlayıcı çalışmalarının içerimleri ışığında karşılaştırınız). Marx'ın merkezî bir yere sahip oldukları kabul edilen erken ve geç dönem çalışmaları oldukça farklı araştırmanın empirik ilgi odağını –örneğin, sınıfsal formasyonlar ve fikrî üstyapılar, ekonomik süreçler veya yabancılaşma, eski veya yeni emekçi sınıf konusundaki araştırmaları– şekillendirdi.

İngiltere'de örneğin 'kültür araştırmaları' olarak adlandırılan güçlü bir empirik araştırmalar hareketi ortaya çıktı (sözgelimi, Bennett *et al.*, 1981; Clark *et al.*, 1979; Hall *et al.*, 1980). Sembollere ve onların sınıf çatışmaları ve toplumsal çatışmalarla ilişkilerine odaklanan bu hareketin ilham kaynağı neredeyse tamamen Marksist gelenekteki klâsikler, Williams'ın Althusser'in daha ortodoks devletin ideolojik aygıtları teorisine ilişkin, özellikle İngiliz yorumuydu. İngiliz araştırmacıların örnek bir statüye sahip olduğunu düşündükleri 'semboller teorisi'nin kurucu babası ne Parsons'ın inşasındaki Durkheim, ne Weber, ne de aslında Parsons'tı. Öğretici bir karşıtlık daha önce Bellah'ın sivil din analizinde açımlanan Amerikan kültür analizi hareketinde bulunabilir (örneğin, Bellah and Hammond, 1980). Kaynağı Durkheim ve Parsons'ın çalışmaları olduğu için, bu analizler İngiliz gelenekten temelde empirik, ideolojik ve teorik açılardan farklıydı. Çok az farklılık klâsik eserlerin merkezî gücüne ilişkin çok daha ikna edici kanıt sağlar.

Klâsikler sahnesinden giderek Parsons'ın inşalarının yanı sıra, bizzat Parsons kaybolmaya başladı. Mikro-sosyolojide Parsons hakkındaki tartışmaların yerini Homans, Blumer, Goffman ve Garfinkel üzerine tartışmalar aldı; böylece tartışmaların konusunu onların artık klâsik sistematik teorilerin anlamları oluşturmaktaydı. Makro-sosyolojide, bir çatışma teorisi ve eleştirel teori karışımı o kadar etkiliydi ki, empirik-olmayan ve klâsik temellerini tamamen yadsımayacağı bu yeni 'yapısal' yaklaşım Parsons'ın hegemonyasına son darbeyi vurdu (örneğin, Lieberson, 1980; Skocpol, 1979; Treiman, 1977). Bu klâsiklerden arınma çabasının doruk noktası Giddens'ın 1976'da yayınlanan

13 Daha fenomenolojik Marx'ı benimseyen ve onun erken ve geç dönem yazıları arasındaki bağlantıyı vurgulayan McClellan 1971'de 800 sayfadan fazla olan *Grundrisse*'ın yaklaşık 100 sayfasını İngilizceye çevirdi. McClellan bu çevirinin 'Giriş' yazısında Marx'ın bu metninin teorik önemini şöyle açıklar: "*Elyazmaları* [yani, Marx'ın erken dönem eserlerinin tipik bir örneği olan *1844 Ekonomik ve Felsefî Elyazmaları*] ile *Grundrisse* arasındaki süreklilik yeterince açıktır... Özellikle bir nokta bu sürekliliğin varlığını gösterir: *Grundrisse* [1844] *Paris Elyazmaları* kadar Hegelcidir". Nicolaus'un iki yıl sonra yayınlanan çevirisi, açıklamalı ve tam olması nedeniyle yeterince bilimseldi. Yine de Marx'ın teorik konumunun erken dönem yazılarıyla karşıtlık içinde olduğu 'Giriş'e yazdığı ilk 60 sayfada açıkça görülür, Nicolaus "Marx'taki... Hegelci felsefenin yıkıldığı temel unsurları sergilediğini" ilân eder (1973: 1).

Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları'dır: Giddens'a göre, Parsons'ın fikirleri hem iyi bir teoriye zararlıdır, hem de Parsons'ın klâsikleştirdiği biçimiyle Durkheim ve Weber gelecekteki teorik ilerlemenin önünde aşılması güç büyük engeller oluşturur. Giddens (1979; 1981) tamamen farklı istikrarlı klâsik figürler inşa etmeye ve nihayetinde Marx'tan kalanları da temizlemeye koyulur.

Fakat bu evrede Parsons'ın inşasını aşma çabasını bir ilerlemeden ziyade bir gelgit hareketi olarak görmemiz gerekir. Tamamen Parsonscı gelenek içindeki "bağları koparma"ya yönelik ilk çabalar –Weber konusunda Eisenstadt'ın (1968), Marx konusunda Smelser'in (1973), Durkheim konusunda Bellah'ın (1973) girişimleri– açıkça başarısız olmuştur. Ancak, daha yeni girişimlerde sadece Parsons'ın bu klâsiklerinin merkezî önemini değil, özellikle bu klâsiklerin kültürel boyutları vurgulanmıştır (Alexander, 1982b; Habermas, 1984; Schlüchter, 1981; Seidman, 1983a; Traugott, 1985; Whimpster and Lash; 1986; Wiley, 1987). Amerikan teorinin Avrupalı klâsiklerin kolektivizmine alternatif bir bireyselci yaklaşım biçiminde betimlenmesi de ciddi olarak sorgulanmıştır (özellikle *bkz.* Lewis and Smith, 1980 ve ayrıca Joas, 1985). Bir klâsik olarak Parsons'a itibarını yeniden etmeye çalışan bir hareket başladı. Bu konuda tanınmış bir sima olan Habermas'a göre, "günümüzde Parsons'la ilişkisini açıklamayan hiçbir sosyal teori ciddiye alınamaz" (1981: 297). Çalışmalarımda (Alexander, 1983; 1985) büyük ölçüde benzer şeyler söyledim ve 'yeni-işlevselci' geleneğin Parsons'ın yeniden inşa edilmiş fikirleri üzerine kurulduğunu ve onun yaklaşımının klâsik temellerinin mümkün olarak kaldığını öne sürdüm. Son olarak, bu 'yeni yapısalcılığın' ön-kabulleri açıklanmış ve eleştirilmiştir (Alexander, 1984; Sewell, 1985); gerçekte, bu gelenek içindeki teorisyenlerin (Alexander, 1987b; Thompson, 1985) yanı sıra, önemli empirik analizciler de (örneğin, Fenton, 1984; Hunt, 1987; O'Connor, 1980; Traugott, 1984) Durkheim'ın yapı konusundaki düşüncelerinin önemli bir rol oynadığını öne sürmeye başlamışlardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen klâsikler tartışması üzerine bu incelemem zorunlu olarak kısmî kaldı. Örneğin, klâsikler tartışmasının empirik sosyoloji alt-alanları yaratmaya nasıl hizmet ettiği araştırılabilir.[14] Ayrıca, bu tartışmanın sınırları içinde bile, ne bu klâsikler tartışmasının ince ayrıntılarını gösterme, ne de, bırakınız sadece empirik çalışmaları, her bir tartışmanın sistematik teorileştirmeye fiilen nasıl dâhil olduğunu gösterme fırsatım oldu. Yine de, bütün bu sınırlılıklara rağmen, analitik vurgumu özünde aktarabil-

14 Bu konuda Thompson'ın parlak çalışmasına bakınız. Thompson "Klâsikleri Yeniden Okumak: Durk eim Örneği" adlı yazısında (1985; *krş.* Thompson [baskıda]), sanayi sosyolojisi alanındaki gelişmede Durkheim'ın *Toplumda İşbölümü*'ne ilişkin farklı yorumların belirli empirik tartışmalarda nasıl temel rol oynadığını gösterir. Thompson'ın –bir ölçüde yazımın daha önceki biçimine bir tepki olan– klâsiklerin merkeziliği konusundaki teorik tartışmasından oldukça yararlandım.

diğime inanıyorum. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki döneme damgasını vuran bu temel 'sistematik' teori tartışmasında klâsik çalışmaların anlamı konusundaki 'tarihsel' argüman merkezî bir role sahipti.

Parsons'ın II. Dünya Savaşı sonrasında klâsik yazarlar üzerine yeni bir teorik tartışma platformu oluşturma çabası hem entellektüel hem stratejik bir amaca sahipti. Durkheim, Pareto ve Weber'in yazılarına odaklanan Parsons toplumsal dünyanın yapısı ve işleyişi hakkında gerçekten de yeni kavrayışlar edindi. Ayrıca, bu yazarların sosyolojinin gerçek kurucuları olduğunu öne sürerek, (hatalı bir biçimde) yanlış olduklarını düşündüğü teorilerin temellerini sarstı. Parsons'ın bu klâsikleri 'keşfettiği' iddiasının ardında kendi teorik ilgileri vardı; aynı zamanda, gerekli arka-plân koşullar göz önünde bulundurulursa, onun yorumlama çabaları sosyal bilim topluluğunu bu klâsik görüşlerin fiilen kendi çalışmasının öncüleri olduğuna ikna edecek kadar güçlüydü.

Tarihsel ve çağdaş sistematik arasındaki bağlantı çok güçlü olduğu için, Parsons'ın teorik hegemonyası sadece onun klâsik tarih yorumu yıkıldığında sorgulanabilirdi. Alternatif bir tarih yorumu oluştu ve bu yorum "Parsons'ın klâsikleri" üzerine yeniden okumalar kadar yeni klâsiklerin yaratılmasıyla gerçekleşti. Bunun entellektüel nedenleri yeterince açıktı: güçlü teoriler sayesinde yorumlanacak yeterince bol görüş vardır. Ancak, ortak klâsiklerin benimsenmesi de işlevsel olarak etkilidir, zira bu konsensüs post-Parsonscı teorisyenlerin kendi argümanlarını az veya çok yaygın fikirler etrafında şekillendirmelerini mümkün kılmıştır. İronik olan, çalışmasının klâsikleşmesinin Parsons'ın teorisinin ölümünü kolaylaştırmasıdır, zira işlevselci fikirlerin geçerli yönleri ortaya konulduğunda Parsons'ın çalışmaları nispeten daha doğru anlaşılmaya başlamıştır. Ayrıca, post-Parsonscı teori Parsons'ın çalışmaları üzerine inşa edildiği için, onun görüşlerini aşmaya yönelik daha yeni girişimler sadece klâsik metinlere değil, Parsons'ın çalışmalarına da yönelmiş ve bu yönelim sadece entellektüel değil stratejik nedenlerle de benimsenmiştir.

Hümanizm ve Klâsikler: Tarihsici İtiraz Niçin Yanlıştır?

Klâsiklerin merkezî önemini kuvvetle savunmak, çağdaş teorik ilgiler ile tarihsel metinlerin anlamı konusundaki araştırmalar arasında ayrılmaz bir ilişki olduğunu öne sürmektir. Elinizdeki yazının ilk kısmında bu görüşü sosyolojik teori alanı içinde konumlandırmaya çalıştım. Yazının önceki kesiminde bu görüşümü klâsikler hakkındaki sosyolojik tartışmanın gerçekte nasıl ilerlediğini inceleyerek kanıtlamaya çalıştım. Artık bu görüşü bizzat beşerî bilimlerde klâsiklerin merkezî önemine itiraz karşısında kanıtlamaya çalışacağım. Bu, Quentin Skinner'ın çalışmasıyla ilişkili, onun sosyolojik tartışmalarına önemli ölçüde sızmış –çoğu kez kendine has bir Kuhncu bilim tarihleri bileşimiyle

birlikte yer alan– tarihsici bir düşünceler tarihi yaklaşımıdır (örneğin, Jones, 1979; Peel, 1971; Stocking, 1965).

Bu itirazın özellikle ele alınması gerekir, zira sosyal bilimlerde kültür araştırmalarının günümüzde empirik araştırmalara indirgenmesine karşı alternatifler genellikle beşerî bilimlerde ortaya konulmuştur. Klâsikler bağlamında, bizzat Merton'ın ortaya koyduğu dikotomide olduğu gibi, klâsiklerin katkılarının biricikliği ve sürekli önemi geleneksel olarak beşerî bilimlerde savunulmuştur. Beşerî bilimler açıklamadan ziyade yorumlamayla ilişkilidir; özetle, bu temel ayrım ilk kez beşerî bilimlerde şekillendirilmiş ve geliştirilmiştir. Ayrıca, klâsik metinleri yorumlama ve anlamlarını araştırma ve yeniden araştırmayla ilişkili metodoloji –19. yüzyılda tarihsel din araştırmalarından çağdaş edebiyat teorisine kadar– en fazla beşerî bilimlerde tartışılmıştır. Son olarak, metinlerin yorumunun sosyal bilimler açısından öneminin yadsınmasının temelinde sadece klâsiklere karşı empirist tepki değil, aynı zamanda klâsikler üzerine gündelik yaygın tartışmalar vardır.

Merton'ın tarih ve sistematiğin birleştirilmesine itirazında sistematikten tarihsel tortular arındırılmaya çalışılırken, Skinner'ın teorisinde sistematiği saflaştırmak için ikisinin bir araya getirilmesi gerektiği öne sürülür. Burada amaç, önceki metinlere ilişkin tartışmaları –ironik bir biçimde form açısından yorumlayıcıdan ziyade açıklayıcı biçimde– ön-kabullerden arınık, salt tarihsel araştırmalara dönüştürmektir. Ancak, Skinner probleme karşıt bir açıdan yaklaşsa da, çıkarımının sonucu kesinlikle benzer olacaktır. Tarih teorisiz olabiliyorsa, teori de tarihsiz olabilir. Yorumun yükü üstlenilmeden klâsikleri araştırmak mümkünse, kesinlikle klâsikler içermeyen sosyal bilimlere yorumun girmemesi gerekir. Skinner Merton'ın ihtiyaç duyduğu ancak bir türlü bulamadığı düşünce tarihi türünü ortaya koyar.[15] Bana göre, Skinner'ın tarihsici teorisi Merton'ınki gibi soyut, karşı-empiriktir: günümüzde kültür araştırmalarında yorumlayıcı tartışmanın merkezî rolünü açıklayamaz. Ayrıca, bunu büyük ölçüde aynı nedenle yapar: o toplumsal hayatın araştırılmasında ön-kabullerin merkezî rolünü yadsıyan bir empirizmdir. Skinner bu iddiayı rölativizme karşı aklı savunmak için geliştirir. Bununla beraber, bana göre, akıl bu görevi sadece *apriori* ilgilerin varlığını kabul ederek başarabilir.

---

15 Skinner ve Merton'ın geleneksel 'düşünceler tarihi'ni benzer biçimde eleştirdiklerini belirtmem gerekir. Şaşırtıcı olmayan, ikisinin de geleneksel düşünceler tarihini geçmişe bugünden bakmakla eleştirmesidir. Bu yazının ilk kısmında Merton'ın önerdiği bizzat ön-Kuhncu bir biçimde sunduğu alternatif düşünceler tarihi yaklaşımı önerisini eleştirmiştim. Ayrıca Skinner da Merton'ın uygun biçimde kavrayamadığı bir tarihsel sistematik alternatifi sunacaktır. Onun –*düşünceler* tarihi'nin aksine– 'düşünceler *tarihi*' olarak adlandırmayı tercih edebileceği şey, empirist sosyal bilimcilerin klâsik araştırma konusundaki, yani onun salt tarihsel ve bu nedenle, çağdaş teorik ilgiler açısından önemsiz olduğu kalıp-yargısına tamamen uygundur. Nitekim, Turner yukarıda belirttiğim 'meta-teori'ye saldırısında 'teori yapma'yı 'fikirler tarihinin izini araştırma'nın karşısına koyar (1986: 974).

Tarihsiciliğin nefret ettiği şey, önceki metinleri anlamaya yönelik çağdaş girişimlerin anakronizme düşme eğilimleridir. Skinner 'paradigmaların önceliği' fikrinin, metinlerin keşfinden ziyade, 'mitolojiler'le sonuçlanabileceğini vurgular (1969: 6-7). Kuşkusuz, böyle bir eleştiri şu örtük iddiaya dayanır: hermeneutik daire işlemeyebilir. Tarihsiciliği ayakta tutan şey, araştırmacının gerçek dünyayı, en saf ve özgün ihtişamı içinde, nereye ve nasıl bakması gerektiğini bildiği takdirde sergileyebileceği inancıdır. Tarihsicilik bu sonuca bağlamı ve niyeti vurgulayarak ulaşır. Tarihsiciliğin dayandığı en temel kabul, kültür araştırmalarının entellektüel bağlamı ve yazarın niyetini doğrudan kavramayı amaçlaması gerektiğidir. Bu iki kabulden, dolaylı olarak, hepsinin en önemlisi olabilecek üçüncü bir kabul ortaya çıkar: belirli güdülerle yazılmış, tarihsel olarak konumlandırılabilecek metinler hiçbir problemle karşılaşmadan yorumlanabilir ve araştırılabilir. Bu kabulün ayrıca Merton'ın sosyal bilimlerde klâsiklere saldırısının örtük kabulü olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden, niyetin ve bağlamın araştırılmasına *karşı çıkarken* klâsik metinlerin 'anlaşılması zor' ve 'göreli özerk' çalışmalar olduklarını öne sürmek aslında yorumlamayı savunmaktır. Nihayetinde, yorum tarih ve sistematiğin birleştirilmesini gerektirdiği için merkezî öneme sahiptir. Aşağıda tarihsiciliğin dayandığı arka-plân kabulleri sırayla eleştireceğim.

1. Belirli bir bağlama karşı sınırsız bağlam

Tarihsiciliğe göre, belirli bir dönemin dilsel uzlaşımları tarihsel bir eserin düşünce evrenini yansıtır. Skinner'a göre, buradan hareketle, "uygun bir düşünceler tarihi metodolojisinin, öncelikle, belirli durumda sözler aracılığıyla uzlaşımsal temelde gerçekleştirilebilecek bütün iletişim biçimlerini ana hatlarıyla ortaya koyması gerekir" (1969: 49; krş. Jones, 1986: 14; Peel, 1971: 264; Stocking, 1965: 8). Ortamın kavranılması konusunda hiçbir tereddüt yaşanmaz. Jones, örneğin, "sosyolojik teorilerin ortaya çıktığı tüm sosyokültürel bağlamı anlama"nın mümkün olduğunu öne sürer (1977: 355). Fakat bana göre, bu düşünceler tarihinin toplumu yansıtma kapasitesinin kesinlikle sorgulanması gerekir. Skinner'ın nominalizmi sürdürüldüğünde belirli bir tarihsel dönemdeki bütün önemli ifadelerin kaydedilmesi ve analiz edilmesi gerekecektir; bu açıkça başarılması imkânsız bir görevdir. Tüm toplumsal-tarihsel bağlamın aktarılabileceği fikri bir yanılsamadır. Öte yandan, daha gerçekçi bir konum benimsediğinde, oluşturulan genellemelerin ister istemez seçici olduklarının kabul edilmesi gerekir. Kuşkusuz, seçim her zaman bazı ön-standartlara dayanmayı gerektirir. Skinner'ın daha yeni yazılarında bir anomali vardır: o bir seçim yapma gerekliliğinin ortaya koymaya çalıştığı bağlamsalcı yaklaşımı çürüttüğünü kabul eder görünmektedir.

> Belirli bir çalışmanın anlamını sergilemeye yardımcı olan bağlamı belirleyebileceğimizi ümit etmeden önce, zaten hangi bağlamların daha fazla yoruma yardımcı olabilecek tarzda en uygun biçimde araştırılabileceğini göstermeye hizmet eden bir yoruma ulaşmamız gerekir. Bir metin ve onun asıl bağlamı arasındaki ilişki özetle bir hermeneutik daire örneğidir (Skinner, 1976: 227).

2. *Muğlâk niyete karşı açık niyet*

Bununla beraber, tarihsicilik bir toplumsal determinizm biçimi değildir, yazarın niyetini tam olarak ortaya koymaya çalışır. Bağlam sadece bir metnin zeminidir; yazarın niyeti metnini desteklemek ve aşmak için başvurduğu uzlaşımlar sergilenerek ortaya çıkartılabilir. Bu iddia, aslında, empiristlerin toplumsal dünyanın bilgisine doğrudan ulaşılabileceği inancına dayanır. Bağlamlar gibi niyetlerin de ele geçirilebileceği [kavranabileceği] düşünülür. Skinner niyetin keşfedilmesi gereken bir şey olduğunu dikkate almaz; basitçe "yazarın ne söylemek istediği"ne bakılması gerekir (1969: 22). Ona göre, karşı yöndeki "bir yazarın güdüleri ve niyetlerini kavramanın imkânsız olduğu argümanı açıkça yanlıştır" (1972: 400). Niyetleri ve güdüleri kavramak için basitçe "bu düşünce faaliyeti hakkındaki yaygın, ancak [şimdiye kadar] kavranması oldukça zor olgulara" başvurulması gerekir (Skinner, 1969: 30).

Kuşkusuz, düşünmenin bu yaygın özelliği 20. yüzyılın büyük bir bölümünde ciddi olarak sorgulanmıştır. Psikanaliz aktörlerin bile tüm niyetlerini bilmelerinin mümkün olmadığını, bu yüzden başkalarının da bunları tamamen bilemeyeceklerini göstermiştir. Zihin kendine duygusal rahatsızlık veren şeyleri bilinçli anlamasını büyük ölçüde sınırlandıran savunma mekanizmaları geliştirerek kovmaya çalışır (Freud, 1950). Sözde-bilimsel iddiaları ciddi olarak tartışılmasına rağmen, psikanalizin rasyonel kendini-anlama konusundaki şüpheciliği yorum ve edebî yöntem hakkındaki entellektüel kanaatlere nüfuz etmiştir. Örneğin, psikanalitik fikirlerin kaynağında büyük ölçüde Yeni Eleştiri akımının bağlamın ve niyetin yorumlanması fikrine saldırısı vardır. Empson'a göre (1930), en güçlü imgeleme sahip eserlerin kaynağında derin bir muğlâklık yattığı için, metinler çözüme kavuşturulmamış çelişkilerle doludur ve okuyucular metnin anlamı ve yazarın niyeti konusunda yorumlar geliştirmekte zorlanırlar. Bu gerçek, kaçınılmaz olarak, metnin özerkliğinin işaretidir, zira metnin yazarın kendi bilinçli kontrolü altında olmadığını gösterir. Makro sosyal teorilerin çelişkili karakteri hakkındaki çalışmam (Alexander, 1982b: 301-306, 330-343), benzer şekilde, bu tür teorileştirmelerde "bilinçsiz kendini aldatma"nın yaygın olduğunu göstermiştir; bu bilgiler ışığında, bir teorinin anlamını yazarın bilinçli niyetlerinden hareketle ortaya koymaya çalışmak kesinlikle cevabı yanlış yerde aramak olacaktır.

Esin kaynağı psikanalizin yanı sıra kültür teorisi olan yapısalcılık ve semiyotikte de aynı husus vurgulanır. Sartre'ın niyetselciliğini eleştiren Lévi-Strauss yapısal dilbilimin "bilincin ve iradenin dışında (veya altında)" yer alan 'totalleştirici tutum'un varlığını gösterdiğini ve bu dilsel formasyonların her kültürel metnin prototipleri olduğunu vurgular (Lévi-Strauss: 1966: 252). Benzer şekilde, Ricouer da aynı şeyi vurgular. Ona göre, yazılı söylem sadece durumsal spesifikliği ve açık niyeti aşmayı sağlayan sembolik kaynaklar bulunduğu için mümkündür. Yazılı metinleri okuyanlar bir kompozisyonun mevcut durumunu yazılmadan önce nadiren bilebilirler: "Metnin kariyeri yazarın sonlu ufkundan kaçar. Artık metnin söylediği şey yazarın söylemeyi amaçladığı şeyden daha önemlidir" (Ricoeur: 1971: 534). Hermeneutik felsefe bu sonucu bizzat tarihsel yöntemin bakış açısından destekler: Gadamer'e göre, bir yazarın niyeti ile metnin anlamının örtüşüp örtüşmemesi önemli değildir, zira tarihçinin yazarın niyetini yakalaması mümkün değildir. Gadamer'in ifadesiyle, metinler kendilerini zorunlu olarak sadece tarihsel bir bağlam içinde diyalog perspektifi aracılığıyla sergilerler: "Bir metnin gerçek anlamı, yani onu yorumlayana söylediği şey bir yazarının olmasına ve başlangıçta yazdığı şeylere bağlı değildir. Onun anlamı, ayrıca kısmen, yorumcunun tarihsel konumu ve bu yüzden, tarihin nesnel akışının bütünlüğü tarafından belirlenir" (Gadamer, 1975: 264).

3. Anlamı açık metinlere karşı çok-yorumlu metinler

Tarihsiciliğin bağlama ve niyete ilgisinin biçimlendirdiği açıkça ifade edilmeyen kabul, sadece bir metnin anlamını araştırmanın, yani metne sadece metin *olarak* yoğunlaşmanın gereksiz olduğudur. Bu kabulün ardında pragmatik, karşı-semiyotik bir anlam teorisi vardır. Tarihsicilere göre, bir metnin anlamı onun belirli bir durumdaki kullanımı tarafından belirlenir ve sadece bu kullanım temelinde açıklanabilir. Artık araştırma-nesnesini metnin anlamı değil, pratik [yani, kullanımı] oluşturur: Skinner'ın sözleriyle, "ilişkili cümlenin belirli bir durumdaki belirli bir fail tarafından belirli bir niyetle kullanılması (onun niyeti) belirli bir *ifade*nin oluşturulması demektir" (1969: 50). Ricouer'un tezini tersine çeviren Skinner, bir metnin "içinde bulunduğu duruma özgü olduğunu, bu yüzden sadece naif bir biçimde aşılabileceğini" vurgular (1969: 50). Bu fail-temelli, nominalist bir yaklaşımdır. Metinler entellektüel eylem araçlarıdır; onları araştırmak "gerçek tarihsel faillerin neler düşündükleri"ni bulmaktır (Skinner, 1969: 29).

Ancak, bağlam kesinlikten uzaksa ve niyeti belirlemek imkânsızsa, metinlere belirli bir göreli özerklik tanınması, yani başlı başına entellektüel araçlar olarak düşünülmeleri gerekir. Bu yazarın niyetini yadsımak değil, niyetin sa-

dece bizzat metin içinde ortaya çıkartılabileceğini iddia etmektir. Hirsch'ün ifadesiyle, "anlam ile anlama ilişkin bilinç farklıdır" (1967: 22). Metnin özerkliğiyle ilişkili argümanların kaynağı yazarın niyetinin kompleks, gizli doğası hakkındaki bu tür inançlardır, zira 'bilinçsiz yazar'ın niyetleri sadece metin bağımsız olarak incelendiğinde ortaya çıkartılabilir. Ricoeur'a göre (1971), metinler bir 'anlam-fazlası' içerirler. Freud (1913) rüyaların sembolizminin 'üst-belirleyiciliği'ni vurgular. Foucault'ya göre (1970), yazılı tarihsel belgeler gizli söylemler tarafından yapılandırılır. Bu anlam-fazlası, belirli bir kültür biçimine içkin düzenleyici ilkeler nedeniyle, belirli bir metne ek anlamlar kazandırır. Ricoeur bu anlam-fazlasının mit ve metafor tarafından üretildiğini düşünür. Freud rüyanın oluşumunda yer değiştirme ve yoğunlaşma gibi araçların üst-belirleyiciliklerinin varlığını ortaya çıkartır. Foucault'nun söylemleri bilginin arkeolojisinin inşa edilme tarzlarına dayanır.

Bir metin hem yazarın ona yüklediği anlamdır hem de yazarın anlamına sabitlik kazandıran bir semboller sistemidir. Sahip olduğu anlamları araştırmak için bir metnin içinde yer aldığı sistemin kurallarının araştırılması gerekir. Araştırmacının belirli bir imgesel etkinlik türünü düzenleyen kuralları, örneğin yer değiştirme ve yoğunlaşmanın rüyalarda nasıl işlediğini, yapısal mantığın (Barthes, 1977) anlatı biçiminin temelini nasıl oluşturduğunu bilmesi gerekir. Edebiyat teorisinde (örneğin, Hirsch, 1967: 74, 80) üslûp kuralları olarak adlandırılan bu şeyler yazarların bilincinde gömülüdür, yazarlar tarafından nadiren icat edilirler. Gerçekte, metinler kişiler arası iletişimleri sosyal olarak inşa edilen ve aktarılan kurallar oldukları için sağlarlar.

Bu eleştirel tartışmanın amacı söz konusu kurallara açıklık kazandırmak ve metinlerin anlamını üreten şeyin, başka şeylerden ziyade, nasıl bu önkabuller olduklarını göstermektir. Kültürel muhakeme göreliyse, Skinner'ın empirist kaçışla aklı sürdürme girişimi başından başarısızlığa mahkûmdur.[16]

---

16 Skinner ve çalışma arkadaşlarının kendi çalışmaları üzerine eleştirel tartışmaya cevap olarak yayınladıkları ve sadece düzeltmeler olarak adlandırılabilecek bir dizi yazıyı açıklayan şey kesinlikle empirizmin bu mahkûm edilen özelliğidir. Örneğin, Skinner (1972) güdüyü niyetten ayırmaya çalışır ve gerçekte güdüleri bilmek mümkünken niyetlerin bilinemeyeceğini öne sürer. Bu iddia metinlerinin özerkliğinin zımnen kabul edildiğini gösterir, zira Skinner artık niyetin sadece somut yazma ediminin neyle ilişkili olduğu anlaşılarak ortaya çıkartılabileceğini öne sürer. Ancak bu niteleme de eksik ve muğlâktır. Skinner (1972: 145), kendisini ilgilendiren tek şeyin, yazarın niyetinin *aslında* eserin yorumunun temelini oluşturması gerektiğini göstermek değil, "yazarın bir metni yazarken yaptığı her şeyin, yazdığı şeylerin yorumla ilişkili olması gerektiğini göstermek" olduğunu vurgular. Skinner kendi iddiasını kısaca "bir yorumcunun görevleri arasında yazarın belirli bir metni yazarken sahip olduğu niyetleri ortaya çıkarması yer almalıdır" biçiminde ifade eder ve buna rağmen niyetin göz ardı edilebileceğini belirtir. Ona göre, "bir eleştirmenin, yazarın belirli bir eseri üretirken yaptığı şey hakkındaki açık [öznel] ifadelerini öne çıkarması... tehlikeli olsa bile, yazar kendi niyetlerini yeterince bilmediği için kendini aldatabilir veya niyetlerini eksik olarak ifade edebilir". Skinner'ın sosyolojideki en önemli izleyicilerinden Jones'un daha yeni çalışması eleştirel kelime oyunları ve düzeltmelerle doludur. Ona göre (Jones, 1986: 17), örneğin, "betimsel veya sınıflandırıcı bağlamsal terimlerin bulunması (veya bulunmaması) bir tarihsel

Akıl sadece ön-kabullere açıklık kazandırarak ve disiplinli tartışmalarla sürdürülebilir. değerlendirme standartları keşfedilmez önerilir; söylem içinde yer alanlar sadece ikna sayesinde onların geçerli olduklarını kabul etmeye başlayabilirler. Bu yüzden, yorum ve teorik çıkarım bir arada yer alır. Raymond Aron'a göre, "bir aksiyom sistemini kanıtlamanın imkânsız olduğunu kabul etmek zihni bozguna uğratmak değil, aksini kendine gelmeye davet etmektir" (1961: 106).

Kaynaklar

Alexander, J. C, 1982a: *Positivism, Presuppositions, and Current Controversies*, vol. 1 of *Theoretical Logic in Sociology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Alexander, J. C, 1982b: *The Antinomies of Classical Thought: Marx and Durkheim*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Alexander, J. C, 1983: The *Modern Reconstruction of Classical Thought: Talcott Parsons*, vol. 4 of *Theoretical Logic in Sociology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Alexander, J. C, 1985 (ed.): *Neofunctionalism*, Beverly Hills and London: Sage Publications.

Alexander, J. C, 1986: Twenty *lectures on Sociological Theory: Talcott Parsons and his Critics in the Postwar Period.* New York: Columbia University Press.

Alexander, J. C, 1987a: "Social-Structural Analysis: Presuppositions, Ideologies, Empirical Debates", Alexander, *Structure and Meaning: Essays in Sociological Theory*. New York: Columbia University Press.

Alexander, J. C, 1987b (ed.): "Durkheimian Sociology". New York: Cambridge University Press.

Althusser, L., 1969: *For Marx*. London: New Left Books.

Althusser, L. and Balibar, E., 1970: *Reading 'Capital'*. London: New Left Books.

Aron, R., 1961: "Max Weber and Michael Polanyi", M. Grene (ed.), *The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi*. Glencoe, Ill.: Free Press, s. 99-116.

Avineri, S., 1969: *The Social and Political Thought of Karl Marx*. London: Cambridge University Press.

Barthes, R., 1977: "Introduction to the Structural Analysis of Narratives", Barthes, *Image, Music and Text*. London: Fontana, s. 79-124.

---

fail hakkındaki önermelerimizin anakronik olup olmadıklarını belirleyecek bir kriter değildir". Ve Jones metinsel araştırmanın geçmişe bugünden bakmasının kaçınılmazlığını kabul eder görünür: Bizzat sosyal bilim pratiği (tarih pratiği dâhil) hem inançları ve davranışlarını anlamak istediğimiz faillere tekrar tekrar tamamen yabancı kavramlar ve kategoriler empoze eder, hem de onlardan yararlanır". Jones ve Skinner bu tarihsici konumdan hareketle argümanlar geliştirmeye devam eder, fakat bu itirafları ciddiye alındığında argümanları geçerliliğini yitirecektir. Bu alandaki çelişkileri ve elinizdeki yazıda daha genel düzeyde ele alınan problemleri aydınlatma çabamda Seidman'ın (1983a; 1983b) çalışmasından önemli ölçüde yararlandım.

Bellah, R., 1959: "Durkheim and History", *American Sociological Review*, 24: 447-461.
Bellah, R., 1973: "Introduction", Bellah (ed.), *Emile Durkheim on Morality and Society*, Chicago: University of Chicago Press, s. ix-lv.
Bellah, R. and Hammond, P., 1980: *Varieties of Civil Religion*, San Francisco: Harper & Row.
Bendix, R., 1961: *Max Weber: An Intellectual Portrait*, New York: Doubleday Anchor.
Bendix, R., 1971: "Two Sociological Traditions", Bendix and G. Roth, *Scholarship and Partisanship*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press s. 282-98.
Bendix, R., 1978: *Kings or People?* Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
Bennett, T. *et al.* (eds), 1981: *Culture, Ideology and Social Process*, London: The Open University Press.
Blau, P. M., Blum, T. C. and Schwartz J. E., 1982: "Heterogeneity and Intermarriage", *American Sociological Review*, 47: 45-62.
Blumer, H., 1969: "The Methodological Position of Symbolic Interactionism", *Symbolic Interactionism*. Englewood Cliffs, Prentice-hall, NJ, s. 1-60.
Camic, C, 1979: "The Utilitarians Revisited", *American Journal of Sociology*, 85: 516-550.
Clarke, J. et al. (eds), 1979: *Working Class Culture*. London: Hutchinson Press.
Cohen, J., Hazelrigg, L. and Pope, W., 1975: "De-Parsonizing Weber: A Critique of Parsons's Interpretation of Weber's Sociology", *American Sociological Review*, 40: 229-241.
Cohen, S., 1980: "Symbols of Trouble: Introduction to the New Edition", Cohen, *Folk Devils and Moral Panics*. Oxford: Martin Robertson, s. 1-8.
Collingwood, C., 1940: *Metaphysics*. Oxford: Clarendon Press.
Collins, R., 1968: "A Comparative Approach to Political Sociology", R. Bendix (ed.), *State and Society: A Reader in Political Sociology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s. 42-67.
Collins, R., 1975: *Conflict Sociology*. New York: Academic Press.
Collins, R., 1986: *Weberian Sociological Theory*. New York: Cambridge University Press.
Coser, L., 1956: *The Functions of Social Conflict*. New York: Free Press.
Dahrendorf, R., 1959: *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press.
Dawe, A., 1978: "Theories of Social Action", T. Bottomore and R. Nisbet (eds), *The History of Sociological Analysis*. New York: Basic Books, s. 362-417.
Derrida, J., 1981: *Positions*. Chicago: University of Chicago Press.
Dilthey, W., 1976: "The Construction of the Historical World in the Human Studies", Dilthey, *Selected Writings*, ed. H. P. Richman. Cambridge, England: Cambridge University Press.
Drabek, Thomas E., 1986: "Taxonomy and Disaster: Theoretical and Applied Issues", paper presented at the Symposium on *Social Structure and Disaster: Concept and Measurement*, College of William and Mary, Williamsburg, Virgina.
Drabek, Thomas E., (1986): Human System Response to Disaster: An Inventory of Sociological Findings. New York, Hedelberg and Berlin: Springer-Verlag.
Eisenstadt, S. N., 1968: "Charisma and Institution Building: Max Weber and Modern Sociology", Eisenstadt (ed.), *Max Weber on Charisma and Institution Building*. Chicago: University of Chicago Press, s. ix-lvi.

Empson, W., 1930: *Seven Types of Ambiguity*. London: Chatto and Windus.

Fenton, S. (ed.), 1984: *Durkheim and Modern Sociology*. London: Cambridge University Press.

Foucault, M., 1970: *The Order of Things*. London: Tavistock Publications.

Freud, S., 1950: *The Ego and the Mechanisms of Defence*. London: International Universities Press.

Freud, S., 1913: *The Interpretation of Dreams*. London: G. Allen.

Friedrichs, R., 1970: *A Sociology of Sociology*. New York: Free Press.

Gadamer, H., 1975: *Truth and Method*. New York: Crossroads.

Garfinkel, H., 1963: "A Conception of and Experiments with 'Trust' as a Condition of Concerted Stable Actions", O.J. Harvey (ed.), *Motivation and Social Interaction*. New York: Ronald Press, s. 187-238.

Garfinkel, H., 1984: *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge, England: Polity Press.

Geertz, C, 1964: "Ideology as a Cultural System", D. Apter (ed.), *Ideology and Discontent*. New York: Free Press, s. 47-76.

Giddens, A., 1971: *Capitalism and Modern Social Theory*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Giddens, A., 1976: *New Rules of Sociological Method*. New York: Basic Books.

Giddens, A., 1979: *Central Problems in Social Theory*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A., 1981: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, vol. I. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Gillispie, C. C, 1960: *The Edge of Objectivity: An Essay in the History of Scientific Ideas*. Princeton: Princeton University Press.

Gouldner A., 1980: *The Two Marxisms*. New York: Seabury.

Habermas, J., 1972: *Knowledge and Human Interests*. Cambridge, England: Politv Press.

Habermas, J., 1981: *Zur Kritik der Funklionalistischen Vernunft*, vol. 2 of *Theorie des Kommunikativen Handelns*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Habermas, J., 1984: *Reason and the Rationalization of Society*, vol. 1 of *Theory of Communicative Action*. Cambridge, England: Polity Press.

Hacker, A., 1961. "Sociology and Ideology", Max Black (ed.), *The Social Theories of Talcott Parsons*, s. 289-310.

Hagstrom, W., 1965: *The Scientific Community*. New York: Basic Books.

Hall, S., 1981: "Cultural Studies: Two Paradigms", *Bennett el at*: 1981, s. 19-37.

Hall, S. et al. (eds), 1980: *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson.

Hinkle, R., 1963: "Antecedents of the Action Orientation in American Sociology before 1935", *American Sociological Review*, 28: 705-15.

Hinkle, R., 1980: *Founding Theory of American Sociology*, 1881-1915. London: Routledge and Kegan Paul.

Hirsch, E. D., 1967: *Validity in Interpretation* Bloomington: Indiana University Press.

Hirschman, A., 1977: *The Passions and the Interests*. Princeton: Princeton University Press.

Holton, G., 1973: *Thematic Origins of Scientific Thought: Kepler to Einstein*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Homans, G., 1958: "Social Behavior as Exchange", *American Journal of Sociology*, 62: 597-606.

Homans, G., 1961: *Social Behavior: Its Elementary Forms*. New York: Harcourt, Brace.

Homans, G., 1964: "Bringing Men Back In", *American Sociological Review*, 29: 809-818.

Hunt, L., 1987: "The Sacred and the French Revolution", Alexander, 1987b.

Husserl, E., 1977: *Cartesian Meditations*. The Hague: Martinus Nijhoff. İlk baskı 1931.

Joas, H., 1985: *G. H. Mead: A Contemporary Re-Examination of His Thought*. Cambridge, England: Polity Press.

Jones, R. A., 1977: "On Understanding a Sociological Class", *American Journal of Sociology*, 88: 279-319.

Jones, R. A., 1986: "Second Thoughts on Privileged Access", *Sociological Theory*, 3(1): 16-19.

Kermode, Frank, 1985: *Forms of Attention*. Chicago: University of Chicago Press.

Kuhn, T., 1970: *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed., Chicago: University of Chicago Press.

Lakatos, I., 1969: "Criticism and the Methodology of Scientific Research Programmes", *Proceedings of the Aristotelian Society*, 69: 149-186.

Levine, D., 1980: Introduction to the Arno Press edition of Simmel and Parsons: *Two Approaches to the Study of Society* (s. iii-lxix). New York: Arno Press. İlk baskı 1957.

Lévi-Strauss, C, 1966: *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press.

Lewis, J. D. and Smith, R., 1980: *American Sociology and Pragmatism: Mead, Chicago Sociology and Symbolic Interactionism*. Chicago: University of Chicago Press.

Lieberson, S., 1980: *A Piece of the Pie*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Lindenberg, S., 1983: "Utility and Morality", *Icyklos*, 36: 450-468.

Luhmann, N., 1979: *Trust and Power*. New York: Wiley.

Luhmann, N., 1984: *The Differentiation of Society*. New York: Columbia University Press.

Lukes, S., 1972: *Émile Durkheim: His Life and Work*. New York: Harper & Row.

Mannheim, K ., 1936: *Ideology and Utopia*. New York: Harcourt, Brace.

Martindale, D., 1960: *The Nature and Types of Sociological Theory*. Cambridge, Mass.

McClellan, D. (ed.), 1971: "Introduction", ed. McClellan, *The Grundrisse: Karl Marx*. New York: Harper & Row, s. 1-15.

Merton, R. K., 1947: "Discussion of «The Position of Sociological Theory»", *American Sociological Review*, 13 (2): 164-168.

Merton, R. K., 1967a ve b: (ilk baskı 1967) *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.

Merton, R. K., 1973: "The Normative Structure of Science", Merton, R. K., *The Sociology of Science*, ed. N. W. Storer. Chicago: University of Chicago Press. İlk baskı 1942.

Mitzman, A., 1970: *The Iron Cage*. New York.

Nicholas, M., 1973: "Foreword" to Karl Marx, *Grundrisse*. New York: Random House, s. 1-63.

Nisbet, R., 1976: *Sociology as an Art Form*. London: Oxford University Press.

O'Connor, J., 1980: "The Division of Labor in Society", *Insurgent Sociologist*, 10: 60-68.

Ollman, B., 1971: *Alienation*. London: Cambridge University Press.

Parsons, T., 1937: *The Structure of Social Action*. New York: Free Press.

Parsons, T., 1947: "Introduction", M. Weber, *Theory of Social and Economic Organization*. New York: Free Press, s. 3-86.

Parsons, T., 1951: *The Social System*. New York: Free Press.

Parsons, T., 1955: "Family Structure and the Socialization of the Child", Parsons *et al.*, *Family, Socialization, and Interaction Process*. New York: Free Press, s. 35-132.

Parsons, T., 1964a: "The Superego and the Theory of Social Systems", in his *Social Structure and Personality*. New York: Free Press, s. 17-33. İlk baskı 1952.

Parsons, T., 1964b: "The Father Symbol: An Appraisal in the Light of Psychoanalytic and Sociological Theory", Parsons, T., *Social Structure and Personality*. New York: Free Press, s. 34-56.

Parsons, T., 1967: "Durkheim's Introduction to the Theory of the Integration of Social Systems", Parsons, T., *Sociological Theory and Modern Society*. New York: Free Press, s. 3-34.

Peel, J. D., 1971: *Herbert Spencer*. New York: Basic Books.

Polanyi, M., 1958: *Personal Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press

Pope, W., 1973: "Classic on Classic: Parsons' Interpretation of Durkheim", *American Sociological Review*, 38: 399-415.

Popper, K,, 1949: *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Basic Books. İlk baskı 1934.

Rex, J., 1961: *Key Problems in Sociological Theory*. London: Routledge and Kegan Paul.

Ricoeur, P., 1971: "The Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text", *Social Research*, 38: 529-62.

Roth, G., 1978: "Introduction", M. Weber, *Economy and Society*, (ed.) Roth and C. Wittich. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s. xxvii-cviii. İlk baskı 1968.

Schluchter, W., 1981: *The Rise of Western Rationalism: Max Weber's Developmental History*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Seidman, S., 1983a: *Liberalism and the Origins of European Social Theory*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Seidman, S., 1983b: "Beyond Presentism and Historicism: Understanding the History of Social Science", *Sociological Inquiry*, 53: 79-94.

Seidman, S., forthcoming a: "Classics and Contemporaries: The History and Systematics of Sociology Revisited", *History of Sociology*.

Seidman, S., forthcoming b: "Models of Scientific Development in Sociology", *Sociological Theory*.

Sewell, W. jun., 1985: "Ideologies and Social Revolutions: Reflections on the French Case", *Journal of Modern History*, 57: 57-85.

Shils, E., 1970: "Tradition, Ecology, and Institution in the History of Sociology", *Daedalus*, 99: 798-820.

Simmel, G., 1955: *Conflict and the Web of Group Affiliations*. New York: Free Press.

Skinner, Q., 1969: "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory*, 8: 3-52.

Skinner, Q., 1972: "Motives, Intentions and the Interpretation of Texts", *New Literary History*, 3: 393-408.

Skinner, Q., 1976: "Hermeneutics and the Role of History", *New Literary History*, 7: 209-32.

Skocpol, T., 1979: *States and Social Revolutions*. New York: Cambridge University Press.

Smelser, N., 1959: *Social Change in the Industrial Revolution*. Chicago: University of Chicago Press.

Smelser, N., 1973: "Introduction", Smelser (ed.), *Karl Marx on Society and Social Change*. Chicago: University of Chicago Press, s. vii-xxxvii.

Stinchcombe, A., 1968: *Constructing Social Theories*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Stocking, G., 1965: "On the limits of 'Presentism' and 'Historicism' in the Historiography of the Behavioral Sciences", *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 1: 211-17.

Stone, G. and Farberman, H., 1967: "On the Edge of Rapprochement: Was Durkheim Moving toward the Perspective of Symbolic Interaction?", *Sociological Quarterly*, 8: 149-64.

Strauss, A., 1964: "Introduction", Strauss (ed.), *George Herbert Mead on Social Psychology*. Chicago: University of Chicago Press.

Thompson, K., 1985: "Rereading the Classics: The Case of Durkheim". Yayınlanmamiş çalışma, Department of Sociology, UCLA, Los Angeles, California,

Thompson, K., forthcoming: *Durkheim and Sociological Methods*. Beverly Hills and London: Sage.

Tiryakian, E., 1979: "The Significance of Schools in the Development of Sociology", W. E. Snizek et al. (eds), *Contemporary Issues in Theory and Research*. Westport, Conn.: Greenwood Press.

Traugott, M., 1984: "Durkheim and Social Movements", *European Journal of Sociology*, 25: 319-326.

Traugott, M., 1985: *Armies of the Poor*. Princeton: Princeton University Press.

Treiman, D., 1977: *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York: Wiley.

Trevor-Roper, H. R., 1965: "Religion, the Reformation and Social Change", *Historical Studies*, IV: 18-45.

Turner, J., 1986: "Review: The Theory of Structuration", *American Journal of Sociology*, 91: 969-977.

Walby, Sylvia, 1986: *Patriarchy at Work*. London: Macmillan.

Wallace, Walter L., 1971: *The Logic of Science in Sociology*. Chicago: Aldine.

Wearne, B., 1985: "The Theory and Scholarship of Talcott Parsons to 1951: A Critical Commentary". Yayınlanmamış doktora tezi. Department of Sociology, la Trobe University, Melbourne, Australia.

Weber, M., 1958: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. İlk baskı 1904-5.

Whimpster, S. and Lash, E. (eds), 1986: *Max Weber and Rationality*. London: George Allen and Unwin.

Whitehead, A. N., 1974: "The Organization of Thought", Whitehead, *The Organization of Thought*. Westport, Conn.: Greenwood Press, s. 105-33. İlk baskı 1917.

Wiley, N. (ed.), 1987: *The Marx-Weber Debate*. Beverly Hills and London: Sage.

Wrong, D., 1961: "The Over-Socialized Conception of Man in Modern Sociology", *American Sociological Review*, 26: 183-93.

Zeitlin, L, 1968: *Ideology and the Development of Sociological Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Davranışçılık ve Sonrası

George C. Homans

I

İlk kez J. B. Watson tarafından formüle edilen ve daha sonra B. F. Skinner sayesinde daha bilimsel hâle gelen davranışçılık bir zamanlar psikolojide ve diğer sosyal bilimlerde bir tür parya olarak görülmekteydi. Davranışçılık yine de, Skinner abartılı bir biçimde onun insanlara daha iyi bir kültür yaratma gücü sağladığını iddia ettiği sürece (Skinner, 1971) bir paryadır. Ancak, bir bilimin doğruluğu ve uygulanabilirliği farklı şeylerdir; davranışçılık doğruluğu kabul edildikçe bir parya olmaktan çıkacaktır: fakat o ana-akım psikolojinin bir parçası hâline gelmiştir, o yüzden, artık ondan davranışçı psikoloji olarak söz edeceğim. Fakat bütün modern davranışçı psikolojinin kaynağı doğrudan Skinner değildir. Burada aklımda özellikle Albert Bandura'nın (1969, 1973) önemli katkıları var.

Davranışçılığın temel kavrayışı stratejikti: bilim adamları bilinci ve zihnin durumlarını analiz etmeye çalışmak yerine, insanların eylemleri ve gözlenebilir durumlarına ve bunların yasalara uygun biçimde ortaya çıktıkları ortamlara bakarak psikolojide daha fazla ilerleme sağlayabilirler. Ancak sadece insan davranışlarına değil: bu yüzden, davranışçı psikolojinin önermeleri ilk kez deneysel olarak diğer üst düzey hayvanlar üzerinde sınanmıştır. Nörologlar ve benzerlerinin çalışmalarından yararlanan davranışçılar nihayetinde merkezî sinir sisteminin davranışsal önermelerin geçerli olduklarını gösteren özelliklerini keşfetmişlerdir. Davranışçı psikoloji, bazen, düşünme ve algılamayla ilgilenen bilişsel psikolojiden bağımsız bir alan olarak alınmıştır. İkisi arasında hiçbir keskin çizgi çekilemez, zira eylem ve algı birbirinden ayrılamaz. Gerçekte algı bir eylem*dir*. Fakat burada eylemin davranış boyutuna odaklanacağım.

Elinizdeki yazı davranışçı psikolojinin sosyolojideki kullanımlarıyla ilişkilidir. Ancak çoğu sosyolog, hatta onu göz ardı etmek isteyenler, bu incelemekonusunun temel ilkelerini anlamamıştır. Bunları kabaca basitleştirerek aktarmam ve bu konuda daha kapsamlı bilgilere sahip olmak isteyenlere hitap etmem gerekmektedir.[1]

İlk olarak, tepki (refleks) ve ilk kez Skinner'in *edimsel* davranış olarak adlandırdığı şey arasında tam kesin bir farklılık olmasa bile, bu ayrımı kullanışlı kılmam gerekir. 'Davranışsal tepki' deneğe bir uyaran uygulanarak otomatik olarak üretilebilen bir harekettir. Bir cisimle vurulduğunda dizin otomatik olarak kalkması ve Pavlov'un köpeğinin besin gördüğünde salya çıkarması bunun örnekleridir. Davranışın kökeni genetik olmasına ve doğal seleksiyon sonucunda ortaya çıkmasına rağmen, kuşkusuz, Pavlov'un gösterdiği gibi, başlangıçta sinirsel uyaranlar aracılığıyla koşullandırılabilir. Davranışsal tepki açıkçası büyük öneme sahiptir. Örneğin, davranışsal tepki olmadan etkili bedensel eylem mümkün olmayacaktır. Daha karmaşık duygusal davranışlar dışında, davranışsal tepki sosyoloji açısından edimsel davranıştan daha az ilginçtir.

Edimsel koşullanmada bir uyaran belirli bir eyleme otomatik olarak yol açmaz. Aksine, insan dâhil, üst düzey hayvanlar açlık, susuzluk, seks, acı verici olaylardan kaçma veya kaçınma gibi birçok dürtüye sahiptir: gerçekte bunlardan çoğunun nasıl oluştuğunu bilmiyoruz. Bu dürtülerin gücü türlere, bir tür içindeki bireylere ve bireylerin içinde yer aldıkları farklı durumlara göre değişebilir. Dürtüleri doyurulmadığında ilk olarak bir hayvanın faaliyetlerinde artış görülecek, basitçe kendi etrafında dolanmaya, ortamı araştırmaya ve incelemeye başlayacaktır. Faaliyet bizzat bir dürtü olabilir. Bu tepkiler gibi genellikle genetik bir kökene sahip olmalarına rağmen, dürtüler her zaman hayvanın hayatını sürdürmesine ve kendini yeniden-üretmesine yardımcı olmazlar –örneğin, sigara içme.

Doğal koşullar altında ve genellikle şansı iyi gittiğinde, bu faaliyet artışı hayvanın bir eylemi keşfetmesine yardımcı olacak, ancak eylemi gerçekleştirdiğinde dürtü zayıflayacaktır. Skinner'ın ifadesiyle, eylem *pekiştirilecek*tir. Bu tür bir davranış 'edimsel eylem' olarak adlandırılır. Doğal olmayan koşullarda, örneğin bir laboratuvar kutusunda, aç ancak öğretilmemiş bir başka hayvan, sözgelimi bir güvercin kafesin içinde bir şeyler arayacak ve er veya geç psikoloğun yerleştirdiği pedalı keşfedecek, böylece gagaladığında besin taneciğine ulaşacaktır. Bu noktada, davranışçı psikolojinin –onu ilk ortaya koyan– E. L. Thorndike'ın 'etki yasası' olarak adlandırdığı ilk önermesini ifade etmemiz gerekir. İnsanlık tarihi boyunca bu yasa sezgisel olarak bilinmek-

1 Örneğin, Rachlin (1976) veya Reynolds (1968).

teydi: bir hayvan (veya kişi) eyleminin ardından bir ödül geldiğinde bu eylemi muhtemelen tekrarlayacak veya bu yüzden olmasını bekleyecektir. Bir kişiyi eylemi tekrarlamaya yönelten ödülün etkisi eylemin pekiştirilmesini sağlar. Bir anlamda kişi eylemi öğrendiği için, davranışçı psikolojide bu yasa çoğu kez *öğrenme teorisi* olarak adlandırılır. Gerçekte, bu yasa sadece öğrenme konusunda geçerli değildir, zira pekiştirme öğrenildikten sonra bir eylemin uzun süre devam etmesini sağlama eğilimindedir. Söz konusu kişinin ödülün ardından *ilişkili* eylemi tekrarlamasının 'muhtemel' olduğuna (ikisi arasındaki bağlantı tesadüfî olsa bile, yapay davranışlara büyük yer bulunduğuna) dikkat edin. Bazı hayvanlar ayrıca taklit yoluyla öğrenebilir. Bu hayvanlardan biri ikinci bir hayvanın belirli bir eylemin ardından ödüllendirici bulduğu şeyi elde ettiğini gördüğünde bu eylemi benimsemesi muhtemeldir. Kuşkusuz, bu tür örneklerde, ödül gelmediğinde hayvan eylemi sürdürmeyecektir. Bu davranışçı psikolojinin temel bir kabulüdür: hâlihazırda gerçekleştirilen eylemler gelecek muhtemel eylemleri etkilerler. Bu yüzden, davranışçı psikoloji özünde bir tarihsel bilimdir. Geri-bildirimler çoğu kez araştırmacılara hayvanlar ve insanların amaçları oldukları izlenimi verir. Gerçekten de böyledir. Bu anlamda 'amacın' erekselliğe değil sibernetiğe işaret ettiğini kabul ettiğimizde bu terimi kullanmamızın hiçbir sakıncası yoktur.

Bu alandaki çoğu araştırmada besin gibi belirli ihtiyaçları karşılayabilecek ödüller kullanılsa da, unutmamamız gereken şey, ne kadar ödül verildiği değil, ödülün ne olduğudur. Seks bu konuda iyi bir örnektir. Psikologlar ayrıca negatif ödüllerden söz ederler. Çoğu eylemde ödüller değil cezalar etkilidir. Bu yüzden, bir hayvanın cezadan kaçmasını veya kaçınmasını mümkün kılan bir eylem bizzat bir ödüle dönüşür. Öte yandan, bir ödülün verilmemesi cezadır veya Skinner'in ifadesiyle *itici*dir.

Ardından, daha kolay aktarabilmek için davranışçı psikolojinin ikinci genel önermesine geçebiliriz. Koşullar bir kişinin önceden ödüllendirilen eylemine eşlik eden koşullara benzer olduğunda, eylemin tekrarlanma ihtimali yüksektir. İlişkili bu koşullar genellikle *uyaran* olarak adlandırılır. Bir uyaranı etkili kılan özellikler duruma göre değişir. Bazı uyaranlar doğuştan, yani kişinin genetik yapısının bir parçası olabilir. Bazılarının etkililiği kişinin uyaranı tanıyabilmesine [hatırlayabilmesine] veya uyaran ve ödül arasında kurulan bağlantıya bağlı olabilir: kişi uyarandan etkilenmeye daha açık oldukça, zamanla uyaran ve ödül arasında daha yakın bağlantı kurulabilir. Ödül çoğu kez 'pekiştirici uyaran' olarak adlandırılır.

Son olarak, ödüller doğuştan olmayıp sonradan elde edilir. Ödüllendirilen bir eyleme tekrar tekrar eşlik eden bir uyaran zamanla bir ödüle dönüşebilir ve başka eylemler üzerinde başlangıçtaki ödül gibi benzer türden etkilere sahip olabilir. Böylece bir hayvan çoğu kez nihaî bir ödüle götüren uzun bir

eylemler zincirini, bir amaca götüren uzun bir araçlar zincirini öğrenebilir. İnsanlar bu türden zincirleri diğer hayvanlara göre daha uzun zaman sürdürebilir görünmektedir.

Bazı sosyal bilimciler Skinner'le davranışçı psikolojinin sona erdiğine inanıyor görünmekle beraber, tüm sağlık bilimleri gibi o da uyarlamalar ve yeni çalışmalarla giderek ilerlemektedir ve bu gelişmelerden bir kısmı insan davranışını anlamada giderek daha önemli hâle gelmeye başlamıştır. Burada bu türden oldukça yeni bir gelişmeye değinmemiz gerekmektedir. Skinner deney kutusuna güvercinlerin gagalaması için –ödüllerin sıklığının gagalamaya ve tesadüfî olarak ortaya çıkma oranları veya aralıklarına bağlı olarak değiştiği– tek bir anahtar yerleştirir. Ardından, bu değişkenlerin güvercinlerin tepki verme (gagalama) oranı üzerindeki etkilerini gözler. Güvercinlerin davranışlarını, ne zaman gagalamadıklarına bakarak kontrol altına almaya çalışmaz: onlar örneğin dolaşabilir, yalayarak tüylerini temizleyebilirler. Skinner'in bir öğrencisi Richard Herrnstein bu deneyde temel bir değişiklik yapar. Kutuya, ikisi de tesadüfî olmasına rağmen farklı oranlarda ödüllendirici iki anahtardan sadece birini yerleştirir. Anahtarlardan her biri birim zamanda farklı ortalamalara sahip yem sayılarına göre ayarlanmıştır. Herrnstein, istikrarlı bir dengeye ulaşma belirli bir zaman alsa bile, güvercinlerin her bir anahtarı nihayetinde sağladığı göreli ödülle orantılı olarak gagaladıklarını keşfeder (Herrnstein, 1971). Veya onun sözleriyle, "Ödülün % 20'sini sol taraftan [anahtardan] elde ettiklerinde, güvercinlerin % 20'si burada konumlanır. Ödüllerin % 50'si sol taraftan elde edildiğinde güvercinlerin yarısı orada toplanacaktır" (Brown and Herrnstein, 1975: 80). Herrnstein bu ilişkinin iki anahtardan daha fazlası için de geçerli olduğunu gösterir. Benim amaçlarım açısından daha önemli olan şey, bu deneyin ayrıca büyük ölçüde –güvercinlerinkinden başka eylemlere başvuran– insanlar için de geçerli olmasıdır. Hernnstein bu ilişkiyi 'eşleşme yasası'[2] olarak adlandırır ve böylece, "etki yasası" yerine "göreli etki yasası" terimini kullanmaya başlar. İnsan davranışını anlamada bu yasa daha büyük öneme sahiptir, zira çoğu bilim ve özellikle iktisat alternatif eylemler ve sağladıkları ödüller konusunda yapılan tercihlerle ilgilidir. Tercihlerin bilinçli olmaması gerekir.

'Eşleşme yasası' sadece kendinden dolayı değil, merkezî bir değişkeni kullanmamı mümkün kıldığı için de önemlidir. Şimdiye kadar bir hayvanın belirli bir ödülü elde etmede *başarı* düzeyi üzerinde durdum ve başarının ölçüsü olarak tekrarlanan bir eylemin ödüllendirilme sıklığını aldım. Ayrıca, belirli bir öğenin sağladığı ödül düzeylerinden değil, bazı farklı ödül türlerinden söz ettim. Bunu *değer* değişkeni olarak adlandıracağım. Eşleşme yasasının keşfine yol açan ilk deneylerde, iki anahtarın sağladıkları farklı ödül

2 Edimsel koşullanmada, göreli tepki oranları ile davranışın göreli pekişme oranları arasındaki, yani davranış ve ortam arasındaki korelasyon -Çev. n.

oranları dışında, bütün koşullar sabit tutulmuştur. Artık, besine ulaşmak için pedallara basan farelerle yapılan deneylere geçebiliriz. İki pedal farklı oranlarda ödüllendirilse de, deneyci ötekini ağır yaptığı için fareler artık belirli bir pedala diğerinden daha kolay basabilirler. Fareler daha hafif pedala eşleşme yasasının gerektirdiğinden daha fazla basarlar. Yine de, eşleşme yasasını yeniden etkili kılabilecek bir düzeltici faktör bulunabilir. Daha ağır pedala basmanın fareler için nispeten daha *itici* olabileceğinin ve iticilikten kaçınmanın ödüllendirici olduğunun belirtilmesi gerekir. Kısaca, düzeltici faktör iticilikten kaçınmanın değerini ölçmeyi sağlar. Aynı bulgu farklı ödül türleri, sözgelimi suya veya besin tanelerine ulaşmayı sağlayan iki pedal için de geçerlidir. Burada da eşleşme yasasını hâlâ geçerli kılan bir katsayı bulunabilir (Brown and Herrnstein, 1975: 81-83).

Bu sonuçlar, uyaranı dikkate almazsak, bir hayvanın alternatifler arasından seçim yaparken bir başka eylemden ziyade belirli bir eylemi ne kadar sık gerçekleştireceğini çoğunlukla belirleyen iki faktör türü olduğu anlamına gelir. Bunlardan ilki alternatiflerin 'göreli ödüllendirilme sıklığı'dır. Ödülün 'değer'i sıfırdan büyük olduğunda bu durumu *başarı* önermesi olarak nitelendiriyorum. İkincisi, bir ödülün bir başka ödül karşısındaki 'göreli değer'idir. Değerlerdeki farklılıklar hayvanın durumuna bağlıdır: örneğin, daha fazla aç mı yoksa susuz mu olduğu? Daha uzun bir zaman diliminde bu değerler genetik bir kökene sahip olabilir; birey onları, ayrıca, kişisel deneyimleriyle öğrenebilir veya toplumunun diğer üyeleri tarafından öğretilebilir.

Bazen bir eylem hem ödülün hem de cezanın ardından ortaya çıkabilir (bu bizi yeniden daha hafif veya ağır pedal arasında seçim yapan fareler örneğine götürür). Bu tür durumlarda onlar daha ağır pedala eşleşme yasasının gerektirdiğinden daha fazla basma eğilimindedirler. Ancak onlar niçin daha ağır pedala basarlar? Çünkü bu sayede daha fazla besine ulaşırlar. Ancak bu onları yorar ve yorulmak iticidir. İktisatçıları izleyerek, vazgeçilen ödülü *maliyet* olarak adlandırıyor ve bir hayvanın (benzer şekilde insanların) bir eylemi benimseme ihtimallerinin eylemin sağladığı net ödüle, yani pozitif ödül artı bedele (vazgeçilen ödüle) göre değişeceğini söylüyorum.

Burada söylediklerim insanlarda karar-verme konusundaki teorilerde rasyonel seçim ilkesi olarak adlandırılan şeye benzemektedir: bir kişi alternatif eylemler arasından seçim yaparken –ödülün birim değeriyle çarpılarak elde edilen– belirli bir ödülü elde etme ihtimalinin yüksek olduğunu algıladığı eylemleri tercih etme eğiliminde olacaktır (Bununla beraber, hem fareler hem de insanlarda, toplam değerin kesinlikle uç seviyede uygun olacağından emin değilim). Bir kişinin algısı söz konusu eyleme ilişkin geçmiş deneyimlerine ve onunla ilişkili geçmiş ve mevcut koşullara bağlıdır. Bu ilkeye daha sonra döneceğim, fakat bana göre, sadece insanların gerçek hayatta nasıl davran-

dıklarıyla ilgilendiğimiz dikkate alınırsa, davranışı 'rasyonel' olarak adlandırmak ona hiçbir yeni anlam eklemez. 'Rasyonel' insanları belirli bir biçimde davranmaya ikna etmek için başvurulan normatif bir terimdir.

II

Artık davranışçı psikolojinin 'başarı', 'uyaran' ve 'değer' önermeleri olarak adlandırdığım temel ilkelerini ele alabiliriz. Bu temel önermelerde bazı geliştirmeler yaptım ve kuşkusuz, ayrıca başka önermeler ortaya konulabilir. Bu noktada sadece, bir sosyoloğun insanların toplumsal davranışlarını anlamak için entellektüel âlet çantasında bulundurması gereken temel önermelerle ilişkili iki ikincil önermeyi ele alacağım. Onları ikincil önermeler olarak adlandırmamın nedeni, esasen davranışta başarı faktöründen ziyade değeri etkilemeleridir.

Burada ilkinden daha önce dolaylı olarak söz etmiştim. Onu *yoksunluk-doyum* önermesi olarak adlandırıyorum. Bir kişinin eylemi belirli bir eşik orandan daha yüksek düzeyde ödüllendirildiğinde eylemin ödül olarak değeri azalacak ve bu yüzden, değer önermesine göre, ilgili eylemi gerçekleştirme sıklığı muhtemelen düşecek –ve alternatif bir eylemi gerçekleştirme sıklığı artacaktır. Bu yüzden, aşırı doygun bir kişinin bir süre için besine ulaşacak bir başka eylem yapma ihtimali düşüktür. Başka deyişle, kişi belirli bir eşik oranın altında bir ödül elde ettiğinde bu ödüle ulaşacak eylem sıklığının artması ihtimali yüksektir. Hayvanlarla deneyler yapan psikologlar bu değişkeni sabit tutacak ve her zaman davranışı doyuma yol açmayacak oranda pekiştirerek hayvanları kontrol altında tutacaklardır. Aslında, hayvanlar –ağırlıkları dikkate alınırsa– her zaman açlardır veya benzer şekilde, başka ödüllerden yoksunlardır. Yoksunluk-doyum önermesi *genelleştirilen pekiştireçler* olarak adlandırılan şeyler, yani daha spesifik birçok farklı ödülü elde etmek için kullanılabilecek 'öğrenilmiş ödüller' için çok uygun olmayabilir. Para bu tür pekiştireçlere iyi bir örnektir. Çoğumuz için, öncelikle satın alabileceği her şeyle tatmin olmadığımız sürece paranın tatmin sağlaması zordur.

İkinci önerme genellikle *engellenme-saldırganlık* ilkesi olarak adlandırılır. O, insanların toplumsal davranışları açısından birincil önemde olsa bile, daha sonra ayrıntılı olarak açıklayacağım, bu yüzden şimdilik uzunlamasına ele almayacağım nedenlerle, duygusal davranış biçimlerden birinin ifadesidir. Bir hayvan, hatta insan beklemediği bir ceza aldığında veya beklediği ödül gelmediğinde, 'insanlarda öfke' olarak betimlenen şeyi sergilemeye veya saldırgan bir davranışı, yani Brown ve Herrnstein'ın "fiziksel veya psikolojik bir acıya ve hasara yol açması muhtemel" olarak tanımladığı (Brown and Herrnstein, 1975: 202) tepkiyi gerçekleştirmeye yatkındır. Hayvanın beklediği

şey en azından bir ölçüde geçmiş deneyimleri, ayrıca kısmen genetik geçmişi tarafından belirlenir: nitekim, çoğu dişi hayvan çocuklarını savunmaya hazırdır. Saldırganlık genellikle engellenme yaratan şeylere yöneliktir, örneğin vurduğumuzda açılmayan kapıyı tekmelememiz. Ancak gerektiğinde, bu tepki neredeyse her kişi veya nesne için söz konusudur. Saldırganlığın çoğu potansiyel hedefi saldırı tehlikesidir, zira bu tehlikeler daha fazla zarar verecek karşı saldırılara yol açabilir. Böyle bir durumda, kişinin daha az tehdit yaratan bir nesnenin 'peşinden gidebileceği'ni, yani saldırısının yön değiştirebileceğini söyleyebiliriz. Saldırgan davranışın sonuçlarının 'değer'i, sadece, saldırganın hedefinin canını acıttığında maruz kalmayı beklediği hasarın derecesiyle, başka deyişle "acısını çıkarmaya" hazır olma derecesiyle ölçülebilir. Duygusal davranış, örneğin saldırganlık, bana hem tepkisel durumu hem de edimsel koşullanmanın karakteristik özelliklerini taşıyor görünmektedir. Saldırganlık engelleyici bir durumda otomatik olarak ortaya çıkabilir, ancak öte yandan kişi saldırgan bir eylemi bir ödülün ardından gelen bir edimsel koşullanma sonucunda öğrenebilir. Ayrıca, saldırganlığın tam karşıtı olan, kişinin beklemediği bir ödül aldığında veya beklemesine karşın ceza almadığında sergilediği davranışlar olabilir.

Birbirine oldukça yakın bu beş önermenin, her biri koşullara, diğerlerinin etkilerine bağlı olarak değişen bir eşanlı denklemler sistemi olarak alınması gerekir.

III

Davranışçı psikoloji konusunda Skinnercı yaklaşımın değişmesinde etkili olan başka gelişmeler vardır. Bu gelişmeler çoğu kez doğal seleksiyon sonucunda evrimleşen genetik davranışlar *ile* edimsel koşullanma sonucunda şekillenen öğrenilmiş davranışlar arasındaki bağlantılara ilginin yeniden canlanması biçimini kazandı. Kuşkusuz, hayvanların sinir sistemlerinin edimsel koşullanmayı mümkün kılan özellikleri doğal seleksiyon sonucunda gelişmiştir. Ancak süreç burada tamamlanmamıştır. Birçok spesifik işlemin koşullanmayla ilişkilendirilebileceği az sayıda, karakteristik dürtüyü araştıran Skinner, farkında olmadan davranışın *tabula rasa*sı olarak adlandırılabilecek bir görüşe ulaşır. Bu metafora göre, hayvanların psişik doğası koşullanmanın hemen her tür davranışı aynı kolaylıkla üzerine kazıyabileceği bir *boş levha*dır (tabula rasa). Gerçekte hayvanlar daha önceden hiçbir türünü gerçekleştirmedikleri bazı şaşırtıcı eylem biçimlerini öğrenebilirler. Ancak mesele *tabula rasa* benzetmesindeki kadar basit değildir. Skinner'in ilk temel çalışması *Organizmaların Davranışları*'ndan (1938) uzun süre sonra Brelandlar "Organizmaların Alışılmadık Davranışları" (1961) isimli ilginç bir makale yayınladı; Skinner'ın öğ-

rencisi Brelandlar hayvan eğitimi uzmanı oldular ve deneyleri sonucunda edimsel koşullanmanın her zaman büyük ölçüde Skinner'ın düşündüğü biçimde işlemeyebileceğini keşfettiler. Örneğin, onların çalışma grubu oldukça zeki hayvanlar olan rakunların "etrafta su, hatta görünürde uygun bir başka şey olmadığında bile, besin elde etmek için daha fazla madeni para yıkadıklarını ve böylece hareketin para toplama davranışı tarafından pekiştirildiğini" keşfettiler (Hernnstein, 1977: 599). *Tabula rasa* kabulü doğruysa rakunların madeni paraları yıkayarak karşılığında besin almak için zaman harcamamaları gerekirdi. Ancak vahşi rakunların normalde balık gibi değerli besinleri yıkadıkları unutulmamalıdır. Yıkama bizzat genetik bir dürtüye benzemekte veya andırmaktadır. Araştırmalar psikologların Skinner'ın görüşünün içerdiğini varsaydıklarından çok daha spesifik bazı dürtülerin varlığını ortaya çıkarmalarını sağladı. 'Varsaydıkları' dememin nedeni, Skinner'ın böyle bir görüşü açıkça benimsemeyeceğini düşünmemdir. Bu keşifler davranışçılığın genel ilkelerini zayıflatmayıp, aksine daha kompleks davranışların açıklanmasında kullanılmalarını sağladı.

Ancak bu açıklamada varlığı sergilenen dürtülerin çeşitliliği ve özgünlüklerinin insanlar için de söz konusu olup olmadığı cevaplandırılmaz. Örneğin, Hernnstein Lionel Tiger (1969) erkeklerde bağlılığın böyle bir dürtü örneği olup olamayacağını sorar. Tiger "evrim süreci içinde erkeklerde yabancılara karşı ortaklaşa saldırı, birlikte avlanma eğiliminin gelişmesine yol açan ve toplumsal organizasyonu esasen türün erkeğine bağımlı kılan genetik unsurun kökenlerini araştırır" (Hernnstein, 1977: 597). Bu ihtimali kabul etmeye hazır olsam da, hipotezin doğruluğunun kanıtlanabileceğini düşünmüyorum. Sadece, insanların, genetik olarak belirlenmiş ancak gücü bireyden bireye değişen, diğer insanlarla etkileşim sırasında gündelik koşullar altında ilgili tepkileri pekiştirmeye elverişli genel bir dürtüye sahip olmaları gerektiği düşüncesini rahatlıkla kabul edebilirim. Böyle bir dürtü olmadığında 'toplumsal' davranışların nasıl öğrenilebileceği ve sürdürülebileceğini anlamak zordur. İnsan kesinlikle uzun zamandır bir toplumsal hayvandır ve bu açıdan çakallardan ziyade kurtlara benzer.

Ayrıca, "bir ölçüde boş levha" kabulünün aksine, hayvanların, insanlar dâhil, birçok davranış türünü öğrenebileceği, ancak hepsini aynı kolaylıkta öğrenmedikleri ortaya çıkmıştır; fakat öğrenme kolaylığındaki farklılıkların genetik bir kökeni olabilir. Bu bulgulardan çoğu yeni keşfedilmemiştir; psikologlar farkında olmasalar da, diğer keşiflerini sürdürürken bu bulguları göz önünde bulundurmaları gerekir. Onların çalışmaları E. S. Wilson gibi biyologların çalışmalarından, örneğin *Sosyobiyoloji* (1975) ve *İnsan Doğası Üzerine*'de (1978) öne sürülen görüşlerden kuvvetle etkilenmiştir. Wilson'un davranışın açıklayıcıları olarak eski 'doğa (genetik)' ve 'yetişme (öğrenme)'

ayrımının yanlış bir dikotomi olduğu iddiası özellikle önemlidir. Burada doğa ve yetişme arasındaki etkileşim biçimi açıklanır. Sosyolojiyi kendi incelemekonusundan mahrum edeceğinden korkan bazı sosyologlar, davranışçılar gibi sosyobiyolojiyi de şiddetle eleştirmişlerdir. Sosyologlar bu alanın bulgularını reddetmeyi sürdürdükçe kaçınmak istedikleri sonuçla karşı karşıya kalacaklardır. Diğer disiplinlerden bilim adamları bu materyalleri kullanmışlardır ve sosyologlar toplumsal davranışları anlamak için onların yardımına başvurmadıklarında çok şey kaybedeceklerdir. Onlar aslında bir Majino Hattını savunmaktadırlar.

IV

Oldukça basit bir düzeyde de olsa, davranışçı psikolojinin temel kabulleri ve önermelerini ifade etmem gerektiğini düşünüyorum. Fakat gerçekte davranışçılığı kullanan çoğu sosyolog bunun farkında değildir. Sosyologlar davranışçılığı faydacılık veya rasyonel seçim teorisi olarak adlandırırlar. Daha önce rasyonel seçim teorisinin gerçekte davranışçı psikolojinin önermelerini kullandığını göstermeye çalışmıştım –ve aynısını faydacı teori için de söyleyebilirim. Onlar arasında Molière'in Mösyö Jourdain'i gibi, nihayetinde kırk yıldır bunları ifade ettiklerini yeni keşfeden sosyal bilimciler vardır.[3] Faydacı teoriler veya rasyonel seçim teorileri, çoğu insan davranışını açıklamakta kullanabilmelerine rağmen, davranışçı psikolojinin içerdiği çoğu unsuru terk etmişlerdir. Bu yüzden, onları davranışçılığın 'budanmış' şekilleri olarak görüyorum. Onlar kişinin değerlerini (amaçlarını) çoğu kez verili olarak alır, dolayısıyla bu değerler yaygın olduğunda herhangi bir problemle karşılaşmayabilirler. Ancak bu değerler alışılmadık şeyler olduklarında kişinin onları nasıl edindiğini, genetik olarak mı, öğrenmeyle mi, yoksa ikisiyle birden mi kazandığını sormazlar. Değerler gökten zembille inmezler. Ne de bu teoriler kişinin eylemlerinin gelecekteki davranışları üzerindeki etkilerinin yansımalarını tamamen dikkate alırlar: onlar insan davranışının, hem bireylerin hem de grupların eylemlerinin özünde tarihsel doğasını kavrayamazlar. Son olarak, ne faydacı teori ne de rasyonel seçim teorisi duygusal davranışları, örneğin saldırganlığı dikkate alır. İnsan eylemini açıklama çabalarında bu tür faktörlerin ihmal edilmesi nadiren kabul edilebilir.

Çoğu sosyal bilimcinin davranışçılığı "sadece sağduyusal bilgi" olarak görmesi bazı açılardan oldukça yanlış bir tutumdur. Gerçekte, sıradan biri eylemi ödüllendirilen kişinin bu eylemi benzer koşullarda tekrarladığını işittiğinde fazla şaşırmayabilir. Ne de şaşırması gerekir, zira insanlar binlerce yıldır bu

3 Molière, *Kibarlık Budalası*, Kısım II, Sahne 5.

davranışlara aşinadır ve onları anlamaya çalışmışlardır. Zaten onlar hakkında bir şeyler bilmeleri gerekir. Bir ölçüde kaba düzeyde, bireylerin davranışlarının genel özellikleri sokaktaki insanların en iyi bildikleri şeylerdir (ancak bu 'bilme' hakkında çok az bilgi sahibi oldukları fizik bilimlerindeki şeyleri bilmelerinden farklıdır). Veya daha ziyade onlar, fizik biliminin genel önermelerine değil, kaldıraç gibi benzer uygulamalara aşinadırlar. Özellikle deneysel yöntemlerle sağduyusal bilginin ötesine geçildiğinde karşımıza davranışın somut özellikleri çıkar. Ayrıca, "sadece sağduyusal olan şeyler" hem doğru hem önemli olabilirler. Genel fikirleri sorgulamadan benimsemenin zararlı etkisi sosyal bilimci kendi genel önermelerini ifade edemediğinde özellikle açıkça gözlenir. Böylece, onun açıklamaları mantıkçıların *entimem* olarak adlandırdıkları şeye dönüşür: bu çıkarım türünde temel öncüller ifade edilmez. Bu koşullar altında görünüşte farklı türden açıklamaların somut benzerlikleri fark edilmez.

V

Genellikle bireysel veya toplumsal davranışları açıklamaya çalışan davranışçı psikoloji veya (en azından bana göre) onun budanmış şekilleri genellikle iki öğretiyle ilişkilidir: bireyselci teori ve 'kapsayıcı-yasa' anlayışı. Bunları sırayla ele alabiliriz. Davranışçı psikolojinin önermeleri bir türün bireysel üyelerinin ortaklaşa sahip oldukları özellikler hakkındadır. *Homo sapiens* örneğinde bunlar insan doğası hakkında önermelerdir. Ortak insan doğası her bireyin diğerleriyle tamamen aynı biçimde hareket ettiği anlamına gelmez. (Etkileri çoğu kez psikolojik olarak açıklanabilecek) genetik özellikleri veya geçmiş deneyimlerindeki farklılıklar nedeniyle, insanların davranışları bu genel önermelere farklı biçimlerde uygun düşer. Matematiksel bir ifadeyle, denklemler aynı kalmasına rağmen, parametreler bir ölçüde değişir. Amaçlarım bakımından en önemlisi, bir kişinin eylemlerini ister doğal çevre, ister diğer herhangi bir kişi veya kişiler tarafından ödüllendirilsin veya cezalandırılsın, davranış önermelerinin aynı kaldıklarıdır. Kuşkusuz, kişi tek başına davranmayıp bir başkasıyla etkileşim içinde hareket ettiğinde yeni olgular ortaya çıkmasına rağmen, (şüphesiz yeni koşul dışında) bu olguları açıklamak için hiçbir yeni önermeye gerek yoktur: bu davranışı toplumsaldır. Gerçekte ünlü sözü uyarlarsak, "toplumsal kendi bireysel parçalarının 'özet toplamı' değildir". 'Özet' ifadesi kesinlikle yanıltıcıdır. Deneyimlerime göre, meslektaşlarımdan çoğunu hiçbir söz bundan daha fazla kızdırmasa da, onlar er veya geç bu gerçekle yaşamayı öğrenmek zorundadır. Bu söz sadece sosyal bilimlerde değil diğer bilimlerde de oluşumsal gerçekliklerin olamayacağını ima etmez. Bu önerme, sadece iki değil daha fazla kişi arasındaki etkileşim için de geçerlidir.

Bu görüş *metodolojik bireycilik* olarak adlandırılmıştır.[4] Bizzat adlandırmanın değilse de, bu görüşün insanlar üzerinde yüzyıllardır etkili olduğuna inanıyorum. İyi, net ve oldukça erken dönem bir ifade John Stuart Mill'ın *Bir Mantık Sistemi* adlı kitabında yer almaktadır:

> Toplumlardaki olguların yasaları toplum hâlinde bir arada yaşayan insanların eylemleri ve tutkularına ilişkin yasalardan başka şeyler değillerdir ve olamazlar. Bununla beraber, insan bir toplum hâlinde yine de insandır; onların eylemleri ve tutkuları bireysel insan doğasının yasalarına tâbidir. İnsanlar bir araya geldiklerinde, hidrojen ve oksijenin [meydana getirdikleri] sudan farklı olması gibi, farklı özelliklere sahip bir başka madde türüne dönüşmezler... Toplum içinde insanlar bireysel insan doğasından kaynaklananlardan başka hiçbir özelliğe sahip değillerdir ve onlara dönüşmeyebilirler. Toplumsal olgularda evrensel yasa "Nedenlerin Bileşimi"dir (Mill, *A System of Logic*).

Mill 'Nedenlerin Bileşimi' sözüyle, 'toplumsal olgular'ın çoğu kez farklı amaçlarla hareket eden birçok bireyin eylemlerinden daha kompleks şeyler ve onların niyetlenilmemiş sonuçları olduklarına işaret eder. Anlaşılabileceği gibi, Mill'ın önermesi ilke düzeyindedir, zira "bireysel insan doğasının yasaları"nı ortaya koymak için hiçbir çaba sergilemez. Bana göre onlar psikolojinin yasalarıdır, ancak Mill'ın döneminde psikoloji henüz gözlemsel ve deneysel bir bilim değildi. Metodolojik bireyciliğin temel muhalifi, en azından farklı kılıklarından birinde, toplumsal olguların psikolojiye indirgenemeyen *başlı başına* oluşumlar olduklarını öne süren Fransız sosyolog Emile Durkheim'dır (Durkheim, 1927: 12). Onun öğretisi sosyolojide neredeyse evrensel kabul görmüştür. Günümüzde bazı sosyologlar kopsalar bile, Fransız sosyologlar bu büyük adama bağlılıklarını çoğu kez gereksiz bir biçimde sürdürmektedir. Nitekim Raymond Boudon'un *Düzensizliğin Yeri*'ndeki ifadesiyle, "Eylem sosyologlarının temel bir ilkesi, toplumsal değişmenin bir bireysel eylemler bileşiminin (*toplamının*) ürünü olarak analiz edilmesi gerektiğidir" (Boudon, 1984: 12). Ancak bu ilke sadece toplumsal değişmeyle ilişkili değildir.

İnsanların davranışları, tarihleri ve kurumları tamamen bireysel eylemler temelinde analiz edilebildiğinde, Mill'ın belirttiği gibi, onların eylemlerini açıklayan önermelerin bireysel insan doğası hakkında önermeler, yani psikolojinin önermeleri olması gerektiği açıktır (Bir kez daha itiraf etmem gerekir ki, bu analizi prensipte gerçekleştirmek mümkün olsa da, pratikte nadiren ve hatta sadece oldukça kaba bir düzeyde gerçekleştirilebilir. Bu noktada "Lânet olsun" demem gerekir). Ancak, metodolojik bireyciliği kabul etmelerine rağmen bu yaklaşımın psikolojizm olarak adlandırdıkları şeyi gerektirdiğini ka-

4 Özellikle *bkz.* Watkins (1959).

bul etmeyen sosyologlar ve hatta felsefeciler vardır. Bunlardan biri, psikolojiyi insan eyleminin niyetlenilmiş sonuçlarıyla sınırlandıran Karl Popper'dır. Popper şöyle bir örnek verir: "her ne kadar bazı insanların dağlardan ve tenha yerlerden hoşlanmasını psikolojiyle açıklamak mümkün olsa da, işin doğrusu, birçok insanın tenha yerlerden değil de dağlardan hoşlanması psikolojik bir olgu değildir; fakat bu tür bir problem sosyal teorinin merkezinde yer alır" (Popper, 1974: 158). Hoşlanma veya hoşlanmamanın niçin psikolojik bir olgu olmadığını anlayamasam da, bu tür bir problemin sosyal teorinin merkezinde yer aldığı fikrine katılıyorum. Bu olgunun nasıl açıklanabileceğini araştırabiliriz.

Davranışçı psikolojinin 'başarı' ve 'uyaran' önermelerine göre, iki veya daha fazla kişi sonuçlarının ödüllendirici olacağını bekledikleri eylemleri gerçekleştirebilirler. Yukarıdaki örnekte, bireyler yalnızlığın ödüllendirici olduğunu düşünür ve bunu dağlarda bulacaklarını tahmin eder, böylece dağlara çıkarlar. Popper, açıkçası, onların o anda yaptıkları şeyi veri olarak alır ve diğerlerinin eylemlerine ilişkin sahip oldukları bilgileri göz önünde bulundurmaz. Bu yüzden, birlikte dağlara çıksalar da, tanım gereği bu davranış yalnız kalmak olmayacaktır. Dolayısıyla, iki eylem de aslında ödüllendirilmeyip cezalandırılmış olur ve iki sonuç da niyetlenilmemiştir. Burada, insan eyleminin niyetlenilmemiş sonuçlarına ilişkin bir örnek temel öncülleri olarak psikolojik önermeleri kullanan bir argümanla açıklanmıştır. O hâlde, Popper'ın "psikoloji niyetlenilmiş sonuçların açıklanmasıyla sınırlıdır" tezi yanlıştır.

W. G. Runciman, sosyolojinin psikolojiye indirgenemeyeceğini, ancak ona 'bağımlı' olduğunu belirterek ikisi arasında gevşek bir uzlaşma önerir (Runciman, 1983: 29). Ne yazık ki, bağımlı olma ve indirgenebilirlik arasında açık bir ayrım yapmaz. Daha önce gösterdiğim gibi, bazıları bu sorundan uzak durmak için, basitçe psikoloji terimini kullanmak yerine, faydacılığı veya rasyonel seçim teorisini tercih ederler. Fakat bunu yapmakla gerçekte psikolojiye başvurmaktan kaçınamazlar.

VI

Sosyolojiye uygulandığı biçimiyle davranışçılık belirli bir 'teorinin doğası' anlayışıyla yakından ilişkilidir. Sosyolojide hiçbir sözcüğün bu kadar yaygın biçimde kullanılmamasının nedeni, bir ölçüde, "salt veri toplama" gibi yüksek bir prestije sahip olmasıdır. Bu yüzden, çok az sosyoloğun teorinin *ne olduğunu* tanımlamak için zaman ayırması daha da şaşırtıcıdır. Aslında, 'teori' sadece bir başka sözcüktür ve bir bilim adamı, seçtiği tanıma bağlı kalmak koşuluyla, teoriyi istediği biçimde tanımlayabilir. Ancak çok az sosyolog bundan daha öteye gitmiştir. Çoğu sosyolog teori terimini daha kaba anlamında

'genelleme' biçiminde kullanmıştır, fakat bundan fazlasını yapmaları gerekir. Burada benimsenen teori anlayışı klâsik fizik bilimlerinde kabul gören tanıma tekabül eder görünmektedir: burada sosyal bilimlerde bir teorinin –biçiminden ayırt edilen– içeriğinin fiziktekiyle aynı olduğu kastedilmez.

Günümüzde teori gerçekte 'kapsayıcı-yasa' olarak görülse de, onu gerçekte çoğul bir ifadeyle 'kapsayıcı-yasalar' biçiminde ifade etmemiz gerekir.[5] Bir olguya ilişkin teori onun bir açıklamasıdır, ancak 'açıklama' da sadece bir başka sözcüktür. Bir olgunun açıklaması tümdengelimsel bir sistem oluşturur. Tümdengelimsel bir sistem her biri iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi ifade eden bir önermeler setinden oluşur. Bu sistem sadece bir ilişki olduğunu değil, aynı zamanda, en azından yaklaşık olarak, bu ilişkinin doğasının ne olduğunu iddia eder: örneğin, x y'nin pozitif bir fonksiyonudur. Bazen bu iki değişken sadece iki değere sahip olabilir: onlar ya birlikte yer alır veya aksine birlikte ortaya çıkmazlar. Örneğin, x varsa y de vardır. Onun önermelerinden en az biri açıklayan, *explicandum*dur. Diğer önermeler bir ölçüde genel olabilir ve hâlihazırda sistemin en üstünde hepsinin en geneli olan önermeler yer alır, ancak bu hâlihazır durum uzun sürebilir; burada 'en genel' basitçe onların set içindeki diğer önermelerden elde edilemeyecekleri anlamına gelir: bunlar teoriye kapsayıcı-yasa olarak adını veren önermelerdir. Diğer önermeler, Öklid geometrisinde olduğu gibi, genel önermelerin uygulanabileceği verili koşulları (sınırlı koşullar, parametreleri) ifade eder. Bu verili koşullar açıklanabilir. En alt düzey önermelerin, yani *açıklananlar*ın setteki diğer önermelerden mantıksal olarak çıkarsanabildikleri takdirde açıklanabilecekleri söylenebilir. Olumsal-olmayan teorilerden elde edilen matematiğin önermeleri tümdengelimlerde kullanılabilmesine rağmen, hiçbir bilimsel teori sadece olumsal-olmayan önermeler içeremez. Olumsal bir önerme veriler, olgular, kanıtlar vb.'nin kabulünün önemli olduğu önermelerdir.

Çoğu teoride tek bir *açıklayan* yoktur, aksine kapsayıcı-yasalardan hareketle farklı koşullarda birçok *açıklanan* elde edilebilir. Kabaca ifade edilirse, bir teorinin güçlü olduğunu az sayıda kapsayıcı-yasadan hareketle açıklanabilecek birçok önerme elde ettiğimizde söyleyebiliriz. Biraz daha açarsak: 'büyük önerme' bir teorinin tamamlandığında neye benzemesi gerektiğine ilişkin bir betimlemedir –ancak bir teori her zaman geçici olarak tamamlanmıştır. Bu bir teoriye nasıl ulaşıldığının bir betimlemesi değildir –burada ele almamız mümkün olmayan farklı türden birçok süreç bulunabilir.[6]

Küçük gruplarda davranışlar üzerine okumalarım ve araştırmalarımda karşıma çıkan bulgularımı açıklama çabalarım beni, bu konudaki en kulla-

5 Özellikle, *bkz.* Braithwaite (1953), Hempel (1965), Nagel (1961).

6 Ancak, *bkz.* Holton (1973).

nışlı kapsayıcı-yasaların davranış psikolojisinin yasaları olduğu sonucuna götürdü. Büyük bilginlerin aksine kendi kapsayıcı-yasalarımı icat etmedim: onları sadece başkalarının çalışmalarından alabilirim. Ayrıca, ulaştığım sonucun sosyolojiyle sınırlı olduğunu düşünmüyorum. Bütün sosyal bilimlerin kapsayıcı-yasaları davranışçı psikolojinin yasalarıdır. Örneğin, iktisattaki arz ve talep yasalarını psikolojinin yasalarından elde etmek kolaydır. Benim iddiam, en azından sosyolojinin farklılaşmamış bir sosyal bilim içinde kaybolacağını değil, kuşkusuz arada örtüşmeler olacağını ima eder. Bunun nedeni, bazı sosyal bilimlerde davranışçı psikolojinin diğerlerindekilerden farklı koşullara uygulanabilmesidir. Örneğin, klâsik iktisatta piyasada bulunduğu varsayılan –hiçbir katılımcının bir başka katılımcıyla düzenli ilişkiler kurma ihtiyacı duymadığı– koşullar, açıkçası, (en azından üyeler arasında belirli bir süre düzenli etkileşimlerin kural olduğu) sanayideki bir çalışma grubunun koşullarından farklıdır. Bu yüzden, mikro-iktisadın açıklanabilecek önerme türleri mikro-sosyolojinin önermelerinden bir ölçüde farklı olacaktır.

Bilimsel olarak adlandırılan bir önerme belirli koşulları başka koşulların izlediği gösterebildiğinde, birinci türden koşullarla ilişkili önermelerin ikinci türden koşullarla ilişkili önermelere indirgenebileceği söylenir. Bu yüzden, davranışçılığın sosyolojiye uygulanan programı çoğu kez psikolojik indirgemecilik olarak adlandırılır ve çoğu sosyoloğu öfkelendirir. Ayrıca, onların kendi kimlikleri konusunda endişeleri vardır. Ancak görünüşe bakılırsa, diğer bilimlerde bu indirgemecilik rahatsızlık yaratmaz. Büyük ölçüde fiziğe indirgenebilmesine rağmen, kimya iyi ve güçlü bir bilim dalıdır. Çoğu kez bilimler bir araya gelmeden pratik problemler ele alınamaz. Nitekim, termodinamik istatistiksel mekaniğe indirgenebilir, fakat yine de ısı makineleri tasarlamak için termodinamiğe başvururuz. Ayrıca Newtoncu mekaniğin bilgilerinden yararlanarak aya roket gönderebiliriz. Bu hesaplamalar göreliliğin gerektirdiklerinden daha basittir ve her halükârda, ulaşılan sonuç, kaçınılmaz bir hata payıyla, oldukça iyi olabilir.

Dolayısıyla, uygulamalı sosyoloji olarak davranışçılığın programı bağlantılı üç fikirler bütünü içerir: davranışçı psikolojinin önermeleri, metodolojik bireycilik ve kapsayıcı-yasalar. O bir programdır ve bu korkulardan kurtulmadığımızda uygulamalı sosyolojiyi asla gerçekleştiremeyiz. Böylece, çoğu olgu açıklanamaz –ne de alternatif programlar geliştirilebilir.

VII

Bu programda karşılaşılan güçlüklere, hangi araştırma stratejilerini önerdiğine, neyi başardığına ve tam anlamıyla benimsendiğinde sağlayabileceği avantajlara bakabiliriz.

İlk olarak, daha açık bir biçimde, burada ortaya konulan görüşü benimsemenin sosyolojide sadece terminolojik bir değişiklikten daha fazlasına yöneltebileceğini kabul ediyorum. Bir zamanlar sosyolojinin egemen konumda olduğu söylenmekteydi. İşlevselciler nadiren farkında olsalar da, her zaman makro işlevselcilik ve bireyselci işlevselcilik olarak adlandırdığım iki işlevselcilik türü vardı. Makro işlevselcilik toplumsal kurumları bir parçasını oluşturdukları sosyal sistemin varlığını sürdürmesine veya dengesine yaptıkları katkıları temelinde açıklamaktaydı. Bir başka yerde zayıf yönlerine ilişkin tespitler yaptığım için,[7] bu teoriyi burada daha ayrıntılı olarak ele almayacak, sadece bireyselci işlevselciliğe odaklanacağım. Bireyselci işlevselcilik çoğu kurumsal ve diğer davranışları bireyler açısından, çoğunlukla çoğu birey açısından sahip oldukları işlevler temelinde, ancak yine de bireyler olarak onların özellikleri temelinde açıklar. Büyünün kişiye sağladığı güven duygusu bir örnek olarak verilebilir. Bu teoride, bir şey birisi için işlevselse, onun için 'iyi' olduğu ima edilir. Yakından incelendiğinde onun kendisi için iyi olduğunu düşündüğü şeylerin gerçekte iyi olmadıkları ortaya çıkabilir: örneğin, sigara ve uyuşturucu kullanmak. Bunlar, iyi olma anlamında işlevsel olmasalar da, kesinlikle ödüllendirici veya pekiştirici davranışlardır. Onların sonucunda ortaya çıkan eylemlerin tekrarlanma ihtimali yüksektir. Özetle, bireyselci işlevselcilik açısından, hiçbir anlam kaybı olmadan 'işlev' teriminin yerine 'ödül' kavramı geçirilebilir. Bu sözcük değişikliği yapıldığında çoğu işlevsel açıklama doğrudan bireyselci ve psikolojik açıklamaya dönüşür. Bunun bir örneği Merton'ın ünlü 'işlevselci paradigma'sıdır: bu paradigmaya göre, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, başka şeylerin yanı sıra, kentli göçmenler ile yönetimden pay kapmaya çalışan siyasî patronlar, politikacılar ve işadamları arasındaki bağlantıyı sağlayan sistemin sürmesinin nedeni, ilgili tarafların birbirlerine ödüllendirici davranışlar sunmalarıydı. Bu 'işlevsel' değil, doğrudan davranışçı bir açıklamadır (Merton, 1968: 104-136).

Bana göre, davranışçı psikolojinin sosyolojiye uygulanması gerekliliği şimdilik en iyi şekilde toplumsal yapının dünyanın farklı yerlerindeki küçük gruplarda tekrar tekrar ortaya çıkan özellikler vurgulanarak savunulabilir ve bu özellikler, örneğin normlar, iç-bütünlük, rekabet, statü, güç, liderlik, adalet dağılımı ve düzenli iletişim kanallarının gelişmesi doğrudan yeni gruplar üzerine alan araştırmalarıyla gözlenebilir. Bu tür grupların sayıca yoğunlukları araştırmacıyı onların yaygın ve bu nedenle büyük ölçüde açıklama gerektiren özelliklerine odaklanmaya zorlar. *Toplumsal Davranış: Temel Biçimleri* (1961) adlı kitabımda bu özelliklerin davranış ilkeleri temelinde nasıl açıklanabileceklerini en azından ana hatlarıyla gösterdiğime inanıyorum. Gruplar

---

7 Örneğin, Homans'ın çalışmasında (1984) 'işlev'e referanslar konusundaki açıklamalara bakınız.

bu özelliklere farklı derecelerde sahip olmalarına rağmen, bunlara en büyükleri dâhil bütün gruplar sahiptir. Açıklamaya çalıştığım bulguların genellikle istatistiksel olarak doğru olmalarının nedeni, birey üyelerin karakteristikleri hakkında yeterince bilgiye sahip olmamamızdır. Örneğin, liderlerin niçin ortaya çıkması gerektiğini açıklayabilsek de, niçin sadece belirli bireylerin lider olması gerektiğini bilmeyiz. Kuşkusuz bildiğimizde bunları kesinlikle göz önünde bulundururuz. Bu stratejiyi onaylamamın nedeni, soyut bir biçimde onun iyi olduğunu tahmin etmem değil, aksine küçük gruplarla doğrudan veya dolaylı birçok deney yapmamdır. Sosyologlar olarak, toplumların kendilerine has özelliklerini ele almadan önce bunları büyük ölçüde küçük gruplara ilişkin anlayışlarımızla ilişkilendirebiliriz. Umudum bu olsa da, hâlihazırda onun gerçekleştirilebileceğine inanmıyorum, zira bilim adamları, iyi bir strateji pahasına bile olsa, ilgi duydukları konuları araştırmaya devam edeceklerdir. Bu tutumların haklı olduğundan emin değilim, zira onlar stratejilerini kaybetmişler, güdülerine esir düşmüşlerdir.

Bana göre, 'temel toplumsal davranışlar' düzeyinde empirik önermelerin davranışçı psikolojinin genel önermelerinden elde edilmesi (veya tercih ederseniz, birincilerin ikincilere indirgenmesi) çoğu kez oldukça açıktır. Uzun zaman önce, benzer konutlarda yaşayan grupları araştıran Festinger, Schachter ve Back, "bir grubun iç-bütünlüğü arttıkça üyelerinin –hangi türden olduğuna bakmadan– onun normlarına uymaları ihtimali yüksektir" önermesini sınadılar (Festinger, Schachter and Back, 1950: 61-150). Değişkenler basit bir soru-kâğıdı tekniğiyle ölçüldü. 'İç-bütünlük' bir grubun üyelerinin tercih ettikleri arkadaşların –yabancılardan ziyade– grubun diğer üyelerine oranı olarak tanımlanırken, 'uyum' önemli normlara katıldıklarını ifade eden kişilerin sayısı dikkate alınarak belirlendi. Sonuç, çoğu kez insanların seçtikleri arkadaşların görüşlerine katılmayı ödüllendirici bulmaları ve ödülün ödüllendiren ve ödüllendirilen arasında olumlu duygulara yol açmasıdır. Burada benimsenebilecek ilkinin diğer yanından başka bir açıklama yoktur. Arkadaşlık çoğu insan için ödüllendirici ve kaybetmek cezalandırıcıdır. Bir grubun kendi normlarını ihlâl eden üyelerine verdiği ilk ceza onlarla arkadaşlığı kesmektir. Ancak normları ihlâl edildiğinde iç-bütünlüklü gruplarda arkadaşlığı kesme oranı daha az iç-bütünlüklü olanlardakinden daha yüksektir ve bu yüzden, birincilerde daha az uyumsuzluğa rastlanır. Bu açıklamada 'değer önermesi' ve 'engellenme-saldırganlık önermesi'ni kullandım. Bu araştırmacılar sosyal psikolog olmalarına rağmen, açıklamalarında davranışçı psikolojiyi kullandıklarından söz etmezler. Sağduyularına başvurduklarını varsayarlar. Daha ziyade, davranışçı psikolojinin bazı içerimleri sağduyunun çok ötesine geçse de, bilginlerin bu sağduyuları aslında çoğu kez davranışçı psikolojidir.

VIII

Küçük grupların özelliklerini açıklamada oldukça kapsamlı içerimlere sahip bir problem ortaya çıkar. Toplumsal yapılardan söz ettiğimde, uzun süreli olmayabilseler de, grupların belirli bir süre devam eden özelliklerini kastediyorum. Daha sofistike bir tanım yapmaya çalışmayacağım, ne de buna ihtiyacım var. Bir grubun yapısı oluştuğunda ve üyelerinin eylemleriyle sürdürüldüğünde, o üyelerinin başka davranışları için farklı ihtimaller sağlar: davranış ya mevcut yapıyı pekiştirir ya da yeni bir yapının ortaya çıkmasına yol açabilir. Örneğin, bir grup kurulduğunda ve bir statü sistemi oluştuğunda, bu sistemin en alt kademesinde yer alan bir üye zaten daha aşağı düşmez. Geçmişte 'düşüşüne' genellikle kötü davranışı yol açmışsa, bu davranış muhtemelen mutlak anlamda değil, aksine grubun normlarına göre kötüdür. Ancak kişi zaten en alt kademedeyse, kötü davranışından dolayı hiçbir bedel ödemeyecek (hiçbir şey kaybetmeyecek), ödüllendirilebilen fakat aksini yaptığında hiçbir bedeli olmayan davranışı yapmak onun için uygun olacaktır. Ancak böyle yaptığında sadece dipteki konumunu onaylamış olacaktır. Bu olgu alt sınıf veya *lümpen proletarya*nın oluşumunun bir açıklamasıdır.

Bu problem sosyologlar arasında, başka problemlerin yanı sıra, Viktor Vanberg'in *İki Sosyoloji*'de (Die zwei Soziologien, 1975) ayrıntılı olarak ele aldığı belirgin ve önemli bir görüş ayrılığına yol açmıştır. Benim gibi, büyük ölçüde bireylerin toplumsal yapıları nasıl yarattıklarıyla ilgilenen sosyologlar vardır, bunlara en kompleks yapılar kadar bir bütün olarak toplumun kurumları, örneğin hukukî ve siyasal sistemleri de dâhildir; ve kurumların bireyler veya grupların davranışlarını nasıl etkilediklerini araştıran sosyologlar vardır. Yapısalcılara, her zaman, araştırdığım küçük grupların genellikle daha büyük yapıların parçaları olduklarını ve en küçük birimin özelliklerinin daha büyük birimlerinkiler tarafından belirlendiğini hatırlattım. Kuşkusuz onların özellikleri belirlenir. Ancak her iki sosyoloji de, yani hem bireylerin toplumsal yapıların yaratılmasındaki etkilerini araştıranlar hem de yapıların bireylerin davranışları üzerindeki etkilerini araştıranlar açıklamalarında davranışçı psikolojinin önermelerine müracaat etme gereği duyarlar. Yeterli bilgiye sahip olmadığımız için, uzun bir tarihe sahip kurumların yaratılmasını açıklamanın çoğu kez kolay olmayabileceğini kabul ediyorum. Yine de, tarihin inşası dikkatlice araştırıldığında her zaman davranışsal ilkelerin işlerlikte oldukları görülebilir. Gerçekte, psikolojinin bir başkasından ziyade bu yönde işlediğini görmek kolaydır. Küçük gruplar düzeyinde ve çoğu kez daha büyük gruplarda insanların yapıları yarattıklarını görmek kolaydır. Fakat yapıların bireylerin davranışlarını etkilediğini görmek çoğu kez o kadar kolay değildir, zira gerçekte otomatik olmasa da, süreç böyle görünür. Trafikte bir kavşakta

kırmızı ışık yandığında dururuz; davranışımızın psikolojik ilkelerin sonuçları olduğunu düşünerek durmayız. Kırmızı ışık bir toplumsal yapıdır.

Bu gerçeği anlayamama Karl Popper'ın metodolojik bireyciliğin psikolojizm içermediğini iddia ettiğinde içine düştüğü hatalardan biridir. Ona göre: "Gerçekte psikoloji sosyal bilimin temeli olamaz. O öncelikle sosyal bilimlerden sadece biridir: 'insan doğası' toplumsal kurumlara bağlı olarak önemli ölçüde farklılıklar sergiler ve bu yüzden, onu anlamak söz konusu kurumları anlamayı gerektirir" (Popper, 1964: 158). Üzülerek ilk argümanı reddediyorum. Psikoloji sosyal bilimlerden sadece biri değil, genel önermeleri diğer bilimlerin empirik önermelerinden hareketle elde edilebilen bir bilimdir. Kurumsal argümanı bir başka şekilde cevaplandıracağım. Kurumları anlamak insan doğasını, yani psikolojinin önermelerini anlamayı gerektirir, ancak kurumlar yaratıldıklarında insan davranışlarını etkilemeye başlarlar. Ancak bu etkiler bizzat insan doğasının karakteristiklerine uygun biçimde ortaya çıkarlar.

IX

Toplumsal davranışları açıklamak için davranışçı psikolojinin ilkelerini uygulamada karşılaşılan temel güçlüklerden biri onun bir tarihsel bilim olmasından kaynaklanır: bir kişinin mevcut koşullarda etkileşim sırasındaki davranışları onun geçmiş deneyimleri tarafından belirlenir. Mevcut etkileşim hakkında pek çok bilgiye sahip olabilmemize rağmen, bireyin geçmişi hakkındaki bilgilerimiz oldukça kaba düzeydedir. Bazen, özellikle yaşantıları kaydedilmeye elverişli önemli 'tarihsel bireyler' hakkında daha fazla malumat sahibi olabiliriz. Kral William'ın uzun süredir hakkında çok şey bildiği engellere rağmen niçin İngiltere'yi istilâ ettiğini bilmek önemlidir. Bu başarı önermesine göre, onun savaşı mutlaka kazanacağına inancının çok güçlü olması gerekir. Bununla beraber, onun niçin hem İngiltere'yi istilâ ettiğini hem de Hastings Savaşı'nı niçin kazandığını her zaman inandırıcı bir biçimde açıklayabileceğimizden kuşkuluyum.

Birçok problem yaratsa bile, bu tür bir açıklama zorluğu kehanetten ziyade öngörü üretir; genellikle, olan veya olagelen şeyleri olması muhtemel şeylerden daha iyi açıklayabiliriz. Aşağılık duygularımızla mücadele eden biz sosyologlar, bizimkilerle aynı tarihsel güçlüklerle karşılaşan bilimler olduğunu unuturuz: örneğin jeoloji veya Darwinist biyoloji. Darwinizmin yeni bir türün ne zaman ortaya çıkacağını öngörebileceğini düşünmesem de, niçin ortaya çıkabileceğini açıklayabileceğine iddiaya girerim. Bazı bilim adamları öngörülerde bulunamayan bir bilimin gerçek bilim olamayacağına inanmışlardır.

Ancak Darwinizmin bilimselliğini kim yadsıyabilir? Geçerli öngörülerde, hatta hiçbir şekilde öngörüde bulunamayacağı için hiçbir bilimin göz ardı edilmemesi gerekir. Açıklayabildiğinde zaten bunu yeterince başarabilecektir.

Bazen davranışçı psikolojiyi kesin bilimsel açıklama için kullandığımızda ilgili her bireyin geçmişi hakkında bilgi sahibi olmamız gerekliymiş gibi görünebilir. Ancak yine de, açıklama amacıyla, az veya çok benzer değerlere sahip olduğu düşünülen nispeten çok sayıda birey ele alındığında psikolojiye başvurulabilir. Bir başka tarihsel örnek verebiliriz. 14. yüzyılda İngiliz yünlü giyim sanayinin ortaya çıkışını açıklamak istediğimizde, Kral Edward'ın yönetimindeki İngiliz hükümetinin kendi tebaasından daha fazla gelir elde etme ihtiyacıyla başlamamız gerekir. Bu bütün hükümetlerin ihtiyacı gibi görünmektedir. Ancak bu ihtiyaç özellikle 13. yüzyıl sonlarında acildi, zira enflasyon yüksekti ve Edward'ın savaş vb. niyetleri oldukça masraflıydı.

Edward döneminde hem hacim hem de maddî değeri bakımından İngiltere'nin en büyük ihraç kalemini çoğunlukla dokumacılık yapılan Flandra'ya satılan ham yün oluşturmaktaydı. O döneme kadar bu ihracattan vergi alınmıyordu. Edward danışmanlarının tavsiyesiyle yün ihracatından gümrük adı altında vergi almaya başladı ve vergi toplamak için memurlar atadı. Paranın artması için yünün vergilendirilmesi uygundu, zira hem yün balyalarının değeri büyüklükleriyle bağlantılıydı hem de onları kaçak satmak kolay değildi.

Verginin etkisiyle Flandra'da yün imalatının maliyeti yükseldi ve bu gelişme Flaman tüccarlara alternatif ve uygun bir yün arzı sağlayamayacaklarını gösterdi. Temel olasılık İspanyol yünü olmasına rağmen, Flandra'ya nakliye maliyeti yüksekti ve yeterli arz yoktu. İngiltere bir süre sonra kendi küçük yün sanayinin yerel ihtiyaçlarını karşılayan bir merkez hâline geldi. Flandra'da imalatın artan maliyeti İngiltere'de imalatın göreli maliyetini düşürdü. Bu olanları açıklamak için kullanılabilecek, fayda teorisinin bir dalı olan iktisat konusunda henüz fazla bilgi yoktu. Fakat günümüzde 14. yüzyıldaki durumu belgeleyecek bir dizi gümrük kaydına sahibiz. İngiltere net bir –yün değil– giyim ihracatçısı hâline gelinceye kadar İngiliz giyim sanayi Flandra'dakinden daha fazla gelişti. Fakat Kral Edward'ın vergilendirmeyi bu niyetle yaptığına inanmak için haklı bir neden yoktur: onun niyeti daha fazla para elde etmekti ve yünün vergi toplamak için kolay bir hedef olduğunu düşünmekteydi.

Bu açıklama "yünlü giyim ticaretiyle uğraşan bazı Flaman, İngiliz ve diğer tüccarlar bulunduğu ve aralarındaki diğer farklılıklara rağmen, özünde aynı değerleri paylaştıkları veya (teori bireyci olsa da) en azından çoğunun bu değerleri benimsediği" kabulüne dayanmaktadır. Bu yüzden, her bireyin davranışlarını özel olarak açıklamak gerekmez.

Bu açıklamayı bütünüyle ortaya koymasam da, kesinlikle zımnen, bu aktörlerin [tüccarların] kralın tahttan indirilmesiyle elde edebilecekleri ödülleri artırabileceklerini düşündüklerini varsaydım. Bu iktisadî bir argüman olmasına rağmen, İngiliz yün sanayinin ortaya çıkışı uzun vadeli toplumsal ve siyasal etkiler yaratmıştır. Sanayi Devrimi'nde Britanya'nın liderliğinin temelinde bu faktör yatmaktadır. Ancak bu faktörün tek başına İngiltere'de yün sanayinin gelişimini açıklayabileceğini öne sürmüyorum. Bir açıklama ortaya koyabilmek için, ödüller ve eylemin başarısı hakkındaki zımnî genel önermelerin bu sürecin ilk ortaya çıkış koşullarına uygulanması gerekir. Örneğin, İngiltere başlarda büyük bir yün ihracatçısıydı, vergilendirme gücüne sahip bir kuruma, Krallığa sahipti. Ayrıca bu ilk koşullar da ayrıntılı olarak açıklanabilir, ancak bilgilerin eksik ve yetersiz olması nedeniyle açıklamayı bu aşamada bırakmamız gerekmektedir.

Birçok büyük tüccar olsa bile, I. Edward'ın ve yün tüccarlarının davranışlarının sonuçlarına ilişkin açıklama nispeten basittir. Bu açıklama küçük grupların bazı ortak özelliklerine ilişkin bir açıklama gibi basittir. Bu yüzden, nüfus büyüklüğü temelinde mikro ve makro sosyoloji arasında keskin bir çizgi çizilmesi konusunda tereddütlerim var. Açıklamanın kompleksliği kriterini tercih ediyorum.

Önceki örneklerden çok daha kompleks bu tür bir araştırma Raymond Boudon'un *Toplumsal Düzenin Ters Etkileri* adlı eserinde aktarılır (1977: 17-130). Bu araştırmada, aralarında düzenli bir etkileşim olmayan birçok birey ve ailenin (muhtemelen kral Edward'la tüccarlar arasındakinden daha sınırlı bir etkileşim içinde) yaptığı tercihlerin etkisiyle zamanla şekillenen yeni bir kurumsal düzenleme *ile* bu bireysel tercihlerin ürettiği toplam etkiler arasındaki ilişkiler incelenir. Bu yeni kurumsal düzenleme her yetişkin Fransız erkek ve kadına yüksek eğitim fırsatı sağlanmasıdır. Amaç sosyal tabakalaşma düzeyinin etkisini azaltmak olmasına rağmen, tersi –Boudon'un deyimiyle, *ters etki*– olmuştur. Bu sonucu, Edward'ın yün vergisinin etkisini veya küçük gruplarda iç-bütünlük ve uyum arasındaki bağlantıyı açıklamak için çok daha sofistike istatistiksel tekniklere hâkim olmak gerekir. Fakat bu açıklamada yeni davranış ilkelerine müracaat etmeye gerek yoktur. *Açıklanan* neticede bir bireysel davranışlar toplamıdır. Bu türden sosyolojik araştırmaların artacağı konusunda şüphelerim var.

Kurumlar arasındaki ilişkiler hakkındaki önermeleri bütün ayrıntılarıyla açıklamak daha da zor olacaktır, zira demokratik ve temsili kurumlara sahip uluslar diğerlerininkilerden nispeten bağımsız adlî kurumlara sahiplerdir. Böyle bir açıklama tarihsel olacak, muhtemelen yüzyıllara uzanacak, her iki kurumu ve aralarındaki değişen ilişkileri dikkate almayı gerektirecektir. Bu açıklamayı açıkça davranış ilkelerine müracaat ederek gerçekleştirmek söz

konusu ilişkilerin tarihsel sürecin evreleri içinde tekrar tekrar ortaya çıktıklarını göstermeyi gerektirecektir, fakat bu işlem oldukça zahmetli ve bunaltıcıdır –zaten yeterince bunalmaktayız. Hiç kimse bu türden bir açıklamayı gerçekleştiremez. Bu yüzden, geçmişte yaptığımız gibi her türden kestirme yolla yetinmek zorunda kalacağız. Yine de, burada bile, en azından başlangıçta, davranış ilkelerini ifade etmenin kullanışlı olacağına inanıyorum. Bu ilkeler bize açıklamayı yönlendiren, çoğu kez ifade edilmeyen kabulleri gösterecek, tarihsel değişmenin 'ilerleme', 'artan farklılaşma' veya 'üretici güçlerin gelişmesi' gibi 'kişisel-olmayan' güçlerin sonuçları olmadıklarını hatırlatacaktır. Bu değişimler, tercihlerinin toplamları çoğu kez yukardaki deyimler içinde ifade edilmesine rağmen, bizzat ilişkili insanların ürünüdür. Söz konusu insanların yapabilecekleri şeyleri bazen ortamın 'toplumsal' değil fiziksel özelliklerini oluşturan koşullar sınırlandırabilir. Örneğin, bir adayı Britanya'nın tarihi kılan şeylerin neler olabileceğini düşünün.

Burada sunulan argüman temelde, birçok tarihçi olduklarını düşünse bile, *aslında* hiçbir genel tarihsel yasa olmadığı fikrine dayanmaktadır. Çoğu kez, belirli koşullarda, sadece bu koşullarda yeterince açıklayıcı olan birçok önemli tarihsel genelleme vardır. Bir türün üyeleri olarak insanların davranışları hakkında birçok genel tarihsel önerme mevcuttur. (Bu konudaki iyi bir tartışma için, bkz. Raymond Boudon, *Düzensizliğin Yeri* (1984) ve Simmel'in daha önceki bir çalışması *Tarih Felsefesinin Problemleri* (1907): son çalışma uygun bir psikoloji anlayışı içermediği için yetersizdir). Davranışçı psikolojinin, bazen somut açıklama için açık temel öncüller sağlama bakımından, sosyal bilimlerde açıklamanın doğası konusunda büyük ölçüde genel bir kılavuz sağladığını düşünüyorum.

X

Burada aktarılan bakış açısının ve uygulamanın önemi, onları benimseyen bilim adamlarının sayısının giderek artmasıdır. Gerçekte, çok azı tüm gereçlerini kullanmaktan ziyade, davranışçı psikolojinin (onun ne olduğunu bilmeyen ve çoğu kez aksine faydacılığa veya rasyonel seçim teorisine gönderimlerde bulunan) eksik biçimini tercih etmektedir. Ancak bu bilim adamları en azından metodolojik bireyci olmayı kabul edeceklerdir, gerçekte birkaç yıl önce bunu düşünmek bile mümkün değildi.

Sadece günümüzden ve Kuzey Amerikalı sosyologlardan örnekler verirsek, özellikle aşağıdaki çalışmalara dikkat çekmek istiyorum. Robert

Hamblin[8] ve John H. Kunkel'in[9] çalışmalarının çoğu, John F. Scott'ın çok az bilinen kitabı *Normların İçselleştirilmesi* (1971), *Sosyolojide Davranışsal Teori* adlı makaleler derlemesi (Hamblin and Kunkel, 1977) ve Micheal Hechter'in editörlüğünü yaptığı, yakınlarda yayınlanan *Makro-Sosyolojinin Mikro-Temelleri* (1983). Bazı görüşlerini muğlâk bulsam da, bu çabaların merkezinde Arthur Stinchcombe'un çalışmalarının bulunduğuna inanıyorum. En azından onun *Sosyal Tarihte Teorik Yöntemler* adlı kitabındaki şu ifadesini aktarmak istiyorum: "Sistematik toplumsal değişimlere yol açan nedensel güçler insanların bizzat davranışları sırasında yaptıkları şeylerdir" (Stinchcombe, 1978: 36). Terminolojimizi kullanmasa da, olgun dönem Richard Emerson'ın bizlerden biri olduğuna eminim.[10]

Belirttiğim gibi, Britanya'da W. G. Runciman (1983) sosyolojinin psikolojiye bağlı olduğunu kabul etmeye hazırdı. Bütün fikirlerine katılmasam da, Anthony Heath'in *Rasyonel Seçim ve Toplumsal Alışveriş* adlı kitabını gönül rahatlığıyla tavsiye edebilirim. Bu adamlardan çoğu, her zaman, artık bunu açıkça kabul etmeye hazır olduklarının farkındaydı. Onları geçmişte sadece çalışmalarında sağduyusal bilgileri ifade etme korkusu yönlendirebilirdi. Günümüzde ana-akım psikolojide insan davranışları konusundaki sağduyusal bilgiler hem insanlar hem de hayvanlar üzerinde güvenilir deneyler yapan oldukça gelişkin bir bilime dönüşmüştür. Sağduyu salt sağduyudan çok daha fazlası hâline geldiğinde daha savunulabilir olmuştur.

Bana göre tamamen açık olmayan nedenlerle, Amerikan sosyologlardan ziyade Avrupalı sosyologlar yukarda ana hatlarıyla ortaya konulan programı bir ölçüde benimsemişlerdir. Günümüzde en yüksek yeri değerli arkadaşım Andrzej Malewski'ye ve *Davranış ve Etkileşim* adlı kitabına veriyorum. Ne yazık ki, Malewski'nin ülkesi Polonya'nın geleceğinden umutsuz olduğu için intihar ettiğine inanıyorum. Batı Almanlar diğer Avrupalılar veya Amerikalılardan daha fazla katkıda bulundular. Burada önde gelen yeri Hamburg Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü olan, programa diğer bazılarına göre daha doğrudan katkıda bulunan bir dizi kitap yayınlayan Dr. Karl-Dieter Opp'a veriyorum (Opp, 1970, 1972, 1976, 1978, 1979, 1983; Opp and Hemell, 1973). Opp'un çalışmasına Enno Schwanenberg'in *Toplumsal Davranışlar* (1970), Werner Raub ve Thomas Voss'un *Bireysel Davranışlar ve Toplumsal Sonuçlar* (1981), Werner Raub'un *Rasyonel Eylem, Kurumsal Düzen ve Karşılıklı Bağımlılık* (1984) isimli çalışmalarını ekleyebiliriz.[11] Bir başka ancak

8 Örneğin, Hamblin *et al.* (1971).

9 Örneğin, Kunkel (1975).

10 Özellikle, *bkz.* Emerson (1962)

11 En uygun liste için Raub'un kitabının (1984) kaynakçasına bakınız.

oldukça önemli bir kategoriye Viktor Vandberg'in, daha önceden aktardığım ve tarihsel ilişkiler dâhil, bireysel ve kollektif olarak adlandırılabilecek şeyler arasındaki ilişkileri, gerçekte bireycilik ve yapısalcılık arasındaki ilişkileri daha iyi anlamamı sağlayan *İki Sosyoloji*'sini eklemem gerekir.

Bu Fransız bilim adamı daha az hacimli ancak gerçekte oldukça nitelikli çalışmalarla alana katkıda bulundu. Daha önce bahsettiğim önemli kişilik, özellikle iki çalışması *Ters Etkiler ve Toplumsal Düzen* (1977) ve *Düzensizliğin Yeri: Toplumsal Değişme Teorilerine Eleştiriler* (1984) adlı kitapların yazarı Raymond Boudon'dur. Çoğu Amerikan sosyolog, çoğu Amerikalı gibi, yabancı dilden metinleri kolayca okuyabilecek bir eğitim görmemiştir –Amerikan eğitim sisteminin büyük eksikliklerinden birinin kurbanlarıdır– hem bu kitapların, hem de genellikle çok şey kaçırdıklarının farkında değillerdir.

Amerikalı ve yabancı sosyologlardan söz ettim. Ancak ayrıca yakın yıllarda sosyoloji dışındaki, iktisat ve siyaset biliminde yer alan sosyal bilimcilerin olguları açıklamak için genellikle kendi disiplinlerinde öğretilmeyen rasyonel seçim modellerini kullanmaya başladıklarını belirtmem gerekir (Kuşkusuz, klâsik iktisatçılar belirli bir rasyonel seçim modeli kullanmışlardır). Özellikle aşağıdaki ve sosyoloji üzerinde etki potansiyeline sahip kitaplar incelenebilir: A. Downs, *İktisadî Bir Demokrasi Teorisi* (1957); Mancur Olson, *Kollektif Eylemin Mantığı* (1965); H. Eylau, *Mikro-Makro Siyasal Analiz* (1969); A. O. Hirschman, *Çıkma, Dile Getirme ve Sadakat* (1970); B. Barry, *Sosyologlar, İktisatçılar ve Bürokrasi* (1970); T. Schelling, *Mikro-Güdüler ve Makro-Davranış* (1978) ve H. Leibenstein, *İktisadî İnsanın Ötesinde: Mikro-İktisat İçin Yeni Bir Temel* (1976). Son kitap, hâlâ mikro-iktisatçılar gibi rasyonel seçim teorisi kullanıldığı için, tamamen olduğu iddia edilen bir çalışma değildir. Aksine burada iktisadî tercihleri etkileyen, ancak genel iktisadî analizde dikkate alınmayan bazı faktör türleri araştırılır. Sosyologlar bu yeni gelişmeleri ve bu yeni yaklaşımlarda kullanılan teoriyi göz önünde bulundurmadıklarında kendi disiplinlerinin en yüksek potansiyele sahip ilginç alanlarını diğer sosyal bilim disiplinlerine kaptırma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bu çevreden gelecek tehlikenin (o tehlikelerden sadece biridir) psikolojiden gelebilecek ve çok daha yaygın olarak farkında olunan tehlikeden çok daha büyük olacağına inanıyorum. Gerçekte, psikolojiyi kesinlikle bir tehdit olarak görmüyorum.

XI

Yazımı sosyolojinin iç durumuyla bitireceğim. Ne yazık ki, sosyoloji sembolik etkileşimcilik, yapısalcılık, etnometodoloji, çatışma teorisi, dramaturgi (Goffman) vb. gibi, her biri özgün bir yaklaşım olduğunu ve diğerlerinden bağımsızlığını ilân eden bazı farklı okullara bölünmüştür. Hepsi güvenilir

birçok bilgiye ulaşmıştır. Ancak çoğu kez 'teori'den başka sözcük kullanmamalarına rağmen, teorik açıdan zayıftırlar, zira onlar, benim gibi muhtemel istisnalar dışında, teorinin ne *olduğu* konusunda hiçbir şey söylemezler. Bir teori öğretisine sahip olmayan bu sosyolojik okullar, kendi kapsayıcı-yasalarını açıklamadıkları için, iddia ettikleri gibi diğer yaklaşımlardan farklı olup olmadıklarını belirlemek zordur. Onların diğer yaklaşımlardan daha az farklı olduklarına inanıyorum. Örneğin, Mitchell'in Goffman betimlemesine göre: "Etkili bir aktör, sadece iyi performansları izleyicilerinin onaylamalarıyla ödüllendirilen biri değil, aynı zamanda performanslarındaki temellerin sürekliliğini görebilen ve kendine salt bir dış görünüşten fazlasını açıklayabilen kişidir" (Mitchell, 1978: 112). Bir aktörü iyi kılan şey hakkındaki bu açıklama açıkça ifade edilmeyen temel bir öncüldür ve davranışçı psikolojinin genel önermelerinden biridir: bir ödülün ardından bir eylemi gerçekleştiren kişi bu eylemi tekrarlama eğilimindedir. Mitchell'in Garfinkel'in çalışması üzerine bir başka betimlemesini ele alabiliriz: "Etnometodologlar insanlar arasında ortak bir anlayış duygusuna yol açan iletişim sürecini araştırdıkları için, etnometodolojinin araştırma-problemleri karşılıklı iletişimle ilgili problemleridir" (Mitchell, 1978: 148). Ancak bir başka yerde belirttiğim gibi, "Ortak anlayış insanları *ödüllendirir*: o olmadan toplumsal hayat imkânsızdır" (Homans, 1982: 290). Bu yüzden, etnometodoloji de ayrıca, kendi ifade edilmeyen temel öncüllerinde davranışçı psikolojinin başarı ve değer önermelerini kullanır. Aynısını diğer okullar için de söyleyebiliriz.

Kapsayıcı-yasalara dayalı teori fikri kabul edildiğinde ve kullanıldığında hepimize sağlayabileceği bir avantaj, farklı okulların kendi teorilerini formalize ederken gerçekte hangi kapsayıcı-yasaları kullanmaları gerektiğini sormak zorunda kalmalarıdır. Bir açıklama sunmaya çalıştığım her zaman böyle davranmak istemem. Belirttiğim gibi, bu bir tekrar ve sıkıcı bir girişim olacaktır. Fakat bunu en azından bir kez yapmak isterim. Araştırdığımızda bütün bu sosyoloji okullarının davranışçı psikolojinin ilkelerini kullanmalarına rağmen, bunu onun özünü bir kenara iterek veya hâlâ tamamen sürekli deneysel bulgular geliştirerek yaptıklarına inanıyorum. Onlar kapsayıcı-yasalar sayesinde komşu teorileri tanıyacaklardır.

Genelde onların benimsedikleri kapsayıcı-yasalar arayışı, en azından, bu bilimlerin farklı empirik araştırma alanlarına ayrışmalarıyla karıştırılmayacaktır. *Makul*ü aramak –her zaman olmasa da– eksiklikleri gidermeye hizmet edebilecek veya daha iyisi, bilimlerimizde entellektüel bir birlik yaratabilecek ve bizi, çoğu kez, umut edilen bulgularımızı artırmayı teşvik edebilecektir. Programımın sosyologların şu anda yapmadıkları bir şey yapmalarını gerektirmeyeceğini düşünüyorum. *Mantıken*, şimdiye kadar farklı okulların üyele-

rinin kendi biricikliklerine taşıyabileceklerinden çok daha fazla yatırım yaptıklarını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Bandura, A., 1969: *Principles of Behavior Modification*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Bandura, A., 1973: *Aggression*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Barry, B., 1970: *Sociologists, Economists, and Bureaucracy*. Chicago: University of Chicago Press.

Boudon, R., 1977: *Effets pervers et ordre social*. Paris Universitaires.

Boudon, R., 1984: *La Place du désordre: critiques des théories de changement social*. Paris: Presses Universitaires de France. (İngilizce çeviri: Theories of Social Change. Cambridge: Polity Press, 1986).

Braithwaite, R. B., 1953: *Scientific Explanation*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Breland, K. and M., 1961: "The Misbehavior of Organisms", *American Psychologist* 16: 681-4.

Brown, R. and Herrnstein, R. J., 1975: *Psychology*. Boston: Little, Brown.

Downs, A., 1957: *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.

Durkheim, É.: 1927: *Les Règles de la méthode sociologique*. Paris: Alcan.

Emerson, R., 1962: "Power-Dependence Relations", *American Sociological Review* 22-31-41.

Eylau, H., 1969: *Micro-Macro Political Analysis: Accents of Inquiry*. Chicago: Aldine.

Festinger, L., Schachter, S. and Back, K., 1950: *Social Pressures in Informal Groups: A Study of Human Factors in Housing*. New York: Harper & Row.

Hamblin, R. T., Buckholdt, D., Ferritor, D., Kozloff, M. and Blackwell, L., 1971: *The Humanization Process: A Social, Behavioral Analysis of Children's Problems*. New York: Wiley-Intersciences.

Hamblin, R. T. and Kunkel, R. H. (eds), 1977: *Behavioral Theory in Sociology: Essays in Honor of George C. Homans*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Heath, A., 1976: *Rational Choice and Social Exchange: A Critique of Exchange Theory*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Hechter, M. (ed.), 1983: *The Microfoundations of Macrosociology*. Philadelphia: Temple University Press.

Hempel, C. G., 1965: *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. New York: Free Press.

Herrnstein, R. J., 1971: "Quantitative Hedonism", *Journal of Psychiatry*, 8: 399-412.

1977: "The Evolution of Behaviorism", *American Psychologist*, 32: 593-603.

Hirschman, A. O., 1970: *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and Slates*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Holton, G., 1973: *Thematic Origins of Scientific Thought, Kepler to Einstein*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Homans, G. C. 1961: *Social Behavior: Its Elementary Forms*. New York: Harcourt, Brace. Revised 1974.

Homans, G. C. 1982: "The Present State of Sociological Theory", *Sociological Quarterly*, 23: 285-99.

Homans, G. C. 1984: *Coming to my Senses: The Autobiography of a Sociologist*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Kunkel, J. H., 1975: *Behavior, Social Problems and Change: A Social Learning Approach*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Leibenstein, H., 1976: *Beyond Economic Alan: A New Foundation for Microeconomics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Malewski, A., 1967: *Verhalten und Interaktion*. Tübingen: Mohr Siebeck. İlk baskı in Polish 1964.

Merton, R. K., 1968: *Social Theory and Social Structure*, enlarged ed. New York: Free Press.

Mill, J. S., *A System of Logic*, Book 6, ch. 7, sect. 1.

Mitchell, J. N. 1978: *Social Exchange, Dramaturgy, and Ethnomethodology*. New York: Elsevier.

Nagel, E., 1961: *The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*. New York: Harcourt, Brace.

Olson, M. jun., 1965: *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Opp, K-D., 1970: *Soziales Handeln, Rallen und soziale Systeme: Ein Erklärungsversuch sozialen Verhaltens*. Stuttgart: Erike.

Opp, K-D., 1972: *Verhaltenstheoretische Soziologie: Eine neue socilogische Forschungsrichtung*. Hamburg: Rohwolt.

Opp, K-D., 1976: *Methodologie der Sozialwissenschaften: Einführung in Probleme ihrer Theorienbildung*, revised ed. Hamburg: Rohwolt.

Opp, K-D., 1978: *Theorie sozialer Krisen: Apathie, Protest und kollektives Handeln*. Hamburg: Hoffman und Campe.

Opp, K-D., 1979: *Individualistische Sozialwissenschaft: Arbeitsweise und Probleme individualistisch und kollektivistisch orientierter Sozialwissenschaften*. Stuttgart: Enke.

Opp, K-D., 1983: *Die Entstehung sozialer Normen: Ein Inlegralionsversuch soziologischer, sozialpsychologischer und ökonomischer Erklärungen*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Opp, K.-D. and Hummell, H. J., 1973: *Kritik der Soziologie: Probleme der Erklärung sozialer Prozesse*, 2 vols. Frankfurt-on-Main: Athenäum.

Popper, K. R., 1964: *The Poverty of Historicism*. New York: Harper & Row.

Rachlin, H., 1976; *Introduction to Modern Behaviorism*, 2nd ed. San Francisco: W. H. Freeman.

Raub, W., 1984: *Rationale Akteure, institutioncIle Regelungen und Interdependenzen: Untersuchung zu einer erklärenden Soziologie auf strukturell-individualistischer Grundlage*. Frankfurt-on-Main: Peter Lang.

Raub, W. and Voss, T., 1981: *Individuelles Handeln und gesellschaftlicher Folgen: Das individualistische Programm in der Sozialwissenschaften*. Darmstadt: Luchterhand.

Reynolds, G. S., 1968: *A Primer of Operant Conditioning*. Glenview, 111.: Scott, Foresman.

Runciman, W. G., 1983: *The Methodology of Social Theory*, vol. 1 of *A Treatise on Social Theory*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Schelling, T. C, 1978: *Micromotives and Macrabehauiar*. New York: Norton.

Schwanenberg, E., 1970: *Sozialts Handel - Die Theorie und ihr Probleme*. Bern: Hans Huber.

Scott J. F., 1971: *The Internalization of Norms: A Sociological Theory of Moral Commitment*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Simmel, G., 1907: *Die Probleme der Geschichtsphilosophie*. Munich: Dunker und Humblot."

Skinner, B. F., 1938: *The Behaviour of Organisms*. New York: Appleton-Century-Croft.

Skinner, B. F., 1971: *Beyond Freedom and Dignity*. New York: Knopf.

Stinchcombe, A. L., 1978: *Theoretical Methods in Social History*. New York: Academic Press.

Tiger, L., 1969: *Men in Groups*. New York: Random House.

Vanberg, V., 1975: *Die zwei Soziologien: Individualismus und Kollektivismus in der Sozialtheorie*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Watkins, J. W. N., 1959: "Historical Explanation in the Social Sciences", in P. Gardiner (ed.), *Theories of History*. Glencoe, 111.: Free Press, s. 503-14.

Wilson, E. O., 1975: *Sociobiology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 1978: *On Human Nature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Sembolik Etkileşimcilik[1]

Hans Joas

Amerikan sosyolojisi ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki zafer adımlarının ardından kurulduğunda zaten tarihsel dönüm noktasını kısa bir süre önce geçmişti. Bu dönüm noktasından sonraki sosyolojik bir yaklaşım olarak Lazarsfeld ve Merton'ın görüşlerinin bileşiminde (Shils, 1970: 794) nicel-yönelimli ve sofistike bir empirik sosyal araştırma felsefî ve tarihsel bağlamından ve kökeninden koparılmış yapısal-işlevselci bir teoriyle bir araya getirilir ve bir 'orta boy' uygulama teorisine dönüştürülür. Bu bileşim karşımıza Avrupalı klâsik sosyologların mirasından değerli olan her şeyi bir araya getiren bir yaklaşım olarak çıkar ve bu mirası güvenilir bir uzman birikimli bilgi edinme teorisi ve yöntemi haznesine taşımaya çalışır. Disiplinin kimliğinin istikrarı, kesinlikle, sadece büyük bir güçlükle yeni bir sosyoloji imgesine dâhil edilebilecek geleneklerin bastırılması pahasına sağlanmıştır. Nitekim Parsons, ilk büyük çalışması *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nda (1968a) yüzlerce sayfada Durkheim, Weber ve Pareto'nun yorumlarıyla boğuşmasına rağmen, Alman idealizmi ve Marksizm'i tamamen yetersiz bir biçimde resmeder ve hatta Amerikan sosyal teori geleneklerini dikkate almaz. John Dewey ve George Herbert Mead'in pragmatist toplum felsefesine katkılarından veya Chicago Sosyoloji Okulu'nun öncü metodolojik başarıları ve bunların büyük ölçekli empirik araştırmalar açısından içerimlerinden tek bir kelime bile etmez. Amerikan düşüncesinde genel solcu veya Avrupa kaynaklı fikirlere karşı şüphecilik dikkate alınırsa, ortaya çıktıkları ülkede bile dikkate değer görülmeyen Amerikalı düşünceler ve araştırmaların başka yerlerde daha iyi ele alınması fazla beklenemezdi.

---

1 Bu yazı Almancadan Raymond Meyer, Palo Alto, Cal tarafından çevrilmiştir. Anselm Strauss'a makaleye katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ancak bu sembolik etkileşimci geleneğin tamamen öldüğü anlamına gelmez. Sosyalleşme konusundaki araştırmalardan suç ve kent sosyolojine, hatta meslekler sosyolojisine kadar birçok sosyolojik alt alanda Chicago geleneğinin çalışmaları önemli rol oynamış ve bu alanlarda sürdürülen araştırmaların üretkenliğine katkıda bulunmuştur. Bu geleneğin farklı bileşimleri, örneğin Mead'in benlik ve rol-alma kavramları, gerçek olarak alınan bir 'durum'un bütün unsurlarının davranış üzerindeki etkisini vurgulayan 'Thomas teoremi' ve 'biyografik yöntem' fikri standart sosyolojik bilgi haznesinin parçaları hâline gelmiştir. Bu geleneğin çoğu temsilcisi kendini göreli soyutlanmışlık içinde bulmuş veya ana-akım sosyolojiye az veya çok 'sadık muhalif' rolü oynamak zorunda kalmıştır. Bu gelenek 1960'larda, özellikle Herbert Blumer'in (1969) kazandırdığı biçimiyle neredeyse moda hâline gelmiş, ancak fenomenolojik ve yorumcu yaklaşım olarak adlandırılan diğer anlayışlarla teorik bir karışım içinde şekillenmiştir (Wilson, 1970). Oldukça yakın bir geçmişte, bu geleneğin mikro-sosyolojik olgulara geçici yoğunlaşmasını aşmaya ve onun öncülleri ve ilkelerini tarihini inceleyerek anlamaya çalışan birçok girişim gerçekleştirilmiştir.

Bu girişimler genelde iki farklı biçim almıştır. Bir yandan, neo-pozitivist bilim teorisine ve davranışçı psikolojiye doğru hareket sembolik etkileşimci geleneğin 'yapısal-olmayan eğilim'ini aşma vaadini vurgular.[2] Sosyolojik teorinin tarihi açısından bakıldığında, bu düşünce çizgisinin kendini kaynağı Peirce ve Mead olan ve Dewey aracılığıyla James'ten Blumer'e uzanan... nominalist ve realist görüşler arasında bir meta-teorik çatışmayla geçerli kılmaya çalıştığı görülür.[3] Öte yandan, bu gelenek içinde gerçekleştirilen somut araştırmalarda her zaman örtük olarak yer alan kabulleri ortaya koyma, onları tutarlı bir teori, yani 'müzakere edilen düzen' yaklaşımı içinde bir araya girişimleri vardır. Daha yakın dönem sembolik etkileşimci yazılarda da bizzat yapısalcı ve post-yapısalcı düşüncelerle ilgilenildiği gösterilebilir (Perinbanayagam, 1985).

Bu farklı eğilimler nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, hepsi kökleri Chicago Okulu'nda yatan sosyolojik geleneğin mirasını fiilen bir genel teorik tartışmaya dâhil etmeyi amaçlar. Fakat bu kesinlikle okulun tipik bir tutumu değildir. 20-30 yıldır Chicago sosyoloji geleneği sistematik bir teori geliştirmekle daha az ilgilenmiş ve çalışmalarını teorik olarak temellendirme girişimlerinden ziyade örnek araştırmalar ve sözlü aktarımlarla sürdürmüştür.

---

2 Bu yaklaşımın örnek ifadeleri McPhail and Rexroat (1979) ve Streyker'da (1980) bulunabilir. Streyker'ın kitabına ilişkin bir tartışma için, *bkz.* "Review Symposium", *Symbolic Interaction* 5, 1982: 141-172.

3 Bkz. Lewis and Smith, 1980. Bu kitap konusunda neredeyse tamamen olumsuz birkaç yorum pragmatizm ve sosyoloji arasındaki ilişki hakkındaki argümanlarla bağlantılıdır. Bunlardan bazıları: Blumer (1983), Johnson and Picou (1985), Miller (1982), Rochberg-Halton (1983).

Bu eğilim, hem sembolik etkileşimcilerin kendilerini algılama biçimlerinde bir referans noktası hem de onun tarihinin bir açıklaması hâline gelmiştir (Rock, 1979). Deyim yerindeyse, Parsons'ın suskunluğu da bu eğilimi kolaylaştırmıştır. Bu teorik kendini soyutlamanın kaynağında analitik teoriye karşı yanlış bir güvensizlik mi bulunduğunu (zira sembolik etkileşimciler empirik-olarak-temellendirilmiş bir program formüle etmeye çalışırlar [Glaser and Strauss, 1967]), yoksa basitçe Chicago Okulu teorisyenlerinin Parsons'ınki (veya Marksizm'in ve eleştirel teorininki) kadar yoğun, teorik ve tarihsel açıdan zengin –kapsam bakımından denk– yaklaşımlar karşısında yetersiz kalmaları mı yattığını söylemek zordur.

Sembolik etkileşimciliği inceleme güçlüklerinin kaynağında bu muğlâk konum vardır. Açıklamamızda sembolik etkileşimciliğin genelde nasıl anlaşıldığını kesinlikle ortaya koymamız gerekir. Bu sosyolojik ve sosyal psikolojik araştırma çizgisinin adı 1938'de Herbert Blumer tarafından konulmuştur. Onun ilgi odağını etkileşim süreçleri –doğrudan karşılıklı yönelimlerin karakterize ettiği toplumsal eylem– oluşturur ve bu süreçler araştırılırken "toplumsal eylemin sembolik doğası"nı vurgulayan özel bir etkileşim anlayışına dayanılır. Prototip örnek, eylemin sabit talimatların hareketlere dönüştüğü bir biçim kazanmadığı, aksine 'ilişkilerin tanımları'nın daha ziyade müştereken ve karşılıklı olarak ortaya konulduğu ve oluşturulduğu toplumsal ilişkilerdir. Böylece, toplumsal ilişkiler kesin sabitlik kazanmış tepkiler değil, aksine süregelen karşılıklı kabullere açık ve onlarla bağlantılı eylemler olarak görülür.

Fakat, sembolik etkileşimciliği bu merkezî önemde kavrayışla ve onun ürünü olan teorik ve metodolojik tercihlerle sınırlandırmak kesinlikle yanlıştır. Bu ilk sunuş düzeyinin ötesine geçebilmek için sembolik etkileşimciliğin genel bir eleştirisinin yapılması gerekir. Sembolik etkileşimcilik esasen ilgilerini doğrudan kişiler arası olgularla sınırlandırmakla eleştirilmiştir. Ancak ayrıca güç ve egemenlikle ilişkili sorunları göz ardı etmekle eleştirilmiştir. Burada sembolik etkileşimciliğe atfedilen bir görüş, makro toplumsal ilişkileri hem yaşantı-dünyasının sosyallik ufkuna, hem de doğaya genel hâkimiyetin kesinlikle farkında olmamaya indirgediği veya genel toplumsal koşulların ilgili toplumsal eylemler içinde yer alanların eylemleri ve yönelimleriyle bağlantı içinde özerkleşebileceklerini varsaydığıdır. Çoğu kez en azından belirli ölçülerde Herbert Blumer'in programına ve bu programı benimseyen sosyologların görüşlerine uysa bile, bu araştırma çizgisinin ürettiği teorik ve empirik çalışmaların kapsamı göz önünde bulundurulduğunda söz konusu eleştirilerin haklılığı kuşkuludur.

Zira sembolik etkileşimciliğin gerçek önemi ve potansiyel teorik üretkenliği sadece –bazı yönleri ortadan kalkarken bazılarının varlığını sürdürdüğü– eski Chicago Okulu temelinde incelenerek anlaşılabilir. Dolayısıyla, sembolik

etkileşimciliğe ilişkin bu görüş ona dair izleyen açıklamanın bir başka aşamasını oluşturur. Sembolik etkileşimcilik, Chicago Üniversitesi'nde disiplinin uygun kurumlaşma dönemi olan 1890-1940 yılları arasında Amerikan sosyolojisi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuş, aralarında zayıf ilişkiler bulunan teorisyenler, sosyal araştırmacılar ve sosyal reformcular ağının devamı olarak görülür. Kuşkusuz, bu okul belirli temel teorisyenlere veya açıkça tanımlanmış bir araştırma programına sahip değildi; Chicago Okulu daha ziyade birbirinden çok fazla etkilenmeyen sofistike ve sınırlı sayıda önemli düşünür ve araştırmacı etrafında oluşmuştu.

Nitekim, bu okul hakkında, onun teorik sistemini içermesi gereken bir açıklamanın üyelerinin paylaştıkları kabullerin temel yapısını ortaya koyması ve bunu okul mutlak homojenliğe veya zamansal sürekliliğe sahipmiş izlenimi yaratmadan başarması gerekir. Ancak böyle bir girişim temel bir güçlük içerir. Bu güçlük, daha ziyade, Chicago Okulu'nun hızlı sanayileşme ve kentleşme koşullarında reformcu siyasal demokratik imkânlara ve bilim-öncesi deneysel bilgi kaynaklarına büyük önem verirken sosyolojiyi empirik bir bilime dönüştürme çabalarının bir bileşimi olmasından ve bizzat sadece pragmatist bir toplum felsefesine içkin bazı imkânların –teorik açıdan– gerçekleşmesi olmasından kaynaklanır.

Bu yüzden, elinizdeki incelemenin üçüncü boyutunu Chicago Okulu ve sembolik etkileşimciliğin felsefî kaynağı olarak pragmatizmi yeniden inşa girişimi oluşturacaktır. Kuşkusuz bu yeniden inşa girişimi daha fazla geçerlilik ve kalıcılığın esasen felsefî kavramların geliştirilmesiyle sağlanabileceği anlamına gelmez. Amaçlanan şey, daha ziyade, pragmatist felsefede günümüz sosyolojisinde teorik olarak çalışanlar açısından eylem ve toplumsal düzen teorileri konusunda büyük öneme sahip olabilecek temel düşünceler bulunabileceğini göstermektir. Bir eylem ve toplumsal düzen teorisinin bu temelleri sosyolojide yeterince bir araya getirilmemiştir. Chicago Okulu ve sembolik etkileşimci gelenek önemlerini büyük ölçüde bu temel düşünceleri somut sosyal bilimsel teorilere ve empirik araştırmalara dönüştürmelerine borçludur. Ancak, bu dönüştürme parça parça gerçekleştirilmiştir ve bu geleneğin çözüme kavuşturamadığı bazı problemler onun hareket noktası yeniden ele alınarak çözülebilir. Bu yüzden, izleyen açıklama pragmatizmin sosyal teori açısından önemi analiz edilerek başlar. Bu analizin ardından, sosyolojik pragmatizmin en önemli gelişme evrelerini ve günümüzdeki durumunu W. I. Thomas, Robert Park, Herbert Blumer ve Everet Hughes'un çalışmalarında sunulduğu biçimiyle ele alacağım. Pragmatist sosyoloji okulu üzerine bu incelemeyi, bu geleneğin çağdaş teorinin inşası açısından sunabileceği imkânlar üzerine teorik bir değerlendirmeyle bitireceğim.

I. Chicago Okulu'nun Felsefî Kaynağı Olarak Pragmatizm

Pragmatizm bir eylem felsefesidir. Ancak o kendi eylem modelini, Parsons'ta –ve en azından onun yorumunda– yapılanın aksine, klâsik sosyolog düşünürlere başvurarak ve aşağıdaki soru etrafında geliştirmez: toplumsal düzenin yadsınamaz ancak faydacı bir çerçevede açıklanamayan gerçekliğini teorik olarak kavrayabilmek için, bireysel amaçlarına rasyonel bir biçimde ulaşmaya çalışan faydacı soyut aktör fikrine hangi boyutların eklenmesi gerekir? Pragmatizm faydacılığı en az klâsik sosyolog teorisyenler kadar eleştirir. Fakat faydacılığa eylem ve toplumsal düzen problemi konusunda değil, eylem ve bilinç problemi konusunda karşı çıkar. Pragmatizm Kartezyen düalizmleri aşmak için bir eylem anlayışı geliştirir. Bu girişimin ürünü faydacılıktakinden kökten farklı bir amaçlılık ve sosyallik anlayışıdır. Rasyonalite kavramı ve rasyonel düşünme tarzının normatif ideali teorik olarak 'kendini-düzenleyen eylem' fikri içinde kavranabilir. Bu yüzden, pragmatizmin toplumsal düzen teorisi kollektif olarak kendini-düzenleme ve problem-çözme anlamında bir sosyal kontrol anlayışına dayanır. Bu toplumsal düzen anlayışı demokrasilerde ve bilim adamları topluluklarındaki iletişimlerin yapısı hakkında düşünceler tarafından biçimlendirilmiştir. Pragmatizm siyasal felsefesinin ve bu felsefe üzerine kurulu sosyolojinin ele aldığı temel araştırma problemlerinden birinin kaynağı, modern toplumlarda demokratik düzen tipinin gerçek önemidir. Artık bu konuları ayrıntılı bir biçimde ele alabiliriz.

Bireyin modern çağın başlarında yer alan hâkim kurumlar ve düşüncelerin kendiliğinden geçerlilikleri ve otoritelerinden özgürleşmesinin en uç ve en kesin ifadesi René Descartes'ın düşüncesinde yer alır. O, bireyin, düşüncenin kendinden-açık kesinliğinden şüphe etme ve felsefenin kesin temeli olarak egoyu görmekten kuşkulanma hakkını yüceltir. Böylece kuşkusuz, dünyanın bireysel bilinç üzerindeki, bu dünyanın bir bileşeni olarak düşünen egonun bedeni üzerindeki ve dünyadaki diğer düşünen özneler üzerindeki açık, kesin kendiliğinden mevcudiyeti sorgulanır. Epistemolojik-yönelimli bir felsefe böylece bilimler *karşısında* temel olduğu iddiasını kanıtlayabilir. Ancak aynı zamanda, dünyayı, bedeni ve egonun karşısında 'sen'i, özneyi 'düşünen ego' temelinde inşa etmenin güç –veya imkânsız– olduğu ortaya çıkar. Pragmatizmin merkezî fikri tüm bu program temelinde inşa edilir. Pragmatist Kartezyen şüphenin anlamlılığını şüphe içinde konumlandırır.

> Tam kuşkuyla başlayamayız. Felsefe araştırmasına girdiğimizde fiilen sahip olduğumuz bütün ön-yargılarla başlamamız gerekir. Bu ön-yargılar bir genel ilkeyle ortadan kalkmaz, zira karşımıza sorgulanabilecek tarzda çıkmazlar. Dolayısıyla, bu ilk şüphecilik, gerçek kuşku değil, sadece kendini aldatma olacaktır: Kartezyen yönteme bağlı kalan biri benimsediği bütün inançları formel olarak kavrayıncaya

> kadar asla ikna olmayacaktır. Bu yüzden, Kuzey Kutbuna gitmek için kullanışlı bir başlangıç noktası bir meridyen üzerinde düzenli olarak ilerleyerek İstanbul'a dönmek için kullanışsız olacaktır. Kişinin, kendi araştırmaları sırasında, inanarak başladığı şeyden kuşku duymak için bir neden bulabileceği doğru olmasına rağmen, bu durumda kişi Kartezyen ilke üzerine bir açıklama nedeniyle değil, ona ilişkin pozitif bir nedeni bulunduğu için şüphe eder (Peirce, 1934: 156 ve devamı).

Kartezyen kuşku konusundaki bu eleştiri düşünen egonun özgürleşmeci iddiası karşısında sorgulanmayan otoriteleri savunmaktan başka bir şeydir; o *gerçek* kuşkuyu, yani bilmeyi gerçek-problem durumlarıyla temellendirmeyi savunmaktır. Kartezyen yaklaşımın yönlendirici fikri 'kuşku duyan soyut ego' kavramının yerine eylem sırasında karşılaşılan gerçek problemlerle başa çıkma amacıyla müşterek doğruluk arayışı fikri geçirilir. Bu dönüşüme Descartes'ın felsefesindekine benzer tarihsel bir önem atfetmek ayartıcı olabilir.

Felsefî düşüncenin yönlendirici fikrindeki bu dönüşümün sonuçları oldukça kapsamlıdır. Gerçekte bilme ve gerçeklik arasındaki tüm ilişki değişir. Doğruluk kavramı artık gerçekliğin zihinde –bir kopya metaforuyla anlaşılabilecek– doğru bir temsilini ifade etmez; daha ziyade, belirli bir ortamla ilişki içinde eylem gücünde artışı ifade eder. Böylece, bütün bilme evrelerinin, duyusal algılardan mantıksal çıkarımlara ve 'üzerinde düşünme'ye kadar, yeniden değerlendirilmesi gerekir. Charles Peirce bu programı uygulamaya başlar. James onu birçok probleme, esasen dinsel veya varoluşsal bir doğaya uygular. Bu problemlerin bağlayıcı evrensel çözümlerini bulmanın imkânsızlığını göstermek isteyen James pragmatizmin temel fikrini kesinlikle daraltır ve böylece zayıflatır. Peirce'ın aksine, doğruluk kriterini eylemin genellikle ortaya çıkması beklenebilecek sonuçlarından ziyade fiilen ortaya çıkan sonuçları temelinde formüle eder. James, kendi psikolojik yaklaşımının hareket noktası olarak eylemi değil aksine saf bilinçli deneyimler akışını almasına rağmen, öznenin amacının bir fonksiyonu olarak 'algıda seçiciliği' ve 'dikkatin odaklanması'nı vurgulayan derin ve etkili analizler geliştirmiştir. Peirce sosyologları neredeyse hiç etkilemezken, James'in yazıları oldukça etkili olmuş, büyük ölçüde yayılmış ve esasen bunları öznel deneyimlerin ince ayrıntılarına odaklanarak sergilemiştir. Pragmatizm sosyoloji üzerinde kesin etkisini sadece John Dewey ve George Herbert Mead sayesinde göstermiştir. Başlarda 'doğallaştırılmış' Hegelci bir program geliştirmeye, yani Hegelciliği doğadaki evrimci süreçler temelinde yeniden biçimlendirmeye çalışan ve böylece, Feuerbach gibi,[4] düşünce üzerindeki Kartezyen kısıtlılıkları aştıklarını düşünen bu iki adam pragmatizmin biyolojik ve sosyal bilimler üzerinde yeniden temellendirilmesinin merkezî önemini kabul eder.

---

4 Feuerbach üzerine, *bkz.* Honneth and Jonas, 1980.

Pragmatizmi yeniden temellendirme çabası başlarda bir işlevselci psikoloji biçimi kazanmıştır. İşlevselci psikolojinin amacı –sadece bilişsel değil– bütün psişik işlemler ve süreçleri öznelerin davranışları sırasında karşılaştıkları problemlerin çözümleri açısından işlevsellikleri temelinde yorumlamaktı. Bu girişim, psişik olguların yorumları konusundaki geleneksel epistemolojik yaklaşımları olduğu kadar, bu günü geçmiş felsefî görüşlerin az veya çok cisimleşmeleri olan bütün psikolojileri eleştirmekti. Bu yeni yaklaşımın en ünlü belgesi John Dewey'nin 1896'da yayınlanan "Refleksler Psikolojideki Kavramlardır." isimli öncü makalesidir (Dewey, 1972); bununla beraber pragmatizm üzerine en kapsamlı inceleme George Herbert Mead'in uzun ancak çok az bilinen araştırması "Psişiğin Tanımı"dır (1903).

Dewey araştırma-nesnesi olarak çevresel uyarıcılar ile organizmanın tepkileri arasındaki yasa-benzeri nedensel ilişkilerin ortaya konulmasını alan psikolojiye karşıdır. O, haklı olarak, eylemleri ardışık bir "dışsal uyaran", "bu uyaranın zihinde işlenmesi" ve "dışsal tepki sergileme" evrelerinden oluşan eylemler dizisi olarak alamayacağımızı düşünür. Bu 'refleks arkı'[5] modelinin karşısına 'eylemin bütünlüğü' fikrini koyar: uyaranın eylem temelinde tanımlanan bağlam içinde anlamlı olmasını belirleyen faktör bizzat eylemdir. Dewey'e göre, refleks arkı modeli temelinde bir eylemin ayrı şeyler olarak alınan unsurları daha ziyade eylem içindeki işlevsel ayrımlardır; kesintiye uğradığında süregelen bir eylemin bütünlüğü bozulur, dolayısıyla bu ayrımların işlevsellikleri eylem kesintiye uğradığında açıkça gözlenir. Doğası *bilinmediğinde* duyum öznenin bilinçli farkındalığına bir dışsal uyaran olarak girer; ve aslında bir tepki zorunluluğunun farkına nasıl tepki vermemiz gerektiğini *bilmediğimizde* varırız. Bundan dolayı, Mead'e göre psişik "nesne-uyaran olarak karakterinin objesini yoksun bırakan çatışan itkilerin doğrudan bilincinde olduğumuz, bir öznellik tutumunu benimsediğimiz sürece bizden bağımsızlaşan deneyim evresi"dir; ancak bu sırada yeni bir 'nesne-uyaran' özne 'bireysel ben'i nesne 'sosyal ben'den bağımsız olarak tanımlayan bir yeniden inşa etkinliği nedeniyle ortaya çıkar (1903: 109).

Kuşkusuz Dewey ve Mead'in eleştiri hedefi, burada ifade edildiği biçimiyle, esasen eylemi çevre tarafından belirlenen davranışlara indirgeyen teorilerdir. Bununla beraber, onların eleştirilerinde kullandıkları eylem modeli, ayrıca, eylemi önceden belirlenmiş amaçların gerçekleştirilmesi olarak gören teoriler karşısında 'yönelmişliğin anlamı'ndaki değişikliklere işaret

---

5 Sinir sisteminde motor ve duyusal aktivitenin birbirini tamamlamasından oluşan temel birim. Bir refleks döngüsü beş kısımdan oluşur: 1) Dış veya iç ortamdaki fiziksel değişimi alan duyu organı, 2) Uyarımı refleks merkezine taşıyan *aferent* (getirici) nöron, 3) Merkezî bütünlüğü sağlayan m. spinalis veya beyindeki merkez, 4) Refleks cevabı çevreye taşıyan eferent (götürücü) nöron, 5) Cevabı sağlayan efektör organ http://www.itfnoroloji.org/semi1/refleks.htm -Çev. n.

eder. Kesinlikle bütün psişik işlemleri eylem açısından işlevsellikleri ışığında ele alan pragmatizm bir 'amacın oluşumu'nun *aslında* eylem bağlamları dışında ortaya çıkan bir 'bilinç edimi' olduğunu kabul etmeyi imkânsız kılar. Daha ziyade, bir 'amacın oluşumu' sadece bazı farklı biçimlerde yönelinen davranışlar karşısında ortaya çıkan dirençler 'üzerinde düşünme'nin sonucu olabilir. Dolayısıyla, eyleme yol açan bütün itkiler ve içtepilere aynı anda tepki vermenin imkânsızlığının kanıtı, bir amaç olarak yer alabilecek baskın bir güdünün tercih edilmesinin diğer güdüleri hâkimiyetine alması veya onların sadece tâbi bir tarzda etkili olmalarını sağlamasıdır.

Bununla beraber, belirli bir amaca bu tür bir açık yönelim kesinlikle alışılmış bir durum değildir. Doğası gereği, eylem sadece sabit bir amaca sahip değildir. Hatta algılarımızı eylem kapasitelerimiz ve imkânlarımız biçimlendirir. Birey dürtüleri ve duyarlıklarının zenginliğini sadece kendisinin veya bir başkasının kısıtlaması altında belirli bir amaca yönelik açık bir eylem çizgisi içinde olduğunda sınırlandıracaktır. Dewey ve Mead çocuk oyunlarıyla, sadece eğitim reformu nedeniyle değil, aynı zamanda bu tür oyunlar ayrıca –açık amaçlara ulaşma baskısının çok az olduğu– bir eylem modeli olarak hizmet ettiği için ilgilenmiştir. Onlar, deneyimler üzerine analizlerinde, eylemle ilgili problemlerin yeni eylem imkânları icat edilerek aşılması olarak 'yaratıcı zekâ' tanımı geliştirmişlerdir; bununla beraber, bu icat veya yaratıcılık oyun olarak adlandırılan eylem biçiminin bilinçli olarak yönlendirilmesini, alternatif eylem akışlarını gerçekleştirebilmeyi gerektirir. Dewey ve Mead'in düşüncesinin gelişimindeki bu noktada, pragmatist eylem teorisinin, faydacı yaklaşımın aksine, hem yeni olgu alanlarına yolu açtığı hem de alanlar olarak bilinen şeyi yeniden ele almayı zorunlu kıldığı ve böylece klâsik sosyologların faydacılık eleştirilerinde benzeri olmayan bir şeyi başardığı açıktır.

Artık pragmatistlerin eylem modeline üç muhtemel itirazı kısaca ele alabiliriz. Pragmatizmin oyun ve yaratıcılığın önemi konusunda yukarıda vurguladığı hususlar dikkate alınırsa, bu modelin eylem kavramını araçsalcı ve aktivist bir tarzda daralttığı eleştirisi büyük ölçüde geçersizdir. Kesinlikle öznenin deneyimi pasif bir biçimde benimsediği ve deneyimin belirli bir 'anda' tamamlandığının kanıtlandığı iddiası en güçlü biçimde Dewey'nin estetik üzerine yazılarında çürütülmüştür (Dewey, 1934). Ona göre, pragmatizm de "eylemi amaçlı davranışla özdeşleştiren ve amaçları oldukça dar bir biçimde ve 'pratik tepkiler' olarak anlayan" Amerikan yaşamının farklı yönlerini başka yaklaşımlar kadar eleştirir (Dewey, 1931: 6). Bu yüzden, felsefî düşüncenin hareket noktası olarak eylemin seçilmesi bu dünyanın sadece aktörlerin niyetlerine tâbi bir materyal olarak görülmesi anlamına gelmez; bu itiraz yine de kesinlikle aşılması gereken Kartezyen düalizme dayanmaktadır. Dünyanın ve bizlerin nitel dolaysızlığı kendini sadece eylem içinde gösterir.

Sonraki anlaşılabilir itiraza göre, pragmatist eylem modelinde bilincin 'mevcut an'la sınırlandırılması yanlıştır. Bu eleştiri pragmatist eylem modelinde 'alışkanlıklar'a tanınan merkezî önem vurgulanarak çürütülebilir. Eylem-problemlerinin çözümleri aktörlerin bilinçlerinde önceden saklı [hazır] değildir, aksine rutin bir karaktere sahip, oluşumları sırasında aktörlerin bilinçleri dışında işleyen yeni eylemler için geliştirilir. Rutinler ve 'alışkanlıklar'ı etkisiz kılan ve yeni öğrenmeleri gerektiren şey sadece yeni eylem-problemidir.

Üçüncü ve pragmatist toplum felsefesi açısından cevabı en zor eleştiri, onun eylem modelinin aktörün çevresindeki nesnelerle ilişkisini aynı ortamı paylaştığı diğer öznelerle ilişkisinden ayırt etmeyi engelleyecek ölçüde genel olduğu iddiasıdır. Başlarda, sadece, Kartezyen egonun kollektif problem-çözmenin şekillendirdiği bir topluluğa dönüştüğü iddia edilir. Peirce, kesinlikle, kendi "eleştirel bilim adamları topluluğu" fikrini teorik modeliyle bütün bilmelerin sembollere dayandığını ilân ederek ilişkilendirebilmiştir. Onun göstergeler teorisi, 'gösterilen nesne' ve 'gösterge taşıyıcı'nın nitel özelliği fikrinin yanı sıra, niyetini bir başkasına veya kendisine aktarmak isteyen bir öznenin 'yorumlayıcı bilinci' fikrini içerir.[6]

Bununla beraber, Peirce aslında kendisiyle ve diğerleriyle iletişim hâlinde bir özne teorisi ortaya koyamaz. Bir 'sosyal' veya 'sosyolojik pragmatizm'[7] zorunluluğunu ilk kez Cooley vurgular ve bir benlik ve birincil gruplara bağımlılığı teorisi geliştirir. Cooley teorisini açımlarken yine de oldukça tutarsız bir biçimde ilerler. Bilinci eylem içinde mantıksal olarak temellendirmez ve bir 'bilişsel benlik teorisi'nden ziyade 'duygusal benlik teorisi' geliştirir. Pragmatist bir toplumsal etkileşim durumları ve bireysel self-refleksiyon analizi geliştirilmesi pragmatist felsefeyi karşı-faydacı bir sosyal psikoloji ve sosyolojiyle ilişkilendirmek açısından merkezî öneme sahipti. George Herbert Mead bedensel hareketler ve dilsel iletişimin kökenleri hakkındaki analizinde bu problemi Dewey'den oldukça uzak bir biçimde ele alır ve çözümünü adım adım ortaya koyar. Ve bu problemi çözdüğü düşünüldüğü için Mead Chicago Okulu'nun stratejik önemde temel bir şahsiyeti hâline gelir. Önerdiği çözüm eleştirilere açık olmasına ve sosyologlar kesinlikle düşüncelerini yakından tanımasına rağmen, Mead'in yazıları önemini korumuştur.

---

6 Peirce'ın yaklaşımını yapısalcı teoriden ayıran ilginç bir pragmatist göstergeler teorisi Rochberg-Halton (1982) tarafından ortaya konulmuştur.

7 Charles H. Cooley ("Sosyal, sosyolojik bir pragmatizm işlemeye devam eder veya muhtemelen bana göre işlerliktedir" akt. Jandy, 1942: 110). Mead'in Cooley eleştirisine bakınız: Mead (1930).

Mead'in katkısını[8] toplumun önceliğini vurgulayarak birey ve toplum arasındaki ilişkinin basitçe tersine çevrilmesi olarak anlamak yanlış olacaktır. Onun gerçek başarısı, daha ziyade, probleme bakış biçiminin temelden değişmesinde etkili olmasıdır. Mead, tamamen pragmatist bir ruh içinde, ortamdaki nesnelere baskın ilginin eylemin başarılı bir biçimde sürmesini yeterince sağlayamadığı 'eylem durumu tipi'ni araştırır. Mead'in aklında aslında kişiler-arası eylem-problemleri vardır. Toplumsal durumlarda birey karşısındaki için bir uyaran kaynağıdır. Bu yüzden, kendi eylem biçimi konusunda dikkatli olması gerekir, zira eylemleri karşısındakinin belirli tepkiler vermesine yol açar ve dolayısıyla bu tepkiler onun eylemlerini sürdürmesinin koşullarını oluşturur. Bu tip durumlarda sadece bilince değil, 'benlik bilinci'ne de gerek vardır. Mead bu self-refleksivite analiziyle Alman idealizminin mirasını pragmatist temellerde yeniden inşa etmeye çalışır.

Mead self-refleksiviteyle ilişkili koşulları bilhassa insanlar-arası iletişim ve sosyalliğin kökenleri üzerine bir teoriden hareketle ortaya koyar. 1910'larda yazdığı bir dizi makalede, 'sembolik olarak dolayımlanmış etkileşim' teorisinin temellerini adım adım ortaya koyar. Ona göre, eylemin bedensel göstergeler aracılığıyla belirli evrelerden geçerek şekillenmesi bireyin kendi eylemlerine tepki vermesini, böylece eylemlerini diğerlerinin eylemleri sayesinde sergilemesini ve kendi eylemlerini diğerlerinin somut tepkilerini dikkate alacak biçimde öngörerek sergilemesini mümkün kılar. İnsanlar davranışlarında diğerlerinin muhtemel tepkilerini dikkate alırlar: karşılıklı davranış beklentileri örüntüleri semboller aracılığıyla biçimlendirilir, bununla beraber davranış örüntüleri her zaman etkileşimin akışı sırasında, ilgili beklentilerin doğrulanmasıyla şekillenir.

Bu keşfin kavramsal sonuçları (örneğin, rol-alma, benlik, genelleştirilmiş diğeri kavramları) yeterince bilinmektedir. Fakat bu kavramlara ilişkin açıklamalara burada değinmeyeceğiz. Mevcut açıklamamız açısından daha önemli olan, Mead'in kendi yaklaşımının kapsamını bilişsel problemler alanını da içerecek biçimde genişletmesidir. Mead, bu pragmatist 'sosyale dönüş' temelinde,[9] fizik nesnenin, beden imgesinin ve öznel zamansallığın inşasına ilişkin yeni bir yorum geliştirir. Bu katkılar, birlikte, eylemi özdenetim içeren bir davranış olarak anlamayı ve özdenetimi pragmatizmin rasyonalite anlayışındakinin aksine salt araçsal bir şey olarak görmemeyi mümkün kılar.

Mead özellikle sembolik etkileşimin ve self-refleksivitenin koşullarını ortaya koyar. Onun analizlerini, esasen, Peirce'ın "bilim adamları topluluğu

---

8 *Bkz.* Mead (1934) ve Joas (1985a). Mead'in ortaya koyduğu perspektifteki değişmenin sosyoloji açısından önemini anlamaya katkıda bulunan ve Mead'in etkisi altında yazılmış bir doktora tezi Bedenhafer'a (1929-21) aittir.

9 Beden imgesinin inşasını daha önce incelemiştim (Joas, 1983).

içinde özgür ve sınırlandırılmamış iletişim" hakkındaki fikirleriyle bir araya getirilmiş demokratik özyönetim ideali üzerine kurulu ideal bir normatif 'toplumsal düzenin yapısı' anlayışı yönlendirir. Ancak, Mead çalışmasının merkezî teorik kısımlarında bu fikri ayrıca sosyolojik açıdan kullanışlı bir toplum teorisi geliştirmek için kullanmaz. Bu yönde girişimler daha genelde onun siyasal köşe yazılarında bulunabilir.

John Dewey bu fikirleri makalelerinde, özellikle *Kamu ve Problemleri* (1927) adlı kitabında daha ileri düzeyde ortaya koyar.[10] Dewey hareket noktası olarak kollektif eylem sürecini aldığı bir teoriyi savunur. Kollektif eylem sırasında belirli problemlerle karşılaşılır ve –'eyleyen kollektivite'nin refleksif olarak hareket etmesini gerektiren– niyetlenilmemiş veya beklenilmeyen sonuçlar ortaya çıkar. Eylemin sonuçları müşterek standartlar çerçevesi içinde algılanır, yorumlanır, değerlendirilir ve gelecek eylemlere hazırlık içinde sadece bu görevleri yüklenen kurumlar tarafından değil, eylemin sonuçlarından etkilenen bütün bireyler ve kollektiviteler tarafından da göz önünde bulundurulur. Kollektif eylemin sonuçlarını yorumlama ve değerlendirme sürecinde ilgili herkes arasındaki iletişim merkezî bir rol oynar; bu sonuçlardan etkilenen ve ilişkili herkes iletişime katılmaya güdülenir. Bu yüzden, Dewey siyaset felsefesinde bireyler ve devlet arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğunu varsaymaz, aksine hareket noktası olarak grup eyleminin iç problemlerini alır. Temelinde bir grup eylemi yatan kamuda, hem bağımsız devlet hem de özerk bireyler bu tür eylemin sonuçlarından etkilenen ve ilişkili herkes tarafından 'iletişim topluluğu' olarak inşa edilir.

Bu teorik modelde, topluluğun problemlerini çözmek amacıyla kurulan iletişim toplumsal düzenin temel bir koşulu hâline gelir. Bu durum söz konusu anlayış rakip toplumsal düzen teorileriyle karşılaştırıldığında daha açık bir biçimde görülür. Bu şekilde anlaşıldığında, toplumsal düzen ile üyelerinin "benzer zihniyete sahip" olmaları gerekmez; insanlar arasındaki iletişimi bireysel biriciklik ile semboller sisteminin paylaşılması veya genel kabul görmesi ve kullanılması arasındaki ilişki sağlar. Dewey siyaset felsefesinde, ayrıca, toplumsal bütünleşmeyi sadece dışsal otoritelerin eylemlerinden etkilenen bir şey olarak kavrayan Hobbescu düşünce geleneğini eleştirir.

Son olarak, Dewey, Cooley'nin erken dönem düşüncelerinde olduğu gibi, açıkça piyasanın 'doğallaştırılması'na ve onun kendini-düzenleyen, problem-çözen bir mekanizma olarak anlaşılmasına açıkça karşıdır. İktisadî amaçlara sahip eylemler arasındaki karşılıklı bağlantıların sonuçları kollektif bir yorumu ve değerlendirmeyi gerektirir. Bu düşünürler 'sosyal kontrol' kavramını

10 Standart pragmatizm açıklamalarının çoğu siyaset teorisiyle ve pragmatizmin sosyal bilimlerde uygulanması imkânlarıyla ilişkili konularda fazla yardımcı olmadığı için, burada dikkati Rucker (1969) ve White'ın (1957) çalışmalarına çekmek istiyorum.

kullanış biçimlerinde, toplumsal uyumun sağlanmasına değil, daha ziyade bilinçli kendini-düzenlemeye, kollektif problemlerin çözümü olarak iletişim ve anlama aracılığıyla kendini-yönetme hakkına işaret ederler. Bu yüzden, bu toplumsal düzen teorisinde 'sosyal kontrol' kavramı eylem teorisindeki 'özdenetim' kavramına karşılık gelir.[11] İki kavram da değerlerden-arınık bir betimleme amacıyla kullanılmaz. Onlar, daha ziyade, hem eylemlerin hem de toplumsal düzenin rasyonalitesini değerlendirecek kriterleri barındırırlar. Fakat bu onların sadece değerleyici kavramlar oldukları anlamına gelmez. Bu kavramların açıklayıcı güçleri kesinlikle insan eylemleri ve toplumların somut analizlerinde gözlenir. Bir yandan pragmatist toplum felsefesinde sosyal bilim araştırmaları ve teori inşasıyla ilişkili temel kavramlar bütünü sunulurken, öte yandan sosyal bilimlere büyük bir ahlâkî ve siyasal önem atfedilir. Zira sosyal bilimlerin kollektif eylem potansiyellerini geliştirmede toplumlar ve topluluklara yardımcı oldukları ve metafizik kesinliğini tamamen kaybeden dünyada insanlığın problemlerinin kollektif olarak kabulü, tartışılması ve çözüme kavuşturulmasıyla genel toplumsal dayanışmanın artmasına kesin önemde katkıda bulundukları varsayılır.

II. Chicago Okulu'nun Gelişimi

Eski Chicago Okulu'nun düşünceleri ve çalışmalarının teorik içeriğini inceleyenlerin bu araştırmacılar ve düşünürler grubunun gerçek başarılarını değerlendirebilmek için okul hakkındaki yanlış anlamalardan kurtulmaları gerekir.[12]

Bu yanlış anlamalardan ilki, Chicago Okulu'nun özellikle empirik bir yönelime sahip olduğu ve hem kendi araştırmalarının sonuçlarını teorik olarak sistemleştirmeyi başaramadığı hem de bu teorik sonuçların kendi araştırmalarının ürünleri olduklarını göremediğidir. Bu değerlendirme pragmatist ruha sadık kalan bu okul empirik araştırmaya büyük önem atfettiği sürece geçerlidir. Chicago Okulu sosyal bilimler tarihinde sosyolojinin ilk yıllarındaki spekülâtif evrimci toplum felsefesi ile modern empirik sosyal bilim arasında bir yerde durur. Ayrıca, okulun geçmişine bakıldığında çoğunlukla, kalıcı teorik incelemelerden ziyade, yarı-etnografik araştırmalar mozaiği üretildiği görülür. Ancak bu gerçek Chicago Okulu'nun çalışmalarının en azından zımnî bir ortak teorik çerçeveye sahip olmadığı izlenimine yol açmamalıdır. Her araştırmada kesinlikle aynı olmasa da, Chicago Okulu'nun pragmatizminin

11 Bu konuda Janowitz'in makalesine (1975-76) bakınız.

12 Erken dönem Amerikan sosyolojisi için, bkz. Hinkle, 1963; 1980. Amerikan sosyolojisinin klâsik Avrupalı sosyal teorilerden bağımsız özellikleri için, bkz. Sutherland, 1978.

zımnî –açık bir meta-teorik temellendirmeye fazla elverişli olmayan– genel teorik çerçevesi onun tekil temel teoremlerinden hareketle ortaya konulabilir.

Bu değerlendirme Chicago Okulu'nun sadece sosyal reformların gerçekleştirilmesiyle ilgilendiği veya bu doğasının az veya çok lâikleşmiş bir Protestan reformizmi içerdiği inancı kadar hatalıdır.[13] Bu açıdan, ayrıca, okulun sosyal bilim tarihinde bir ara konumda, yani sosyal bilimlerde uzmanlaşmanın olmadığı ve tam anlamıyla geliştiği iki farklı konum arasında bir yerde bulunduğu söylenebilir. Chicago Okulu'nun bütün merkezî şahsiyetleri uzman meslekî standartlardan yoksun bir biçimde gerçekleştirilen, sadece halkın sosyal problemlerin varlığı ve kapsamının bilincine varmasını amaçlayan sosyal araştırmalara karşıdır. Onlar, ayrıca, sosyal bilimlerde uzmanlaşma aslında ileri araştırma yöntemlerini ve –saf reformizmin aksine– evrenselci bir çerçeveye dayanmayı gerektirmesine rağmen, bu uzmanlaşmanın bilim dışındaki bütün buyrukların kenara itilmesini gerektirmediğinin farkındadırlar. Son olarak, Chicago Okulu'nun Hıristiyan karakterine Thomas ve Mead gibi önemli üyelerin düşünceleri ve yazılarında kesinlikle rastlanmaz. Ne de, okulun çoğu üyesinin Püritenliğe büyük ölçüde karşı salt lâik bir Hıristiyanlığı benimsediği söylenebilir.

Üçüncü bir yanlış değerlendirmeye göre, Chicago Okulu Avrupalı düşünürlerin yazıları üzerine incelemelerin ve onların fikirlerinin benimsenmesinin ürünüdür. Her şeyden öte (Dilthey, Windelband, Rickert, Tönnies ve Simmel'in temsil ettiği) tarihsicilikten sosyolojiye geçişteki biçimiyle Alman düşüncesinin ve –uluslar veya halkların kültürel hayatını açıklamaya çalışan– Alman etnolojisi ve halk psikolojisinin (*Völkerpsychologie*) okulun önemli şahsiyetleri üzerinde biçimlendirici bir etkiye sahip olduğu kesinlikle doğrudur. İlgi odağı daha ziyade Durkheim, Tönnies ve Simmel'in sosyolojik teorileri olmuştur. Özelde, bu okulun üyeleri ile ne toplumu salt bireyler toplamına indirgeyen ne de tamamen bireyleri aşan bir kendilik olarak şeyleştiren Simmel'in düşünceleri arasında yakın ilişkiler olmasına rağmen,[14] Chicago Okulu'nun fikirlerinin kaynağında Simmel'in düşüncesi olduğunu öne sürmek ve hatta bu dönemde Avrupa sosyal bilim düşüncesinin genel üstünlüğe sahip olduğunu varsaymak tamamen yanıltıcıdır. Chicago Okulu'nun teorik çerçevesinin kökeninde pragmatist toplum felsefesinin bulunduğu doğruysa, onun başlangıç noktasında Avrupa felsefesi değil, gerçekte Amerikan bir düşünce okulunun yer aldığı gösterilebilir. Parsons daha sonra Cooley, Thomas ve öncelikle Mead'in klâsik Avrupalı teorisyenler üzerinde önemli etkiye sa-

13 Temel yazarların oldukça yeni çalışmalarında bile bu türden yanlış yorumlara rastlamak mümkündür: bkz. Tenbruck (1985); Vidich and Lyman, 1985.

14 Simmel'in ABD'de algılanma biçimi için bkz. *Levine et al.* (1974-76).

hip bir sosyal psikolojik içselleştirme teorisi geliştirdiğini kabul ettiğinde[15] bile (bu başarıyı şekillendiği ve yol açtığı koşullardan soyutlamasına rağmen) daha ileri gitmez. Yani, pragmatizmin rasyonalist bireycilik eleştirisi bütün yönleriyle benimsenmez.

Bu gerçek en belirgin biçimde Herbert Spencer'ın faydacı bireyciliğinin Parsons öncesi Amerikan sosyolojisi üzerindeki hâkimiyeti mitinde ifade edilir. Chicago Okulu'ndan önceki dönemde ve bu okulun dışındaki spekülâtif sosyologların gerçekte Spencer'ın iddiaları üzerinde teorik değişimler için birçok çalışma yaptıkları doğrudur. Bununla beraber, asıl gerçek, bu dönemin, çalışmaları günümüzde hâlen okunan bütün sosyal teorisyenlerinin –Peirce, James, Baldwin, Mead, Dewey, Cooley, Veblen, Thomas ve Park'ın– Spencer'ı "bir ustadan ziyade günah keçisi" olarak gördükleridir.[16] Amerikan sosyolojisindeki ilk önemli ders kitabı olan W. I. Thomas'ın *Toplumsal Kökenler İçin Kaynak Kitap* (1907) adlı çalışması birçok konuda Spencer'a karşı bir polemik olarak görülebilir. Amerikan İç Savaşı'nın sonundan itibaren çoğu Amerikalı düşünür atomcu bireyciliği terk ederek topluluğun oluşumunu açıklayacak yeni teorik ve pratik modeller geliştirmeye başladı. Onların toplumun yeni bir temeli konusundaki çözümleri –bir doğa mistisizmi aracılığıyla erken dönem Püritenliğin toplulukçu ideallerine dönüşten Katoliklik, ütopik şemalar ve deneyimlere yönelmeye ve Amerikan sömürgeci geçmişin veya Kuzey eyaletlerin eski koşullarını yüceltmeye kadar– oldukça farklı biçimler kazanmıştır. Çoğu örnekte bu topluluk modellerine bireyciliğin ahlâkî gerekleri dâhil edilmiştir.

Pragmatizmin sosyolojiye dönüştürülme biçimi kesinlikle Amerikan toplumunun, Chicago Üniversitesi'nin ve erken dönem Amerikan sosyolojisinin –onu kuşatan toplumla (1890'ların başlarında ortaya çıkan ve sonraki yıllarda devam eden) siyasal bağlantısının– koşulları tarafından belirlendi. Bu dönemde ABD hızlı bir sanayileşme ve kentleşme sürecinden geçmekteydi.[17] İçgöç akışı oldukça yüksekti ve göçmenler çoğunlukla Protestan gelenekten ve oldukça farklı kültürel kökenlerden gelmekteydi. ABD'nin siyasal ve ekonomik açıdan güçlü 'âdem-i merkeziyetçi' yapısının ayrışması, *esasen* birlikte yer alan ekonomik değişimlerle birlikte, Amerikan toplumunun sınıfsal yapısının kapsamlı değişimi için bir temel sağladı. Bu değişimin özellikle söz edilmesi gereken bir parçası yeni bir 'profesyonel' orta sınıfın ortaya çıkışı-

---

15 Parsons'ın bu karmaşık temalar üzerine en önemli metni Cooley üzerine araştırmasıdır (Parsons, 1968b).

16 Bu tez en güçlü biçimde çalışmasından alıntı yaptığım Wilson (1968) tarafından geliştirilmiştir.

17 Burada sözü edilen toplumsal-tarihsel zeminin en iyi açıklaması Wiebe (1967) tarafından ortaya konulmuştur.

dır. Yukardaki değişimlere siyasal açıdan bu çağa 'ilerlemeci çağ' adını kazandıran birçok sosyal reform girişimi eşlik etti. Bu sosyal reformların ortak yönü, büyük şirketler ve merkezî federal hükümetin Amerikan toplumundaki hegemonyasının ürettiği yeni koşullarda yerel toplulukların demokratik özyönetim ideallerini korumaktı; bu ideallere küçük yerel toplulukların yeni kentsel topluluklara uygun bir biçimde dönüşmeleriyle ulaşılabileceği düşünülmekteydi. Chicago bu sosyal reformların merkezlerinden biriydi. Chicago Okulu'nun entellektüelleri bu reformlarla kişisel olarak ilişkiliydi ve 1920'lerin muhafazakâr döneminde bile bu ilgilerini büyük ölçüde korudular. Bu yüzden, Chicago Okulu'nun ana temalarını modern kentin, özellikle bizzat Chicago'nun problemleri oluşturmaktaydı. Bu okulun sosyolojik araştırma konularını seçimi neredeyse her zaman bu tür ilgilerle açıklanabilir.

Yeni kurulan Chicago Üniversitesi'nin kurumsal koşulları empirik araştırmayı ve disiplinler-arası yönelimi gözde kıldı. Bu üniversitede vurgu, öğrencilerin bizzat araştırarak öğrenmesiydi ve kurumun altyapısını işbirliği içinde yürütülen araştırmalar oluşturmaktaydı. 1895'te profesyonel bir dergi *American Journal of Sociology*'nin kurulması, Thomas, Park ve Burgess'in ders kitaplarının yayınlanması sosyologların Chicago Üniversitesi'nde yer almasına katkıda bulundu. Sosyoloji artık eski disiplinlerin, özellikle ekonomi politiğin *gücü* karşısında varoluş mücadelesi verme zorunluluğu duymasa da, bir başka bilime göre çok daha uygun koşullarda, tüm dikkatini *entellektüel* olarak bu alanlara yoğunlaştırarak diğer disiplinlerle arasındaki sınırları çizebildi.[18] Chicago Okulu etnolojiyle, (Dewey ve Mead gibi kişiler sayesinde ve onların düşünceleri içinde) felsefeyle ve eğitim teorisiyle ve Thorsten Veblen'in kurumsalcı, karşı marjinalist iktisat teorisiyle yakın bağlantı içindeydi.

Albion Small dışında sosyolojinin Chicago Üniversitesi'ndeki kurucuları günümüzde unutulmuştur ve haklı olarak önemli teorisyenler oldukları düşünülmez. Small bir spekülâtif 'sistemler sosyolojisi' ve empirik sosyoloji bileşiminin yönetici başlatıcısı olarak betimlenebilir. Görünüşe bakılırsa, onun Chicago Üniversitesi'nde gerçekleştirilen empirik sosyolojik araştırmalar için hiçbir kılavuz sağlamayan teorik yaklaşımı 'kollektif faydacılık' olarak adlandırılabilir: bu teorik yaklaşımda toplumsal hayat çıkar grupları arasındaki çatışmaların ürettiği süreçler aracılığıyla açıklanır. Bu yaklaşım pragmatist fikirlerin gücü karşısında fazla yayılma şansına sahip değildi. Pragmatizm ve sosyolojik araştırma arasındaki ilk önemli bağlantı Chicago Üniversitesi'nin

18 Bu konuda, *bkz.* Diner (1975). Chicago Okulu'na ilişkin en önemli açıklamalar şöyle sıralanabilir: Bulmer (1984), Carey (1975), Faris (1967) ve Fisher and Strauss (1978). Bu konuda daha fazla araştırma yapmak isteyenler için Kurtz'un (1984) kapsamlı kaynakçası oldukça kullanışlıdır. Chicago geleneğinin özel bir yönüne ilişkin oldukça kısa ancak ilginç bir açıklama Farberman (1979) tarafından yapılmıştır.

ilk mezunlarından olan ve daha sonra mezun olduğu fakültede çalışmaya başlayan William Isaac Thomas'ın eserinde kurulur.

Thomas'ın düşüncelerinin kaynağında etnografya ve halk psikolojisi vardır.[19] Bu iki araştırma alanında çeşitli halklar ve çağlara ilişkin kültürel materyaller bütüncü bir yaklaşım içinde ve 'nesnel' bir biçimde –içebakışçı psikolojiye benzer tarzda– toplanmış ve incelenmiştir. Thomas metodolojik açıdan etnografik prosedürlere bağlı kalmasına rağmen, günümüzde bu prosedürler gündelik araştırma konularına uygulanmaktadır; Thomas bir sosyal psikoloji geliştirme çabaları etrafında sürdürülen tartışmalarda kültürün bireysel ve kollektif davranış üzerindeki etkisiyle yakından ilişkili bir teorik model geliştirmeye çalışır. Thomas erken dönem yazılarında dönemin ırksal ve cinsel farklılıkların biyolojik olarak belirlendiğini savunan görüşlerinden giderek uzaklaşır. Yine de, onun teorik modelinin temel özellikleri pragmatisttir. O zaten *Toplumsal Kökenler İçin Kaynak Kitap* adlı çalışmasının (1909) "Giriş" yazısında merkezî bir teorik görüş olarak bir 'eylem alışkanlıkları' modeli sunmuştur. Organizma bilinmeyen bir uyaranla karşılaştığında alışkanlıkları bozulur; bu, sadece öznenin bilinçli bir işlemiyle ('dikkat'le), yeni davranış alışkanlıkları geliştirerek başa çıkabileceği bir krize yol açan bir ilişkiler durumudur. Böylece Thomas, ayrıca, kullanılan diğer bütün kavramlara, örneğin taklit, çatışma, zorlama, sözleşme ve 'nezaket bilinci' terimlerine karşı çıkar.

Thomas davranışsal alışkanlıkların kültürel doğasını ve bireysel inisiyatiflerin kollektivite içindeki temellerini pragmatist düşünürlerden daha açık bir biçimde vurgular: "Grubun kültür düzeyi zihnin krizi çözme ve yeniden uyarlanma gücünü sınırlar" (Thomas, 1909: 20). Kültür, Thomas'ın anladığı biçimiyle, bir topluluğun oldukça farklı maddî, teknik ve bilişsel kaynaklarını içerir. Bu kültür tanımı, metodolojik olarak, eylem-problemlerine öznel tepkiler ve çözümlerin dinamiklerini yeniden inşa etmeye yönelik prosedürleri araştırmaya yöneltir. Thomas'a göre, yine de bu tanım katılmalı gözleme veya etkileşim-sürecinin-analizine değil, daha ziyade aktörlerin öznel perspektifleri hakkında materyal toplanması ve yorumlanmasına işaret eder. Durkheim'ın *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'ndaki ilkesinin aksine, toplumsal olgular sadece diğer toplumsal olgularla açıklanamaz. Bu yüzden, esasen uygulanan şey istatistiksel analiz prosedürleri değildir; aksine, toplumsal olgular arasındaki dolayımlayıcı bağlantıların bireysel algılar ve yeni yaratımlar sayesinde kurulduklarının kabul edilmesi gerekir. Bu yüzden, sosyolojik araştırmalarda

19 Thomas'ın yayınları hakkında bir kaynak için, bkz. Janowitz (1966: 307-310). Thomas üzerine kapsamlı hiçbir kaynakça yoktur. Thomas'ın hayatına ilişkin tavsiye edilebilecek daha kısa açıklamalar Janowitz'in Thomas'ın yazıları üzerine adı geçen derlemesindeki 'Giriş' yazısında (Janowitz, 1966: vii-lviii), Coser'in Thomas ve Znaniecki üzerine yazısında (Coser, 1977: 511-559), Deegan and Burger (1981) ve Zaretsky'nin (1984) çalışmalarında bulunabilir.

'otobiyografik kendini-ifade' ve böylece 'insanî varoluşun anlatısal birliği' fikrine en yakın materyaller toplanır ve araştırılır. Dolayısıyla, Thomas ve tüm Chicago Okulu için, kendi düşünceleri ve araştırmalarının psikolojiyle sınırlarının belirlenmesi, Durkheim'ın vurgusunun aksine, önemli değildir. Bir teorik sosyal psikoloji modeli psikolojinin mücadele ettikleri atomcu bireycilikle özdeşleştirilmesini engellemiştir.

'Geleneksel' bir toplum 'modern' bir topluma dönüşürken sergilenen öznel tepkiler ve yeni durumlarla başa çıkma Thomas'ın –düşüncelerini çoğu kez gevşek olduğu kabul edilen bir teori ve empirik araştırma bileşimi içinde geliştirdiği– araştırma konusudur. O meslek hayatının oldukça başlarında ABD'deki siyah Amerikalıların, Yahudi sosyalistlerin ve farklı uluslardan göçmenlerin problemleriyle ilgilendi (Bressler, 1952). Onun en kapsamlı araştırması Polonyalı göçmenlerle ilgiliydi (Thomas and Znaniecki, 1926) ve bu araştırma Chicago Okulu'nun örnek çalışmalarından biri olarak kabul edildi. Thomas bu çalışmanın ardından, göçmenlerle ilgili diğer araştırmaların yanı sıra, genç fahişeler dâhil, toplumsal adaptasyonla ilişkili diğer meselelerle ilgilendi (Park and Miller: 1921;[20] Thomas, 1923), fakat bu araştırmalar fazla teorik ilerleme sağlamadı.

Thomas esasen *Polonya Köylüsü*'ndeki (1926) metodolojik giriş yazısında ve araştırmanın diğer kısımlarında ortaya koyduğu teorik modelinde pragmatist eylem modelini iki açıdan genişletir: ilk olarak, bu modeli sosyolojik açıdan daha somut bir araca dönüştürür ve ikinci olarak, kollektif eylemi de içerecek biçimde genişletir. Bu teorik model bir 'durumun tanımı'nın öznel işleyişi daha kesin bir biçimde ele alınmaya çalışıldığında daha somut bir araca dönüşür. Bu modelde kabul gören 'davranış yönelimleri' önceki 'başarılı durum tanımları'nın sonuçları olarak görülür. Bu tanımlar 'tutum' kavramı etrafında eyleme referansla formüle edilir ve tutum kavramı bilinç psikolojisindekinden bağımsız olarak ele alınır. Durumları tanımlayanın toplumsal rolüne odaklanılır. Bu tanımların her zaman bir risk unsuru içerdiği açıktır. Onlar mutlaka tutarlı bir sistem oluşturmaz veya bütün durumları aynı ölçüde kapsamazlar. Durumların sabit tanımları yeterli olmadığı için sürekli yeni durumlar ortaya çıkar. Thomas'a göre, 'eylem güdüleri' dört kategoriye ayrılabilir: **(i)** yeni deneyim arzusu, **(ii)** duruma hâkimiyet, **(iii)** toplumsal onay ve **(iv)** kimliğin kesinliği.

Bu taslak güdü teorisi, Thomas'ın psikanalizde ortaya konulan tek-nedenli olduğunu düşündüğü açıklamaları benimsemeyip, içgüdü psikolojisinin kavramlarının ötesine geçtiğini gösterir. Thomas'ın teorisi maddî varlığını sürdürme ve bencil bireysel çıkarlar arayışının dışındaki güdüleri içerir ve

20 Bu çalışmanın pratikte Thomas tarafından yazıldığı iyi bilinmektedir.

büyük ölçüde daha sonra geliştirilen 'hümanist psikoloji'yi andırır. Thomas 'hayatın organizasyonu', 'hayat döngüsünün öznel biçimlenişi' kavramıyla kişilik teorisine katkıda bulunur ve bu kategoriyi kullanarak üç kişilik tipi ayırt eder: katı bir hayat yönelimine sahip 'basit' kişilik, tutarlı bir karakter yapısına sahip olmayan 'Bohem' kişilik ve son olarak, açıkça pozitif değerlere sahip ve kendi gelişimini sistematik olarak yönlendirebilen 'yaratıcı kişilik'.

Pragmatist eylem modelinin kollektif eylemi de içerecek biçimde genişletilmesi geleneksel yönelimlerin veya toplumların çözülmesi konusundaki görüşün değişmesine yol açmıştır. Bu yeni anlayışa göre, düzensizlikler ve krizler her zaman yaratıcı yeniden-organizasyon fırsatları sunar. Thomas modern çağı sadece 'toplum'un çözülmesi olarak gören bir kültürel kötümser değildir. Katı 'güçlü kurumlar'/'anomik yönelim kaybı' karşıtlığını benimsemez; daha ziyade, yeni kurumların ortaya çıkışına katkıda bulunan kollektif süreçlerle ilgilenir. Ona göre, "'grup kurumlar'ın istikrarı aslında düzensizlik ve yeniden-organizasyon arasında dinamik dengedir" (Thomas and Znaniecki, 1926: 1130).

Bu toplum ve tarih anlayışı sosyolojinin başlangıcında büyük ölçüde etkili olan dikotomik tarihsel kategorileri *yıkar*. Böylece topluluk toplumun, mekanik dayanışma organik dayanışmanın karşısına konulmaz; bu karşıtlıkların yerine sürekli kurumsal çözülmeler ve ardından yeni kurumların başarılı veya başarısız biçimde yeniden oluşması süreci geçirilir. O hâlde, önceki toplumların merkezî bileşenlerinin, örneğin ailenin ve etnik gruplara üyeliğin modern toplumlar açısından önemini yadsımak gereksizdir. Kesinlikle değişmelerine rağmen, bunların önemlerinin zorunlu olarak azaldığını söylemek mümkün değildir. Burada bireysel ve kollektif eylem arasındaki, bireysel ve kollektif düzensizlikler ve yeniden-organizasyonlar arasındaki ilişki açıkça işlevselci bir tarzda ele alınmaz, yani toplumsal düzensizlik koşullarında da bireysel yeniden-organizasyon fırsatları olduğu düşünülür. Thomas Polonyalı göçmenler üzerine empirik araştırmasında, bu göçmenlerin yaşadıkları krizlerle dolu adaptasyon sürecinin farklı evrelerini bu evrelerin her birine tekabül eden empirik materyalleri kullanarak inceler (Madge, 1962: 52-87). Bu açıklamalar temelinde, toplumun oldukça sıradışı yanlarının sergilendiği bir Polonya köylü toplumu resmi oluşturulur. Sınaî kapitalizmin yayılmasıyla köylü toplumunun çözülüşü ve yeniden organize olma çabaları Polonya gazetelerinden makalelerle belgelenir. Göçmenlerin kişisel düzensizlikleri kapsamlı otobiyografik materyallerle sunulur. ABD'de göçmen kültürünün çözülmesiyle ilişkili bilgiler mahkeme ve kilise kayıtlarından toplanır. Böylece, hem teori ve empirik araştırma ilişkisiyle bağlantılı bütün problemlere hem de teorinin ve empirik araştırma yöntemlerinin geliştirilmesine ilişkin prob-

lemlere rağmen, günümüzde bir klâsik statüsü tanınması gereken etkili bir öncü sosyolojik çalışma yazılmıştır.

William Thomas bir süre Chicago Okulu'nun en önemli sosyoloğuydu. 1918'de siyasal ve ahlâkî konformizme karşı olduğu için düzenlenen bir komplo nedeniyle üniversitedeki görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve yerine birkaç yıl önce Chicago'ya getirttiği ve tanışmalarından önce yönelimleri ve düşüncesi, araştırmasının temaları büyük ölçüde benzeyen Robert Park atandı. Park 1930'ların ortalarına kadar kesinlikle bu okuldaki en etkili şahsiyettir. Onun önemi Thomas'ınkinden daha büyüktü, bunda sadece araştırmaları değil, çoğu öğrencisi ve birlikte düzenledikleri araştırma projeleri etkili oldu.

Ancak 50 yaşını geçtikten sonra profesörlüğe getirilen, hayatında birçok girdap ve dönemeçten geçen Park'ın Chicago Üniversitesi'nde oynadığı rol sanki alınyazısıymış gibi görünmektedir.[21] Öğrencilik yıllarında hocası John Dewey'den önemli ölçüde etkilenen Park yıllarca bir gazetede muhabir olarak çalıştı ve doktorasını Almanya'da, Simmel etkisindeki çağdaş bir psikolojik kalabalıklar eleştirisiyle aldı ve tezi Almanya'da basıldı. Ayrıca, siyah reformcu Brooker T. Washington'la yıllarca süren yakın işbirliği nedeniyle, ABD'deki siyahların problemlerini diğer beyazlardan daha iyi tanımaktaydı. Ayrıca, bu farklı faaliyetler ilk bakışta göründükleri kadar birbirinden kopuk olmayabilir. Yaratıcı kişiliği en azından Park'ın bu faaliyetleri bütünleştirmesini mümkün kıldı. Park Dewey'nin felsefesinden özellikle "bir toplumsal düzen olarak demokrasi" ve "demokrasinin önkoşulu olarak halk arasındaki iletişim" vurgusunu alır. Bir gazeteci olarak çalışmaları ona halk arasındaki iletişim konusunda yakın bilgiler ve sosyolojik düşünceleri için materyaller sağladı.

Park (1972) daha sonra 'haberler'i herkesi ilgilendirdiği için ilgiye değer olan, ancak yine de yoruma açık malûmatlar olarak tanımlar. Kamuoyunu şekillendiren süreçlerin ve tartışma süreçlerinin çoğu kez konsensüs içermeyen sonuçlara yol açan dinamiklerine Dewey'e göre empirik olarak daha fazla odaklanır. Onun birinci el raporlar sunma tutkusu ve Amerika'da siyahlara bağlılığı dar görüşlü Protestan Amerikan ortamın dar ahlâkî ve kültürel sınırları dışındaki deneyimlere büyük ilgi artışı yaratmıştır. Dönemin ilerici aydınlarının çoğu ABD'deki siyahların kötü durumlarının nadiren farkında olmasına rağmen, Park siyah nüfusun durumunun, öncelikle, yeni göçmenlerin Amerikan toplumuyla bütünleşmesi probleminden ziyade, mevcut heterojen kültürel koşullarda 'sosyal kontrol', 'demokrasi'nin nasıl mümkün

21 Park'ın en önemli makalelerinden çoğu üç ciltlik *Toplu Yazılar*'da basılmıştır (*Collected Papers*, 1950-55). Park üzerine mükemmel bir ikincil literatür vardır. Bunlardan ön önemlisi Matthews'a (1977) aittir; ayrıca, bkz. Coser (1977: 357-384) ve Turner (1967).

olacağı konusunda düşünülmesini gerektirdiğine inanmaktaydı. Son olarak, Park Almanya'da hazırladığı doktora tezinde Dewey'nin demokrasi terimini Simmel'in tanımladığı anlamda bir formel kavram olarak kullanır. Eylem teorisi bakış açısından, konsensüsün yaratıcı bir biçimde kurulmasının merkezî bir problem olduğu kabul edilir ve Avrupalı kalabalık psikolojisi taraftarlarının aksine, kollektif karar alma süreçlerinin muhtemel bir rasyonalitesi bulunduğu gösterilir. Bununla beraber, Park Dewey'nin görüşünden yararlanarak, ayrıca, 'toplum' ve 'topluluk' karşıtlığının yerine alternatif bir dikotomik 'tarihsel dönüşüm' teorisi geliştirir: geleneksel topluluklar kitle toplumlarına veya demokratik-bir-biçimde-bütünleşmiş toplumlara dönüşürler. Park hem kitlelerin hem de kamusal tartışmaların yaratıcı imkânlarıyla yoğun olarak ilgilenir.

Bu yaratıcı imkânlar, ona göre, kurumların ilk ortaya çıkışları ve değişimlerinde rol oynayan kollektif davranışları anlamayı mümkün kılar ve sosyolojinin uygun araştırma-nesnesini oluştururlar. Park ve Burgess'in (Amerikan sosyologların I. ve II. Dünya savaşı arasında 'Yeşil İncil'i hâline gelen) kapsamlı ders kitabında (1921) sosyoloji kollektif davranışların bilimi olarak tanımlanır. Bu tanım, kuşkusuz, bireysel eylemin göz ardı edilebileceği veya sosyolojinin alanından dışlanabileceği anlamına değil, aksine bireysel eylemlerin kendi yönelimleri içinde kollektif olarak inşa edilen şeyler olarak görülmesi gerektiği anlamına gelir.

Park'a göre, toplum bireyin karşısında sadece kısıtlayıcı, baskıcı veya yükümlülükler dayatan bir şey olarak yer almaz. O ayrıca bir ilham, benliğin genişlemesi ve gizli kişisel enerjilerin özgürleşmesi ve ilerlemesi kaynağıdır. Kollektif eylem iletişim sırasında inşa edilen 'kollektif temsiller'e bağlıdır. Dolayısıyla, böyle bir yaklaşımın ilgi odağının bu tür kollektif temsillerin farklı türden inşaları olması gerekir: bunlar dinsel semboller sistemlerinden kamuoyuna kadar farklı temsilleri ve ayrıca moda gibi olguları içerir.

Bu fikrin kaynağı pragmatist toplum felsefesine tamamen yabancı bir alan değildir, Park ve Burgess'in ders kitaplarında bu fikirlerini ifade ettikleri dil açıkça Durkheim'den etkilenmiştir.[22] Ancak onlar modern ve gündelik kollektif temsil biçimlerinin oluşumlarını Durkheim'dan daha güçlü bir biçimde vurgular. Kolayca, bunun iyi bilinen temel fikirlerin Durkheimcı tarzda ve empirik gerçekliğe daha yakın biçimde açıklanmasından daha basit bir şey olduğu sonucuna ulaşmak mümkün görünse bile, Park'ın bu toplum anlayışıyla iki toplumsal düzen tipinden sadece 'ahlâkî düzen'i, yani değerler ve anlamlara referanslarla düzenlenen kollektif eylem tipini ifade ettiği an-

22 Böyle bir karşılaştırma Durkheim'ın din sosyolojisinin (Durkheim, 1955) yanı sıra, pragmatizm üzerine derslerine de başvurmayı gerektirecektir. Bu derslere ilişkin yorumlar için, *bkz.* Joas (1985b) ve Stone ve Farberman (1967).

laşıldığında bu izlenim ortadan kalkar. Yine de Park bu eylem tipini 'biyotik' veya 'ekolojik' olarak nitelendirdiği bir başka düzen biçiminin karşısına yerleştirir.[23] Son toplumsal düzen tipinin dâhil edilmesinin nedeni, açıkçası, kollektif eylemin sonuçları ile koordine-olmayan eylemin kollektif olarak niyetlenilen veya sistematik bir biçimde ortaya çıkan sonuçları arasındaki sistematik sapmaları Park'ın karakteristik toplumsal düzen modeli temelinde kavramanın zorluğudur. Park kendi 'insan ekolojisi' teorisinin arketipinin –ayrıca bir ölçüde piyasa ekonomisi modellerinden etkilenen– bitki ekolojisi yaklaşımında bulunduğunu düşünür. Bu modeller ona kıt kaynaklar için rekabetle ilişkili süreçlerin ve böylece karşılıklı adaptasyonlar ve mekânsal ve zamansal dağılımların bilimsel olarak sunulmasına elverişli görünür.

Park'ın teorisi toplumsal süreçlerle fiziksel ortamları arasındaki ilişkiler ciddi olarak ele alındığı ölçüde verimlidir. Bu teori birçok dürtünün, örneğin komşulukların kökeni ve işlevlerinin ve toplumsal olguların mekânsal veya zamansal dağılımlarının araştırılmasında etkili olmuştur. Yine de, bu araştırmalarda kullanılan modeller sürekli olarak toplumsal olguların 'doğallaştırılması' ve böylece determinist yorumlarının sunulması riski içerir. Ralph Turner bu temel zayıflığa dikkat çeker.[24] Bu iki toplumsal düzen tipi ayrımı farklı toplumsal alanlarla değil, aksine toplumsal eylemin niyetli veya niyetlenilmemiş sonuçlarının doğasıyla ilişkilidir.

Yine de, bu durum, Park'ın toplumsal düzen modellerinin uygulanmasıyla ve öncelikle tutarlı bir toplum teorisi oluşturmak için bir araya getirilmeleriyle ilişkili problemlere yol açar. Park'ın teorik açıklıktan yoksunluğu demokratik yönelimli bir makro-sosyolojiyi doğal gerçeklikler oldukları düşünülen rekabet ve hayatta kalma mücadelesiyle ilişkili temel kabullere yöneltir. Park ekonomi ve toplumu bütünlüğü içinde ele alacak bir teoriye ulaşamaz. Park, teorisinin bu iki kısmı arasındaki uçurumu toplumların plânlanmamış, rekabetçi kesiminin zamanla demokratik olarak kendini-belirleyen bir yapıya dönüştüğünü varsayan evrimci kabullerle kapatmaya çalışır: "Toplumun evrimi doğa üzerindeki kontrolün giderek artması ve doğal düzenin yerine bir ahlâkî düzenin geçmesidir" (Park and Burgess, 1921: 511). Bu dolaylı görüş, ayrıca, 'doğal tarih' fikrinin çarpıtılmasına ve ırklar-arası ilişkilerin özellikle 'çatışma' ve karşılıklı 'uyum' ve nihayetinde asimilasyon aracılığıyla ve rekabet sonucunda geliştiğini varsayan ünlü 'evre modeli'ne yol açmıştır. Park ve öğrencileri bu fikirleri tipik olarak kullandıkları için, söz konusu model bir 'süreç tipleri' modeli değil, determinist bir 'evreler şeması'dır. Aslında onlar, kentleşmeyle ilişkili bir olguya bakış biçiminin etnosantrik özelliklerine

23 Özet bir açıklama için, *bkz.* Park (1936).

24 Turner'ın oldukça güçlü eleştirel tespitleri için, bkz. (Turner, 1967: xxix).

veya asimilasyona yol açan ırklar-arası ilişkilerin gelişmeleriyle bağlantılı tamamen deneyimlere dikkat çekip çekmediklerine göre eleştirilebilir.[25] Ancak Park determinist modellerini Amerikalı siyahların aleyhine ve beyazların lehine davranan reformist aydınlara karşı bir polemik olarak kullanır.

Açıkçası bu yüzden, Park ve öğrencilerinin pragmatizmi doyurucu bir toplum teorisine dönüştürdükleri söylenemez. Bu yaklaşımın 20. yüzyılda böyle bir teorinin cevaplandırması gereken merkezî konularda, örneğin sınıfsal ilişkilerin geliştirilmesi, bürokrasi ve uluslararası ilişkiler konusunda söyleyebileceği hiçbir şey yoktur. Bununla beraber, onlar modern büyük (Amerikan) kentteki gündelik hayatla ilişkili olguları araştıracak empirik çalışmalar için esnek, teorik ve makro-sosyolojik yönelimli bir referans çerçevesi geliştirmişlerdir. 1920'ler ve 30'larda, günümüzde bile etkisini sürdüren bu türden birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları kullandıkları yöntemler ve bulguları nedeniyle hâlen ünlüdür: örneğin, Nels Anderson'ın araştırması *Serseri* (1923), Frederick Trasher'ın gençlik çeteleri üzerine araştırması (1927) veya Clifford Shaw'un ergenlerde suç üzerine bir incelemesi (1930). Siyah sosyologların Amerikalı siyahların problemlerine ilişkin ilk sosyolojik araştırmalarının kaynağı Park'ın okuludur. Yukarıdaki araştırmaların orta sınıfların toplumsal olgulara ilişkin –ahlâkçı veya reformist– bakış açısından ne kadar uzak oldukları dikkat çekicidir. Park ve öğrencileri metropol hayatına ilişkin neredeyse tamamen edebî tarzda doğrudan betimlemelerle dolu bir araştırmalar mozaiği üretmiştir; ancak bu sosyal bilimsel çalışmalar, kesinlikle, yöntemli bir biçimde hipotezleri sınayarak veya teorik genellemelerle ilerlemezler.

Chicago Okulu'nun bu dönemdeki diğer önemli düşünürlerinin çalışmalarını burada ayrıntılı olarak tartışmamız mümkün olmasa da, en azından bazılarından bahsedebiliriz. Onlar arasında en temel kişiliklerden biri, kesinlikle, kendi kent sosyolojisinde Park'tan daha bir determinist eğilime sahip Ernest Burgess'tir. Burgess kesinlikle iktisat alanındaki ekolojik model içinde alınabilir ve Chicago kentindeki gelişmeler üzerine inşa ettiği ünlü çok-merkezli kentsel gelişme teorisini kullanır. Burgess aile sosyolojisine önemli katkılarına ve "etkileşim içindeki kişilerin süreçsel birliği olarak aile" fikri geliştirmesine rağmen, bu programın metodolojik araçlarını ortaya koymaz ve ailenin "kurumdan birlikteliğe doğru" gelişimini doğrusal olmayan bir evrimci gelişme bağlamında açıklar (Bogue, 1974). Elssworth Faris (1937) birçok kısa makalede ve oldukça etkili derslerinde pragmatist toplum felsefesinin temel fikirlerini ortaya koyar ve bunları özgün bir biçimde, esasen davranışçı indirgemeci yaklaşımları ve içgüdü psikolojisinin tezlerini eleştirmek için kullanır.

---

25 Irklar-arası ilişkiler döngüsü fikrinin eleştirisi için ayrıca Park'ın Chicago'dan ayrıldıktan sonra yayınladığı kısa çalışmasına (1978) bakınız.

1930'ların sonlarında ve 40'larda etkili olan Louis Wirth[26] Yahudi gettoyu tamamen Park'ın benimsediği tarzda araştırır; öte yandan, Park ekolünün tipik yaklaşımına tamamen ters bir büyük kent teorisi ortaya koymasına rağmen, büyük kentteki hayatı topluluk bağlarının *yerini* genel toplumsal ilişkilerin *aldığını* vurgulayan bir şema temelinde yorumlar.

Ayrıca, 1930'larda Chicago Okulu'nun ölümü hakkında sürdürülen büyük tartışmaların nedenlerini burada ele almak uygun olmayacaktır.[27] Mevcut açıklamamız bağlamında ilginç olan, sembolik etkileşimci sosyoloji tarihinin ayrıntıları değil, pragmatist teori açısından sunduğu fırsatlardır. Bu teori yeni problemleri nasıl ele alır ve eski problemleri nasıl açıklar? Kurucularının reform imkânları konusundaki ilerlemeci iyimserliğinin tükenmesinden sonra bu teorinin başına ne gelmiştir? Ahlâkî ve biyolojik düzenler düalizminin akıbeti ne olmuştur?

Bu gelenek esasen Herbert Blumer'in sosyal psikoloji konusundaki programlı yazılarında sürdürülmüştür. Bu yazılar, önemli olmalarına rağmen, etkileşimci geleneğin devamını incelemek için fazla bir temel sunmazlar. Nitekim, burada Everett Hughes'ın büyük ilham kaynağı olan çalışmalarına Blumer'in çalışmaları kadar önem verdim. Bu iki adam yazılarında problemleri iki farklı biçimde ele almıştır.

Herbert Blumer'in çalışması, güçlü ve zayıf yönleriyle, sembolik etkileşimciliği savunan sonraki kuşakların kendilerini algılama biçimlerinin şekillenmesinde belirleyici öneme sahip olmuştur. Blumer, sosyal psikolojinin yöntemlerini gözden geçirdiği tezini yayınladıktan sonra, 1930'larda özellikle iki çalışması sayesinde büyük ölçüde tanındı (Blumer, 1928; 1939). Blumer, Thomas ve Znaniecki'nin araştırmalarında teori ve empirik araştırma arasında kurdukları ilişkiyi oldukça eleştirel bir biçimde ele alır ve 'sembolik etkileşimcilik' terimini ilk kez Chicago Okulu geleneğinin öncüllerini sistematize ettiği bir el kitabında yer alan makalesinde kullanır. Sosyal bilimlerde teori ve empirik araştırma ilişkisi Blumer'i uzun süre uğraştırmıştır. Sosyal bilimlerde hâkim olan soru kâğıdı tekniği uygulamasını ve profesyonel veri analizlerini şiddetle eleştiren Blumer, sosyal bilimci ve araştırma-nesnesi arasında yakın ilişki olması gerektiği tezini giderek geliştirir. Blumer'in metodolojik itirazları ve programı zamanla yorumcu yöntemleri kullanma, sosyal araştırmaya öznel deneyimleri dâhil etme, empirik gerçekliğe daha duyarlı teorik kavramları kullanma eğilimindeki bütün sosyologlar için oldukça önemli referans noktaları hâline gelmiştir. Blumer "metodolojik bir ilke olarak eylemlerin süreçsel

---

26 Bkz. Wirth (1964; 1969); ilk kitapta ünlü ve tartışmalı yazı "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme" yer almaktadır (Wirth, 1964: 60-83), ilk baskı Wirth (1938).

27 Chicago Okulu'yla ilişki genel inceleme yazılarının yanı sıra, *bkz.* Kuklick (1973) ve Lengermann (1979).

karakteri"ni hocası Mead'den ve diğer sosyolog düşünürlerden daha fazla vurgular. Eylemin karakteristik özelliğini sadece yeni veya değişen çevresel koşullara sürekli yeniden adaptasyonlar oluşturuyorsa, 'eylemin evreleri' modelleri asla yaklaşık doğrulardan fazlası olamazlar. Blumer sistemleştirme çabalarında, ayrıca, pragmatist düşüncenin felsefeden daha uzak ve sosyolojik araştırmanın amaçlarına uygun biçimde kullanılması daha kolay merkezî öncüllerini ortaya koyar.

Blumer etnik meseleler ve kollektif davranışlar üzerine temel araştırmalarında psikolojist ve işlevselci açıklamaların ötesine geçmeye ve hatta onları yıkmaya çalışır; ayrıca onun yazılarını, Park'ın yazılarının aksine, evrimci fikirler yönlendirmez. Bununla beraber, çalışması çağdaş toplum teorisinin yüz yüze olduğu sorunlar temelinde değerlendirildiğinde, Blumer'in yazılarında bu problemlerden çoğunun cevaplarının araştırılmadığı açıkça görülür. O Park'ın 'ahlâkî düzen' ve 'biyotik düzen' düalizminde örtük hâlde yer alan problemi yeniden ele almaz. Sembolik etkileşimci yaklaşımında çalışmalarını 'ahlâkî düzen'in kavramsal çerçevesi içinde yer alan problemleri ele almakla sınırlandırır. Görünüşe bakılırsa, Blumer bu kavramsal çerçeve içinde ilkesel olarak konumlandırılamayacak problemlerden uzak durur veya 'ahlâkî düzen' üzerine değerlendirmeleri sadece sezgisel olarak mümkün görünür. Nitekim, diğer teorilerle fazla yüzleşmeden verimli bir paradigma ortaya koymak mümkün olmuştur.

Bu tespitler Chicago geleneğinin ünlü meslekler ve çalışma sosyoloğu Everett Hughes için geçerli değildir.[28] Hughes çalışmasında Park'ın düalizmini korumasına rağmen, konuları farklı biçimde ele alır. "Toplumun normlar etrafında ve iletişimler düzeyinde bütünleşmiş kesimi" ve "piyasa süreçleri tarafından düzenlenen genel toplumsal alan veya eylemlerin sonuçları arasındaki önceden plânlanmamış bağlantılar" ayrımını dönüştürür ve böylece yeni modelde her organizasyon veya kurumu normatif bütünleşme modelini kullanarak analiz etmesine rağmen, kurumlar veya organizasyonlar arasındaki ilişkileri kollektif aktörler arasında rekabet ilişkileri olarak alır –bu açıklama biçimi, örneğin, Chicago Okulu'nun başlangıç döneminde Albion Small'un teorisinde bulunabilecek 'kollektif faydacılığa' büyük ölçüde benzemektedir. Hughes her kurumu organik sistemin –daha fazla ayrıştırılamayacak– (belirli işlevleri yerine getirmesine rağmen bir bütün olarak hiçbir bütünleştirici değerler sistemi özelliği sergilemeyen) bir parçası olarak alır. Burada kollektif bilinç kavramı artık kendi bütünlüğü içinde bir topluma işaret etmez, aksine artık sadece tekil makro aktörlere uygulanır. Bu yaklaşımda, kesinlikle, empirik gerçekliğin –sembolik etkileşimci çerçeve içinde ve dışında sonradan

28 Everett Hughes'ın daha kısa yazıları *Sosyolojik Göz: Seçme Yazılar*'da (1971) toplanmıştır. Hughes'ın çalışmasına ilişkin iki yorum için, *bkz.* Faught (1980) ve Simpson (1972).

geliştirilen– 'referans grupları teorisi' içinde verimli bir analizi mümkündür. Ancak aynı zamanda, kollektif bilinç kavramının bu sınırlı uygulaması ayrıca "bütünlük içinde bir siyasal ve sosyal düzen olarak toplum" fikrinin geçersiz olduğu anlamına gelir.

Park'ın *eseri* gibi Hughes'ın çalışmaları da birçok küçük ve sınırlı sayıda büyük araştırma içerir. Hughes'ın önemi, empirik gerçeklikten uzaklaşmadan tutarlı bir bakış açısını sürdürebilmesi ve bu bakış açısına öğrencilerinin araştırmalarında işlerlik kazandırabilmesidir. Burada önemli olan bir başka husus, Hughes'ın "canlı bütünler olarak kurumlar"ı ve "etnik gruplar arasındaki rekabet"i araştırmada yol gösterme çabalarıdır. Bununla beraber, daha önemli olan onun meslekler sosyolojisindeki araştırmalarıdır. Meslekler sosyolojisinin toplumsal düzen hakkındaki fikirlerini empirik araştırmalarda verimli bir biçimde kullanmaya çalışan Chicago geleneğini sürdürenlerin ilgisini çekmesi şaşırtıcı değildir. Zira, 'meslekler' bir işbölümü temelinde, farklı çıkarlar aracılığıyla, (görünüşe bakılırsa nesnel ilişkilerin ürünü olan) bir yapıyla bağlantılı güç ilişkileri ve müzakere süreçleri aracılığıyla uzmanlaşan 'etkinlikler örüntüleri'dir.

Hughes özellikle uzman mesleklere, üniversite eğitimi gerektirenlere odaklanır, zira bireylere kendi çalışmalarını biçimlendirmede daha fazla özgürlük alanı sağlayan bu meslekler işbölümünün teorik-öngörülere dayalı, yani ne teknolojik, ne ekolojik ne de normatif olarak belirlenen, sadece ilişkili bireyler veya meslek gruplarının eylemlerine müracaatla anlaşılabilen temel özelliğini daha açık kılarlar. Makro-toplumsal, kurumsallaşmış refah probleminin yaşanmadığını düşünen Hughes, haklı olup olmadıklarını bir kenara bırakarak, uzman meslekleri düşünme ve araştırma konusu hâline getirir. Eleştirel bir gözle, farklı türden uzman mesleklerin ideolojilerini diğer mesleklerin kontrollerinden kurtulma ve üst statüye çıkma aracı olarak inceler. Arzulanmayan görevlerden kaçınmak ve tâbi konumlardakiler ve müşterilerden hataları gizlemek için başvurulan teknikler ve taktikleri araştırır. Bu yüzden, firmanın kılavuzluğu ve talimatlarının sınırlı rol oynadığı mesleklere ve uzman mesleklerin kendi rollerini 'yaratmak' zorunda oldukları durumlara yoğunlaşmasının kaynağında bu uzman mesleklerin ideolojisine karşı eleştirel tutumu vardır. Hughes ayrıca sınaî-işyerleri araştırmaları gerçekleştirmiştir. Bu araştırmalarda hayatî önemde olan nokta, en sınırlayıcı koşullar altında bile meslekî faaliyetin çalışanların kendi durumlarını nasıl tanımladıkları ve özerklik mücadeleleri dikkate alınmadan anlaşılamayacağıdır.

1930'ların sonlarında egemen konumunu yitirmeye başlayan Chicago Okulu 1950'lerde Chicago Üniversitesi'ndeki önemli temsilcilerini kaybetti: Ernest Burgess emekliye ayrıldı, Louis Wirth öldü ve Herbert Blumer Kaliforniya Üniversitesi'ne geçti. Daha dar anlamda Chicago Okulu'nun bu

dönemde kesinlikle sona erdiğini söyleyebiliriz. Okulun –bütün yönleriyle aynı ölçüde ortaya konulmayan– entellektüel mirası birçok farklı aşamadan geçti ve geliştirildi. Bu entellektüel mirasın iyi bilinen açılımları sembolik etkileşimci sosyal psikolog Tomatsu Shibutani (1961), Anselm Strauss (1959) ve Norman Denzin'e (1977a)[29] ve ayrıca aile sosyolojisinde, başkalarının yanı sıra, Ralph Turner'a (1970) aittir. Hughes'ın çalışmalarını ünlü sosyolojik uzman meslekler araştırmaları, özellikle tıp meslekleri araştırması olarak Eliot Freidson (1970), ayrıca Howard Becker (Becker *et al.* 1961) ve Anselm Strauss'un çalışmaları izlemiştir. Ayrıca Becker (1963), tamamen Chicago geleneği ruhu içinde, 'yabancılar' ve sapkın davranışın kökeni konusundaki etkili çalışmasıyla oldukça yeni bir araştırma alanının yolunu açmıştır. Gregory Stone ve diğer birçok araştırmacı gündelik hayattaki birçok olguya ilişkin sosyolojik bir anlayış ve açıklamanın geliştirilmesine katkıda bulunmuştur (Stone and Farberman, 1970). Bu okulun kıyısında Erving Goffman'ın parlak ve oldukça özgün çalışmaları yer alır.[30] Bütün bu konular ve araştırmalar birlikte değerlendirildiğinde görülecek resim kesinlikle hayatî önemde ve sürdürülebilir bir çalışmadır. Bununla beraber, söz konusu araştırma çizgilerinden sadece biri Chicago Okulu'nun teorik soyutlanmışlığını aşmayı sağlar görünmektedir. Bu çizgi, esasen kaynağında Anselm Strauss'un araştırmalarının yer aldığı ve daha genç sosyologların yazılarında 'müzakere edilen düzen yaklaşımı' olarak sunulan araştırma geleneğidir.

Bu yaklaşım, ayrıca, Chicago geleneği içinde tamamen empirik tarzda ortaya konulmuş, yani salt kavramsal düzeyde değil, daha ziyade belirli temalarla sınırlı özel örnek-olay araştırmalarıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın başlama noktası Chicago Okulu üyelerinin esasen hastanelerde sürdürdükleri uzman meslekler üzerine araştırmaların örgüt sosyolojisi konusunda özel bir perspektifin gelişmesine yol açtığı yerlerde aranabilir.[31] Bu yaklaşım başlarda bir değişim sürecinin etkisiyle, yani meslekî faaliyetlerini kompleks organizasyonlar içinde gerçekleştiren bazı uzman meslek tiplerinde artışlar sonucunda ortaya çıktı –ve ilginin uzman mesleklerden 'uzman organizasyonlar'a kaymasına yol açtı. Bu tür bir organizasyonun tipik örneği olarak 'hastane' analizinde rasyonel-bürokratik ve işlevselci örgüt sosyolojisi modellerinin yetersiz oldukları görülmüştür. "Hastanelerdeki işbölümü yapıları"nın başından beri büyük ölçüde kesinlikten yoksun olduğu, net olmayan hedeflere ve muğlâk kurallara sahip oldukları kanıtlanmıştır. Böyle bir organizasyonda hem ilgili farklı uzman meslek grupları, uzman gruplar ve bireyler arasında

---

29 İyi bir inceleme yazısı için, *bkz.* Lauer and Handel (1977).

30 Goffman'ın çalışması pragmatizmin yukarıda kısaca değindiğim öncülleri temelinde açıklanamaz.

31 Bu araştırmalara ilişkin örnekler için, *bkz.* Strauss *et al.* (1963) ve Cucher and Stelling (1969).

tüm organizasyonun stratejisiyle ilgili sürekli zımnî mutabakatlar, resmî olmayan düzenlemeler ve resmî karar alma süreçleri vardır, hem de böyle bir organizasyonun işleyişini onun işi bölümlere ayırma biçimi mümkün kılar. Dolayısıyla, bu örgüt sosyolojilerinde şu ilkeye ulaşılır: organizasyonlar "süregelen müzakere sistemleri" olarak kavramlaştırılabilir.

Bu teoriye göre, organizasyonlar sabit, normatif kurallara göre yapılanmış oluşumlar değillerdir; onlar içinde gerçekleştirilen eylemler aktörün benliğinin müdahalesinden tamamen bağımsız buyruklar ve kılavuzlar tarafından belirlenmez. Kurallar ve normlardaki değişimlerin yanı sıra devamlılıkları ve yeniden üretimlerinde de 'üzerlerinde düşünme'ye ve 'diyalog'a gerek vardır. Organizasyonların varlıkları eylem içinde sürekli yeniden inşa edilmelerine bağlıdır; onlar kendilerini eylem içinde ve aracılığıyla yeniden-üretirler. Organizasyonların hedefleri ve stratejileri tartışma konusudur; mutabakat farklı biçimlerde, örneğin amaçlar veya birçok amaç niyetli veya bilinçli olarak bir araya getirilerek sağlanabilir. Her mutabakat koşullu ve geçicidir. Aktörler müzakere süreçlerinin doğası, kapsamı ve muhtemel başarısı konusunda gündelik deneyimlerinden hareketle oluşturdukları bireysel teorilere sahiplerdir. Bu durum nispeten formel organizasyonlarda bile geçerliyse, daha gevşek yapılanmış toplumsal oluşumlarda daha fazla geçerli olduğu söylenebilir. Bu durum statik yapıları değil, aksine zamanla genişleyen karşılıklı tanımlama süreçlerinin yeniden inşasını araştırmayı gerektirdiği için, bir örgüt sosyolojisinin temel görevi sembolik etkileşimciliğin sosyal psikoloji ve kişilik teorisiyle ilgili öncüllerini uyarlamak ve böylece, pragmatizmin sosyolojiye dönüştürülmesiyle ilgili daha kapsamlı hedeflere ulaşma imkânını zorlamaktır.

Bu tür bir örgüt sosyolojisi bu yolda atılmış bir ilk adımdır. Resmî organizasyonlarda müzakere süreçlerinin önemi sadece bu yanlış toplumsal formlar anlayışı karşısında vurgulanmaz; çok daha kapsamlı bir iddia, müzakere süreçlerinin rolü dikkate alınmadığında neredeyse bütün toplumsal düzen tiplerinin yanlış yorumlanacağıdır. Bu müzakere süreçlerinde karşımıza ne tam konsensüs ne de çıplak güç çıkar; tam konsensüs ve çıplak güç sadece sınırlı örneklerdir ve toplumsal hayatın prototipleri değildir (Maines and Charlton, 1985: 295).

Yine de, bu görüş farklı biçimlerde kullanılabilir. Örneğin, empirik araştırmalarda bu tür süreçleri kavrayabilmek için müzakere süreçlerinin farklı boyutları ortaya konulabilir. Anselm Strauss *Müzakereler* (1979) adlı kitabında, bazı açılardan hâlâ büyük ölçüde giriş düzeyinde kalsa bile, bu tür bir kavramsal ağı ortaya çıkarmaya çalışır.[32] Onun belirttiği boyutlar katılanların

32 İncelemeler için Maines ve Charlton'ın (1985) çalışmasının yanı sıra Fine (1984) ve Maines'in çalışmalarına bakınız.

miktarı, ilişkili deneyimleri ve sadece ilişkili öznel deneyimlerinin ifadeleri mi oldukları ya da kollektiviteleri mi temsil ettikleriyle bağlantılıdır. Strauss, ardından, müzakerelerin tekrarlanmayabileceğini veya tersine tekrar tekrar yer alabileceğini, düzenli aralıklarla tekrarlanabileceğini veya belirli düzen içinde gerçekleştirilebileceğini belirtir. Ayrıca, katılımcı aktörler arasındaki güç farklılıkları önemlidir. Diğer boyutlar **(i)** müzakerenin katılımcılar açısından önemi; **(ii)** hepsi için eşit önemde olmaması; **(iii)** müzakerenin doğrudan bu süreç içinde yer alanların dışındakilere nasıl göründüğü; **(iv)** müzakere konularının miktarı ve kompleksliği ve **(v)** müzakere sürecinde tarafların konsensüs dışındaki (örneğin, konsensüs bozulduğunda başvurabilecekleri) seçenekleri.

Yukarıda sıralanan boyutlar bu yaklaşımda güç, çatışma ve yapısal kısıtlamaların hiçbir rol oynamadığı toplumsal düzenlemelerle ilişkili ideal konsensüsle ilgilenilmediğini göstermektedir. Fakat bu kaba bir yanlış anlama olacaktır. Kanıtlanabilecek şey, daha ziyade, aktörün önceki eylemlerin sonuçlarını hem bireysel hem kollektif olarak, hem konsensüs hem çatışma içinde nasıl dikkate alabileceği ve bu özümseme ve değerlendirmeyi –ayrıca, etkileri daha önceki müzakere süreçlerine ve niyetlenilen veya niyetlenilmemiş sonuçlara kadar uzanabilen– yapısal koşullar altında nasıl gerçekleştirdiğidir.

Müzakere süreçlerinin boyutlarına ilişkin bir şema, ilk olarak, hem bu süreçlerin ortaya çıktığı genel toplumsal alan konusunda hem de bu boyutların toplumların işleyişi açısından önemi konusunda tarafsız davranır. Böylece, 'müzakere edilen düzen' yaklaşımının ortaya konulabilecek ikinci yönü, uzman meslekî organizasyonun yanı sıra diğer araştırma-nesnelerinin incelenmesi ve bu sayede yaklaşımın makro-sosyolojik kapasitesinin giderek genişletilmesidir.

Bu amaç oldukça farklı araştırmalar tarafından benimsenmiştir. Örneğin, siyasal karar alma sürecinin izlediği yön dikkatin neredeyse tamamen araştırmacının kendi araştırma-nesnesini incelemesine odaklanmasına yol açmıştır (Hall, 1972). Eliot Freidson (1975-76) sadece mevcut kurumlar içindeki uzman meslek grupları arasındaki ilişkilerin formel ve temel belirlenimlerini değil, aynı zamanda uzman mesleklerin yapılarının ve genelde toplumsal işbölümü sisteminin inşasını araştırmıştır. Bazı araştırmacılar, örneğin Harvey Farberman (1975) ve Norman Denzin (1977b) sembolik etkileşimciliğin ilgi alanını kişisel ağları da içerecek biçimde küçük gruplar ve organizasyonların ötesine genişletmiş ve bu araştırmasıyla alana özgün bir katkıda bulunmuştur.

Bütün bu dağınık çalışmaların ortak yönü, araştırılan süreçleri 'biyotik düzen' olarak doğallaştırmadan makro-sosyolojik araştırmalar ve teoriler üretmeleridir. Pragmatizmin toplum felsefesinde demokrasi teorisinden fazlası

vardır, onlar demokrasinin sadece normatif yönlerini değil, aynı zamanda toplumsal hayat koşullarında ortaya çıkan özelliklerinin somut önemini vurgular. Fakat bu araştırmalarda yine de çoğu kez mevcut dönem için siyasal ve tarihsel önemde meseleler büyük ölçüde tablolaştırılarak incelenmez, sadece minyatür bir resim sunulur. Yine de, bir bütün olarak toplum teorisine ve toplumsal bütünleşme biçimleri anlayışlarına yol açan başlangıç noktası, örneğin piyasnın kollektif kararlardan bağımsız olarak kurumsallaştığı fikri aşılır. Fakat, büyük teorik okullarla yüzleşmeden bu konuda daha fazla ilerleme kaydetmek mümkün değildir. Ancak, teorik itiraza yol açan şey, felsefî temelini pragmatizmin oluşturduğu bu okul, onun oldukça kapsâmlı sosyal psikolojisi ve mikro-sosyolojisi ve 'müzakere edilen düzen' yaklaşımının temel ilkeleridir.

III. Bir Değerlendirme

Kaynağında pragmatizm olan bu sosyolojik okulun teorik katkılarına ilişkin bir değerlendirme ve ona ilişkin günümüzdeki diğer temel sosyoloji okullarıyla yapılabilecek bir karşılaştırma rakip düşünce okullarının teorileri ve araştırmalarında yöneldikleri birçok farklı problem bazı temel sorunlar etrafında sınırlandırılmadıkça formüle edilemez. Bu konuda en etkili iddia Parsonscı gelenekte bulunabilir. Bu geleneğe göre, sosyolojinin merkezî ve kaçınılmaz meta-teorik problemlerini eylemlerin düzenli bir ekseni olarak eylem ve toplumsal düzen oluşturur.[33] Bunların meta-teorik problemler olmalarının nedeni, seçilmiş olgular alanlarıyla bağlantılı empirik olarak ispatlanabilir özel teoriler geliştirmeleri değil, aksine sosyolojinin ve genelde sosyal bilimlerin alanının kavramsal olarak tanımlanması ve betimlenmesiyle ilişkili olmalarıdır. Bu sorunların kaçınılmaz olduklarını söylememizin nedeni, her sosyolojik teori onlarla bizzat ilgilenmese bile, yine de eylemin ve toplumsal düzenin doğası konusunda en azından bu zımnî kabuller olmadan hiçbir şey yapmamızın mümkün olmamasıdır. Bu anlamda meta-teorik düşünce az veya çok açık bu zımnî kabullere ışık tutar ve temellendirilmelerini gerektirir. Eylem ve toplumsal düzen teorilerinin mantıksal statülerine ilişkin bu tanım benimsendiğinde, bu gerçeklik ve pragmatizmin içkin imkânları rakip veya tamamlayıcı sosyoloji okullarıyla söz konusu iki düzlemde de ilişkilendirilebilir.

Yukarda ifade edildiği gibi, pragmatist eylem teorisi faydacı sosyolojik modellerden kökten farklıdır. Bilhassa rasyonel eylemi öne çıkaran faydacı sosyolojik modeller bu rasyonalite modeline uymayan etkinlikleri sadece yanlış eylem biçimleri olarak açıklayabilirler. Onlar eylemin olgusal çeşitlili-

33 Bu yaklaşımın en açık ifadesi Alexander'da (1982) bulunabilir.

ğini yeniden inşayı mümkün kılmayan bir tortu olarak 'rasyonel olmayan eylem' kategorisi üretirler. Sosyolojinin kuruluşunda etkili olan –ve klâsik sosyal teorisyenlerin (Weber, Durkheim ve Pareto'nun) çalışmalarında zımnen ve Parsons'ın yazılarında açıkça yer alan– bu faydacı yaklaşım onu aşmayı amaçlayan polemikler tarafından biçimlendirilmiştir. Bu yüzden, kesinlikle faydacılığın ötesinde bir gelişmeyi temsil eden şey normatif boyuta yoğunlaşmadır, ancak bu yoğunlaşma gerçek eylemin dinamiklerinde normların etkisini yanlış anlama riski içerir. Aksine, sembolik etkileşimcilik içselleştirilmiş normların ne tutarlığını ne de belirleyiciliğini vurgular. Akademik sosyolojiye karşı olan Marksizm, en azından kökenleri bakımından, kendi eylem teorisinin temelleri bilinmeden, yani işin (çalışmanın) işçinin emek-gücünün ve becerilerinin kendi çalışmasının ürünü içindeki cisimleşmesini etkilediğini vurgulayan 'izlenimci'[34] anlayışı dikkate alınmadan kavranamaz. Bununla beraber, bir toplum ve tarih teorisi olarak Marksizm'e katkıda bulunanların çoğu onun bu temelini göz ardı etmişlerdir. Marksizm'de '*Praksis*', 'etkinlik' ve 'emek' (veya 'çalışma') kavramlarına ilişkin açımlamalara çok az rastlanır, ne de sosyolojik eylem teorisinde ele alınan problemlerle yeterince ilişkilendirilirler.

Sosyolojik eylem teorisindeki –faydacılığı aşan– en yeni yaratıcı yaklaşımda, yani faydacılığın ve Marksizm'in normatif-temelli eleştirisi olan Habermas'ın (1981) iletişimsel eylem teorisinde bile sosyolojik eylem teorisi kapsamlı olarak gözden geçirilmez. Araçsal rasyonalite anlayışının yetersizlikleri karşısında iletişimsel rasyonalite kavramının geçirilmesi eylemin toplumsal düşünce tarihinde karşımıza çıkabilecek çoğu boyutunun dikkate alınmamasına yol açmıştır.[35] Bu bağlantı içinde çözülemeyen problem, sosyolojik eylem teorisinin pragmatizmin teorik üretkenliğiyle ve *Praksis*i vurgulayan Marksist gelenekle ve onun izlenimci iş (çalışma) anlayışıyla nasıl bütünleştirileceğidir.[36] Pragmatizm bu problemin çözümü açısından merkezî bir öneme sahiptir. Zira pragmatizm, hem kendi bedenine hâkim, amaçlı ve etrafındaki insanlarla ve çevresiyle ilişkilerinde özerk birey temelinde bir sosyolojik teori modeli ortaya koymuş, hem de bu 'özerk aktör'ün hangi koşullarda mümkün olduğunu açıklamıştır. Sembolik etkileşimci literatür bu tür bir açıklama için önemli materyaller sunar. Pragmatizm, eylem ve bilinç ilişkisi konusunda yeni bir görüş, yani bilinç felsefesinin ötesine geçen ve aşan

---

34 Bu 'izlenimci' gelenek üzerine, *krş.* Berlin (1980), Taylor (1975).

35 Bu eylem teorisi üzerine eleştirel bir inceleme için, *bkz.* Joas (1986). Bana göre günümüzde eylem teorisindeki en önemli diğer iki yaklaşım Costoriadis (1987) ve Giddens'a (1984) aittir. Giddens üzerine, *bkz.* Joas "Giddens' theory of structuration", *International Sociology*, 2.

36 Eylem kavramının geliştirildiği farklı felsefî gelenekler üzerine bir açıklama için, *bkz.* Bernstein (1971).

bir eylem fikri geliştirdiği için, bir yandan yapısalcılık ve post-yapısalcılığın saldırılarını savuşturabilirken hem onların argümanlarının ikna edici yönlerini kabul edebilir hem de insan eyleminin bu boyutunu alıkoyabilir.[37]

Toplumsal düzen teorisi düzeyinde, pragmatist veya sembolik etkileşimci eylem teorisi geleneği faydacı ve işlevselci modelleri görelileştirmeye yöneltir. Zira çoğu örnekte bu modellerin pragmatik kullanışlılıkları ve açık değerleri tartışılmamış, sadece sosyolojide büyük ölçüde geçerli oldukları iddia edilmiştir. Temel düzeyde, işlevselciliğe düşmekten uzak durabilecek tek toplumsal düzen teorisi hareket noktası olarak kollektif eylemi alır ve (totemci ritüellerden demokratik özyönetime ve ideal söyleme kadar) kapsamlı bir kollektif eylem biçimleri tipolojisi geliştirir. Böylece, sosyolojik analiz eylemin kollektif niyetlenilmiş ve niyetlenilmemiş sonuçlarının hangi biçimlerde inşa edildiğine, normatif çatışmaların çözümleriyle ilişkili normatif düzenlemelere ve kollektif prosedürlerin kollektif inşasına yoğunlaşır. Bu açıdan, sembolik etkileşimci gelenek ayrıca kollektif davranış ve sosyal hareket biçimleriyle, müzakerelerin toplumsal yapılar tarafından belirlenimiyle ve bir toplumsal düzen tipi olarak demokrasiyle ilişkili önemli materyaller sağlar. Ancak bu materyaller çoğu kez 'nicelci empirist' tarzda daha sınırlı makro-sosyolojik konular üzerine araştırmalarda geliştirilmiştir. Bu yüzden, sembolik etkileşimciliğin analitik zenginliği günümüz hakkında siyasal bir yönelime sahip ve çağın tarihsel gelişimini ve bağlamını dikkate alan bir teşhis için kullanılmamıştır. Bunun değişmesi sembolik etkileşimci geleneğin pragmatist toplum felsefesinin bir zamanlar yüklendiği rolü günümüzde yeniden oynayabilmesi için mücadele etmesini gerektirir.

Kaynaklar

Alexander, J., 1982: *Positivism, Presuppositions, and Current Controversies*, vol. 1 of *Theoretical Logic in Sociology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Anderson, N., 1923: *The Hobo*. Chicago: University of Chicago Press.

Becker, H., 1963: *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. London: Macmillan.

Becker, H. et al, 1961: *Boys in White*. Chicago: University of Chicago Press.

Berlin, I., 1980: *Against the Current*. London: Hogarth Press.

Bernstein, R., 1971: *Praxis and Action*. Philadelphia: Duckworth.

37 James ve Nietzsche arasındaki paralelliklere dikkat çeken Richard Rorty'nin ifadesiyle, "James ve Nietzsche 19. yüzyıl düşüncesine paralel eleştiriler yöneltir. Ayrıca, James'in pragmatizmi tercih edilebilir, zira o Nietzsche'deki Heidegger'in eleştirdiği 'metafizik' unsurlardan ve hatta Derrida'nın eleştirdiği Heidegger'deki 'metafizik' unsurlardan uzak durur. Bana göre, James ve Dewey sadece analitik felsefenin gezinebildiği diyalektik yolun sonunda değil, aynı zamanda örneğin Foucault ve Derrida'nın hâlihazırda gezindiği yolun sonunda beklemektedir" (Rorty, 1982: xviii).

Blumer, H., 1928: "The Method of Social Psychology", Doktora tezi, University of Chicago.

Blumer, H., 1938: "Social Psychology", E. P. Schmidt (ed.), *Man and Society*, New York, s.144-198.

Blumer, H., 1939: "An Appraisal of Thomas and Znaniecki"s "The Polish Peasant in Europe and America"", *Critiques of Research in the Social Sciences*. I. New York: Transaction.

Blumer, H., 1969: *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Blumer, H., 1983: "Going Astray with a Logical Scheme", *Studies in Symbolic Interaction*, 6: 123-138.

Bodenhafer, W., 1920-1: "The Comparative Role of the Group Concept in Ward"s 'Dynamic Sociology' and Contemporary American Sociology", *American Journal of Sociology*, 26: 273-314, 425-474, 583-600, 716-743.

Bogue, D.J. (ed.), 1974: *The Basic Writings of Ernest W. Burgess*. Chicago: University of Chicago Press.

Bressler, M., 1952: "Selected Family Patterns in W. I. Thomas"s Unfinished Study of the "Bind Brief", *American Sociological Review*, 17: 563-571.

Bucher, R. and Stelling, J., 1969: "Characteristics of Professional Organizations", *Journal of Health and Social Behavior*, 10: 3-15.

Bulmer, M., 1984: *The Chicago School of Sociology: Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Cahnman, W. J., 1978: "Robert E. Park at Fisk", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 14: 328-336.

Carey, J. T., 1975: *Sociology and Public Affairs*: The Chicago School. London.

Costoriadis, C., 1987: *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge, England: Polity Press.

Coser, L., 1977: *Masters of Sociological Thought*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.

Deegan, M. J. and Burger, J. S., 1981: "W. I. Thomas and Social Reform: His Work and Writings", *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 17: 114-125.

Denzin, N., 1977a: *Childhood Socialization: Studies in the Development of Language, Social Behavior, and Identity*. San Francisco: Jossey-Bass.

Denzin, N., 1977b: "Notes on the Criminogenic Hypothesis: A Case Study of the American Liquor Industry", *American Sociological Review*, 42: 905-920.

Dewey, J., 1927: *The Public and its Problems*. New York: Henry Holt.

Dewey, J., 1931: "The Development of American Pragmatism", *John Dewey, Philosophy and Civilization*. New York: Minton, Balch, s. 13-35.

Dewey, J., 1934: *Art as Experience*. New York: Minton, Balch.

Dewey, J., 1972: "The Reflex Arc Concept in Psychology", in *The Early Works*, vol. 5. Carbondale, Ill.: s. 96-109. İlk baskı 1896.

Diner, S. J., 1975: "Department and Discipline: The Department of Sociology at the University of Chicago 1892-1920", *Minerva*, 13: 514-553.

Durkheim, E., 1955: *Pragmatism et Sociologie*. Paris: Alcan.

Farberman, H., 1975: "A Criminogenic Market Structure: The Automobile Industry", *Sociological Quarterly*, 16: 438-457.

Farberman, H., 1979: "The Chicago School: Continuities in Urban Sociology", *Studies in Symbolic Interaction*, 2: 3-20.

Faris, E., 1937: *The Nature of Human Nature*. Chicago: University of Chicago Press.

Faris, R. E. L., 1967: *Chicago Sociology 1920-32*. Chicago: University of Chicago Press.

Faught, J., 1980: "Presuppositions of the Chicago School in the Work of Everett Hughes", *The American Sociologist*, 15: 72-82.

Fine, G.A., 1984: "Negotiated Orders and Organization Cultures", *Annual Review of Sociology*, 10: 239-262.

Fine, G. A. and Kleinman, S., 1983: "Network and Meaning: An Interactionist Approach to Structure", *Studies in Symbolic Interaction*, 6: 97-110.

Fisher, B. and Strauss, A., 1978: "Interactionism", T. Bottomore and R. Nisbet (eds), *A History of Sociological Analysis*. New York: Oxford University Press.

Freidson, E., 1970: *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. New York.

Freidson, E., 1975-6: "The Division of Labor as Social Interaction", *Social Problems*, 23: 304-313.

Giddens, A., 1984: *The Constitution of Society*. Cambridge, England: Polity Press.

Glaser, B. and Strauss, A., 1967: *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Sociology Press.

Habermas, J., 1981: *Theorie des kommunikativen Handelns*, 2 vols. Frankfurt-on-Main: İngilizce çeviri: *Reason and the Rationalization of Society*, vol. 1 of *Theory of Communicative Action*. Cambridge, England: Polity Press, 1984.

Hall P. M., 1972: "A Symbolic Interactionist Analysis of Polities", *Sociological Inquiry*, 42: 35-75.

Hinkle, R. C, 1963: "Antecedents of the Action Orientation in American Sociology before 1935", *American Sociological Review*, 28: 705-715.

Hinkle, R. C, 1980: *Founding Theory of American Sociology 1881-1915*. Boston: Methuen.

Honneth, A. and Joas, H., 1980: *Soziales Handeln und menschliche Natur: Anthropologische Grundlagen der Sozialwissenschaften*. Frankfurt-on-Main. English ed. Cambridge: 1987.

Hughes, E., 1971: *Sociological Eye: Selected Papers of Everett Hughes*. Chicago: University of Chicago Press.

Jandy, E. C, 1942: *Charles H. Cooley: His Life and his Social Theory*. New York: Hippocrenc Books.

Janowitz, M. (ed.), 1966: W. I. Thomas *On Social Organization and Social Personality*. Chicago: University of Chicago Press.

Janowitz, M. 1975-6: "Sociological Theory and Social Control", *American Journal of Sociology*, 81: 82-108.

Joas, H., 1983: "The Intersubjective Constitution of the Body Image", *Human Studies*, 6: 197-204.

Joas, H., 1985a: *G. H. Mead: A Contemporary Re-examination of his Thought*. Cambridge, England: Polity Press.

Joas, H., 1985b: "Durkheim und der Pragmatismus: Bewusstseinspsychologie und die soziale Konstitution der Kategorien", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 37, 411-30.

Joas, H., 1986: "Die unglückliche Ehe von Hermeneutik und Funktionalismus", A. Honneth and Joas (eds), *Kommunikatives Handeln*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp. 1986, "Giddens" theory of structuration", *International Sociology*, 2.

Johnson, G. and Picou, J. S., 1985: "The Foundations of Symbolic Interactionism Reconsidered", H. J. Helle and S. N. Eisenstadt (eds), *Microsociological Theory: Perspectives on Sociological Theory*, vol. 2. London, s. 54-70.

Kuklick, H., 1973: "A 'Scientific Revolution': Sociological Theory in the United States 1930-45", *Sociological Inquiry*, 43: 3-22.

Kurtz, L. R., 1984: *Evaluating Chicago Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Lauer, R. and Handel, W., 1977: *Social Psychology: The Theory and Application of Symbolic Interactionism*. Boston: P.-H.

Lengermann, P., 1979: "The Founding of the American Sociological Review: The Anatomy of a Rebellion", *American Sociological Review*, 44: 185-198.

Levine, D. N., *et* al 1975-6: "Simmel"s influence on American Sociology", *American Journal of Sociology*, 81: 813-845, 1112-1132.

Lewis, J- D. and Smith, R. L., 1980: *American Sociology and Pragmatism: Mead, Chicago Sociology, and Symbolic Interaction*. Chicago: University of Chicago Press.

Madge, J., 1962: *The Origins of Scientific Sociology*. New York: Free Press.

Maines, D., 1977: "Social Organization and Social Structure in Symbolic Interactionist Thought", *Annual Review of Sociology*, 3: 235-259.

Maines, D. and Charlton, J., 1985: "The Negotiated Order Approach to the Analysis of the Social Organization", *Studies in Symbolic Interaction*, ek 1, *Foundations of Interpretative Sociology*, ed. H. Farberman and R. Perinbanayagam, s. 271-308.

Matthews, F. H., 1977: *Quest for an American Sociology: Robert E. Park and the Chicago School*. Montreal: McGill-Queens University Press.

McPhail, C. and Rexroat, C, 1979: "Mead vs. Blumer: The Divergent Methodological Perspectives of Social Behaviorism and Symbolic Interactionism", *American Sociological Review*, 44: 449-67.

Mead, G. H., 1903: "The Definition of the Psychical", *Decennial Publications of the University of Chicago*, First Series, vol. 3. Chicago: University of Chicago Press, s. 77-112.

Mead, G. H., 1930: "Cooley"s Contribution to American Social Thought", *American Journal of Sociology*, 35: 693-706.

Mead, G. H., 1934: *Mind, Self, and Society*, ed. Charles W. Morris. Chicago: University of Chicago Press.

Miller, D. L., 1982: Review, *Journal of the History of Sociology*, 4: 108-114.

Park, R. E., 1936: "Human Ecology", *American Journal of Sociology*, 42: 1-15.

Park, R. E., 1950-55: *Collected Papers*, 3 vols. Glencoe, Ill.: Free Press.

Park, R. E., 1972: *The Crowd and the Public*. Chicago: University of Chicago Press. İlk baskı in 1904 as *Masse and Publikum: Eine melhodologische and soziologische Untersuchung*. Bern.

Park, R. E., and Burgess, E. W., 1921: *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Park, R. E. and Miller, H. A., 1921: *Old World Traits Transplanted*. New York.

Parsons, T., 1968a: *The Structure of Social Action*, 2 vols. New York: Free Press. İlk baskı 1937.

Parsons, T., 1968b: "Cooley and the Problem of Internalization", Albert J. Reiss (ed.), *Cooley and Sociological Analysis*. Ann Arbor, s. 48-67.

Peirce, C. S., 1934: "Some Consequences of Four Incapacities", *Collected Papers*, ed. C. Hartshorne and P. Weiss, vol. 5. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Perinbanayagam, R. S., 1985: *Signifying Acts: Structure and Meaning in Everyday Life*. Carbondale, Ill.: S. Illinois University Press.

Rochberg-Halton, E., 1982: "Situation, Structure and the Context of Meaning", *Sociological Quarterly*, 23: 455-476.

Rochberg-Halton, E., 1983: "The Real Nature of Pragmatism and Chicago Sociology", *Studies in Symbolic Interaction*, 6: 139-154.

Rock, P., 1979: *The Making of Symbolic Interactionism*. London: Rowman.

Rorty, R., 1982: *Consequences of Pragmatism: Essays 1972-1980*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.

Rucker, D., 1969: *The Chicago Pragmatists*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.

Shaw, C, 1930: *A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: University of Chicago Press.

Shibutani, T., 1961: *Society and Personality: An Interactionist Approach to Social Psychology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Shils, E., 1970: "Tradition, Ecology, and Institution in the History of Sociology", *Daedalus*, 99: 760-825.

Simpson, T. H., 1972: "Continuities in the Sociology of Everett Hughes", *Sociological Quarterly*, 13: 547-559.

Stone, G. and Farberman, H., 1967: "On the Edge of Rapprochement: Was Durkheim Moving towards the Perspective of Symbolic Interaction?", *Sociological Quarterly*, 8: 149-164.

Stone, G. and Farberman, H., 1970 (eds): *Social Psychology through Symbolic Interaction*. Waltham, Mass.

Strauss, A., 1959: *Mirrors and Masks: The Search for Identity*. Glencoe, Ill.: Sociology Press.

Strauss, A., 1979: *Negotiations*. San Francisco: Jossey-Bass.

Strauss, A. et al., 1963: "The Hospital and its Negotiated Order", E. Freidson (ed.), *The Hospital in Modern Society*. New York, s. 147-169.

Stryker, S., 1980: *Symbolic Interactionism: A Social Structural Vision*. Menloe Park: Benjamin Cummings.

Sutherland, D. E., 1978: "Who now Reads European Sociology? Reflections on the Relationship between European and American Sociology", *Journal of the History of Sociology*, 1: 35-66.

Taylor, C, 1975: *Hegel*. Cambridge, England: University of Chicago Press.

Tenbruck, F. H., 1985: "G. H. Mead und die Ursprünge der Soziologie in Deutschland und Amerika: Ein Kapital über die Gültigkeit und Vergleichbarkeit soziologischer

Theorien", H. Joas (ed.), *Das Problem der InterSubjektivität: Neuere Beiträge zum Werk C. H. Meads.* Frankfurt-on-Main, s. 179-243.

Thomas, W. I. (ed.), 1907: *Source Book for Social Origins.* Boston. 1923: *The Unadjusted Girl.* Boston.

Thomas, W. I. and Znaniecki, F., 1926: *The Polish Peasant in Europe and America,* 2 vols. New York: University of Illinois Press.

Thrasher, F., 1927: *The Gang.* Chicago: University of Chicago Press.

Turner, R., 1967: "Introduction", R. Park, *On Social Control and Collective Behavior.* Chicago: University of Chicago Press, s. ix-xlvi. 1970: *Family Interaction.* New York.

Vidich, A. J. and Lyman, S. M., 1985: *American Sociology: Worldly Rejections of Religion and their Directions.* New Haven, Conn.: Yale University Press.

White, M., 1957: *Social Thought in America: The Revolt Against Formalism.* Boston: Oxford.

Wiebe, R. H., 1967: *The Search for Order 1877-1920.* New York: Greenwood.

Wilson, R., 1968: *In Quest of Community: Social Philosophy in the United States 1860-1920.* New York: Knopf.

Wilson, T. P., 1970: "Concepts of Interaction and Forms of Sociological Explanation", American Sociological Review, 35: 697-710.

Wirth, L., 1938: "Urbanism as a Way of Life", *American Journal of Sociology,* 44: 1-24.

Wirth, L., 1964: *On Cities and Social Life: Selected Papers of Louis Wirth.* Chicago: University of Chicago Press.

Wirth, L., 1969: *The Ghetto.* Chicago: University of Chicago Press. İlk baskı 1928.

Zaretsky, E., 1984: "Introduction" in W. I. Thomas and F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America,* abridged ed. Urbana, Ill.: University of Illinois Press, s. 1-53.

Günümüzde Parsonscı Teori: Yeni Bir Sentez Arayışı[1]

Richard Münch

Giriş

Günümüzde Parsonscı teorik gelenek dikkate değer bir yenilenme içindedir. 1970'lerde çoğu sosyolog bu geleneğin öldüğünü ilân etse de, 1980'lerde, biraz şaşırtıcı bir biçimde, Parsonscı teoriyi yeni bir düzeye taşımak için inşa edilen bazı yeni yaklaşımlar ortaya çıktı. Ancak bu gelişmenin kökenlerinin 1970'lere dayandığının belirtilmesi gerekir. Bu 10 yıllık dönemde Parsonscılığın varsayılan zayıflaması ile Talcott Parsons'ın çalışmalarına –yazarlarının esasen akademik dünyanın en genç insanlardan oluştuğu– katkıların miktarında artış arasında dikkate değer bir paralellik vardır. Bu dönemde geliştirilen yaklaşımlar yeni bir sosyologlar kuşağının bir kez daha Parsonscı teorik geleneği, ancak yeni bir biçimde, eleştirel ve yapıcı bir tutum içinde benimsediğini göstermektedir.

Nitekim, böyle bir atılımın 1980'lerde Parsonscı geleneğin yeniden canlanması içinde ortaya çıkması aslında ilk bakışta göründüğü kadar şaşırtıcı değildir. Bu yeniden canlanmaya neden olan olay Jan J. Loubser, Rainer C. Baum, Andrew Effrat ve Victor M. Lidz'in 1976 tarihli, Parsonscı teoriye yeniden hayat kazandıracak etkili çalışmalar içeren *Sosyal Bilimde Genel Teoride Araştırmalar* adlı referans derlemesidir (Loubser *et al.*, 1976).[2] O zamandan

---

1 Bu makalenin Almancadan İngilizceye çevirisi için Neil Johnson'a teşekkür ederim.

2 Bu derlemeden önce yayımlanan önemli katkılar için, *bkz.* Bershady (1973), Black (1961), Inkeles and Barber (1973), Mitchell (1967), Rocher (1974), Schwanenberg (1970, 1971), Turner (1974, 1978), Turner and Beeghley (1974). Bu yazılarla aynı dönemde ortaya çıkan ve izleyen çalışmaya ilişkin önemli literatür için, *bkz.* Adriaansens (1980), Alexander (1985), Almarez (1981), Bourricaud (21976), Berger (1977), Buxton (1982), Genov (1982), Loh (1980), Menzies (1977), Miebach (1984), Proctor (1980), Saurwein (1984), Savage (1981), Sciulli (1984), Sicuilli and Gerstein (1985), Stichweh (1980), Tiryakian (1979-80), Turner and Beeghley (1981).

beri yayınlanan, ayrıca bu teorinin yeniden canlandırılması için sağlam bir temel sunan birçok inceleme yazısı arasında özellikle Jeffrey Alexander'ın kapsamlı çalışmaları, bilhassa 1982 ve 1983'te yayınlanan dört ciltlik *Sosyolojide Teorik Mantık* adlı kitabı yer almaktadır.[3] Ayrıca Avrupa'da Talcott Parsons'ın çalışmasıyla yeni bağlantılar kurulmuştur. Örneğin, Niklas Luhmann oldukça başarılı bir yeni 'sistemler teorisi' geliştirmiştir (Luhmann, 1974; 1977; 1978; 1980; 1984). Parsons'ın sosyal sistemler teorisini eleştirel bir gözle değerlendiren Jürgen Habermas modern toplumları analiz için kapsamlı bir paradigma inşa etmiştir (Habermas, 1981a; 1981b). Wolfgang Scluchter Parsons'ın çalışmasının temel unsurlarını kendi yeni Weberci teorisine dâhil etmiştir (Scluchter, 1979; 1980). Elinizdeki makalenin yazarı Parsonsçı teoriye Kantçı bir perspektiften taze bir yorum getirmeye ve onu yeniden formüle etmeye çalışmıştır (Münch, 1980; 1981a; 1981b; 1982b; 1982c; 1983a; 1983b; 1984; 1986; ayrıca, *bkz.* Alexander, 1984).

Bütün bu girişimlerin ortak yanı, yeni bir sentez arayışı içinde, Parsons'ın ilk temel çalışması *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nda (1937) bir iradeci eylem teorisi içinde pozitivizm ve idealizmi hem koruma hem de yenileme girişiminde yaptığına benzer biçimde, teorik gelişmenin mevcut durumuna dikkat çekmeleridir. Genelde teorinin mevcut gelişme evresinde, bu girişim, Parsons'ın yaklaşımına yöneltilen bütün eleştirileri ve 1950'lerin sonlarından itibaren onun teorisindeki dengesizlikleri aşmak için formüle edilen bütün alternatif yaklaşımları dikkate almayı, aynı zamanda teorisinin doğru olarak kabul edilen içeriğini bu yeni yaklaşımların kapsamı ve sınırlarının belirlenmesinde bir referans çerçevesi olarak kullanmayı gerektirir. Dolayısıyla, Parsonsçı teori rakip teorik yaklaşımlarla verimli, karşılıklı nüfuz edici bir ilişki içine girebilir, böylece yeni teorik açıklamaların geliştirilmesini mümkün kılar.

Elinizdeki yazının amacı, programlı bir biçimde, bir yandan soyut temellerine inerek Parsonsçı teoriye nüfuz etmek, öte yandan daha uzmanlaşmış düzeylerde teoriler inşa ederken rakip teorik yaklaşımları uygulayarak Parsonsçı geleneğin geliştirilmesi için yeni bir yol önermektir. Bu yaklaşımı 'iradeci eylem teorisi' biçiminde kavramlaştırarak Parsons'ın *Toplumsal Eylemin Yapısı*'ndaki hareket noktasına döneceğim. Bu yaklaşımın açıklayıcı bir örneği olarak modern kurumların teorik analizini aldım. Bu kurumlar, örneğin ekonomi, (kendi özel anayasal kurumlarına, hukuk sistemine, yönetim kadrosuna, bürokrasiye ve 'siyaset piyasası'na sahip olan) siyaset, temelinde

3 Ayrıca, *bkz.* Alexander (1978; 1982-83).

sivil haklar bulunan modern toplumsal ve kültürel kurumlar, örneğin bilimsel kurumlar, kamusal konsensüsün ve entellektüel söylemin oluşumuyla ilişkili meslekler ve kurumlar biçiminde sıralanabilir. Her bir örnekte karşılaşılan sorun, modern kurumları araştırırken hangi teorik yaklaşımın kullanılacağıdır.

Modern kurumları teorik olarak analiz ederken Batı düşüncesindeki iki temel akım pozitivizm ve idealizmin dâhil edilebileceği kapsamlı bir eylem teorisine sahip olmamız gerekir. Ancak böyle bir teoriyi, yani iradeci eylem teorisini pozitivist veya idealist eylem teorilerinden ayırt etmemiz gerekir. Pozitivizm ve idealizmin tek yanlı özelliklerinin hem meta-teorik hem de nesne-teorik düzeylerde aşılması gerekir (Münch, 1982b; *krş.* Alexander, 1982; Miebach, 1984; Parsons, 1968: 757-775; Parsons and Platt, 1973: 7-102). *Meta-teorik düzeyde*, ilk olarak idiografik, ideal-tip, nomolojik ve inşacı metodolojik yaklaşımları bir araya getirmeye çalışacağım. Bu prosedür biçimlerinden her biri pozitivist veya idealist bir yaklaşım içinde kavranabilir. Sonraki adım pozitivist nedensel ve ereksel açıklama yöntemleri *ile* normatif yaşantı-dünyası yaklaşımıyla veya rasyonel yeniden yorumlamayla ilişkili idealist yöntemler arasında bağlantılar kurmaktır. *Nesne-teorik düzeyde* görev, faydacılığı ve çatışma teorisini –yani, pozitivizm türlerini– idealizm türleri olan normatif yaşantı-dünyası sosyolojisi ve rasyonalist kültür teorisiyle bir araya getirmektir. Son olarak, toplumsal istikrar ve değişme teorileri, mikro ve makro sosyoloji, bireycilik ve kollektivizm, eylem teorisi ve sistemler teorisi arasında bir bütünlük kurulması gerekir.

Farklı meta-teorik ve nesne-teorik prosedürlerle ilişkili yaklaşımları bir araya getirebilecek kapsamlı bir paradigma oluşturmak amacıyla, ilk olarak bütün eylemlerin içinde yer alabileceği bir "soyut eylem uzayı" inşa etmeye çalışacağım. İkinci adımda bu eylem uzayının boyutları çerçevesinde meta-teorik düzeyde nasıl ilerlememiz, yani hangi yöntemler ve açıklamaları kullanmamız gerektiğine karar verilmesi gerekir. Üçüncü adımda, eylemin nesne-teorik referans çerçevesini oluşturan 'eylem uzayı' içindeki ayırt edilebilir [gözlenebilir] alanlarda eylemi düzenleyen faktörlerle ilişkili bir model inşa ediyorum. Dördüncü adımda, bir sistemler teorisi aracılığıyla eylem alt-sistemlerinin ortaya konulması gerekir. Beşinci adımda nesne-teorik referans çerçevesinin farklı metodolojik uygulamalarını açıklamaya çalışıyorum. Bir iradeci eylem teorisi paradigması formel olarak oluşturulduğunda, altıncı adımda belirli meta-teorik ve nesne-teorik yaklaşımların sınırlılıkları ortaya konulacak ve nasıl bütünleştirilebilecekleri gösterilecektir.

I. Teorik Referans Çerçevesinin Temel Unsurları

Bütün bilimsel araştırmalar dünyanın nasıl belirli bir düzen kazandığını anlamaya çalışırlar. Bu çaba bilimsel 'eylem araştırmaları' için de büyük ölçüde geçerlidir (Bershady, 1973; Kant, 1956; Münch, 1982b: 17-58; 1982c: 709-739; Parsons, 1954; Whitehead, 1956). Bu analitik 'toplumsal düzen problemi'nin sınırlarının kesinlikle empirik [somut] toplumlarda istikrar ve değişme problemiyle ilişki içinde ortaya konulması gerekir. Benzer şekilde, dünyanın (eylem dünyasının) düzeninin analitik bilgisini elde etme çabası somut toplumların istikrarına ilgiyle ilişkili değildir.[4] Temel bir ayrım, yani 'analitik düzen' ve 'istikrarlı empirik düzey' ayrımı yapmayı gerektiren iç içe geçmiş bu iki düzeyli yaklaşım biçimi istikrar teorisi/değişme teorisi, çatışma teorisi/toplumsal düzen veya bütünleşme teorisi, bireycilik/kollektivizm ve eylem teorisi/sistemler teorisi gibi hatalı dikotomiler yapılmasına yol açan yaygın bir anlayıştır.

Gerçeklikte ve bu yüzden, somut olgular tam öngörülemezlik (olumsallık) kadar tam öngörülebilirlik (düzenlilik) de sergileyebilirler. Olaylara ilişkin öngörülerimizi belirli sonuçlara sahip olmalarını beklediğimiz önkoşullar üzerinde temellendiririz. İlişkili önkoşullar azami komplekslik (çok sayıda karşılıklı bağımlılık) kadar asgari basitlik (tek nedenlilik) sergileyebilir ve sonuçlar azami olumsallık ve asgari öngörülebilirlik (sınırlı sayıda sonuç) kadar asgari olumsallık ve azami öngörülebilirlik (sadece tek muhtemel sonuç) sergileyebilir. Bu temelde, dikey eksenin (ordinat) 'önkoşulların kompleksliği'ni ve yatay eksenin (apsis) 'sonuçların olumsallığı'nı temsil ettiği bir koordinatlar sistemi inşa edebiliriz. Bu koordinatlar sisteminin dört ucunda olayları yönlendiren ve dört alanı belirleyen noktalar vardır (Münch, 1982b: 98-109, 224-226, 242-252):

1. azami önkoşullar kompleksi ve azami olumsal sonuçlar;
2. azami önkoşullar kompleksi ve asgari olumsal sonuçlar;
3. asgari önkoşullar kompleksi ve azami olumsal sonuçlar;
4. asgari önkoşullar kompleksi ve asgari olumsal sonuçlar.

Bu koordinatlar sistemini insan eylemine uyguladığımızda, araştırmamıza bu eylemleri nedensel dürtülerle sergilenen tepkilerden veya uyaranlara yönelik içgüdüsel tepkilerden ayırt eden ilk tanımlayıcı karakteristik özellikle, yani 'anlamlılık' boyutuyla başlamamız gerekir. Anlamlılık düzeyinde insan

4 Bu durum Alexander tarafından gösterilmiştir (1982: 90-94).

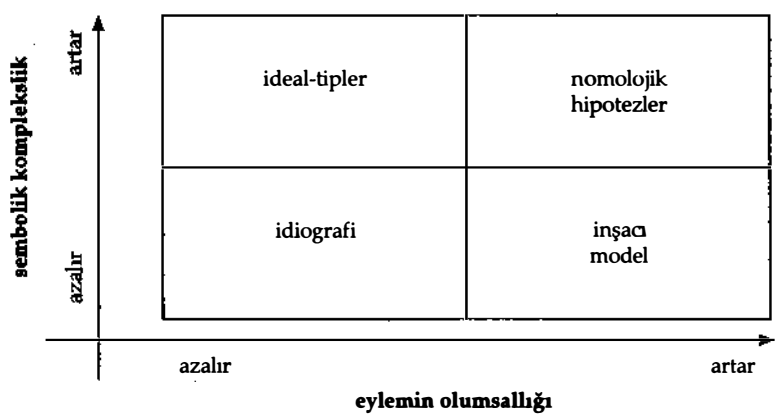
eyleminin anlamı aktörler tarafından yorumlanan semboller tarafından yönlendirilir. O hâlde, bu örnekte önkoşullar ve sonuçlar arasındaki ilişkiler semboller ve onların altında sınıflandırılabilecek eylemler arasındaki ilişkilerdir. Ayrıca, sembollerin eylemler kategorisine ait olmalarını mümkün kılan farklı yorumlamaları ele alabiliriz. Burada, ayrıca, eylem uzayını tanımlamak için bir koordinatlar sistemi inşa edilebilir. Böylece, ordinat (dikey eksen) sembolik kompleksliği ve apsis (yatay eksen) eylemin olumsallığını temsil eder. Eylem uzayı karşılıklı eylem alanlarını belirleyen dört uç noktaya göre düzenlenebilir:

1. azami sembolik komplekslik ve eylemin azami olumsallığı;
2. azami sembolik komplekslik ve eylemin asgari olumsallığı;
3. asgari sembolik komplekslik ve eylemin azami olumsallığı;
4. asgari sembolik komplekslik eylemin asgari olumsallığı.

II. Yöntemler ve Açıklamalar

Bu koordinatlar sistemi sayesinde, mütekabil biçimde ve ilk meta-teorik düzeyi dikkate alarak, dört ayrı yöntem ve dört ayrı açıklama biçimi belirlemek mümkündür, ancak kuşkusuz, onlar arasında daha az uç düzeyde kombinasyonlar olabilir.

Aşağıda dört metodolojik prosedür yer almaktadır (bkz. şekil 1).

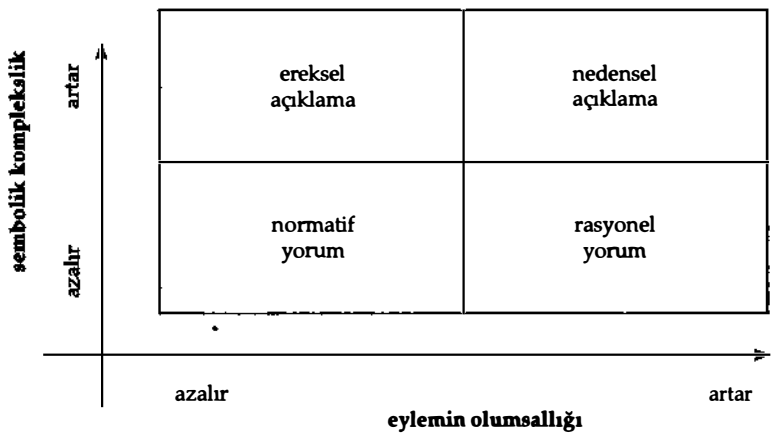
Şekil 1: Metodolojik prosedürler

1. *Nomolojik yöntem* sembolik komplekslikten ve eylemin olumsallığından bağımsız bilimsel yasaları formüle etmeye çalışır. Bu yöntemde, yasalar aslında [birçok ihtimale] açık olan eylem bağlamları içinde araştırılır.
2. *İdeal-tip yöntem* seçici bir biçimde ilerler. Eylemi farklı doğrultularda yönlendiren sembollerin kompleksliğinin dikkate alındığı bu yöntemde, eyle-

mi nispeten muğlâk bir biçimde düzenleyen semboller oldukça spesifik, seçici bir yorumla ortaya konulur.

3. *İnşacı model* semboller dünyasının kompleksliğini genelde eylemi yönlendiren basitleştirilmiş bir soyut semboller sistemine indirgeyerek araştırır, ancak o somut bir düzeyde sadece eylemin hem büyük ölçüde olumsal hem de asgari öngörülebilirliğe sahip olduğunu ima eder.
4. *İdiografik* [durumsalcı] *yöntem*, eylemi kapalı genel toplumsal bağlamlar içinde betimler, burada eylemin hem sembolik kompleksliği hem de eylemin olumsallığı açık ancak özel bir yaşantı-dünyasına indirgenir.

Açıklamalarda olduğu gibi aşağıdaki dört tip ayırt edilebilir (bkz. şekil 2).

Şekil 2: Açıklamalar

1. *Nedensel açıklama*, eylemi açıklamak için semboller dünyasının kompleksliğinden ve eylemin olumsallığından bağımsız potansiyel nedensel yasalara başvurur.
2. *Ereksel açıklama*, semboller dünyasının kompleksliğini paranteze alarak, eylem içindeki potansiyel yönelimleri ve böylece sınırlı olumsallığı açıklamaya çalışır.
3. *Rasyonel yorum*da eylemin basit, genel ilkelerden hareketle bir öncüller ve bu öncüllerin önkoşulları setinden çıkarımlarla açıklanabileceği düşünülür. Genel ilkeler belirli somut koşullara (düşük sembolik kompleksliğe) bağlı olarak değişebilen bir eylemler çokluğunu (eylemin yüksek olumsallığını) ele almayı mümkün kılar.
4. *Normatif yorum* eylemi yerleşik bir sembolik örüntü temelinde değerlendirir. Belirli bir yaşantı-dünyasının bilgisi (düşük sembolik kompleksik) eylemin kesin olarak öngörülebilmesini (yüksek olumsallığını) ele almayı mümkün kılar.

III Eylem Teorisinin Temel Kabulleri

Nesne-teorik düzeyde, eylemi yönlendiren faktörlere ilişkin bir referans çerçevesini dört ayrı eylem alanı içinde formüle edebiliriz (Münch, 1982b: 234-252; Parsons, 1968: 43-86) (*bkz.* şekil 3).

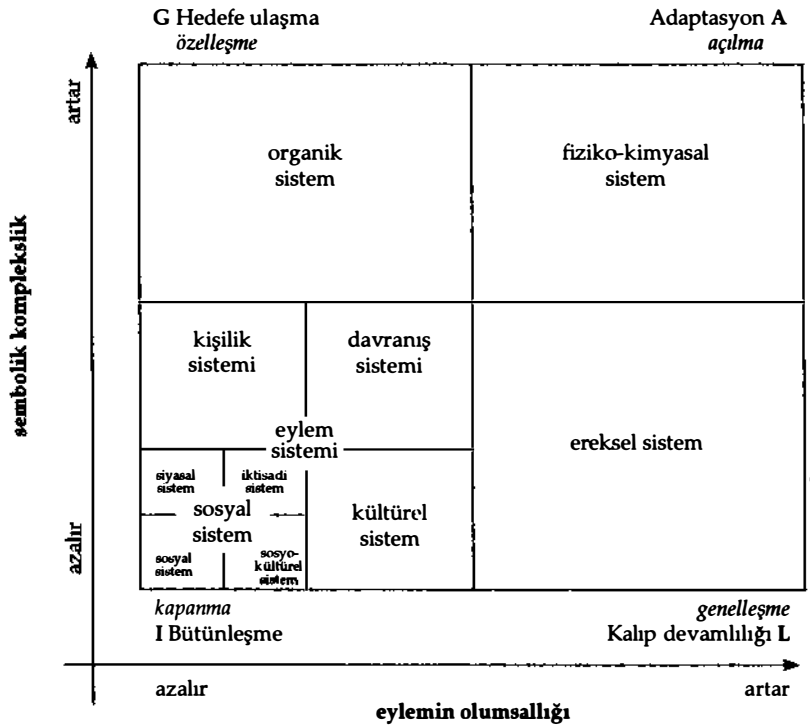

Şekil 3: Eylemin referans çerçevesi

1. *Araçlar* eylemin değişkenliğini ve [farklı koşullar ve ortamlara] uyarlanabilirliğini artırır ve azami sembolik kompleksliğin eylemin azami olumsallıkla bir araya gelmesini mümkün kılar. Bu, eylemin uyarlanabilirliğe sahip olduğu ve hedeflerin optimizasyonu ilkesi tarafından düzenlendiği alandır.
2. *Amaçlar* eylemin yönelimini belirler ve böylece, tasavvur edilebilecek sembolik alternatiflere rağmen, eylemin olumsallığını azaltır. Bu, eylemin yönelime sahip olduğu, gerçekleşme ve amaçların maksimizasyonu ilkeleriyle uyum içinde ortaya çıktığı alandır.
3. *Sembolik referans çerçeveleri* eyleme kimliğini kazandırır. Semboller dünyası soyutlamalarla basitleştirilebilir, fakat onun altında sınıflandırılabilecek eylemin olumsallık düzeyi yüksek kalır. Bu, eylemin bir kimliğe sahip olduğu ve eylemin referans çerçevesi içinde iç-tutarlılık ilkesine uygun biçimde ortaya çıktığı alandır.
4. *Normlar* eylemin düzenli örüntülere uyumunu sağlar. Burada semboller dünyası normatif olarak basitleştirilmiştir ve aynı zamanda, eylem açıkça yaygın normlara uygun biçimde belirlenir. Bu, eylemin yapılandığı ve normlara itaat ilkesine bağlı olduğu alandır.

IV Sistemler Teorisinin Temel Kabulleri

Alt-sistemleri ve onlarla ilişkili –eylem uzayı içindeki eylem alanlarına tekabül eden– ortamları bulmak için ayrıştırdığımızda, eylem teorisini sistemler-teorisinin terimleri içinde genişletebiliriz. Bu alt-sistemleri belirli işlevler ve onlarla ilişkili yapılar ve süreçler, ve ayrıca bu süreçleri düzenleyen 'genelleşmiş araçlar' karakterize eder. Söz konusu düzeye bağlı olan ve en üst düzeylerden aşağı doğru işleyen genelleşmiş araçlar, sırasıyla, yönelim kategorilerine, bu kategorilere uygulanan değerlendirme standartlarına, anlam örüntüleri ve değer standartlarına ya da değer ilkeleri ve koordinasyon standartlarına yöneliktir (Münch, 1982b: 123-167).

Şekil 4: İnsanlık durumu

Bu analizde en soyut evreyi antropolojik 'insanlık durumu düzeyi' oluşturur. Bu düzeyde aşağıdaki alt-sistemler ayırt edilebilir (Parsons, 1978) (*bkz.* Şekil 4):

1. *Fiziko-kimyasal sistem* bedensel düzenin kontrolündeki 'fiziksel ve kimyasal süreçler'den oluşur: azami komplekslik ve azami olumsallığın bir araya gelmesiyle (A) 'adaptasyon' ve 'açılma' ['eylem alanının açılması'] işlevini

yerine getirir. *Yönelim kategorisi* 'nedensellik' ve ilişkili *değerlendirme standardı* 'nedensel açıklamaların uygunluğu'dur.

2. *Organik sistem* sağlığın kontrolündeki 'organik süreçler'e dayanır: azami komplekslik ve asgari olumsallığın bir araya gelmesiyle, 'hedefe-ulaşma' ve 'özelleşme' işlevlerini yerine getirir (G). *Yönelim kategorisi* 'ereksellik' ve *değerlendirme standardı* 'teşhis'tir.
3. *Ereksel sistem* aşkın düzenin kontrolündeki anlamlı insanî varoluş koşulları'nı içerir: asgari komplekslik ve azami olumsallığın bir araya gelmesiyle, potansiyel 'kalıp devamlılığı' ve 'genelleştirme' işlevlerini yerine getirir (L). *Yönelim kategorisi* 'aşkınlık' ve *değerlendirme standardı* 'aşkın söylem'dir.
4. Eylem sistemi 'anlam'ın kontrolündeki 'eylem'e dayanır: asgari komplekslik ve asgari olumsallığı bir araya gelmesiyle, 'bütünleşme' ve 'kapanma' işlevlerini yerine getirir (I). *Yönelim kategorisi* 'üretkenlik' ve *değerlendirme standardı* 'yorumlama'dır (*Verstehen*).

İkinci sistemler düzeyi 'genel eylem sistemi'dir ve dört eylem alanına bölünebilir (Loubser *et al.*, 1976, vol. 1; Parsons, 1951, 1959, 1964; Parsons and Bates, 1956; Parsons and Platt, 1973: 7-102; Parsons and Shils, 1951).

1. *Davranış sistemi* 'uyaran-tepki bağlantıları'ndan ve zekânın kontrolündeki 'bilişsel şemalar'dan oluşur: azami sembolik komplekslik ve eylemin azami olumsallığının bir araya gelmesiyle, 'eylem alanının açılması' ve 'adaptasyon' işlevlerini yerine getirir (A). Zekânın ilişkili olduğu *anlam kalıbı* 'bilişsel geçerlilik' ve 'anlam' zeminlerini içerir ve *değerlendirme standardı* 'bilişsel rasyonalite'dir.
2. *Kişilik sistemi* 'kişisel performans kapasitesi'nin kontrolündeki kişisel 'ihtiyaç-eğilimleri'ni içerir: azami sembolik komplekslik ve eylemin asgari olumsallığının bir araya gelmesiyle 'hedefe ulaşma' ve eylem alanının 'özelleşme'si işlevlerini yerine getirir (G). İlişkili *anlam kalıbı* 'anlamın kişilik aracılığıyla içselleştirilmesi' ve *değer standardı* 'araç-amaç rasyonalitesi'dir.
3. *Kültürel sistem* 'durumun tanımları'nın kontrolündeki 'semboller' aracılığıyla inşa edilir; asgari sembolik komplekslik ve eylemin azami olumsallığının bir araya gelmesiyle, 'kalıp devamlılığı' örüntüsünü sağlar ve eylem alanının 'genelleşme'si işlevlerini yerine getirir" (L). *Anlam kalıbı* "insanlık durumunun anlam inşa edici zeminleri" tarafından biçimlendirilir ve *değer standardı* "eylemin belirli bir kültürel referans çerçevesi içinde anlamlılığı"dır.

4. *Sosyal sistem* 'duygusal bağlılığın' kontrolündeki 'toplumsal eylem' tarafından belirlenir: asgari sembolik komplekslik ve eylemin asgari olumsallığının bir araya gelmesiyle 'bütünleşme' ve 'eylem alanının kapanması' işlevlerini yerine getirir (I). İlişkili anlam örüntüsü "anlamın sosyal sistemler içinde kurumsallaşması" ve değer standardı "toplumsal aktörlerin kimliklerinde anlam birliği"dir.

Sosyal sistemin içyapısı, ayrıca, eylem alanının bölündüğü alanlarla aynı doğrultuda dört alt-sisteme ayrılabilir. Onlar birbirlerinden toplumsal etkileşimin yapısına ve bu yapıya tekabül eden sosyal kontrolü yönlendiren 'genelleşmiş araçlar'a göre ayırt edilebilir. İdeal bir örnekte, genelleşmiş araçların kullanımını belirli bir normatif güdü yönlendirir. Sosyal alt-sistemler ve onlara karşılık gelen genelleşmiş araçlar ayırt edilebilir ve 'genel değer ilkeleri'yle ve bu ilkelerin gerçekleşmelerini değerlendirmek için başvurulan 'koordinasyon standartları'yla ilişkilidir (Loubser *et al.*, 1976: vol 2; Parsons, 1961, 1967, 1977; Parsons and Smelser, 1956).[5]

1. *İktisadî sistem* piyasada 'rekabet' ve 'alışveriş' tarafından belirlenir; iktisadî eylem bir 'mülkiyet düzeni' aracılığıyla düzenlenen 'para'nın kontrolü altındadır: "kaynakların dağılımı ve tercihlerin belirlenmesi" işlevini ve esasen 'adaptasyon' işlevini yerine getirir ve azami sembolik komplekslik ve eylemin azami olumsallığının bir araya gelmesiyle 'eylem alanının açılma'sının cisimleşmesidir. Paranın *uygun değer ilkesi* 'fayda' ve *koordinasyon standardı* "iktisadî girişimlerin malî gücü"dür.
2. *Siyasal sistem* 'otorite'ye dayanır. Siyasal eylem bir otorite düzeni içinde düzenlenen gücün kontrolü altındadır: 'kollektif karar-alma' ve 'hedefe ulaşma' işlevlerini yerine getirir ve maksimum sembolik kapasite ve eylemin azami olumsallığının bir araya gelmesiyle 'eylem alanın özelleşmesi'nin cisimleşmesidir (G). Siyasal gücün *değer ilkesi* karar-alma kapasitesi içinde ifade kazanan 'siyasal etkililik' ve *koordinasyon standardı* "kararların kabul edilmesi ve uyulması"dır.
3. *Sosyal-kültürel sistem*in kaynağı 'söylem'dir ve söylem düzeni aracılığıyla düzenlenen 'argümanlar'la ('değer bağlılıkları'yla) sürdürülür: "sembollerin toplumsal açıdan bağlayıcı bir biçimde inşa edilmesi" ve 'kalıp devamlılığı' işlevlerini yerine getirir ve asgari sembolik komplekslik ve eylemin azami olumsallığının bir araya gelmesiyle 'eylem alanının genelleşmesi'nin cisimleşmesidir (L). Argümanlarla (değer bağlılıklarıyla) ilişkili *değer ilke-*

5 Ayrıca Parsons'ın "Siyasal Güç Kavramı Üzerine", "Etki Üzerine", ve "Değer Bağlılıkları Kavramı Üzerine" adlı yazılarına bakınız (1969: 332-404, 405-448, 439-472).

si "semboller örüntülerinin bütünlüğü" ve *koordinasyon standardı* "sembol sistemlerinin iç-bütünlüğü"dür.

4. *Sosyal sistem*in temelini 'etki'nin kontrolü altındaki 'karşılıklı bağlılıklar' oluşturur ve topluma ve bir ortaklaşa düzen tarafından belirlenen 'toplumsal normlara bağlılığa' dayanır: 'dayanışmanın sürekliliği' ve 'bütünleşme' işlevlerini yerine getirir ve asgari sembolik komplekslik ve eylemin asgari olumsallığının bir araya gelmesiyle 'eylem alanının kapanması'nın cisimleşmesidir (**L**). Bağlılığa dayalı etkinin *değer ilkesi* "toplumun üyeleri arasında dayanışma" ve *koordinasyon standardı* "toplumsal konsensüs"tür.

Bütün alt-sistemler, işlevlerini yerine getirebilmek için uygun yapılara gerek duyan işlevsel olarak uzmanlaşmış sistemlerdir. Ayrıca, onlar kendi başına yeterli olmayıp, diğer alt-sistemlerin tamamlayıcı işlevlerini yerine getirmelerine bağlılardır. Bunun için zorunlu bir gereklilik, işlevlerin 'genelleşmiş araçlar'ın yardımıyla yerine gelmesi ve sistemler arasındaki birbirlerine nüfuz bölgeleri içinde ara-alt-sistemlerin gelişmesi gerekliliğidir. Bir toplum somut ve nispeten kendine-yeten bir sosyal sistemdir. Birliğini sürdürebilmesi için alt-sistemler arasında içsel karşılıklı nüfuzlar olması ve kendi ortamına 'adapte olması', yani ayrıca dışsal nüfuz gerekir. Toplumun içinde yer aldığı ortam eylem alanının boyutları temelinde aşağıdaki gibi bölünebilir: **A**, çıkarların ifadesi, öğrenme, fiziko-kimyasal süreçler; **G**, bireyler ve grupların hedefleri, bireylerin kişisel ihtiyaç-eğilimleri, organik yapılar; **L**, sosyokültürel söylem, kültürel semboller, aşkın koşullar; **I**, özel topluluklar.

Eylem alt-sistemleri arasındaki ve toplum ve ortamı arasındaki ilişkiler onların ne kadar iç bütünlük sergilediklerine ve içlerindeki düzen tipine bağlı olarak, ayrıca ara-sistemlerin gelişme düzenlerine ve düzen tiplerine bağlı olarak değişir.

(a) *Uyarlayıcı alt-sistemler* nispeten güçlüyse, bu durum diğer alt-sistemleri harekete geçiren bir etkiye sahiptir ve onları uyarlayıcı alt-sistemlere uyumlu hâle getirir, yani normlar, değerler ve hedefleri çıkarlar ve/veya araçlara uyumlu kılar.

(b) *Hedef-yönelimli alt-sistemler* nispeten güçlüyse, bu durum diğer alt-sistemler üzerinde selektif bir etkiye sahiptir ve onları zor kullanarak hâkimiyeti altına alabilir, yani normlar, değerler ve çıkarlar/araçlar hedeflerin ve onların arkasında yer alan gücün hâkimiyeti altındadır.

(c) *Bütünleştirici alt-sistemler* nispeten güçlüyse, bu durum diğer sistemler üzerinde sınırlayıcı bir etkiye sahiptir ve onları boyunduruğu altına alabilir, değerler ve çıkarlar/araçlar normların boyunduruğu altına girebilir.

(d) *Yapının-sürmesini sağlayan alt-sistemler* nispeten güçlüyse, bu durum diğer alt-sistemler üzerinde genelleştirici bir etkiye sahiptir ve bu yüzden, onların hepsi doğrudan somut kontrol olmadan tanımlanır, yani değerler ve çıkarlar/araçlar 'genelde uygulanabilir değerler' altında sınıflandırılır.

Alt-sistemlerin ne kadar kesin düzeyde hâkim olabilecekleri, diğer alt-sistemler üzerindeki yukarda betimlenen etkilerle birlikte, bizzat alt-sistemlerin ve ara-sistemlerin göreli gelişme düzeylerine bağlıdır. Burada aşağıdaki faktörler bileşimi söz konusu olabilir.

(a) Bütün alt-sistemler ve ara-sistemler az geliştiğinde, sonuç azgelişmiş ve yetersiz bütünleşme içinde bir eylem sistemidir.
(b) Bütün alt-sistemler az gelişmişken ara-sistemler daha fazla geliştiğinde, sonuç azgelişmiş ancak bütünleşme düzeyi yüksek bir eylem sistemidir.
(c) Alt-sistemler güçlüyken ara-sistemler yeterince gelişmediğinde, sonuç çatışmadır.
(d) Belirli bir alt-sistem güçlüyken diğer alt-sistemler ve ara-sistemler yeterince gelişmediğinde, sonuç bu alt-sistemin diğerleri üzerinde egemenliğidir.
(e) Belirli bir alt-sistem güçlüyken diğer alt-sistemler yeterince gelişmemiş, ancak ara-sistemler fazla gelişmişse, sonuç güçlü alt-sistemin diğerlerini hâkimiyeti altına almasıdır.
(f) Bütün alt-sistemler ve ara-sistemler güçlüyse, sonuç oldukça gelişmiş, farklılaşmış ve bütünlük içinde bir eylem sistemidir.

Eylem sisteminin bütünleşme biçimi ara-sistemlerin yapısının bir ürünüdür.

(a) Alışveriş [etkilere] açık ve istikrarsız bir [toplumsal] bütünlük üretir.
(b) Otorite tahakküm aracılığıyla zor kullanılarak sağlanabilen bir bütünleşmeye yol açar.
(c) Ortaklaşa ilişki uyumcu ve hareketsiz bir bütünleşmeye yol açar.
(d) Söylem uzlaşmalar sayesinde bütünleşmeye işaret eder.
(e) Alışveriş, otorite, ortaklaşa ilişki ve söylemin kendi (analitik) düzenleri temelinde ara-sistemler olarak bir araya gelmesi gelişmiş güçlü alt-sistemlerin birbirlerine karşılıklı nüfuzlarının temel önkoşuludur. Sonuncular ara-sistemler tarafından gerçekleştirilen karşılıklı nüfuzun zorunlu bir koşuludur.

V. Teorik Referans Çerçevesinin Uygulanma Biçimleri

Bu kapsamlı paradigma sayesinde inşacı, ideal-tip, nomolojik ve idiografik tarzda ilerleyebiliriz.

1. *İnşacı model* karşımıza tüm bir referans çerçevesi biçiminde çıkar. *Eylem teorisi bağlamında,* bu referans çerçevesi –belirli bir durumda eylem uzayının belirli alanlarındaki eylemleri yönlendiren– karşılıklı bağımlı faktörlerden oluşan kapalı bir modeli temsil eder. *Sistemler teorisi bağlamında,* eylem uzayının boyutları etrafında tanımlanan bir ortamdaki karşılıklı alt-sistemlerden oluşan bir modeldir. Bu örnekte 'soyutlama' (L) vurgulanır.
2. *İdeal-tipler* belirli eylem alanları ve faktörlerinden veya belirli alt-sistemler ve işlevlerden yapılan seçimlerle inşa edilir. Bu prosedürün seçmeler yapmayı gerektiren doğası söz konusu bakış açısının referans çerçevesinde açıktır ve ideal-tip yapılar ve süreçlerin diğer eylem faktörleri ve alt-sistemlerle karşılıklı bağımlılıklarının gösterilebilmesi önemlidir. Max Weber'in geliştirdiği eylem tipleri burada bir örnek olarak hizmet eder: bu eylemler tipolojisinde eylemi düzenleyen oldukça spesifik faktörler seçici bir biçimde, ancak özel karakteristikleri ve karşılıklı ilişkilerine ışık tutabilecek bir model içinde düzenlenmeden tanımlanır. Weber araçsal-rasyonel (burada amaç-araç ilişkisi belirleyicidir), değer-rasyonel, duygusal ve geleneksel eylem biçiminde dörtlü bir ayrım yapar. Eylem uzayı içindeki farklı eylem alanlarını temsil ettiklerini kabul ettiğimizde, onların kendine has özellikleri ve karşılıklı bağımlılıkları Weber'in çalışmasında yapıldığından daha net bir biçimde ortaya konulur. Araçsal-rasyonel eylem 'adaptasyon alanı'na, değer-rasyonel eylem 'kimlik alanı'na, duygusal eylem 'yönelimlilik alanı'na ve geleneksel eylem 'yapılanmışlık alanı'na yöneliktir. İdeal tipler genel referans çerçevesinin 'özelleştirmeleri'dir (G).
3. Nomolojik hipotezler yapısal ilişkileri ifade eder. Referans çerçevemiz olmadan aşağıdaki dört hipotez formüle edilebilir.
4.

(i) Eylem alışveriş, faydacı yönelim, para, öğrenme, zekâ ve fiziko-kimyasal süreçlerin daha fazla kontrolü altına girdikçe, kurumsal düzen daha sık ve hızlı değişecek, ancak düzen daha az uygulanabilecek, daha az süreklilik veya daha az düzenli örüntüler sergileyecektir.

(ii) Eylem otoritenin, hedeflere yönelimin ve gücün, kişisel ihtiyaç-eğilimleri, performans kapasitesi ve organik süreçlerin kontrolü altına daha fazla girdikçe, kurumsal düzene diğer alternatifler karşısında daha fazla uygulanacak, durumlara bağlı olarak daha az değişecek, daha fazla süreklilik veya düzenli örüntüler sergileyecektir.

(iii) Eylem [kültürel] söylemin, evrensel ilkelere yönelimin, argümanların, sembollerin, 'durumların tanımları'nın ve aşkın koşulların daha fazla kontrolü altına girdikçe, kurumsal düzen sürekliliğini daha fazla koruyacak, ancak durumlara bağlı olarak daha az değişecek, daha az somutluk kazanacak veya daha az düzenli örüntüler sergileyecektir.

(iv) Eylem ortaklaşa ilişkilerin, normlara yönelimin, bağlılıklara dayalı etkilerin, dayanışma zorunluluğunun ve duygusal bağlılığın daha fazla kontrolü altına girdikçe, kurumsal düzen daha fazla düzenli örüntüler sergileyecek, ancak durumlara bağlı olarak daha az değişecek, alternatifler karşısında somut olarak uygulanabilecek veya sürekliliğini daha az koruyacaktır.

Nomolojik hipotezler eylem uzayındaki 'eylem alanının açılışı' alanıyla ilişkilidir (**A**).

5. İdiografik açıklamalarda bu paradigmanın dilini kullanırız. Daha özelde, bu referans çerçevesinin yardımıyla tekil toplumlarda fiilî faktörlerin, alt-sistemler, yapılar ve işlevlerin diğer faktörler karşısında özel ağırlığa sahip ve onlara hâkim olduklarını, alt-sistemler arasında hangi uyuşmazlıkların ve kurumsal düzen içinde hangi boşlukların olduğunu gösterebiliriz. İdiografik betimlemeler eylem alanının 'kapalı' olduğu yerlerde uygundur (**I**).

VI. Meta-Teorik ve Nesne Teorik Yaklaşımların Alanı ve Sınırları

Şimdiye kadar bir iradeci eylem teorisi paradigmasıyla ilişkili yaptığımız formel sunum bağlamında belirli meta-teorik ve nesne-teorik yaklaşımların alanları ve sınırlarını ortaya koyduk. Artık onları iradeci paradigmayla bir araya getirerek alanları ve sınırlarını ayrıntılı olarak ele alacağım. Aşağıda meta-teorik yaklaşımlar ve açıklamaları *meta-teorik düzeyde*, (**a**) idiografik, ideal-tip, nomolojik ve inşacı modeller, (**b**) nedensel, ereksel, normatif-yorumlayıcı ve rasyonel-yorumlayıcı açıklamalar bağlamında tartışacağım. *Nesne-teorik düzeyde*, aşağıdaki yaklaşımların alanları, sınırları ve nasıl bir araya getirilebileceklerini ele alacağım: (**c**) pozitivizm türleri olarak faydacılık ve çatışma teorisi ve idealizm türleri olarak normatif yaklaşım ve kültürel rasyonalizm, (**d**) kurumlarda istikrar ve değişme açıklaması, (**e**) mikro ve makro-sosyoloji; (**f**) bireycilik ve kollektivizm, (**g**) eylem teorisi ve sistemler teorisi. Son olarak, (**h**) eylem teorisinde inşa edilen bir sistemler analizi örneği olarak 'modern hukukun oluşumu'nu ele alacağım.

(a) İdiografik, ideal-tip, nomolojik ve inşacı yöntemler.

Modern kurumları iradeci eylem teorisini kullanarak araştırdığımızda onların salt *idiografik* [durumsal] betimlemeleri ve açıklamalarının ötesine geçeriz. Bu yöntem kurumların biricikliklerini zaman içinde belirli bir noktada somut bir toplum içinde yorumlayıcı bir tarzda açıklamayı, söz konusu toplumdaki yaşantı-dünyası bağlamından hareketle araştırmayı içerecektir (Collingwood, 1946; Dilthey, 1970; Husserl, 1928; Schütz and Luckmann, 1979). Tarihsel öznel [durumsal] yorumlar hâkimdir ve burada varsayımsal işlevsel ilişkileri evrensel olarak doğrulanabilir [tarihsel] verilerle ilişkilendirmek veya yetersizliklere, alternatif prosedürlere ve incelenen bireysel vakanın ötesine uzanan bir modelle ilişkili diğer gelişmelere işaret etmek mümkün değildir. Pozitivist empirizm bu idealist empirizm biçiminden nicelleştirilebilir tarihsel veriler toplayarak tarihsel bir açıklama sunması bakımından ayrılır (Best and Mann, 1977; Club and Scheuch, 1980; Flora, 1974; Imhof, 1980). Bununla beraber, toplanan tarihsel veriler ilgili problemin tek metodolojik temeli olarak aynı kalır, yani burada da işlevsel ilişkiler, yetersizlikler, alternatif prosedürler veya başka gelişmeler hakkında hiçbir şey söylenemez.

Ne de incelememiz sadece Max Weber'in gerçekleştirdiği tarzda bilinçli olarak seçici bir biçimde pozitivist veya idealist *ideal-tipler* inşa etmeye dayanmalıdır.[6] Bu örnekte de işlevsel ilişkiler, yetersizlikler, alternatif prosedürler ve diğer gelişmeler ortaya konulamaz. Bir ideal-tip, nihayetinde, bir olgunun karakteristiklerinden, gerçeklikte mevcut birçok özelliğinden, ancak daha üst bir konuma yerleştirmeden yapılan keyfi bir seçmedir. Daha evrensel bilgiler olmadığında bu işlem kolayca düzeltilmesi imkânsız çarpıtmalara ve acele sonuçlara yol açabilir, hatta bu çarpıtmalar 'dikkatli' bir prosedürde bile ortaya çıkabilir. Bu yöntemde üst konumda hiçbir analitik düzen yoktur.

Soyutlamalarla uygulandığında yetersiz olan bir başka yöntem –ister pozitivist türden yasalar temelinde ister normatif vurguya sahip idealist türden bir yaklaşım içinde uygulanan– nomolojik hipotezler aracılığıyla tarihsel açıklamadır (Dray, 1957; Goldstein, 1972; Hempel, 1965a, 1966; Nagel, 1960; Schmid, 1979). Bunlardan ilki eylemin anlam-yüklü yanlarını kavrayamazken ve üst konumda bir analiz düzeyinden yoksunken, ikincisi genel düzenden yoksundur. Bir kural olarak, pozitivist açıklamalar faydacı yaklaşımlarda ve çatışma teorilerinde karşımıza çıkar. Bu, normatif dünya ve yaşantı-dünyası ilişkisinin ve onların kurumsal düzenlerle bağlantılı karşılıklı ilişkilerinin ya tamamen göz ardı edildiği ya da çıkar veya güç ilişkilerine indirgendikleri anlamına gelir. Böylece kurumların temel niteliği gözden kaçar. Üst konumda

---

6 Burada *bkz.* Burger (1976), Henrich (1952), Parsons (1968: 579-639), Prewo (1979), Schelting (1934: 325-343), Renbruck (1959), Watkins (1952), Weber (1973), Weiss (1975).

analitik bir düzenin yokluğunda faktörlerin özel işleyiş biçimlerini ve farklı nomolojik hipotezler arasındaki karşılıklı ilişkileri daha yapılanmış bir çerçeve içinde konumlandırmak imkânsızdır. Hangi probleme hangi hipotezlerin uygulanması gerektiği sorusu cevaplandırılmadan kalır: gerçek bir rakip hipotezler karmaşası vardır.

Son olarak, pozitivist veya idealist *inşacılık*, burada hepsi için özel önemde olan, fakat bizzat bir amaç olmaması gereken bir yöntemdir (Kambartel, 1976; Lorenzen, 1974). Bu yöntem sadece içsel tutarlılıkları temelinde sınanabilen soyut modeller inşa edebilir. Kuşkusuz, bu tür modellerde tarihsel somutluk gözden kaçabilir ve yöntemi gerçekliğe uygulamak mümkün olmayabilir. İnşacılık bizzat bir amaç olarak sürdürüldüğünde nihayetinde yeni-Platonculuğa yol açar (Albert, 1965). İdealist, materyalist ve gerçekte diyalektik inşacı yöntemlerde gelişme mantığını ortaya koymaya yönelik örnekler karşımıza çıkar. Modern kurumların oluşumunu açıklamakta kullanılan rasyonelleşme teorisinde kuşkusuz bu türden bir gelişme mantığının varlığı ortaya konulmaya çalışılır.

Bu farklı yöntemlerin yol açabileceği çarpıtmalardan uzak durmak istediğimizde, hepsini kapsamlı bir referans çerçevesi içinde bir araya getiren bir prosedürü benimsememiz gerekir. Aynı anda inşacı, ideal-tip, nomolojik ve idiografik yöntemlere başvurmamız gerekir. Bu, zorunlu olarak, (artırılmaya çalışılan bilgi tipine bağlı olarak) özellikle belirli bir yönteme öncelik tanıma ve ardından onu en azından bir ölçüde diğerlerini kullanarak tamamlama ihtimalini dışarda bırakmaz. Sözgelimi tekil bir örnek tarihsel olarak araştırıldığında idiografik yöntem kullanılma eğilimindedir. Ancak burada bile, araştırmayı inşacı bir referans çerçevesi, ideal-tipler ve nomolojik hipotezler yönlendirmediğinde, bu girişim hiçbir düzene sahip olmayan kaba empirik bir çalışmadan ibaret olacaktır. Sosyolojik araştırma tarihsel incelemeden, bireysel örnekler çeşitliliği pahasına, daha kapsamlı bilgiler elde etme çabası bakımından ayrılır. Bu yüzden, inşacı bir referans çerçevesi özellikle önemlidir, ancak onun ideal-tipler, nomolojik hipotezler ve idiografik-empirik açıklamalarla genişletilmesi gerekir.

Modern kurumları araştırırken sosyolojik bir yaklaşımı benimsememiz gerekir ve bu nedenle, ilk gereklilik kapsamlı bir referans çerçevesidir. Burada modern toplumlara içkin genel örüntülerin analiz edildiği inşacı yöntem öne çıkar. Bu yöntemin kullanılma nedeni, sosyolojik bilginin bu tür bir düzene sahip olmadığında kör kalacağı inancıdır. Kavramlar ve teorik bir çerçeve olmadığında nasıl sezgi ve empirik gözlem körse, sezgi ve empirik gözlem olmadığında da kavramlar ve teorik referans çerçevesi kördür (Kant, 1956: 294-349). Kant'ın bu özdeyişine bağlı kalırsak, inşacı bir yöntem bir başka yerde olduğu gibi modern kurumların araştırılmasında da kaçınılmazdır, fakat

bunun salt inşacı bir araştırma olarak kalmaması gerekir. Bu araştırmanın empirik sınamalar için idiografik/empirik faktörler, gerçekliğin belirli kısımlarını ortaya koymak için ideal-tip faktörler ve gözlenen olguları açıklamak için nomolojik faktörler dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gerekir.

(b) Nedensel, ereksel, normatif-yorumlayıcı ve rasyonel-yorumlayıcı açıklama

Meta-teorik düzeyde ortaya çıkan bir başka sorun, idealistlerve pozitivistler arasındaki yorumlama (*Verstehen*) ve açıklama çekişmesidir (Parsons, 1968: 579-639; Weber, 1973). Burada da bu iki yöntemden sadece birini seçmemiz gerekmez, aksine ikisini bir araya getiren bir çalışma biçimi bulmamız gerekir. Kurumlar bir 'normlar örüntüsü'nden oluşurlar. Kurumların 'anlamlar'la ilişkilerini –diğer kurumlarla, genelde kültürle ve toplulukların yaşantı-dünyasıyla içsel veya dışsal bağlantılarla ilişki içinde– analiz ederken *Verstehen* aracılığıyla yorumlama yöntemine başvurmamız gerekir. Benzer şekilde, bu yorumlama biçimine kurumları daha evrensel bir örüntü içinde konumlandırmak için başvurulabilir. Ancak yorumlama ayrıca belirli bir durum içindeki bireysel ve kollektif aktörlerin eylemleri açıklanırken öne çıkar. Bir aktörün bu tür bir amaçlı eyleminin, belirli bir ilke temelinde araçlar, koşullar (durum), hedefler ve normları ve bir referans çerçevesi içeren belirli ilk koşullar altında yaptığı bir seçimin ürünü olarak yorumlanması gerekir. Aktörün izleyebileceği 'temel ilkeler' amaçlarla, bir hedefin maksimizasyonu ve ulaşılmasıyla, normlara uyumla veya belirli bir referans çerçevesiyle tutarlı olan ya da ayrıca, hepsini içeren bir 'düzenli eylem kalıbı'dır. Eylemin ilk koşulları *ile* bireyin örtük niyeti arasındaki bağlantı, nedensel bir ilişki değil, yorumlama aracılığıyla değerlendirilebilen bir 'anlam ilişkisi'dir; doğası gereği nedensel veya yarı-nedensel olan tek boyut, koşulların eylemin gerçekleştirilmesi üzerindeki doğrudan etkisidir.

Araştırmanınamacını'sembolikyapılar'dan(kültürveyaşantı-dünyasından) uzak ve mantıken, aktörün değiştiremeyeceği koşulları oluşturan eylem düzeyleri belirlediği ölçüde, kişinin eylemi nedensel ve yarı-nedensel olarak belirlenir ve bu temellerde açıklanması gerekir. Bu durum, ayrıca, nispeten katı ve yerleşik etkileşim yapıları ve kurumsal yapılar *ile* belirli tipten eylemlerin sıklıkları arasındaki ilişki konusunda da geçerlidir. Émile Durkheim'ın (1973) araştırdığı 'toplumsal yapının özellikleri' ile 'intihar oranları' arasındaki bağlantılar klâsik türden yarı-nedensel ilişkilerdir. Onlar ayrıca Max Weber'in (1973) çileci Protestanlığın yayılması ile normatif düzene tâbi bir kapitalizm biçimi olarak *rasyonel* kapitalizmin varlığı arasındaki ilişki üzerine ispatında yer alan örneklere benzer. Bununla beraber, onlar (tartışılan) herhangi bir in-

san düşüncesinin etkisi olmayan öngörülebilir bir akışa sahip doğa yasaları değil, sadece yarı-nedensel bir karaktere sahip yasalardır. İstatistiksel olarak anlamlı korelasyonları belirlemenin ve karşılaştırarak belirleyici faktörleri tespit etmenin yanı sıra, Weber'in 'nedensel uygunluk' ilkesinin geçerliliğini sınamak ve benzer şekilde Durkheim'ın kavramını genişletmek için, söz konusu 'toplumsal yapının sembolik özellikleri' ile 'aktörlerin niyetleri' arasındaki anlamlı ilişkileri ortaya koymak için büyük bir çaba harcanmıştır. Max Weber varsayılan ilişkinin 'anlam düzeyinde uygunluğunu' değerlendirmek için Protestan ahlâkı *ile* kapitalist normlar arasındaki 'anlamlı ilişki'yi vurgular. Émile Durkheim intiharı, sırasıyla, kişilik sistemindeki düzensizlik (anomik intihar), toplumsal soyutlanmışlık ve bireysel anlam arayışı (bencil intihar) ve toplumsal sorumluluk (özgeci intihar) koşullarında anlaşılabilir 'anlamlı eylem' olarak analiz etmiştir.

İlk bakışta değiştirilemez yasalar olarak görünen şeylerin temelini insan düşüncesiyle kavranabilir anlam yapılarının oluşturması, ayrıca, onların insanlar tarafından yıkılabileceği veya değiştirilebileceği anlamına gelir. Bu yüzden, onlar yarı-nedensel ilişkiler olarak betimlenirler. Örneğin, Protestan ahlâkı ve kapitalizm arasındaki 'anlamlı ilişki' söylem içinde ortaya çıkan bir problemin, yani iktisadî yapıların meşruluğunda ortaya çıkan değişimlerin sonucu olarak betimlenebilir. Yarı-nedensel ilişkilere oldukça yakın olan bu unsurlar eylemin sıklığını ve toplumsal düzenin karakteristiklerini etkilediklerinde onları çıkar öbekleri ve güç yapıları olarak yorumlayabiliriz. Burada aktörler stratejik davranır ve iletişim içinde hareket etmediklerinde sadece üst konumlarda yer alırlar, yani eylemleri büyük ölçüde dış koşullar tarafından belirlenir. Aktörlerin kendi çıkarlarına göre hareket ettiklerinde veya büyük ölçüde güç kullandıklarında birbirleri üzerinde negatif dış etkiler üretme sıklıkları, ilişkili karşılıklı bağımlı etkileşim döngüleri onların sadece stratejik eylemden iletişimsel eyleme dönüştürdüklerinde aşabilecekleri gerekli bir sonuçtur.

Modern kurumlar araştırması ne anlam yapıları düzeyiyle, ne de çıkar ve güç yapıları ve bireysel eylem düzeyleriyle sınırlı kalır; ve kurumlar sadece başka anlam yapılarıyla değil, çıkar ve güç yapılarıyla da karşılıklı ilişkili anlam yapıları olarak görüldüğünde, kapsamlı bir yaklaşım ilişkiler konusundaki önermeleri nedensel uygunluk kriteri temelinde ölçülebilecek ve yarı-nedensel açıklamanın uygulanabileceği yarı-nomolojik hipotezler biçiminde formüle etmeyi gerektirir. Ancak bu araştırma ayrıca anlam ilişkilerinin ve eylem biçimlerinin anlamlarının –toplumsal ilişkilerle anlam düzeyinde bağlantılı iddiaların uygunlukları temelinde– (Verstehen aracılığıyla) yorumlanmasını gerektirir.

Bir başka açıklama yöntemine organizasyonlar gibi özellikle doğrudan temel bir amaç yükleyebileceğimiz sınırları somut olarak belirli eylem sistemlerini araştırdığımızda başvurulabilir. Bu araştırmada somut sistemlerin "ortam içinde" amaçlarına etkin bir biçimde ulaşabilmeleri için karşılanması gereken işlevleri açıklayacak bir modele gerek duyarız. Böylece, hedefe ulaşma *ile* bir sistem içindeki gerekli işlevlerin yerine gelmesi arasında ilişkiyi ortaya koyacak bir *işlevsel* açıklama sunmak mümkün olur. Sistem sürekli olarak hedefine ulaşmayı başarabildiğinde, onun içinde, *işlevsel olarak*, bu amaç için gerekli yapıların bulunduğu çıkarımında bulunabiliriz. Sistem çevreden gelen girdileri zamanla kendi hedeflerine ulaşmasını mümkün kılacak biçimde kontrol edebileceği araçlara sahipse, bu çevrenin ortaya çıkarması mümkün ciddi aksamaların olduğu durumlarda, belirli süreçleri *ereksel olarak* sistemin hedefine ulaşacak konuma yeniden gelmesi için gerekli faktörler olarak açıklayabiliriz (Hempel, 1965b; Münch, 1976: 111-159; Nagel, 1956). Bu üç açıklama arasında kurumların analizinde rol oynaması en muhtemel olanı işlevsel açıklamadır. İşlevsel açıklamaya göre, bir 'kurum'un belirli bir hedefle (işlevle) ilişkili bir somut etkileşimler sistemiyle bağlantılı bir 'normatif örüntü' olarak görülmesi gerekir ve bu durum yapıların, yani etkileşim örüntülerinin söz konusu hedefe ulaşmak (işlevi gerçekleştirmek) için geliştirilmesi gerektiğini, sistemin 'hedefe ulaşma' (işlevlerini yerine getirme) düzeyinin etkileşim örüntülerinin ne kadar belirgin olması gerektiği ölçülerek belirlenebileceğini gösterir.

(c) Faydacılık, çatışma teorisi, normatif yaklaşım ve kültürel rasyonalizm

Artık nesne-teorik düzeye geçebiliriz. Burada iki pozitivizm biçimi faydacılık ve çatışma teorisinin ve iki idealizm biçimi normatif-yaşantı-dünyası-sosyolojisi ve rasyonalist kültür teorisinin sınırlılıklarını ortaya koymamız gerekir.

Faydacı bir bakış açısı modern kurumların oluşumunu ilgili aktörlerin fayda hesaplarıyla açıklayacaktır.[7] Kuşkusuz bu zor bir iştir. Şimdiye kadar bu yöndeki girişimler her zaman basit bir soru etrafında gerçekleştirilmiştir: toplumsal düzenin veya mülkiyet yasalarının varlığı onların var olmama ihtimali karşısında faydalı mıdır? Bununla beraber, bu sorunun daha geniş etkileşim ortamlarında, hatta aktörlerin 'mahkûmun ikilemi' içine düştükleri durumlarda, bireysel faydayla ilişkili faktörler temelinde cevaplandırılması imkânsızdır. Bu yaklaşım modern kurumlar hakkındaki veya kültürel gele-

7 Ayrıca, *bkz.* Becker (1976); Buchanan (1975); North and Thomas (1973); bunların eleştirisi için, *bkz.* Münch (1983b: 45-76).

nekler ve 'söylemsel tartışma'nın istikrarı ve gelişimlerinin önemiyle ilişkili temel bir şeyi belirleme fırsatı sunmaz. Bu yaklaşıma göre sanki kurumlar sanki kültürel ve toplumsal bir boşlukta yer almaktadır.

Benzer problemler modern kurumları *çatışma teorisi*yle açıklama girişimlerinde karşımıza çıkar (Bendix, 1964, 1978; Collins, 1968, 1975; Coser, 1956, 1967; Dahrendorf, 1959, 1961). Hâkim çatışma teorisi modern kurumların nasıl oluştuğunu ilgili aktörlerin kendi çıkarlarına uygun biçimde harekete geçirebilecekleri kaynakların büyüklüğü ve gücüyle, liberal çatışma teorisi makro toplumsal gruplar arasındaki istikrarsız ve geçici bir güç dengesinin varlığıyla açıklar. Çatışma perspektifinde bu açıklama biçimi, ne istikrarlı kalan bir güç yapısı ne de sürekli bir güç dengesi tarafından desteklenen Britanya ve ABD'deki gibi kurumların sürekliliklerini varsaymanın nasıl mümkün olduğu sorusunu ortaya çıkarır. Çatışma teorisinde çatışmanın etkisinde olmayan, çatışmayla ilgili herhangi bir unsur içermeyen temeller, yani kültürel ve toplumsal temeller çoğu kez göz ardı edilmiştir; benzer biçimde faydacılar da sözleşmelerin kişinin çıkarına uygun biçimde kapanmasının temelini oluşturan sözleşmeye-dayalı-olmayan, yani kültürel ve toplumsal temelleri dikkate almamışlardır. Çatışma teorisi, mevcut kurumları destekleyenlerin kültürel geleneklerini anlamaya hazır olmadığı sürece, kurumların temel karakteristikleri hakkındaki önermeleri dikkate almaz. Fakat bu strateji çatışma teorisinin sınırlılıklarını kültür sosyolojisi ve yaşantı-dünyası yönünde aşmayı sağlar.

Norm temelli yaşantı-dünyası sosyolojisi perspektifinden bakıldığında modern kurumlar belirli toplumların özel yaşantı-dünyalarının bir ifadesi olarak ve aslında normatif açıdan kapalı kurumlar olarak (Berger ve Luckmann, 1966; Collingwood, 1946; Schütz and Luckmann, 1979) görünür.[8] Her kurumun yaşantısının, karşılıklı ilişkileri içinde, özel konumundan hareketle anlaşılması ve yorumlanması gerekir. Her kurumun oluşumu ve yapısı anlam temelinde somut bir toplumun yaşantı-dünyasının yapısı içinde şekillenir. Rasyonalist perspektife göre, bu yaklaşım evrensel kurumsal örüntülerin gelişimini açıklayacak hiçbir ipucu sunmaz. Kurumlar kendilerini sınırlayan somut özel yaşantı-dünyası içinde karşılıklı ilişkilerini sürdürür görünürler. Bu yaklaşım esas alındığında, kurumların daha genel düzeyde geçerli normatif örüntülerinin eleştirisini sunmak aynı ölçüde imkânsızdır. Kurumlarda değişimlere yol açan norm temelli bir çerçeve içinde kavranamayacak diğer faktörler, örneğin öğrenme süreçleri ve piyasadaki davranışlardır. Aynı şey mevcut bir geleneğin tamamlayıcı bir parçası olmadıklarında bile somut kurumsal normların

8 Norm temelli yaşantı-dünyası yaklaşımı ile çatışma teorisinin birlikte yer aldığı bir açıklama biçimi için, *bkz.* Haferkamp, 1980, 1981.

uygulanmasını mümkün kılan faktörler kadar, fiilen geleneğin yıkılmasını mümkün kılabilecek gücün harekete geçirilmesi ve karizma gibi faktörler için de söz konusudur.

Rasyonalist kültür teorisine göre, modern kurumlar, ayrıca kurumların genel toplumsal rasyonelleşmesine yol açan bir 'kültürel rasyonelleşme süreci'nin ürünüdür (Habermas, 1981a; Tenbruck, 1975; Schluchter, 1979). Ekonomi, siyaset ve toplumsal ilişkiler alanlarında yaşanan rasyonelleşmeler bir 'genel kültürel rasyonalite örüntüsü'nün cisimleşmeleri olarak yorumlanır. Burada rasyonelleşme kültürün entellektüelleşmesi, ekonomi ve iş hayatının iktisadî açıdan rasyonelleşmesi, siyasetin bürokratikleşmesi, siyasallaşma ve toplumsal ilişkilerin formelleşmesi ve nesnelleşmesine işaret eder. Bu yaklaşımlarda kültürel rasyonelleşmenin kurumlara nüfuz edip etmediği ve onları biçimlendirip biçimlendirmediği veya kültürel güdülerin kendi yasaları doğrultusunda kurumsal alanların rasyonelleşmesini teşvik edip etmediği çoğu kez net bir biçimde açıklanmaz. Bu yaklaşımın referans çerçevesi içinde belirli bir toplumun yaşantı-dünyası geleneğinden kaynaklanan özel kurumsal cisimleşmeler kavranamaz; ne de benzer şekilde, kurumların çıkarların ifadelerine, öğrenme süreçlerine ve alışveriş ilişkilerine tâbi oldukları durumsal, farklı ihtimallere açık ve yönlendirilmeyen değişimleri ve hatta genel, kültürel meşruluğa ve henüz rasyonel meşrulaştırmaya sahip olmayan kurumsal normların uygulanmasıyla ilişkili örnekleri açıklamak mümkündür.

Yukarda ana hatlarıyla ifade edilen sosyolojik yaklaşımların herhangi birinin sınırlı bakış açısını benimsemek yerine, hepsinden uygun kabulleri alıkoyarken aynı zamanda sınırlılıklarının farkında bir referans çerçevesine sahip kapsamlı bir paradigmaya gerek vardır. Bu yaklaşımların uygun açıklamalar sundukları farklı kurumsal alanları içerecek bütüncül bir paradigmaya gerek vardır. Aşağıdaki gibi bu türden dört alan ayırt edebiliriz (*bkz.* şekil 5).

Şekil 5: Teorik paradigmalar ve kurumsal düzenlerle ilişkili boyutları

1. Belirli kurumsal normlardaki *durumsal değişimler* öğrenme süreci, çıkar ilişkileri ve faydacı yönelimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu faydacı pozitivizmin alanıdır.
2. İhlâller karşısında belirli kurumsal normların *uygulanması* gücün devreye sokulmasına, otorite ve karizmaya bağlıdır. Bu pozitivist güç ve çatışma teorilerinin uygun olduğu alandır.
3. Kurumsal eylemlerde gözlenen *düzenli örüntüler* ve kurumsal normların *toplumsal bağlayıcı gücü* onların toplumun yaşantı-dünyası içindeki kökleriyle ilişkilidir. Bu norm temelli idealist yaklaşımların alanıdır.
4. Kurumların *sürekliliği* kurumsal normların 'söylemsel tartışma prosedürleri' içinde genelleşmesinin bir sonucudur. Bu, açıklayıcı gücü rasyonalist idealizme dayanan alandır.

(d) Kurumlarda istikrar ve değişmenin açıklanması.

Belirli yaklaşımları genellikle geçerli bir referans çerçevesi içinde bir araya getiren uygun bir paradigma sayesinde, sadece kurumların değişmesini değil, istikrarları ve yerleşiklik kazanmalarını da açıklamanın mümkün olması gerekir (Alexander, 1981; Eisenstadt, 1973; Parsons, 1961: 70-79; Smelser, 1963). Değişme kaosun yanı sıra bir kurumsal örüntünün zaman içinde iki nokta arasındaki dönüşümüne işaret eder. Bu dönüşüm (tartışılan) bütün eylem alanlarında etkilere sahiptir. t_1'deki bir kurumsal örüntü başlarda ortak geleneğin yerleşmesinin temellerini oluşturur. Bu örüntü bir yandan öğrenme süreçlerinin, çıkarların ve fayda yönelimlerinin yönü önceden belirlenmemiş baskılarına maruz kalırken, öte yandan kurumsal örüntülerin geçerliliğini sorgulayan 'söylemsel argümanlar'dan gelen belirli yönde baskılara maruz kalır. İki baskı biçimi de söz konusu geleneğin zayıflamasında belirli bir etkiye sahiptir. Prosedürler düzenli olduğunda, adım adım 'eylem alanının açılması'yla ve 'söylemsel genelleşme' sayesinde kurumsal değişme örüntüsü adaptasyona uğrayabilir. Düzenli prosedürlerin yokluğunda gücün harekete geçirilmesi ve karizma gelenekten kopuş için zorunlu gelir (Eisenstadt, 1968: Shils, 1975: 127-134, 256-275; Weber, 1976: 140-148, 654-687). Bununla beraber, bu kopuş yeni bir kurumsal örüntüye yol açtığında, adaptasyonların adım adım gerçekleşmesi için gerekli toplumsal bağlayıcı bir güç olarak gelenekselleşme ve toplumsal pekiştirme sürecine gerek vardır. Gelenekten kopuş durumlarında gerekli toplumsal bağlayıcı gücün sağlanması için yeni bir gelenekselleşme sürecine ihtiyaç vardır; ayrıca bu yeni örüntünün sürekliliğini sağlayabilmek için söylemsel meşrulaştırmalara gerek vardır. Bu anlamda bir kurumdaki t_1 ve t_2 noktaları arasında gerçekleşen bir değişim, sadece, kurumların değişimi, genelleşmesi, uygulanması ve yeniden pekiştirilmesini kolaylaştıran bir kaos

olarak görülemez. Neticede, bir teorinin bu farklı süreçleri ve eylem üzerindeki etkilerini bütüncül bir paradigma içinde kavrayabilmesi gerekir.

Belirli bir değişim biçimi sosyokültürel örüntülerin evrimidir (Giesen, 1980; Parsons, 1966, 1971a; Giesen, 1982; Schmid, 1982).[9] Bu amaçla kültürel örüntüler sosyokültürel evrim sürecindeki *içsel olarak* bir 'rasyonel mantığa' tâbi bir genetik kod olarak görülebilir ve kültürel bir örüntünün artan evrensel geçerliliğe sahip olduğu sadece bu mantık temelinde varsayılabilir. *Dışsal olarak*, bu kültürel örüntü yorumlayıcı süreçlerle belirli kurumsal örüntülere dönüştürülebilir. Bu açıdan bakıldığında, kurumsal örüntüler genetik yapının biçimlendirdiği kültürel örüntünün genotiplerini temsil eder. Kurumsal örüntü gelenek ve sosyalleşme sayesinde yeniden üretilirken, yenilikler çeşitlenmeleri sağlar ve bu yüzden, değişim mümkün olur. Yorumlamaların bir ürünü olan kurumsal örüntüler daha sonra kurumsal normlar biçiminde cisimleşirler. Bunlar, fenotipler olarak betimlenebilecek mevcut somut kurumlardır ve aslında ortamlarıyla ilişki içinde bir dışsal *seleksiyon* sürecine tâbidirler.

Bir 'kurum', "başarılı bir biçimde varlığını sürdürebilmesi"nin kaynağında bir toplumun yaşantı-dünyası yatan ve gücün devreye sokulmasıyla, karizmayla ve değişen öğrenme süreçleri, çıkarlar ve fayda hesaplarıyla değişmeye durumsal olarak adapte olan bir 'cisimleşmiş normatif örüntü' olarak görülebilir. Nitekim sosyokültürel istikrar kazanan kurumlar ayrıca kültürel örüntünün yapısını belirlerler, yani bu örüntünün evrimi sadece kültürel rasyonelleşmenin iç mantığına göre ilerlemez, ayrıca dışsal selektif süreçler etkilidir. Evrim sırasında hangi faktörlerin öne çıkacağı uygun yapıları ne kadar kuvvetle biçimlendirdiklerine ve aralarındaki –tahakkümden uyuma, karşılıklı tecrit, uzlaştırma ve nüfuza kadar farklılıklar sergileyebilen– karşılıklı ilişkilere bağımlıdır.

Evrimci perspektif, modern kurumların ele alınmasında, bu kurumlar genel Batılı kültürel örüntünün (rasyonalite, aktiflik, özgürlük, eşitlik) bir yorumunu temsil eden özel bir kültürel örüntüye sahip oldukları ölçüde kullanışlıdır. Bu kurumsal örüntü köklerinde gelenek, gücün devreye sokulması, karizma, öğrenme süreçleri ve fayda hesapları bulunan, seleksiyon sürecine tâbi kurumsal normlar içinde cisimleşir.

(e) Mikro ve makro-sosyoloji

Kapsamlı bir paradigmanın, daha önceden araştırdığımız bütünleştirici etkilerin yanı sıra, bütünsel bir temelde ele alınabilecek mikro ve makro düzeyleri

9 Ayrıca Parsons'ın "Toplumda Evrimci Evrenseller" (1967: 490-520) ve "Karşılaştırmalı Araştırmalar ve Evrimci Değişim" (1977: 279-320) adlı makalelerine bakınız.

de ele almayı sağlaması gerekir.[10] Bu, araştırılan birimin büyüklüğüne göre yapılabilecek göreli bir ayrım olabilir. *Toplumsal eylem düzeyinde*, iki aktör arasındaki durumsal etkileşimi bir mikro-olgu olarak görebiliriz. Örneğin, bir alıcı ve satıcı arasında belirli bir mal alışverişiyle ilişkili somut bir durumda gerçekleşen etkileşim, incelediğimiz her şeyin bizzat bir 'meta' ve 'alışveriş' ilişkisi içindeki 'tarafların karşılıklı yönelimleri' olması bakımından, bir mikro olgudur. Fakat bunun üçüncü taraflar açısından etkilerini, nasıl tepki vereceklerini ve bu tepkilerin alışveriş yönelimi içindeki tarafları nasıl yönlendirdiğini açıklamaya çalıştığımızda, *göreli* terimler içinde, bir makro-olgu olarak karşımıza çıkan daha büyük bir toplumsal birimi araştırmaya başlarız. Benzer şekilde, aralarındaki ilişkileri etkilediğinde, iki taraf da daha büyük bir piyasa topluluğuyla genelde paylaştıkları bir normatif örüntüye göre hareket ettiğinde veya bütün alışverişler için bağlayıcı bir üst yapı tarafından uygulanan kurallara itaat ettiklerinde karşımızda doğrudan ikili etkileşimin ötesine geçen bir makro-olgu vardır. Aynısı, nihayetinde, bireylerin iletişim kurmakta kullandıkları dil konusunda geçerlidir, ancak bu iki taraf arasındaki bir *özel dil* değil, daha ziyade büyük bir topluluk tarafından konuşulan dil olduğu sürece.

Gördüğümüz gibi, bir kural olarak, somut bir eylem kompleks bir mikro-etkileşim ve makro-ilişkiler karışımı içerdiğinde analizde iki perspektifin de yer alması gerekir. Kurumlar daha büyük bir insanlar topluluğu için geçerli etkileşim örüntüleri oldukları ölçüde onları makro-olgular olarak almamız gerekir. Öte yandan, kurumlar daha genel bir kültürel olgunun özel cisimleşmeleri olarak mikro-olgulardır. Ayrıca, etkileşim içindeki iki tarafın kurumlara yönelik eylemi makro kurumlar düzeyine ters düştüğünde karşımıza kurumsal-yönelimli mikro-eylem düzeyini tanımlayan salt durumsal unsurlar çıkar. Belirli bir kurum, örneğin bir modern demokrasi sosyal sistemle ilişki içinde bir mikro-olgudur. Nitekim, makro analizin mi yoksa mikro analizin mi gerçekleştirileceği uygulanan perspektife bağlıdır. Her halükârda, bir kurum üzerine somut bir araştırmanın mikro-etkileşimden genel toplumsal ve genel kültürel düzeylere kadar farklı düzeyleri içermesi gerekir. Aynısı modern kurumların analizine ilişkin analizimiz için de geçerlidir.

(f) Bireycilik ve kollektivizm

Burada teorik "bireycilik ve kollektivizm dikotomisi"nin analizi uygundur (Alexander, 1982: 90-112; Parsons, 1968: 43-125). Kurumları 'kollektif düzen

10 *Bkz.* Blau (1975), Brodbeck (1958), Collins (1981), Homans (1961), Lindenberg (1977), O'Neill (1973), Parsons (1971b), Sztompka (1979: 83-128, 287-323), Turk and Simpson (1971), Wippler (1978).

örüntüleri' olarak görmemiz gerekir, yani kurallara uyumun yerleşikleşmesinin bir tezahürü olarak görüldüğünde bir kurumun bir kollektivite (veya topluluk) içindeki paylaşılan normları içerdiği söylenebilir. Hem normları ihlâl edenler hem de neticede bu ihlâllerden zarar görenler normların bağlayıcı gücünün yıkılmaması için toplumsal dayanışmayı sürdürmeye çalışacaklardır. Normları ihlâl edenler kendilerine yaptırım uygulanmasını beklerken, zarar görenler dayanışma bekleyeceklerdir. Normların bağlayıcı gücünün esas temeli kurallar ihlâl edildiğinde başvurulan yaptırımlar değil, aksine normların paylaşılmasının ayrılmaz bir özelliği olan dayanışma içinde normlara karşılıklı bağlılıktır ve bu bağlılık normlar ihlâl edildiğinde âdil yaptırımın önkoşulunu oluşturur. Aksi takdirde yaptırım karşı-yaptırımlarla karşılaşabilir. Bu anlamda, kurumların düzenli örüntülere uyumları *kollektif* bir temele sahiptir.

Genel dayanışma ilişkilerinin aksine, diğer faktörler normların gücünü sağlamlaştırmasında aynı özel etkiye sahip değildir. Söylemsel [kültürel] argümanlar/tartışmalar evrenselliğe ve bu yüzden yaşantı-dünyasının özel normlarının değişmesine yol açma eğilimindedir. Çıkarların ve tekil aktörlerin fayda yönelimlerinin kendiliğinden ifadeleri tesadüfî düzenler yaratabilse de, bunlar durumsal ve kısa ömürlüdür, uzun vadede düzen üzerinde çözücü bir etkiye sahiplerdir. Açık bir güç eğilimi varsa güç kullanılması sadece 'kuralların uygulanması'nı pekiştirir, ancak böyle olduğunda bile, gücü elinde bulunduran kişi kurallara ihtiyaç duymadığında veya güç eğilimini lehine dönüştürdüğünde bunları bir kenara iter. Mevcut güç dengesi oldukça istikrarsız bir ilişkiler durumudur ve aslında çıkarlar tesadüfî olarak örtüştüğü ölçüde istikrarsızdır. Hatta kurumlar yerleşik düzenli örüntüleri konusunda bu tür faktörlere dayanamazlar, bu yine de söz konusu örüntülerin vazgeçilmez olduklarını söylemek değildir, zira kurumlar sadece düzenli örüntüler tarafından pekiştirilmez. Kurumlar bir evrenselleşme sürecine maruz kaldıklarında söylemsel [kültürel] prosedürlere dayanırlar, değişme kabiliyetleri çıkarlar ve fayda yönelimlerini başlatıcı bir etkiye sahiptir ve talep etmek için güç kullanmaya ve karizmaya gerek duyarlar.

Gerçekte, kurumlarda yerleşik düzenli örüntülerin bu yönü paylaşılan ve sürdürülen normlara kollektif bağlılığa dayanır. Ancak bu, analizimizin temelini oluşturan paradigmada birey aktöre hiçbir yer olmadığı anlamına gelmez. Kastettiğimiz asıl şey, bir eylemin çok sayıda aktör arasındaki bireysel fayda yönelimlerinin yarattığı tesadüfî ve istikrarsız bir düzenden ziyade toplumsal düzen içinde üretilmesinin kaçınılmaz olduğudur. Fakat aynı zamanda, burada birey aktör kavramı genişletilir. Kuşkusuz, bireyselci yaklaşımlar, istisnasız, bireylerin kollektif kurallara uymalarının kaynağı olarak, ortaklaşa bir katılımdan, bağlılıktan veya sosyalleşmeden ziyade, bireyi görürler. Bu yüzden, radikal faydacılık kollektif düzen imkânını çıkarların tesadüfî örtüşme-

sine indirger (Buchanan, 1975; Locke, 1963: özellikle Kitap 2, paragraf 95-122; Smith, 1937). Radikal olmayan faydacılık genellikle her bireyde *doğal olarak* bir sempati duygusu bulunduğunu varsayar (Hume, 1966; Smith, 1966). Bireyci faydacı yaklaşımlarda ve sembolik etkileşimcilikte, ayrıca, en azından evrimci bir temelde, bireylerde ortak bağlılık ve sosyalleşmeden önce verili bir dayanışma duygusunun bulunduğu varsayılır (Joas, 1980; Lewis and Smith, 1980; Mead, 1972; Peirce, 1958, 1960). Düzen probleminin kollektivist çözümünde bir kollektif ahlâkî düzenin ortaya çıkışı sadece bireyin ortak bağlılıklarının ve bir toplum içinde sosyalleşmenin sonucu olarak görülür. Bununla beraber, aynı sürecin bir parçası olarak, düzen sadece bireysel kişilik organik dürtülerin yapısının ötesinde geliştiğinde ve kültürel kimlik ve özerklik belirli özel grupların sınırlarının ötesine geçtiğinde mümkündür (Münch, 1981a: 311-354; 1982b: 364-426).

Somut birey şu boyutları içerir: ihtiyaçlar yapısı, kişilik, kollektiviteye üyelik ve kültürel kimlik. Bu bağlamda bir kollektif düzen bireylerin ortaklaşa ilişkilerinde doğal olarak –yukarıdaki boyutların hepsinin etkisini taşıyan– ihtiyaç yapıları, özgür kişilik gelişimleri ve kültürel kimlikleri üzerinde yerleşik-normatif bir etkiye sahip ilgili bir düzen içinde bir araya gelmesine dayanır, ancak aynı zamanda onların ihtiyaç yapıları ve kişilikleri farklıdır ve kültürel kimlikleri ortak normların dayattığı sınırların ötesine uzanır ve böylece bu normlar eleştirilebilir. Kollektif düzen bireylerin organik ihtiyaçlarının ve ihtiyaç-eğilimlerinin ötesine geçebilme ve daha kapsamlı bir kollektif dayanışma bakış açısı kazanabilme kapasitelerine bağlıdır.

Kapsamlı bir paradigma ne sadece bireyselci ne de sadece kollektivist olabilir; aksine, onun her iki bileşen içinde de konumlandırılması gerekir. Bireysellik ve toplumsallık gerilimi esasen 'iradî düzen' kavramında cisimleşir. İradî düzen ihtiyaçların organik yapısı, kişisel ihtiyaç-eğilimleri, kollektif bağlılık ve kültürel kimliğin birbirlerine karşılıklı nüfuzuna bağlı bir düzendir. Bu dört boyutu 'bireyin eylem yönelimleri' olarak nitelendirebiliriz. Yola bu genişletilmiş anlamında bireyselci terimler içinde devam etmiyorum. Bununla beraber, 'eylemlerde düzenlilik' ihtiyaçların ve ihtiyaç-eğilimlerinin tesadüfî tamamlayıcılığına [örtüşmesine] indirgenemez, aksine ortak ilişkilerin ürünüdür. Bu anlamda kollektivist prosedürün uygun olduğunu düşünüyorum. Bu noktada, belirli amaçlarla hareket eden –belirli bir durumda bütün eylem yönelimleri belirli bir biçimde bir araya gelen– bir somut aktör olarak birey *ve* bireysel kişilik, bireysel organizma ve bireysel davranışlar sistemi ayrımı yapmak kullanışlıdır. Aynı ölçüde, belirli amaçlarla hareket eden bir kollektif aktörü, örneğin bir grup, bir ticarî girişim, bir kulüp veya birliği ve gerçekte bir toplumu sosyal sistemlerin analitik olarak tanımlanabilir bir boyutu olan 'kollektif toplumsal ilişki'den ayırmamız gerekir (Parsons, 1968: 337).

(g) Eylem teorisi ve sistemler teorisi

Kaçınılması gereken son dikotomi eylem teorisi ve sistemler teorisi ayrımıdır.[11] Bu iki perspektifin belirli bir referans çerçevesi içinde bir araya getirilmesi gerekir. Eylem teorisi perspektifi araştırma-nesnesi olarak eylemleri belirli koşullar ve mevcut araçları içeren bir durum içinde yer alan, belirli amaçlarla ve normlar ve genel bir referans çerçevesi doğrultusunda hareket eden bir bireyi veya kollektif bir aktörü alır. Aktör belirli bir eylem ilkesine ve belirli bir biçimde düzenlenmiş bu türden ilkeler bileşimine, duruma ilişkin algılara, referans çerçevesi, amaçlar ve normlara uygun bir 'niyetli eylem' içindedir. Bu eylem yorumlama (*Verstehen*) aracılığıyla açıklanabilir.

Ayrıca düzen problemi eylem teorisi perspektifinden hareketle eylem bağlamında açıklanabilir. Eylemin temel unsurlarının (amaçlar, durum, normlar, referans çerçevesinin) eylemin düzenliliği üzerindeki etkilerinin araştırılması gerekir. Amaçlar eyleme belirli bir yön kazandırır, ancak eylemin yönü aktörün devreye sokabileceği güce bağlıdır. 'Araçlar ve koşullar' eyleme sabit, istikrarlı bir düzen değil, durumsal değişkenlik sağlarlar. 'Genel referans çerçeveleri' eyleme sadece soyut bir kimlik, daha görünür düzeylerde yüksek değişkenlik sağlar. 'Normlar' sadece yerleşik düzenli eylem örüntüleri üretirler. Bu hem genelde eylem hem de özelde toplumsal eylem için söz konusudur. Bireyler tek başlarına normları belirleyemezler, bunu ancak amaçlarını normlara uyumlu kılarak ve bireysel gücü etkili biçimde kullanarak başarabilirler. Bu sadece genelde eyleme ve özelde toplumsal eyleme sabit, istikrarlı bir düzenlilik sağlayabilecek dayanışmaya bağlılığı ayakta tutan 'paylaşılan normlar' sayesinde mümkündür.

Eylem teorisini sistemler teorisiyle genişletme yönünde ilk adım, eylem alt-sistemleri eylemin farklı boyutları ve biçimlerini kapsayan uygun bir sistematik çerçeve etrafında ve bu çerçeveyle bağlantılı analitik düzen temelinde ortaya konulduğunda atılır. Burada eylemin temel unsurları eylem alt-sistemleri olarak tanımlanabilecek ve eylemin temelini oluşturan düzen için özel öneme sahip karşılıklı alışverişler içindeki belirli yapılar ve süreçlerle açıklanabilir. Burada üç düzey ayırt edilebilir: **(i)** insanlık durumu, **(ii)** genel eylem düzeyi ve **(iii)** toplumsal eylem. Antropolojik *insanlık durumu düzeyinde*, insan organizması amaçları belirler, fiziko-kimyasal süreçler durumsal adaptasyonu mümkün kılar, eylemin anlam-yüklü tanımı bir düzen sağlar ve anlamlı varoluşun aşkın koşulları 'genel bir referans çerçevesi'ni temsil eder. *Genel eylem düzeyinde*, 'amaçlar'a kişisel-ihtiyaç-eğilimlerinin ve performans kapasitesinin oluşumu ve gelişmesiyle ulaşılabilir, 'durumsal adaptasyon'

11 *Bkz.* Adriaansens (1980); Bershady (1973), Dubin (1967), Gerstein (1975), Habermas (1981a: Cilt 2, 297-443), Menzies (1977), Münch (1982b: 193-214); Parsons, "Yeniden Kalıp Değişkenler Üzerine: Robert Dubin'e Bir Cevap" (1967: 192-219), Savage (1981).

öğrenme süreçlerinin ve zekânın bir ürünü, 'normlara bağlılık' toplumsal bağlılık ve duygusal katılımın bir ürünü ve 'genel bir referans çerçevesine yönelim' duruma ilişkin kültürel sembolleştirmeler ve tanımların bir ürünüdür. *Toplumsal eylem düzeyinde*, 'amaçlar'a bir karar-alma prosedürü olarak otorite ve siyasal güç sayesinde ulaşılabilir, 'durumsal adaptasyon' kaynaklar ve tercihlerin ekonomik dağılımı ve bölüşümünün ve paranın ürünüdür, 'normlara bağlılık' ortaklaşa harekete ve normların benimsenmesine ve uygulanmasına dayanır ve 'genel bir referans çerçevesine yönelim" karşılıklı tartışmalara dayalı [kültürel] söylem içinde iletişim sayesinde sağlanır.

Eylem alt-sistemleri hem sadece analitik olarak ayrılabilir, hem de birbirlerinden somut bir biçimde farklılaşan birimler hâline geldikleri ölçüde, eylemin temelini oluşturan düzen sadece alt-sistemlerin farklı katkılarının değil, onlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin de bir ürünü hâline gelir. Bu sistemlerden hiçbiri kendine yeterli değildir; bu işlevleri yerine getirebilmek için diğer alt-sistemlerden 'faktörler' ve 'ürünler'e dayanırlar.

Bir örnek olarak 'hedefe ulaşma' ve 'karar-verme' alt-sistemini verebiliriz. Bu alt-sistem karar-alma süreçleri ve bunlardan kaynaklanan süreçler kadar, kararların siyasal güç tarafından uygulanmasını da içerir. Kararların belirlenmesi ve uygulanması yukarıdaki yapılar ve süreçler içinde ortaya çıkar; bununla beraber, aslında burada belirleyici önemde olan şey kararların toplumsal bağlayıcı güçleri, meşrulukları veya gerçekleştirilebilirlikleri değildir. Zira (i) kararların toplumsal bağlayıcılığa sahip olabilmesi için topluma genel bağlılıkların sağlanabilmesi, (ii) meşruluk kazanabilmeleri için söylemsel olarak genel toplumsal ve kültürel meşruluğa sahip olmaları ve (iii) gerçekleştirilebilir olmaları için iktisadî sistemdeki kaynakların harekete geçirilebilmesi gerekir. Bu açıdan, siyasal alt-sistemin diğer alt-sistemlerle ilişkisi kompleks bir ortama doğal olarak adapte olmaya çalışan bir somut sistem bağlamında anlaşılabilir. Daha ziyade, alt-sistemlerin kendi özel işlevlerini yerine getirebilmeleri için faktörler ve ürünler arasındaki karşılıklı etkileşimlerin ve ürünlerin temel önemde olduğu varsayılır ve bu bir karşılıklı nüfuz biçimi olarak yorumlanabilir.

Siyasal sistem natüralist olarak [doğadaki bir sistem gibi] değil, kollektif kararların oluşmasına yönelik karşılıklı bağımlı ve anlam-yüklü toplumsal eylemler olarak işler. Bu eylemler arasında karşılıklı bağımlılıklar arttıkça, yani farklı biçimlerde yönelinen eylemler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar yoğunlaştıkça bir somut sistem olarak eylemin sınırları nispeten genişler ve böylece daha belirgin hâle gelir. Bildiğimiz gibi, sistemin belirginliğini sürdürebilmesi için siyasal bir kurumla ilişkili bir 'normatif düzen'e gerek vardır. Bu sistemin işlevini belirtilen ihtiyaçlara uygun kararlar karşılıklı bağımlı ve normatif olarak düzenlenen siyasal etkileşimler içinde verildiğinde yerine ge-

tirdiği söylenebilir. Her ne kadar kendine yeterli bir alt-sistem olmayıp, belirli bir işleve uygun biçimde özelleşmiş olsa bile, yine de siyasal sistemin işlevini yerine getirebilmek için kaynakları harekete geçirebilmesi ve sosyal-kültürel meşruluğu ve toplumsal bağlılığı sağlaması gerekir ve bunlar ayrıca bizzat siyasal karar alma sürecinin etkilerine bağlıdır (Münch, 1982a).

Burada betimlenen karşılıklı etkileşimin yarı-natüralist boyutlara sahip olabileceği tek alan, en azından kollektif karar-almanın (araçsal ve teknik kararlarda olduğu gibi) mevcut maddî kaynakların gerçeklikleriyle uyumlu olması gerektiği ölçüde, siyasal sistemin iktisadî kaynakların harekete geçirilebilmesiyle ilişkisi içinde karşımıza çıkar. Fakat karşılıklı alışveriş ayrıca siyasal ve iktisadî sistemlerdeki rol-taşıyıcılar arasında sürdüğünde, burada da 'anlam-yüklü etkileşimler' söz konusu olacaktır. Son etkileşim durumu bilhassa siyasal karar-alma süreçlerinin ve onların ürünü olan kararların kültürel meşruluğunda söz konusudur. Bu tür bir sürecin temel gerekliliği, prosedürler ve onlara bağlı olarak oluşan kararların bir sosyokültürel söylem ve siyasal kararları bir araya getiren bir 'söylemsel tartışma' içinde rasyonel olarak temellendirilmesidir. Somut bir ifadeyle, bu, politikacıların ilgili kararlarında sadece kendi karar-alma prosedürlerine ve mevcut güçlerine dayanamayacakları, aksine kararların genellikle geçerli değerler ve normlara uygun olduklarını gösteren meşrulaştırmalara başvurmak zorunda oldukları anlamına gelir. Tersi taraftan bakılırsa, entellektüeller prosedürleri ve bunların sonuçları olan kararları sürekli sosyal ve kültürel eleştirilere tâbi tutarlar. Bu yüzden, 'siyasal sistem'in kendi sosyokültürel 'ortamı'yla ilişkisi yarı-natüralist değil, söylemseldir. Ne de içinde bulunduğu 'topluluklar ortamı'yla ilişkisi yarı-natüralisttir. Bu örnekte, merkezî problem karar-alma süreçlerinin ve onların sonucunda oluşan kararların toplumsal bağlayıcı gücüdür. İlişkili toplulukların bu gücü uygulayabilmek için karar-alma sürecinde yer alabilmeleri ve en azından bu prosedür kurallarının ortak bir taşıyıcısı olabilmeleri gerekir. Bu ortak ilişkiyi ve belirli bir yaşantı-dünyası içinde iletişimi sağlar.

Yukarıda tartışılan sistemler teorisi yaklaşımında iletişimin doğallaştırılması veya teknolojikleştirilmesi söz konusu değildir. Ayrıca, sosyal alt-sistemler arasındaki karşılıklı alışveriş ilişkileri iktisadî alışveriş ilişkileri olarak görülmemelidir. Entellektüeller karar-alma süreçlerinin ve somut kararların kültürel meşruluğunu kollektif kararlarla takas etmezler. Alışveriş ilişkilerinin bu şekilde yorumlanması saçma olacaktır. Aslında burada kastedilen şey, politikacıların, örneğin, karar-alma süreçlerini ve ilişkili kararları rasyonel olarak temellendirmek için meşruluğu sağlamak zorunda kalacakları, yani sosyokültürel tartışmalardan kaçınamayacaklarıdır. Daha somut bir biçimde ifade edersek, onların kendi karar-alma prosedürlerini ve nihaî kararlarını meşrulaştırmak ve haklılığını göstermek için salt siyasal bağlamın

dışına çıkarak bunları sosyokültürel söylemin kurallarına uygun hâle getirmeleri gerekir. Tersi taraftan bakılırsa, aydınlar soyut ideallerini somut kararlara dönüştürmek istiyorlarsa karar-alma sürecinde güç kaynaklarını devreye sokabilmek için mücadele etmeleri gerekir. Bunu yapabilmek için salt söylem alanının dışına çıkarak siyasetin alanına girmeleri gerekir.

Siyasal ve sosyokültürel sistemler arasındaki bu alışveriş onların karşılıklı nüfuz alanları içinde ara-sistemlerin oluşmasıyla mümkün olur. Örneğin, 'siyasal yapılar' siyasal kararların sosyokültürel söylemsel pratiklere tâbi olduğu 'sosyokültürel alt-sistemler' olarak görülebilir. Benzer şekilde, bu uzmanlaşmış kompleks sosyokültürel sistem anlamlar, yorumlar, ifadeler [önermeler] ve bilgilerin uzman otorite temelinde kollektif kararlara dönüştürüldüğü bir alt-sistem olarak görülebilir. Benzer biçimde, karşılıklı nüfuz alanları içindeki bağlantılı alt-sistemler sosyokültürel, sosyal, siyasal ve iktisadî eylem sistemleri arasındaki faktörler ve ürünler alışverişinde aracı bir rol oynarlar.

Bir sistemin normatif yapısının –örneğin, siyasal karar-alma süreçleriyle ilişkili normların– 'varlığını sürdürebilmesi'nin sistemin içinde bulunduğu ortama adaptasyonunun bir göstergesi olarak yorumlanabilmesi için, sistem ve çevresi analizine geçmeden önce bir adım daha atmamız gerekir (*krş.* Buckley, 1967; Luhmann, 1970; Sztompka, 1974). Ancak bu türden bir perspektif bile 'anlamlı eylem düzeyi'nde natüralist tarzda kullanılamaz. Ne sistemin yapısı – 'anlamlı etkileşimler'– ne de içinde yer aldığı ortam sadece anlam-yüklü-olmayan olgular tarafından inşa edilir. Siyasal sistemi bu ışık altında yeniden ele alabiliriz. Sistemin dolaysız ortamı çıkarların fayda yönelimli ifadelerini, sosyokültürel tartışmalar ve toplulukları içerir. Bu boyutlara uyguladığımızda, ortama 'adaptasyon' karar-verme süreçlerini çıkarların fayda yönelimli ifadelerine (siyasal piyasaya) bağlayan alt-sistemlerin gelişmesine, onları genellikle geçerli değerler ve normlara (anayasaya) ve toplulukların yaşantı-dünyalarına (hukuk sistemini) bağlayan ve ayrıca birçok tercih bulunduğunda bile kararların uygulanmasına yönelten bir kuruma (hükümete) işaret eder. En azından kültür ve toplum konusunda durumda bir 'adaptasyon' sadece söylem ve iletişim aracılığıyla mümkündür.

Aynısı sadece belirli bir toplumsal işleve uygun biçimde uzmanlaşmayan, aksine bu anlamda *toplumsal* koşullar bakımından nispeten kendine yeterli bir somut sosyal sistem olarak görülebilecek 'toplum'un 'adaptasyon'u konusunda da geçerlidir.[12] Bir toplumun ortamı sadece maddî kaynaklar ve taleplerden oluşur; öte yandan, bu özellik sadece toplumun ortama adaptasyonu teknolojinin gelişmesiyle ve iktisadî kaynakların bölüşümü ve tercihlerin şekillendirilmesi sayesinde natüralist bir karaktere sahip olduğu durumlarda

12 *Bkz.* Parsons, "Sosyal Sistemler" (1977: 177-203), özellikle s. 182-183.

karşımıza çıkar. Zira toplum, ayrıca, *genel toplumsal ilişkiler* aracılığıyla birbirleriyle ilişkilendirme ihtiyacı duyduğu toplulukların oluşturduğu bir ortam içinde konumlanmıştır. Adaptasyon sadece ilgili gruplar arasındaki iletişim ve genel toplumsal karar-alma merkezinin temsilcileri ile bu gruplar arasındaki iletişim sayesinde mümkün olabilir. Dikkate alınması gereken bir başka ortam toplumun ait olduğu 'kültürel alan'dır. Bu örnekte toplumsal kültürün daha genel kültürlerle ilişki içindeki söylemsel temeli zorlayıcıdır. Son olarak, genel toplumsal grupların ve onların dışındaki grupların 'hedefler'i, ayrıca, toplumun kollektif hedefler oluşturma ve bunlara uyulmasını talep etme kapasitesini sergileme ihtiyacıyla ilişki içindeki bir ortamı oluşturur. Bu durum siyasal karar-alma süreçlerinin temel bir gereklilik olduğunu göstermektedir.

Oldukça farklı ortamların talepleri arttığında, bunlara adaptasyon toplumun belirli özel ortamların taleplerini karşılamak için 'işlevsel olarak' uzmanlaşmış uygun alt-sistemler oluşturmasını gerektirir. Böylece onlar toplum ve ortam arasındaki karşılıklı nüfuz alanlarını oluştururlar. Bununla beraber, işlevsel olarak uzmanlaşmış alt-sistemler, sadece kendi işlevlerini yerine getirmek için değil, somut bir birim olarak toplumun varlığını sürdürebilmesi için de, karşılıklı faktörler ve ürünler alışverişine dayanmak zorundadır. Bu karşılıklı faktörler ve ürünler alışverişinin ayrıca içsel, genel toplumsal karşılıklı nüfuz alanları içinde başka alt-sistemlerle dolayımlanması gerekir. Bunlar kendi içsel genel toplumsal ortamlarına 'adaptasyon sağlama'ya çalışan işlevsel olarak uzmanlaşmış alt-sistemleri artırır. Bütün bu örneklerde, sistem ve ortamı arasındaki ilişki sadece sistemin maddî ve organik koşullarıyla bağlantılı olduğunda natüralist bir ilişki söz konusudur. Çıkarların ifadeleri ve yerleşik hedefler arasındaki ilişkiler bile en iyisinden yarı-natüralisttir ve iletişim süreçlerine nüfuz ederler. Bu, bir alışveriş sisteminin bileşenlerini oluşturan sosyal alt-sistemler arasındaki alışveriş ilişkilerini nasıl ele almamız gerektiğini gösterir (Baum, 1976a, 1976b; Gould, 1976; Johnson, 1973; Münch, 1982c: özellikle s. 796-806).[13]

(h) Eylem teorisi içinde temellendirilmiş bir sistemler analizi örneği: modern hukukun oluşumu

Modern hukukun gelişimini sadece sistemlerin ortamları giderek daha kompleks hâle gelirken varlıklarını sürdürebilmek için adaptasyon sağlama çabalarının bir sonucu olarak açıklamak oldukça yetersizdir.[14] Problem alışılageldik

13 Ayrıca, *bkz.* Parsons, "Siyasal Güç Kavramı Üzerine", "Etki Üzerine", "Değer Bağlılıkları Kavramı Üzerine" ve "Toplumsal Yapı ve Sembolik Alışveriş" (1977: 204-228).

14 *Bkz.* Teubner and Willke (1984: özellikle s. 9-13, 15-16, 19*24; ayrıca, *bkz.* Kuhmann (1972, 1984).

çevresel kompleksliğin artışını, yani sistemlerin farklılaşmasını açıklamaya çalıştığımızda ortaya çıkar. Modern hukukun oluşumu, gerçekte, hukukun önceden görülmemiş bir biçimde ve ölçüde özerkleşmesinin temeli olarak sadece kendi iç yasalarına ilerleyen bir farklılaşma süreci olarak görülebilir mi? Bu açıklama biçimi sosyologların dilini büyük ölçüde ve bilinçsiz bir biçimde istilâ ettiği için, bunun gerçekte ne anlama geldiği üzerinde düşünme gereği duyulmamıştır. Böyle bir gelişmenin ortaya çıktığı zemini, yani –bir toplumun sorgulamadan benimsediği ilkelerin ifadesi olan– örfî hukukun egemenliğini yeterince açık bir biçimde ortaya koymamız gerekir. Örfî hukuk ortaklaşa ilişkinin ilkelerine tâbidir ve bu yüzden, topluma bağlılıkla ilişkili ve ilgili toplumun sınırlarıyla bağlantılıdır. Nispeten katıdır ve değişimler yaşandıkça belirli amaçlara uygun hâle getirilebilir veya ilgili topluluğun sınırlarını aşarak genelleşebilir.

Hukukun ortaklaşa eylemden farklılaşarak ortaya çıkması sadece ortamın kompleksliğinin artmasıyla açıklanamaz. Avrupa'da Ortaçağ'da kentlerin artması ve ticaretin yeniden gelişmesiyle toplumun 'kompleksliği'nin arttığı dönemde Hindistan ve Çin'de de benzer biçimde daha yaygın ticari artışlar komplekslikte bu tür büyük artışlara yol açmış, fakat bu ülkelerde hukukta benzer bir rasyonelleşme süreci yaşanmamıştır. Max Weber bunu yeterince açık bir biçimde ifade eder. Bununla beraber, Weber'e göre modern rasyonel hukukun gelişmesine katkıda bulunan üç temel faktör vardır: **(i)** sadece kendi mantık sistemi çerçevesinde işleyen bağımsız bir avukatlar ve hukukçular sisteminin gelişmesi, **(ii)** kazanç fırsatlarını değerlendirmeye çalışan kapitalist çıkar sahipleri ve **(iii)** mevcut farklı statü grupları karşısında kendi alanlarının kontrolünü birlikte ele geçirmeye çalışan monarklar ve prensler (Weber, 1972: 437-438; 1976: 398-399, 401, 416-422, 487-488, 490-491, 502, 506). Yani, burada hukukçular hukuku bir rasyonelleştirme (soyutlama, kavramların analitik açıklığı, çelişkilerden arındırma, formelleştirme) sürecine tâbi tutmuşlardır. Hukukun işlevinin toplumsal etkileşimin normlar aracılığıyla düzenlenmesi olduğunu varsayarsak, hukukî düzenlemeler, rasyonelleştirme aracılığıyla, sadece topluluk içindeki ilişkilerden ziyade oldukça daha geniş etkileşim alanlarına uygulanabilecek ölçüde genelleşmiştir. Bu, modern hukukun genel uygulanabilirliğinin açıklamasıdır.

Bununla beraber, hukuk ayrıca kazanç fırsatlarını artırmak için iş dünyasındaki ilişkileri rasyonelleştirmek isteyenlerin faydacı ilgilerinden etkilenmiştir. Böylece, yeni durumlar ve çıkarlar yeni düzenlemeler yönünde baskılara yol açarken, hukuk sürekli bir değişim sürecine maruz kalmıştır. Bu olgu modern hukukun karakteristik bir özelliğinin niçin 'değişim hızı' olduğunu göstermektedir. Son olarak, yerleşik siyasal otoriteden çıkarları olan kurumların (monarklar, prensler, hükümetler, parlamentolar, bürokrasilerin) niye-

ti kendi alanlarında tekbiçimli kontrol sağlamak ve toplumdaki özel otorite iddialarını veya direniş kaynaklarını etkisizleştirmektir ve böylece hukukun sistematik birliğine ve direniş karşısında bile onu tekbiçimli olarak uygulamaya yönelik bir gücü temsil ederler (Münch, 1984: 380-446).

'Genelleştirme', 'çıkarlara bağlılık', 'tekbiçimli sistemleştirme ve uygulama' modern hukuku örfî hukuktan ayıran, salt toplumsal eylem bağlamının ötesine uzanan üç temel özelliktir ve modern hukuk bu anlamda etkililiği sınırlı olan kendine has, katı örfî hukukun farklılaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, bunlardan hiçbiri herhangi bir şekilde hukukun tekboyutlu iç mantığının gelişmesine yol açmayan, tamamen farklı yönlerde ilerleyen üç süreçtir. Ayrıca, örfî hukuk geleneği eski önemini kaybetmesine rağmen etkisini tamamen yitirmez ve Anglo-Sakson alanda da yitirmemiştir. Yasaların açık zorlayıcı gücünün kaynağı olarak örfî hukuka özgü hukuk geleneği varlığını sürdürür. Örfî hukukun kökeninde kuşkusuz hukuk topluluğunun kollektif hukukî inançları yoktur –yapısının çoğulculuğu içinde değişebilir– ayrıca siyasal olarak yerleşik hukuk *zorunlu olduğu düşünülen* bağlayıcı bir güçten yoksun olacaktır. Modern hukuk salt örfî hukuk içinde ortaya çıkarken, kendi düşünme kurallarının mantığına, ekonomik çıkarlar çeşitliliğine ve merkezî, siyasal yasama süreciyle ilişkili hedef-oluşturma ve birliğe elverişli bir gelişme sergiler. Modern hukuk, kaynağında toplumsal eylem olmasına rağmen, zamanla kültürel ve bilimsel düşünce alanlarına, iktisadî alışverişler alanına ve siyasal güç alanına dâhil olur: aslında bu uç eylem alanları içindeki bir alan olarak yeni bir konum işgal eder.

Örfî hukukla karşılaştırıldığında, modern hukukun daha büyük bir faktörler çeşitliliği tarafından belirlenen ve bunlar arasında çatışmalar ve sürekli bir üstünlük mücadelesi yaşandığı bir alanı temsil ettiği görülür. Farklılaşma sürecinin kazandığı somut gidişat içinde ortaya çıkan temel farklılıklar için Anglo-Sakson hukuktan farklı olan Avrupa hukukuna kısaca bakabiliriz.

Avrupa'da hukuk her zaman üniversite mezunu hukuk teorisyenleri tarafından formüle edilmiş, özellikle rasyonelleşme sürecine tâbi tutulmuş, bu da örfi hukukla ilişkili özel durumların köklü bir ihlâline yol açmıştır. Esasen, üniversite mezunu hukukçular devlet memuru olarak çalıştılar, yani devlet kendi otorite alanı üzerinde plânlı, tekbiçimli bir kontrol sağlama arzusunu bunlar sayesinde uygulamaya geçirebildi. Hukuku kodlamaya yönelik büyük hareketin ardında –yasaların genelleşmesine biçimini kazandıran ve modern hukukun bir simgesi olan plânlı, tekbiçimli– bu devlet ve bürokrasi birlikteliği vardı. Benzer şekilde, ekonomik çıkarlar, tamamen göz ardı edilmese de, ikincil önemde bir rol oynadı. Anayasa giderek kodlanırken, bu işlemler her zaman getirilen kuralların gerçeklikle ilişkili olmadığı eleştirileri zemininde

gerçekleştirildi. Hukukî rasyonalizm ve siyasal yasa-koyucular birlikte örfî hukuk geleneğini hızla yıktı.

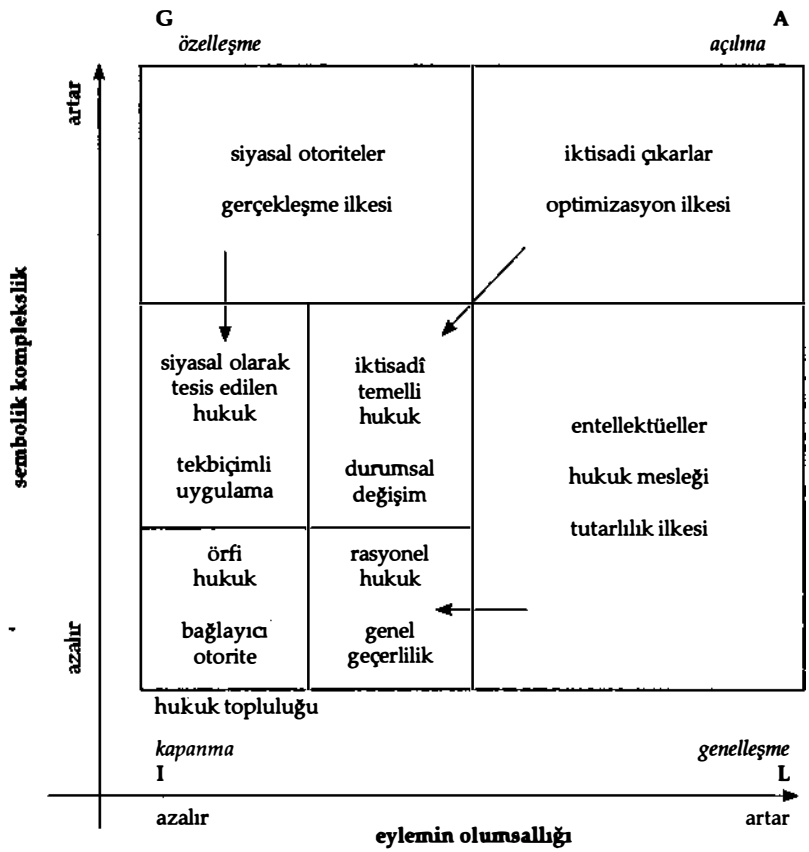
Anglo-Sakson hukuk alanı tamamen farklı bir konudur. Bu sistemde örfî hukuk günümüzdeki hukuk sisteminin temel bir parçası olarak kalmıştır. Anglo-Sakson hukukun kökenlerinde hukuk topluluğunun kollektif hukukî inançları olsa da, yeni toplumsal gruplar henüz toplumsal konsensüsün süzgecinden geçmeyen çıkarları ve inançlarını öne çıkardıklarında bunun temeli her zaman gözden kaybolmuştur. Bu tür durumlarda tek hâkim konsensüs (ancak tehlikeli olmayan biçimiyle) sağduyudur.

Anglo-Sakson hukuk hukukçuların benzer ancak nispeten sınırlı rasyonelleştirmesine maruz kaldı. Bu sistem doğrudan ekonomik güdülerle hareket eden müşterileriyle etkileşim içindeki hukuk *uygulayıcıları* tarafından biçimlendirildi. Bu yüzden, modern hukuk farklı iktisadî çıkarlara oldukça hızlı adaptasyon sağladı ve "örfî hukukun bağlayıcı gücü ve durumsal adaptasyon" *ile* "yeni çıkar"ların birlikteliğini temsil eder. Bununla beraber, siyasal yapıların amaçlarına uygun birlik Avrupa'dakinden daha az belirgindir. Bu yönde –daha zayıf– bir eğilimi tespit etmek mümkün olsa bile, hukuk teorisyenleri ve siyasal yasama arasında benzer bir ittifakın yokluğunda hukuk tekbiçimli bir sistemi oluşturmak için gerekli kodlamadan yoksundur.

Bu yüzden, modern hukuk, kesinlikle onu örfî hukuktan ayıran, ancak onu özellikle kendi mantığına göre ilerleyen tekboyutlu bir sistem kılmayan bir gelişme yaşamıştır. Modern hukuk, daha ziyade, rasyonel düşünce, iktisadî çıkarların ifadesi ve hukuk topluluğunun kollektif inançları arasında, farklı çoğulculuk derecelerinde bir karşılıklı nüfuz alanını temsil eder. Nitekim, bu faktörlerin ağırlıkları değişse bile, modern hukuk farklı çıkar kesimleriyle ilişki içindeki birbirinden farklı unsurların özelliklerinin, örneğin 'rasyonalite', 'kollektif bağlayıcı otorite', 'tekbiçimli uygulama' 've değişimler'in bir bileşimidir. Hukukun gelişiminin doğası ve kapsamını bu özelliklerin sadece yarı-natüralist olduklarını varsayarak kavrayamaz ve modern hukukun kompleksliğini tamamen ortamın giderek daha kompleks hâle gelmesiyle ortaya çıkan bir şey gördüğümüzde bu süreci anlayamayız.

Bu tür bir yaklaşımda hukukun eylem-teorik temeli ve bu yüzden onun gelişimindeki kültürel farklılıkların etkileri kavranamaz. Eylem-teorik bir yönelim benimsendiğinde, hukukun belirli özelliklerinin gelişimini (rasyonalite, bağlayıcı otorite, tekbiçimli uygulama ve çıkarlara bağlı değişimleri) anlamak için belirli aktörlerin eylemlerini belirli ilkeler temelinde nasıl gerçekleştirdiklerini, böylece bunların hukukun biçimini nasıl etkilediğini kavramamız gerekir (*bkz.* Şekil 6). Hukuk teorisyenlerinin eylemlerini rasyonel düşünce yasaları (tutarlılık ilkesi), siyasal yapıların kendi alanları üzerinde (araçsal) kontrol sağlama çabaları (gerçekleşme ilkesi), kazançlarını azamiye çıkarma-

ya yönelik iktisadî çabalar (optimizasyon ilkesi) yönlendirmiştir ve kendimizi bir hukuk toplumunun üyesi olarak hissettiğimiz ölçüde davranışlarımızda her zaman toplumsal etkileşim içinde uygulanan normlara uyarız (itaat ilkesi). Sistemler teorisi perspektifi benimsendiğinde, sistemin gelişme mantığını belirleyici faktör olarak aldığımızda hukukun somut gelişiminin bu türden hiçbir özel cisimleşmesini kavrayamayız.

Şekil 6: Kendi ortamında modern hukukun gelişimi

Sonuç

Bu yazıda Parsonscı teori ve rakip teorik yaklaşımlar arasında yeni bir sentezin nasıl sağlanabileceğini programlı bir biçimde göstermeye çalıştım. Artık önemli olan, alternatif bakış açılarını değerlendirmeye hazır karşılıklı eleştirilerle bunu gerçekleştirme ve ulaşılan sonuçları somut pratik araştırmalara uygulama iradesidir. Amaç rakip teorik yaklaşımları basitçe Parsonscı teorinin önceki mevcut paradigması içinde bir araya getirmek değil, aksine

Parsonscılığın veya ona rakip yaklaşımların mevcut durumunun ötesine geçebilecek *yeni bir sentezi* başarabilmektir.

Kaynaklar

Adriaansens, H. P., 1980: *Talcolt Parsons and the Conceptual Dilemma*. London: Routledge and Kegan Paul.

Albert, H, 1965: "Modell-Platonismus: Der neoklassische Stil des ökomschen Denkens in kritischer Beleuchtung", E. Topitsch (ed.), *Logik der Sozialwissenschaften*. Cologne and Berlin: Kiepenheuer & Witsch, s. 406-434.

Alexander, J. C, 1978: "Formal and Substantive Voluntarism in the Work of Talcott Parsons: A Theoretical and Ideological Reinterpretation", *American Sociological Review*, 43: 177-198.

Alexander, J. C, 1981: "Revolution, Reaction, and Reform: The Change Theory of Parsons" Middle Period", *Sociological Inquiry*, 51: 267-280.

Alexander, J. C, 1982: *Positivism, Presuppositions and Current Controversies*, vol. 1 of *Theoretical Logic in Sociology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Alexander, J. C, 1982-3: *Theoretical Logic in Sociology*, 4 vols. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Alexander, J. C, 1984: "The Parsons Revival in German Sociological Theory", *Sociological Theory*, 2: 394-412.

Alexander, J. C, 1985 (ed.): *Neofunctionalism*. Beverly Hills: Sage.

Almaraz, J., 1981: *La Teoría sociológica de Talcolt Parsons*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológica.

Baum, R. C, 1976a: "Communication and Media", Loubser *el al.*: 1976, s. 53-56.

Baum, R. C, 1976b: "On Societal Media Dynamics", Loubser *el al:* 1976, s. 579-608.

Becker, G. S., 1976: *The Economic Approach lo Human Behavior*. Chicago: University of Chicago Press.

Bendix, R., 1964: *Nation-Building and Citizenship: Studies of our Changing Social Order*. New York: Wiley.

Bendix, R., 1978: *Kings or People: Power and the Mandate to Rule*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Berger, P. L. and Luckmann, T., 1966: *The Social Construction of Reality*. Garden City, New York: Doubleday.

Bershady, H. J., 1973: *Ideology and Social Knowledge*. Oxford: Basil Blackwell.

Best, H. and Mann, R. (eds), 1977: *Quantitative Methoden in der Historischsozialwissenschaftlichen*. Stuttgart: Klett-Cotta.

Black, M. (ed.), 1961: *The Social Theories of Talcolt Parsons: A Cntiral Examination*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Blau, P. M. (ed.), 1975: *Approaches to the Study of Social Structure*. New York: Free Press.

Bourricaud, F., 1976: *Understanding Talcott Parsons*. Morristown: Genera! Learning Press.

Bourricaud, F., 1976: *L'individualisme institutional: Essai sur la sociologie de Talcott Forums*. Paris: Presses Universitaires de France.

Brodbeck, M., 1958: "Methodological Individualism: Definition and Reduction", *Philosophy of Science*, 25: 1-22.

Buchanan, J. M., 1975: *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Chicago: University of Chicago Press.

Buckley, W., 1967: *Sociology and Modern Systems Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Burger, T., 1976: *Max Weber's Theory of Concept Formation: History, Laws, and Idealtypes*. Durham, NC: Duke University Press.

Burger, T., 1977: "Talcott Parsons, the Problem of Order in Society, and the Program of Analytical Sociology", *American Journal of Sociology*, 83: 320-334.

Buxton, W., 1982: *Parsonian Theory in Historical Perspective*. Fredericton: University of New Brunswick.

Clubb, J. M. and Scheuch, E. K. (eds), 1980: *Historical Social Research*. Stuttgart: Klett-Cotta.

Collingwood, R. G., 1946: *The Idea of History*. Oxford: Clarendon Press.

Collins, R., 1968: "A Comparative Approach to Political Sociology", in Bendix (ed.), *State and Society: A Reader in Comparative Political Sociology*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s. 42-67.

Collins, R., 1975: *Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science*. New York: Academic Press.

Collins, R., 1981: "The Microfoundations of Microsociology, *American Journal of Sociology*. 86: 984-1014.

Coser, L., 1956: *The Functions of Social Conflict*. New York: Free Press.

Coser, L., 1967: *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York: Free Press.

Dahrendorf, R., 1959: *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press.

Dahrendorf, R., 1961: *Gesellschaft und Freiheit*. Munich: Piper.

Dilthey, W., 1970: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*, ed. M. Riedel. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Dray, W., 1957: *Laws and Explanation in History*. Oxford. Clarendon Press.

Dubin, R., 1967: "Parsons" Actor: Continuities in Social Theory", in Parsons: 1967, s. 521-536.

Durkheim, E., 1973: *Le Suicide*. Paris: Presses Universitaires de France. İlk baskı 1897.

Eisenstadt, S. N., 1968: "Charisma and Institution Building: Max Weber and Modern Sociology", in Weber, *On Charisma and Institution Building*, ed. Eisenstadt. Chicago: University of Chicago Press, s. ix-lvi.

Eisenstadt, S. N., 1973: *Tradition, Change and Modernity*. New York: Wiley.

Flora, P., 1974: *Modernisierungsforschung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Genov, N., 1982: *Talcott Parsons and Theoretical Sociology*. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences.

Gerstein, D. R., 1975: "A Note on the Continuity of Parsonian Action Theory", *Sociological Inquiry*, 45: 11-15.

Giesen, B., 1980: *Makrosoziologie: Eine evolutionstheoretische Einführung*. Hamburg: Hoffman and Campe.

Goldstein, L., 1972: "Theorien in der Geschichtsforschung", in H. Albert (ed.), *Theorie und Realität*. Tübingen: Mohr Siebeck, s. 289-315.

Gould, M., 1976: "Systems Analysis, Macrosociology, and the Generalized Media of Social Action", in Loubser *et al*: 1976, s. 470-506.

Habermas, J., 1981a: *Theorie des Kommunikativen Handelns*, 2 vols Frankfurt-on-Main: Suhrkamp. English translation, *Theory of Communicative Action*, vol. 1, *Reason and the Rationalization of Society*. Cambridge, England: Polity Press, 1984.

Habermas, J., 1981b: "Problems of Theory Construction", *Sociological Inquiry*, 51: 173-196.

Haferkamp, H., 1980: *Herrschaft und Strafrecht*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Haferkamp, H., 1981: "Entstehung und Entwicklung von Normen", Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 67: 217-232.

Hempel, C. G., 1965a: *Aspects of Scientific Explanation*. New York: Free Press.

Hempel, C. G., 1965b: "The Logic of Functional Analysis", Hempel, C. G., *Aspects of Scientific Explanation*, New York: Free Press, s. 297-330.

Hempel, C. G., 1966: "Explanation in Science and in History", W. H. Dray (ed.), *Philosophical Analysis and History*. New York: Harper & Row, s. 95-126.

Henrich, D., 1952: *Die Einheit der Wissenschaftslehre Max Webers*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Homans, G. C., 1961: *Social Behavior: Its Elementary Forms*. New York: Harcourt, Brace and World.

Hume, D., 1966: *Enquiries Concerning the Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, ed. L. A. Selby-Bigge. Oxford: Clarendon Press. İlk baskı 1748-51.

Husserl, E., 1928: *Logische Untersuchungen*. Halle: M. Niemeyer. İlk baskı 1900-1.

Imhof, A. E., 1980. *Einführung in die historische Demographie*. Munich: Beck. Inkeles, A. and Barber, B. (eds), 1973: *Stability and Social Change*. Boston: Little, Brown.

Joas, H., 1980: *Praktische Intersubjektivität: Die Entwicklung des Werkes von George Herbert Mead*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Johnson, H. M., 1973: "The Generalized Symbolic Media in Parsons' Theory", *Sociology and Social Research*, 57: 208-221.

Kambartel, F., 1976: *Erfahrung und Struktur: Bausteine zu einer Kritik des Empirismus und Formalismus*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp. İlk baskı 1968.

Kant, I., 1956: *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Meiner. İlk baskı 1781.

Lewis, J. D. and Smith, R. L., 1980: *American Sociology and Pragmatism: Mead, Chicago Sociology, and Symbolic Inleractionism*. Chicago: University of Chicago Press.

Lindenberg, S., 1977: "Individuelle Effekte, kollektive Phänomene und das Problem der Transformation", K. Eichner and W. Habermehl (eds), *Probleme der Erklärung sozialen Verhaltens*. Meisenheim: Hain, s. 46-84.

Locke, J., 1963: "Two Treatises on Government", Locke, *The Works*, vol. 5. Aalen, W. Germany: Scientia. İlk baskı 1690.

Loh, W., 1980: "AGIL-Dimensionen im Spätwerk von T. Parsons und Kombinatorik", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 32: 130-143.

Lorenzen, P., 1974: *Konstruktive Wissenschaftstheorie*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Loubser, J. J., Baum, R. C, Effrat, A., and Lidz, V. M. (eds), 1976: *Explorations in General Theory in Social Science: Essays in Honor of Talcott Parsons*, 2 vols. New York: Free Press.

Luhmann, N., 1970: *Soziologische Aufklärung*, vol. 1. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Luhmann, N., 1972: *Rechtssoziologie*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Luhmann, N., 1974: "Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien", *Zeitschrift für Soziologie*, 3: 236-255.

Luhmann, N., 1977: "Interpénétration - Zum Verhältnis personaler und sozialer Systeme", *Zeitschrift für Soziologie*, 6: 62-76.

Luhmann, N., 1978: "Interpénétration bei Parsons", *Zeitschrift für Soziologie*, 7: 299-302.

Luhmann, N., 1980: "Talcott Parsons - Zur Zukunft eines Theorieprogramms", *Zeitschrift für Soziologie*, 9: 5-17.

Luhmann, N., 1984: *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Mead, G. H., 1972: *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press. İlk baskı 1934.

Menzies, K., 1977: *Talcott Parsons and the Social Image of Man*. London: Routledge and Kegan Paul.

Miebach, B., 1984: *Strukturalistische Handlungstheorie: Zum Verhältnis von soziologischer Theorie und empirischer Forschung im Werk Talcott Parsons*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Mitchell, W. C, 1967: *Sociological Analysis and Politics: The Theories of Talcott Parsons*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Münch, R., 1976: *Theorie sozialer Systeme: Eine Einführung in Grundbegriffe, Grundannahmen und logische Struktur*. Opladen: Westdeutscher Verlag

Münch, R., 1980: "Uber Parsons zu Weber: von der Theorie der Rationalisierung zur Theorie der Interpénétration", *Zeitschrift für Soziologie*, 9: 18-53.

Münch, R., 1981a: "Socialization and Personality Development from the Point of View of Action Theory: The Legacy of Émile Durkheim", *Sociological Inquiry*, 51: 311-354.

Münch, R., 1981b: "Talcott Parsons and the Theory of Action I: The Structure of the Kantian Core", *American Journal of Sociology*, 86: 709-739.

Münch, R., 1982a: *Basale Soziologie: Soziologie der Politik*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Münch, R., 1982b: *Theorie des Handelns: Zur Rekonstruktion der Beiträge von Talcott Parsons, Emile Durkheim und Max Weber*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Münch, R., 1982c: "Talcott Parsons and the Theory of Action II: The Continuity of the Development", *American Journal of Sociology*, 87: 771-826.

Münch, R., 1983a: "Modern Science and Technology: Differentiation or Interpénétration?", *International Journal of Comparative Sociology*, 24: 157-175.

Münch, R., 1983b: "From Pure Methodological Individualism to Poor Sociological Utilitarianism: A Critique of an Avoidable Alliance", *Canadian Journal of Sociology*, 8: 45-76.

Münch, R., 1984: *Die Struktur der Moderne: Grundmuster und differentielle Gestaltung des institutionellen Auflaus der modernen Gesellschaften*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Münch, R., 1986: *Die Kultur der Moderne: Ihre Entwicklung in England, Amerika, Frankreich und Deutschland*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Nagel, E., 1956: "A Formalization of Functionalism", in his *Logic without Metaphysics.* New York: Free Press, s. 247-283.

Nagel, E., 1960: "Determination in History", *Philosophy and Phenomenological Research,* 20: 291-317.

North, D. C. and Thomas, R. P., 1973: *The Rise of the Western World.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

O'Neill, J. (ed.), 1973: *Modes of Individualism and Collectivism.* London: Heinemann.

Parsons, T., 1951: *The Social System.* Glencoe, Free Press.

Parsons, T., 1954: "The Present Position and Prospects of Systematic Theory in Sociology", Parsons, T., *Essays in Sociological Theory.* New York: Free Press, s. 212-237.

Parsons, T., 1959: "An Approach to Psychological Theory in Terms of the Theory of Action", S. Koch (ed.), *Psychology: A Study of a Science,* vol. 3. New York: McGraw-Hill, s. 612-711.

Parsons, T., 1961: "An Outline of the Social System", in Parsons, E. A. Shils, K. D. Naegele and J. R. Pitts (eds), *Theories of Society.* New York: Free Press, s. 30-79.

Parsons, T.,1964: *Social Structure and Personality.* New York: Free Press.

Parsons, T., 1966: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Parsons, T., 1967: *Sociological Theory and Modern Society.* New York: Free Press.

Parsons, T., 1968: *The Structure of Social Action.* New York: Free Press. İlk baskı 1937.

Parsons, T., 1969: *Politics and Social Structure.* New York: Free Press.

Parsons, T., 1971a: *The System of Modern Societies.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Parsons, T., 1971b: "Levels of Organization and the Meditation of Social Interaction", H. Turk and R. L. Simpson (eds), *Institutions and Social Exchange.* Indianapolis: Bobbs-Merill, s. 23-35.

Parsons, T., 1977: *Social Systems and the Evolution of Action Theory.* New York: Free Press.

Parsons, T., 1978: "A Paradigm of the Human Condition", Parsons, T., *Action Theory and the Human Condition.* New York: Free Press, s. 352-343.

Parsons, T. and Bales, R. F., 1956: *Family Socialization and Interaction Process.* London: Routledge and Kegan Paul.

Parsons, T. and Platt, G. M., 1973: *The American University.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Parsons, T. and Shils, E. A. (eds), 1951: "Values, Motives and Systems of Actions", Parsons, T. and Shils, E. A., *Toward a General Theory of Action.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, s. 45-275.

Parsons, T. and Smelser, N. J., 1956: *Economy and Society.* New York: Free Press.

Peirce, C. S., 1958: *Collected Papers,* vols 7-8, ed. A. Burks. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. İlk baskı 1931-35.

Peirce, C. S., 1960: *Collected Papers,* vols 1-4, ed. C. Hartshorne and P. Weiss. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. İlk baskı 1931-35.

Prewo, R., 1979: *Max Webers Wissenschaftsprogramm: Versuch einer methodischen Neuerschliessung.* Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Proctor, I., 1980: "Parsons" Early Voluntarism", *Sociological Inquiry,* 48: 37-48.

Rocher, C, 1974: *Talcott Parsons and American Sociology*. London: Nelson.

Saurwein, K. H., 1986: "Das ökonomische Element in der soziologischen Theorie Talcott Parsons". Doktora tezi, University of Düsseldorf, 1984.

Savage, P., 1981: *The Theories of Talcott Parsons*. New York: St Martin's.

Schelting, A. V., 1934: *Max Webers Wissenschaftslehre: Das logische Problem der historischen Kulturerkenntnis. Die Grenzen der Soziologie des Wissens*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Schluchter, W., 1979: *Entwicklung des okzidentalen Rationalismus: Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Schluchter, W., 1980 (ed.): *Verhalten Handeln und System: Talcott Parsons" Beitrag zur Entwicklung der Sozialwissenschaften*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Schmid, M., 1979: *Handlungsrationalität: Kritik einer dogmatischen Handlungswissenschaft*. Munich: Finck.

Schmid, M., 1982: *Theorie sozialen Wandels*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Schutz, A., 1962: *Collected Papers*, vol. 1. The Hague: Martinus Nijhoff.

Schutz, A. and Luckmann, T., 1979: *Strukturen der Lebenswelt*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Schwanenberg, E., 1970: *Soziales Handeln - Die Theorie und ihr Problem*. Berne: Huber.

Schwanenberg, E., 1971: "The Two Problems of Order in Parsons" Theory: An Analysis from Within", *Social Forces*, 49: 569-581.

Sciulli, D., 1984: "Talcott Parsons" Analytical Critique of Marxism"s Concept of Alienation", *American Journal of Sociology*, 90: 514-540.

Sciulli, D, and Gerstein, D., 1985: "Social Theory and Talcott Parsons in the 1980s", *Annual Review of Sociology*, 11: 369-387.

Shils, E., 1975: *Center and Periphery: Essays in Microsociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Smelser, N. S., 1963: *Theory of Collective Behavior*. New York: Free Press.

Smith, A., 1937: *The Wealth of Nations*. New York: Modern Library. İlk baskı 1776.

Smith, A., 1966: *The Theory of Moral Sentiments*. New York: Bohn. İlk baskı 1759.

Stichweh, R., 1980: "Rationalität bei Parsons", *Zeitschrift für Soziologie*, 9: 54-78.

Sztompka, P., 1974: *System and Function: Toward a Theory of Society*. New York: Academic Press.

Sztompka, P., 1979: *Sociological Dilemmas: Toward a Dialectic Paradigm*. New York: Academic Press.

Tenbruck, F. H., 1959: "Die Genesis der Methodologie Max Webers", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, II: 573-630.

Tenbruck, F. H., 1975: "Das Werk Max Webers", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 27: 663-702.

Teubner, G. and Willkie, H., 1984: "Kontext und Autonomie: Gesellschaftliche Selbststeuerung durch reflexives Recht", *Zeitschrift für Rechtssoziologie*, 6: 4-35.

Tiryakian, E. A., 1979-80: "Post-Parsonian Sociology", *Humboldt Journal of Social Relations*, 7: 17-32.

Turk, H. and Simpson, R. L. (eds), 1971: *Institutions and Social Exchange*. Indianapolis: Bobbs-Merill.

Turner, J. H., 1974: "Persistent Issues in Parsonian Action Theory", *Sociological Inquiry*, 44: 61-3.

Turner, J. H., 1978: *The Structure of Sociological Theory*. Homewood, lii.: Dorsey. İlk baskı 1974.

Turner, J. H. and Beeghley, L., 1974: "Current Folklore in the Criticism of Parsonian Action Theory", *Sociological Inquiry*, 4: 47-55.

Turner, J. H. and Beeghley, L., 1981: *The Emergence of Sociological Theory*. Homewood, ILL.: Dorsey.

Watkins, J. W. N., 1952: "Idealtypes and Historical Explanation", *British Journal of Sociology*, 3: 22-43.

Weber, M., 1972: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, vol. 1. Tübingen, Mohr Siebeck. İlk baskı 1920.

Weber, M., 1973: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr Siebeck. İlk baskı 1922.

Weber, M., 1976: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: Mohr Siebeck. İlk baskı 1922.

Weiss, J., 1975: *Max Webers Grundlegung der Soziologie*. Munich: Ullstein.

Whitehead, A. N., 1967: *Science and the Modern World*. New York: Macmillan. İlk baskı 1925.

Wippler, R., 1978: "Nicht-intendierte soziale Folgen individueller Handlungen", *Soziale Welt*, 29: 155-179.

Analitik Teorileştirme

Jonathan H. Turner

Kuşkusuz 'analitik' terimi belirsizlikler içerse de, burada kavramı aşağıdaki ön-kabulleri benimseyen farklı türden teorik yaklaşımları betimlemek için kullanacağım: 'orada', kendisini kavramsallaştırmamızdan bağımsız bir dış evren vardır; bu evren zamandan-bağımsız, evrensel ve değişmez belirli özellikler sergiler; sosyolojik teorinin hedefi bu genel özellikleri soyutlamalarla ortaya çıkarmak ve işleyişlerini anlamaktır. Korkarım bu iddialar birçok eleştiriyi davet eder ve teorik etkinliği derhal doğası gereği çözümsüz bir felsefî tartışmanın içine çeker. Gerçekte, sosyal teorisyenler analitik teorileştirmeyi savunmak veya eleştirmek için büyük zaman harcamışlar ve sonuçta tüm teorinin asıl görevini –toplumsal dünyanın nasıl işlediğini anlama gerekliliğini– ihmal etmişlerdir. Bu felsefî bataklığa saplanan bir başka Kurnaz Tavşan durumuna düşmek istemesem de, bazı genel problemleri en azından genel terimler içinde çerçevelendirmeyi düşünüyorum.

Felsefî Tartışma

Analitik teori, A. R. Radcliffe Brown'ın (1948) sözleriyle, 'toplumun doğa bilimi'nin mümkün olduğunu varsayar. Bu argümana en güçlü ifadesini sosyolojinin kurucusu, onun 'pozitivist bir bilim' olabileceğini öne süren Auguste Comte kazandırmıştır. Nitekim, analitik teori ve pozitivizm yakın ittifak içindeydi, ancak büyük farklılıklar sergileyen pozitivizm betimlemeleri bu ittifakın doğasını bulanıklaştırdı. Comte, bu terimi 'ham empirizm'le ilişkilendiren daha yeni bazı pozitivizm tasvirlerinden farklı olarak, "herhangi bir olgunun, ilk olarak bazı teorilerle yönelme ve son olarak yorumlama dışında, hiçbir gerçek gözlemi mümkün değildir" iddiasında bulunur (1830-1842: 242). Gerçekte, Comte, "tarafsızlık adına her tür teorinin kullanılmasını

yasaklayanların (pozitivizme) soktukları empirizmi... büyük bir engel" olarak görür (1830-1842: 242). Nitekim, pozitivizm empirik olayları yorumlamak için teoriyi kullanmak ve teorinin mantıklılığını değerlendirmek için gözlemlere dayanmak anlamına gelir. Ancak, Comte'un pozitivizminde teori nasıl bir doğaya sahiptir? *Pozitif Felsefe*'nin ilk sayfaları bize bu konuda yeterince bilgi vermektedir.

> Pozitif felsefenin ilk karakteristik özelliği, bütün olguların değişmez doğa *Yasalarına* tâbi olduklarını kabul etmesidir. İşimiz, *Nedenler* olarak adlandırılan şeyi, yani *Yasaları*, gerek ilk gerek nihaî nedenleri araştırmanın ne kadar anlamsız olduğunun bilincinde, doğru bir biçimde ortaya koymaktır. Nedenler üzerinde spekülâsyonlarla köken ve erek konusundaki hiçbir problemi çözemeyiz. Gerçek işimiz, olgulara ilişkin koşulları geçerli bir biçimde analiz etmek ve bu koşulların doğal ardışıklık ve benzerlik ilişkileriyle bağlantılarını ortaya koymaktır. Bu uygulamanın en iyi örneği Çekim öğretisinde yer almaktadır (Comte, 1830-1842: 5-6).

Yukarıdaki alıntı kritik önemde bazı vurgulara yol açar. İlk olarak, sosyolojik teori soyut doğa yasalarını incelemeyi gerektirir. Muhtemelen nispeten az sayıda yasa vardır; ve teorik etkinliğin temel hedefi yasaların miktarını, sadece evrenin temel ve değişmez özellikleri teorik analize tâbi tutabilecek biçimde en aza indirmektir.

İkinci olarak, nedensel ve işlevsel analiz uygun değildir. Comte burada David Hume'un olguların nedenini belirlemenin imkânsızlığını vurgulayan analizini benimser görünse de, olguların amaçlar, hedefler ve hizmet ettikleri ihtiyaçlar temelinde analizi konusunda benzer bir uyarıda bulunur. Ne yazık ki, sosyoloji Comte'un bu uyarısını göz ardı etmiştir. Gerçekte, Émile Durkheim, hem nedensel hem de işlevsel analizi önerdiği *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda (1895) "Comte'u ayakları üzerine oturtur" (Durkheim, 1983). Durkheim'ınkinden ziyade Comte'un önerdiği eski sosyolojik yönteme bağlı kaldığımızda teorik bir disiplin olarak daha bilgili olacağımızı düşünüyorum; kısaca göstereceğim gibi, kesinlikle Giddens'ın ve diğer yazarların önerdikleri sosyolojik yöntemin 'Yeni Kurallar'ını izlememiz gerekmez (Giddens, 1977). Ne yazık ki, sosyolojik teori Comte'un tavsiyesinden ziyade Durkheim'ınkini ve son zamanlarda çeşitli anti-pozitivist yaklaşımları izlemiştir. Genel sonuç, amacından sapmış ve zayıflatılmış bir sosyolojik teorileştirmedir.

Üçüncü olarak, sosyolojik yasalarda model olarak Comte'un dönemindeki fiziğin model olarak alınması gerekir, fakat burada yasaların biçimi daha muğlâk kalmıştır. Özellikle nedensel araştırmalar bir kenara bırakıldığı için, "doğal ardışıklık ve benzerlik ilişkileri" gibi terimler kesinlikten yoksundur. Bu belirsizlik içinde, felsefedeki daha modern pozitivizm betimlemelerinde Comte'un programı bir ölçüde yanlış yorumlanmış ve olgular arasındaki 'do-

ğal ilişkiler'i formüle etmek için katı kriterler önerilmiştir (*bkz.* Carnap, 1966; Hempel, 1965). Bu yeni pozitivizm çoğu kez niteleyici 'lojik'ten önce gelir ve aşağıdaki biçimi kazanır (Keat ve Urry: 1975): soyut yasalar evrendeki düzenliliklerin ifadesidir; olayları 'açıklar', belirli somut bir durumda onları neyin ortaya çıkaracağını öngörürler; bu açıklamanın aracı yasalardan (*explanas*) hareketle somut bir olaylar bütününe (*explicandum*) doğru ilerleyen 'mantıksal tümdengelimler'dir; bu 'mantıksal tümdengelimler' yasaların öncül olarak kullanılması, yasayı genel bir empirik olgular kategorisine 'bağlayan' ya da 'ilişkilendiren' önermelerin sisteme dâhil edilmesi ve böylece bu genel olgular kategorisi içinde yer alan özel empirik [somut] bir örneğin ortaya çıkması için nelerin olmasının bekleneceği konusunda bir öngörüde bulunma biçimini kazanır; ve bu öngörü somut olgular tarafından doğrulanmadığında teori yeniden değerlendirilir, ancak burada artık teorinin 'yanlışlanıp yanlışlanmadığı' (Popper, 1959; 1969) veya 'doğrulanmamasının' sadece teorinin ciddi olarak gözden geçirilmesini gerektirip gerektirmediği konusunda (Lakatos, 1970) bir fikir ayrılığı vardır.

Bu pozitivist yaklaşım Comte'un belirsiz bıraktığı yerlerin çoğunu analitik teorisyenin benimsemediği veya benimseyemeyeceği oldukça katı kriterlerle 'doldurur'. Gerçekte, pozitivistler bu kriterleri çoğunlukla felsefî/metodolojik düşünme anlarında benimser, ancak gerçek çalışmalarında onlara bağlı kalmazlar. Mantıkçı pozitivizmin kendi önerdiği katı kurallara uymamak için haklı nedenleri vardır ve bunlar analitik teorileştirme için temel önemdedir. Bunları biraz daha açabiliriz.

İlk olarak, öngörü kriteri gerçekçi değildir. Doğal somut sistemler içinde çalışmak durumunda kaldıklarında bilim adamlarının öngörülerde bulunmaları zordur, zira dışsal değişkenlerin etkilerini kontrol edemezler. Bu dışsal güçler bilinmeyebilir veya mevcut yöntemlerle ölçülemeyebilir, hatta bilindikleri ve ölçüldüklerinde bile, onlar üzerinde kontrolü engelleyen ahlâkî ve siyasal nedenler olabilir. Bu durum sadece sosyal bilimciler değil doğa bilimcileri için de geçerlidir. Öngörülerde bulunmanın güçlüklerini kabul ederken bir doğa bilimi olma çabasını terk etmeyi önermiyorum (nasıl jeoloji ve biyoloji, sırasıyla, depremler veya türsel oluşumları öngöremediklerinde kendini yeniden gözden geçiriyorsa, sosyal bilimler de öngörüler gerçekleşmediğinde mevcut kabullerinin bilimsel değerlerini gözden geçirirler).

İkinci olarak, nedensellik fikrinin reddedilmesi, ister Comte'cu yaklaşımda ister daha modern felsefe anlayışlarında olsun, bazı pozitivizm biçimlerinin bir zayıflığıdır. Nedenselliğin reddedilmesi öncüllerden sonuca gidilerek yapılan mantıksal tümdengelimler açıklamanın kriteri olabildiğinde kabul edilebilir olsa da, analitik teorinin ayrıca olgular arasındaki ilişkilere yol açan süreçlerle ilgilenmesi gerekir. Yani, evrenin değişmez özelliklerinin niçin, nasıl

ve hangi biçimlerde işlediklerini bilmek önemlidir. Bu ilgiler temel toplumsal süreçleri ve kesinlikle, nedenselliği analiz etmeyi gerektirecektir. Nedensellik, teorisyene bağlı olarak, formel yasaların bir parçası olmadığı durumlarda bile, göz ardı edilmemelidir (Keat ve Urry, 1975).

Üçüncü olarak, mantıkçı pozitivistler, öncüllerden sonuçlara ya da *açıklayan*dan *açıklanan*a tümdengelimler temelinde yaptıkları hesapların net ve açık olduklarını varsayarlar. Durum gerçekte böyle değildir. Her bilimsel teoride "tümdengelimsel bir sistemi" oluşturan şeylerin çoğu sokaktaki insanın muhakemesidir ve büyük ölçüde gündelik söyleme dayanır. Örneğin, sentezci evrim teorisi gündelik söyleme dayanır, fakat (genetik gibi) bazı parçaları belirli bir kesinlikte ifade edilebilir. Ancak evrim teorisi olayları açıklamakta kullanıldığında, bu uygulama hesaplamaya kesin bağlılık temelinde gerçekleştirilmeyecek, daha ziyade bir bilim adamları topluluğu için 'mantıklı görünen' şeyle uygunluk içinde olacaktır. Bu iddiada bulunurken hâlihazır gözde hermeneutik veya rölativist anlayışa çekilmeyi savunmuyorum.

Bu faktörler sosyolojik teorinin mantıkçı pozitivizmin gerekliliklerini gevşetmesini gerektirir. Yine de hedefimiz olarak 'toplumsal evren'in değişmez, temel özelliklerini soyutlamalarla ortaya koymayı ve anlamayı görmeliyiz, fakat bu konuda entellektüel faşist olmamız gerekmez. Ayrıca, analitik teorinin *aslında* düzenliliklerle değil, değişmez düzenliliklerin 'nedenleri'yle ve 'nasıl' ortaya çıktıklarıyla ilgilenmesi gerekir. Nitekim, çoğu analitik teorideki teori anlayışına göre, evrenin değişmez özellikleriyle ilişkili soyut yasalar geliştirebiliriz, ancak bu yasaların söz konusu özelliklere ait temel süreçler hakkındaki senaryolar (modeller, betimlemeler, analojiler) ile tamamlanmaları gerekir. Ayrıca, açıklama esasen –çoğu teorinin sınanmasında deneysel kontroller mümkün olmadığı için– çoğu örnekte kesin öngörüler ve tümdengelimleri gerektirmeyecektir. Açıklama, aksine, belirli olayları anlamak için soyut önermeler ve modellerin daha çıkarımsal tarzda kullanılmasını gerektirecektir. Tümdengelim gevşek, hatta metaforik olacak ve doğal olarak, anlaşmazlık ve tartışma konusu olacaktır. Ancak sosyoloji burada yalnız değildir; çoğu bilim bu şekilde işler. Analizi oldukça kusurlu olsa da, Thomas Kuhn teorilerin sosyo-politik karakterini vurgular (Kuhn, 1970). Ancak ayrıca, çoğu açıklama biçiminin, en azından başlangıçta, daha gevşek olarak ifade edildiğini ve bilimsel bir topluluk içinde siyasal tartışma konusu oluşturduklarını kabul ettiğimizde bile olayların değişmez özelliklerini araştırma çabasından vazgeçmememiz gerekir.

Felsefî tartışma üzerine bu kesimi pozitivizm eleştirileri üzerine kısa bir yorumla, daha ziyade pozitivizmin temel ilkelerine ilişkin daha gevşek bir tasvirle bitirmeyi düşünüyorum. Bir eleştiriye göre, teorik önermeler bilim adamının yaratıları ve inşaları oldukları ölçüde bağımsız, dış bir gerçekliğin

betimlemeleri veya analizleri olamazlar. Teori 'oradaki' bir gerçeklik hakkında değildir, daha ziyade bilim adamlarının çıkarları ve estetik duygularının ürünüdür. Bu eleştirinin değişmez bir unsuru, teorilerin dış dünyadaki 'katı olgular'ı asla sınayamayacakları iddiasıdır, zira olgular bilim adamlarının çıkarlarıyla ve bilim topluluğunun siyasal kabul gören araştırma protokolleriyle bağlantı içindedir. Ayrıca, olgular bilim adamlarının çıkarları ışığında yorumlanacak veya göz ardı edilecektir. Bu eleştirilerde varılan genel sonuç, bilimde olduğu varsayılan kendini düzeltici teori-hipotez testinin bir yanılsama olduğudur.

Bu eleştiride önemli bir yan olduğunu, ancak daha dramatik bir tarzda ifade edildiğini düşünüyorum. Tüm kavramlar kuşkusuz bir anlamda şeyleştirmelerdir: tüm 'olgular' yöntemlerimizin etkisi altındadır; ve her olgu bir ölçüde yorum içerir. Ancak, bütün bu problemlere rağmen, evren hakkında bilgiler birikmektedir. Bu bilgiler tamamen öznel veya taraflı olamaz: aksi takdirde, nükleer silâhlar patlamayacak, termometreler çalışmayacak, uçaklar uçmayacaktır. Sosyolojide teori inşasını ciddiye alıyorsak, toplumsal evren hakkındaki bilginin, "doğa bilimler'indeki karışık gidişata rağmen, zorunlu olarak birikeceği söylenebilir. Nitekim, "oradaki dünya" uzun vadede teorik bilginin düzelticisi olarak kendini dayatır.

Benimsediğim analitik yaklaşıma karşı ikinci bir genel eleştiri çizgisi daha çok sosyal bilimlerle sınırlıdır ve 'toplumsal evren'in gerçek doğasıyla ilgilidir. Birçok türü olmasına rağmen, bu argümanlarda temel vurgu aynıdır: evrenin gerçek doğası insanların düşünme, üzerinde düşünme ve eylem yetenekleri sayesinde değiştirilebilir. Değişmez dünya hakkında yasalar sosyal bilimlerle ilgili değildir veya toplumsal yasalar en azından belirli bir zaman dilimiyle sınırlıdır. Zira toplumsal evren insanların refleksif eylemleriyle sürekli olarak yeniden yapılandırılır. Ayrıca, insanlar sosyal bilimleri bu yasalar arasındaki bağlantıları çözerek toplumsal evreni yeniden yapılandırmak için kullanabilirler (*bkz.* örneğin Giddens, 1984). Yasalar ve modelleştirme gibi diğer teorik araçlar en iyisinden geçicidir ve belirli bir tarihsel döneme aittir, en kötüsünden 'toplumsal evren'in temel doğası sürekli olarak yeniden biçimlendirildiği için kullanışlı değillerdir.

Marx'tan Giddens'a, bu suçlamayı yapan çoğu kişi kendi çalışmalarında önerdikleri kuralı çiğnemiştir. Örneğin, bazı çağdaş teorisyenlerin yapmak istedikleri gibi, Marx'ın gücün temel, genel ve değişmez dinamiklerinden bazılarını açığa çıkardığını kabul etmedikçe, onu okumak için fazla haklı nedenimiz kalmayacaktır. Veya Giddens (1981, 1984) görünür tarihsel değişimlerin yerine insan eylemi, etkileşimi ve organizasyonunun temellerine nüfuz ettiği duygusuna sahip olmadığı sürece, niçin evrenin değişmez özellikleri arasındaki ilişkileri ortaya koyan bir 'yapılaşma teorisi' geliştirme zahmetine katlansın?

Bu suçlamayı yapanların çoğu 'yasa' ve 'empirik genelleme'yi birbirine karıştırmaktadır. Kuşkusuz, somut evrendeki güneş sistemi, biyolojik, jeolojik ve kimyasal sistemler gibi, somut sosyal sistemler de değişir. Ancak bu değişimler, belirtilen sıraya göre, çekim, türsel gelişme, entropi, güç/yayılma veya periyodik tablo yasalarında değişikliklere yol açmazlar. Gerçekte, değişme bu yasalara göre ortaya çıkar. İnsanlar, eylemiş, etkileşmiş, farklılaşmış ve toplumsal ilişkilerini koordine etmişlerdir; bunlar toplumsal düzenin bazı değişmez özelliklerini ve en soyut yasalarımızın yönelmesi gereken şeyleri oluşturur. Kuşkusuz kapitalizm, çekirdek aile, kast sistemleri, kentleşme ve diğer tarihsel olaylar değişken faktörlerdir, ancak çoğu kişinin iddiasının aksine, teorinin *inceleme-konusu*nu oluşturmazlar. Nitekim, 'toplumsal evren'in yapısı sürekli değişmesine rağmen bu yapının temelini oluşturan temel dinamikler aynı kalır.

Analitik teoriye 'eleştirel teori'den gelen (bkz. örneğin Habermas, 1972) üçüncü bir itiraza göre, pozitivizm mevcut koşulları 'toplumsal evren'in *olması gereken* biçimi olarak görür ve neticede mevcut statükoya karşı alternatifler öneremez. 'Toplumsal evren'in mevcut yapılanma biçimine ait düzenlilikler içeren yasalarla ilgilenen pozitivistler insanlar üzerinde etkili mevcut egemenlik koşullarını ideolojik olarak destekleyeceklerdir. Böylece, değerlerden-arınık bilim mevcut toplumsal düzenlemelerden daha fazla yararlananların çıkarlarını destekleyecek bir araç hâline gelir.

Bu eleştiriler bir ölçüde geçerli olsa da, pozitivizme alternatif bir eleştirel teoriyi benimseyenler çoğu kez 'toplumsal evren'in işlerlikte olan dinamiklerine ilişkin çok az temele sahip açıklamalar ortaya koymuşlardır. Çoğu eleştirel teori kötümserdir ve/veya umutsuz naif ütopyalar inşa etmişlerdir (*bkz.* örneğin Habermas, 1981).

Ayrıca, bu eleştirinin pozitivizm hakkında kusurlu bir anlayışa dayandığını düşünüyorum. Teorinin sadece mevcut yapıları betimlemekle kalmaması, ayrıca bu yapıların temel dinamiklerini ortaya çıkarması gerekir. "Kapitalizm, bürokrasi, kentleşme ve diğer empirik olaylara ilişkin teoriler"den ziyade, sırasıyla üretim, iş organizasyonu, mekânsal tahribat ve diğer genel süreçlere ilişkin teorilere ihtiyacımız var. Yasaların konusunu somut tarihsel örnekler ve empirik oluşumlar oluşturmaz; bunlar yasaların uygunluğunu sınamak için kullanılır: örneğin, kapitalist ekonomilerdeki düzenlilikler üzerine betimlemeler, (teorinin değil) soyut üretim yasalarının içerimlerini test etmek için kullanılan veriler.

Kuşkusuz, bu 'üretim yasaları'nda statükonun eleştirilmeden benimsendiği öne sürülebilir, ancak bu iddiaya karşı, toplumsal organizasyonla ilişkili örüntülerin üretimin sürdürülmesi için gerekli olduğunu ve bu yüzden statükoya kör bir bağlılıktan ziyade toplumsal düzenin genel bir özelliğini temsil ettiklerini öne sürüyorum. Çoğu eleştirel teoride, teorisyenlerin ütop-

yalarıyla "isteseler de kaçamayacakları değişmez gerçekler" bulunduğu kabul edilmez. Karl Marx bu hataya 1848'de, farklılaşmış sistemlerde yoğunlaşmış emek-gücünün 'ortadan kalkacağı'nı söyleyerek düşmüştür (Marx and Engels, 1971); daha yakınlarda, Jürgen Habermas (1970; 1981), *her* etkileşimin kompleks sistemlerde doğası gereği çarpıtılma derecesini vurgulayan ütopik bir iletişimsel eylem teorisi önermiştir.

Bunun beni ilgilendiren iki içerimi vardır. İlk olarak, değişmez özellikleri arayacaksak statükoyu destekleyen önermeleri muhtemelen daha az oluşturmak zorundayız. İkinci olarak, toplumsal dünyanın değişmez özellikleri bulunduğunu varsaymak, onun kolayca şekillendirilmediğini ve çoğu örnekte teorisyenin ideolojik hayal ve fantezileriyle asla şekillendirilemeyeceğini kabul etmekte giderek zorlanan bir teoriyi davet etmektir.

Bu felsefî problemleri daha derinlemesine araştırmak için bilge olmak gerekmez. Bu hususlarda analitik teorileştirmenin konumu açıktır. Analitik teoride gerçek tartışma, 'toplumsal evren'in özellikleri hakkında teorik önermeler geliştirmek için en uygun stratejinin ne olduğu hakkındadır.

Farklı Analitik Teorileştirme Stratejileri

Bana göre, dört temel sosyolojik teori inşa stratejisi vardır:[15] **(i)** meta-teorik şemalar, **(ii)** analitik şemalar, **(iii)** önermeler şemaları ve **(iv)** modelleştirici şemalar. Bununla beraber, bu temel teori inşa stratejilerinin birbirleriyle çelişkili biçimleri vardır ve bu yüzden gerçek pratikte sayıları dörtten oldukça fazladır. Yine de, bu stratejileri yukardaki dört genel başlık altında ele alacağım.

Meta-teori

Sosyolojide çoğu kişiye göre, teorinin üretken olması için teorik etkinliği yönlendiren temel 'ön-kabuller'i bir kenara itmesi gerekir. Yani, uygun bir teori ortaya konulmadan önce örneğin aşağıdaki temel soruların cevaplandırılması gerekir: Toplumsal etkinliğin, insanlar arası etkileşimin ve toplumsal düzenin doğası nedir? Teori geliştirmek için en uygun prosedürler bütünü hangisidir ve hangi tür teoriler mümkündür? Sosyolojik teorinin yoğunlaşması gereken merkezî sorunlar veya kritik önemde problemler nelerdir? Bu türden sorular ve daha ayrıntılı araştırmalar (örneğin, Alexander, 1982-83) teoriyi eski ve çözülemeyen felsefî tartışmaların –örneğin, idealizm/materyalizm, tümevarım/tümdengelim, öznelcilik/nesnelcilik tartışmalarının– içine çeker.

---

15 Daha ayrıntılı bilgi için, *bkz.* Turner, 1985b; 1986, Bölüm 1.

Bu tür araştırmaları 'meta' –yani, sözlükteki ifadesiyle 'sonrası' veya 'ötesi'– kılan şey, bu felsefi tartışmaların büyük teorisyenler üzerine (burada gözde örnekler Karl Marx, Max Weber, Émile Durkheim ve daha yakın dönemde Talcott Parsons'tır) yeniden analizler bağlamında ortaya konulmasıdır. Bunlar her zaman uzun dipnotlar ve ilişkili alıntılarla dolu bilimsel incelemeler olmalarına rağmen, bana göre teorik etkinliği çoğu kez boğarlar. Teoriyi çözümsüz felsefi problemlerin içine sokar ve kolayca teorinin asıl hedefinin –yani, 'toplumsal evren'in nasıl işlediğini açıklamanın– gözden kaybolduğu skolastik incelemelere dönüşürler. Nitekim, meta-teori felsefede ilginçtir ve bazen büyüleyici bir düşünceler tarihidir, fakat bu hâliyle bir teori değildir ve analitik teorileştirmelerde kolayca kullanılamaz.

Analitik şemalar

Sosyolojideki çoğu teorileştirme girişimi, varsayım gereği, 'toplumsal evren'in temel özelliklerine ve bu özellikler arasındaki ilişkilere işaret eden soyut kategoriler sistemleri inşa etmeyi gerektirir. Bu tür şemalar esasen 'toplumsal evren'in önemli dinamiklerinin haritasını çıkaran 'tipolojiler'dir. Soyut kavramlar 'toplumsal evren'in temel özelliklerini analiz eder ve ardından bu özellikleri onun yapısı ve dinamikleri hakkında görüşler ortaya koyacak biçimde düzenlerler. Özel olaylar ancak bu şema bazı özel empirik süreçleri yorumlayacak biçimde kullanıldığında açıklanabilir. Bu türden iki yorum vardır: (i) bir empirik olayın ilgili kategori sistemi içindeki yeri veya konumu ortaya konulduğunda onun açıklandığı varsayılır;[16] (ii) şema bir empirik durum içindeki olayların niçin ve nasıl ortaya çıktıkları konusunda bir betimsel senaryo inşa etmek için kullanılabildiğinde, bu olayların açıklandığı düşünülür.[17]

Analitik şemalar konusunda bu bir ölçüde farklı iki açıklama anlayışı iki çelişkili yaklaşımı yansıtmaktadır: 'natüralist analitik şemalar' ve 'duyarlı analitik şemalar'. Bunlardan ilkinde, şema içindeki kavramların düzeninin "'toplumsal evren'in düzenine ilişkin analitik bir vurgu"yu temsil ettiği varsayılır (Parsons, 1937); ikisi arasındaki eşbiçimliliğin bir sonucu olarak, açıklama genellikle somut bir olayın şema içindeki yerinin ortaya konulması olarak görülür. İkinci yaklaşımda pozitivizm gibi natüralizm de reddedilir ve kavramlar sisteminin sadece geçici olduğu ve 'duyarlı' olması gerektiği öne sürülür (Blumer, 1969; Giddens, 1984). Toplumsal evren değişeceği için kavramsal şemaların da değişmesi gerekecektir; onlar, en iyisinden, zaman içinde belirli bir noktadaki somut olayları yorumlamak için kullanışlı bir yol sağlarlar.

---

16 Örnekler için, *bkz.* Parsons, 1937; 1961; 1966; 1971a; 1971b; 1978.

17 Örnekler için, *bkz.* Blumer (1969) ve Giddens (1984).

Natüralist yaklaşımı benimseyenler çoğu kez meta-teorisyenlere benzer biçimde çalışma eğilimindedir: analitik şema diğer teorik etkinlik türlerinin gerekli bir önkoşuludur (örneğin Münch, 1982). Kişi 'toplumsal evren'in özelliklerini analitik düzeyde gösteren ve bunları ilişkilendiren bir şemaya sahip oluncaya kadar neyi teorileştirmesi gerektiğini bilmesi zordur. Bu yüzden, bazılarına göre, natüralist şemalar sosyolojik bir teorinin geliştirilmesinde 'önermeler şemaları' ve modelleştirmelerin zorunlu bir önkoşuldur. Aksine, 'duyarlı analitik şemalar'ı kullananlar, tipik olarak, evrensel yasalar arayışını verimsiz olarak görürler, zira onlara göre dünyanın temel doğası değişirken yasalar geçersiz hâle gelecektir (Giddens, 1977; 1984).

Önermeler şemaları

Önermeler şemaları değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren önermeler etrafında geliştirilir. Yani, önermeler 'toplumsal evren'in iki veya daha fazla özelliği (değişken) arasındaki ilişkinin ifadesi biçimini kazanır. Önermeler şemaları önemli ölçüde değişebilir ve üç genel tip altında gruplandırılabilir: 'aksiyomatik şemalar', 'formel şemalar' ve 'empirik şemalar'.

Aksiyomatik teori, kesin değişkenler temelinde, kesinlikle empirik bir olayla bağlantı içinde tanımlanmış kavramları içeren soyut aksiyomlardan hareketle yapılan tümdengelimleri içerir. Açıklama bir veya daha fazla aksiyomun kapsadığı empirik bir olayın belirlenmesini gerektirir. Bununla beraber, gerçeklikte, laboratuvar kontrollerinin mümkün olmadığı, kavramların 'kesin kategoriler' içinde tanımlanmadığı ve mantık veya matematik gibi kesin hesaplama biçimlerinin kullanılmadığı bilimlerde aksiyomatik teori nadiren söz konusudur (Freese, 1980). Sosyologlar (örneğin Emerson, 1972; Homans, 1974) çoğu kez aksiyomatik teorinin terminolojisini –aksiyomlar, teoremler, temel kabuller gibi kavramları– kullanmalarına rağmen, onların açıklamaları gerçek aksiyomatik teorinin gereklerini nadiren karşılayabilecek konumdadır. Onlar aksine formel teoriler geliştirirler (Freese, 1980).

Formel teori aksiyomatik teorinin "daha yumuşak hâli"dir. Soyut yasalar ortaya konulur ve empirik olaylar hakkında çoğu kez daha kaba ve söylemsel 'tümdengelimler' yapılır. Açıklama empirik bir olayın daha soyut bir yasanın örneği veya tezahürü olarak ortaya konulmasını içerir. Bu yüzden, formel teorilerin hedefi 'toplumsal evren'in temel özellikleri hakkında temel yasalar veya ilkeler geliştirmektir.

Üçüncü önermeler şeması tipi, *empirik şemalar* gerçekte kesinlikle bir teori olarak görülemez. Ancak çoğu teorisyen ve araştırmacı bu şemaları bir teori olarak gördüğü için öncelikle onlardan bahsetmemiz uygun olacaktır. Gerçekte, analitik teoriye yönelik çoğu eleştiride pozitivizmi suçlamak için örnek olarak empirik önermeler şemaları verilir. Daha önce pozitivizmi eleş-

tirenlerin genel bir olgu hakkındaki soyut bir yasa ile belirli bir empirik olaylar bütünü hakkındaki genellemeyi birbirine karıştırdıklarını belirtmiştim. Böylece, empirik genellemelerin yasalar oldukları iddiası pozitivizmi reddetmek için kullanılmıştır: empirik olaylar her zaman değiştikleri için zamandanbağımsız yasalar yoktur. Böyle bir çıkarımın nedeni, bu eleştirilerde empirik genelleme ve soyut yasa arasındaki farkın görülememesidir. Ancak pozitivizme olumlu bakanlar arasında bile, açıklanabilecek şeyi (empirik genellemeyi) açıklaması gereken şeyle (soyut yasayla) karıştırma eğilimi vardır. Bu karıştırma farklı biçimler kazanır.

Bunlardan biri, sınırlı bir empirik genellemenin bir 'yasa' olarak alınmasıdır: örneğin, 'Golden yasası'na göre sanayileşme ve okuryazarlık arasında pozitif korelasyon vardır. Bir diğeri, Robert Merton'ın savunduğu ünlü 'orta boy teoriler'dir: burada amaç temel bir alanda –örneğin kentleşme, örgütsel kontrol, sapma, sosyalleşme konusunda– bazı genellemeler geliştirmektir (Merton, 1968). Bu tür teoriler, gerçekte, düzenlilikleri açıklamak için daha soyut bir formülasyona gerek duyulan empirik genellemelerdir. Ancak çoğu iyi sosyolog bu 'orta boy' önermelerin, empirik karakterlerine rağmen, teoriler olduklarına inanır.

Dolayısıyla, bu yöndeki çoğu önerme oluşturma girişimi teori inşası için kullanışlı olmayacaktır. Empirik önermeler aksiyomatik teorinin gerekli koşullarını nadiren sağlayabilir ve doğaları gereği, teorik olacak ölçüde soyut değillerdir. Bana göre, farklı önerme anlayışları arasında analitik teori geliştirmek için en kullanışlısı bu formel teoridir.

Modelleştirici şemalar

'Model' teriminin sosyal bilimlerdeki kullanımı oldukça muğlâktır. Daha gelişkin sosyal bilimlerde, bir model bir olgunun temel özelliklerinin ve aralarındaki karşılıklı ilişkilerin görsel sunumudur. Sosyal teoride modelleştirme formel denklemler ve bilgisayar simülasyonlarının yanı sıra, olgular arasındaki ilişkilerin grafik sunumlarına kadar çeşitli işlemleri gerektirir. Model terimini, burada, kavramlar ve aralarındaki ilişkilerin 'toplumsal evren'in özelliklerinin ve aralarındaki ilişkilerin haritasını çıkartacak biçimde görsel olarak betimlenmesi biçiminde tanımlayan teorileştirme tarzıyla sınırlandıracağım.

Dolayısıyla, bir model içerdiği olayların şematik sunumudur: bu model örneğin **(i)** 'toplumsal evren'in belirli özelliklerine işaret eden ve ışık tutan kavramları, **(ii)** bu kavramların görsel bir uzay içinde 'toplumsal evren'deki olayların düzenini yansıtacak biçimde düzenlenmesini ve **(iii)** kavramlar arasındaki bağlantıların doğasını gösteren sembolleri içerir. Sosyolojik teoride genellikle iki tip model inşa edilir: 'soyut analitik modeller' ve 'empirik nedensel modeller'.

*Soyut analitik modeller*de bağlamdan-bağımsız kavramlar (örneğin üretim, gücün merkezileşmesi, farklılaşma terimleri) geliştirilir ve aralarındaki ilişkiler görsel bir biçimde sunulur. Bu tür ilişkiler genellikle nedensel terimler içinde ifade edilmelerine rağmen, bu nedensel bağlantılar komplekstir, farklı ağırlıklar ve örüntüler (örneğin döngüler, geri-besleyici döngüler, karşılıklı etkiler ve doğrusal-olmayan bağlantıların diğer temsillerini) içerir.

Empirik nedensel modeller, aksine, genellikle ölçülen değerler arasındaki korelasyonlara ilişkin –doğrusal ve zamansal bir ardışıklık içinde düzenlenmiş– önermelerden oluşur. Amaç, bir dizi bağımsız ve ara değişken temelinde bağımlı bir değişkendeki "sapmayı açıklamak"tır (Blalock, 1964; Duncan, 1966). Bunlar gerçeklikte 'empirik betimlemeler'dir, zira modeldeki kavramlar belirli bir empirik örnekle ilişkili ölçülen değişkenlerdir. Ancak onlar, soyutlamalardan yoksun olmalarına rağmen, çoğu kez 'teorik' uygulamalar olarak görülür. Nitekim, empirik önermeler şemalarında olduğu gibi, bu daha empirik modeller teori inşasında analitik şemalara göre daha az kullanışlı olacaktır. Nedensel modeller, empirik önermeler şemaları gibi, verilerdeki –açıklanmaları için daha soyut bir teori gerektiren– düzenlilikleri içerirler.

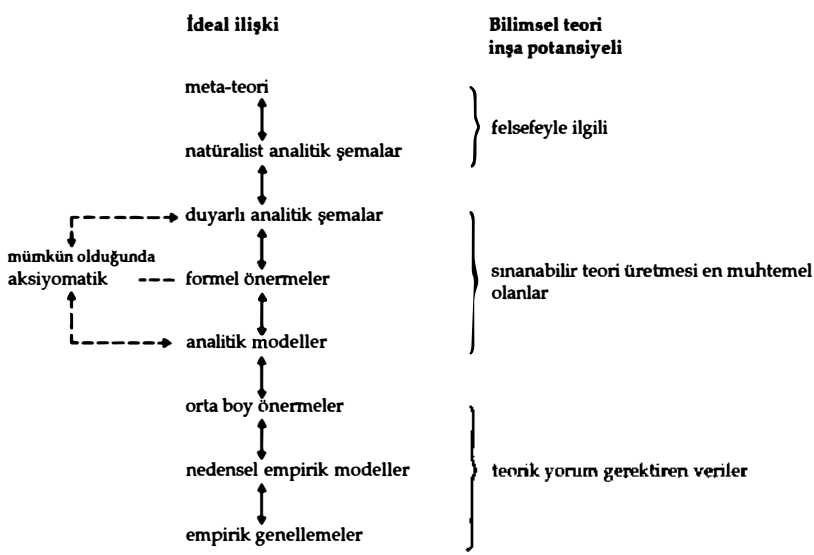
Farklı sosyolojik teori inşa stratejileri konusundaki incelemem burada sona ermektedir. Açıkça görüleceği üzere, bu stratejilerden bazılarının analitik teorileştirmeye ve genelde teorileştirmeye uygun olduğunu düşünüyorum. Artık bu incelememizi onların göreli geçerliliklerine ilişkin daha açık bir değerlendirmeyle tamamlayabiliriz.

Farklı teorik stratejilerin göreli geçerlilikleri

Analitik bir bakış açısından, teorinin öncelikle soyut olması ve tarihsel/empirik bir örneğin özel ayrıntılarıyla ilişkili olmaması gerekir. Bu yüzden, empirik modelleştirmeler ve empirik önermeler şemaları teoriler değil, aksine açıklanmaları bir teoriyi gerektiren 'verilerdeki düzenlilikler'in ifadeleridir. Onlar bir *açıklayıcı* arayışında bir *açıklama* girişimidir. İkinci olarak, analitik teorileştirmede teorilerin olgularla sınanması gerektiği vurgulanır ve bu yüzden, meta-teorik şemalar ve kompleks analitik şemalar gerçekte teori olarak görülemez. Meta-teori büyük ölçüde felsefî ve sınanması imkânsız bir şey olmasına rağmen, 'duyarlı analitik şemalar' sınanabilir teori inşa etmenin 'başlama noktaları' olarak kullanılabilir. Bu şemaları kullananların başvurdukları anti-pozitivist ilkeler sınanabilir önermeleri ve modellere dâhil edilebilecek temel değişkenler kategorilerini kavramlaştırmaya başlamak için sağlam bir zemin sağlarlar. Natüralist şemalarda, mümkün olmasına rağmen, bunu sağlamak daha zordur, zira onlar mimari yapılarla gereğinden fazla ilgilenme eğilimindedir. Son olarak, bazı analitik teorisyenlerin aksine, bir teorinin düzenliliklerle ilişkili soyut önermelerden fazlasını içermesi gerektiğini düşü-

nüyorum: analitik teorinin nedensellik problemiyle ilgilenmesi, ancak bunun basit empirik nedensellik modelleri içermemesi gerekir. Bana göre, analitik modeller soyut önermelerin önemli bir tamamlayıcısıdır, zira onlar önermeler içindeki kavramlar [değişkenler] arasındaki kompleks nedensel bağlantıların haritasını –örneğin, doğrudan ve dolaylı etkileri, geri-besleme döngülerini, karşılıklı etkileri– ortaya koyarlar. Bu tür modeller olmadan bir önermede tespit edilen ilişkilerin ortaya çıkışında hangi süreçler ve mekanizmaların bağlantılı olduklarını bilmek zordur.

Bu açıklamalar analitik teorinin soyut olması gerektiğini gösterir; onun 'toplumsal evren'in genel özelliklerini göstermesi, sınanabilir olması veya sınanabilir önermeler ortaya koyabilmesi gerekir ve nedenselliği, süreci ve işlerlikteki mekanizmaları göz ardı edemez. Bu yüzden, sosyolojideki en iyi teori inşa yaklaşımı 'duyarlı analitik şemalar', 'soyut formel önermeler' ve 'analitik modeller'in bir bileşimidir (Turner, 1986). En yaratıcı sinerji buradadır; ve analitik teorinin farklı taraftarları bunlardan birinin diğerleri üzerindeki önceliğini vurgulama eğiliminde olmasına rağmen, bir 'toplumun doğa bilimi'ni geliştirme potansiyeli sunan şey bu üç yaklaşımın *birlikte* kullanılmasıdır. Şekil 1'de temel argümanımı bir ölçüde ideal bir biçimde sundum.[18]

Şekil 1: Teorik yaklaşımlar ve teori inşa potansiyeli arasındaki ilişkiler

Açıkça görülebileceği gibi, teorileştirmeye 'toplumsal evren'in temel özelliklerini geçici bir biçimde gösteren 'duyarlı analitik şemalar' inşa ederek başlanabilir. Ancak şema sınanamayacağı için, bu etkinlik üretken değildir, daha ziyade sadece olayları 'yorumlamak' için kullanılabilir. Bana göre, bu

18 Şekil 1'deki unsurların daha ayrıntılı bir sunumu için, *bkz.* Turner, 1985b; 1986.

yetersizdir: ayrıca bu şemanın soyut ve sınanabilir önermeler geliştirmesi ve aynı zamanda, işlerlikte olan, önermeler içindeki kavramlarla bağlantılı süreçleri modelleştirmesi gerekir. Bu uygulama, empirik sınamalar bir kenara bırakılırsa, duyarlı şemayı yeniden gözden geçirmeyi gerektirebilir. Veya bir analitik modelin inşa edilmesi bir önermeyi yeniden düşünmeye teşvik edebilir. Burada kritik önemde olan husus, bu üç faaliyetin birbirlerini karşılıklı olarak pekiştirdiğidir: 'yaratıcı sinerji'yle bunu kastediyorum.

Aksine, 'natüralist analitik şemalar' ve 'meta-teori' büyük ölçüde felsefî olma ve dünyanın somut işleyişinden uzaklaşma eğilimindedir. Onlar büyük ölçüde şeyleştirir ve ya mimariye yoğunlaşır ya da felsefi sorunları çözme takıntısına dönüşürler. Ancak bunları önemsiz faaliyetler olarak değil, daha ziyade, sadece güvenebileceğimiz yasalar ve modelleri geliştirdikten *sonra* kullanışlı olan araçlar olarak görüyorum. O hâlde, daha felsefî tartışmalar faydalıdır ve yasalar ve önermelerin yeniden değerlendirilmesine katkıda bulunabilirler. Bu yasalar ve önermeler olmadan analitik şemalar ve meta-teori salt felsefî incelemelere dönüşür. Önermeler ve modelleri daha formel önermelerle ve meta-teoriyle ilişkilendirme aracı duyarlı analitik şemalardır. Bu tür şemalar, önermeler formüle etmeye teşvik ettiklerinde ve önermeleri sınanmaları ışığında yeniden değerlendirdiklerinde daha kompleks natüralist şemalar ve meta-teoriler için empirik olarak biçimlendirilmiş ön-kabuller sağlayabilirler. Ayrıca, meta-teori ve natüralist şemalar, önermeler temelinde inşa edildiklerinde, mevcut önermeler ve modellerin değerlendirilmesini kolaylaştıracak kullanışlı görüşler sağlayabilirler. Ancak analitik şemalar ve meta-teori, sınanabilir teorilerle ilişkilendirilmediklerinde, şeyleştirilebilir ve felsefî spekülâsyonlara dönüşebilirler.

Teori inşasının daha empirik tarafında, esasen tüm temel alanın empirik genellemeleri olan 'orta boy önermeler' daha soyut teorileri sınamak için kullanılabilir. Bu tür orta boy 'teoriler' tüm empirik olgular kategorileriyle ilişkili araştırma bulgularını düzenler ve böylece, teorik bir yasaya ve modele ışık tutabilecek daha güçlü veri setleri sunabilirler. 'Empirik nedensel modeller' sayesinde orta boy teorilerdeki değişkenleri birbirine bağlayan geçici süreçler veya empirik bir genelleme açıklanabilir. Aslında, onlar analitik modellerin ve soyut önermelerin uygunluklarını değerlendirmeye hizmet edebilirler. Ancak soyut yasalar ve modeller olmadan bu daha empirik yaklaşımlar teori inşasında yardımcı olmayacaktır. Zira, 'orta boy teoriler', soyut yasalar ve formel modeller tarafından biçimlendirilmediklerinde, [toplumsal] evrenin temel bir dinamiğini gösterip göstermediklerine bakılmaksızın, *geçici* olarak inşa edileceklerdir. Bunlar sayesinde sadece nadiren empirik formatlardan tümdengelimler yapılabilir ve teoriler üretilebilir, zira teori inşasının gerçekliği farklıdır: ilk olarak teori geliştirilir ve ardından veriler değerlendirilir. Kuşkusuz, bu tür odaklanmış verilerin kaynağı teoriye ilişkin bir değerlendirmedir. Ancak, tikellerle başlandığında nadiren verilerin üzerine çıkılabilir.

Bu ben dâhil çoğu analitik teorisyenin benimsediği bir görüştür. 'Duyarlı şemalar', 'önermeler şemaları' ve 'modeller'le başlamak ve ardından formel veriler toplamak veya meta-teoriler ve şemalar inşa etmek. Çoğu analitik teorisyen bu tür stratejik bir önermeyi benimsemesine rağmen, analitik teorileştirmenin özü konusunda aralarında fikir ayrılıkları vardır.

Analitik Teoride Temel Tartışma

Analitik teorideki temel tartışma teorinin ne hakkında olması gerektiği konusundadır. 'Toplumsal evren'in en önemli özellikleri nelerdir? İlk olarak onun özelliklerinden hangisinin araştırılması gerekir veya hangisi daha temeldir? Mikro eylem ve etkileşim süreçleri popülasyonların farklılaşması ve bütünleşmesi gibi makro süreçlerle nasıl bir araya getirilebilir? Bunlar analitik teoriyi sürekli uğraştıran sorulardır ve açıkça önemli olsalar da, sosyolog teorisyenler onları tartışmak için gereğinden fazla zaman harcamışlardır. İyi ki, ayrıca daha yaratıcı teorileştirme girişimleri olmuş, yani 'toplumsal evren'de neyin önemli bir özellik olduğu araştırılmış, önemli sorunları çerçevelendirmek için 'duyarlı analitik şemalar', soyut kavramlar ve önermeler geliştirilmiş ve ele alınan özelliğe içkin işlerlikteki mekanizmalar ve süreçleri göstermek için analitik modeller inşa edilmiştir.

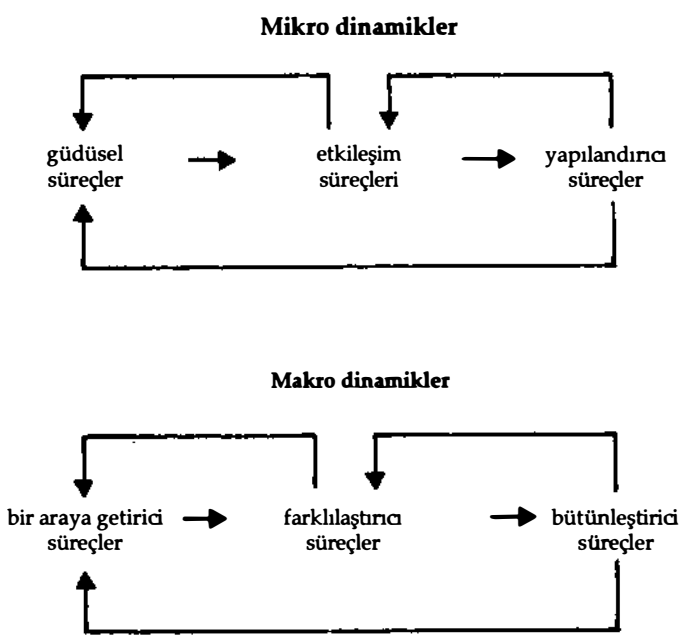
Bütün bu teorik girişimleri incelememiz mümkün olmadığı için, 'toplumsal evren'in temel özellikleri hakkındaki görüşümü ana hatlarıyla ortaya koyacak ve en verimli olduğunu düşündüğüm analitik teorileştirme biçimini örneklerle açıklayacağım. Analitik yaklaşımım büyük ölçüde eklektik olduğu ve analitik teorideki teorik çalışmalardan büyük ölçüde yararlandığım için, açıklamam sırasında söz konusu teorik çalışmaların çoğunu özet olarak aktaracağım. Ancak bazı uyarılarda bulunmam gerekir. İlk olarak, fikirlerine başvurduğum kişilerin yaklaşımlarından seçici bir biçimde yararlanacağım için, görüşlerinin tam bir değerlendirmesini sunmayacağım. İkinci olarak, kendilerini analitik teorisyen olarak görmeyebileceklerin görüşlerinden de yararlanacağım; onlar kendilerini, gerçekte, savunduğum teorileştirme biçimine karşı biri olarak görebilirler. Yukardaki tespitler altında konuya geçebiliriz.

Toplumsal düzenin analizi için bir duyarlı şema

Daha önce belirttiğim gibi, en natüralist analitik şemalar oldukça komplekstir; ayrıca gerçekliğin yeni boyutları sürekli genişleyen kategoriler sistemine dâhil edilirken ve yeni unsurlar eskileriyle uzlaştırılırken giderek daha kompleks hâle gelirler. 'Duyarlı analitik şemalar' da, giderek daha gelişkin hâle geldikçe, yeni kavramlar eklendikçe ve yeni analitik bağlantılar ortaya konuldukça aynı eğilimi sergilerler. Daha kompleks hâle geldikçe analitik şemaların

kullanışlılıklarının azaldığını düşünüyorum. Bana göre, kompleksliğin, genel kavramsal çerçeve düzeyinde değil, önermeleştirme ve modelleştirme düzeyinde azaltılması gerekir. Nitekim, Şekil 2'de sunulan duyarlı şemanın sadece –ayrıntıları bakımından özel önermeler ve modellerle dolu– genel değişkenler *kategorileri*ni göstermesi gerekir. Bu nedenle, Şekil 2'de ortaya konulan 'duyarlı şema' mevcut şemalardan daha basit olmasına rağmen, unsurlarından her biri daha ayrıntılı olarak analiz edildikçe daha kompleks hâle gelir.

Mevcut şemaların komplekslikliklerinin bir nedeni aynı anda çok fazla şeyi gerçekleştirmeye çalışmalarıdır. Onlar tipik olarak "her şeyi bir kerede" açıklamaya çalışırlar (Turner, 1984: Bölüm 1). Ancak bilimlerin *ilk evreler*inde fazla ilerleme sağlayamamalarının nedeni bu aceleci kapsamlılık çabalarıdır. Bu kapsamlılık yöneliminin bir ifadesi makro-mikro 'bağlantısı'na veya genel ifadeyle "aralarındaki boşluğu kapatma"ya yönelik yakınlarda artan ilgidir (Alexander *et al.*, 1986; Knorr-Cetina and Cicourel, 1981; Turner, 1983). Ne belirli durumlardaki bireyler arasındaki mikro-etkileşim süreçleri ne de insanlar toplamlarının makro-dinamikleri yeterince kavramsallaştırılmasına rağmen, teorisyenler artık –makro ve mikro– her şeyi bir kerede açıklamak istemektedir. Makronun mikro temelini veya aksine mikronun makro temelini anlamaya yönelik bütün bu çabalar için vaktin henüz erken olduğunu düşünüyorum. Şekil 1'de makro-sosyoloji ve mikro-sosyoloji ayrımını alıkoydum. Fakat mikro ve makro süreçler arasında bir boşluk olsa da, bunlardan çoğunu metaforik tarzda olma dışında şimdilik doldurmaya çalışmayacağım.

Şekil 2: Duyarlı bir analitik teorileştirme şeması

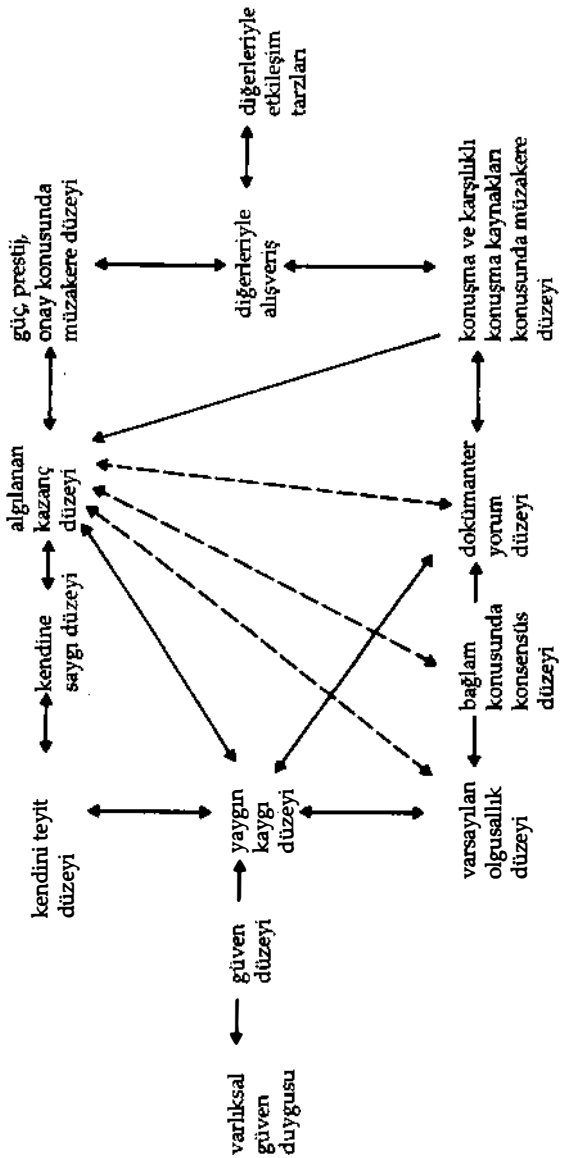
Mikro süreçler açısından, analitik teoride üç dinamikler kategorisinin kritik önemde olduğunu düşünüyorum: **(i)** bireyleri "etkileşim kurmaya iten" veya "birbirlerinden uzaklaştıran" dinamikler (sosyolojide çoğu kavramsal vurguda kabul görenin aksine "eyleme iten" ifadesini kullanmadığıma dikkat edin) (Turner, 1985a), **(ii)** bireylerin davranışlarını karşılıklı olarak ayarlarken eylemleri üzerinde etkili olan dinamikler ve **(iii)** 'etkileşim zincirleri'nin zaman ve mekânda yapılaşmasını sağlayan dinamikler. Okun işaret ettiği gibi, bu mikro süreçler karşılıklı ilişkilidir ve her biri diğerlerinin parametresi olarak işler. *Makro süreçler açısından,* analitik teori için merkezî önemde üç dinamik tipi olduğunu düşünüyorum: **(i)** aktörlerin (bireysel veya kollektif aktörlerin) miktarını, zamansal ve mekânsal dağılımlarını belirleyen bir araya getirici süreçler, **(ii)** aktörlerin zaman ve mekânda farklılaşmalarıyla ilişkili süreçler ve **(iii)** aktörlerin zaman ve mekân içindeki etkileşimlerini koordine eden bütünleştirici süreçler.

Mikro dinamikler

Belirttiğim gibi, analitik kompleksliğin modelleştirme düzeyine ve bazen önermeler oluşturma düzeyine katkıda bulunması gerekir, zira burada teorik fikirler (pozitivizme yönelik belirtilen ve reddedilen eleştirilerde ortaya konulan bütün problemler –en azından onun uç ve entellektüel açıdan zayıf biçimleri) sadece olgular temelinde sınanabilir. Bu yüzden, mikro analizin görevi üç değişkenler kategorisinin dinamiklerini –güdüsel, etkileşimsel ve yapılandırıcı dinamikleri– soyut modeller ve önermeler biçiminde ortaya koymaktır. Açıklamamıza güdüsel süreçlerle başlayabiliriz.

Güdüsel süreçler

Açık güdüler kavramlaştırması, "insanları yönlendiren" ve "onları kendileri kılan" şeyleri analiz etme ve ölçmeyle ilişkili ortaya çıkan zorluklar nedeniyle, teorileştirmede sahipsiz kalmıştır. Aksine, sosyologlar davranış, eylem ve etkileşimden, güdü sorununa yöneldiklerini gizleyecek biçimlerde söz etmişlerdir. Bunu yaparken hem güdü hem de etkileşim analizini bulanıklaştırmışlardır. İnsanları birbirleriyle belirli biçimlerde etkileşime 'iten', 'güdüleyen', 'harekete geçiren' ve 'yönlendiren' şeyleri basit bir model içinde sunarak, bunları birbirinden analitik olarak ayırmak kullanışlı olacaktır. Kuşkusuz, bu terimler muğlâk olsalar da, yine de genel amacımı ifade etmek için yeterlidirler.

Şekil 3: Kişiler-arası güdüsel dinamikler

Bütün etkileşim durumlarında dört güdüsel süreç yer alır: **(i)** 'varlıksal güvenlik duygusu'nu sürdürmekle ilişkili güdüler (Giddens, 1984) veya başka deyişle, örtük hâlde yer alan kaygıyı azaltma ve diğerlerine güven duygusunu sürdürme ihtiyacı; **(ii)** 'çekirdek' benlik algısı' olarak kavramlaştırılan, bazı etkileşimlerin sürdürülmesiyle veya kişinin kendini belirli bir varlık tipi olarak (merkezî ve temel) tanımını teyit etmesiyle ilişkili güdüler; **(iii)** fay-

dacı iktisatta ve faydacı alışveriş teorilerinde bireylerin 'çıkar sağlama' veya farklı durumlarda kendi maddî, sembolik, siyasal ve psişik kaynaklarını artırma çabaları olarak adlandırılan (Homans, 1974) güdüler ve (iv) etnometodologların bazen 'olgusallık' veya "dünyanın kalıcı olgusal bir karaktere ve düzene sahip olduğu kabulü" biçiminde kavramlaştırdıkları (Garfinkel, 1984) güdüler. Bu dört süreç, sırasıyla, psikanalitik teoride (Erikson, 1950), sembolik etkileşimcilikte (Kuhn and McPartland, 1954), davranışçı/faydacı gelenekte (Homans, 1974) ve etnometodolojik gelenekte vurgulanan farklı türden güdülere karşılık gelir. Bazı kişiler (örneğin, Collins, 1975; Giddens, 1984; Shibutani, 1968) dışında, onlar tipik olarak uzlaşmaz yaklaşımlar olarak görülmüştür. Şekil 3'te bu dört temel süreç arasındaki temel karşılıklı ilişkiler ana hatlarıyla sunulmaktadır.

Şekil 3'ün sağ tarafında bütün etkileşimlerin diğerleriyle alışverişle bağlantılı faktörler tarafından güdülendiğini vurguluyorum. İnsanlar kaynaklara yaptıkları enerji ve yatırım harcamalarını karşılamak için ellerindeki kaynakların düzeyinin arttığını hissetmek isterler. Doğal olarak, kaynakların doğası değişebilse de, analitik alışveriş teorileri genellikle güç, prestij, onay ve bazen maddî refahı bu türden en genel faktörler olarak görmüşlerdir. Nitekim, çoğu çağdaş alışveriş teorisinin bakış açısından, bireylerin davranışlarını bu kaynaklar kategorileri temelinde kazanç arayışı 'yönlendirir' ve bu yüzden çoğu etkileşim güç, prestij ve onay (ve bazen maddî kazançlar) konusunda müzakereler içerir. Zaten yeterince bilindiği için burada alışveriş teorisini ayrıntılı olarak aktarmayacağım; ancak alışveriş teorisinin temel ilkelerinin *bir* güdüsel sürecin iyi bir özetini oluşturduklarını düşünüyorum.

Bir başka güdüsel süreç aynı zamanda kişiler-arası alışverişlerin bir parçasıdır: konuşma ve karşılıklı konuşma. Collins'in (1986) bunun bir etkileşim aracı veya ortamı değil, aksine etkileşimlerin temel bir kaynağı olduğu görüşünde haklı olduğunu düşünüyorum. Yani, insanlar [bir sermaye olarak] konuşmaları ve karşılıklı konuşmalarını sadece güç (itaat), prestij veya onay sağlama amacıyla 'yatırmazlar', aksine *aslında* konuşmanın kendisi ödüllendiricidir. Gerçekte, insanlar 'karşılıklı konuşma kaynakları'nı diğer kaynakları gibi aktif bir biçimde müzakere ederler. İnsanlar bu karşılıklı konuşmalar sonucunda bir doyum 'hissi' veya 'duygusu' ya da Collins'in ifadesiyle 'duygusal enerji' sağlarlar. Yani, insanlar karşılıklı konuşma alışverişlerinde 'duygusal sermayelerini' harcar [kullanır] ve miktarını artırırlar. Bu yüzden, konuşma sadece bir güç, prestij ve onay elde etme aracı değildir; o ayrıca bizzat bir kaynaktır.

Bununla beraber, 'karşılıklı konuşma kaynakları' üzerindeki müzakereler alışverişten fazlasını içerir. Ayrıca etkileşim sırasında ortaya çıkan şeyin 'yorumlanması' ve 'ortaya çıkan boşlukları doldurma' süreci vardır. Sözcükleri, hareketleri, ortamın özelliklerini ve diğer ipuçlarını "konuşulan şey" ve "olagelen şey" hakkında tam bir fikir edinmek için kullanma kapasitesi olmadan

bir durumu "doğru olarak hissetmek [kavramak]" mümkün değildir. İlk kez Garfinkel'in (1984) vurguladığı gibi, bir etkileşim sırasında ortaya çıkan şeylerin çoğu "hareketlerin etkileşim bağlamlarında yorumları"nı içerir. İnsanlar bir etkileşim bağlamında kendilerini rahat hissetmek ve karşılıklı konuşmaları yorumlamak için zımnî bilgi ve anlama stoklarına başvururlar. Ve her biri birbirlerini anladıkları ve benzer bir dünyayı yaşadıkları duygusunu üretmek için çeşitli 'folk' veya 'etno' metotlar kullanırlar. Bu yüzden, kaynak alışverişlerinin yanı sıra, karşılıklı konuşmalar da "olan şeyler" üzerinde müzakerelerdir; bir durumun doğası hakkında konsensüs duygusu, Garfinkel'in ünlü ihlâl deneylerinde açıkça gözlendiği gibi, bireyler ortak bir dünyayı paylaştıkları, yaşadıkları ve içinde yer aldıkları duygusunu 'onarmak' için çok zorlandıklarında yıkılır. Bireyler ortak ve paylaşılan bir [toplumsal] evren duygusunu sürdüremediklerinde kaygı düzeyleri artar; varlıksal güvenlik duygusu için bu kadar gerekli olan güven duygusu aşınır, bu da ayrıca insanları kendi karşılıklı konuşma durumlarını [olgusallığı] yeniden yorumlamaya ve yeniden müzakereye yöneltir. Katılımcılar 'etno' metotları ortak bir olgusal dünyayı paylaştıkları duygusu ve öngörüsü sağlayacak ve böylece kaygıyı azaltacak biçimde kullanamadıklarında, bu tür müzakereler ironik bir biçimde kaygının artmasıyla sonuçlanır. Bu yüzden, Şekil 3'ün en altındaki süreçlerde görülebileceği gibi, bir 'olgusallık' ihtiyacı insanların etkileşimlerinde kuvvetli bir güdüsel güçtür.

Yeniden Şekil 3'ün üst tarafına dönersek, etkileşimde bir başka güdüsel gücün kişinin belirli bir türden benlik-algısını [onaylanma duygusunu] sürdürme çabası olduğu görülür. Bu güdü amacına esasen güç, prestij, onay ve bazen maddî refah etrafında gelişen diğerleriyle alışveriş ilişkileri kadar, karşılıklı konuşmalarda 'duygusal sermaye' elde etmeyle bağlantılı ilişkiler aracılığıyla da gelişir. Nitekim, insanlar karşılıklı alışverişlerinde 'psişik kazanç' sağladıklarını hissettiklerinde kendilerine saygılarını sürdüreceklerdir: bu temel mekanizma onların 'çekirdek benlik'leri (Kuhn and Hickman, 1956) ile bu ilişki alışverişlerinin sonuçları arasındaki dolayımlanmayı sağlar. Şema 3'teki kesik çizgili oklar belirli bir 'kazanç arayışı'nın sürdürülmesinde ikinci bir sürecin bir olgusallık duygusuna yol açan dinamikler olduğunu göstermektedir. Olgusallığı sağlamak problem oluşturduğu ölçüde, bireyler etkileşimden 'kazançlı' çıktıklarını düşünmeyecekler ve bu yüzden, bu tür durumlarda kendilerine saygılarını ve benlik-algılarını [onaylanma duygularını] sürdürmekte zorlanacaklardır. İster bu ikincil kaynaktan gelsin, ister basitçe duygusal sermayeyi artıramama ve onay, itaat ve prestij sağlayamama nedeniyle ortaya çıksın, kişinin kendini teyit edememesi [onaylanmama duygusu] kaygıya yol açar, dolayısıyla varlıksal güvenlik duygusu için bu kadar temel önemde olan güven duygusu yıkılır.

Ayrıntılarını burada araştırmamız mümkün olmasa da, bu model farklı analitik gelenekleri daha sentezci bir güdüsel dinamikler anlayışı içinde bir

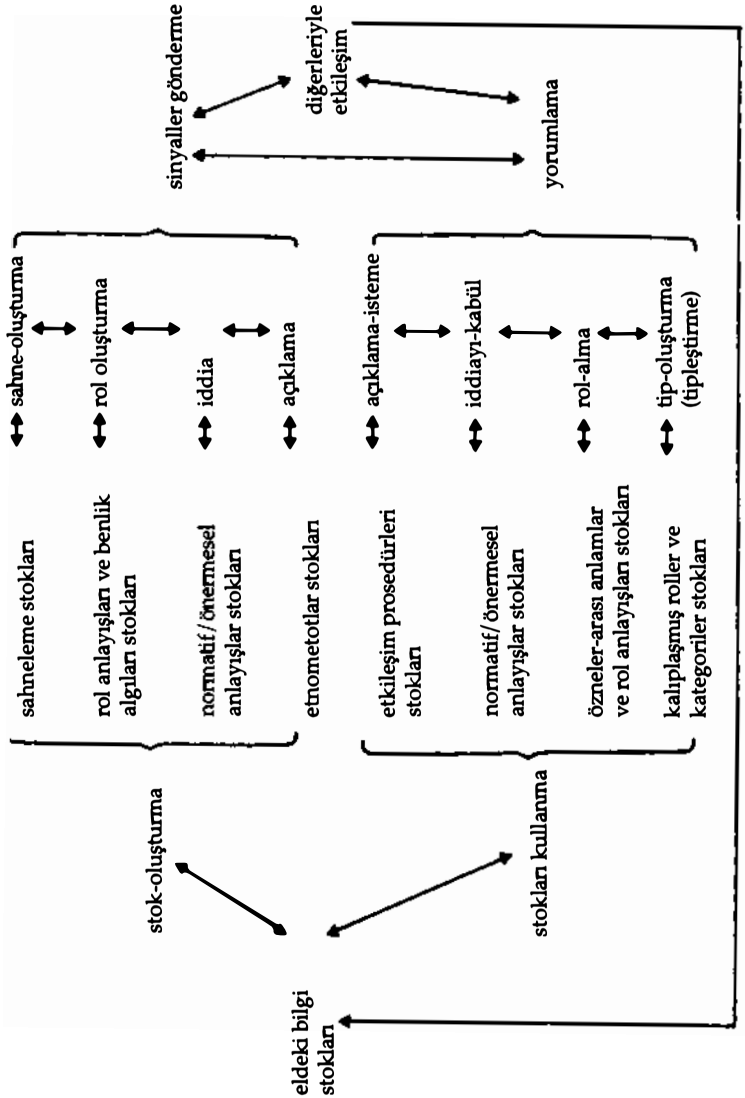
araya getirmeyi mümkün kılar. Bu kısmı kapatırken, bu modeli bazı soyut 'güdü yasaları' geliştirmek için kullanarak, genel teorik stratejimi açımlamaya çalışacağım.

I. Bir etkileşim durumunda bireylerin güdüsel enerji düzeyleri ile onların (*a*) bir varlıksal güvenlik duygusu sağlayamama, (*b*) bir olgusallık kabulü geliştirememe, (*c*) kendi çekirdek benliklerini teyit edememe ve (*d*) bir kaynak artışı duygusu üretememe düzeyleri arasında negatif korelasyon vardır.
II. Bir durumda etkileşimin biçimi, yönü ve yoğunluğu ile yukardaki (a), (b), (c) ve (d) faktörlerinin hem göreli belirginlikleri hem de kesin düzeyleri arasında pozitif korelasyon vardır.

Bu iki ilke, soyut bir düzeyde, insanların etkileşime 'yönelmelerinin' genel biçimini ifade etmektedir. Açıkçası, bu önermeler, Şekil 3'teki modelde olduğu gibi, güdülenme sürecini ortaya koymazlar. Bu yüzden, geliştirdiğim bu analitik modelde söz konusu mekanizmalar (kaygı, kendine saygı, kazanç, bağlam konusunda konsensüs, dokümanter yorum ve müzakere süreçleri) hakkındaki ayrıntıları sunduğumu düşünüyorum. Kuşkusuz bu önermeleri dâhil etsem de, bu işlem yukardaki yasaların çoğu amaç (örneğin, tümdengelimsel bir çıkarımda kullanılmaları) için arzulanabilir olan basitlikleri ve ekonomiklerini kaybetmelerine yol açacaktır. Nitekim, daha önce gösterdiğim gibi, soyut yasalar ve analitik modeller arasında yaratıcı bir etkileşim vardır. Bunlardan herhangi birinden vazgeçmeden arzulanan bazı açıklamalara ulaşmak mümkün olabilir: model bir bütün olarak sınanabilmeyi engelleyecek kadar komplekstir (bu yüzden, basit yasalara dönüştürülmesi önemlidir), fakat bu 'basit yasalar' yasa içinde belirlenen ilişkilerin temelini oluşturan kompleks nedensel süreçler ve mekanizmaları betimlemeyi sağlamaz (bu yüzden, yasaların soyut analitik modellerle tamamlanması gerekir).

Etkileşim süreçleri

Şekil 2'de sunulan 'duyarlı şema'nın bir sonraki unsuru etkileşim sürecidir. Temel soru şöyledir: insanlar birbirlerine karşılıklı sinyaller gönderirken ve birbirlerinin hareketlerini yorumlarken ortaya çıkan nedir? Şekil 4'te bu türden merkezî süreçler aktarılmaktadır: **(i)** zımnî bilgi stoklarının kullanılması (Schütz, 1967) veya benim terimimle 'stok-oluşturma', **(ii)** çeşitli sinyaller gönderme süreçleri içinde yer alma, özellikle sahne-oluşturma (Goffman, 1959), **(iii)** rol-oluşturma (Turner, 1962), **(iv)** iddialar-oluşturma (Habermas, 1982), **(v)** açıklamalar-oluşturma (Garfinkel, 1984) ve bazı yorumlama süreçlerini gerçekleştirme, **(vi)** özellikle açıklamayı-kabul (Garfinkel, 1984), **(vii)** iddiayı-kabul (Habermas, 1981), **(viii)** rol-alma (Mead, 1934) ve **(ix)** tipleştir-

Şekil 4 Etkileşimin dinamikleri

me (Schütz, 1967) için mevcut bilgi stoklarının kullanılması veya 'stoklanması'. Özellikle Şekil 4'teki modelde birçok farklı gelenekten yararlanıldığı için bu süreçleri ayrıntılı olarak tartışmayacak, sadece yukarda belirtilen süreçleri kısaca açıklayacağım.

İlk kez George Herbert Mead'in açıkça fark ettiği gibi, etkileşim "hareketlerle konuşma"dır. İnsanlar eylemleri sırasında (bilinçli veya bilinçsiz olarak) sergiledikleri hareketlerle karşılıklı sinyaller gönderir ve bu esnada diğerlerinin hareketlerini yorumlarlar. İnsanlar bu eşanlı sinyaller gönderme ve yorumlama süreciyle karşılıklı davranışlarını ayarlarlar ve burada yukarda tartışılan güdüsel süreçlerin bir ürünü olarak belirli bir 'uyarlanma örüntüsü' oluşur. Aktörler sinyaller göndermek ve yorumlamak için Schütz'un "eldeki bilgi stokları" olarak kavramlaştırdığı şeye veya hayatlarını sürdürürken, yetişirken veya süregelen toplumsal ilişkiler içinde yer alırken edindikleri açık ve örtük anlamlar, kavramlar, prosedürler, kurallar, tutumlar ve anlayışlara başvururlar. Aktörler, sinyaller gönderebilmek için belirli bir davranış çizgisi oluşturmak veya inşa etmek amacıyla bu bilgi stoklarından yararlanma bakımından, stoklar-*oluştururlar*. Bireylerin birbirlerinin hareketlerini yorumlayabilmek için diğerlerinin sinyallerini 'anlama' çabaları kendi bilgi stoklarını *kullanmalarını* gerektirir. Bu eşanlı stok-oluşturma ve stokları-kullanma süreci çoğu kez zımnen ve bilinçsiz bir biçimde gerçekleşir. Ancak diğerleri sinyalleri tanımadıklarında, kolayca yorumlanamadıklarında veya varlıksal güvenlik, kendini-teyit [onaylanma], kaynakları artırma ve olgusallık güdüleri karşılanmadığında (*bkz.* önerme II), bu stok-oluşturma ve stokları-kullanma süreçlerinin varlığı kendini oldukça açık bir biçimde gösterir.

Şekil 4'teki modelin orta kısımları Mead ve Schütz'un erken dönem görüşlerini bazen onlarla kesinlikle çeliştikleri düşünülen görüşlerle uzlaştırma girişimidir. Aslında bunlar uzlaşmaz görüşler değillerdir, zira her biri bu sentezci etkileşim anlayışına belirli bir katkıda bulunur. Bunların nasıl uyuştuklarını Şekil 4'ün orta kısımlarında ana hatlarıyla ortaya koyduğum unsurları sırasıyla tartışarak göstermeye çalışacağım.

İlk kez Goffman (1984) tarafından açıkça ve yakınlarda Giddens (1984) tarafından daha yakınlarda kavramlaştırıldığı gibi, etkileşim her zaman "sahne-oluşturma'yı [sahnelemeyi] gerektirir. Aktörlerin göreli konumlanmaları, sahne önü ve arkasına girme ve çıkmayla ilişkili hususlar ve alanın demografisinin diğer özellikleri hakkında en azından zımnen 'bilgi sahibi' olmaları bakımından, insanlar 'sahneleme' konusunda belirli anlayışlara sahiplerdir. İnsanlar niyetleri veya beklentilerini diğerlerine mekânda konumlanma biçimleriyle veya sergiledikleri hareketlerle, yani sinyaller aracılığıyla aktarırlar. Bilgi stoklarından yararlanma ve 'sahneleme' kapasitesi olmadan etkileşim zor olacaktır, zira böyle bir durumda bireyler mekândaki karşılıklı konumları ve hareketlerini karşılıklı eylemlerini diğerlerine ifade etmek için kullanamayacaklardır.

Mekânda bu konumlanmayı yönlendirme girişimlerinin çoğunun amacı Ralph Turner'ın rol-oluşturma biçiminde kavramlaştırdığı şeyi veya belirli bir durumda hangi rolü oynamaya çalışacağının sinyalini vermek için hareketlerini organize etmeyi mümkün kılmaktır. İnsanlar bu türden rol-oluşturma etkinlikleri içinde sadece sahnelemekle yetinmezler; belirli bir davranış çizgisiyle ilişkili hareketler ve davranışların göstergesi olan 'rol anlayışları stokları'na sahiplerdir. Bu tür 'rol anlayışları', bir kişinin sadece 'öğrenci rolü' oynadığını değil, aynı zamanda *hangi türden* öğrenci rolünü (örneğin ciddi, akademik, atletik, sosyal öğrenci rolünü) oynadığını da ayırt edebilmemizi sağlaması bakımından, 'tam uygun' olabilir. Nitekim, insanların geniş bir rol anlayışları repertuarı vardır ve bu repertuardan yararlanarak hareketlerini belirli bir uyum içinde sergileyerek kendi rollerini-oluşturmaya çalışırlar. Onların kendileri için oluşturdukları roller, kuşkusuz, sadece mevcut yapı değil (örneğin, öğrenciler profesör olamazlar), aynı zamanda "benlik-algıları ve tanımları stokları" tarafından da sınırlandırılır. Bu yüzden, insanlar kendi benlik-algıları ve tanımları stoklarıyla tutarlı olan kendi 'rol anlayışları repertuarları'ndan seçim yaparlar. Bu benlik-algılarının bazılarının kaynağı eylemi güdüleyen çekirdek benlik-algıları olmasına rağmen, insanların ayrıca daha ikincil ve durumsal imgeler stokları vardır. Örneğin, bir kişi kendine saygısını fazla kaybetmeden ve çekirdek benliği aşağılanmadan iyi bir sporcu olmadığını kabul edebilir ve böylece, 'oyun durumları'nda daha az yeterli bir benlik-imgesine uygun bir rol oluşturacaktır. Rol-oluşturma kapasitesi olmadan etkileşim aşırı stresli ve zaman tüketici olacaktır, zira bireyler eşanlı hareketlerinin diğerlerine belirli bir davranış çizgisinin sinyallerini verdiğini düşünmeyeceklerdir. Ancak bireyler, farklı tipten rollere ilişkin müşterek anlayışları sayesinde niyetlerini hareketleriyle iletebilecekler ve sürekli yeniden sinyaller göndermeye gerek kalmadan karşılarındakilerin önerilen davranış çizgisine uygun biçimde hareket ettiklerinden emin olacaklardır.

Jürgen Habermas'ın 'eleştirel projesi'nin çoğunu fazlasıyla ideolojik, idealleştirilmiş ve bazen sosyolojik açıdan naif bulsam da, o 'ideal konuşma edimi' ve 'iletişimsel eylem' tartışmasında (Habermas, 1981) yine de insan etkileşimindeki bir dinamiği yakalamıştır: 'geçerlilik-iddiaları' oluşturma süreci. Bireyler etkileşimleri sırasında diğerlerinin kabul edebileceği veya karşı çıkabilecekleri geçerlilik-iddiaları oluştururlar. Bunlar öznel deneyimlerin somut tezahürleri olarak hareketlerin sahiliği ve samimiliği konusunda, belirli bir amacın aracının göstergeleri olarak hareketlerin etkinliği ve etkililiği hakkında ve eylemlerin ilişkili normlar çerçevesinde doğrulukları hakkında, tipik olarak örtük ancak bazen açık, iddialar içerir. Habermas'ın ideolojik görüşü "bu tür iddialar oluşturmak (ve ortaya konulabilecek olanları sorgulamak ve

söylemek) özünde insanın tahakküm biçimlerinden özgürleşmesinin özüdür" fikrini paylaşmasam da, etkileşimin tarafların samimi, etkin ve doğru davrandıklarını 'iddia ettikleri' incelikli ve tipik zımnî bir süreç içerdiğini düşünüyorum. Geçerlilik-iddialarında, rol-oluşturma çabalarıyla ilişkili olmalarına rağmen, samimi davranışlar hakkındaki normlardan, anlayışlar hakkında paylaşılan bilgi stoklarından ve araçlar-amaçlar arasında kurulan kültürel-olarak-üzerinde-birleşilen bağlantılardan yararlanılır.

Son sinyaller gönderme süreci iddia-oluşturmakla, ancak daha doğrudan bireylerin bir toplumsal düzen *duygusu* yaratmak için başvurdukları 'vesaire ilkesi', 'karşılıklı konuşma düzenleri', 'normal biçimler' ve diğer 'folk pratikler' gibi 'etno' metotlar stoklarıyla ilişkilidir (Cicourel, 1973; Heritage, 1984). Dolayısıyla, 'sinyaller gönderme', her zaman, bireylerin diğerlerini ortak bir olgusal dünyayı paylaştıklarına ikna etmek için farklı folk metotlar veya prosedürlere zımnen başvurdukları bir 'açıklama' süreci içerir. Garfinkel'in 'ihlâl deneyleri' (1963; 1984) kadar 'karşılıklı konuşma analizleri' de[19] bu tür prosedürlerin etkileşimin düzgün bir biçimde ilerlemesi bakımından merkezî önemini göstermiştir; bu etno-metotlar kullanılmadığında veya anlaşılmadığında ya da onaylanmadığında etkileşim problemli hâle gelir. Bu yüzden, bireylerin diğerlerine gönderdikleri sinyallerin çoğu mevcut durumda neyin gerçek ve olgusal olduğunu açıklama çabası içerir.

Bu dört sinyaller gönderme süreci (sahne-oluşturma [sahneleme], rol-oluşturma, iddia-oluşturma ve açıklama süreci), birlikte, diğerlerinden gelen sinyalleri karşılıklı yorumlama süreçleridir. Ayrıca, insanlar kendi sinyallerini de bir ölçüde yorumlarlar ve bu yüzden etkileşim kişinin hem kendisinin hem de diğerlerinin hareketlerini 'refleksif gözetim'ini içerir.

Açıklama yapma ve 'açıklama-isteme' yan yana gider; kişi burada diğerlerinden gelen sinyaller kadar kendi sinyallerini de, özellikle "yorumlayıcı anlayışlar stokları"na ait sinyalleri etkileşim ortamının arka-plân özellikleri hakkında zımnî bir kabuller seti geliştirmek için kullanır. Yani, aktörler belirli sinyaller kategorilerini (başka deyişle, folk metotları) diğerlerinin yaptıkları şeylerde ortaya çıkan 'boşlukları doldurmak' ve 'anlamak' kadar kendilerinin ve diğerlerinin ortak bir 'toplumsal evren'i paylaştıkları duygusunu, muhtemelen bir ölçüde yanılsamasını yaratmak için kullanırlar.

Alana bir başka terimi katmak niyetinde olmasam da, bu tür 'etno-metodolojikleştirme' Habermas'ın vurguladığı iddia-oluşturmanın öteki yüzü olan 'iddiaları-kabul'le ilişkilidir. Yani, diğerlerinin (ve kişinin) samimiyet, doğruluk ve araç-amaç etkililiği konusundaki geçerlilik-iddiaları nor-

19 Bir inceleme için, *bkz.* Heritage, 1984.

matif anlayışlar, araçlar-amaçlar formülleri ve 'sahicilik biçimi stokları' ışığında yorumlanır. Bu yorumlar iddiaların kabul edilmesine veya geçerlilik-iddialarından birine veya tümüne 'itirazlara' yol açabilir. Tümüne itiraz edildiğinde karşı-iddialar-oluşturma yönünde sinyaller gelecek ve bütün tarafları geçerlilik-iddiaları üzerinde uzlaşıncaya (veya bir iddialar seti basitçe diğerlerine zor kullanılarak ya da kontrol kaynakları sayesinde dayatılıncaya) kadar etkileşim iddia-oluşturma ve iddiaları-kabul süreçleri etrafında bir döngü oluşacaktır.

Üçüncü yorumlama süreci ilk kez Mead tarafından 'rol-alma' ve 'diğerinin rolünü-alma' ve Schütz tarafından 'perspektiflerin karşılıklılığı' biçiminde kavramlaştırılmıştır. Kişi diğerlerinin hareketlerini veya gönderdikleri sinyalleri kendini bir başkasının konumundan görmek veya perspektifiniyüklenmek için kullanır. Fakat bu tür bir rol-alma birkaç farklı biçimde gerçekleşir. Bunlardan biri 'rol anlayışları stokları'na diğerlerinin hangi rolü oynadıklarını belirleyebilmek için başvurulduğu rol-alma biçiminin tersidir. Bir başka, daha derin düzey insanların bir kişinin niçin belirli bir biçimde davrandığını anlamak için gerekli arka-plân özelliklerdeki boşlukları doldurmak [bilinmeyenleri anlayabilmek] amacıyla insanların farklı tipten durumlarda nasıl davrandıkları hakkındaki üzerinde-uzlaşılan anlayışlar stoklarına başvurmalarıdır. Bu iki rol-alma düzeyi, birlikte, bireylere diğerlerinin muhtemel davranış biçimleri ve yönelimleri hakkında bir perspektif sunabilir.

Bazen etkileşim Schütz'un ifadesiyle 'tipleştirme'ye veya 'ideal tipler' temelinde kavramlaştırmalara dayalı davranışlar içerir. Zira çoğu etkileşim diğerlerini kalıp-yargılara dayalı kategorilere yerleştirmeyi ve onlarla kişi-olmayanlar [tipler] veya ideal-tipler olarak etkileşim kurmayı içerir. Bu yüzden, bir durum diğerlerinin güdüleri, duyguları ve tutumlarının duyarlı ve tam-uygun yorumlarını gerektirmediğinde rol-alma 'tip-oluşturma'ya [tipleştirmeye] dönüşebilir. Tipleştirme sırasında rol-alma [kendisini başkasının yerine koyma], iddiayı-kabul ve açıklamayı-kabul gibi diğer yorumlayıcı süreçlere daha az başvurulur, zira bu yorumlar zaten aslında tipleştirmek için başvurulan kalıplaşmış roller ve kategoriler stokları içinde "öncedenprogramlanmıştır".

Özetle, böylece, etkileşimi –bireylerin edindikleri bilgi stoklarından yararlanarak gerçekleştirdikleri– eşanlı bir sinyaller gönderme ve yorumlama süreci olarak görüyorum. Farklı teorik yaklaşımlar bu temel sürecin farklı yönlerini vurgulamış, ancak hiçbiri tek başına etkileşimin bütün dinamiklerini yakalayamamıştır. Şekil 4'teki modelde bu farklı yaklaşımları yorumlama ve sinyaller gönderme süreçlerini karşılıklı ilişkili faktörler olarak gören daha bütüncül bir yaklaşım içinde bir araya getirmeye çalıştım. Analitik teori

içinde bu farklı yaklaşımların etkileşim süreçleri konusundaki katkılarının bir sentezini gerçekleştirmek için, modelin temel unsurlarını bazı 'etkileşim yasaları' içinde yeniden formüle edeceğim.

III Bireyler arasındaki etkileşim düzeyi karşılıklı ilişki içindeki (*a*) sinyaller gönderme ve (*b*) yorumlama düzeylerinin müşterek bir ürünüdür ve aralarında pozitif korelasyon vardır.

(a) Sinyaller gönderme düzeyi sahne-oluşturma, rol-oluşturma ve açıklama düzeylerinin müşterek bir ürünüdür ve aralarında pozitif korelasyon vardır.

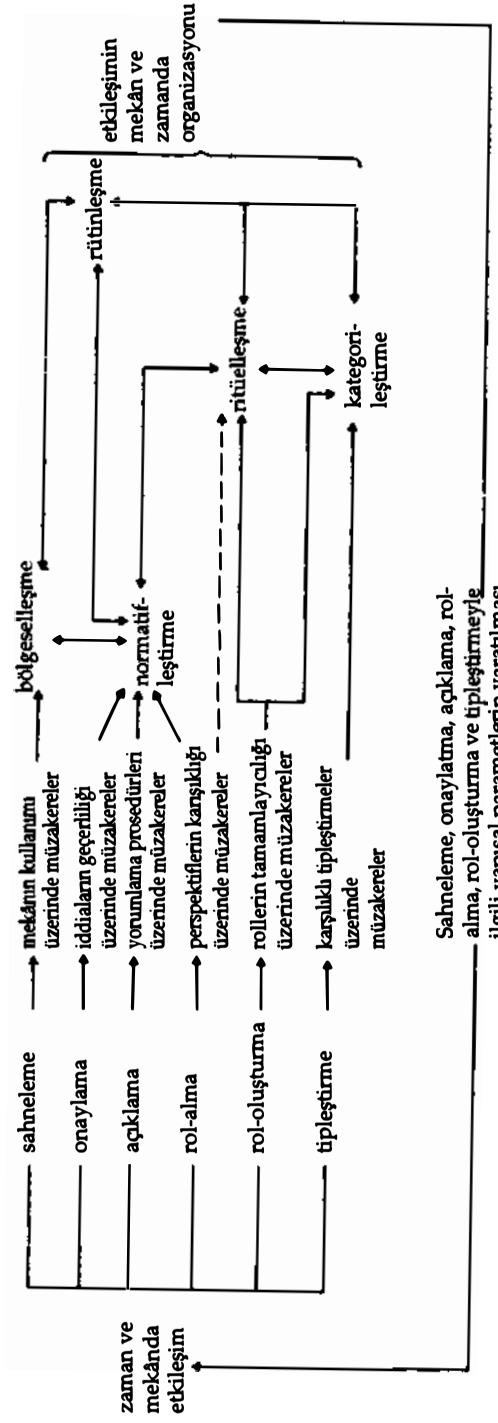
(b) Yorumlama düzeyi açıklamayı-kabul, iddiayı-kabul, rol-alma ve tipleştirme düzeylerinin müşterek bir ürünüdür ve aralarında pozitif korelasyon vardır.

IV Bir etkileşim durumunda bireyler arasındaki karşılıklı uyum ve işbirliği onların ortak bilgi stoklarını paylaşma ve bunları kendi sinyaller gönderme ve yorumlama davranışlarında kullanma düzeylerinin müşterek bir ürünüdür ve aralarında pozitif korelasyon vardır.

Yapılandırıcı süreçler

Çoğu etkileşim daha önceki etkileşimler sayesinde inşa edilen ve sürdürülen mevcut bir yapı içinde gerçekleşir. Bu tür yapılar en iyi biçimde 'kısıtlayıcı parametreler' olarak görülebilir (Blau, 1977), zira yapılar **(i)** bireylerin stok-leme etkinliklerini bunları belirli fiziksel mekânlar içinde konumlandırarak kısıtlar, **(ii)** sergilenebilecek onaylatma –yani, iddia ve itiraz-oluşturma– süreçlerinin türlerini sınırlar, **(iii)** insanların [müşterek] bir gerçeklik duygusu yaratmalarını mümkün kılan "açıklayıcı etkinliklerin bağlamsal temeli"ni sağlar, **(iv)** mümkün olabilecek rol-oluşturma türlerini dikte eder, **(v)** ilgili rol-almanın doğasına ilişkin ipuçları sunar ve **(vi)** insanları ve etkinliklerini belirli karşılıklı tipleştirmeleri teşvik edecek (veya caydıracak) biçimlerde düzenler.

Ancak, bireyler farklı güdüsel profiller sergiledikleri ve mevcut yapılar sadece sahneleme, onaylatma, açıklama, rol-alma ve tipleştirmenin parametrelerini sağladıkları için, her zaman bir ölçüde durumların yeniden yapılanması potansiyeli vardır. Fakat, bu tür yeniden yapılanmayla ilişkili süreçler ile mevcut yapının sürdürülmesiyle ilişkili süreçler aynıdır ve bu yüzden, aynı modeller ve önermeleri hem yapılanmayı hem de yeniden yapılanmayı anlamak için kullanabiliriz. Şekil 5'te bu süreçlerin dinamiklerine ilişkin görüşlerim sunulmaktadır.

Şekil 5: Yapılanma süreci

Açıklamalarıma 'yapı'nın ne olduğunu ana hatlarıyla ortaya koyarak başlayacağım. İlk olarak, yapı bir şey değil, bir süreçtir. Hâlihazır yaygın terimleri kullanırsak, yapı etkileşim sırasında bireyler tarafından 'üretilir' ve 'yeniden-üretilir'. İkinci olarak, yapı etkileşimlerin zaman ve mekân içinde belirli bir düzen kazanmasını ifade eder (Collins, 1975; Giddens, 1981, 1984). Yapının zamansal boyutu belirli bir bireyler bütünüyle ilişkili etkileşimleri düzenleyen süreci ifade edebilir, ancak daha önemlisi, yapı her biri mevcut paradigmalar farklı davranış evrelerinden geçerek değişirken onları yeniden-üreten *birbirini izleyen* bireyler *kuşaklarının* etkileşimlerinin organizasyonudur. Üçüncü olarak, yapının yeniden-üretimi, Şekil 5'in sağ kesiminde vurgulandığı gibi, bireylerin etkileşim sırasında müşterek etkinliklerini 'bölgeselleştirme', 'rutinleştirme', 'normalleştirme', 'ritüelleştirme' ve 'kategorize etme' ['tipleştirme'] kapasiteleri tarafından belirlenir. Bu yüzden, yapı hem sahneleme, onaylatma, açıklama, rol-alma, rol-oluşturma ve tipleştirme etkinlikleri sürecidir hem de bu süreçlerin ürünüdür. Bu etkileşim süreçleri bireylerin kendi eylemlerini bölgeselleştirmeleri, rutinleştirmeleri, normalleştirmeleri, ritüelleştirmeleri ve kategorize etmelerini mümkün kılan yapıyı üretir (ve yeniden üretir). Artık Şekil 5'in sağ kesimindeki bu beş süreci ayrıntılı olarak ele alabiliriz.

Bireyler davranışlarını sahnelerken (*bkz.* Şekil 4) mekânın kullanımını müzakere ederler. Onlar bu müzakere sürecinde hangi alanı kimin işgal edeceği, kimin nereye ve hangi sıklıkta gideceği ve belirli mekânlara kimin girip çıkabileceği gibi sorunlar ve etkileşimle ilişkili demografik ve çevreyle bağlantılı sorunlar konusunda kararlar verirler. Aktörler bu tür konularda fikir birliği içinde olduklarında mekânsal dağılımlarının ve hareketliliklerinin kalıplaşması bakımından, etkileşimleri bölgeselleşir. Kuşkusuz, bölgeselleşme mekân üzerindeki müzakereler ilgili mekânlar sokaklar, koridorlar, binalar, odalar ve bürolar gibi bu müzakereleri kısıtlayan fiziksel donanımlar hâline geldiklerinde mümkün olur. Bununla beraber, aynı ölçüde önemli bir faktör, bu fiziksel donanımlar kadar bireylere 'iletilmek istenen' kişiler-arası sinyallerdir. Yani, bölgeselleşme hangi mekânı kimin işgal edebileceği, 'arzulanabilir' mekânlarda kimlerin yer alabileceği ve hangi mekânlara kimlerin girip çıkabileceği konusunda kurallar, mutabakatlar ve anlayışlar içerir (bu yüzden şekil 5'te 'normalleştirme'den 'bölgeselleşme'ye ok işareti yer almaktadır). Normalleştirmeyle ilişkili ancak bağımsız bir başka önemli faktör rutinleşmedir. 'Etkinliklerin bölgeselleşmesi' büyük ölçüde müşterek eylemler bireylerin belirli şeylere benzer biçimde yaklaşmalarını (örneğin, benzer biçimde hareket etmelerini, benzer hareketler sergilemeleri, konuşmalarını ve ayrıca, aynı mekânlarda yer almalarını) sağlayacak ölçüde rutinleştiğinde mümkün olur.

Tersi yönde, hem rutinleşme hem de normalleştirme bölgeselleşmeyle mümkün olur. Dolayısıyla, bu süreçler arasında karşılıklı geri-beslemeler vardır. Rutinler mekânın yeniden düzenlenmesini mümkün kılar, ancak belirli bir düzen kazandıklarında onları sürdürmek kolaylaşır (kuşkusuz, mekânsal düzen bozulduğunda rutinler de bozulur). Normlar ilişkilerin mekânda dağılımını yorumlamayı mümkün kılarken, aynı zamanda mekân içinde farklı noktalarda yer alan bireylerin müşterek etkinliklerini yönlendirirler; bununla beraber etkileşimler bölgeselleştiklerinde normatif sistemin devamlılığını pekiştirirler (tersine, mekânsal düzen bozulduğunda normatif yapı da bozulacaktır).

Şekil 5'te açıkça görülebileceği gibi, normların yaratılması veya benim terminolojimle 'normalleştirme' yapılanma süreci açısından merkezî öneme sahiptir. Ne yazık ki, sosyal teoride 'norm' kavramı esasen işlevselcilikle ilişkisi nedeniyle fazla benimsenmemiştir. Bu kavramı, sadece "her statü konumuyla ilişkili normlar vardır" veya "roller normatif beklentilerin yerine getirilmesidir" gibi basit kabullerin ötesine geçecek biçimlerde kullanılması koşuluyla alıkoymayı öneriyorum. Bu kabullerin ikisi de bazen doğru olmasına rağmen, bir kuraldan ziyade özel normatif etkileşim örnekleridir. Şekil 5'te vurgulandığı gibi, normları onaylatma, açıklama ve rol-alma etrafında gerçekleşen bir süreç olarak görüyorum. İnsanlar neyin uygun, sahi ve etkili (geçerli) olduğunu müzakere ederken ortak bir gerçeklik duygusu yaratmak (durumu açıklamak) için uygun yorumlama prosedürlerini veya 'etno' metotları müzakere ederler ve kendilerini diğerlerinin yerine koyar ve onların perspektiflerini-yüklenirken (rol-alırken) birbirleriyle nasıl etkileşim kurmaları ve davranışlarını nasıl ayarlamaları gerektiği konusunda zımnî ve geçici olarak bağlayıcı mutabakatlar geliştirirler. Böyle yapamadıklarında etkileşim çok daha zor olacaktır, zira onlar hangi davranışların uygun olduğunu sürekli olarak ve her zaman müzakere etmek zorunda kalacaklardır. Bölgeselleşme, rutinleşme ve ritüelleşmeyi bu zımnî mutabakatlar mümkün kılar (rutinleşme etkileşim içindeki insanlar arasındaki kalıplaşan belirli bir dizi harekete işaret eder). Bu tür normlar insanların bilgi stoklarının bir parçası hâline gelir ve uygun bağlamlarda kullanılır. Gerçekte, çoğu rol-alma, açıklama ve onaylatma [iddia, karşı-iddia] insanların belirli bir durumda bilgi stoklarından aldıkları normları yorumlama çabaları etrafında ilerler.

Yapılanma sürecinde rutinler de önemli bir rol oynar. Belirli aktörler grupları belirli yerler ve zamanlarda az veya çok benzer davranış dizileri içinde yer aldıklarında etkileşimin organizasyonu büyük ölçüde mümkün olur. Tersine, rutinler bölgeselleşme, normalleştirme, ritüelleşme ve kategorize etme gibi diğer yapılandırıcı süreçlerden etkilenir. Etkinlikler belirli mekânlarda düzenlilik kazandığında rutinlerin yerleşiklik kazanması kolaylaşır. Normlar

üzerinde mutabakat rutinlerin yaratılmasını kolaylaştırır. Ayrıca etkileşim insanların karşılaşmaları belirli bir dizi hareket biçiminde kalıplaştığında, rutinler fazla 'kişiler-arası çalışma'ya (yani, aktif ve bilinçli sinyaller gönderme ve yorumlamaya) gerek kalmadan sürdürülebilir. Ve aktörler birbirlerini tipler olarak etkin bir biçimde kategorize edebildiklerinde ve böylece sinyaller gönderme ve yorumlama için fazla çaba harcamadan etkileşim kurabildiklerinde rutinler daha kolay oluşturulabilir ve sürdürülebilir.

Yapılanmada kritik önemde bir başka unsur ritüellerdir. Zira aktörler kalıplaşmış konuşmalar ve hareketler içeren durumları başlatabildikleri, sürdürebildikleri ve yakın etkileşim içinde olabildikleri sürece etkileşim daha düzgün bir biçimde işleyebilir ve daha kolay düzenlenebilir. Ayrıca, hangi ritüellerin, nasıl ve ne zaman gerçekleştirilmesi gerektiği normlar tarafından belirlenir. Ancak ritüeller ayrıca rutinleşme ve kategorize etmenin ürünleridir. Bireyler birbirlerini basit kategorilere yerleştirebildiklerinde etkileşimleri, ilişkilerin öngörülebilir bir biçimde başlatılması ve sona erdirilmesi dâhil, başlama ve bitiş ritüelleri içinde tipik karşılıklı konuşmalar ve hareketler biçiminde ritüelleşecektir. Benzer şekilde, rutin etkinlikler ritüelleri pekiştirir, zira bireyler yerleşik rutinlerini sürdürmeye çalışırken aralarındaki etkileşimleri (kişiler-arası çalışmalarla) rutinlerine sızmalarını engelleyecek biçimde ritüelleştirmeye çalışırlar. Ancak muhtemelen daha önemlisi, ritüellerin bireylerin karşılıklı rollerini müzakere etmek için rol-oluşturmalarıyla ilişkili bir süreç olmasıdır ve onlar tamamlayıcı rollerini müzakere edebildiklerinde etkileşimlerini büyük ölçüde ritüelleştirebileceklerdir. Bu ritüelleştirme özellikle karşılıklı roller güç koşulları bakımından eşitsiz olduğu durumlarda muhtemeldir (Collins, 1975).

Son temel yapılandırıcı süreç insanların birbirlerini ve karşılıklı ilişkilerini nasıl tipleştirmeleri gerektiği konusundaki müzakereleri sırasında ortaya çıkar. Bireylerin birbirlerini ve ilişkilerini kategorize etme süreci, başarılı rol-oluşturma ve rutinleşmenin yanı sıra kadar ilişkinin ritüelleşmesiyle de kolaylaşır. Kategorize etme bireylerin birbirlerini tipleştirmek ve dikkatli ve tam-uygun sinyaller göndermek için zaman ayırmaktan ve enerji harcamaktan kaçınmalarını kolaylaştırır. Böylece, onların etkileşimleri zamanda (tekrarlanan karşılaşmalarla) ve mekânsal olarak (kimin nerede bulunması gerektiğini yeniden müzakere etmeye gerek kalmadan) düzgün bir biçimde işleyebilir.

Bu beş sürecin ince ayrıntılarını burada araştırmam mümkün olmasa da, Şekil 5'teki oklar daha ayrıntılı bir analize nasıl yaklaşmam gerektiğini göstermektedir (Turner: 1988). İnsanlar ilişkilerinde birbirlerine karşılıklı sinyaller gönderir ve bu sinyalleri yorumlarken, sırasıyla mekân, geçerlilik-iddiaları, yorumlama süreçleri, perspektiflerin karşılıklılığı, karşılıklı roller ve karşılıklı

tipleştirmeler konusunda müzakereler içeren sahneleme, onaylatma, açıklama, rol-alma, rol-oluşturma ve tipleştirmeler etkinlikleri içinde yer alırlar. Bu süreçlerin kaynağında etkileşimin zaman ve mekânda organize olmasını sağlayan bölgeselleşme, rutinleşme, normalleştirme, ritüelleşme ve kategorize etme süreçleri bulunur. Ayrıca, bu yapılandırıcı süreçler sahneleme, onaylatma, açıklama, rol-alma, rol-oluşturma ve tipleştirme süreçlerini kısıtlayan ve kuşatan yapısal parametreler olarak hizmet eder. Bu, genel düzeyde, yapılanma süreci konusundaki, analitik teoride mikro-etkileşimci yorumlar üzerine çalışmaların çoğunu dâhil ettiğim görüşümdür. İncelememi bazı 'yapılandırıcı yasalar'ı ortaya koyarak tamamlayacağım.

V. Etkileşimin yapılanma düzeyi ile (a) bölgeselleşme, (b) rutinleşme, (c) normatifleşme, (d) ritüelleşme ve (e) kategorize edilme düzeyi arasında pozitif korelasyon vardır ve bu süreçlerin toplam ürünüdür.

(a) Etkileşimin *bölgeselleşme* düzeyi ile bireylerin mekânın kullanımını başarıyla müzakere edebilme ve rutinleştirebilme kadar müşterek etkinliklerini normatifleştirebilme düzeyleri arasında da pozitif korelasyon vardır ve bunların toplam ürünüdür.

(b) Etkileşimin *rutinleşme* düzeyi ile bireylerin müşterek eylemlerini normatifleştirebilme, bölgeselleştirebilme, ritüelleştirebilme ve kategorize edebilme düzeyleri arasında pozitif korelasyon vardır ve bunların toplam ürünüdür.

(c) Etkileşimin *normatifleşme* düzeyi ile bireylerin geçerlilik-iddiaları, yorumlama süreçleri ve perspektiflerin karşılıklılığını başarılı bir biçimde müzakere edebilme ve müşterek eylemlerini normatifleştirebilme, rutinleştirebilme ve ritüelleştirebilme düzeyleri arasında pozitif korelasyon vardır ve bunların toplam ürünüdür.

(d) Etkileşimin *ritüelleşme* düzeyi ile bireylerin perspektiflerin karşılıklılığının yanı sıra rollerin tamamlayıcılığını başarıyla müzakere edebilme ve müşterek eylemlerini normatifleştirebilme, rutinleştirebilme ve kategorize edebilme düzeyleri arasında pozitif korelasyon vardır ve bunların toplam ürünüdür.

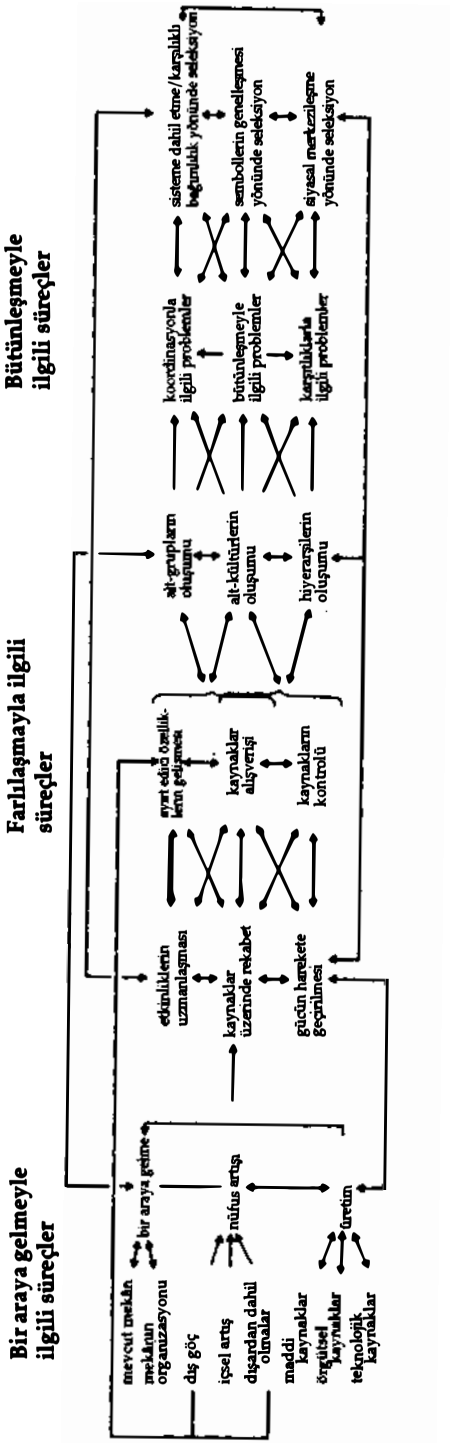
(e) Etkileşimin *kategorize edilme* düzeyi ile bireylerin karşılıklı tipleştirmelerinin yanı sıra rollerin tamamlayıcılığını başarıyla müzakere edebilme, müşterek eylemlerini hem ritüelleştirebilme ve rutinleştirebilme düzeyleri arasında pozitif korelasyon vardır ve bunların toplam ürünüdür.

Analitik teorideki mikro-dinamikler üzerine teorik çalışmalara ilişkin incelememi burada tamamlıyorum. Açıkçası, analitik teorisyen olarak sınıflandırılmaya itiraz edebilecek bilim adamlarının fikirlerinden yararlandım, fakat analitik teorinin mikro-süreçler problemini ele alma düzeyi temelinde bu teorinin ana çizgisini Şekil 3, 4 ve 5'teki ve önerme I-4'teki gibi aktardım. Bazı önemli istisnalar (örneğin Collins, 1975; 1986; Giddens, 1984; Turner, 1980) dışında, analitik teorileştirmede etkileşim 'verili' olarak, 'tesadüfî süreçler' olarak (örneğin, Mayhew and Leringen, 1976) veya bir 'oran' olarak (Blau, 1977) alınarak, makro-dinamiklere odaklanılmıştır. Artık bu daha makro yaklaşıma geçebiliriz.

Makro dinamikler

Sosyolojik teoride 'makro-gerçekliği' neyin oluşturduğu konusunda açık bir fikir birliği yoktur. Bazı makro sosyologlara göre bu alan bireyler arasındaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkan süreçlerden bağımsız 'yapısal özellikler'in analizidir (örneğin Blau, 1977; Mayhew, 1981). Diğerlerine göre, makro-sosyoloji mikro-birimlerin büyük ölçekli örgütsel ve genel toplumsal süreçler oluşturacak tarzda farklı bir araya geliş biçimlerinin analizidir (örneğin Collins, 1975; 1986). Bu yaklaşımı eleştirenler bütün makro-analizleri bir şeyleştirme veya aksiyomatikleştirme olarak görürler (Knorr-Cetina and Cicourel, 1981). Ancak bu türden eleştirilere ve toplumsal yapının mikro temeli konusunda görünür kavramsal karışıklığa rağmen, toplumsal hayatın basit bir gerçekliğini yadsımak zordur: nüfus artar ve daha büyük miktarlarda nüfus bir araya gelir ve geniş coğrafî bölgelere ve oldukça uzun zaman dilimlerine yayılarak kompleks toplumsal formlar yaratır. Çoğu kişinin yaptığı gibi, bu kompleks toplumsal formların sadece bireylerin kurucu eylemleri ve etkileşimleri çerçevesinde analiz edilebileceğini iddia etmek yanıltıcıdır. Bu tür indirgemeci yaklaşımlar bir kavram anarşisi yaratırlar, zira bu şekilde bakıldığında "ağaçlardan orman" ve hatta dallarından ağaçlar görmek imkânsızlaşır.

Kuşkusuz, makro-süreçler bireyler arasındaki [yüz yüze] etkileşimleri içermesine rağmen, analizlerde çoğu kez paranteze alınır. Zira, etkileşimin çoğu özelliği araştırılırken analitik amaçla genellikle insan anatomisinin solunum ve dolaşım fizyolojisinin dikkate alınması gibi, farklı amaçlarla bireyler, bireysel edimler ve bireysel etkileşimlerin dikkate alınması mantıklıdır. Doğal olarak, sadece insanların eylemlerini [müştereken] bölgeselleştirir, rutinleştirir, normalleştirir, ritüelleştirir ve kategorize ederken ne yaptıklarını bilmek (Şekil 5) makro-analiz için kullanışlı bir tamamlayıcı olabilir, fakat bu tür bir araştırma ilgi konusunu çok sayıda aktörün bir araya gelme, farklılaşma ve bütünleşme süreçlerinin oluşturduğu saf makro analizin yerine geçirilemez. Benim ve çoğu analitik teorisyenin görüşü budur (Turner, 1983).

Şekil 6: Bir araya gelme, farklılaşma ve bütünleşmeyle ilgili süreçler

Şekil 6'da toplumsal düzenin en temel makro-dinamikleri hakkındaki görüşümü ana hatlarıyla ortaya koydum. Bu dinamikleri, Şekil 2'de yaptığım gibi, üç temel kurucu süreç altında gruplandırdım: **(i)** *bir araya gelme* veya bireylerin ve üretken kapasitelerinin mekânsal olarak yayılması, **(ii)** *farklılaşma* veya bir arada bulunan bir nüfusun üyeleri arasındaki farklı alt-birimlerin ve kültürel sembollerin miktarı ve **(iii)** *bütünleşme* veya bir arada bulunan bir nüfusun alt-birimleri arasındaki ilişkilerin koordinasyon düzeyi. Bununla beraber, mikro-süreçler üzerine analizimden farklı olarak, bunları üç ayrı model içinde ele almadım. Daha ziyade, parçalara ayrıldığında daha ayrıntılı olarak ifade edilebilecek birleşik bir model oluşturdum. Böyle bir analizi yakın gelecekte yayınlamayı plânlıyorum (Turner: 1990), ancak mevcut amaçlarım açısından modeli en basit biçimiyle sundum.

Bir araya gelmeyle ilişkili süreçler

Erken dönem sosyolog teorisyenler, özellikle Herbert Spencer (1905) ve Émile Durkheim (1935) bu dinamikleri çok iyi anlamışlardı. Onlara göre, nüfus artışı, belirli bir mekânda bir araya gelme ve üretim tarzları karşılıklı ilişkili faktörlerdir. Onların analizleri esasen topluma odaklanmasına rağmen, bu süreçler arasındaki ilişkiler diğer tüm analiz birimleri için de önemlidir. Karşılıklı bağlantı örüntüsü Şekil 6'daki okların yönüyle gösterilmiştir: nüfus büyüklüğü/artışı ve üretim birbirini karşılıklı olarak pekiştirir, her biri diğerini geri-besler ve özellikle maddî, örgütsel ve teknolojik kaynaklar yüksek düzeyde olduğunda diğerinin değerini artırır; bir araya gelme miktarı nüfus büyüklüğü/artışıyla ve üretim düzeyiyle ilişkilidir ve bu güçler arasında geri-beslemeler olduğunda bile, bunlar ikincil önemdedir ve bu yüzden modelin basitleştirilmiş biçiminde göstermedim. Karşılıklı bağlantılarla ilişkili bu spesifik süreçleri modelde daha ayrıntılı olarak vermek mümkün olsa da, burada yapmayı düşünmüyorum.

Ayrıca, bu süreçten her biri Şekil 6'nın en solunda sıralanan diğer güçlerle ilişki içindedir. Bir araya gelme miktarı mevcut mekânla ve bu mekânın hâlihazır organizasyonuyla (ayrıca, Şekil 6'nın tepesindeki okla gösterildiği gibi, alt-grupların toplumsal organizasyon biçimlerinin mevcut örüntüleriyle) ilişkilidir. Nüfus büyüklüğü/artışı bir nüfus içindeki net göç oranıyla, yerli nüfusun artış (yeniden-üretim) oranıyla ve dışardan dâhil olmalarla (örneğin, birleşmeler, zaferler, ittifaklar sonucunda katılanlarla) bağlantılıdır. Üretim düzeyi özellikle maddî, örgütsel, teknolojik ve siyasal kaynakların düzeyiyle karşılıklı ilişkilidir (Şekil 6'nın en altındaki geri-besleme oklarına bakınız). Bu süreçleri basitçe aşağıdaki gibi "bir araya gelme yasaları" biçiminde sunacağım.

VI. Bir nüfusun bir araya gelme düzeyi (*a*) nüfusun büyüklüğü ve artış oranı (*b*) ekolojik [mekânsal] yoğunlaşma düzeyi ve (c) üretim düzeyinin çoğaltıcı etkisinin bir ürünüdür (aşağıda açık bir totolojiye düşmekten kaçınmaya çalıştım).

(a) Bir nüfusun büyüklüğü ve artış oranı ile dış göç, içsel artış, dışardan dâhil olmalar ve üretim düzeyi arasında artan ve pozitif bir korelasyon vardır.

(b) Bir nüfusun bir araya gelme (toplanma) düzeyi ile büyüklüğü ve artış oranı, mekânı organize etme kapasitesi ve içerdiği alt-grupların miktarı ve çeşitliliği arasında artan ve pozitif, mevcut mekânın miktarı arasında negatif korelasyon vardır.

(c) Bir nüfusun üretim düzeyi ile nüfus büyüklüğü ve artış oranı, maddî, örgütsel ve teknolojik kaynaklarının düzeyi ve gücü harekete geçirebilme kapasitesi arasında artan ve pozitif bir korelasyon vardır.

Farklılaşma süreci

Bir araya gelme düzeyindeki, nüfus büyüklüğü veya oranındaki ve üretimdeki artışlar toplumsal birimler arasında kaynaklar için rekabet düzeyini artırır. Bu rekabet, Spencer ve Durkheim'ın vurguladığı gibi, bir nüfus içindeki bireyler ve alt-gruplar arasında farklılaşmaları harekete geçirir. Bu farklılaşma karşılıklı olarak birbirlerini pekiştiren iki döngünün sonucudur: bu döngülerden biri rekabet, uzmanlaşma, alışveriş ve 'ayırt edici özelliklerin gelişmesi' veya 'özel niteliklerin gelişmesi' olarak kavramlaştırdığım şey etrafında ilerlerken, ikincisi rekabet, alışveriş, güç ve kaynakların kontrolü etrafında ilerler. Ayrıca, bu iki döngü karşılıklı ilişkili üç farklılaşma biçimi üretir: **(i)** alt-gruplar veya heterojenlik, **(ii)** alt kültürler veya sembolik çeşitlilik ve **(iii)** hiyerarşiler veya eşitsizlikler (Blau, 1977). Fakat bu temel farklılaşma biçimlerini analiz etmeden önce onları üreten karşılıklı pekiştirici döngülere değineceğim.

Rekabet ve alışveriş arasında karşılıklı ilişki vardır. Rekabet, zamanla, farklılaşmış aktörler arasında alışveriş ilişkileri üretir veya tersine, alışveriş ilişkileri, en azından başlangıçta, rekabet düzeyini artırır (Blau, 1966). Hem alışveriş hem rekabet etkinliklerin uzmanlaşmasına yol açar (Durkheim, 1935; Spencer, 1905), zira hem bazıları diğerlerini 'rekabet dışı bırakabilir' ve farklı etkinliklere yönelmeye zorlayabilir, hem de alışveriş ilişkileri aktörleri diğer farklı kaynakları sağlayabilmek için uzmanlaşmaya zorlar (Emerson, 1972). Rekabet, alışveriş ve uzmanlaşma, hepsi aktörler arasında ayırt edici özellikler –farklı kaynak düzeyleri, etkinlikler, semboller ve diğer parametreleri– üretir (Blau, 1977). Ayrıca, bir araya gelmeyle ilişkili iç ve dış göçle bağlantılı

süreçler de aktörleri ayırt edici özelliklere sahip kılacak biçimlerde işleyebilir, zira bir nüfusun yeni üyeleri farklı sistemlerden gelebilir (Şekil 6'nın tepesindeki oka bakınız). Ayrıca, bu ayırt edici özelikler farklı kaynakların alışverişini, rekabet ve uzmanlaşmayı teşvik eder.

Bu döngü rekabet, alışveriş, güç kullanımı ve kaynakların kontrolü gibi birbirlerini karşılıklı olarak pekiştiren etkiler sonucunda yerleşir ve yoğunlaşır (Blau, 1966); bu hareketlilik en azından bir süre için rekabet ve alışverişi artırır. Bazı aktörler bu pozitif geri-besleyici sistem sayesinde kaynakları –örneğin, sembolik, maddî, örgütsel kaynakları– kontrol altına almak için güç kullanabilirler ve bu da onların gücünü, alışveriş kapasitelerini ve rekabet yeteneklerini artırır. Ve, Şekil 6'nın en altındaki okla gösterildiği gibi, mevcut siyasal merkezileşme örüntüleri hem gücün harekete geçirilmesini hem de kaynakların kontrolünü artıracak biçimde işler. Ayrıca, bu gücü harekete geçirebilme ve kaynakları kontrol süreçleri, bir noktaya kadar rekabeti hızlandırdıkları ve alışveriş ilişkilerini teşvik ettikleri için, uzmanlaşma düzeyini artırır ve ayırt edici özelliklerin gelişmesini sağlarlar.

Bu iki döngü içindeki karşılıklı nedensel etkilerin çoğu ya eğriseldir ya da kademeli s-fonksiyonu türündendir. Yani, faktörlerin karşılıklı değerleri belirli bir noktaya kadar artar ve bir süre sonra durur veya azalmaya başlar. Bu ilişki kalıbının bir kısmı söz konusu döngülerde içkin kendini-dönüştürücü süreçlerden kaynaklanır. Örneğin, alışveriş rekabeti artırır, ancak güç harekete geçirildiğinde ve karşılıklı kontrol kaynakları oluşturulduğunda alışverişin kurumsallaşma ihtimali artar (Blau, 1966) ve zamanla bir denge kazanır (Emerson, 1972) ve böylece rekabet azalır. Bir başka örnek alırsak, rekabet gücün harekete geçirilmesini ve sonuçta kaynakların kontrolünü artırır, ancak bu artış bir kez gerçekleştiğinde güç ve kontrol en azından bir süre için rekabeti bastırmak amacıyla kullanılır. Bu örnekler Şekil 6'da ana hatlarıyla ortaya konulan, ayrıca tam-uygun bir analiz içinde modelleştirilebilen birçok alt süreç bulunduğunu gösterse de, buradaki amaçlarım açısından sadece daha spesifik süreçlere odaklanacağım.

Bu iki döngü sonucunda üç temel farklılaşma biçimi ortaya çıkar: **(i)** iç dayanışması yüksek ve ağ yapısı diğer alt-gruplara göre daha yoğun alt-gruplar oluşur, **(ii)** bilgi stokları ve sembolleri birbirlerinden farklı olan ve ayırt edici özelliklere sahip alt-gruplar oluşur ve bu ayırt edici özellikler özel alt-kültürlerin oluşmasının hem nedeni hem de sonucudur ve **(iii)** farklı aktörlerin karşılıklı maddî, siyasal ve kültürel kaynaklara sahip olma düzeyleri ve kaynakların dağılımları bunların 'yukardan empoze edilme' (Dahrendorf, 1958; 1959), 'birbirleriyle bağlantılı olma' (Lenski, 1966) veya 'pekiştirilme' (Blau, 1977) düzeylerine göre değişebilen hiyerarşilerin oluşmasına yol açar. Bu yüzden, bir nüfusun farklılaşma düzeyi alt-gruplar, alt-kültürler ve hiye-

rarşilerin miktarı tarafından belirlenir ve farklılaşma arttıkça nüfus içinde koordinasyon veya bütünleşmeyle ilgili problemler artar. Yine de, bu üçüncü makro-sürece geçmeden önce söz konusu tartışmayı bazı 'farklılaşma yasaları' içinde yeniden formüle edebiliriz.

VII. Bir nüfus içindeki farklılaşma düzeyi ile onun içindeki açık (*a*) alt-gruplar, (*b*) alt-kültürler ve hiyerarşiler arasında artan ve pozitif korelasyon vardır (aşağıda açık bir totolojiden kaçınmaya çalıştım).

(a) Bir nüfus içindeki alt-grupların miktarı üyelerin alışveriş, rekabet, uzmanlaşma ve ayırt edici özellikler kazanma düzeylerinin eğrisel ve artan bir ürünüdür, ancak onunla alt-kültürlerin miktarı ve dışardan dâhil olmalar arasında pozitif bir korelasyon vardır.

(b) Bir nüfus içindeki alt-kültürlerin miktarı rekabet, alışveriş, uzmanlaşma, ayırt edici özellikleri gelişmesi, gücün harekete geçirilmesi ve kaynakların kontrol düzeyinin artan ve *s*-pozitif bir ürünüdür, ancak onunla alt-grupların ve hiyerarşilerin oluşumu arasında pozitif korelasyon vardır.

(c) Bir nüfus içindeki hiyerarşilerin miktarı ile gücün harekete geçirilmesi ve kaynakların kontrolü arasında negatif bir korelasyon ve rekabet, alışveriş ve alt-kültürlerin oluşumu arasında pozitif bir korelasyon vardır (aynı hiyerarşilerin yerleşikleşme düzeyi ile gücün harekete geçirilmesi ve kaynakların kontrolü arasında pozitif, rekabet ve alışverişle negatif korelasyon vardır).

Bütünleştirici süreçler

'Bütünleşme' kesinlikle muğlâk bir terimdir, değerleyici olarak (bütünleşme 'iyi' ve çözülme 'kötü'dür biçiminde) değilse de, yine de bazı karşılıklı ilişkili süreçleri ifade etmek için kullanışlıdır. Bana göre, bütünleşme üç ayrı boyuta bağlı olarak farklı[illegible]r sergileyen bir kavramdır: toplumsal birimler arasındaki **(i)** koordinasyon derecesi, **(ii)** sembolik birlik düzeyi ve **(iii)** karşıtlık ve çatışma düzeyi.

Bu koşullarda merkezî önemde şu teorik soru ortaya çıkar: koordinasyonu, sembolik birliği ve karşıtlık/çatışmayı hangi koşullar artırır veya geciktirir? Genel terimler içinde, *aslında* alt-gruplar, alt-kültürler ve hiyerarşilerin mevcudiyeti, sırasıyla, yapısal koordinasyon, sembolik birlik ve çatışma içeren karşıtlıklarla ilişkili problemleri artırır. Bu yüzden, farklılaşma süreciyle bağlantı içinde, oldukça farklı düzeylerde farklılaşmış birimler arasında bütünleşme problemleri vardır. Bu tür problemler onların çözümlerine yönelik 'selektif

baskılar'ı harekete geçirir, ancak bir toplumun, organizasyonun, topluluğun veya diğer makro-birimlerin tarihi bu tür baskıların zorunlu olarak bütünleştirici süreçlerle ilişkili seleksiyonlara yol açmadığını göstermektedir. Gerçekte, *bütün* organizasyon örüntüleri uzun vadede çözülmeye uğrar. Yine de, en makro-analitik teoride vurgu, farklı derecelerde, yapısal ve kültürel formlardaki yapısal koordinasyon, sembolik birlik ve çatışma içeren karşıtlıklarla ilişkili problemleri çözüme kavuşturmaya yönelik selektif değişimlere yapılır.

Şekil 6'nın sağ tarafında bütünleşmeyle ilgili kritik önemde süreçleri ana hatlarıyla belirttim. Alt-grupların oluşumu ve alt-kültürler koordinasyonla ilgili problemler yaratır ve bu da ayrıca sisteme kazandırmayla (alt-birimlerin daha kapsamlı birimlere dâhil olmalarıyla)[20] ilgili ve yapısal karşılıklı bağımlılık (örtüşen üyelikler kadar işlevsel bağımlılıklar) yönünde baskılar yaratır. Alt-grupların ve alt-kültürlerin oluşumu ayrıca, Durkheim'ın (1935) vurguladığı gibi, bir nüfusun birliğiyle bağlantılı, 'ortak bilinç' ve 'kollektif bilinç' veya daha genelde ortak semboller (örneğin dil, değerler, inançlar, normlar, bilgi stokları) konusunda problemler ortaya çıkarır. Hiyerarşilerin yaratılması bu problemleri yoğunlaştırır. Tersi yönden bakılırsa, bütünleşmeyle ilgili bu problemler ayrıca yapılar üzerinde hiyerarşiler ve alt-gruplarla ilişkili koordinasyon ve karşıtlık problemlerini çözüme kavuşturmaya yönelik selektif baskıları artırabilir.

Sembolik bütünlükle ilişkili bu problemlerin net etkisi, sembollerin genelleşmesi veya alt-gruplar, alt-kültürler ve hiyerarşilerin sembolik çeşitliliğine katkıda bulunabilecek soyut ve oldukça üst düzeylerde genelleşmiş semboller sistemlerinin (değerler, inançlar, dilsel kodlar, bilgi stoklarının) geliştirilmesi yönünde selektif baskıları ortaya çıkarmasıdır. Durkheim bu süreci "kollektif bilincin zayıflaması' olarak adlandırır ve oldukça soyut kültürel kodların anomik sonuçlarıyla ilgili kaygıları vardır, hâlbuki Parsons (1966) bu süreci 'değerlerin genelleşmesi' olarak kavramlaştırır ve daha fazla toplumsal farklılaşmayı mümkün kılacak bütünleştirici bir süreç olarak görür. İkisi de bu anlamda haklıdır: genel kültürel kodlar sınıflar, alt-kültürler veya alt-grupların daha özel kültürel kodlarıyla uyuşmadığında, onlardan kaynaklanmadıklarında veya ilişkili olmadıklarında bütünleşmeyle ilgili problemler artar, aksine uyumlu olduklarında ve onlardan kaynaklandıklarında alt-gruplar, sınıflar ve alt-kültürlerin bütünleşmesi kolaylaşır. Bu yüzden, Şekil 6'daki karşılıklı okların gösterdiği gibi, 'sembollerin genelleşmesi' iki yönlü bir değişken olabilir: hem farklılaşmış sistemlerin bütünleşmeleri açısından temel önemdedir, hem de çoğu kez bu konuda yetersizdir ve bazen sadece birlikle ilgili değil, koordinasyon ve karşıtlıkla ilgili problemleri de ciddi olarak artırır.

---

20 Daha ayrıntılı bir analiz için, *bkz.* Wallace (1983).

Toplumsal birimler arasındaki hiyerarşiler özellikle pekiştiğinde, birbirleriyle bağlantılı hâle geldiklerinde veya yukardan dayatıldıklarında, bütün çatışma teorilerinde vurgulandığı gibi, sisteme karşıtlıkla ilgili problemler ortaya çıkar.[21] Bu tür karşıtlıklar 'genelleşmiş semboller' çok az olduğunda yoğunlaşabilir, ancak hiyerarşiler ayrıca iki şekilde siyasal merkezileşme yönünde baskılar yaratırlar. İlk olarak, mevcut elitler karşıtlıkları kontrol altına almak için siyasal olarak merkezileşirler ve ikinci olarak, başarısız olduklarında veya çatışmalarda kaybettiklerinde, yeni elitler konumlarını pekiştirmek ve eski hiyerarşinin kalıntılarını bastırmak için gücü merkezileştireceklerdir. Onlar bu çabalarını meşrulaştırmak için tipik olarak genel sembollere (yani, ideolojiler, değerler, inançlara) başvuracaklar ve başarılı olduklarında otoritelerini meşrulaştırarak gücü daha kolay merkezileştireceklerdir. Ancak Şekil 6'nın altındaki uzun geri-besleme okunun gösterdiği gibi, bu süreçler karşıtlık üreten güçleri harekete geçirecektir. Ve Şeklin en sağında gösterildiği gibi, merkezî güç hem bir süre için muhalefeti bastırmaya çalışır, hem de onların sisteme dâhil edilmesi ve karşılıklı bağımlılıkları temel önemdedir, zira bu girişimlerin güç ve/veya otorite temelinde düzenlenmesi ve kontrolü gerekir (Rueschemeyer, 1977). Gerçekte, sisteme dâhil etme ve karşılıklı bağımlılık kadar sembollerin genelleşmesi de siyasal merkezileşmeyi teşvik eder. Şekil 6'nın tepesindeki geri-beslemeye işaret eden okun gösterdiği gibi, sisteme siyasal olarak kazandırma ve karşılıklı bağımlılık etkinliklerin daha fazla uzmanlaşmasına yol açar. Uzmanlaşmada bu artış (Şekil 6'nın dibindeki geri-besleme okunun gösterdiği gibi) sembolik birlik ve koordinasyonla ilişkili daha fazla siyasal merkezileşmeye yol açan, uzun vadede karşıtlıklar üreten problemleri yaratan dinamikleri harekete geçirir.[22]

Bu yüzden, bütünleşmenin dinamiklerine içkin, farklılaşma ve bütünleşmeyle ilgili problemleri artıran güçler vardır. Bu problemler her sistemin tarihinin belirli dönemlerinde, sadece değişime uğramış biçimlerde yeniden bir araya gelerek, toplumsal düzeni yıkabilecek bir noktaya ulaşırlar. Bana göre, bunlar Şekil 6'da belirtilen nedensel etkiler, döngüler ve geri-besleme zincirlerinin temel sonuçlarıdır. Şekil 6'nın sağ kısımlarına ilişkin incelememi bazı 'bütünleşme yasaları'nı belirterek bitireceğim.

VIII. Bir nüfusun alt-gruplar, alt-kültürler içinde farklılaşma düzeyi arttıkça ve hiyerarşiler pekiştikçe nüfus içinde yapısal koordinasyon, sembolik birlik ve çatışma içeren karşıtlıklarla ilişkili problemler artar.

---

21 Bir özet için, *bkz.* Turner (1986).

22 Bu süreçlere ilişkin empirik bir örnek ve analiz için, *bkz.* Kelley and Klein (1977).

IX Yapısal koordinasyon, sembolik birlik ve çatışma içeren karşıtlıklarla ilgili problemler arttıkça nüfus içinde sisteme dâhil etme/karşılıklı bağımlılık, sembollerin genelleşmesi ve siyasal merkezileşmeyle ilişkili selektif baskılar artar.

X Bir nüfus siyasal merkezileşme, genelleşmiş semboller ve karşılıklı bağımlılık/sisteme dâhil etme örüntüleri sayesinde daha fazla bütünleşme sergiledikçe nüfusun farklılaşma düzeyinin artması ve bu yüzden koordinasyon, birlik ve karşıtlıklarla ilgili problemlerin yoğunlaşması ihtimali yükselir.

Analitik Teorileştirme: Problemler ve İmkânlar

Analitik teorileştirmede temel problem onun düşman bir düşünce ortamında gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Çoğu sosyal teorisyen, elinizdeki kitaptaki yazılardan açıkça görülebileceği gibi, bu yazının başlarında ifade ettiğim çoğu kabulü benimsemeyecektir. Çoğu sosyal teorisyen toplumsal düzenin kendine özgü, zamandan-bağımsız ve evrensel özellikleri olduğu fikrine katılmayacak ve teorinin hedefi olarak bu özelliklerin belirlenmesi ve işleyişlerini düzenleyen yasaların ortaya çıkartılması ve onlar hakkında modellerin oluşturulması olarak görmeyecektir. Bana göre, sosyal teoride çok fazla şüphecilik, tarihsicilik, rölativizm ve tekbencilik vardır ve netice olarak, teori tipik olarak 'toplumsal evren'in işleyişinde etkili dinamiklerden ziyade problemlerle ve kişilerle ilişkili tartışmalar içermektedir.

Elinizdeki yazıdaki önerim Auguste Comte'un özgün "bir bilim olarak sosyoloji" anlayışına dönmektir. Bunu savunurken genel bir stratejiyi ana hatlarıyla ortaya koydum: duyarlı analitik şemalar, soyut yasalar ve analitik modeller inşa edilmesi, bu üç analitik stratejiden her birinin diğer ikisinin eksik yanlarını tamamlamak için kullanılması, böylece onların uygunluklarını kontrol etmek için soyut önermelerin sınanması. Bu stratejiyi mikro-etkileşimsel ve makro-yapısal süreçler hakkındaki görüşlerimi ortaya koyarak açıkladım. Bu görüşler sadece geçicidir ve henüz başlangıç düzeyindedir ve sadece kabataslak olarak sunulmuştur. Hatta, yaklaşımım eklektiktir ve farklı bilim adamlarının görüşlerini bir araya getirmektedir ve bu yüzden, bu yazıda sunulan modeller ve önermeler çağdaş sosyolojideki analitik teorileştirmenin şematik bir özetidir. Sosyolojinin en iyi imkânları bu türden bir analitik teori inşa etme çabalarında yatmaktadır.

Kaynaklar

Alexander, J.C., 1982-3: *Theoretical Logic in Sociology*, 4 vols. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Alexander, J. C, et al., 1986: *The Micro-Macro Link*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Blalock, H. M., 1964: *Causal Inferences in Nonexperimental Research*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Blau, P. M., 1966: *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.

Blau, P. M., 1977: *Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure*. New York: Free Press.

Blumer, H., 1969: *Symbolic Interaction: Perspective and Method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Carnap, R., 1966: *Philosophical Foundations of Physics*. New York: Basic Books.

Cicourel, A. V., 1973: *Cognitive Sociology*. London: Macmillan.

Collins, R., 1975: *Conflict Sociology*. New York: Academic Press.

Collins, R., 1986: "Interaction Ritual Chains, Power and Property", Alexander et al.: 1986.

Comte, A., 1830-42: *A System of Positive Philosophy*. Paris: Bachelier.

Dahrendorf, R., 1958: "Toward a Theory of Social Conflict", *Journal of Conflict Resolution*, 7: 170-183.

Dahrendorf, R., 1959: *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press.

Duncan, O. D., 1966: "Path Analysis: Sociological Examples", *American Sociological Review*, 72: 1-10.

Durkheim, 1935: *The Division of Labor in Society*. New York: Macmillan. İlk baskı 1893.

Durkheim, 1938: *The Rules of the Sociological Method*. New York: Free Press.

Emerson, R., 1972: "Exchange Theory: Part 2", J. Berger, M. Zelditch and B. Anderson (eds), *Sociological Theories in Progress*, vol. 2. Boston: Houghton Mifflin.

Erikson, E., 1950: *Childhood and Society*. New York: Norton.

Freese, L., 1980: "Formal Theorizing", *Annual Review of Sociology*, 6: 187-212.

Garfinkel, H., 1963: "A Conception of, and Experiments with, 'Trust' as a Condition of Stable Concerted Actions", O. J. Harvey (ed.), *Motivation and Social Interaction*. New York: Ronald Press.

Garfinkel, H., 1984: *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge, England: Polity Press.

Giddens, A., 1977: *New Rules of the Sociological Method*. New York: Basic Books.

Giddens, A., 1981: *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan.

Giddens, A., 1984: *The Constitution of Society*. Cambridge, England: Polity Press.

Goffman, E., 1959: *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.

Habermas, J., 1970: "On Systematically-Distorted Communication", *Inquiry*, 13: 205-218.

Habermas, J., 1972: *Knowledge and Human Interests*. Cambridge, England: Polity Press.

Habermas, J., 1981: *Theory of Communicative Action* 2 vols. London: Heinemann. Vol. 1, Reason and the Rationalization of Society, also published by Polity Press, Cambridge, England, 1984.

Hempel, C. G., 1965: *Aspects of Scientific Explanation*. New York: Free Press.

Heritage, J., 1984: *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge, England: Polity Press.

Homans, G. C, 1974: *Social Behavior: Its Elementary Forms*, revised ed. New York: Harcourt, Brace.

Keat, R. and Urry, J., 1975: *Social Theory as Science*. London: Routledge and Kegan Paul.

Kelley, J. and Klein, H. S., 1977: "Revolution and the Rebirth of Inequality", *American Journal of Sociology*, 83: 78-99.

Knorr-Cetina, K. D. and Cicourel, A. V. (eds), 1981: *Advances in Social Theory and Methodology, Toward an Integration of Micro- and Macro-Sociologies*. London: Routledge and Kegan Paul.

Kuhn, M. H. and McPartland, T. S., 1954: "An Empirical Investigation of Self-Attitudes", *American Sociological Review*, 19: 68-96.

Kuhn, M. S. and Hickman, C. A., 1956: *Individuals, Groups, and Economic Behavior*. New York: Dryden Press.

Kuhn, T., 1970: *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.

Lakatos, I., 1970: "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", Lakatos and H. Musgrave (eds), *Criticism and the Growth of Scientific Knowledge*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Lenski, G., 1966: *Power and Privilege*. New York: McGraw-Hill.

Marx, K. and Engels, F., 1971: *The Communist Manifesto*. New York: International Publishers.

Mayhew, B. H., 1981: "Structuralism versus Individualism", *Social Forces*, 59: 627-648.

Mayhew, B. H. and Levinger, R., 1976: "Size and Density of Interaction in Human Aggregates", *American Journal of Sociology*, 82: 86-110.

Mead, G. H., 1934: *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Merton, R. K., 1968: *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press. Münch, R., 1982: *Theory of Action: Reconstructing the Contributions of Talcott Parsons, Emile Durkheim and Max Weber*, 2 vols. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Parsons, T., 1937: *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.

Parsons, T., 1961: "An Outline of the Social System", Parsons et *al.* (eds), *Theories of Society*. New York: Free Press.

Parsons, T., 1966: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Parsons, T., 1971a: *The System of Modem Societies*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.

Parsons, T., 1971b: "Some Problems in General Theory", J. C. McKinney and E. C. Tiryakian (eds), *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Parsons, T., 1978: *Action Theory and the Human Condition*. New York: Free Press.

Popper, K. R., 1959: *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.

Popper, K. R., 1969: *Conjectures and Refutations*. London: Routledge and Kegan Paul.

Radcliffe-Brown, A. R., 1948: *A Natural Science of Society*. Glencoe, ILL: Free Press.

Rueschemeyer, D., 1977: "Structural Differentiation, Efficiency and Power", *American Journal of Sociology*, 83: 1-25.

Schütz, A., 1967: *The Phenomenology of the Social World*. Evanston: Northwestern University Press. İlk baskı 1932.

Shibutani, T., 1968: "A Cybernetic Approach to Motivation", W. Buckley (ed.), *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist: A Sourcebook*. Chicago: Aldine.

Spencer, H., 1905: *Principles of Sociology*. New York: Appleton. İlk baskı in serial form 1874-96.

Turner, J. H., 1983: "Theoretical Strategies for Linking Micro and Macro Processes: An Evaluation of Seven Approaches", *Western Sociological Review*, 14: 4-15.

Turner, J. H., 1984: *Societal Stratification: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press, ch. 1.

Turner, J. H., 1985a: "The Concept of 'Action' in Sociological Analysis", G. Seebass and R. Tuomela (eds), *Social Action*. Dordrecht: D. Reidel, s. 61-87.

Turner, J. H., 1985b: "In Defense of Positivism", *Sociological Theory*, 4.

Turner, J. H., 1986: *The Structure of Sociological Theory*, 4th ed. Homewood, ILL.: Dorsey Press.

Turner, J. H., 1988, "*A Theory of Social Interaction*. Stanford: Stanford University Press, s. 225.

The Structure of Social Interaction",

Turner, J. H., 1990: "A Theory of Macrostructural Dynamics," s. 185-211, eds. Morris Zelditch and Joseph Berger, *Sociological Theories in Progress III* (Newbury Park: Sage).

Turner, R. H., 1962: "Role-Taking: Process versus Conformity", A. M. Rose (ed.), *Human Behaviour and Social Processes*. Boston: Houghton Mifflin.

Turner, R. H., 1980: "A Strategy for Developing an Integrated Role Theory", *Humboldt Journal of Social Relations*, 7: 128-39.

Wallace, W. L., 1983: *Principles of Scientific Sociology*. New York: Aldine.

Yapısalcılık, Post-yapısalcılık ve Kültürün Üretimi

Anthony Giddens

Hem yapısalcılık hem post-yapısalcılık ölü düşünce gelenekleridir.[1] Gençliklerinin zirvesinde oldukları izlenimi yaratan bu yaklaşımlar felsefî anlayışta ve sosyal teoride bir zamanlar vaat eder göründükleri devrimi gerçekte yaratamamışlardır. Ancak, hangi fikrî miraslarından faydalanabileceğimizi göstermek istediğim için, burada onların ölümleri üzerinde fazla durmayacağım. Gerçekte bu yaklaşımlar, düşünce evrenimizi çoğunlukla iddia ettikleri biçimde değiştiremeseler bile, birçok ve kalıcı önemde probleme dikkatimizi çekmişlerdir.

Kuşkusuz, daha muğlâk bir niteleme olan 'post-yapısalcılık' terimi bir tarafa bırakılsa bile, çoğu kişi 'yapısalcılık' olarak adlandırılabilecek yeterince iç-bütünlük sergileyen bir düşünce yapısı olmadığı şüphesini hep taşımıştır.[2] Kısacası, genellikle bu isim altında gelişigüzel bir biçimde bir araya getirilen çoğu önemli şahsiyet, aslında kendi çabalarına haklı olarak atfedilen bu nitelendirmeye itiraz eder. Genellikle yapısalcı dilbilimin kurucusu olarak kabul edilen Saussure 'yapı' kavramını çalışmalarında yok denecek kadar az kullanmıştır.[3] Hem 'yapısal antropoloji'nin hem de daha genelde 'yapısalcılık' teriminin yerleşmesine katkıda bulunan Lévi-Strauss, meslek hayatının geç döneminde yaklaşımını bu terimlerle ifade ederken daha dikkatli davranır. Barthes erken dönem yazılarında Lévi-Strauss'tan önemli ölçüde yararlanmasına rağmen, meslek hayatının sonraki dönemlerinde bu konuda daha mesafe-

1 Ağustos 1986'da Melbourne Üniversitesi'nde ders olarak verilmiştir.

2 *Bkz.* W. G. Runciman, 'What is structuralism?', *Sociology in its Place*. Cambridge University Press, 1970.

3 Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*. London: Fontana, 1974.

lidir. Hem Foucault, Lacan, Althusser ve Derrida'nın düşünceleri ile Saussure ve Lévi-Strauss'un temel düşünceleri arasında, hem de onların kendi görüşleri arasında köklü farklılıklar vardır. Bağımsız bir düşünce geleneğinden söz etmeyi gerektiren homojenlik neredeyse kesinlikle yok görünmektedir.

Aralarındaki farklılıklara rağmen, tüm bu yazarların çalışmalarında yer alan bazı ortak temalar vardır. Ayrıca, Saussure dışında tümü Fransız'dır ve karşılıklı etki ve ilişki ağları üzerinde durmuşlardır. Bu yazıda 'yapısalcılık' ve 'post-yapısalcılık' terimlerini kullanırken ilk kategoriye Saussure ve Lévi-Strauss'u, ikincisine diğer yazarları dâhil ediyorum. 'Post-yapısalcılık' ifadesi, eski yapısalcı düşüncenin bazı özel vurgularına karşı çıkarken, aynı zamanda kendi çalışmalarında bu temel düşüncelerden bazılarını sürdüren bir grup yazar için oldukça gevşek bir adlandırmadır. Bu temalardan farklı biçimlerde yararlansalar da, yapısalcılık ve post-yapısalcılığın sürekli ve belirli ortak özelliklere sahip olduğu söylenebilir: (i) dilbilimin veya daha doğrusu bazı dilbilim türlerinin belirli yönlerinin bir bütün olarak felsefe ve sosyal teori açısından temel önemde olduğu tezi, (ii) göstergenin keyfî karakteri teziyle bağlantı içinde –ve gösterenlerin gösterilen üzerindeki önceliği teziyle birlikte– bütünlüklerin ilişkisel doğasının vurgulanması, (iii) öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması, (iv) yazmanın doğasına ve bu yüzden metinsel materyallere özel ilgi ve (v) inşa edici bir unsur olarak zamansallığın doğasını bir ölçüde nesneler ve olayların doğasıyla ilişki içinde araştırma. Bunlar arasında günümüzdeki sosyal teori açısından önemli olmayan hiçbir tema yoktur. Ancak benzer şekilde, adı geçen yazarlardan hiçbirinin görüşlerinin tamamen kabul edilebilir olduğunu söylemek mümkün değildir.

Dilbilimle İlgili Problemler

Kaynağı kesinlikle dilbilim içindeki bir hareket olsa bile, yapısalcılık dilbilimin kavramları ve yöntemlerinin beşerî ve sosyal bilimlerdeki oldukça farklı meseleler açısından önemini gösterme çabasıdır. Saussure'ın *dil* (langue)/*konuşma* (parole) ayrımı haklı olarak yapısalcı dilbilimin temel düşüncesi olarak görülebilir. Bu ayrım 'dil' araştırmasını olumsallık ve bağlamsallıktan uzak tutar. "Genel yapısal bir form olarak dil" belirli konuşma edimlerinin oldukça çeşitli kullanımlarından bağımsız olarak alınabilir. *Konuşma* Saussure'ın 'dilin icra boyutu' adını verdiği şeyken, *dil*, aksine, "tek temel şeyin anlamlar ve işitsel imgelerin birliği olduğu bir göstergeler sistemidir".[4] Dolayısıyla dil, konuşmanın gerçekleştirildiği somut kullanımların ürünü olmasına rağmen, yine de konuşmalardan bağımsız bir idealize sistemdir. Dilin gerçek ses içerik-

4 *A.g.y.*

leri *dil* analiziyle bir bakıma ilişkisizdir, zira burada analiz odağı, sesler veya işaretlerin temel özleri değil, onlar arasındaki formel ilişkilerdir. Saussure'ın dil anlayışı belirli bir zihinciliğe ve psikolojiye dayansa bile, dilbilim, prensip olarak, insan etkinliğinin araştırılmasıyla ilişkili diğer disiplinlerden açıkça ayırt edilebilir. Fonem[5] (dil analizinin temel ilgi alanı için nispeten marjinal önemde olan) fonetikten[6] açıkça ayrılmaya başlar.

Saussure'ın dil anlayışının merkezinde bir tutarsızlık vardır. Bir yandan, dil nihayetinde zihinsel özelliklere bağlı olarak şekillenen bir psikolojik olgu olarak alınır. Öte yandan, (Saussure'ın Durkheim'e görünür borcundan da anlaşılacağı üzere) dil kollektif bir ürün, bir toplumsal temsiller sistemidir. Eleştirilerde de işaret edildiği gibi, dil özünde psikolojik bir gerçeklikse göstergelerin keyfî olduğu söylenemez. Zira dili meydana getiren ilişkiler, zihnin temel özelliklerine göre kalıplaşacakları için, zihinsel süreçlerin kontrolü altında şekilleneceklerdir. "Nitekim, dil zihinsel bir gerçeklik olarak görüldüğünde göstergenin kesinlikle keyfî olmadığı ve böylece dilin anlamının kesinlikle onun aynı anda yer alan unsurlarıyla ilişkileri çerçevesinde tanımlanamayacağı söylenebilir".[7]

Çoğu yapısalcı dilbilim anlayışında, genellikle, *dil*in 'toplumsal' değil, daha ziyade 'psikolojik' yorumunun tercih edildiği vurgulanır. Bu vurguyu benimseyen Chomsky Kıta dilbiliminden alınan fikirleri Kuzey Amerika dilbilimi içinde yer alan Bloomfield, Harris ve diğerlerinin davranışçı yapısalcılığından alınan fikirlerle bir araya getirir. Bloomfield ve Harris dilbilimi bir tür zihincilik veya psikolojiden kesinlikle uzak tutmaya çalışır.[8] Onlara göre, dilbilimin amacı, sadece dili mümkün olduğu kadar 'düzenli ses dizileri' olarak analiz etmektir. Bu yaklaşımda konuşanların dil kullanımına yorumlayıcı katılımları dikkate alınmaz. Bu hareket noktası, ilk bakışta Saussurecu dilbilimden temelde farklı görünmesine ve gerçekte önemli taraftarları *dil/söz* ayrımını reddetmesine rağmen, Chomsky ikisi arasında bazı temel benzerlikler tespit eder. *Dil/söz* ayrımını ehliyet/icra ayrımı biçiminde yeniden tanımlayan ve böylece Bloomfield ve Harris'in davranışçılığından tamamen kopan Chomsky dilin zihinsel bir temelini kompleks bir formel dil modeliyle yeniden ilişkilendirebilmiştir. Chomsky ehliyet/icra ayrımını esas aldığı kendi dil

---

5 Sesbirim bilgisi, fonemler bilgisi; dillerdeki sesbirimsel yapıları inceleyip bunları tanımlayan bilgi; (herhangi bir dildeki) sesbirimsel düzen, fonemik sistem (Longman-Metro, Büyük İngilizce-Türkçe-Türkçe Sözlük, Metro Kitap-Yayın Pazarlama A.Ş. 1993) –Çev. n.

6 Sesbilim, ses bilimi; konuşma seslerini inceleyen bilim dalı (*ag* sözlük) –Çev. n.

7 Simon Clarke, *The Foundations of Structuralism*. Sussex: Harvester, 1981, s. 123.

8 M. Bloomfield, *Language*. London: Allen&Unwin, 1957; Z. Harris: *Methods in Structural Linguistics*. Chicago: University of Chicago Press, 1951.

anlayışında sözdizimine zorunlu olarak merkezî bir yer tanır.[9] Onun amacı, belirli bir dil topluluğu içindeki konuşucuların tüm konuşmalarını açıklamak değil, sadece ideal bir dil konuşucusunun 'sözdizimi yapıları'nı araştırmaktır. Chomsky'nin teorisinde yorum boyutu yeniden devreye sokulur, zira sözdiziminin doğruluğunu tespit söz konusu dili konuşanların kabul edilebilir gördükleri şeylere bağlıdır. O, ayrıca, ehliyetli bir konuşmacının sözdizimsel olarak kabul edilebilir sınırsız sayıda cümle kurabilmesi anlamında, dilin yaratıcı bileşimlerine belirli bir öncelik tanır. Chomsky en azından bir dilsel fail modeline sahip olduğu için, onun ehliyet/icra ayrımının temel noktalarda *dil*/*söz* ayrımından daha üstün olduğu söylenebilir. Chomsky Saussure'ı *dil*i (sözün daha esnek karakteri karşında konumlandırarak) esasen 'kelime-benzeri unsurlar' ve 'sabit deyimler' havuzu olarak almakla eleştirir. Burada gözden kaçan şey, *dil* ve *söz* arasındaki "ilişkiyi sağlayan" terim hakkında bir açıklamadır. Chomsky'nin bir sistem olarak dilin 'kural-izleyici yaratıcılığı' olarak gördüğü şeyin asıl merkezi gerçekte 'fail'dir.[10]

Chomsky'nin dönüştürümsel grameri Saussure'ın yaklaşımının bazı vurgularından etkilenmiştir. Bir diğer yaklaşım, Jakobson aracılığıyla Lévi-Strauss'ın üzerinde temel bir etkide bulunan Prag (Dilbilim) Okulu'dur. Prag grubunun daha ziyade 'psikolojik' değil 'toplumsal' bir *dil* anlayışına bağlı kaldığı söylenir. Chomsky'nin dilbilimi "bireyler olarak konuşucuların dilsel ehliyetleri"ne odaklanırken, Prag Okulu'nun dilbiliminde öncelikle "bir iletişim aracı olarak dil" üzerinde durulur. Zira semantik (anlam) sentakstan (sözdiziminden) tamamen bağımsız değildir ve *dil*in doğası anlam ilişkilerini ifade eder. Trubetzkoy'nun ifadesiyle, dilbilimin "dil içindeki ses farklılıklarının anlam farklılıklarıyla ilişkilerini, bu farklılıkları üreten unsurlar veya işaretler arasındaki bağlantıları ve onların sözcükler ve deyimleri oluşturmak için hangi kurallara göre bir araya geldiklerini" araştırması gerekir.[11] "İletişim olarak dil kullanımı"na vurgu, anlama vurguyla birleştiğinde, dilin –Saussure'ın (ve Chomsky'nin) sözünü ettiği– özerk karakterini tehlikeye düşürecek gibi görünür. Zira böylece dilin toplumsal kurumlarla bağlantı içinde analiz edilmesi gerekliliği ortaya çıkacaktır. Prag dilbilimcileri Saussure'ın katı *dil* ve *söz* ayrımına ve bu ayrımla ilişkili eşzamanlı ve artzamanlı karşıtlığına kesinlikle soğuk bakarlar. Buna rağmen, Prag grubunun özel vurgusu ('dilin ses sistemi'nin anlamın dışsal çağrışımlarını dikkate almadan araştırılabileceği) fonolojiye odaklanma eğilimindedir. Jacobson erken dönem çalışmasında özellikle (Lévi-Strauss'un deyimiyle) 'fonolojik bir devrim'in ses birimlerinin

9 Örneğin, *bkz.* Noam Chomsky: *Language and Mind*. New York: Harcourt Brace, 1968.

10 Noam Chomsky, *Current Issues in Linguistics Theory*. The Hague: Mouton, 1964, s. 23.

11 N. Trubetzkoy, *Principle of Phonology*. Berkeley: University of California Press, 1969, s. 12.

bir bütün olarak dilin kurucu özelliklerini oluşturan karşıtlıklar temelinde analiz edilmesiyle gerçekleştirilebileceği düşüncesine bağlılığını sürdürür. Bu fikir epistemolojik olmaktan ziyade metodolojik temellerde doğrulansa bile, dilbilimde sonuçta ayrıca yeniden *dil*in içyapıları araştırılmaya başlanır.[12]

Lévi-Strauss ve Barthes, farklı zamanlarda, yapısalcılığın esas temelini dilsel prosedürlerin analizinin diğer analiz alanlarına uygulanmasının oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. Lévi-Strauss'a göre, yapısalcı dilbilim hem başka alanlara uygulanabilecek analiz tipleri sağlar hem de insan zihninin doğası hakkında temel ipuçları sunar. O, *Temel Yapılar* adlı eserinde kendi amaçlarını açıkça fonolojik dilbilimin amaçlarıyla karşılaştırır ve dilbilimciler ile sosyal bilimcilerin "sadece aynı yöntemleri kullanmakla kalmayıp aslında aynı şeyi araştırdıkları"nı[13] ekler. Zira, yapısal dilbilim Lévi-Strauss'un daha sonra "bilinçsiz düşünme süreçlerinin ürünleri olan ilişki sistemlerini içeren temel ve nesnel gerçeklikler"[14] olarak alacağı şeyi görmemizi mümkün kılar. Culler'in de belirttiği gibi, dilbilimi yapısalcılık için temel önemde görmenin bazı genel içerimleri vardır. İlk olarak, dilbilim beşerî ve sosyal bilimlere başka hiçbir alanda rastlanmayan bir kesinlik sağlar görünmektedir. İkinci olarak, dilbilim kendi kaynağını oluşturan çerçeveyle ilişkili kavramlardan çok daha geniş bir uygulama alanı sağlayabilecek görünen bazı temel fikirler ve ayrımlar sunar: sözgelimi (i) özellikle *dil* ve *söz* ayrımı ve ayrıca (ii) ilişkili sentagmatik ve paradigmatik, gösteren ve gösterilen ayrımları ve (iii) göstergenin keyfî doğası fikri. Üçüncü olarak, dilbilim semiyotik programlar oluşturabilmek ya da oluşturulabilmesi için gerekli bir dizi genel kılavuz sağlar görünmektedir. Kuşkusuz, böyle bir anlayış ana hatlarıyla Saussure tarafından ortaya konulmuş ve Jakobson ve diğerleri tarafından bir ölçüde ayrıntılı olarak geliştirilmiştir.

Yapısalcı dilbilim ve yapısalcılık arasındaki daha genel bağlantılar nedeniyle, çoğu kez yapısalcılığın modern felsefe ve sosyal teoriye özgü genel 'dile dönüş' hareketi içinde yer aldığına inanılır. Ancak şimdi belirteceğim nedenlerle, bu iddia tartışmalıdır. Bir yandan, prosedürle ilişkili, çok genel düzeyde uygulanabilecek modeller sağlama konusunda dilbilime yanlış umutlar bağlandığı yeterince açık görünmektedir. Öte yandan 'dile dönüş', en azından en değerli biçimlerinde, dil araştırmasından alınan fikirleri diğer insanî etkinlik alanlarına aktarmayı gerektirmez, daha ziyade dil ile toplumsal pratiklerin inşası arasındaki örtüşmeyi açıklar. İkisi arasındaki örtüşmeyle bağlantılı hususlar hem bir dil analizi yaklaşımı olarak yapısalcı dilbilimin eleştirisiyle,

---

12 Roman Jacobson, *Word and Language*. The Hague: Mouton, 1971.

13 Claude Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*. London: Eyre and Spottiswoode, 1969, s. 493.

14 Claude Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*. London: Allen Lane, 1968, s. 58.

hem de bu dilbilim yaklaşımından alınan kavramlar ve düşüncelerin insan davranışını açıklamaya çalışan diğer alanlara aktarılmasına yönelik bir eleştirel değerlendirmeyle ilişkilidir.

Kuşkusuz, Saussure'ın dilbilim anlayışına–daha doğrusu, öğrencileri aracılığıyla aktarılan biçimine– birçok eleştiri yöneltilmiştir: bunlara Chomsky'nin güçlü eleştirileri de dâhildir. Bu dilbilim anlayışının kusurlarını burada ayrıntılı olarak ele almayacağım. Tartışmamda geliştireceğim tez bağlamında bu anlayışın en önemli kusurları, Chomsky'ninkiler dâhil, tüm yapısal dilbilimde yer alan ortak kusurlardır. Bunlar öncelikle dilin veya yapı için temel önemde görülen belirli özelliklerinin kullanıldıkları toplumsal bağlamlardan soyutlanmasıyla ilişkilidir. Nitekim, Chomsky insan öznelerin yaratıcı kapasitelere sahip olduklarını kabul etmesine ve hatta vurgulamasına rağmen, bu yaratıcı özellikleri, gündelik faaliyetlerini toplumsal bağlamlarda sürdüren bilinçli bireylere değil, insan zihninin temel niteliklerine atfeder. Bir araştırmacının da ifade ettiği gibi, "zihnin biyolojik yapısında kayıtlı bir mekanizma olarak görüldüğünde ve bu mekanizmaya göre açıklandığında, öznenin yaratıcı gücü fiilen kenara itilir".[15] Birçok bakımdan en gelişmiş ve en kompleks yapısalcı dilbilim anlayışı olmasına rağmen, Chomsky'nin dil teorisinin dilin en temel özelliklerinin anlaşılması konusunda özünde kusurlu olduğu gösterilmiştir. Daha ziyade bu kusurlar, sentaks (sözdizimi) ve semantik (anlam) ayrımının tatminkâr olmayan doğası konusunda değil, dilsel ehliyetin temel özelliklerini belirleme konusunda yoğunlaşır. Chomsky'ye göre, dili ideal düzeyde konuşan bir kişi belirli bir dil içindeki gramere uygun cümlelerden herhangi birinin veya bütün cümlelerin üretilmesi veya anlaşılmasını sağlayan kuralları bilincinde olmadan kavrayabilir. Ancak bu gerçekte uygun bir dilsel ehliyet modeli değildir. Kurduğu cümle sözdizimi bakımından doğru olduğunda bile, kişinin belirli bir bağlamda kurduğu cümle anlamsız olarak görülebilir. Dilsel ehliyet, sadece sözdizimine uygun cümleler kurabilmeyi değil, aynı zamanda belirli tipten cümlelerin hangi koşullarda uygun olduklarını bilmeyi gerektirir. Hymes'in sözleriyle: "kişi ehliyetini, konuşmadığında değil, konuştuğu anda ve kimle, ne zaman, nerede hangi şekilde konuştuğuna bağlı olarak sergiler".[16] Başka deyişle, dile hâkimiyet dilin kullanıldığı oldukça farklı bağlamlara vakıf olmaktan bağımsız bir biçimde ele alınamaz.

Wittgenstein ve Garfinkel gibi farklı yazarların çalışmaları hem dilin doğasını hem de toplumsal hayatın karakterini kavramak açısından bu ehliyetin

---

15 Clarke, *The Foundations of Structuralism*, 1980, s. 171.

16 D. H. Hymes, "On communicative competence", J. B. Pride and Janet Holmes: *Sociolengüistics*. Harmondsworth: Penguin, 1972, s. 277.

neyi gerektirdiğini anlamamızı sağlamıştır. Bir dili bilmek kesinlikle sözdizimi kurallarını bilmektir; ancak aynı ölçüde, bir dili bilmek hem bizzat cümle kurmayla hem de gündelik toplumsal etkinlik koşullarında toplumsal hayatın inşası ve yeniden-inşasıyla ilişkili oldukça farklı metodolojik araçları edinmek demektir.[17] Bir dili bilmek sadece bir hayat tarzını veya daha ziyade, birbirleriyle iç içe geçmiş çeşitli hayat tarzlarını bilmek değildir; bir hayat tarzını bilmek [tanımak], aynı zamanda, toplumsal pratiklerin gerçekleştirildiği ortamların bağlama-bağlı niteliklerine uygun özel metodolojik stratejileri kullanabilmektir. Bu dil anlayışında, ne dil –Saussure, Prag Grubu, Chomsky ve diğerlerinin iddia ettiği gibi– tek başına yeterlidir, ne de –Lévi-Strauss'un bazen ileri sürdüğü– toplumsal hayat "dile benzer" iddiasına inanmak fazla anlamlıdır. Dilbilim failliğin veya toplumsal kurumların doğasını analiz edecek bir model sunamaz, zira dil, en temel anlamında, sadece bunlar anlaşıldığında açıklanabilir. 'Dile dönüş', bir anlamda, bağımsız bir disiplin olarak görülen dil yaklaşımından dil ve *praxis*in karşılıklı eşgüdümünü incelemeye doğru bir yöneliştir.

Bütünlüklerin İlişkisel Doğası

Saussure'ın öğretilerinde, *dil*in ilişkiselliği fikri hem göstergenin keyfîliği teziyle hem de –gösterilenlere daha geleneksel odaklanmayla karşıtlık içindeki– gösterenlerin önemine vurguyla yakından ilişkilidir. Saussure'ın *dil* ile *söz* arasında –ilkinin ikincisi üzerinde önceliği temelinde– yaptığı ayrımın Durkheim'in "bir toplumsal bütünün nitelikleri kendi parçalarının toplamından daha fazlasıdır" iddiasının yansıması olduğu birçok kez belirtilmiştir. Bu tespit kesinlikle yanlıştır ve burada Saussure'ın bir sistem olarak *dil*e işaret ettiği göz ardı edilir. *Dil*i bir farklılıklar sistemi olarak açıklayan Saussure, bu iddiasını hem 'bütün'ün hem de 'parçalar'ın doğasının sadece diğerleriyle ilişki içinde belirlendiğini göstererek kanıtlamaya çalışır. Dilin "pozitif terimleri olmayan bir sistem" olduğunu, yani sesler veya işaretler arasında bulunduğu varsayılan farklılıklar tarafından şekillendirildiğini söylemek, 'parçalar'ın sadece 'bütün'ü meydana getiren aynı özelliklere sahip oldukları için bu durumda olduklarına işaret etmektir. Bu görüş dilsel bütünlüğün dilin kullanıldığı [somut] bağlamlarda 'mevcut olma'dığını ortaya koyduğu için önemlidir. Bütünlük kendi izleri olan somutlaşmalar içinde "mevcut değildir".

Bu görüşle göstergenin keyfîliği fikri arasındaki bağlantı kolayca ortaya konulabilir. Göstergenin keyfî doğası iddiası 'anlam nesnesi teorileri'nin ve

17 Anthony Giddens, *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press, Bölüm 1.

'göstererek referans teorileri'nin eleştirisi olarak yorumlanabilir. Ancak, bu eleştirinin kaynağı Wittgenstein, Quine daha sonraki düşünürlerin sözlüklerdeki terimlerin kullanımlarının dünyadaki nesneler veya olaylara 'tekabül ettikleri'nin söylenemeyeceği iddialarını ispatlama çabalarıdır. Saussure'ın eleştirisi, kesinlikle, *dil*in farklılık aracılığıyla inşa edildiği fikrine dayanır. Bir sözcüğün anlamının kaynağı onunla diğer sözcükler arasındaki farklılıklar olduğu için, sözcük kendi nesnesini "ifade edemez". Dil bir töz değil formdur ve anlam sadece farklılıkların iç oyunu sayesinde oluşabilir. Dolayısıyla bu iddia, sözcüklerle dış nesneler veya olaylar arasındaki ilişkiler kadar, sözcükler –veya cümleler– ile onlara eşlik edebilecek zihin durumları arasındaki ilişkiler konusunda da geçerlidir.

Bütünlüğün farklılık aracılığıyla inşasına vurgu, gösterenlere yönelmekten ziyade onlardan uzaklaşmaya iter görünebilir. Zira, söz konusu olan şey, göstermek için kullanılan şey değil, sadece ikisi [gösteren ve gösterilen] arasında 'ayrılık' üreten farklılıklardır. Fakat, gösterenlerin özelliklerine yoğunlaşmak aslında Saussure'ın görüşlerinden daha kolay uzaklaşmaya yol açma eğilimindedir, zira bu yoğunlaşma (muğlâk ön-kabul "bazı içkin zihinsel nitelikler vardır" iddiasından ayrı olarak) dilin 'altında' onun karakterini açıklayan bir şey bulunduğu iddiasının reddedilmesi anlamına gelir. Gösterenleri meydana getiren asıl öz önemsiz olsa bile, sesler, işaretler veya diğer maddî farklılaşmaları yaratan farklılıklar olmadan hiçbir anlam biçimi olmayacaktır. Semiyotik program, bu yüzden, kesinlikle Saussurecu açıklama biçimine yardımcı bir unsur olmanın yanı sıra, zorunlu olarak *dil* araştırmasıyla birlikte yer alır.

Bütünlüklerin ilişkiselliği, göstergenin keyfî doğası tezleri ve farklılık fikri yapısalcı ve post-yapısalcı perspektiflerde sürekli olarak karşımıza çıkar. Bu tezler ve fikirler, ayrıca, yapısalcı yazarları post-yapısalcı haleflerinden ayıran bazı temel özelliklerin kaynaklarıdır. Jakobson ve Lévi-Strauss Saussure'ın 'bütünlüklerin ilişkisel karakteri' fikrinin doğrudan kullanımına ilişkin somut örnekler verir. Jacobson yapısalcılığı "mekanik bir toplam değil, yapısal bir bütün olarak görülen"[18] olguların araştırılması olarak tanımlar. Lévi-Strauss, "gerçek yapısalcılık... öncelikle belirli düzen türlerinin aslî özelliklerini kavramaya çalışır. Bu özellikler kendi dışlarında yer alabilecek hiçbir şeyin ifadesi değillerdir"[19] diye yazdığında bu yaklaşıma daha olumlu bakar. Yine de, Jakobson'ın Saussure eleştirileri "ilişkilerin farklılıklar tarafından belirlenmesi ilkesi"nin "*dil* açıkça belirlenebilir bir bütündür" iddiasından bağımsız olarak alınabileceğini göstermektedir. Saussure'da *dil*i veya Chomsky'de ehliyetli bir konuşucunun bilmesi gereken dilsel yapıyı meydana getiren

18 Jacobson: *Word and Language*, s. 711.

19 Claude Lévi-Strauss, *L'homme nu*. Paris: Plon, 1971, s. 561-562.

'bütün'ün sınırlarını belirlemek oldukça zordur. Bu yüzden, farklılığın doğasını ele alma girişiminin bütünlüğün iç birliğini tespitten daha önemli olduğu söylenebilir. Jakobson dilbilimde böyle bir girişimi bizzat 'dilsel kodların parametreleri'nden ziyade 'dilin temel yapılaştırıcı özellikleri'ne odaklanarak yapmıştı.

Derrida'nın felsefesi bu girişime daha radikal bir karakter kazandırır. Onun 'mevcudiyet metafiziği'ne itirazının asıl nedeni, farklılığı sadece anlamlandırma biçimlerinin değil, genelde varoluşun kurucu unsuru olarak almasıdır.[20] Derrida zihnin genel özelliklerinin araştırılmasından veya gerçekte sistematik olmayan bir felsefe kurma girişiminden başka bir şeye sahip olmayacaktır. Derrida, Lévi-Strauss ve sosyal bilimlerde yapısalcılık üzerine tartışmasında Lévi-Strauss'un programını –çalışmalarında bulunduğu varsayılan içkin çelişkiler yüzünden– gerçekleştirmenin imkânsızlığını vurgular. Lévi-Strauss'un sözlü kültürler üzerine araştırmasının Batılı bir 'sözmerkezcilik' biçimi olması bir paradokstur. Derrida'nın mevcudiyet metafiziği eleştirisinin kaynağı, az veya çok doğrudan, farklılık fikrinin içerimlerini –öncelikle Saussure'ın ifade ettiği ve Hegel, Freud ve diğerlerinin çalışmalarında yer alan olumsuzlama anlayışlarıyla karşılaştırarak– ortaya koyma girişimidir. Saussure, yaptığı *dil* ve *söz* ayrımı nedeniyle, farklılık fikrini "zaman dışı soyut bir sistem"le bağlantı içinde ele alabilmiştir. Köklü bir değişiklik sonucunda Saussure'ın farklılık yorumunun Derrida'nın *fark* kavramına (différance) dönüşmesi zamansal unsurun dâhil edilmesiyle mümkün olmuştur: farklı olmak ertelemektir. Derrida, iddiası doğruysa, örneğin anlamlandırma biçimlerini nasıl mevcudiyet olarak alabileceğimizi sorar. Saussure'ın yazıları zaten "orada-olmayan bütünlük olarak dil" fikrini içerir. Derrida'ya göre, yine de bu bütünlük anlayışında mevcudiyete yönelik kolay yok olmayan bir nostalji vardır. Her anlamlandırma izler aracılığıyla, beyindeki bellek izleriyle, yani sarf edilen sözlerin ve yazmanın bıraktığı izlerle gerçekleşir.

Konuşmaya yazma üzerinde tanınan genel önceliği tersine çeviren Derrida, gösterilen pahasına gösterenlere odaklanmayı sürdürür. Bu tutumun kaynağı, ayrıca, bir ölçüde Saussure'a ilişkin yaygın bir eleştiridir. Derrida'ya göre, konuşma 'biçim' ve 'anlam'ın aynı anda yer aldıkları bir uğrağı temsil eder görünür. Ancak Saussure'ın bizzat gösterdiği gibi, aslında bunun mümkün olamayacağını fark ettiğimizde "konuşma dilin en temel ifadesidir" kabulünü sorgulamaya başlarız. Kendi sözlerimi işittiğimde, kullandığım sözcükler bana basitçe düşüncelerimin –üzerine dil giydirilen ve onun aracılığıyla ifa-

20 Jacques Derrida, *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976; *Writing and Difference*. London: Routledge, 1978.

de edilen bilincin– araçlarıymış gibi görünür. Bilincin içsel içeriklerine ulaşmak, dilde içkin olan – yazmayla sadece dolaylı olarak yeniden ele geçirilebileceği umulan– anlamların gerçek temeli olarak görünür. Bununla beraber, Saussure, dilin farklılık aracılığıyla yapılaşmasına ilişkin argümanlarının temel kısımlarında, yazmayla ilgili örneklere odaklanarak, sesbirimlerini incelemeyi bir kenara bırakır. Nitekim, örneğin, alfabedeki bir harfin farklı biçimlerde yazılabileceğine işaret eder; asıl mesele, bu harfin onunla karıştırılması muhtemel diğer harflerden farklı olmasıdır. Yazma farklılığın en iyi betimlenme biçimi olarak ortaya çıkar. Yazılı metinlerin doğasıyla bağlantılı özellikler 'orada-bulunmama' ve 'erteleme' genelde anlamlandırmanın koşullarıdır. Konuşma, dili –onu konuşan kişinin düşüncelerine bağlayarak– 'kişiselleştirir'. Gerçekte, dil –asla tekil konuşmacılara ait bir özellik olmayıp, sahip olduğu biçim tekrarlanan özelliklerine bağlı olan– özünde anonim bir oluşumdur. Bunu söylerken Derrida'nın amacı, kesinlikle gerçekte konuşma örnekleri üzerinde yazmaya öncelik tanımak değildir: zaten, sözlü kültürlerin yaygınlığıyla karşılaştırıldığında, yazma tarihsel olarak nispeten yeni bir olgu olduğu için, böyle bir öncelik iddiası fazla anlamlı olmayacaktır. Dil daha ziyade bir 'ön-yazma' (*archi-écriture*), anlamlandırmayla ilişkili olguların zamansal olarak konumlanması ve tekrarlanmasıdır. Derrida'ya göre, ön-yazmayı (proto-writing) açıklarken göstergenin keyfiliği ve farklılık temalarına *müracaat edilse* bile, o "asla *bilimin araştırma-nesnesi* olarak kabul edilemez".[21] Başka deyişle, ön-yazma sözmerkezci-olmayan bir dilbilim türünün inceleme-nesnesi olamaz.

Göstergenin keyfî karakteri fikri, yapısalcı ve post-yapısalcı düşünce geleneklerinin bazı üstünlüklerinin yanı sıra, süregelen zayıflıklarının da nedenidir. Göstergenin keyfî karakteri öğretisi Saussure'ın ortaya koyduğu biçimiyle oldukça fazla keyfî bir yöne sahiptir. Burada 'keyfî' terimi özellikle talihsiz bir nitelemedir. Başka deyişle, Saussure'ın da kabul ettiği gibi, dil kullanımıyla ilişkili uzlaşımlar o dili kullanan kişinin yararlanabileceği her tür sözü seçmekte özgür olması anlamında kesinlikle keyfî değillerdir. Aksine, kabul gören kullanım büyük ölçüde bağlayıcı bir güce sahiptir. Daha önemlisi, göstergenin keyfî doğası tezi nihayetinde özellikle gösterenden ziyade gösterilenin doğasıyla ilişkili olduğu ölçüde daha muğlâk hâle gelir. Saussure burada sadece sözcüklerin göstermek veya işaret etmek için kullanılabilecekleri her tür nesne ile uzlaşımsal bir ilişki içinde olduklarını iddia ediyorsa, bu fikir kesinlikle ilginç değildir. Aksine, göstergenin keyfî doğası fikri –çoğu Saussure'ın argümanında vurgulanır göründüğü gibi– dilin farklılık aracılığıyla inşa edildiği fikriyle aynı anlama geliyorsa, bu iddianın anlamın doğa-

21 Jonathan Culler, "Jacques Derrida", John Struck: *Structuralism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 1979.

sıyla ilişkili içerimleri olduğu doğrudur; fakat gösterilenlerin doğası büyük ölçüde açıklanmadan bırakıldığı için bu içerimler araştırılmamıştır. Saussure, açıkça, bir sözcüğün 'anlam'ının onun işaret edebileceği nesne olmadığını iddia etmek ister, ancak referansın doğasını hiçbir yerde analiz etmediği için, iddiasını felsefî düzeyde yeterince açıklamaz. Sonuç, Benveniste'nin işaret ettiği bir karışıklıktır. Benveniste'nin sözleriyle:

> Saussure 'sister' terimi ile gösteren s-ö-r (sör/soeur) arasında ilişki olmadığını söylemiş olsa bile, *bu terimin* daha az *gerçek* olduğunu düşünmüyordu. O, b-ö-f (boeuf) ve o-k-s (ox)[22] [sözleri] arasındaki farktan söz ettiğinde, kendi iddiasına rağmen, bu iki terimin aynı *gerçeklik* için kullanıldığına işaret etmekteydi. Böylece burada, başlangıçta göstergenin tanımından kesinlikle çıkartılan *şey* artık onun içine dolaylı olarak sokulur.[23]

Saussure'ın yazıları, daha sonra yapısalcı ve post-yapısalcı yazarların karakteristik bir özelliğini oluşturan 'kod içine çekilme'yi artırmıştır. Başka deyişle, *dil*i oluşturan unsurların bir kimliğe sadece genel sistem içindeki farklılıkları nedeniyle sahip olduklarının keşfedilmesi, dili nesne dünyasıyla ilgili sahip olabileceği her tür referans ilişkisinden koparmaya hizmet etmiştir. Benzer şekilde, yapısalcı ve post-yapısalcı düşünce hiçbir referans açıklaması ortaya koyamaz ve bu düşünce geleneklerinin ilgilerini daha çok –gösterenlerin oyununun bir içsel faaliyet olarak analiz edilebileceği– metinlerin iç düzenine yoğunlaştırmaları kesinlikle tesadüf değildir.[24] 'Kod içine çekilme' Saussurecı vurgularla ilerlemesine rağmen, bu vurguların daha sonraki yazarlar tarafından değiştirildiğini ve uyarlandığını ve bu 'çekilme'nin asla gerçek anlamda felsefî olarak temellendirilmediğini görmek önemlidir. Bu tutumun kaynağı, göstergenin keyfiliği fikri ile farklılığın rolü fikrinin özdeşleştirilmesidir.

Derrida'nın yazıları, kimi örneklerde, yapısalcılıktan post-yapısalcılığa geçişin en sofistike ürünüdür. İlk karşılaşıldığında Derrida'nın çalışmaları Anglo-Sakson gözlere oldukça yabancı gelse bile, bu çalışmalarla geç dönem Wittgenstein'ın görüşleri arasında daha yakın benzerlikler vardır. Derrida'nın 'mevcudiyet metafiziği'ne itirazı, amaçları veya yöntemleri ba-

---

22 Sister İngilizcede, soeur Fransızcada kız kardeş ve ox İngilizcede, bouef Fransızcada sığır anlamına gelmektedir –Çev. n.

23 Emile Benveniste, "The nature of the linguistic sign", *Problems in General Linguistics*. Florida: University of Miami Press, 1971, s. 44 (*Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Erdim Öztokat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995).

24 *Bkz.* Anthony Giddens, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, 2005.

kımından, Wittgenstein'ın *Felsefî Soruşturmalar*'da[25] metafiziğin hedeflerinin değersizliğini ispatlama girişiminden kesinlikle tamamen farklı değildir. İki yazara göre de, metafiziğin hedefleri yeniden basitçe ele alınamaz veya bir ölçüde güncelleştirilemez; bu hedeflerin, yanlış öncüllere dayandıkları için, 'yeniden-inşa edilmek' yerine yapı-bozumuna uğratılmaları gerekir. İkisi de, bu durumun gerçekliğin doğasının yanlış değerlendirilmesinden kaynaklandığını öne sürer. Uygun dilbilimsel formüllerle kavranabilecek "özler yoktur". Wittgenstein ne sözcüklerin ne de cümlelerin anlamlarını sağlayan bazı mütekabil zihinsel imge türlerini gerektirmedikleri konusunda Derrida kadar kesin konuşur: onlara göre, kelimeler basitçe dış dünyadaki nesneler veya olayları göstermezler. Wittgenstein kuşkusuz Derrida'nın yazma kavramının kapsamını tutkuyla genişletme girişimine karşı çıkmasına rağmen, tıpkı onun gibi dilin birey aktörlerin özel anlamlarına göre yorumlanamayacağını düşünür. Wittgenstein'ın 'özel dil' argümanını reddetmesi ile Derrida'nın yazma fikrine tanıdığı öncelik arasında doğrudan paralellik olmasa bile, ikisine göre de dil zorunlu olarak 'anonim' bir üründür ve bu yüzden, büyük ölçüde 'özne-siz'dir.

Wittgenstein'ın farklılık fikrini dikkate alıp almayacağı en azından tartışmalıdır. Yine de, onun 'dil oyunları' açıklamasında sözler ve etkinliklerin 'konumlanması' kesinlikle merkezî bir öneme sahiptir. Bu açıklamada dilin hem tekrara dayalılığı hem de ilişkiselliği vurgulanır. Ancak, Wittgensteincı felsefenin ana gelişme çizgilerinin post-yapısalcı açıklamalardan daha savunulabilir olduğu kesinlikle doğru görünmektedir. Wittgenstein, 'kod içine çekilme'yi ilerletmekten ziyade, anlamlandırmanın ilişkiselliğini toplumsal pratikler bağlamında anlamaya çalışır. Israrla gündelik dile odaklanması şiir, sanat veya edebiyatla ilgilenmesini engeller. Ancak, Wittgenstein'ın fikirlerini bu üç alanı da kapsayacak biçimde genişletme konusunda belirgin mantıksal bir engel yok gibi görünse de, onun felsefesinden (veya, en azından bu felsefenin belirli temel kavramlarından) hareketle ortaya konulabilecek bir dil ve anlam açıklaması yapısalcılık ve post-yapısalcılıktakilerden daha sofistikedir (bu konuyu daha ayrıntılı olarak ele alacağım).

Yapısalcı ve post-yapısalcı geleneklerde yaygın olan göstergenin keyfiliği tezinin yetersizliği onların anlam açıklamalarını büyük ölçüde yoksullaştırmıştır. Gösterilen pahasına gösterenlere [terimler, sözcükler, işaretlere] odaklanma büyük ölçüde bu yetersizliğin pekiştirdiği bir vurgudur. Wittgenstein'a göre, sözlükteki terimlerin anlamlarını dil ve pratiğin iç içeliğinde, hayat tarzlarıyla ilişkili dil oyunları kompleksi içinde bulabiliriz. Kuşkusuz bu görüş, Wittgenstein'ın formüle ettiği biçimiyle, anlamla ilişkili belirli temel problem-

25 Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell, 1953.

leri –anlamı kavramanın hangi anlamda belirli iddialar kategorilerinin doğruluk koşullarını (tamamen olmasa da) kavramayı gerektirdiği problemini– dışarıda bıraksa bile, kesinlikle oldukça verimli bir perspektiftir.

Öznenin Merkezî Konumdan Uzaklaştırılması

'Öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması' teması özellikle yapısalcılık ve post-yapısalcılıkla bağlantı içinde ortaya çıksa bile, ilgili fikirler daha geniş kaynaklardan gelir. Yapısalcı ve post-yapısalcı yazarların belirtmeye meraklı oldukları gibi, psikanaliz zaten egonun kendi evinin efendisi olmadığını, onun temel niteliklerinin sadece bilinçdışı aracılığıyla dolambaçlı olarak ortaya konulabileceğini göstermiştir. Aslında Sartre böyle bir yorum yapmasa bile, Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'daki yazıları varoluşun bilinç üzerindeki önceliği iddiası olarak görülebilir.[26] Ayrıca, Freud, Heidegger ve Nietzsche arasında genel bir bağlantıdan daha fazlası mevcuttur. Gerçekte bu üçünün yazıları post-yapısalcılıkla ilişkili olanların çalışmalarında belirgin biçimde öne çıkar. Bu söylenilenler ışığında, 'merkezî konumdan uzaklaştırılmış özne' fikrinin köklerini Saussure'da bulabileceğimiz açıktır.

Saussure'a göre, dil farklılıklar tarafından inşa edilen, nesnelerle keyfî ilişki içinde bir göstergeler sistemidir. Dış dünyadaki nesneleri içeriyorsa, bu göstergeler sisteminin dil üreticisinin –konuşanın– karakteristiklerini de içermesi gerekir. Ağacın anlamının 'ağaç nesne' olmaması gibi, insan öznelliğine, daha özelde düşünen ve eyleyen öznenin 'ben'ine işaret eden terimlerin anlamları da söz konusu öznenin 'bireysel bilinç durumları' olamaz. Bu yüzden, 'ben' terimi, dildeki herhangi bir terim gibi, sadece örneğin 'sen', 'siz', 'biz' ve 'onlar'dan farklılıkları nedeniyle bir gösterge olarak inşa edilir. 'Ben' sadece 'anonim' bir bütünlüğün bir unsuru olması nedeniyle anlama sahip olduğu için, bir ölçüde özel felsefî bir ayrıcalığa sahip olamaz. Saussure bu fikri daha fazla açımlamaz; ayrıca, yazılarında sürekli olarak belirli bir zihincilik yer aldığı için, görüşleri bir ölçüde kafa karıştırıcıdır. Bu yüzden, Saussure'ın büyük ölçüde açıklamadan bıraktığı fikri geliştirmek diğerlerine kalmış ve onlar da bir an bile tereddüt etmemişlerdir; yapısalcı ve post-yapısalcı literatürde başka hiçbir tema muhtemelen bu kadar ısrarla vurgulanmamıştır.

Lévi-Strauss öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması konusunda kendisinden sonra gelenlerin çoğuna göre daha az açık konuşmasına rağmen, yine de onun yazıları belirli açılardan Saussure ve post-yapısalcı felsefedeki 'hümanizm'e yönelik eleştiriler arasındaki temel bağlantı noktasını oluşturur. Lévi-Strauss, kendi mitler analizine ilişkin ünlü ifadesinde amacının

26 Martin Heidegger: *Being and Time*. Oxford: Basil Blackwell, 1978.

"insanların mitler içinde nasıl düşündüklerini değil, aksine insanlar farkında olmadan mitlerin onların zihinlerinde nasıl işlediğini" ve ayrıca, "mitlerin (bir parçasını oluşturduğu dünyayı kullanarak evrimleşen) zihnin bir ifadesi olduğunu"[27] göstermek olduğunu belirtir. Bu insan zihni nitelemesinde hiçbir şekilde "ben düşünüyorum" yer almaz. Zihnin bilinçdışı kategorileri benlikle ilişkili duyguların üzerinde yer alan kurucu temeldir. Bilinç, doğrudan ulaşamadığı 'zihinsel yapılar' sayesinde mümkündür.

Öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması teması post-yapısalcı literatürde farklı biçimlerde yer alır. Bu tema, Foucault'nun 'insan çağı'nın başlangıçları ve sonu tartışmasında aslında Batı felsefesinin ve bir bütün olarak Batı kültürünün gelişimi hakkında bir dizi tarihsel gözlem olarak; Barthes'da yazarların –kendi metinleriyle ilişki içinde– doğası hakkında bir dizi iddia olarak; Lacan'da kuşkusuz bilinçdışının dilin belirli özelliklerinin örneğini oluşturduğu fikri etrafında psikanalizin temel kavramlarını yeniden ele alma girişiminin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşımların hepsi Kartezyen düşünceyi ve bilinci bilgi-iddialarının temellerinin bir ölçüde üzerine inşa edilebileceği bir başlangıç noktası olarak alan her tür felsefeyi (örneğin, belirli fenomenoloji biçimlerini) genelde açıkça eleştirirler. "Düşünüyorum, o hâlde varım" ifadesi bazı zeminlerde dikkate alınmaz. Kimliğini bir anlamlandırma sistemi içindeki mevcudiyetine bağlı olarak kazanan 'ben' kendine doğrudan ulaşamaz. 'Ben' kendi temeli olan sürekli benliğin özünü ifade etmez. "Ben varım" ifadesindeki 'varoluş'un kaynağı öznenin 'ben' kavramına hâkimiyeti değildir. Lacan'ın 'Ötekinin söylemi' olarak adlandırdığı şey hem öznenin 'ben'i kullanabilme kapasitesinin hem de "ben varım" sözündeki varoluş iddiasının kaynağı olarak alınır. Lacan'ın ifadesiyle, "Öteki, bu yüzden, zaten biri tarafından söylenen şeyi işittiğini karşısındakine söyleyen ben'in inşa edildiği mevkidir; 'öteki', birinin işittiği şeyi söyleyip söylemediğine karar veren kişidir".[28]

Yukarıdaki bütün düşünürler bir metnin yazarının onun metinlerinin yorumuyla ilişkili olmadığını kabul eder. Yazar, bir şekilde, metnin arkasındaki keşfedilebilecek bir mevcudiyet değildir. Yazara öncelik tanımanın İnsan Çağının bireyciliğinin tarihsel bir ifadesi olması gibi, yazarın 'ben'i de, somut bir failden ziyade, bir gramer formudur. Metin 'gösterenlerin iç oyunu' temelinde organize olduğu için, metni üreten kişinin veya kişilerin bu metinde ifade etmeyi amaçladıkları şeyle kişi hakkındaki düşüncelerimiz arasında yok denecek kadar az ilişki vardır. Yazarlar metinlerinin her yerindedir ve neticede hiçbir yerinde değillerdir. Barthes'ın ifadesiyle, "bir metin... hiçbiri

---

27 Claude Lévi-Strauss: *The Raw and the Cooked*. London: Cape, 1969, s. 12 ve 341.

28 Jacques Lacan, *Écrits*. London: Tavistock, 1977, s. 453.

özgün olmayan, iç içe geçmiş ve çatışan bir dizi çeşitli yazıdan oluşan çok boyutlu bir uzaydır".[29] Kuşkusuz, bu yargının özellikle yapısalcılık veya post-yapısalcılığa özgü olmadığını bir kez daha belirtmemiz gerekir. Gadamer'in –esasen Heidegger'den yararlanarak ulaştığı– metinlerin 'özerkliği' fikri bazı açılardan Fransız düşünce geleneklerinde ulaşılan görüşle doğrudan benzerlik içindedir.[30] İki düşünce geleneğinde de, yazarın kendi metniyle ayrıcalıklı bir ilişki içinde olduğu kabul edilmez. Bu yüzden, hem metin analizinin hem de edebiyat eleştirisinin 'niyetselci' perspektiflerle bağını açıkça koparması gerektiği düşünülür.

Modern felsefe veya sosyal teoriyle ilgilenenlerin öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması temasını kesinlikle ciddiye almaları gerekir. Fakat temel perspektif kesinlikle doğru olmasına rağmen, bu temanın yapısalcılık ve post-yapısalcılıkta ifade edilme biçimi hatalıdır. Bilincin (ister benlik bilinci isterse dış dünyanın duyularla anlaşılması anlamında) bilginin temelini oluşturabileceği düşüncesini reddetmek, modern felsefedeki temel dönüşümlerden biri içinde yer almaktır. Bilince dolaysız olarak ulaşılabileceğini varsayan bilinç felsefeleri ve dolayısıyla bu felsefeler üzerine kurulan sosyal analiz tarzları günümüzde tamamen gözden düşmüştür. Bazı felsefî düşünce okulları, özellikle fenomenoloji bu felsefî bakış açılarıyla yakından ilişkili olduğu için, onların reddedilmesi kaçınılmaz olarak bu düşünce okullarını da reddetmeyi gerektirir. Fakat, öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılmasıyla ilişkili yapısalcı ve post-yapısalcı açıklamalar yapısalcı dilbilimle ve ondan etkilenen görüşlerle bağlantılı dil ve bilinçdışı yaklaşımlarıyla yakın ilişki içindedir. 'Ben'i yeniden ele geçirmek için gerekli dolambaçlı yol sadece büyük ölçüde dil aracılığıyla kat edilir, ancak ayrıca özel bir dil teorisi aracılığıyla mümkündür. Farklı bir insan özne/fail anlayışına dili toplumsal pratikler içinde konumlanmış bir etkinlik olarak aldığımızda ve ayrıca yapısalcı ve post-yapısalcı yazarların benimsedikleri bilinçli-bilinçdışı ayrımını reddederek ulaşabiliriz. Bu konuya biraz sonra döneceğim.

Yazma ve Metin

Wittgenstein ve Derrida karşılaştırması, ikincisinin yazmaya bu tür bir temel bir öncelik tanırken, niçin ilkinin yazmanın önemiyle fazla ilgilenmediğini görmemizi sağlayacaktır. Derrida'nın yazma konusuna yoğunlaşması 'mevcudiyet metafiziği'ni reddetmesiyle yakından ilişkilidir. Onun sözleriyle:

---

29 Roland Barthes, "The death of author", *Image-Music-Text*. Glasgow: Fontana, 1977, s. 146.

30 Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*. London: Sheed and Ward, 1975 [*Hakikât ve Yöntem I ve II*, çev. Hüsamettin Arslan, İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayınları, 2009].

> ... hiçbir element –basitçe bizzat orada-bulunmayan– bir başka elementle ilişki içinde olmadan tek başına bir gösterge işlevi yüklenemez. Bu ilişki, her 'unsur'un –sesbirim veya yazıbirimin– ardışık bir düzen içinde yer alan diğer unsurlar içindeki izlerine referanslarla inşa edildiği anlamına gelir... Unsurların veya sistemin içindeki bir şey, basitçe hem her yerde mevcuttur hem de hiçbir yerde mevcut değildir.[31]

Bu yüzden Derrida'ya göre, yazmanın konuşmaya belirli bir ifade kazandırma biçimi olduğunu varsaymak yanlıştır. Derrida'nın terime yüklediği genişletilmiş anlamında 'yazma' anlamlandırmanın –belirli bir yerde ve zamanda inşa edilen– ilişkiselliğini konuşmaya göre daha açık bir biçimde gösterir. Aslında anlamlandırmanın, mevcut bir bağlamda 'oluştuğu'ndan ziyade, zamansallığı ve konumsallığından söz edebiliriz. Wittgenstein'ın burada hem zamansallık ve konumsallıkla ilişkili metafizik problemlerin 'yapı-bozumu', hem de zaman-mekânın nesneler veya olayların kimliklerinin kurucu unsuru olduğu iddiası hakkında söyleyeceği şeylerle Derrida'nın açıklamaları arasında benzerlikler vardır. Wittgenstein, St. Augustin'in zamanın doğası hakkındaki görüşlerini yorumlarken, zamansallığa yanlış bir öz atfettiği için onun uğraştığı açmazların içerikten yoksun olduğunu öne sürer. Aydınlatılması gereken şey aslında zamanın 'grameri'dir. Zamanın belirli bir özü yoktur ve bu yüzden, hiçbir soyut açıklama zamanın doğasını aktaramaz. Zamansallığı sadece olaylar gerçekleşirken yaşayabilir ve gözlemleyebiliriz. Wittgenstein'ın gerçekte bir sonraki adımı atmadığı ve Derrida'nın (ve daha önce Heidegger'in) yaptığı gibi 'zaman-mekân'ı olaylar ve nesnelerin kurucu unsuru olarak ele aldığı söylenebilir. Fakat bana göre, Wittgenstein'ın felsefesini bu fikrin gerçekte geliştirdiği analizlerin ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul etmeden anlamak imkânsızdır.

Wittgenstein'ın *form*a karşı mücadeleleri –anlatı tarzında yazmaya soğuk bakması ve *Felsefi Soruşturmalar*'ın görünüşte düzensiz yapısı– Derrida'nın farklı türden yazımsal yeniliklere başvurmasıyla belirli bir benzerlik taşır. Zira ikisi de 'betimlenme'si güç görüşler ortaya koymak ister. İkisine göre de, anlamlandırma sistemlerinin anlamlı bileşenlerini temellendirmeye hizmet eden bir tür fiziksel veya zihinsel gerçeklik yoktur.

Derrida'nın yazma konusundaki düşüncelerinin sınırlılıklarını onun zamansallık ve konumsallık açıklamasına bakarak görebiliriz. Derrida'nın yazma anlayışı Saussure'ın gösterenin dış nesneler ve olaylar dünyasıyla keyfî ilişkisi tezinin doğrudan açımlanmış hâlidir. Derrida bir bütün olarak yapısalcı ve post-yapısalcı düşünce geleneklerine özgü 'metne çekilme', 'göste-

31 Jacques Derrida, *Positions*. London: Athlone, 1981, s. 92.

renler evreni' yaklaşımı içinde yer alır. Ona göre 'metin' aslında anlamlandırmanın aslî unsuru olan 'farklılıkların oyunu'dur. *Fark* (différance) kavramı zamansallığı kavramasını mümkün kılsa bile, Derrida'nın yazılarında mekân kavramı sadece ismen yer alır. Veya başka ifadeyle, 'zamansallık' ve 'konumlandırma'dan söz etse bile, her anlamda ikisi aynı şeylerdir. Yazmanın 'yayılımı' hem sesler veya işaretlerin 'konumlandırılması'yla ilişkilidir, hem de aralarındaki zamansal ayrılıktır.[32] Wittgenstein'ın anlamlandırmanın ilişkiselliğinin ifadesini toplumsal pratiklerin organizasyonu içinde kazandığı fikri zamanın mekân içinde kaybolmasını ima etmez. 'Zaman-mekân' anlamlandırmanın yapılaşmasına yazmanın 'görünür' boyutu aracılığıyla –hatta ön-yazma biçiminde kavramsallaşarak– değil, aksine toplumsal pratiklerin bağlamsallığı aracılığıyla girer. Sözcüklerin veya sözlerin anlamlarının kullanımlarında yer aldığı fikri Wittgenstein'dan etkilenen düşünürleri uzunca bir süredir yanlış yönlendirmiştir. Bu fikir benimsendiğinde, sadece önceki anlam teorilerinde savunulan "kelimeler nesnelere tekabül ederler" görüşünün yerine 'kullanım' kavramını geçirdiğimiz izlenimi oluşabilir. Ancak burada söz konusu olan şey 'kullanım' değil, aksine sözcükler ve deyimlerin toplumsal davranış bağlamları içinde *kullanılması* sürecidir. Anlam 'gösterenlerin oyunu'yla değil, aksine gösterenlerin üretilmesi ile dünyadaki –eyleyen bireyin organize ettiği– nesneler ve olaylar arasındaki örtüşmelerle inşa edilir. Bu açıklama özünde doğruysa, Derrida'nın yazmaya konuşma üzerinde tanıdığı öncelik sorgulanmalıdır. Zira bu örtüşme nedeniyle, söz –daha ziyade konuşma– diğer anlamlandırma araçları üzerindeki önceliğini yeniden ele geçirir. Anlamlandırmanın temel 'taşıyıcı'sı gündelik etkinlik bağlamlarında gerçekleştirilen konuşmadır, zira o tamamen davranışsal ve kavramsal bağlamlara doymuştur. Yazma (daha dar geleneksel anlamında) kesinlikle sadece gündelik konuşmanın karakteriyle karşılaştırılarak açıklanabilecek belirli ayırt edici özelliklere sahiptir. Ayrıca, gündelik konuşma sırasında anlamın oluşumu yazmanın ve metinlerin anlamlandırıcı özelliklerinin önkoşuludur.

Derrida'nın yazmaya vurgusu tüm bir felsefeyi biçimlendirir. Ancak, yazmaya odaklanmanın –yapısalcı ve post-yapısalcı geleneklerin üretme eğiliminde olduğu– daha sınırlı üç anlamı vardır. İlki yazma ve güç arasındaki bağlantıyla ilişkilidir. Hem Lévi-Strauss hem Foucault ikisi arasındaki bağlantıyı sözellik ve yazma arasındaki ilişkiyle açıklar. Lévi-Strauss'un yapısalcı yönteminin sadece sözlü kültürleri araştırmaya uygun olduğu varsayılır. Yazısız toplumlar 'donuk kültürler'dir, zira misaller ve kelimelerin ağızdan ağıza aktarıldığı tekrarlanan bir gelenek çerçevesi içinde var olurlar. Uygarlıklarda yazmaya yönetici gücün bir aracı olarak gerek duyulur, fakat yazma

32 Söz geçmişte kalırken yazının mevcudiyetini sürdürmesidir. –Çev. n.

artık basitçe daha önceden konuşmada ifade edilen şeyleri göstermenin yeni bir yolu değildir. Yazma hem 'tarih'i yaratır, hem de toplumsal ve maddî dünyaya yeni adaptasyon biçimlerini gerektirir. Toplum ve doğaya, artık bugünün geçmişe doymuşluğu temelinde değil, dinamizm ve dönüşüm çerçevesinde bakılır. Bir uygarlıklar analizi yapmayan Lévi-Strauss çalışmasında bu temayı ayrıntılı olarak açmaz. Daha ziyade, yazılı toplumları sözlü kültürlere has özellikleri daha kolay ve kesin bir biçimde saptayabileceğimiz bir zemin olarak görür.

Foucault yazma, sözellik ve güç arasındaki bağlantıları daha doğrudan ve kapsamlı bir biçimde açıklamaya çalışır. Ona göre, sosyal bilimlerin ve psikiyatrinin söylemi, basitçe, 'verili' bir konu hakkında bir dizi teori ve bulgudan oluşmaz. Aksine, bu disiplinlerde geliştirilen kavramlar ve genellemeler yeni 'güç alanları' yaratırlar. Bu 'güç alanları' yazma sayesinde kodlanır ve yazmaya bağlıdır. Yazılı kayıtların tutulması Foucault'nun analiz etmeye çalıştığı 'disipline edici' organizasyon biçimlerinin tamamlayıcı bir parçasıdır –örneğin, mahkeme prosedürleri veya psikiyatrik vaka tarihçelerinin kaydedilmesi.

Olayların kaydedilmesi olarak yazma 'tarihi yaratırken', faaliyetleri kayıtları-tutan kişilerin ilgi alanı içine girmeyenler 'tarih'ten dışlanır. Başka deyişle, bu bireylerin faaliyetleri olayların yaşanması anlamında kesinlikle 'tarih'i oluşturmasına rağmen, onların ne eylemleri ne de fikirleri yazılı tarihi şekillendiren geçmişe refleksif sahiplenmenin bir parçasını oluşturur. Nitekim Foucault'nun *Ben, Pierre Riviére'*de (1978) gösterdiği gibi, suçlular veya serserilere ait vakaların kaydedilmesi genellikle yazılı tarihte yer almayanların söylem alanları içinde tasvir edildikleri çok az araçtan biridir.[33]

Yazma temasının yapısalcılık ve post-yapısalcılıkta sürekli tekrarlanan ikinci bir anlamı karşımıza genellikle metinlerden büyülenme biçiminde çıkar. Saussure semiyolojik bir programın ana hatlarını oluştururken metinsel materyallerden daha fazlasını ilgilendiren bir gösterge sistemleri araştırması başlatmıştır. Bu yaklaşımlarda semiyoloji geliştirme gereği göz ardı edilmez ve sonraki çoğu çalışmada herhangi bir kültürel farklılığın bir anlamlandırma aracı sağlayabileceği fikri geliştirilir. Ancak, bütünlüklü bir semiyoloji veya semiyotik düşüncesi hâlâ taraftar bulsa bile, bir bütün olarak bakıldığında, 'kültürel göstergeler' araştırmasının daha güdük bir girişim olarak kaldığı söylenebilir. Yapısalcılık ve post-yapısalcılıktan etkilenenler temel uğraşı alanı olarak metne yönelme eğilimindedir. Bu düşünce geleneklerinin edebiyat öğrencilerini diğer alandakilerden daha fazla etkilemesi kesinlikle tesadüf değildir.

---

33 Michel Foucault: *I, Pierre Riviére, a case of parricide in the 19th century*. Harmondsworth: Penguin, 1978 [*Annemi, Kız kardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben Pierre Riviére, 19. Yüzyılda Bir Aile Cinayeti*, Türkçesi: Erdoğan Yıldırım, Ara Yayıncılık, İstanbul 1991].

Tamamen metinlere yoğunlaşma yapısalcı ve post-yapısalcı geleneklerin en güçlü bazı yanları kadar, sürekli zayıf kaldıkları birçok noktanın da göstergesidir. Bir taraftan, bu ilgi yoğunlaşması söz konusu geleneğe dâhil yazarların Anglo-Sakson felsefede bir benzeri olmayan analizler geliştirmelerini sağlamıştır. Metin teorisi hem belirli temel felsefî problemler açısından merkezî önem kazanmıştır, hem de bu problemler ele alınarak aydınlatılmıştır. Nispeten uzmanlaşmış edebiyat eleştirisi alanı dışında kalan İngilizce konuşan düşünürler ve toplum teorisyenleri bu tartışmaya çok az katkıda bulunmuştur. Öte yandan, metinlere gösterilen yoğun ilgi anlamlandırmanın doğasına ilişkin açıklamaların Saussure'a kadar götürülebilecek sınırlılıklarını gösterir. Göstergenin keyfî karakteri tezinde, Saussure'ın geliştirdiği biçimiyle, dünya hakkında geçerli betimlemeler yapıldığı savunulan metinler ile kurgusal metinler arasındaki fark dikkate alınmama eğilimindedir. Böyle bir tutumun pozitif değeri, örneğin, bilimsel metinlerde metaforların bilinçli kullanımları incelenerek kolayca gösterilebilir. Ancak öte yandan, bu tutumun zayıf yönleri söz konusu gelenekleri epeyce uğraştıran temel problem konusunda yeterince açıktır: metnin dış dünyayla nasıl yeniden ilişkilendirileceği. Yapısalcı ve post-yapısalcı gelenekler hem bilimsel başarıları anlamayı sağlayacak doyurucu referans açıklamaları sunamamışlar, hem de 'gündelik konuşma araştırmaları'yla ilişkilerini az veya çok kesmişlerdir. Gündelik konuşma kesinlikle –referans ve anlamın iç içe geçtiği– bir "dünyada yaşamanın aracı"dır. En azından böyle olduğuna inanıyorum. Bu konuyu daha ayrıntılı bir biçimde araştırarak yapısalcılık ve post-yapısalcılığın derinlere kök salmış bazı yetersizliklerini anlayabileceğimizi düşünüyorum.

Bu düşünce geleneklerinde yazma konusuna karşı ilgi yaratma eğiliminde olan üçüncü anlam "aktif bir süreç olarak yazma"yla bağlantılıdır. 'Yazma' terimi çokanlamlıdır. Çünkü o belirli bir ortama fiilen 'kaydedilen şey'i veya tersine bizzat 'kaydetme süreci'ni anlatabilir. Bu anlamlardan ikincisi bakımından yazma, ayrıca hayal gücünün veya yeni bir düşüncenin yazıya geçirilmesi biçiminde özel bir önem kazanmıştır. Modern kültürde 'yazar'a veya edebiyatçı yazara özel bir değer verilmesi eğilimi yaygındır. Dikkatlerini 'yazar' konusuna yoğunlaştıran yapısalcı ve post-yapısalcılar kültürel ürünlerin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Açıkçası bu katkılar ile daha genel bir tema olan öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması arasında temel düzeyde belirli bir örtüşme vardır. Metinlerde sergilenen 'yaratıcılığın' kaynağı onu üreten birey veya bireyler incelenerek ortaya çıkartılamaz. Metin, sürekli olarak farklı okuyucu kuşakları tarafından benimsenmeye ve yeniden-benimsenmeye açık kendi 'özgür gösterenler oyunu'nu yaratır. Ayrıca bu konuda yapısalcılık, post-yapısalcılık ve hermeneutiğin günümüzdeki gelişimi arasında ilginç bağlantılar vardır. Gadamer ve diğerlerinin

çalışmasında, önceden belirttiğim gibi, ayrıca metnin yazarından özerkliği fikrinin onaylandığını ve metinlerin yaratabileceği okumalar çokluğunun vurgulandığını görürüz. Yazma ve okuma 'süreçler'i yazma sayesinde üretilen belirsiz çeşitlilikte 'anlam'ın geçici sabitleşmesi olarak görülen okumayla yakından iç içe geçer. Ancak burada karşımıza karakteristik zayıflıklar çıkar. Yazma, bazen, sanki metinler kendilerini yazıyorlarmış gibi sunulur; yazarın yazmanın muğlâk bir aksesuarı konumuna indirgenmesi kesinlikle inandırıcılıktan uzaktır. Öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması fikrini kabul edebiliriz; bu yüzden 'yazar' nedir sorusunun cevaplandırılması gerekir. Ancak, merkezî konumdan uzaklaştırılan unsurları doyurucu bir biçimde bir araya getiremediğimiz sürece yazma sürecini hiçbir şekilde kavrayamayız. Bana göre, yapısalcılık ve post-yapısalcılıkta, büyük ölçüde önceden belirtilen nedenlerle, doyurucu insanî faillik açıklamaları ortaya konulmamıştır; bu zayıflık, kendini, metinlerin üretilmesini onların iç 'üretkenlik'leriyle aynı şey olarak görme eğilimi biçiminde göstermektedir.

Tarih ve Zamansallık

Saussure'ın yazılarında zamansallık teması tamamen bir kenara itilmiş görünebilir. Ancak Saussure'ın en büyük yeniliği *dil*i zaman dışı bir varoluş olarak almasıydı. Önceki dilbilim anlayışlarında dilsel unsurların kullanımında ortaya çıkan değişimlere odaklanılırken, Saussure'ın dilbilim analizlerinde "bir sistem olarak dil" ön plâna çıkar. *Dil* belirli bir zamansal-mekânsal bağlamda var olmaz, dili onu kullananların somut pratiklerinden çıkarımlarla inşa ederiz. Kuşkusuz, Saussure'a göre, *dil* analiziyle bağlantılı 'eşzamanlı araştırma' *ile* dilin kullanım biçimlerindeki somut değişimlerin araştırıldığı 'artzamanlı analiz' kesinlikle farklı şeylerdir. Eşzamanlı analize artzamanlı analiz üzerinde öncelik tanıma niyetinde olsun olmasın, Saussure'ın yazılarının daha sonraki cazibesinin kaynağı kesinlikle büyük ölçüde *dil*in özelliklerine ilişkin yukarıdaki teşhisidir. Ancak paradoksal olarak, özellikle bu teşhis yapısalcı ve post-yapısalcı düşüncede zamansallığa ilginin yeniden artmasına yol açmıştır.

İlgili problemlerden bir bölümü Lévi-Strauss'un çalışmasında daha açık bir biçimde ortaya çıkar. Saussure'ın dil anlayışında metodolojik olarak zamanın dikkate alınmaması Lévi-Strauss'ta zamanın –deyim yerindeyse– mitler aracılığıyla düzenlenmiş kodlarla ilişki içinde sürekli göz ardı edilmesine dönüşür. Mitler zamansallığı toplumsal hayattan zamanı özel bir harekete geçirme biçimi olan ve sonradan 'tarih' olarak adlandırılacak şey kadar koparmazlar. Lévi-Strauss 'tekrarlanabilir zaman'ı (reversible time) bilinçli olarak tarih içinde zamansal değişimin karşısına yerleştirir ve 'tarih' bilimini

toplumsal değişmenin doğrusal hareketinin haritasının çıkartılması olarak görür.[34] Lévi-Strauss'un Sartre'la tartışmasında açıkça vurguladığı gibi, tarihle ilgilenmek mutlaka zamanla [değişmeyle] ilgilenmek anlamına gelmez. Marx'ın "İnsanlar tarihi yaparlar" özdeyişi, gerçekte, bir bütün olarak insanlığın geçmişinin betimlemesinden ziyade, belirli bir kültürün dinamizminin ifadesidir. Dinamik kültürler (hot cultures) çevreleriyle aktif bir alışveriş içindedir ve toplumsal dönüşümü sağlamak için iç dinamiklerini harekete geçirebilirler. Modern kültür bu iç dinamizmi önemli ölçüde hızlandırır. Böylece, tarih belirli değişme biçimlerinin doğrusal olarak açığa çıkması hâline gelir. Bu dinamizmle karşılaştırıldığında, sözlü kültürler gerçekte 'tarih-öncesi'dir. Bu kültürlerde zaman tarih biçiminde harekete geçirilmez. Bu yüzden, yazmanın tarihi dinamik kültürleri daha önceki sözlü kültürlerden ayıran 'tarihsellik'le bağlantılıdır.

İnsan zihninin yapıları fikri çoğu kez tarih-dışı olmakla eleştirilse de, Lévi-Strauss'u tarihin ne olduğunu zamansallıkla ilişki içinde oldukça ayrıntılı bir biçimde açıklamaya çalışan biri olarak tasvir etmek daha uygun olacaktır. Hatta bazen Lévi-Strauss'un 'tarihsellik' fikrine karşı olduğu söylenmiştir; fakat bu iddia onun zaman ve tarihi karşılaştırdığı tartışmasının ince ayrıntılarını görmemizi engeller. Bazı iddiaların aksine, Lévi-Strauss'un savunduğu biçimiyle yapısalcılığın tarihi ele almaya karşı olduğu tezi kesinlikle kanıtlanamamıştır. Lévi-Strauss, Foucault'nun daha sonra 'arkeoloji' olarak adlandıracağı şeyi, yani insan 'tarihi'ni hegemonyası altına alan kültür biçimlerini karakterize eden zamansallık boyutunu gün yüzüne çıkarmak için dinamik kültürlerin tarihsel bilinçaltının kazılmasını fiilen gerçekleştirmiştir.

Kuşkusuz, Derrida'da zamansallık mevcudiyet metafiziği eleştirisi için merkezî bir öneme sahiptir. Farklı olmak ertelemektir ve zaman anlamlandırmanın doğasından bağımsız olarak görülemez. Mevcudun geçmişe dönüşmesi zamansallığı anlamanın temel aracı hâline getirir. Burada söz konusu olan, "somut veya yazılı tarih"ten ziyade "bir oluş süreci olarak tarih"tir. Derrida için 'zaman' bizzat Lévi-Strauss'un yapısalcılığının sınırlılıkları hakkındaki değerlendirmelerinin doğasıyla ilişkilidir. Zaman anlamlandırmanın, bir anlamlar oyunu üretme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.[35] Culler'e göre, Derrida, "sonsuz yaratma hazzının yerine sonsuz geriye dönüşlerin hüznünü" geçirirken, anlamla ilişkili oluşumların zaman içinde kaybolmasını vurgular; her şeyin "mevcut sabit bir yapıdan ziyade, aktif bir hareket, harekete geçmeye güdüleyen bir süreç"[36] olarak anlaşılması gerekir. Zamanı

---

34 Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1966 [*Yaban Düşünce*, çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yayınları, Birinci Baskı: Ağustos 1984, İstanbul].

35 Jonathan Culler, "Jacques Derrida", John Sturrock: *Structuralism and Science.*

36 Jacques Derrida, *Position*, s. 103.

anlamlandırmanın konumlandırılmasına indirgeme eğilimi, anlamlandırma pratiklerinin içinde ortaya çıktıkları zaman-mekânın doyurucu bir biçimde ele alınmasını engeller.

Bir tarihçi olarak Foucault, çalışmasında öncelikle zamansallık ve yapısal analiz temalarını ele alır. Ona göre, 'sürekli tarih' anlayışına yönelik eleştirisiyle 'öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması' gerekliliğine yaptığı vurgu arasında yakın ilişki vardır. Tarihte hiçbir genel ereklilik yoktur ve tarih önemli ölçüde insan öznelerin eylemlerinden bağımsızdır. İnsanlar tarihi değil, aksine tarih insanları yapar [inşa eder]. Başka deyişle, insan öznelliğinin doğası tarihsel gelişme süreçleri içinde ve aracılığıyla biçimlendirilir. Sürekli tarih anlayışı,

> tarih bilimi zamanı yeniden kurulmuş bir birlik içinde ele geçirmeden hiçbir meselenin çözülemeyeceği iddiasına; bir gün, öznenin farklılığın birbirinden uzak tuttuğu her şeyi –tarihsel bilinç biçiminde– bir kez daha ele geçireceği, onu yeniden hâkimiyeti altına alacağı ve onlarda kendi yuvası olarak adlandırılabilecek şeyi bulacağı vaadine dayanır.[37]

Bu yüzden, Foucault'nun tarih yazma tarzı kronolojik olarak ilerlemez, ne de bir olaylar dizisinin anlatı tarzında betimlenmesine dayanır. Foucault okumak daha ortodoks tarih yazma biçimlerine alışık olanlar için rahatsız edici bir deneyimdir. Konular zamansal bir düzen [ardışıklık] içinde ele alınmaz ve okuyucu süreklilik beklentisi içindeyken betimlemede kopukluklarla karşılaşılır. Foucault'nun analiz ettiği değişiklikler veya değişimleri etkileyebilecek nedensel faktörlerin neler olabileceği konusunda çok az gösterge vardır. Epistemolojik düşünceleri çoğunlukla kompleks olsa bile, Foucault bu tarih yazma tarzının kaynağının belirli bir 'zaman' ve 'tarih yazımının tarihselliği' anlayışı olduğunu açıkça ifade eder. Geçmiş, zamansal akışın biçimlendirdiği bir araştırma-konusu değildir. Zamanın belirli bir biçimde akmasında –'arkeoloji'nin gün yüzüne çıkarması gereken– epistemik organizasyon katmanlarının iç içe geçişi etkilidir. Foucault'da Lévi-Strauss'un "tarih diğerleri gibi bir bilgi biçimi, kuşkusuz diğer bilgi biçimleri gibi tarihi harekete geçirici bir güçtür" görüşünün yansımasından daha fazlası söz konusudur.

Zamanı tarihten ayırmak, anlamlandırma sistemlerinin zaman-mekân dışında özellikleri olduğunu göstermek ve bu özellikleri insan öznenin doğasını yeniden-ele-alan bir görüş içinde konumlandırmak: bütün bunlar yapısalcılık ve post-yapısalcılığın temel başarılarıdır. Ancak önceki konularda olduğu gibi, bu konularda da sonuçlar yeterince doyurucu olmaktan uzaktır.

---

37 Michel Foucault, *The Archeology of Knowledge*. New York: Pantheon, s. 12 (*Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan; Ayrıntı Yayınevi, 2011).

Foucault'nun tarih yazma tarzı şok yaratıcı bir değere sahiptir. Ancak, ileri düzeydeki metodolojik tartışmalarına rağmen, ortaya koyduğu tarih büyük ölçüde kendine özgü bir tarih biçimi olarak kalır. Epistemelerin 'zaman dışı' mevcudiyetleri teşhisi *ile* tarihsel organizasyonla ve değişmeyle ilişkili üretici süreçler arasındaki bütünlüğü ortaya koymaz. Özneyi merkezî konumdan uzaklaştıran Foucault, insanî faillik konusunda yapısalcı ve post-yapısalcı gelenek içindeki diğer yazarlardan daha inandırıcı bir açıklama ortaya koyamaz. "Tarihin öznesi yoktur" ifadesi kolayca kabul edilebilir. Fakat Foucault'nun tarihi hiçbir aktif özneye yer vermeme eğilimindedir. Fail tarihten uzaklaştırılır. Foucault'nun analizlerinde karşımıza çıkan bireyler kendi yazgılarını belirlemekten yoksun görünürler. Ayrıca, bu analizlerde modern kültürde tarih için merkezî öneme sahip olan tarihin refleksif benimsenişi failler düzeyinde kendini göstermez. Tarihçi, mevcudun belirlenişinde tarih yazımının etkisinin farkında olan refleksif bir varlıktır. Fakat görünüşe bakılırsa, tarihçinin bu algısı tarihsel failleri de içerecek biçimde genişletilmez.

Anlamlandırma, Kültürün Üretimi ve Yazma

İnsan faillerin doğası hakkında uygun bir anlayışa sahip olmadığımız sürece yeterli bir kültürün üretimi teorisi geliştiremeyiz. Yapısalcılık ve post-yapısalcılık, öznelliğin deneyimin dolaysız bir zemini olduğu kabulünü benimsemek yerine, bir 'özne teorisi' talebinde bulunarak temel bir katkıda bulunmuştur –fakat, bu talepte bulunan tek düşünce geleneği onlar değildir. Aslında, özneden ziyade fail, öznellikten çok faillik yorumuna ihtiyaç olduğunun ısrarla vurgulanması oldukça önemlidir. 'Özneler' en temel faillerdir. İnsanî failliği açıklarken genelde yapısalcı görüşlerde yer almayan veya önemsenmeyen iki unsurun öne çıkartılması gerekir. İlki bir başka yerde 'pratik bilinç' olarak terimleştirdiğim şey, ikincisi 'eylemin bağlamsallığı'dır. Yapısalcı düşünce bilinç/bilinçdışı karşıtlığı çerçevesinde çalışma eğilimindedir. Bilinçdışı Lévi-Strauss ve Lacan için dilin 'öteki yüz'üdür. Bilinçdışı söze dökülemeyen, ancak söylemeyi mümkün kılan şeydir. O hâlde, insan faillerin belirli davranışları niçin öyle yaptıklarını kapsamlı olarak açıklayabilmek için bir bilinçdışı anlayışına gerek olduğu fikrinde birleşebiliriz. Ayrıca, söze dökülebilecek ve dökülemeyecek şeyler arasındaki ilişkinin insanın etkinliklerinde temel önemde olduğunu kabul edebiliriz. Ancak insan hayatını, yapısalcılık ve post-yapısalcılıktan farklı olarak, 'pratik eylem çerçeveleri' içinde kavramaya çalışmamız gerekiyorsa bu düşünce okullarından farklı bir görüşe ulaşmamız gerekir. Wittgenstein'ın öne sürdüğü gibi, söze dökülemeyecek şey *yapılması* gereken şeydir. İnsan eylemi programlanmış dürtüler sonucunda ortaya çıkmaz. Daha ziyade, insanlar yaptıkları şeyin ayrılmaz bir parçası

olarak davranışlarını refleksif bir biçimde gözetirler. Bu gözetme genellikle sözel olarak[38] ifade edilmez, aksine pratik bilinç düzeyinde yer alır, fakat yine oldukça kompleks bir süreçtir ve insanların en sıradan etkinliklerinin bile ayrılmaz bir özelliğidir.

'Eylemin bağlamsallığı'ndan söz etme amacım orada-bulunma ve bulunmama ayrımının yeniden ele alınması gereğini vurgulamaktır. İnsan toplumsal hayatı, bireyler arasındaki (hem eylem ve bağlamı, hem de farklı bağlamları birbirine bağlayan) zamanda-mekânda 'yer alan' ilişkiler temelinde anlaşılabilir. Bağlamlar eylem 'ortamlar'ı, yani aktörlerin davranışları ve konuşmalarını karşılıklı olarak düzenlerken rutin bir biçimde başvurdukları özelliklerdir.[39] "Eylem ortamlarının karşılıklı farkında olmak" bireylerin diğerlerinin söyledikleri ve yaptıkları şeyleri anlamalarını mümkün kılan 'karşılıklı bilgi'nin merkezî bir parçasıdır. Bağlamı belirli bir eylem parçasını sadece ilgili durumlara özgü kılan bir faktör olarak anlamamamız gerekir. Zaman-mekânda yer alan ve gündelik etkinliklerin 'tekrarlanabilir' zamanı içinde yeniden-üretilen eylem ve etkileşim ortamları hem toplumsal hayatın hem de bilincin sahip olduğu yapılaşmış biçimlerin tamamlayıcı bir parçasıdır.

Bu görüş pratik eylem ortamlarının anlamlandırmaya doyduğunu varsayar. Dil içinde üretilen anlamlar toplumsal pratiklerin durumsal ancak yeniden-üretilmiş doğası için olmadıklarında varlık kazanamazlar. Zamansallık ve konumlandırma, hem ortamların düzenlenmesi hem de sözel alışverişlerin [karşılıklı konuşmaların] sağlanması için ilgili ortamlardan refleksif olarak yararlanma bakımından, anlamın üretilmesi ve sürekliliği açısından merkezî öneme sahiptir. Burada formel bir durumu çağrıştıran 'söyleme' (speech) teriminin yerine daha ziyade 'konuşma' (talk) terimini tercih ediyorum. Dil kullanımının daha gelişkin ve formelleşmiş tüm boyutlarının temelini konuşma, yani gündelik hayattaki toplumsal ortamlarda doğal bir biçimde gerçekleşen karşılıklı konuşmalar oluşturur –gerçekte oluşturduğunu düşünüyorum. Konuşma, Garfinkel'in başkalarından daha iyi gösterdiği gibi, bağlamın indeksselliği[40] sayesinde ve bireylerin "anlamlı bir toplumsal

---

38 Sözlü veya yazılı olarak –Çev. n.

39 Anthony Giddens, *The Constitution of Society*. Bölüm 1 ve devamı.

40 indexical: bu terim dilin ve onu oluşturan sözcüklerin içinde yer aldıkları ve işaret ettikleri bağlamdan bağımsız, kendi başlarına sabit bir anlama sahip olamayacaklarını anlatmakta kullanılmaktadır. Bağlama-gönderimlilik olarak da kullanılabilecek bu kavramı özellikle Bar-Hillel'dan bahsedilirken–aşağıdaki alıntıyı dikkate alarak– 'indeksellik' olarak karşılamayı uygun bulduk: "İlki anlamın içkin indekselliğidir, Dil, daha çok, sürekli olarak bize aynı konudaki diğer çalışmalara, aynı yazarın çalışmalarına, vb.'ne gönderimde bulunarak bir kütüphanedeki indeksleme sistemi gibi işler; dildeki bir terimin anlamı ilgili terimin bağlamına, kullanıldığı 'durum'a ve birlikte bulunduğu diğer sözcüklere gönderimlerde bulunur (Ian Craib, *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Harvester Wheatsheaf, 2nd edition, 1992) [Çev. n.].

dünya" üretmek için yararlandıkları 'metodolojik araçlar'la mümkündür.[41] İndekssellik ve bağlama-bağlılık aynı şey değildir. Böyle bir özdeşleştirme ilk etnometodolojik araştırmalarda karşılaşılan temel sıkıntılardan biriydi. Bağlama-gönderimlilik, anlamı [karşılıklı anlamayı] sağlamak için belirli bir yer ve zamana ait unsurları kullanmanın yanı sıra, bağlamdan-bağımsızlık sağlamak için ortamın kullanılmasını ifade eder. Anlamın metodolojik araçlarla üretildiği ve sürdürüldüğü fikri yapısalcılık ve post-yapısalcılığın yanlışlarını düzeltmek için oldukça önemlidir. Anlam kodlar veya *dil*le ilişkili farklılıklar tarafından inşa edilmez. Anlam bağlamsal olarak, 'vesaire cümlecikleri' kullanılarak, formüle edilerek ve diğer metodolojik araçlarla organize edilir. Ehliyetli bir dil kullanıcısı sadece sözdizimi ve semantik [anlam] kurallarına değil, gündelik toplumsal etkinlik bağlamlarında 'yer alma'yla ilişkili uzlaşımlara da hâkimdir.

Kültür analizleri söylem ve 'kültürel nesneler' olarak adlandıracağım şeyler arasındaki ilişkiye odaklanır. Kültürel nesneler terimi ile, mevcut bağlamlar/durumlardan bağımsızlaşan, fakat genellikle 'daha kapsamlı' anlamlandırma biçimlerine dâhil oldukları ölçüde diğer nesnelerden farklılaşan insan ürünlerini anlatıyorum. Bu tanıma göre metinler temel kültürel nesnelerdir: ancak çağımızda bunlara ayrıca modern elektronik iletişim araçlarının eklenmesi gerekir. Kültürel nesneler 'konuşma olarak dil'in 'aktarıcılığı'ndan belirli farklılıklar sergilerler. Kültürel nesnelerin temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1) Kültürel nesneler 'üretici' ve 'tüketici'nin ayrılmasını gerektirir. Bütün maddî eserler bu özelliğe sahiptir. Sadece kültürel nesneler değil bütün eserler bir-arada-bulunulan ortamlarda konuşmanın akışı içinde yer alandan bir ölçüde ayrı bir 'yorumlama' sürecini gerektirir. Gündelik konuşmada, bireyler, diğerlerini anlamak ve kendi sözlerini bu anlama sürecine ayarlamak için ortamın çeşitli yönlerinden rutin bir biçimde yararlanırlar. 'Kültürel nesnelerin yorumlanması' karşılıklı bilginin belirli bir ortamda bir-arada-bulunmayla ilişkili belirli unsurları olmadan ve ayrıca, bir-arada-bulunan bireylerin süregelen konuşmanın bir parçası olarak gerçekleştirdikleri koordine gözetme olmadan gerçekleşir.
2) Buna bağlı olarak, yorumlama sürecinde 'tüketici' veya alıcı üreticiden daha önemli hâle gelir. Bir-arada-bulunulan bağlamlarda konuşmalar ve yorumlamalar (konuşmanın belirli bir düzen içinde [sıra-ile] gerçekleştirilmesi ve tarafların konuşmada yer almaları zorunluluğu nedeniyle) yakından iç içe geçme eğilimindedir.

41 Harold Garfinkel: *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press, 1984.

3) Kültürel nesneler, genelde insan ürünü olan diğer nesnelerden farklı olarak, aşağıdaki temel niteliklere sahiptir:

a) Anlamı farklı bağlamlara aktarmayı sağlayan kalıcı bir araç. Burada 'araç' terimi kültürel nesnenin fiziksel özüne hem de ayrıca farklı bağlamlara yayılma aracına işaret eder.

b) Bir saklama aracı olarak kültürel nesnelerde 'saklama' *kodlama*yı gerektirir. 'Saklama', burada, bilginin –konuşmanın kaybolup gitmesini 'engelleyebilecek'– izlerinin bırakılmasını anlatır. Bilgi maddî kaynaklar gibi değil, aksine –aslında yapısalcılar ve post-yapısalcıların belirttiği gibi– farklılıkların ayrıntıları olarak saklanır. 'Kodlama'da izler arasındaki farklılıkların düzenli özellikleri ifade edilir.

c) Yeniden-elde-etme aracı. Bilgiyi yeniden elde etmek içerdiği kodlama biçimlerine vakıf olmaktır. Yeniden-elde-etme, örneğin okuryazarlık belirli becerilere sahip bir insan faili gerektirir. Bu beceri, en azından çağımızda, ayrıca, mekanik araçların kodlanmış materyallere gerek duymadan da kullanılabilmesini içerir.

Kültürel nesnelerin doğasını sadece konuşmayla ilişki içinde anlayabiliriz. Kültür, dil ve iletişim arasındaki yakın ilişki herkes tarafından kabul edilir. Daha önceki tespitlerimiz çerçevesinde, aralarındaki yakın ilişki pratik [somut] eylemler sırasında ve bir-arada-bulunulan ortamlarda anlamın üretilmesi ve sürdürülmesinde konuşmanın oynadığı temel role bakılarak anlaşılabilir. Dil bir iletişim aracı olmasına rağmen, konuşmanın 'amacı' iletişim değildir. Daha doğrusu, konuşma kendini şekillendiren oldukça çeşitli faaliyetlerin ifadesidir ve bu türden faaliyetler içinde ifade kazanır. Kültür ve bilgi/bilişim nesnelerinin önemi kültür, dil ve iletişim arasında yeni dolayımlanmalar sağlamalarıdır. Konuşmada kültür ve iletişim arasındaki bağlantıyı sağlayan araçlar 'fail' ve 'ortam'dır. Pratik eylem bağlamlarında, 'konuşma aracılığıyla iletişim' her zaman etkileşim içindeki bireylerin 'üzerinde çalışmaları' gereken bir şeydir; ancak, bu [müşterek] 'çalışma'nın çoğu, pratik gözetme [gündelik eylemler] sırasında refleksif gözetme sürecinin bir parçası olarak, rutin bir biçimde gerçekleştirilir. Kültürel nesnelerde bu simetri bozulur. Kültürel nesneler aracılığıyla 'aktarılan' dil, artık basitçe 'konuşma' olmaktan çıktığı için, gündelik eylem bağlamlarında dil kullanımının gösterimsel (referential) özelliklerinden uzaklaşır. Konuşma bağlamlarının dolaysızlığından bağımsız bir biçimde gözlenebilir veya yeniden-ele-geçirilebilir bir iz olarak gösterge özel önem kazanır. Yapısalcılık ve post yapısalcılığın 'yazıya' ve gösterilen pahasına 'gösterene' ilgisi kesinlikle bu yeni gelişmeyle açıklanabilir. Gösterenin pratik [somut] eylem bağlamlarından ayrılması, daha fazla yoruma gerek du-

yulması nedeniyle, iletişime yeni bir itibar kazandırır. Böylece, karşılıklı konuşmaların sürdürülmesiyle ilişkili metodolojik süreçlerin bir sonucu olarak, iletişimin doğası artık az veya çok sorgulanır. 'Kültürel nesne' ile 'yorumlayıcı' arasındaki iletişimi şekillendirmek için daha kesin olarak tanımlanmış ve açık hermeneutik görevlerin yerine getirilmesine gerek vardır. Bu yüzden, formel bir disiplin olarak hermeneutiğin gelişmesinin kaynağında metinlerin yorumuyla ilişkili problemlerin bulunması şaşırtıcı değildir. Yapısalcılık ve post-yapısalcılıkta özellikle hermeneutik unsurun vurgulanmamasının nedeni, anlamlandırmanın esasen 'kodların iç düzeni' temelinde alınması veya 'anlamın yeniden ele geçirilmesi'nden ziyade 'gösterenlerin oyunu' olarak görülmesidir.

Yazma nedir ve metinlerin özerkliğine nasıl katkıda bulunur? Eğer varsa, yazarların metni yazdıkları zamanki niyetleri ile sonradan onlar hakkında yapılan yorumlar arasında nasıl bir ilişki mevcuttur? Bir 'metin teorisi'nin aslında bir 'okuma teorisi' mi olması gerekir mi? Bütün bunlar, yapısalcılık ve post yapısalcılığın etkisiyle olaya en azından farklı bir biçimde bakmamızı gerektiren, yüzleşilmesi zorunlu sorulardır.

Dilin veya anlamlandırmanın ne olduğu en iyi şekilde yazma aracılığıyla açıklanamaz. Derrida bu konuda hatalıdır. Sözün (speech) değil aksine konuşmanın (talk) yazma üzerindeki önceliğini savunmamız gerekir. Ancak bu tespit bizi yazmanın konuşmanın basit bir 'temsil'i olduğunu varsaymaya itmemelidir. Biraz önce belirttiğim nedenlerle, zaten bu mümkün değildir. Yazının icadının tarihte yeni şeylere yol açması gibi, metinlerin üretimi de gündelik konuşmalarda yer alanlardan farklı özellikleri gerektirir. Yazmanın özel önemini kavramak için kesinlikle kökenine bakmamız gerekir. Yazma başlangıçta dünyadaki nesneler veya olayları betimleme aracı olarak değil, öncelikle sadece kayıt –en saf hâliyle, saklama– biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Yazma ilk tarımcı devletlerde maddî kaynakların ve insan eyleminin zamansal ve mekânsal koordinasyonunu sağlayan bir idarî araçtı ve bu yüzden, asla sözelin görsele 'dönüştürülme'si değildi. Yazma, etkinliklerin zamanda ve mekânda yeni koordinasyon biçimlerinin göstergesi ve ifadesiydi. İlk metinlerin –listeler ve derlenen materyallerin– yazarı yoktu. Başka deyişle, bir metnin kimin *için* ve hangi kullanım *amacıyla* üretildiği onu üreten kişiden daha önemliydi.[42]

Bu tespitler, yazmanın konuşmadan, sadece sahip olduğu özellikler bakımından değil, ayrıca ilişkili olduğu genel toplumsal organizasyon [düzen] biçimleri bakımından da ayrıldığını gösterir. Kuşkusuz, yazma 'konumlandırma'ya

42 Anthony Giddens: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London: Macmillan, 1981, vol. I [*Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Türkçesi: Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, Ocak 2000].

'zamanlama' karşısında –konuşmada bulunmayan– bir öncelik sağlar. Bu öncelik yazmanın görsel, konuşmanın işitsel olmasından daha önemlidir. Konuşma (Saussure'ın inancının aksine) doğrusal bir akıştan ziyade kendine özgü belirli bir düzene ve ardışıklığa sahiptir. Yazma zamansal ayrılma içermez, aksine, böyle bir ayrılma bir metnin okunma süreciyle ilişkilidir. Öte yandan, mekânsal düzeni 'zamandan bağımsız' olduğu için, 'yazma' okuyucuya konuşmayla bağlantılı ardışıklıklarla ilişkili zorunluluklar dayatmaz. Başka deyişle, okuyucu metni belli bir düzene [sıraya] göre okumak zorunda değildir, örneğin metnin önce sonunu daha sonra başını okuyabilir.

Yazı basit bir listeleme olmanın ötesine geçtiğinde konuşmada görülmeyen şekillerde 'sanat'a elverişli hâle gelir. Konuşma gündelik en sıradan biçimlerinde bile yoğun bir beceriyi ve birçok şeyi öğrenmiş olmayı gerektirir. Konuşma (belirli amaçlara veya iletişim hedeflerine ulaşmak için farklı uzlaşım ya da düzenleme biçimlerini kullanabilme anlamında) sanata dönüşebilir. Hikâye anlatma, nükteler yapma, retorikler ve dramalara her türden toplumda rastlanır. Ancak, bu sözlü formların 'başarı'sı doğrudan bir-aradabulunulan ortamlarda icra edilmelerine bağlıdır. 'Sanat olarak yazma' süreci hazır bir formdan ziyade bir üretim süreci olarak görüldüğünde kendine özgü daha farklı nitelikler kazanır. Yazma dinleyicinin bir icrası değildir. Bir yazarın becerileri diğerlerini arzulanan biçimlerde etkilemek için bir-aradabulunulan ortamlardaki mevcut nitelikleri kullanabilmeye bağlı değildir. Konuşma zorunlu olarak, ayrıca yazmada olmayan biçimde, bir bireysel üretimdir. Sözlerin (speech) belirli bir sıra içinde söylenmesi gerekir, zira diğerleriyle bir-arada-bulunulan belirli bir ortamda aynı anda sadece bir kişi konuşabilir. Yazma örneğinde, bir metnin 'başarı'sının metni üreten kişiye mi yoksa daha fazla bireye mi göre değerlendirileceği önemli değildir. Belirli uzunlukta metinlerin üretilmesi daha uzun süre alır. En sıradan karşılıklı konuşmalarda bile anlamın üretilmesi için bir 'çalışma' ['çaba'] gerekmesine rağmen, bir metin daha uzun bir 'çalışma' olma eğilimindedir. Metin yazıyı konumlandırmada disiplin ve özgünlüğün iç içe geçtiği bir 'çaba'dır.

Gündelik dil [farklı anlamlara] büyük ölçüde 'açık'tır. Gündelik konuşmada kullanılan sözcükler veya deyimlerin çoğunun kesin sözlük tanımları yoktur. Wittgenstein'ın gösterdiği gibi, buradan hareketle gündelik dilin kesinlikle muğlâk veya belirsiz olduğu söylenemez. Gündelik dile kesinliğini kazandıran şey kullanıldığı bağlamdır. Konuşmaya katılanlar konuşma ortamlarını söylenenlerin doğasını şekillendirmek için kullanırlar. 'Yazmanın açıklığı' daha farklı bir şeydir –bu açıklık, benzer dilsel formların, örneğin metafor ve X metoniminin, hem konuşmada hem yazmada kullanılabilmesiyle karıştırılmaktadır. 'Yazmanın açıklığı'nın kaynağı onunla ilgili referansın 'askıya alınması'dır. Bu sözle ne kastedildiği konusunda dikkatli olma-

mız gerekir. Yazma, çoğu kez değilse de, dünyadaki nesneler veya olayları göstermek için kullanılabilir. Liste bu kullanım biçiminin oldukça belirgin bir örneğidir. Yazmanın gösterimsel özellikleri, aslında her zaman konuşmadan beslense de, onun gösterimsel özelliklerine bağlı değildir. Konuşmada anlam ve referans genellikle yakın ilişki içindedir, ancak bunun nedeni, konuşmanın özünde bir şekilde betimlemeye yönelik olması değil, aksine pratik eylem bağlamları içinde gerçekleştirilmesi ve şekillendirilmesidir. Başka deyişle, anlam konuşmanın gündelik yaşantı biçimleriyle sürekli bağlantısı sayesinde üretilir. 'Ortam'la 'yazmanın gösterimsel özellikleri' arasında bu türden bir bağlantı olamaz. Sonuç olarak, ifadelerin en net ve kesin gösterimleri bile bir retorik veya mecaz olarak okunabilir veya tersine, retorikler veya mecazlar kesin gösterimlerin ifadeleri olabilir. Bu konuda kesinlikle bir kanıt vermemiz gerekirse, Japon *haiku* örneklerinde olduğu gibi bir listenin kolayca şiir biçiminde okunabileceğini söyleyebiliriz.

Bütün bu hususlar metinlerin özerkliği problemiyle ilişkilidir. Geleneksel bir problem, yani bir metnin yazarının niyetlerine referansta bulunmadan ne kadar anlaşılabileceği hem bu hususlar ışığında hem de daha önce ortaya konulan faillik açıklaması temelinde ele alınabilir. Schutz'un ortaya koyduğu gibi, bireylerin kendi etkinliklerinin yönünü nasıl düzenleyeceklerine ilişkin belirli genel projeleri/tasarıları vardır.[43] Benzer şekilde, bir metnin yazılması belirli bir tasarıyı veya tasarıları gerektirebilir. Başka deyişle, yazar belirli bir metni üretirken aklında çeşitli hedefler vardır. Ancak, yazarın zihnindeki hedeflerin ilgili metnin anlaşılmasıyla ilişkisinin metni üretirken harcanan emekle [sergilenen çabayla] ilişkili refleksif gözetme sürecindekine benzemesi ihtimali düşüktür. Tekrarlarsak, bir metin (sürekli 'gözetilen' bir üretim sürecini gerektirmesi anlamında) bir 'çaba', bir 'çalışma'dır. Bu yüzden, bir 'yazar' ne bir niyetler karışımı ne de metnin içindeki bir dizi tortu veya izdir. Yazar, daha ziyade, belirli pratik eylem ortamları içinde çalışan bir 'üretici'dir.

Ancak bu açıklama metinlerin doğası üzerine tartışmayı karşı kutuplara iten problemi, yani bir metnin kendi yazarının niyetleriyle bağlantı içinde 'doğru' yorumunun ne kadar mümkün olduğu sorusunun cevabını sunmaz. 'Metinsel rölativizm'e karşı olan Hirsch ve diğerlerine göre, yazarın niyeti bir metnin özgün anlamını yakalayacak bir temel sunar. 'Niyet' burada Schutz'un kullandığı anlamda sadece 'proje/tasarı' olarak anlaşılabilir. Bir yazarı bir metni üretmeye iten tasarıların sadece bu metni okumaya çalışan kişi için fazla önemli olmadığını kolayca görebiliriz. Yazarlar belirli bir metni herkesçe tanınmak, para kazanmak, kendini tatmin gibi çeşitli özel güdüler altında yazabilirler. Ayrıca, bir bütün olarak metinde ne 'anlatılmak

43 Alfred Schutz, *The Phenomenology of the Social World*. London: Heinemann, 1972.

istendiği'ni araştırmak fazla anlamlı değildir. Metinde bir bütün olarak ne anlatılmak istendiğini araştırmaktan ziyade, muhtemelen bir yazarın belirli bir cümle veya paragrafla ne anlatmak istediğini ya da bir metin aracılığıyla hangi argümanları ortaya koyduğunu sorarız: bu sorumuz gündelik konuşmada kullanılan 'ne anlatmak istedin?' deyimini kullanma biçimimizle tamamen uygunluk içindedir. Bu tip bir soru incelendiğinde, metinler kadar belirli bir üretici hakkında da hiçbir şey sorulmadığı açıkça görülebilir. Örneğin, birisi "Marx filanca tarihte *Kapital*'in bir kesiminde ne anlatmak istemişti?" diye sorsaydı, muhtemelen bir birey olarak Marx'ın özellikleri araştırılmayacaktı. Çoğu örnekte bu sorunun yerine 'Yazar ne anlatmak istemişti?' şeklinde daha yaygın bir soru sorulabilir. Gündelik konuşmada, 'x bununla ne anlatmak istedi?' diye sorduğumuzda, soruyu muhtemelen çoğu kez, "o, x'i söylerken ne elde etmek istiyordu?" anlamında kullanırız. Yani, söylenilen şeyin edimsöz[44] gücüne [sözüyle yaratmak istediği etkiye] bakarız. Ancak, söz konusu soru aynı zamanda 'iletmek istediği neydi?' anlamına gelebilir. Grice'in belirttiği gibi, bu bağlamda 'anlam', konuşan kişinin x sözünü "bir başkası veya başkalarını (bunun kendi niyeti olduğunu anlamalarını sağlayarak) etkilemeyi amaçladı"[45] biçiminde olabilir. 'Anlam' burada iletişimsel niyetle [iletilmek istenen şeyle] aynıdır ve bu niyeti sadece belirli bir etkileşim ortamında yer alanlar karşılıklı bilgi biçimlerini paylaştıklarında gözleyebileceğimiz kanıtlanabilir. Gündelik konuşmada, iletilmek istenen niyet konuşan kişi tarafından doğrudan soruşturularak ve yeniden formüle edilerek gözden geçirilebilir. Bir metni benzer biçimde soruşturabileceğimizi yadsımak için herhangi bir neden yok görünmektedir. Başka deyişle, bir metnin belirli bir kesiminde iletilmek istenen şeyi soruşturabiliriz. Yazara ulaşmak mümkün değilse, böyle bir soruşturma ilgili yazarın yazılarında ifadesini bulan karşılıklı bilgi biçimleriyle sürdürülebilir. Bu araştırma, ayrıca, yorumların geçerlilikleriyle ilişkili kriterleri gerektirir.

Bu kriterler ve yorumların geçerliliklerini tespit edebilmek için bilinmesi gerekli materyal tipleri oldukça komplekstir. Bunlar esasen (bir çalışma olarak) metnin üretildiği ortamları araştırmayı gerektirir. Bunlar, yazarın metni üretme biçimi ve bu üretim sırasında yararlandığı fikri kaynakları büyük ölçüde bilmeyi gerektirir. Ancak onlar ayrıca, esasen, metnin hitap ettiği okuyucu hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Skinner ve diğerleri metinlerin içsel özerkliklerinin hiçbir şekilde yadsınmaması gerektiğini vurgula-

---

44 Edimsözedimi (illucutionary act): söyleyerek, konuşma eyleminde bulunurken yapılabilecek olan eylem ya da faaliyet; düpedüz bir şey söylemek dışında, bir şey söylerken gerçekleştirilmiş olan edim ya da fiil (Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, Şubat 2000, İstanbul) –Çev. n.

45 H. G. Grice, "Meaning", *Philosophical Review*, vol. 66, 1957. Ayrıca, *bkz.* 'Meaning revisited', N. V. Smith: *Mutual Knowledge*. London: Academic Press, 1982.

yarak bunun önemine işaret etmekte fazlasıyla haklıdır.[46] Metinler form, stil ve okurluk konusundaki farklı uzlaşımlar içinde yazılmışlardır. Yazar belirli bir metni üretirken okuyucunun onu nasıl anlaması gerektiğini hesaplayarak 'kurgular'.

Yapısalcı ve post-yapısalcı 'yazarın ölümü' tartışmaları bazı açılardan değerli katkılarda bulunmuştur. Modern edebiyat eleştirisinde tartışılan çoğu çalışmada vurgulandığı gibi, birçok metnin 'yazar-sız' olduğunu kabul edebiliriz. Sadece modern çağdan önce yazılan metinler –kutsal metinler, destanlar, arşivler vb.– değil, modern toplumlarda dolaşımda olan metinlerin büyük çoğunluğu da 'yazar-sız'dır. Kayıtlar, dosyalar, vaka tarihçeleri ve benzeri: bu türden metinlerin belirli bir bireye atfedilmemesi, gerçekte birden fazla kişinin ürünü olabilmeleri ve hiç kimsenin genellikle onları üreten kişiyi araştırmayı önemli olarak görmemesi anlamında, özellikle belirli bir sahipleri yoktur. Onların metinler olarak üretilme koşullarının hem genelde diğer insan ürünleriyle paylaştıkları temel niteliklerle ilişki içinde, hem de ayrıca yazmanın önceden ele alınan özellikleri dikkate alınarak kavranması gerekir. Zamanın gücüne direnebilen her eser hem ilk üretildiği bağlamdan hem de kendini yaratanların tasarılarından az veya çok tamamen bağımsızlaşır. Benzer şekilde, bütün bu eserlere üreticilerinin asla hayal bile edemeyecekleri belirli amaçlar atfedilebilir ve hatta asla niyetlenmedikleri biçimlerde 'yorum'lanabilir. Her metin 'dilin açıklığı'nı konuşmada kapanmaya ve sabitliği sağlama biçimine dönüştürür. Bir metnin çok-yönlü yorumlara ne kadar açık olduğu metnin doğasıyla muhtemelen fazla ilişkili değildir. Burada metinlerin sağlamaya katkıda bulunabileceği bir 'okumalar açıklaması'na geçmemiz gerekir. Metinlerin üretimini eylemin refleksif gözetimiyle bağlantı içinde anlama konusunda söylenenlerin çoğu okuma konusunda da geçerlidir. Hiçbir metin tamamen soyut bir biçimde okunmaz; bütün okumalar karşılıklı bilgiden yararlanmayı gerektiren ortamlar içinde olduğu kadar, 'metinler-arası' çerçeveler içinde de gerçekleştirilir. Okuma açıklamaları geliştirme konusunda sadece yapısalcılık ve post-yapısalcılık kaynaklı birkaç yeni yaklaşım kısmen umut vaat etmektedir. Bunlardan biri Jauss'un 'algı estetiği'dir.[47] Bu fikre göre, okuyucu bir metne "metnin anlamsız olması mümkün değildir" inancıyla bir 'beklentiler ufku' içinde yaklaşır. Jauss'a göre, eserler ve okuyucular arasındaki ilişkiyi anlamak için bazı soruların cevaplandırılması gerekir. Örneğin, okuyucuların çalışmanın yazım tarzı hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını bilmemiz gerekir. Ayrıca, okuyucunun, söz konusu metne benzer metinler hakkındaki

46 Quentin Skinner, "Meaning and understanding in the history of ideas", *History and Theory*, vol. 8, 1969.

47 Hans Robert Jauss, "Literary history as a challenge to literary theory", Ralph Cohen: *New Directions in Literary Theory*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1974.

önceki bilgilerine ulaşmamız gerekir. Ve pratik konuşma ve şiir dili arasındaki fark konusunda bir görüşe sahip olmamız gerekir, bu düşüncemiz, muhtemelen, ilgili yere ve kültürel ortama göre farklılıklar içerebilir. Her yazar muhtemelen aynı zamanda okuyucu olduğu için, okuma konusundaki bu tartışmanın metinlerin üretimi açıklamasıyla yakından ilişkilendirilmesi gerekir.

Sonuç

Bu analizde yapısalcılık ve post-yapısalcılık tarafından ortaya konulan önemli temaları bütün yönleriyle ele aldığımı iddia etmiyorum. Basitçe göz ardı ettiğim veya kısaca değindiğim çeşitli yazarların düşünceleri arasında birçok farklılık vardır. Yapısalcılık ve post-yapısalcılığın katkılarını günümüzde sosyal teori açısından yarattıkları bazı genel problemleri genel düzeyde inceleyerek betimlemeye çalıştım. Kuşkusuz, bu geleneklerin öne çıkmasında katkıda bulundukları temel problemleri ele almakta başarısız kaldıkları iddiası bir tartışma konusudur. Fakat, hem bu iddiamın nasıl temellendirilebileceğini hem de bu problemlerden bazılarının nasıl daha doyurucu bir biçimde analiz edilebileceğini gösterdiğimi umuyorum.

Kaynaklar

Barthes, R., 1977: "The Death of the Author", Barthes, R., *Image-Music-Text*. Glasgow: Fontana.

Benveniste, E., 1971: "The Nature of the Linguistic Sign", Benveniste, E., *Problems in General Linguistics*. Florida: University of Miami Press.

Bloomfield, M., 1957: *Language*. London: George Allen and Unwin.

Chomsky, N., 1964: *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague: Mouton.

Chomsky, N., 1968: *Language and Mind*. New York: Harcourt, Brace.

Clarke, S., 1981: *The Foundations of Structuralism*. Sussex: Harvester.

Culler, J., 1975: *Structuralist Poetics*. London: Routledge and Kegan Paul.

Culler, J., 1979: "Jacques Derrida", J. Sturrock (ed.), *Structuralism and Since*. Oxford: Oxford University Press.

Derrida, J., 1976: *Of Grammalology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Derrida, J., 1978: *Writing and Difference*. London: Routledge and Kegan Paul.

Derrida, J., 1981: *Positions*. London: Athlone.

Foucault, M., 1972: *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon.

Foucault, M., 1978: *I, Pierre Rivière: A Case of Patricide in the 19lh Century*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin.

Gadamer, H., 1975: *Truth and Method*. London: Sheed and Ward.

Garfinkel, H., 1984: *Studies in Ethnomelhodology*. Cambridge, England: Polity Press.

Giddens, A., 1979: *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan.

Giddens, A., 1981: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, vol. 1. London: Macmillan.
Giddens, A., 1984: *The Constitution of Society*. Cambridge, England: Polity Press.
Grice, H. P., 1957: "Meaning", *Philosophical Review*, 66.
Grice, H. P., 1982: "Meaning Revisited", N. V. Smith (ed.), *Mutual Knowledge*. London: Academic Press.
Harris, Z., 1951: *Methods in Structural Linguistics*. Chicago: University of Chicago Press.
Heidegger, M., 1978: *Being and Time*. Oxford: Basil Blackwell.
Hymes, D. H., 1972: "On Communicative Competence", J. B. Pride and J. Holmes (eds), *Sociolinguistics*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin.
Jakobson, R., 1971: *Word and Language*. The Hague: Mouton.
Jauss, H. R., 1974: "Literary History as a Challenge to Literary Theory", R. Cohen (ed.), *New Directions in Literary Theory*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
Lacan, J., 1977: *Écrits*. London: Tavistock.
Lévi-Strauss, C, 1966: *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
Lévi-Strauss, C, 1968: *Structural Anthropology*. London: Allen Lane.
Lévi-Strauss, C, 1969a: *The Elementary Structures of Kinship*. London: Eyre and Spottiswoode.
Lévi-Strauss, C, 1969b: *The Raw and the Cooked*. London: Cape.
Lévi-Strauss, C, 1971: *L'homme nu*. Paris: Pion.
Runciman, W. G., 1970: "What is Structuralism?", *Sociology in its Place*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
Saussure, F. de, 1974: *Course in General Linguistics*. London: Fontana.
Schutz, A., 1972: *The Phenomenology of the Social World*. London: Heinemann.
Skinner, Q., 1969: "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory*, 8: s. 3-53.
Trubetzkoy, N., 1969: *Principles of Phonology*. Berkeley and Los Angeles: University
Wittgenstein, L., 1953: *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell.

Etnometodoloji[1]

John C. Heritage

1967'de *Etnometodolojide Araştırmalar*'ın yayınlanmasıyla kamusal alana yeni ve özgün bir sosyolojik analiz yaklaşımı çıktı. Hızla birçok taraftar kazanan bu yaklaşım çeşitli ve etkili birçok empirik araştırma başlattı. Ancak Garfinkel'in yazılarının önemi açıkça kabul edilmesine rağmen,[2] etnometodoloji sosyoloji topluluğu içinde kolayca ve tamamen benimsenmedi. Gerçekte Durkheim'da olduğu gibi, Garfinkel'in düşüncelerinin de "acımasız bir eleştirel saygı" gördüğü söylenebilir.[3] Etnometodolojiye ilk tepkiler çoğu kez birbirleriyle büyük ölçüde uyuşmayan çeşitli itirazlardan ibaretti ve sonuç, bu yeni perspektifle ilgili tartışmaları aydınlatmaktan ziyade kızıştırmaya uygun bir dönemdi.

Bu sonuca birçok faktör katkıda bulunmuştur. Garfinkel'in yazıları oldukça yoğun, kimi zaman muğlâk ve kapalıdır. Bu yazılar, bazı güçlü temel süreklilikler sergilemelerine rağmen, klâsik sosyolojik referans noktaları temelinde sistematik olarak ifade edilmemişlerdir. Nitekim, bu girişimi şiddetle eleştirenler kadar taraftarlar arasında da ciddi karışıklıklar ve yanlış anlamalar yaşanmıştır. Ayrıca, *Etnometodolojide Araştırmalar* sosyal bilimlerde egemen eski Parsonscı yapısal-işlevselci paradigmanın sosyolojik bir kaza yaşadığı kaotik bir temel değişim döneminde yayınlanmıştır. Kompleks yazıları bu hızlı ve kafa karıştırıcı teorik gelişmelerin yaşandığı bir dönemde kamusal alana

---

1 Tom Wilson'a bu yazının ilk taslağı üzerine değerli yorumları için teşekkür borçluyum.

2 *Studies in Ethnometodology* adlı çalışmanin önemi *American Sociological Review*'da yayınlanan üç kısımdan oluşan bir eleştiri yazısında açıkça kabul edilmiştir (*bkz.* Swanson, Wallace and Coleman, 1968).

3 Deyim, Steven Lukes'a aittir (Lukes, 1973: 2). Durkheim'ın kabulleriyle paralellikler şaşırtıcı ölçüde çoktur. Durkheimcı sosyoloji gibi, etnometodoloji de akla gelebilecek hemen her siyasal inancı temsil etmekle, (çoğu kez tamamen karşıt) birçok farklı kavramsal hareket noktasının bir ifadesi olmakla ve Durkheim'ın bu yüzyılın başında mahkûm edildiği "grup zihni"ne benzer belirli ölçüde saçma bir düşünceyi savunmakla eleştirilmiştir (*krş.* Lukes, 1973: 2-3, 497 ve devamı).

çıktığı için, Garfinkel'in ufuk açıcı teorileri ve sıra dışı empirik araştırmaları çoğu kez yanlış yorumlanmış ve önemsiz görülmüştür.[4] Asıl talihsizlik, etnometodolojinin "özden yoksun bir yöntem" olarak (Coser, 1975) veya daha kötüsü, bizzat toplumsal düzenin yadsınması aracı –bir tür "ne olsa gider" sosyolojisi– olarak yorumlanmasıdır. Kaçınılmaz sonuç, Garfinkel'in araştırmalarındaki Parsonscı esaslara yönelik –ilk itici gücünü yapısal-işlevselciliğe ciddi genel saldırılar başlamadan uzun süre önce gerçekleştirdiği etkili eleştirisinden alan– itirazların bu suçlamalar ve karşı suçlamalar kargaşasında kaynayıp girmesidir. Kuşkusuz Garfinkel bu yeni genel tartışmalara girmekten kaçındığı için hor görülen 'etnometodoloji' terimi çok geçmeden önemsiz bir slogana dönüştü (Garfinkel, 1974: 18).

Garfinkel'in süregelen teorik çabaları her zaman sosyolojinin temel konularını oluşturmuş farklı türden kavramsal problemlere yönelikti. Bu problemler –toplumsal eylem teorisi, özneler-arasılığın doğası ve bilginin sosyal inşası– oldukça komplekstir ve sıkıca iç içe geçmişlerdir. Etnometodolojinin kavramsal açıklamaları toplumsal düzenin kavramlaştırılmasında kapsamlı teorik ve metodolojik içerimlere sahip olduğu için, bu problemler disiplin içinde temel bir teorik yenilik alanı oluşturmuştur. Garfinkel bu teorik alanda 'pratik muhakeme'nin ve 'pratik eylemler'in temel özellikleri üzerine bir dizi araştırma yaptı. Bu araştırmalarında eylem teorisini güdüsel problemlere geleneksel ilgisinden uzaklaşmaya[5] ve "bilgili bireyler olarak aktörler"in toplumsal eylemler ve yapıları –bilinçli veya bilinçsiz– nasıl tanımladıkları, ürettikleri ve yeniden-ürettiklerine odaklanmaya yöneltti. Fakat, aktörlerin bilgililiğine bu vurgu toplumsal aktörlerin kendi koşullarını nasıl analiz ettiklerini ve bu koşullar hakkında özneler-arası bir anlayışı hangi şekillerde paylaştıklarını ortaya çıkarmaya ilginin yeniden artmasına yol açmıştır. Garfinkel'in buradaki araştırmaları "gündelik anlayışların kaçınılmaz bağlamsallığı"na odaklanır ve bu araştırmalar, dolayısıyla olayların bağlamlarının ilgili olayları yorum-

---

4 Anthony Giddens'ın yazıları (Giddens, 1976; 1979; 1984) etnometodolojiye karşı genellikle olumsuz tonda bir tepkinin sürekli bir istisnasını oluşturmuştur. Alana ilişkin yaygın bir yanlış yorum kalıbının somut bir örneği Attewell'in (1972) görünüşte yetkin ancak oldukça yanıltıcı bir yazısıdır (buna ilişkin daha açık eleştirel tartışmalar için, *bkz.* Peyrot, 1982; Zimmerman, 1976). Attewell'in yazısı daha sonra Coser (1975), Mayrl (1973), McSweeney (1973), Mennell (1976) ve Philips'in (1978) yazılarında yeniden ortaya çıkan birçok yanlış anlamanın somut bir örneğidir. 1970'lerin sonunda bu yanlış anlama iklimi o kadar etkiliydi ki, örneğin O'Keefe (1979) gibi yazarların sofistike müdahaleleri bile bu kirli havanın dağılmasını sağlayamadı. Etnometodologların araştırmaları üzerine kullanışlı açıklamalar için, *bkz.* Coulter (1971; 1973; 1974), Maynard and Wilson (1980), Peyrot (1982), Wieder (1977), Wilson and Zimmerman (1979), Zimmerman (1976; 1978). Günümüzde monografi türünden ikincil açıklamalar için, örneğin *bkz.* Benson and Hughes (1983), Handel (1982), Heritage (1984a), Leiter (1980), Mehan and Wood (1975), Sharrock and Anderson (1986).

5 Kuşkusuz, gündelik hayatın organizasyonuyla ilişkili birçok 'bilinçlilik' düzeyi vardır. Ayrıca bir aktör bir olguya onu çeşitli sözcükler içinde formüle etmeden de bilinçli olarak yönelebilir.

layacak kaynakları oldukça kompleks ve ayrıntılı biçimlerde nasıl sundukları üzerine bir değerlendirmeyi mümkün kılar.

Bu yeni yaklaşım, ayrıca, kesinlikle eylem ve bilgi analizleri arasında bütünlük sağlanmasını gerektirir. Garfinkel bu bütünlüğü yaygın güdü yaklaşımının yerine bir *prosedürler* yaklaşımını geçirdiği toplumsal eylem analiziyle sağlar; ve bir araştırma programı olarak bu yaklaşım Garfinkel'in "üyelerin düzenli gündelik ilişki ortamlarını ürettikleri ve düzenledikleri etkinlikleri ile onların bu ortamları 'açıklanabilir' kılma prosedürleri aslında aynı şeylerdir" önermesinde özetle ifade edilir (1984a: 1). Bu temelden hareketle, somut toplumsal kurumların pratikleri ve süreçlerini yeni bir biçimde ele almak ve dilsel iletişim süreçleri konusunda yeni yaklaşımlar geliştirmek mümkün olmuştur. Ayrıca daha genel düzeyde, insanların kendilerini içinde buldukları "toplumsal olarak açıklanabilir gerçeklikler"i nasıl anladıkları ve kavradıkları konusunda yeni bir anlayış ve yaklaşım geliştirmek mümkün olmuştur.

Garfinkel ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen çalışmalara asıl özünü kazandıran şey bu araştırma konularıdır. Etnometodolojik araştırmaların sonuçları sosyolojik teorinin temel boyutlarının kapsamlı olarak gözden geçirilmesini ve sorgulanmasını sağlamış ve ayrıca, sonuçta güçlü bir 'empirik araştırma programı' ortaya çıkmıştır. Bu bölümün amacı, Garfinkel'in teorik araştırmalarını ortaya çıktıkları sosyal teori bağlamında konumlandırmak, düşüncesinin onu toplumsal eylemin ve toplumsal düzenin doğasını yeniden kavramlaştırmaya nasıl yönelttiğini açıklamak ve onun inisiyatifleri sonucunda ortaya çıkan temel empirik araştırma biçimlerinden bazılarını ana hatlarıyla aktarmaktır.

Eylem Teorisini Yeniden Düşünmek

Garfinkel sosyoloji eğitimini 1946-1952 yılları arasında Talcott Parsons'ın danışmanlığı altında tamamladı. Parsons 1946'da Harvard Üniversitesi'nde yeni kurulan Toplumsal İlişkiler Bölümü'nün başkanlığına atandı ve onun liderliği altında bir sistematik sosyal teori geliştirmeyi amaçlayan müşterek çalışmalar başlatıldı. Hedef, *Toplumsal Eylemin Yapısı*'nda (Parsons, 1937) 'iradeci eylem teorisi' adı altında ana hatlarıyla ifade edilen bir meta-teorik çerçeve içinde psikoloji, sosyoloji ve antropoloji disiplinleri arasındaki bağlantıları ortaya koymaktı. Bu girişimin sonuçları oldukça etkiliydi. Bazı eleştirilere rağmen, Parsonscı teori İngilizce konuşulan dünyada sosyolojik teoriyi II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yirmi yıllık dönem boyunca hegemonyası altına aldı. Garfinkel'i Harvard'daki bölümü bitirdikten sonra Parsonscı teorik çerçevenin bir eleştirisini geliştirmeye iten şey bu fazlasıyla teorik atmosferdi. Parsonscı esasların köklü ön-kabullerine büyük darbe indiren bu eleştiri çağdaş sosyal teorideki tartışmaların yüzeyine ancak yaklaşık otuz yılda çıkabilmiştir.

Garfinkel'in Harvard yıllarında karşılaştığı Parsonscı eylem teorisi özünde bir 'eylemin güdüsü' teorisiydi ve iki ön-kabule dayanmaktaydı. İlk olarak, insan hayatı sadece çevresel koşullara pasif bir adaptasyon süreci olarak görülemez. Aksine, insan toplumu ve tarihinin temel bir özelliği, sıradan bir insanın güçlü engeller karşısında bile –çoğu kez maddî olmayan– amaçlarını gerçekleştirebilmek için bedeli yüksek bir mücadeleye girebilmesidir. Bu ilk kabul –yani, Parsons'ın 'iradeci metafiziği' (Procter, 1978; Scott, 1963)– normatif açıdan değerli amaçlara ulaşma çabasında 'öznel yönelim'in önemini vurgular. Parsons'ın ikinci kabulünün kaynağı Hobbes'un ünlü 'doğa durumu'nda kaos tartışmasıdır. Hobbescu düzen probleminde, Parsons'ın aktardığı biçimiyle, aktörlerin birbirleriyle aktif mücadelelerinin toplumsal ilişkiler içinde –güç ve aldatmaya başvurmaya gerek kalmadan– nasıl uzlaştırılabileceği araştırılır (Parsons, 1937: 92). Böylece, Parsonscı eylem teorisine hâkim olan güdü probleminde, toplumsal aktörlerin farklı bireysel amaçların peşinden koşarken aynı anda (Hobbes'un ortaya koyduğu biçimiyle) düzen problemini çözmelerini sağlayacak mekanizmayı geliştirmelerinin nasıl mümkün olduğu teorik olarak açıklanmaya çalışılır.

İyi bilindiği gibi, Parsons'ın çözümünün kaynağı, Avrupalı sosyal teorisyenler arasındaki ünlü 'yakınlaşma'nın bir sentezi olarak sunulmasına rağmen, esasen Durkheim'dır. Aslında onun çözümü, sosyalleşmeyle içselleştirilen ahlâkî değerlerin hem eylemin amaçlarını hem de bu amaçlara ulaşma araçlarını güçlü bir biçimde etkileyebileceği önermesinin teorik bir açıklamasıdır. Bu değerler bir toplum içinde –nihayetinde, temel değer sistemi biçiminde– kurumsallaştıkça, toplumsal iç-bütünlük amaçlar ve beklentilerin paylaşılması ve yüzden koordine etkinlik [davranış] kalıpları biçiminde ortaya çıkacaktır.[6]

Bu önermeler Harvard'daki bölümün sonraki yayınlarında toplumsal düzenin –artık herkesçe bilinen– kültürel sistem, sosyal sistem ve kişilik sistemi biçiminde ayrıldığı üçlü analitik ayrım içinde ifade edilir: **(i)** 'kalıp değişkenler' temelinde şekillenen 'kurumsal rol gerekleri' **(ii)** değerlerin kişilik sisteminin güdüsel 'ihtiyaç-eğilimleri' (need-dispositions) olarak içselleştirilmesi ve **(iii)** toplumsal etkileşimin 'süreçler-içinde-iki-taraflı bağlayıcılık' içeren çifte olumsallığı.[7]

---

6 Parsons ve Shils'e göre, "kurumsallaşmanın sosyal sistemlerin temel bütünleştirici mekanizması olarak alınması gerekir. Bir toplumsal etkileşim sistemi ortak değer yönelim kalıpları sayesinde istikrar kazanabilir" (Parsons and Shils, 1951: 150).

7 Parsons'ın genel iddiasında özetle ifade ettiği gibi, "bir ortak değer kalıpları setinin bütünlüğü, kurucu kişiliklerinin içselleştirilmiş ihtiyaç-eğilimleri yapısının ve sosyal sistemlerin dinamiklerinin temel gerçekliğini oluşturur. Bir sosyal sistemin istikrarı, en kısa ve geçici etkileşimler dışında, sosyolojinin temel dinamik teoremi olduğu söylenebilecek bu bütünleşme düzeyine bağlıdır.

Farklı eleştirilerde, Parsons'ın toplumların somut bir özelliği olarak normatif konsensüs derecesini abartma eğiliminde olduğu (Dahrendorf, 1958; Gouldner, 1970), 'toplumsal bütünleşme'nin 'sistem bütünleşmesi'yle karıştırılmaması gerektiği (Lockwood, 1964) ve toplumsal eylem analizinde diğer güdüsel etkenlere daha fazla ağırlık verilmesi gerekliliği (Wrong, 1961) vurgulanmasına rağmen, Parsons'ın eylemin güdüsel unsurlarına temel vurgusunun sorgulanmadığı açıktır.[8] Fakat bireylerin kendi eylemlerini koordine ederken ve yönünü belirlerken başvurdukları anlamları dikkate almayan Parsons, fiilen güdüsel unsurları vurgular. Parsons bu eleştirel çerçevede bir eylem teorisi inşa etmek yerine, sadece bir 'eylem yönelimleri teorisi' geliştirir. Gerçek bir toplumsal eylem analizi geliştirmek için temel önemde olan şey, bireylerin kendi eylem koşullarında başvurdukları bilgileri yeniden kavramlaştırmaktır.[9] Bu girişim, bireylere atfedilmesi uygun bilginin doğası ve özellikleriyle, onların bu bilgiyi nasıl kullandıklarıyla ilgili soruların cevaplandırılmasını ve bunların bir eylem teorisi içinde analitik olarak ele alınmasını gerektirir. Garfinkel'i II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Parsonscı bakış açısından önemli ölçüde uzaklaşmaya iten şey bu merkezî sorulardır.

Yazılarında 'aktörün bilgisi problemi'ni genelde nisbeten az vurgulamasına rağmen, yine de Parsons'ın rasyonalite tartışması kendi teorileştirme biçimini temel düzeyde etkiler.[10] Parsons'a göre, aktörün rasyonalitesi eylemlerinin bilimsel bilgiye uygunluk derecesine göre belirlenir (1937: 58). Kişinin bilgileri bilimsel bilgilere uygunsa eylemi 'özünde rasyonel' olarak değerlendirilecektir ve bu takdirde bireyin kendi eylemine ilişkin açıklamasının –bu eylemin bilimsel açıklamasıyla tutarlılık içinde– kesinlikle bilimsel açıdan uygun olarak kabul edilmesi gerekir.

Fakat çoğu örnekte aktörlerin kendi eylemleri hakkındaki açıklamaları bilim adamlarının açıklamalarıyla örtüşmeyecektir; Parsons'a göre, bu tür örneklerde bireylerin açıklamaları dikkate alınmayabilir. Bu tür örneklerde, bireylerin eylemlerinin bilimsel bir açıklaması içselleşmiş değerler ve normların güdüleyici rolü esas alınarak yapılacaktır. Böylece, davranışın nedensel normatif açıklamaları lehine, yeterli-sebeplere-sahip 'rasyonel eylemler' *ve* bireylerin muhakeme biçimlerinin dikkate alınmaması gereken 'rasyonel-olmayan eylemler' biçiminde ciddi bir uçurum yaratılır. İki eylem türü arasında yara-

---

8 Bu durumun nedeni, bir ölçüde, bu teorinin II. Dünya Savaşı sonrası dönemde oldukça yaygın olan sosyolojik ve psikolojik teorileştirme biçimlerinin temel akımlarını bir araya getirmiş olmasıdır. Gerçekte, Parsons, kendi iddialarını desteklemek için, tekrar tekrar Durkheim ve Freud'un düşüncelerinin içselleştirme konusunda birbirine yaklaştığını vurgular.

9 Bu görüş ayrıca yakın zamanda Giddens tarafından kuvvetle vurgulanmıştır (örneğin, *bkz.* Giddens, 1979: 253-254).

10 Bu konudaki tartışma için, *bkz.* Garfinkel (1952: 91 ve devamı; 1984h) ve Heritage (1984a: 22-23).

tılan bu uçurum Parsons'ın tekrar tekrar vurguladığı düşünce etrafında kapatılmaya çalışılır: ahlâkî değerler Hobbes'un vurguladığı kaos karşısında etkili bir çözüm olduğu takdirde, bir toplumsal düzenin üyeleri içselleştirdikleri normatif unsurlar karşısında araçsal bir yönelim sergilemeyeceklerdir (örneğin, *bkz.* Parsons, 1937: 403-435; 1951: 37). Zira, araçsal bir yönelim genellik kazandığında toplumun ahlâkî yapısını zayıflatacak ve bireyleri toplumsal düzeni istikrarsız çıkar koalisyonlarına tâbi kılacak Makyavelist bir hesapçılığa yöneltecektir. Bu koşulların artan etkisi aktörlerin bilgililiklerini büyük ölçüde önemsizleştirecek ve böylece aktörler –Garfinkel'in ünlü deyimiyle– somut durumlar içinde benimsedikleri anlamlar ve muhakemeler analitik bir eylem yaklaşımı açısından önemsiz olan 'yargıdan aciz aptallar' olarak görülecektir.[11]

Garfinkel, Parsons'ın toplumsal eylem analizi yaklaşımına bir alternatif geliştirmeye çalışırken, (bir dizi uzun teorik yazıda) büyük ölçüde aktörlerin bilgisini eylem teorisine dâhil etmeyi sağlayacak kesin bir örnek yaratmış olan Alfred Schutz'un çalışmasından yararlanır. Ona göre, Schutz ilk yazılarından itibaren toplumsal dünyanın büyük ölçüde toplumsal kaynaklı sağduyusal [gündelik] kategoriler ve inşalar temelinde yorumlandığını vurgular. Bunlar bireylerin kendi eylem durumlarını yorumladıkları, diğerlerinin niyetleri ve güdülerini kavradıkları, özneler-arası anlayışlara ulaştıkları, eylemlerini koordine ettikleri ve daha genel düzeyde, toplumsal dünyayı sürdürdükleri inşalardır. Bu inşaların içerikleri ve özelliklerinin hem teorik hem de empirik düzeyde sistematik olarak araştırılması gerekir. Gerçekte Schutz'a göre, bu inşaların içerikleri ve özellikleri dikkate alınmadığında sosyal teorinin ana temelleri –yani, "toplumsal gerçeklik dünyasının yerini bilimsel gözlemcinin yarattığı kurgusal, olmayan-bir-dünyanın almayacağı"nın tek nihaî garantisi olan toplumsal gündelik hayat ve deneyimler dünyasına referans– gözden kaybolur (Schutz, 1964a: 8).

---

11 Garfinkel, Parsonscı çerçeveye eleştirisini (1952) dayandığı bilgi teorisiyle temellendirir. Ona göre, Parsons analizini "bilimsel araştırma dış dünyanın geçerli bilgisini mantıksal-empirik yasaları bir ardışık yaklaştırma süreciyle uygulayarak elde edebilir" kabulü üzerine kurulu yeni-Kantçı bir epistemolojik çerçeve ('analitik realizm') üzerinde temellendirir (*bkz.* Parsons, 1937: 730 ve devamı). Bu teori başarılı toplumsal eylemin geçerli bilgilere dayandığını, bilimi benimseyenlerin toplumsal dünyada geçersiz bilgilerin ve mantıksal olmayan eylemlerin varlığını ("aktörler toplumsal dünyada daha bilimsel bir bakış açısını benimsediklerinde daha başarılı olabileceklerdir" biçiminde bir *ek hipoteze başvurarak*) açıklamak zorunda olduklarını ima eder. Kuşkusuz, bu iradeci teorinin bu gerekliliği 'rasyonel-olmayan' eylemlerin, *başka şeylerin yanı sıra*, normatif eğilimler temelinde ifade edildiği nedensel bir açıklamayla yerine getirmesi gerekir. Bu yeni-Kantçı bilgi kavramlaştırmasından iki sonuç çıkar. İlk olarak, bilimsel rasyonalite aktörlerin bilgileri ve yargılarının değerlendirildiği temel standart olarak görülür ve ikinci olarak, yanlış olmalarına rağmen rasyonel olmayan eylemlerin varlıklarını niçin sürdürdüklerinin nedensel açıklamalarını sunma lehine, aktörlerin rasyonel olmayan yargılarının aslî özelliklerinin göz ardı edilebileceği varsayılır.

Schutz sağduyusal [gündelik] bilginin ve bilme sürecinin bazı önemli özelliklerini teorik olarak ortaya koyar. Ona göre, ilk olarak, 'gündelik hayat dünyası' "doğal tutumun *epokhe*si"[12] olarak terimleştirdiği şeyin etkisi altındadır (Schutz, 1962c: 299). İnsanlar gündelik hayatta şeylerin asla göründükleri gibi olmayabilecekleri veya geçmiş yaşantıların günümüz için güvenilir bir yol gösterici olamayacağı şeklindeki genel *şüpheyi askıya alırlar*. Gündelik nesneler ve olayların nesnellikleri ve tipik özellikleri sorgulanmaz. İkinci olarak, aktörün [gündelik hayatta] yöneldiği nesneler yaşantı-akışı içinde bir dizi öznel işlem aracılığıyla aktif bir biçimde inşa edilir. Bu bağlamda özel önemde olan şey, hem doğal hem toplumsal nesnelerin zorunlu olarak her zaman 'tanımlama sentezleri'yle sürekli olarak güncelleştirilerek inşasıdır. Bu sayede, nesneler bakıldıkları fiziksel perspektiflere göre farklı biçimlerde algılanmalarına ve canlı nesneler örneğinde, biçimlerinin değişmesine ve farklı davranış biçimleri sergilemelerine rağmen, sanki 'aynı' nesnelermiş gibi sabitleştirilirler.

Üçüncü olarak, toplumsal dünyada bütün nesneler –büyük ölçüde toplumsal kökene sahip "eldeki bilgi stoku"nun sağladığı– bir "aşinalık ve önceden tanışıklık" çerçevesi içinde inşa edilirler (Schutz, 1962: 7). Dördüncü olarak, bu sosyal inşalar stoku her zaman tipleştirilmiş bir biçimde el altında tutulur (1962: 7). Bireylerin toplumsal dünyayı analiz etmekte kullandıkları 'tipleştirilmiş bilgiler' yaklaşık ve gözden geçirilmeye açık olmalarına rağmen, eylemin düzenlenmesi için pragmatik kaynaklar olarak hizmet ettikleri gündelik hayat tutumu içinde bu inşaların geçerlilikleri ve kullanışlılıkları sorgulanmaz. Son olarak, Schutz'a göre, bireyler arasında özneler-arası anlama karşılıklı ilişki içindeki insanların genel bir 'perspektiflerin karşılıklılığı' kabulünü benimsedikleri aktif bir süreç sayesinde sağlanır (1962a: 11-13): yani bireyler, farklı hayat deneyimlerine sahip olmalarına yol açan farklı perspektifleri, biyografileri ve güdülerine rağmen, deneyimlerini "pratik amaçlarla" 'aynı şeyler' olarak görebilirler.

Schutz bu "sağduyusal bilginin özellikleri" açıklamasında, ayrıca, gündelik bilgilerin büyük ölçüde eşitsiz ve eklektik bir tarzda organize olduklarını (yani, açık ve belli deneyimlerin muğlâk kabullerle iç içe geçtiklerini) belirtir; yani, gündelik hayattaki "ön-kabuller ve önyargılar yeterince-kanıtlanmış verilerle iç içe geçer; nedenler ve sonuçlar kadar güdüler, araçlar ve amaçlar da aralarındaki gerçek bağlantılar hakkında açık bir anlayış olmadan bir araya getirilir" ve "hiçbir yerde bizi yönlendiren tüm bu kabullerin güvenilirliği konusunda bir güvencemiz yoktur" (1964b: 72-73). Schutz'a göre, bilimsel ve sağduyusal [gündelik] bilginin karakteristik özellikleri arasında çok az ben-

12 *epoché*: paranteze alma, gündelik toplumsal dünyanın gerçekliğini sorgulamama, onu bir veri, bir kesinlik olarak kabul etme -Çev. n.

zerlikler vardır ve gerçekte, "eylemlerin en iyisinden kısmen rasyonel olduğu ve farklı rasyonellik derecelerine sahip" bu sağduyusal [gündelik] dünyada bireyler ideal-rasyonel eylemlere ulaşmaya çalışmazlar" (1962a: 3).

Bu analizi geliştiren Garfinkel'e göre, gündelik toplumsal eylemler bilimsel rasyonalitenin karakteristik özelliklerine dayansaydı, sonucu başarılı bir etkinlik değil, daha ziyade eylemsizlik, alt-üst oluş ve anomi olacaktı (1952; 1984: 270-271). Bu yüzden, "toplumsal dünyadaki olaylara bilimsel yönelim" gündelik olayların akışıyla ilgili olmaktan uzak bir 'ideal strateji'dir. Dolayısıyla, bilimin bireylerin hükümlerini değerlendirecek bir standart olarak dayatılması tamamen yersizdir ve Garfinkel'in ısrarla vurguladığı gibi, böylesi bir standart hem pratik eylemin özelliklerini analiz etmek için gereksizdir hem de bu tür bir analizi engelleyebilir (1984: 280-281). Ayrıca, ideal rasyonel eylemle ilişkili kavramlar resimden çıkartıldığında, bireyin farklı eylem akışları arasında mantıklı tercihler yaparken kullandığı somut bilgilerin özellikleri, yani başvurduğu yargılar, yaptığı seçimler, [muhtemel] sonuçların değerlendirilmesi gibi süreçlerin araştırılmasına yol açılmış olur (Garfinkel, 1952: 117).

Garfinkel bu son iddiayla yeni bir sosyolojik analiz alanı yaratmıştır: gündelik 'eylem durumları'nda pratik [gündelik] muhakemenin özelliklerinin araştırılması. Ayrıca bu iddia bilimsel rasyonalitenin gündelik muhakemenin analizinde merkezî bir karşılaştırma noktası olarak kullanılmasının reddedilmesinin somut bir örneğidir. Ancak kaynağında bu iddia olan araştırma programı kesinlikle yeterince açık değildir. Önceki toplumsal eylem modellerinde, faydacılardan beri, bilimsel bilgi ve etkinliğin özellikleri rutin bir biçimde gündelik hayatın bu [bilimsel] özelliklerden ne kadar uzak olduklarını betimlemek için bir temel olarak kullanılmıştır. O hâlde, bu tür bir karşılaştırma kriterinin yokluğunda sağduyusal [gündelik] bilgi ve eylemin özellikleri nasıl betimlenebilir?

Garfinkel bu problemi bir fenomenolojik 'paranteze alma' prosedürü aracılığıyla araştırır (krş. Psathas, 1980; Schutz, 1962b). Bu prosedür, bireylerin farklı hata düzeylerinde bir yönelim içinde görüldükleri ve toplumsal yapıya ayrıcalıklı bir konum tanıyan bir görüşle başlamaktan ziyade, analizcinin onların yöneldikleri toplumsal yapıları *nasıl* yarattıkları, şekillendirdikleri, ürettikleri ve yeniden-ürettiklerini araştırmak için (bunlara hem analizcinin ve ilgili bireylerin benimsedikleri yorumlar dâhildir) bütün ayrıcalıklı toplumsal yapı yorumlarını askıya almasını gerektirir. Bu prosedür (yanlış anlamalar ve tartışmalara yol açan) ünlü 'etnometodolojik kayıtsızlık' politikasıdır (Garfinkel and Sacks, 1970). Aslında, etnometodolojik kayıtsızlık politikası, basitçe, pratik muhakemenin ve pratik eylemin sistematik özelliklerini araştırırken onları onaylayıcı veya sorgulayıcı yargılardan durmayı gerektirir. Bu 'paran-

tezler' içinde, pratik etkinlikler ve özellikleri çok az ön-kabulle ve mümkün olduğu kadar yansız bir biçimde ele alınır.[13]

Etnometodolojide Araştırmalar'da, bu parantezler bağlamında raporlaştırılan somut araştırmalarda "pratik muhakeme ve eylem araştırması" yaklaşımıyla ilişkili iki hususun önemi vurgulanır. İlk olarak, araştırmalarında ihlâl deneylerine başvuran Garfinkel'e göre, Schutz'un ifadesiyle "toplumsal aktörlerin gündelik etkinliğin karşılıklı anlaşılırlığını nasıl sağladıkları ve sürdürdükleri konusunda bir dizi araştırma yapılırken 'perspektiflerin karşılıklılığı' tezinin benimsenmesi gerekir". İkinci olarak, eylemler, olaylar ve insan eseri olan şeyler hakkındaki gündelik anlayışların şekillenmesinde sağduyusal bilginin rolünü göstermek için birçok gösteri tasarlanması gerekir. Gündelik bilginin oldukça kompleks olduğu, bireylerin (ışık tuttukları temel meselelerle oldukça farklı ilişkiler içindeki) bağlamsal kaynaklara başvurdukları, bunları kaçınılmaz olarak bir kaynak olarak aldıkları ve aslında onlara büyük ölçüde 'güvenmek' durumunda oldukları gösterilir.

Nitekim, Garfinkel'in empirik bir sorunsala dönüştürdüğü konu, aktörlerin ne yaptıklarını *bir ölçüde* nasıl bildikleri ve bunları ortaklaşa nasıl bildikleridir. Bu yüzden, Garfinkel gündelik eylemler ve anlayışların özelliklerine ilişkin empirik araştırmalarını bizzat eylemle ilgili olayların tam ortasında başlatır. Bu sorunsal, 'olaylar düzeni' olduğu varsayımından hareketle, "insanların, farklı ancak biricik duygu ve düşünce alışverişleri içinde bir düzeni *birlikte* nasıl yarattıkları, sınadıkları, sürdürdükleri, değiştirdikleri, geçerli kıldıkları, tanımladıkları" sorusuna dönüşür (Garfinkel, 1952: 114). Garfinkel'in araştırdığı ve etnometodolojinin ortaya çıkışının temelini oluşturan 'toplumsal eylem analizi'nin kurucu bir özelliği olarak görülen şey bu yeni *'bilişsel düzen problemi'*dir.

Pratik Eylemlerin Özelliklerini Araştırmak: İhlâl Deneyleri

Garfinkel, sağduyusal [gündelik] bilginin özelliklerini araştırmaya başlarken, bireylerin sadece "algılanan davranışlar, duygular, güdüler ve ilişkilere, etraflarındaki hayatın toplumsal olarak organize özellikleri"ne tepki vermeyip, aynı zamanda tepkilerinde bu olayların 'algılanan normalliği'nin[14] etkili ol-

---

13 Etnometodolojik kayıtsızlık uygulaması uygun bir bilimsel prosedürün açık bir ifadesi anlamına gelse de, bu politikayı gerçekleştirmek kolay olmayabilir. Analizcilerin diğer toplumsal aktörlerle zorunlu olarak paylaştıkları sağduyusal inançlar ve ön-kabullerden uzak durmaları ve diğer toplumsal aktörlerin rasyonellikleri hakkında yargılarda bulunmaktan kaçınmaları kolay değildir. Ayrıca, sosyal bilimlerde teorik sistemler doğal olarak bu tür inançlar ve yargıların cisimleştiği terimlerle doludur ve Garfinkel'in prosedürünün radikalizmi bu ikinci türden bağlamlarda sergilenir.

14 Garfinkel olayların 'algılanan normalliği'ni aşağıda belirtilen özellikler temelinde tanımlar: "çevredeki olayların onları algılayan kişi için –bir olaylar kategorisinin örnekleri olarak sahip

duğunu öne sürer (1963: 188). Ancak Garfinkel bireylerin bu tepkilerini araştırmaya onların öznel bakış açılarını betimleyerek başlamaz.[15] Daha ziyade, toplumsal olayların 'algılanmış normalliği'nin 'dışardan' bir dizi deneysel eylemle bireyleri güdümleyerek araştırılabileceği kabulünden hareket eder. Bu tür güdümlemeler "olayların normal olarak algılanabileceği koşullar"ı tespit etmek ve bireylerin 'olması beklenen' ve 'somut' olaylar [davranışlar, tepkiler] arasındaki çelişkileri 'normalleştirme'ye çalışırken kullanabilecekleri prosedürleri tespit etmek için kullanılabilir. Pratik [somut] koşullar içinde, bu uygulama, yerleşik bir etkileşim bağlamı incelenerek bu etkileşimi ihlâl etmek için neler yapılabileceğini araştırmak anlamına gelir. Garfinkel bu prosedürün mantığını özetle şöyle ifade eder:

> algılanan ortamların anlamsız özelliklerini artıracak işlemler yapmak; şaşkınlık, korku ve zihin karışıklığı yaratmak ve bunu sürdürmek; toplumsal olarak yapılandırılmış kaygı, utanç, suçluluk ve kızgınlık duyguları yaratmak, bize, gündelik etkinlik yapılarının sıradan ve rutin bir biçimde nasıl üretildiği ve sürdürüldüğü konusunda bir şeyler söyler (1984b: 37-38).

Garfinkel'in bu yaklaşımı sonuçta ustaca ve farklı türden bir dizi ihlâl deneyi biçimini kazanır (Garfinkel, 1952; 1963; 1984b).

Garfinkel yayınlanmış araştırmalarında bu konuyu araştırmaya farklı oyunları inceleyerek başlar. Oyunların kanunen-mümkün [meşru] birçok farklı oyun-durumunu tanımlayan bir temel kurallar setine sahip olduklarını gözlemler. Bir temel kurallar seti, üzerlerinde yapılan değişikliklerin oynanan oyunun kimliğini değiştirmesi anlamında, oyunun kurucu unsurudur. Kurallara ilişkin bilgiler ve onların karşılıklı-bağlayıcı olduklarının kabul edilmesi hem her oyuncunun kuralları "diğer oyuncuları tanıyacak ve yorumlayacak bir şema" olarak kullanmasına hem de oyunu sürdürmek için gerekli davranışları sergilemesine yardımcı olur (Garfinkel, 1963: 193-194). Bu yüzden, oyuncuların, oyunun temel kurallarını, sorgulamadan, hem "durumun" hem de diğer oyuncularla "ilişkilerinin tanımı" olarak gördükleri bir 'güven' ortamında (1963: 193-194),

---

olduğu– *formel* özellikleri, yani *tipiklik*; ortaya çıkma ihtimalleri, yani *olasılık*; geçmişte veya gelecekteki olaylara *benzerlik*; ortaya çıkma koşulları, yani *nedensel yapı*; belirli bir araçlar-amaçlar seti içindeki yerleri, yani *araçsal etkililik*; doğal veya ahlâkî düzen için ne kadar gerekli oldukları, yani *gereklilik* (Garfinkel, 1963: 188).

15 Garfinkel şöyle yazar: "Bir teorisyenin tavsiyesine uyacak ve anlamlı olayların tamamen ve bilhassa kişinin davranış ortamındaki olaylar olduklarını söyleyeceğim... Bu yüzden, burada kişinin kafatasının altına bakmak için hiçbir neden yoktur, zira onun altında beyinden başka ilginç hiçbir şey yoktur. Kişinin 'deri'si dokunulmadan kalacaktır. Aksine, sorular olaylara uygulanabilecek, kişi açısından 'doğal' olarak görünen işlemlerle sınırlı kalacaktır" (Garfinkel, 1963: 190).

> temel kurallar bir eylem olarak davranışın *anlamını* sağlarlar. Bu kurallar bir oyuncunun "Olan şey"i doğru olarak tanımlayıp tanımlamadığına karar verirken başvurduğu şeylerdir. 'Öznel anlam' bir davranışa bu kurallar çerçevesinde atfedilir (Garfinkel, 1963: 195).

Gündelik eylemlerin özellikleri bilindiğinde oyunların akışını bozmak [ihlâl etmek] nispeten kolaydır ve Garfinkel tik-tak-to[16] oyununun akışının deneyci tarafından kasıtlı olarak bozulduğu bir uygulamayı aktarır –deneyci burada ilk hamleyi karşı oyuncunun yapmasını ister, fakat hemen ardından onun koyduğu işareti siler ve yerine bir başka kareyi işaretler ve ardından sıradışı bir şey yapmıyormuş gibi normal hamlelerine devam eder. 250 denekten % 95'i bu davranışa kısmen ve % 75'inden fazlası açıkça tepki göstermiş veya karşısındakinden bir açıklama yapmasını istemiştir. Bu deney çelişkili davranışların derhal normalleştirme girişimlerine yol açtığını kesin olarak göstermiştir. Daha önemlisi, bu deney, çelişkiyi yaşanan olayların anlaşıldığı çerçeveyi dönüştürerek normalleştirmeye çalışanların, örneğin deneycinin amacının aslında bir şaka yapmak olduğunu veya yeni bir oyun başlattığını varsayarak, bu durum karşısında daha az rahatsızlık sergilediklerini göstermiştir. Aksine, yaşadıkları olayı (olayların kurucu bir düzeni olarak) oyunun temel kurallarına daha çabuk dönerek normalleştirmeye çalışanlar daha fazla rahatsızlık sergilemişlerdir. Bu yüzden, "neler olup bittiği"ni anlamak için başvurulan 'yorumlama çerçeveleri' deneklerin eylemleri ve duyguları üzerinde çarpıcı bir etkiye sahipti.

Oyunların kurucu unsurları olan anlayışları betimlemek ve ihlâl etmek nispeten kolay olmasına rağmen, bunu gündelik toplumsal eylemler alanına taşımak o kadar kolay değildir.[17] Garfinkel bu amacına ulaşmaya çalışırken Schutz'un "gündelik hayatın kurucu beklentileri" analizinden kapsamlı olarak yararlanır (özellikle *bkz.* 1963: 209-217; 1984b: 53-65). Garfinkel özellikle 'perspektiflerin karşılıklılığı' kabulünün ihlâl edildiği eylemlerin oyunlarla yapılan deneylerde karşılaşılan durumu eski hâline getirmeye yönelik şaşkınlık, kızgınlık ve sert tepkilerle sonuçlanacağını göstermeye çalışır. Geliştirdiği prosedürde deneycilerden, bir şeylerin sıradışı gittiği izlenimi yaratmadan, karşılarındaki bireylerden ısrarla kendi sıradan sözlerinin anlamlarını açıklamalarını istemeleri talimatı verir. Bu prosedürün sonuçları görülmeye değerdi

---

16 İki kişi arasında, 9 kutuya bölünmüş kare tahta üzerinde oynanan, oyuncuların sırasıyla 0 ve X işaretleri yazarak üçünü aynı hizaya getirmeye çalıştıkları bir oyun (Çev. n.).

17 Garfinkel 'oyunlar'la 'gerçek hayat durumları' arasındaki çeşitli önemli farklılıkları betimler (Garfinkel, 1963: 206-209).

ve böylece, basit bir konuşma tutanağının ortaya çıkan bu türden bir sonucu sergilemeye hizmet edeceği yaygın olarak bilinmeye başladı:

> Araba parkındaki bir kişi deneyciye önceki gün işe giderken arabasının lastiğinin patladığını anlatmaktadır.
> Denek: "Bir tekerim patladı".
> Deneyci: "Bir tekerim patladı sözüyle ne kastediyorsun?"
> Kadın denek bir an için afallar ve hemen ardından öfkeli bir cevap verir:
> "Ne kastediyorsun sözüyle ne anlatmak istiyorsun? Patlak bir tekerlek patlak bir tekerlektir. Ne anlatmak istiyorsam onu söylüyorum. Hiçbir özel amacım yok. Ne aptalca bir soru!" (Garfinkel 1984b: 42).

Denekler diğer çoğu örnekte ihlâller karşısında öfke benzeri tepkiler sergilediler, ancak kimisi aksine, kibarca deneycilerden davranışlarını açıklamalarını istedi, bu ihlâlleri şaka olarak yorumladı ve –tekrarlanan uygulamalardan birinde– tepkisini hiçbir hareket yapmayarak gösterdi.

Gerek oyunlarla gerekse gerçek ortamlarda gerçekleştirilen deneylerde olayların 'algılanan normalliği' ciddi bir probleme dönüştürülür; ve her iki uygulama türünde de bu işlem "bireylerin davranış örneklerini grubun bir üyesinin 'herkesin anlayabileceğini' varsaydığı *niyetlenilmiş* eylem örnekleri olarak gördükleri 'daha temel' bir kabuller seti" ihlâl edilerek gerçekleştirilir (Garfinkel, 1963: 198). Böylece, oyunlar hakkındaki gözlemler önemli ölçüde genelleştirilebilir:

> Oyunlarla araştırmalara başladığımızda, normatif düzenlemeyle ilişkili bütün bağlantıların oyunlara özgü olduğunu varsaydık... Bununla beraber, oyunlardaki anlaşmazlıkları azaltan prosedürler 'gerçek hayat'taki durumlara uygulandığında aslında nahoş sürprizlerin ortaya çıkmasına yol açan görünüşte sınırsız çeşitlilikte olayla karşılaşmak sinir bozucuydu. Söz konusu olaylar [durumlar] farklı türden olaylar içerir: örneğin, *sosyolojik sağduyuya göre*, bir kişinin çok yakınındayken bir başkasıyla basit bir meseleyi konuşmak 'eleştiriye açık' bir hareketken, yine *sosyolojik sağduyuya göre*, bir konuşmanın bitiminde 'merhaba' denmesi ' o kadar önemsenmez'... Bu yüzden, olaylar olarak algılanan *bütün* eylemlerin kurucu bir yapıya sahip olabilecekleri ve muhtemelen kızgınlığa yol açmada kritik önemde bir değişken olan bir davranışın aslında 'normatif olaylar düzeni'ne tehdit olduğu varsayılır (Garfinkel, 1963: 198).

Bu gözlemler oldukça kapsamlı içerimlere sahiptir. Bütün eylemler 'kurucu yapılar'ı temelinde analiz edilebildiğinde ve bu yapılar eylemin organizasyonu [düzeni] içinde görünebilir hâle geldiklerinde (hatta "görülmelerine rağmen dikkat çekmediklerinde" bile) eylemlerin ayrıntılı yapısal analizi mümkün olabilir. Ve bu analiz toplumsal eylemleri yönlendiren güdülere değil, daha ziyade bu eylemlerin üretildikleri ve anlaşıldıkları prosedürel te-

mellere –yani, eylemlerin [bireyler tarafından] analiz edilebilir biçimlerde sergilenmelerine– odaklanacaktır. Bu bağlamda, genellikle eylemlerin ardında yattığı düşünülen güdüler ve 'öznel' faktörlerin, sosyal bilimsel bir perspektiften analiz edildiğinde, bağlamsal bilgi ile bireylerin kendi etkinliklerinin prosedürel yapısına ilişkin zımnî kavrayışlarının bileşimi olmaları nedeniyle, onlar tarafından anlaşılabilir şeyler olarak görülebilecekleri söylenebilir.[18]

Eylemin Analiz-Edilebilirliğini Araştırmak

Etnometodolojide Araştırmalar'da 'bağlam' tartışmalarına önemli ölçüde yer verilse bile, gündelik eylemlerin bağlamsallığının bu eylemlerin anlaşıldıkları merkezî önemde bir kaynak olduğunun kanıtlanabileceği kolayca gözden kaçabilir. Örneğin Garfinkel, karı-koca arasındaki bir konuşmanın onlar tarafından nasıl anlaşıldığı konusundaki ilk araştırmalarından birinde, onların birbirlerinin sözlerini belirli bir konuşma düzeni (sırası) içindeki yerlerine referanslarla ve genelde bilindiği varsayılan bir meseleler bağlamına işaret ederek yorumladıklarını belirtir (1984b: 38-42). Garfinkel'in bir raporuna göre, olaylara kendi evlerindeki pansiyonerlerin perspektifinden [gözüyle] bakarak tepki vermelerinin istendiği bir deneyde öğrenciler, bu talimatlara uygun biçimde, diğer aile üyelerinin ve kendilerinin normal olarak betimledikleri bildik, biyografi-yüklü ön-kabulleri bir kenara bırakırlar. Neticede, neredeyse bütün öğrenciler kendi aile ortamlarına ilişkin raporlarını "eyleme dönüştürmüşlerdir".[19] Onlar, bu yeni gözlem biçimlerini uygularken, hem davranışın kesin ayrıntılarının hem de "kavgalar, atışmalar ve düşmanca güdüler"in –genellikle iddia edilenin aksine– ailenin gerçek resmini temsil etmediğinin farkına varmışlardır. Öğrencilerden çoğu, ilişkileri eski hâline döndürmek için olaylar hakkındaki yorumlarının arka-plân anlamlarını yumuşatarak olayları rapor etmişlerdir (Garfinkel, 1984b: 44-49). Bir dizi bağlamsal ön-kabulün öğrencilerin raporlarında yer almaması olayların algılanma ve rapor edilme biçimini kökten değiştirmiştir.

Başka bağlamlarda, 'arka-plân bilgi', tıpkı olaylar ve eylemlerin doğasının yorumlanmasında olduğu gibi, kritik öneme sahipti. Garfinkel, bir psikiyatri kliniğinde hastaları ayakta tedavi etmekte kullanılan prosedürler hakkında bir model geliştirmek için tasarladığı, bir özel kliniğin kayıtlarına dayalı araştırmasında ham kayıtları kodlayanların bu işlemi kolaylaştırmak için klinik

---

18 Bu bakış açısından, aktörün 'sezgi'si davranışsal ayrıntıların ve bağlamsal zeminin kavranış biçimine dayalı koordine çıkarım kapasitesi olarak alınabilir.

19 Nitekim, öğrenciler, değerlendirmelerini, ailelerinin biyografisiyle ilişkili özelliklerin yanı sıra, toplumsal yapılar hakkındaki sağduyusal [gündelik] bilgilerini de bir kenara bırakarak yapma eğilimindeydiler.

süreçlerle ilgili bağlamsal bilgileri kullandıklarını, başvurdukları bağlamsal bilgilerin klinik prosedürler hakkında ön-kabuller içerdiğini buldu –araştırmanın tespit etmeyi amaçladığı asıl olgu. Ona göre, bu ön-kabullere kayıtlardaki belirsizlikleri gidermek için başvurulmaz. Aksine,

> bu varsayılan bilgiler gerekli görünmekteydi ve nedeni ne olursa olsun kodlayıcılar "gerçekte olan şey"i kodladıklarına inandıklarında bilinçli olarak bu varsayımsal bilgilere başvurdular. *'Muğlâk' dosya içerikleriyle karşılaşmadıklarında da aynı tutumu sergilediler* (Garfinkel, 1984a: 120).

Garfinkel'in rapor ettiği bu ve diğer araştırmalarda eylemler ve olayların bağlamsallığı atfedilen bir bağlamsallıktır ve atfedilen bağlamsallık ve bu atfetme ayrıca her zaman eylemlerin anlaşılmasının, yani açıklanabilirliklerinin merkezî bir parçasıdır. Ancak, bağlamsal özelliklere başvurulması olayların anlamını kavramanın ayrılmaz bir parçasıysa, bağlamsal meselelerde bu nasıl mümkün olacaktır?

Garfinkel "Toplumsal Yapıların Sağduyusal Bilgisi" adlı makalesinde (1984c) eylemin yorumunun onun birçok boyutu içinde yer aldığını iddia ettiği temel bir süreci betimler. Mannheim gibi (1952) bu temel süreci 'dokümanter yorum metodu' olarak adlandırır ve aşağıdaki tespiti yapar:

> bu metot somut bir oluşumun varsayılan bir temel kalıbın 'dokümanı', 'ifadesi', işaret ettiği bir şey olarak alınmasını gerektirir. Hem temel kalıp olayın özel dokümanter kanıtlarından elde edilir hem de bu dokümanter kanıtlar söz konusu temel kalıp hakkında 'bilinen şeyler' temelinde yorumlanır. Her biri diğerini açıklamakta kullanılır (Garfinkel, 1984c: 78).

Garfinkel'e göre, işleyiş biçimi –sözgelimi Geştaltçı şekillerin yorumlanmasında– kolayca gözlenebilen bu temel süreç, ayrıca, "örneğin postacılar gibi yaygın oluşumlar ve nesnelerin dostça hareketlerin ve iyi şeylerin simgeleri olarak kabul edilmesi"yle ilişkilidir (1984c: 78).

Garfinkel dokümanter yöntem tartışmasını bu yöntemin özelliklerini abartarak uygulamak için tasarladığı bir araştırma bağlamında geliştirmiştir. Öğrencilerden yeni bir danışmanlık uygulamasına katılmaları istenir. Garfinkel'in geliştirdiği bu yeni danışmanlık uygulamasında danışman-öğrenci ve denek birbirleriyle dâhili telefon sistemiyle bağlantılı bitişik odalara yerleştirilir. Öğrenciden danışılan problemin temelini deneğe ana hatlarıyla aktarması ve ardından 'evet/hayır' biçiminde cevaplandırılabilecek bir dizi soru sorması istenir. Denekten, her soru ve verdiği cevabın ardından telefonla konuşmayı bırakarak konuştukları şeyler hakkındaki düşüncelerini teybe kaydetmesi istenir. Deneklerden görüşme bittikten sonra izlenimlerini belirtmeleri istenir.

Deneklerin tanımadıkları bu 'danışmanlar'ın sorularına verdikleri cevaplar bir tesadüfî sayılar tablosuyla değerlendirilir ve deney onların bu durumdaki tepkilerini sadece tesadüfî bir tutarlılık içinde nasıl anlamlandırdıklarını görmek için tasarlanmıştır.[20]

Garfinkel bu araştırmadaki olaylara ilişkin tartışmasında, deneklerin karşılıklı konuşmaları sürdürebilme ve "verilen danışmanlığı" özetleyebilme ve değerlendirebilme düzeylerini vurgular (Garfinkel, 1984c: 88-94). Danışmanlar tesadüfî cevaplar vermelerine rağmen, denekler bunları aslında tesadüfî şeyler olarak görmediler. Aksine, danışmanların soruları verdikleri cevaplar doğrultusunda sorduklarını ve "danışmanın aklındakileri" görebileceklerini düşündüler. Denekler verilen 'danışmanlığın' içeriğini kendilerine sorulan soruların özel içeriklerini gözden geçirerek ve bu içerikleri mümkün olduğu kadar tutarlı bir 'danışmanlık kalıbı' oluşturacak ve sürdürecek biçimde bir dizi karşılıklı konuşma temelinde açıklayarak konumlandırmaya çalıştılar. Onlar verilen 'danışmanlığın' anlamını kendi normatif-değere-sahip topluluk üyeliklerinin farklı yönleri hakkındaki sağduyusal bilgilerine referanslarla yorumladılar –onlar danışmanın da bu bilgilere inandığını varsaydılar. Ayrıca, onlar danışmanlığı, danışmanların önerilerini "normal olarak algılanan değerler"i (bkz. dipnot 13) esas alarak 'mantıklı' veya 'mantıksız' biçiminde değerlendirmişlerdir.

Denekler bu etkileşimi bir danışmanlık kalıbı içeren bir etkinlik olarak sürdürmek için büyük çaba harcadılar. Bu amaçla ("verilen danışmanlığın akışını bozmamak", "sunulan önceki danışmanlığın" ayrıntılarını kavramak ve yeni ihtimalleri problemin yeni ortaya çıkan özellikleri olarak yönlendirebilmek için" [1984c: 88-94]) hem 'danışmanlık kalıbını' hem de danışmanlığın yönelik olduğu 'temel problemi' verdikleri bütün cevaplara uyarladılar. Denekler, eksik, uygunsuz veya çelişkili cevaplar verildiğinde, sonraki cevapların bunları açıklığa kavuşturma ihtimali varsa çoğu kez beklemeyi ve sonucu görmeyi tercih ettiler veya bu tepkilerini 'haklı kılan' "gerekçeler buldular", danışmanın "fikrini değiştirdiğini", bu cevaplar sırasında "yeni şeyler öğrendiğini", konunun ayrıntılarını yeterince bilmediğini veya sorunun kötü sorulduğunu düşündüler. Özetle, denekler karşılıklı konuşmalarını güvenilir ve uygun güdülerle hareket eden danışmanların katılmasını gerektiren bir danışmanlık akışı olarak sürdürebilmek için ellerinin altındaki bütün *durumsal* araçlara başvurdular.

Bu araştırmadan kolayca bazı sonuçlara ulaşılabilir. İlk olarak, karşılıklı konuşmalarla bağlantılı temel olaylara ilişkin tutarlı bir anlamı sürdürecek

20 Olayların bu prosedürle ortaya konulan metodolojik ayrıntıları için, *bkz.* Garfinkel (1984c: 80-88); McHugh (1968).

kaynaklar olarak olağandışı çeşitlilikte ön-kabule, bilgilere, çıkarımlar ve bağlamsal özelliklere başvurulur. 'Dokümanter yorum metodu' terimi genel bir 'anlama süreci'ne işaret etse de, sonsuz çeşitlilikte meselenin bu anlama sürecinin materyalleri olduğunu kabul etmek isabetlidir. Bununla ilişkili olarak, deneklerin olan şeyler hakkındaki anlayışları, [bu danışmanlığın] herhangi bir gelişme evresinde geçici, 'gevşek' ve gözden geçirilmeye açıktır. Aslında bu anlayışlar hem ayrıntılı bilginin kullanılmasına hem de karşılıklı ilişkilerin 'özel ayrıntılar'ı temelinde başvurulan çıkarımlara bağlı olsa da, deneklerin çıkarımları açık kuralların veya net algoritmaların ürünleri olarak yorumlanamaz. Garfinkel kuralların uygulanmasının her zaman kesinlikle '–madıkça', 'vesaire' ve 'geçelim' gibi *amaca uygun* eldeki araçların kullanılmasını gerektirdiğini[21] ve kuşkusuz bu araçların deneklerin ilgili 'danışmanlık' seansları hakkındaki yorumlarıyla uygulandıklarını tekrar tekrar gösterir. Son olarak, varsayılan 'temel kalıplar'ın (yani, 'danışmanlık'la ilgili ve aslında anlaşılabilir iletişimlerin), aksi yöndeki görüntülere rağmen, tekrar tekrar ve geniş ölçüde sorgulandıklarını bir kez daha vurgulamamız gerekir. Katılımcılar, Schutz'un 'doğal tutum' açıklamasına uygun biçimde, gerçekte etkileşimlerinin karakteri hakkında oluşabilecek şüpheleri mümkün olabildiği kadar askıya aldılar.

Bu tespitlere rağmen, 'danışman-öğrenci deneyi'nin sonuçları önceki kesimde tartışılan 'ihlâl' deneylerinin sonuçlarıyla belirgin bir paradoks sergiler. 'Danışmanlık deneyi'nde kullanılan denekler gerçek bir 'danışmanlık' aldıkları inancını sürdürmelerine ve olan şeyin anlamını sürdürebilmek için *amaca uygun* faktörleri kullanmada olağanüstü bir beceriklilik sergilemelerine rağmen, ihlâl deneyleri yapılan denekler olayları anlamlandırma gibi bir girişimden büyük bir hızla kaçındılar ve öncekilerin aksine deneycilerin eylemlerine doğrudan öfkeli ve düşmanca bir tepki gösterdiler.

Bu iki karşıt tepkinin anahtarı, deneklerin deneycilerin davranışlarını ne kadar 'anlaşılır' ve makul olarak gördükleridir. Danışmanlık örneğinde, deneyciler deneyin gerçekleştirildiği bağlama uygun *prosedürleri* uyguladıklarında[22] denekler 'güven' temelinde tepki vermeye ve 'anlamlı olacak' yorum-

---

21 Garfinkel'in diğer bütün çalışmalarının (1984a: 2-4, 18-24) yanı sıra şu kitabına bakınız (Garfinkel, 1984c).

22 Garfinkel'e göre, her anlama prosedürel veya metodolojik olarak temellendirilir. Onun ifadesiyle, "Kişiler gündelik etkinlikleriyle ilişkili davranışlarında, söylenilen şeylerin metotlara uygun biçimde söylendiğini, yani konuşmanın farklı taraflarının söyledikleri şeyleri açık, tutarlı, bütünlüklü ve plânlı karaktere sahip, yani bir kuralın otoritesine tâbi –deyim yerindeyse, rasyonel– şeyler kılmaya çalıştıklarını varsayarlar. Söylenen şeyin anlamını 'kavramak' sözleri "bir kural olarak" konuşmanın karakterine uyarlamaktır. *'Paylaşılan mutabakat', üyenin bir şeyin bir-kurala-göre-söylendiğini kabul etmesini sağlamak için başvurulan farklı metotlara işaret eder, yoksa onun temel meselelere kanıtlanabilir uygunluğuna değil. Bu yüzden, ortak bir anlayışın uygun imgesi –örtüşen ortak bir setler kesişiminden ziyade– bir süreçtir* (1984a: 30).

ları 'dikkate almaya' hazırlardı. Aksine, deneyciler bağlama uygun olmayan davranışlar sergilediklerinde bu davranışlara doğrudan tepki gösterdiler.

Fakat ihlâl örneğinde, bu deneyler sırasında çoğu kez huzursuz ve şaşkın olmalarına rağmen, deneklerin kuralları ihlâl eden deneycilerin davranışlarını anlamsız, tesadüfî veya durumla ilişkisiz şeyler olarak analiz *etmemeleri* önemlidir. Garfinkel'in ihlâl deneyleri esasen, söz konusu deneklerin dokümanter yorum metodunu kullanmalarını engellemek ve tam bir hareketsizlik ve anomi ortamı yaratmak için tasarlanmıştır. Ancak denekler bu beklenen davranışları nadiren sergilediler. Onlar aksine 'dokümanter metod'u kullandılar ve karşılaştıkları davranışlara bu yolla tepki verdiler. Gerçekte, deneklerin büyük ölçüde düşmanca tepkileri onların deneycilerin davranışlarına ilişkin analizlerinin hâlihazırda ifade edilmeyen –ancak muhtemelen tasvip etmedikleri– niyetlerin etkisi altında olduklarını göstermektedir.[23]

Dolayısıyla, eylemin analiz-edilebilirliğinin temeli *prosedürel güven*dir. Bireyler belirli bir eylem durumuna belirli, konumsal toplumsal eylemlerin özel anlamlarını belirlemek için –büyük ölçüde bilinçsiz olarak– kullanacakları yorumlayıcı prosedürler setiyle girerler. Ancak, bu özel anlamın sağlanamadığı durumlarda, zorunlu olarak, anlayışlarının prosedürel temellerini terk edebilirler. Onlar bu prosedürel temelleri, daha ziyade toplumsal eylemleri 'normal muhtemel' davranıştan *uzaklaşma* olarak, olumsuz yönde güdülenmiş ve ahlâken yaptırım altına alınabilir eylemler olarak değerlendirmeye yarayan zeminler olarak kullanabilirler. Bu yüzden, 'eylemi yorumlama prosedürleri' düzenledikleri etkinliklerin *ikili kurucu unsurları*dır. Bu prosedürler hem davranışın normal olarak algılanmasını hem de aykırı davranışların görünürlüklerini sağlar. Bu yüzden, yorumlama prosedürleri bazı belirgin özel-

---

23 Onlar deneycilerin aykırı davranışlarını rutin bir biçimde –Garfinkel'in tekrar tekrar belgelediği– güdüler veya niyetler temelinde açıklamaya çalıştılar. Örneğin, (1) bir satranç oyununda, bir hamle yapmadan önce, Garfinkel aynı taşların –örneğin, iki piyonun– fiziksel konumlarını beklenmedik şekilde değiştirdiğinde, oyunun maddî durumunda herhangi bir değişikliğe yol açmasa bile, denekler 'güdülerin belirsizliği'nden söz edeceklerdir (Garfinkel, 1963: 199). (2) Benzer şekilde, çoğu ihlâl prosedüründen sonra, hem denekler hem deneyciler, prosedürün deneysel bir uygulama olduğu açıklandıktan sonra bile alışılagelmiş beklentilerini yeniden normalleştirmekte zorlanacaklardır (bkz. Garfinkel, 1984b: 48-49, 52-53). Onlar çoğu kez "tamam bu bir deneydi, fakat araştırmacı niye *beni* seçti" gibi yakınmalarla deneycilerin bunu yapma nedenlerini sorguladılar. Karakteristik olarak, denek ve deneyci yapılan açıklamanın hemen ardından daha fazla açıklama istemesine rağmen, bu açıklamanın neyi içerebileceği ve içermesi gerektiği konusunda belirsizlik içindeydiler (1984b: 72-73). Ayrıca, Garfinkel 'öğrenci-danışman deneyi'nde öğrencilerin deneycinin davranış kalıbını açıklamak için söz konusu davranışının ardındaki güdüyü anlama çabasından kaçınamadıklarını buldu: "Denekler konuşmalardaki tesadüfiliğin içerimlerini kavramakta büyük ölçüde zorlandılar. Önceden belirlenmiş bir söz aslında önceden belirlenmiş bir söz olarak değil, aksine cevaplardaki bir aldatmaca olarak ve deneğin soruları ve ilgilerinden bağımsız bir biçimde ortaya çıkmış bir şey olarak alındı" (1984c: 91). Sapkın davranışın özellikle güdüsel bir davranış (ikincil açıklayıcı faktör) olarak alınması normatif beklentilerin gündelik eylem bağlamlarında yorumlayıcı kaynaklar olarak varlığını sürdürmesinde temel bir faktördür.

likler sergiler; onlar hem birçok farklı davranışı mevcut belirli bir kalıba dâhil edecek ölçüde esnek bir uygulama kapasitesine sahiplerdir, hem de uyguladıkları dayatmalara aykırı eylemlerin güdülenmiş veya 'kasıtlı' ve böylece, anlamlı olduklarını göstermek için kullanılabilirler.

Bu, ayrıca, eylemi anlaşılır kılan yorumlama prosedürlerinin tüm eylem alanını 'kapsayan' belirgin bir özelliğe sahip oldukları anlamına gelir. Bu yüzden, kategorize edilemeyecek hiçbir eylem yoktur –hatta, bu tartışmanın sınırları çerçevesinde, 'normal olarak algılanan' davranıştan daha ciddi bazı sapkın davranışlar 'artık' bir kategoriye, örneğin 'deli' kategorisine dâhil edilir. Yorumlama prosedürlerinin bu 'ikili kurucu' özelliği şimdi ele alacağımız gündelik toplumsal eylemin analizi açısından büyük öneme sahiptir.

Normlar ve Eylem: Normatif Belirlenmişliğe Karşı Ahlâkî Açıklanırlık

Toplumsal eylem analiziyle ilişkili temel sosyolojik perspektiflerde gündelik eylemleri kurala-bağlı olarak ortaya çıkan (Wilson: 1971) veya tam tersine, ahlâkî normlar tarafından belirlenen şeyler olarak almak ve böylece kollektivitelerin üyelerinin etkinliklerini biçimlendiren ve kısıtlayan temel mekanizmaları tespit etmeye çalışmak gelenek hâline gelmiştir.[24] Parsons'ın bu süreçle ilişkili etkili açıklamasına göre, ahlâkî normlar, esasen ödüller ve cezaların düzenlenmesiyle koşullandırmayı içeren bir sosyalleşme süreci içinde, bireylerin ihtiyaç-eğilimlerini şekillendirecek tarzda içselleştirilirler. Bu analizde ortadan kaybolan şey, sokaktaki bireylerin eylem durumlarında muhakeme biçimleri konusunda ilkeli bir yaklaşımdır. Parsons'ın analizinde toplumsal aktör "yargıdan aciz bir aptal" olarak alınır, yani o

> Sosyoloğun-toplumu içindeki, ortak kültürün sağladığı yerleşik ve meşru eylem alternatiflerine uygun biçimde hareket ederek söz konusu toplumun istikrarlı özelliklerini üreten bir insandır.

Bu yüzden,

> kişi toplumsal yapılara ilişkin sağduyusal [gündelik] bilgilerini gölge-olgular [yansımalar] olarak görülen "burada-ve-şimdi konumları"nın zamansal 'ardışıklığı' ['düzeni'] içinde kullanır (Garfinkel, 1984b: 68).

---

24 Wilson'un (1971: 66) ifadesiyle, hem çatışma hem de konsensüs teorileri bu kabulü benimsemelerine rağmen, onlar hem normatif konsensüs düzeyi hem de toplumsal bütünleşmenin normatif konsensüs tarafından yaratılma düzeyi konusunda farklı görüşlere sahiplerdir.

'Yargıdan aciz aptal' açıklamasında ortadan kaybolan şey, içinde bulundukları koşulların doğasını anlamak için yorumlayıcı kaynakları kullanan ve –bu sürecin bir parçası olarak– muhtemel eylem akışlarını kendini kuşatan normatif olaylar düzenini dikkate alarak nasıl değerlendireceğine karar veren toplumsal aktör fikridir. Burada ortadan kaybolan şey, özetle, ilişki içinde yer alan bireyler açısından merkezî öneme sahip şeyler –yani, eylemin taraflarca karşılıklı anlaşılırlığı ve ahlâkî açıklanabilirliği– göz önünde bulundurularak oluşturulacak bir toplumsal eylem analizidir. Garfinkel'in normların toplumsal eylem içindeki rollerini ele alış biçimi normları hem eylemin [taraflarca] anlaşılırlığı hem de ahlâkî açıklanabilirliği açısından merkezî önemde kılar. Böyle bir yaklaşım normların toplumsal etkinlik içindeki rolü hakkındaki geleneksel anlayışları temel düzeyde yeniden-kavramlaştırmayı gerektirir. Yine de, bu unsurlar kökten farklı ancak teorik açıdan tutarlı ve empirik açıdan verimli bir analizin merkezine yerleştirildiğinde ortaya yeni bir eylem analizi yaklaşımı çıkar.

1. Eylem durumu.

Eylem teorisinde Garfinkel'in ulaştığı sonuçları içeren bir ilk yeniden kavramlaştırma bizzat 'eylem durumu'yla ilişkilidir. Hem Parsonscı analizde hem de daha genel düzeyde 'normatif paradigma'da (Wilson: 1971) 'durumlar' ile mevcut durumsal koşullarda sergilenmesi gereken 'eylemler' arasındaki istikrarlı bağlantıları 'ortak normlar'ın sağladığı kabul edilir. İki yaklaşımda da esasen (başlarda katılımcıların normatif faktörlerden bağımsız olduğunu düşündükleri) 'mevcut durumlar'ın belirli türden bir davranış içinde sergilenmesi gereken özel normatif eğilimler ve beklentileri gerektirdiği varsayılır. Bu yüzden, 'normatif müşterek eylem' modeli, hem aktörlerin benzer normatif bir terbiyeye sahip olmalarını, hem de içinde bulundukları somut durumlara ilişkin 'ortak algılar'ı benimsemelerini gerektirir. Bu koşullar yerine geldiğinde, bireyler uygun normlar sayesinde müşterek eylemlerini belirleyen bağlamlar içinde konumlandırılır. Bu analizde, her iki durumun da eylemden bağımsız olarak ve önce yer aldığı ve eylemi 'içerden' belirlediği düşünülür.[25] Bu yaklaşımlarda etkinliğin organizasyonunda [düzenlenmesinde] eylemin zamansal akışının [düzeninin] rolü göz ardı edilir; perspektiflerin geçmişe ve geleceğe yönelik olarak yorumlanması ihtimali dikkate alınmaz –ancak Garfinkel bu yorumlamanın sıradan bir konuşma için bile temel önemde olduğunu gösterir (1984b: 38-42). Bu yaklaşımlar, daha genel düzeyde, bir durum *ile* onun ürettiği eylemler arasındaki 'zamansal düzen'i belirli bir 'eylem anı'nın

25 Bu kullanım Burke'dan (1945) alınmıştır.

sınırları içinde ortaya çıkan bir ilişki olarak ele alma eğilimindedir (Garfinkel, 1952: 147).

Ancak, bir eylem ve bağlamı arasındaki ilişki konusundaki bu [normatif] görüş Garfinkel'in gündelik eylem durumlarında dokümanter yorum metodunun işleyişi hakkındaki bulgularıyla büyük ölçüde oldukça tutarsızdır. Zira onun bulgularına göre, 'eylem bağlamı' kişinin hem söz konusu eylemin neyi içermesi gerektiği konusundaki düşüncesini etkileyecek, hem de kurucu eylemler ilgili eylem durumuna ilişkin bir duygunun gelişmesine katkıda bulunacaktır.[26] 'Eylem' ve 'bağlam', bireylerin içinde yer aldıkları olayların doğasını tespit etmek [kavramak] için sürekli çözdükleri ve yeniden çözdükleri eşzamanlı bir denklem içinde karşılıklı olarak gelişir ve birbirlerini belirler. Bu yüzden, bir eylemin 'koşulları'nı kendi içinde şekillenen eylemlerden önce yer alan [ve onları belirleyen] unsurlar olarak analiz edemeyiz. Eylemlerin dayandığı ve yorumlandığı muhtemel, ancak [sosyal bilimci tarafından] düzeltilemeyen bu 'koşullar'ın, daha ziyade, kendi kurucu unsurları olan eylemlerin gelişme hâlindeki ve dönüştürülmeye açık ürünleri olarak yorumlanması gerekir.

2. *Norm-durum bağlantısı*

Eylem analiziyle ilişkili bir sorunun kaynağı, eylemleri belirleyen 'normlar' ile bu normların uygulandığı 'durumlar' arasındaki ilişkidir. Buradaki merkezî problem, her eylem durumunun diğer eylem durumlarından –az veya çok– farklı olması ve bu nedenle, toplumsal dünyanın –esasen– oldukça farklı birçok eylem durumu içermesidir.[27] Ancak normatif paradigma eylemlerin normların işleyişiyle ortaya çıkan bir 'farklı durumlar alanı' olduğu kabulüne dayanmasına rağmen, sonsuz sayıda oldukça kapsamlı birçok biricik eylem bağlamı bulunması ihtimali normatif modele ters düşer.[28] Her eylem durumuna özel normatif buyruklar bulunduğunda söz konusu eylem bir süre sonra ortadan kalktığında ilişkili normatif buyruk da ortadan kalkacaktır. Böyle bir sonuç mümkün olduğunda, söz konusu davranış kuralı işlerliğini yitirecek ve böyle bir kuralın paylaşılması ihtimalini düşünmek bile imkânsız olacaktır.

---

26 Özellikle Garfinkel'in sıradan bir konuşmanın anlaşılması süreci (1984b: 38-42) ve öğrenci danışmanlık deneyinde anlamların karakteristikleri (1984c: 89-94) analizlerine bakınız.

27 Nitekim, her eylem durumu biriciktir ve –Sacks'ın belirttiği gibi– sonsuz sayıda eylem durumu tespit edilebilir.

28 Normatif paradigma için, genel ahlâkî normlar ile farklı biricik eylem durumları arasındaki problemli ilişki evrenseller probleminde karşımıza farklılık biçiminde çıkar.

Ancak içselleştirilmiş normlar veya kuralların farklı ilişki durumlarındaki her türden eylemi belirledikleri kabul edildiğinde, normatif teoriyi savunanların, kendi teorilerinin temel bir unsuru olarak, bunların geçerli oldukları durumları belirleyebilmeleri gerekir. Ancak, post-Wittgensteinci eylem felsefesinde normlar veya kuralların sınırlarının aktörlerin –determinist olmaktan ziyade müzakereye açık– kullanımları sayesinde gözden geçirilebileceği ve değiştirilebileceği düşüncesi yaygın kabul görür.[29] Özetle, bir hukuk teorisyeni H. L. A. Hart'ın gözlemlediği gibi, "Belirli olgusal durumlar önceden sınırı belirlenmiş bir biçimde bizi beklemez, aksine genel kuralın, söz konusu uygulamanın örnekleri olarak nitelendirilirler; ne de kural kendi gereklerinin ötesine geçmeyi gerektirir" (Hart, 1961: 123). Bireyler kuralların nasıl uygulanacağına içinde bulundukları durumun özelliklerini dikkate alarak karar verirler. Ayrıca, bir kuralın uygulanabileceği durumların özel ayrıntılara bağlı olarak değişebileceği göz önünde bulundurulursa, kuralı uygulamanın karakteristik *anlamı* koşullara bağlı olarak değişecektir. Garfinkel'e göre, *diğer şeylerin yanı sıra*, kesinlikle reddedilmesi gereken bir görüş,

> pratik etkinliklerin rasyonel özellikleri... bu özelliklerin ilgili ortamlardaki bireyler tarafından benimsendikleri, kullanıldıkları, üretildikleri ve hakkında konuşuldukları somut ortamlar dışında elde edilen bir kural veya standart temelinde değerlendirilmesi, kabul edilmesi, kategorileştirilmesi, betimlenmesini gerektirir düşüncesidir (Garfinkel, 1984a: 33).

Bu yüzden, her iki problem alanında da –yani, hem mevcut normların uygulandığı 'eylemler alanı'nda hem de durumsal alanlara özgü normların somut uygulamalarında– bir eylem modeli olarak 'normatif determinizm'in güvenirliğini cidden zayıflatacak yeterince özel durum vardır. Bu özel durumlar eylemin organizasyonunda normatif beklentilerin önemli olmadığı anlamına gelmez; daha ziyade, bu beklentilerin eylemdeki rolünün yeniden değerlendirilmesi gerektiğini gösterir.

Yukarda betimlenen normatif yapının belirleyiciliğini vurgulayan eylem modelinin aksine, Garfinkel'in araştırmaları 'eylemin normatif açıklanabilirliği' fikrine dayanan alternatif bir analiz sağlar. Bu bakış açısı aktörlerin normatif beklentilerini eylemleri düzenleyen veya belirleyen bir [dışsal] faktör olarak almaz (beklentilerin kabul edilebilirliklerinin normlardan bağımsız olmayıp, aksine daha ziyade ilgili aktörlerin eylemlerin ne içerdiğine ilişkin kabullerinin kurucu rol oynadığını kabul eder). Bu yaklaşıma göre, bireyler eylemlerini belirli bir zamansal ardışıklık içinde normatif beklentileri göz önünde bulundurarak kavrar ve betimlerler. Bu sayede bir eylemler dizisi

---

29 İlişkili problemler üzerine bazı incelemeler için, *bkz.* Barnes (1984a; 1984b).

–örneğin, sorular ve verilen cevaplar– bir sınıftaki ders olarak 'gözlenebilir-raporlaştırılabilir' veya 'açıklanabilir'. Fakat, gözlenebilir-raporlaştırılabilir bir dersin ortaya çıkması için, onu 'oluşturan etkinlikler' olarak kabul edilebilir bir eylemler setinin birbirini izleyen bir dizi kalıplaşmış düzenleme veya eylem içinde üretilmesi gerekir. Sadece bu koşul yerine geldiğinde, söz konusu olay [durum] sürekli olarak (üretimi belirli bir zamana yayılan) tanınabilir [gözlenebilir] bir 'ders'e dönüşebilir.

Bizzat söz konusu olay [durum] sırasında, onu oluşturan eylemler böylece hem bu eylemlerin sergilenmesi gereken özel bağlamsal anları hem de farklı muhtemel eylem akışlarının bu anlara atfedilen 'kurucu beklentiler'i nasıl gerçekleştireceği veya engelleyeceği konusunda –sadece zımnî– bir anlayışa sahip aktörler tarafından üretilecektir. Böylece, birbirini izleyen her eylem derslere ilişkin kurucu beklentilerin –"dersin içerdiği şey"in kollektif kurucu unsuru normlar sayesinde– gerçekleştirilmesi veya gerçekleştirilmemesi olarak "görülür". Dolayısıyla, 'eylem durumu'–'ders'– en uygun biçimde kendini oluşturan kurucu unsurlar olan eylemlerin önkoşulu, tezahürü ve ürünü olarak görülür. Garfinkel, "bir araştırma politikası olarak, belirli bir toplumsal ortamın (tezahürlerinin anlaşılırlığıyla ilişki içinde) kendi kendini organize eden bir şey olarak görülmesi"ni tavsiye eder (1984a: 33). Ayrıca, her kurucu eylem 'sınıf ortamı'nın oluşturulması, uyarlanması, yeniden düzenlenmesi veya ihlâli olarak ve böylece kendi üretimi sırasında ve dışında yahut –Garfinkel'in ifadesiyle– 'refleksif olarak' veya 'somutlaştırılarak' analiz edilebilecektir.[30] Buradan hareketle, normlar veya davranış kurallarının düzenleyici rolünün oldukça açık bir biçimde gözlenebileceği derslik gibi bir ortamda bile sınıf içindeki etkinlikle ilişkili [zımnî] normların çok daha temel *kurucu* role sahip oldukları sonucuna ulaşılabilir. Bu kurucu rol özellikle normlar ihlâl edildiğinde görünür hâle gelir ve kendini iki şekilde gösterir.

1. İkili kurucu özelliği nedeniyle, aktörlerin kendi etkinliklerinin farkında olmalarını sağlayan kurucu unsurun "sınıfta yürürlükte olan davranış kuralları" olduğu yeterince açıktır. Bu yüzden, sınıftaki davranış normları, kaçınılmaz olarak, davranışın gerçekleştirilme –örneğin, öğretmenin dersi işlemesini engelleme, etkisini azaltma veya onunla dalga geçme– araçlarıdır. Bu tür bir davranış normların farkında olan herkes tarafından görünür bir şeydir –ve ilgili bireylerin bunun farkında ol-

30 Örneğin, öğretmenin sorusuna saygısızca bir karşılık aslında bu saygısızlığın karakteri anlaşılmadan adlandırılamaz; aksine, belirli bir biçimde adlandırmadan önce söz konusu saygının karakterinin bilinmesi gerekir.

duklarına inanıldığı yerlerde, failler olarak onların kendi eylemlerini ahlâken açıklayabileceklerine inanılır.[31]

2. Normlardan bu tür sapmaların (zorunlu olarak "eylemler olarak anlamları"nın açıklanabileceği) temel karakteri onların bağlamlarının analizlerinin ayrıntılarında gizlidir. Ve bu ayrıntılı analizler sayesinde söz konusu sapmalar mantıken, örneğin iradi veya istem-dışı, kurucu veya yaptırıma dayalı eylemler olarak alınabilir.

3. Normların bağlayıcılığı

Parsons'ın normatif kısıtlayıcılık analizinin temel bir ilkesi, toplumsal aktörlerin içselleştirdikleri normlar karşısında hesaplı bir yönelimi sürdürmekte zorlanacakları veya bunu imkânsız olarak görecekleridir. Değerler içselleştirildiğinde normlar kişiliğin eylemi (büyük ölçüde rasyonel-olmayan ve emredici biçimlerde) güdüleyen ihtiyaç-eğilimleri hâline gelir ve bu özellik normların bağlayıcılığını oluşturur.

Garfinkel'e göre, aksine, normatif uzlaşımlar esasen bir eylem alanının anlaşılırlığını sağlayan ve sürdürülmesini mümkün kılan kaynaklar olarak görülebilir. İhlâl deneylerinin gösterdiği gibi, hangi eylem söz konusu olursa olsun, aktörler bütün olanları normlar temelinde anlamaya çalışacaklardır ve eylemin normatif bir uzlaşıma uygun olmadığının düşünüldüğü durumlarda bu bir *sapma* olarak görülebilir. Bu tür sapmalar, ayrıca, onları yorumlamak için başvurulabilecek belirli (ve çoğu kez olumsuz) güdüler ve niyetler temelinde 'ikincil açıklamalar'a tâbi tutulabilir.[32] Ayrıca, normatif uzlaşımlar, ihlâl hâlinde, örneğin işleyişleri sırasında eylem durumlarını dönüştüren, toplumsal kimlikleri yeniden tanımlayan kaynaklar olabilir.

Fakat bu yorumlarda, genellikle (Parsons'*ın aksine*) belirli bir eylem durumuna uygun normatif uzlaşımları ilgili herkesin bilişsel olarak kavrayabileceği varsayılır ve bu yüzden 'sapkın' kişi genellikle "yeterince bilmesi gereken" ve "farklı davranabilecek" biri olarak görülür. Eylemin sorumluluğu (ve yaptırıma dayalılığı) konusundaki geleneksel anlayışlar bu kabule dayanır. Bütün bu anlayışlar aktörün normatif uzlaşımlar karşısında refleksif ve bazen hesaplı bir yönelimi benimseme kapasitesine sahip olduğu fikrine dayanır. Nitekim, toplumsal katılımcıların [karşılıklı ilişki içindeki bireylerin] normatif uzlaşımlar tarafından yönlendirilmesinde geçmişteki ödüller ve cezaların

---

31 Peter French bu hususu bir sınıftaki küçük çocuklar üzerinde yaptığı gözlemler sonucunda isabetli bir biçimde betimler. Öğretmeni bir mikroskoba bakan bir çocuğa "Neyi görebilirsiniz?" diye sorduğunda, çocuk başını kaldırarak, "Bir görüntüyü" cevabı vermiştir. French, gözlem yaptığı sınıftaki bütün çocukların birinci dönemin üçüncü haftasında artık bu türden tepkiler sergilememeyi öğrendiklerini belirtir.

32 *Bkz.* dipnot 21 ve Heritage (1984a: 115-120, 209-212).

önemini dikkate almayan Garfinkel, yine de, normlardan sapmaların refleksif olarak analiz edilebileceği ve ahlâken açıklanabileceği beklentisinin bu tür davranışların ortaya çıkmasını engelleyebileceğini öne sürebilir (1984c: 66-70). Garfinkel'in geliştirdiği, normatif uzlaşımların davranışı analiz etmek için herkesin ulaşabileceği 'çerçeveler'i oluşturduğunu vurgulayan yaklaşımına göre, normların bilişsel analizinde, sapkın davranışın nasıl analiz edileceği konusundaki refleksif beklenti, Parsons'ın öne sürdüğünün aksine, normlara itaat eğilimlerini zayıflatmaktan ziyade, bireye "normatif olarak uygun davranış"la ilişkili 'haklı nedenler' sunabilir.[33]

4. *Normatif çerçevelerin sürekliliği*

Garfinkel'in perspektifinde normatif-determinist eylem teorisinin gözden geçirilmesini gerektiren son bir temel alanın kaynağı normatif beklentilerin yeniden-üretilmesi ve sürdürülmesiyle ilişkilidir. Etkileşimin 'çifte olumsallığı' ve normatif beklentilerin 'iki taraflı bağlayıcılığı' tartışmasının gücüne rağmen, Parsons'ın normların davranışların kaynakları olarak varlıklarını nasıl sürdürdükleri konusundaki açıklamasında şaşırtıcı bir boşluk vardır. Zira normlar aktörlerin (durumlar karşısında) kolayca ayak uyduramayacakları veya sapabilecekleri ideal davranış standartlarını temsil eder. Parsons'ın açıklamasında, normların sürdürüldüğü temel olarak hem içselleştirme hem de sürekli yaptırım süreci görülmesine rağmen, normların sürekliliklerini sağlayan başka temel süreçlerden bahsedilmez. Bu ciddi bir zayıflıktır, zira 'normların ideal karakteri' ve 'toplumsal aktörlerin rasyonelleştirme kapasiteleri' nedeniyle, çoğu kez kişinin vicdanı veya diğerlerinin tepkileri sapmalar ve görev ihmalleri üzerinde yaptırım gücüne sahip olmayabilir. İhlâller veya sapmaların sıklık düzeyine bağlı olarak, normatif beklentilerin entropik bozunuma uğraması beklenebilir. Özetle, burada asıl problem, nispeten sık olarak ve yaptırıma uğramadan ihlâl edilebildikleri koşullarda normatif standartların varlıklarını 'standartlar' olarak nasıl sürdürebildiklerinin açıklanmasıdır.

Eylem analizinde normatif açıklanabilirlik fikrine başvurmak bu sorunun pratik bir çözümünü sunar. Daha önce, hem uyumlu hem de sapkın eylemleri anlamak için "normların ikili kurucu özellikleri"ne müracaat edildiğini

---

33 Bireyin davranışın nasıl yorumlanacağı konusundaki düşünsel beklentisinin nasıl davranacağı konusundaki seçimlerini etkileyen önemli bir faktör olduğu fikri C. Wright Mills'in "Durumsal Eylemler ve Güdüler Terminolojisi" (Mills, 1940) adlı klâsik yazısına kadar uzanır. Garfinkel bu temel problemi doktora tezinde şöyle ifade eder: "Asıl büyük mesele aktörlerin birbirlerini anlayıp anlamadıkları değildir. Asıl mesele, onların birbirlerini anladıkları, anla*yacakları*, fakat birbirlerini bu anlamayı nasıl anla*yacaklarına* bakmadan anlamalarıdır" (Garfinkel, 1952: 367).

belirtmiştik. Ayrıca, toplumsal aktörlerin uyumlu eylemleri nadiren açıklanmaya çalışılırken, sapkın eylemleri açıklamada genellikle eylem koşullarına, kişiliğe ve eylemi yapan kişinin güdüleri veya niyetlerine referansta bulunan çeşitli 'ikincil açıklamalar'a başvurulduğunu belirtmiştik. Nitekim, normatif beklentiler örneğinde sadece iki ihtimal vardır. Norma ya uyulur ya da ihlâl edilir: ikisi de 'özel' bir güdü veya bağlam temelinde açıklanır ve açıklanmaları gerekir. *İtaat örneğinde* norm fikri eylemin yeterli bir açıklamasını sunarken, *ihlâl örneğinde* normlara niçin uyulmadığını açıklayabilecek özel koşullar araştırılır. *İki açıklama biçiminde de norm, bilinçli olarak, (uyumlu veya sapkın) eylemin anlaşıldığı esas 'yorumlayıcı temel' olarak alınır.*[34] Bu yüzden, normlar kendilerini olayların işlemediği durumlarda gösterir ve böylece, bu durumlar normların dayatmalarının yetersizliğinin veya onlardan sapan eylemlerin yol açtığı aşınmaların kanıtı olabilir.

Eylemin gerçekleştirilmesi ve onaylanmasında normların bu önkoşul ve kurucu rolünü kavramak toplumsal kurumların süreklilik içinde yeniden-üretilmesinde etkili olan temel bir istikrar kaynağını anlamayı sağlar. Bu, ayrıca, sokaktaki bireylerin bakış açılarında yer alan 'olgusal düzenler' ve 'ahlâkî düzenler'in sürekli olarak birbirlerine nüfuz ettiklerini kabul etmek demektir. Ahlâkî düzenler toplumsal olayların ahlâkî inşasında –görülmesine rağmen dikkat çekmeyen– bir 'normatif beklentiler çerçevesi' aracılığıyla rutin bir biçimde yer alırlar ve bu çerçeveler bilimsel düzetmelere açık şeyler değillerdir.

Özetle, eylemin normatif uzlaşımlar aracılığıyla ahlâken açıklanabilirliğini vurgulayan Garfinkel'in eylem anlayışı normatif-determinist yaklaşımdan aşağıdaki temel konularda ayrılır.

1. Bu anlayışta eylem durumu standartlaşmış ve bir etkinlik bağlamı tarafından belirlenen bir sonuç olarak görülerek şeyleştirilmekten kaçınılır.

   > Sosyal bilimci teorisyenler... eylemlerin standart beklentilere uygun doğaları ve sonuçlarını anlamak için standartlaşma kavramına başvurdular. Bu gerçeği genellikle kabul etmelerine rağmen, kişilerin bu standartlaşmayı keşfettikleri, yarattıkları ve [eylemleriyle] sürdürdüklerini göz ardı ettiler (Garfinkel, 1984b: 67).

---

34 Bu problem için Pollner'in (1974a) gündelik muhakeme analizine ve Mulkay ve Gilbert'in "bilimsel söylemde hata açıklamaları" analizine bakınız (Gilbert and Mulkay, 1984, Bölüm: 4; Mulkay and Gilbert, 1982). Ayrıca, daha ayrıntılı bir tartışma için, *bkz.* (Heritage, 1984a: 209 ve devamı).

Garfinkel'in yaklaşımında aksine eylem durumu özünde dönüştürülebilir bir etkinlik bağlamı olarak alınır: yani bu yaklaşıma göre, eylem durumu alışkanlık üzere "söz konusu bağlam içinde" ortaya çıktığı söylenen, fakat daha gerçekçi bakıldığında kaçınılmaz olarak sürekli bir yenilenme süreci içinde onu tekrar tekrar inşa ettiği görülebilecek eylem akışları içinde ve aracılığıyla sürdürülen, değiştirilen veya yeniden düzenlenebilen bir süreçtir.

2. Durumları ve onları oluşturan eylemleri anlamak için başvurulan normlar, katı şablonlar olarak değil, aksine somut bağlamlara uygulanmaları sırasında uyarlanan ve değiştirilebilen esnek ve gözden geçirilebilir kaynaklar olarak görülür. Bu anlamda, gündelik eylemlerin kendilerine has özellikleri 'uyarlama çalışması' sayesinde kavranır (Garfinkel, 1963: 197) ve Garfinkel'in bir başka yerde belirttiği gibi, her zaman "ilk kez için bir başka" olarak görülür (1984a: 9).
3. Garfinkel'ın perspektifinde normlar davranışa yol açan güdüler olarak alınmaz, daha ziyade normatif uzlaşımlar eylem ortamlarını kavranabilir ve ahlâken açıklanabilir kılan bilişsel becerilerin temel bir kaynağı olarak görülür. Normatif uzlaşımlar özellikle hem uyumlu ve sapkın davranışların görünürlüklerini sağlar, hem de sapkın davranışı anlam ve güdü temelinde ikincil düzeyde analize yardımcı olurlar; ve sapkın bir davranışın nasıl analiz edileceğinin refleksif olarak farkında olması kişiyi normatif açıdan uygun davranışlara güdüleyebilir. Bireylerin "normatif çerçeveleri bilişsel farkındalıkları" davranışı (normlara uygun olduğuna veya saptığına bakmaksızın) anlaşılır ve ahlâken açıklanabilir olarak görmelerine bağlıdır. Fakat, normatif uzlaşımlardan sapmaları ikinci dereceden analizleri bireyleri genelde itaate güdüleyebilir.
4. Normatif uzlaşımlar anlaşılır ve açıklanabilir kıldıkları eylem alanlarının önkoşulları olarak alınır. Normatif uzlaşımların süreklilikleri, aynı zamanda, gündelik toplumsal etkinlik ortamlarını yorumlamak için kullanmalarının önkoşulu, tezahürleri ve sonucudur (*krş*. Pollner: 1974a). 'Normatif uzlaşımlar'a aynı zamanda bilişsel ve ahlâkî karaktere sahip bir eylemin 'kurumsal temeller'i olarak büyük ölçüde istikrar kazandıran şey bu özellikleridir.

Bütün bu görüşler II. Dünya Savaşı sonrası dönemde egemen konumda olan Parsonscı eylem anlayışına karşı temel bir yeniden-yönelimi temsil etmektedir. Eylemin prosedürel temellerine atfedilen bu yeni merkezî önem

ve aktörlerin içinde yer aldıkları koşullara ilişkin anlayışlarının doğasına ve eylemin refleksif özelliklerine ilişkin bu tespitler eski problemlere yeniden ışık tutmayı amaçlayan birçok empirik araştırma başlattı. Muhtemelen daha önemli bir gelişme, eylemin normatif açıklanırlığı fikrinin toplumsal düzenin doğası hakkında açık ve verimli görüşlerin artmasına yol açan bir kaynak oluşturmasıdır. Toplumsal eylemde dilin rolü, insan davranışında özneler-arasılığın doğası, bilginin oluşumu ve uygulanmasının kurumsal temelleri ve toplumsal etkileşimin doğası hakkındaki daha ayrıntılı açıklamalar merkezî konumu işgal ettiler. Artık bu temalara geçebiliriz.

Dil ve Açıklanırlık

Kuşkusuz, Garfinkel'in 'üyelerin düzenli gündelik ilişki ortamlarını ürettikleri ve düzenledikleri etkinlikleri ile onların bu ortamları 'açıklanabilir' kılma prosedürleri aslında aynı şeylerdir" tezi (1984a: 1) "gündelik betimsel açıklamalar betimledikleri etkinliklerin doğasını açıkça kavramayı mümkün kılarlar" biçiminde anlaşılamaz; ne de "eyleme ilişkin sözlü açıklamaların analizi bir şekilde doğrudan eylemi analiz etmeyi mümkün kılar" anlamına gelir. Aksine, 'açıklanabilir' terimini 'gözlenebilir-raporlaştırılabilir' anlamında kullanması (1984a: 1; 1974: 17), Garfinkel'in bu tespitinin amacının herhangi bir etkinlik ortamını kendini meydana getiren eylemler içinde ve şekillenmeleri sırasında kalıplaşan bir şey olarak kavramak olduğunu gösterir: burada bu kalıplaşmanın önceden-verili bir dilsel formülasyon olup olmadığı (ve hatta olup olamayacağı) önemli değildir. Toplumsal eylemlerin katılımcılar için anlaşılırlıkları ve karşılıklı içerimleri doğrudan dille açıklanamaz. Garfinkel bir 'kuyruğa girme' örneğini, çoğu kez, bir insanlar topluluğunun sadece belirli bir mekânsal ilişki içinde birlikte yer alarak ve aralarında konuşmadan küçük ölçekli bir toplumsal kurum oluşturabilme ve *karşılıklı* beklentiler ve ahlâkî yükümlükler üretme biçimlerini betimlemek için kullanır.

Her toplumsal etkinliğin bu içkin veya 'cisimleşen' anlaşılırlığı dikkate alınırsa, 'olaylar' ve onların betimsel olarak ifade edildikleri 'sözlü [dilsel] açıklamalar' arasında nasıl bir ilişki vardır? Garfinkel, açıklamalar üzerine incelemesinde, betimsel açıklamaların yeterince *açık* oldukları fikrinden ve böylece nesneler ve olaylar betimlemekte kullanılan gündelik anlayışların betimledikleri nesneler ve olayları değiştirmediklerini savunan anlayışlardan uzak durmaya çalışır. Garfinkel, ayrıca, betimlemenin ve diğer konuşma biçimlerinin ortaya çıktıkları ortamlar bakımından, deyim yerindeyse, sabit oldukları fikrini çürütmeye çalışır. Fakat dilin temsil işlevini, sözcükler ve şeyler arasındaki tekabüliyetleri vurgulayan teorilerde yeterince açık olan bu

betimleme fikri, toplumsal aktörlerin raporlarını [beyanlarını] temel toplumsal gerçeklikleri sorunsuz bir biçimde yansıtan veriler olarak alan pratik sosyal araştırmalarda örtük olarak yer alır.

Garfinkel, bu iki yaklaşımın aksine, gündelik açıklamaların betimledikleri durumlarla 'gevşek' bir uygunluk içinde olduklarını vurgular. Açıklamaların rasyonel özellikleri, Garfinkel'e göre, "üyelerin toplumsal olarak organize somut durumlarda yaptıkları açıklamaları *meydana getiren*, 'anlamlandırmakta kullandıkları' şeyleri içerir" (1984a: 3-4). Bu yüzden, açıklamalar *indekssel* [bağlama-gönderimli] *ifadelerdir*; kullanıldıkları bağlamların dışında veya bağlamdan-bağımsız olarak ele alınamazlar.

'Bağlamsal ifadeler' terimi etnometodolojiyle ilgili tartışmalarda büyük ölçüde yanlış anlaşılmıştır. Garfinkel'e göre bu terimin asıl kökeninde, göndergelerini kavrayabilmek için bağlamsal bilgileri gerektiren ('o', 'bu', 'bugün' gibi) ifadeleri betimlemekte kullanılan mantık ve dilbilim literatürü vardır (Levinson, 1983: 45-96). Bu köken Garfinkel'in iddialarına sosyolojik tepkilerdeki güçlü zihin karışıklığının nedenidir ve karşımıza iki şekilde çıkar. İlk olarak, bu terim mantıksal-dilbilimsel kullanımında nispeten dar, teknik bir anlama sahiptir. Ancak Garfinkel kendi kullanım biçiminde terimin anlamını büyük ölçüde genişletir. Ona göre, her dil kullanımını *istisnasız* bağlamsal ilişkilendirmeler biçimlendirir. Dolayısıyla, bir cümle ilişkili bir olaylar durumunun sadece bir betimlemesi olarak ifade edildiğinde bile, onun –örneğin bir ironi, şaka veya bir metafor olarak değil– sadece betimlemek amacıyla kullanıldığını görmek için bağlamsal özelliklerine bakılır.

Bu karışıklığın ikinci kaynağı ilkiyle yakından ilişkilidir. Mantıksal-dilbilim literatüründe bağlamsal ifadelerin ilgi çekmesinin nedeni, Garfinkel'e göre (1984a: 4-7), bağlamsal ifadelerin farklı disiplinlerde "tamamen formel" analitik tekniklerin kullanımıyla ilişkili engeller yaratmalarıdır. Formel teknik kullanımların gündelik eylemlere ilişkin bağlama-gönderimli ifadelerin 'düzeltilmesi'yle bağlantılı oldukları görüşü bu karışıklığı daha da artırır (Attewell, 1972; Phillips, 1978). Bu karışıklık toplumsal ilişkilerde dilin rolüyle ilgili yanlış bir anlayışın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin, bireyler gündelik dilin kullanıldığı bağlamlarda konuşmanın bağlama-gönderimli özelliklerinden oldukça farklı biçimlerde *faydalanırlar* (diğerlerinin yanı sıra, *bkz.* Heritage, 1984a: 142-157; Schegloff, 1984). Böylece, açıklamaların bağlamsal özellikleri gündelik toplumsal bağlamlarda anlamlandırma konusunda bir engelden ziyade kaynak hâline gelir.

Açıklamaların bağlamsal özelliklerinin asıl kaynağı bizzat eylemler olmalarıdır. Garfinkel'e göre, açıklamalar kullanıldıkları durumlarla zorunlu olarak ilişkilidirler, zira "kullanıldıkları toplumsal bağlamların *özellikleri*"dirler

(1984a: 4-7). Bu yüzden, 'gündelik açıklamalar' zaman bakımından eylemlerden bağımsız olarak ortaya çıkan, eylem sona erdikten sonra üzerinde yorum yapılan şeyler değillerdir. Ne de, zamansal olarak sıkıca iç içe geçtikleri etkinliklerin dışında yer alırlar. Daha ziyade, "açıklamalar eylemlerdir" ve tıpkı diğer eylemler gibi, kaçınılmaz olarak, bir parçasını oluşturdukları ortama katkıda bulunurlar ve yine diğer eylemler gibi prosedürel olarak yorumlanır ve anlaşılırlar. Ayrıca açıklamalar bağlamsal olarak, dokümanter yorum metoduyla ilişkili refleksif prosedürler aracılığıyla yorumlanırlar. Garfinkel ve Sacks'ın ifadesiyle, "bir betimleme, örneğin, farklı şekillerde betimlediği koşulların kurucu bir unsuru hâline gelebilir, sonsuz ve kaçınılmaz bir biçimde bu koşulları açıklar ve onlarla açıklanır" (Garfinkel and Sacks, 1970: 338). Bu yüzden, açıklamalar yönelik oldukları eylemlerde olduğu gibi benzer durumsal ve yorumlayıcı olumsallıklara tâbidir. Zira, tekrarlarsak, "açıklamalar eylemlerdir" ve onların önemli olan özelliği, gündelik etkinlik ortamlarını düzenlemek için oldukça farklı biçimlerde kullanılabilmeleridir. Bu yüzden, açıklamalar sosyal bilimsel araştırmanın son durağı değil, daha ziyade başlama noktasıdır.

Bu nedenle, Garfinkel'in dil ve toplumsal ilişkiler anlayışı, bir yandan tamamen yeni araştırma alanlarına yolu açarken, öte yandan söyleme, konuşma ve diğer iletişim biçimlerinin doğasıyla ilgili kapsamlı ve kompleks problemlere yol açmıştır. Bu anlayış kaçınılmaz olarak çözdüğünden fazla problem yaratmıştır. Bu tespit tamamen isabetlidir. Eski dil anlayışları dili yeterince açık, araştırılamaz bir kendilik kıldılar. Garfinkel'in tespitleri dili "eski doğal hâline getirir" ve açıklamaların ve açıklayıcı pratiklerin analizini diğer pratik eylemlerin analizleriyle aynı statüye çıkartır. Bu yaklaşımda dil katılımcıların eylem durumlarına müdahale kaynağı olarak anlaşılmasına rağmen, sözcüklerin açıklamalara dönüştürüldüğü ve bu açıklamaların gerçek-dünya durumlarıyla ilişkilendirildiği 'çerçeveler' ve 'mekanikler' empirik olarak araştırılmaya açıktır. Weider'in uyuşturucudan tutuklanmış ve şartlı tahliye edilen mahkûmların kaldığı bir gözetim evinde açıklayıcı bir şema olarak başvurulan 'mahkûm kodu' üzerine klâsik araştırması (1974) ve Gilbert ve Mulkay'nin bilim insanlarının çağdaş biyokimya alanını betimleme biçimleri üzerine araştırması toplumsal dünyanın sürdürülmesinde gündelik açıklamalara başvurma biçimleriyle ilişkili değerli analizler olarak tavsiye edilir. Kısa bir yazıda özetlememiz çok zor olan bu araştırmalar, toplumsal organizasyon biçimlerini araştırma tarzlarında geleneksel temsiliyetçi dil anlayışlarının terk edilmesini sağlayabilecek sosyolojik bir kavrayışın sunabileceği kazançları gösterir.

Etnometodoloji'de Empirik Araştırmanın Boyutları

1. 'Normal ortamlar' olarak toplumsal yapılar

Kaynağı Garfinkel'in başlattığı çalışmalar olan gelişmelerden ilki ve en çok öne çıkanı, sağduyusal [gündelik] muhakeme ve karar verme sürecinin bir özelliği olarak 'tipleştirme' veya 'normalleştirme' sürecine odaklanmıştır. Bu ilgi, kısmen, bir tipleştirme aracı olarak bilincin rolünü vurgulayan ve dili "*en iyi* tipleştirme aracı" ve "önceden inşa edilmiş hazır tipler hazinesi" olarak niteleyen Schutz'un fenomenolojik yazılarının mirasıdır (Schutz: 1962a: 14). Cicourel bu temayı metodolojik bir sorun olarak 'normal tipleştirme biçimi' tartışmasında ele alır ve önemini vurgular ve kuşkusuz kültürel nesneler ve olayların [anlaşılması ve açıklanmasının] bir özelliği olarak 'algılanmış normallik'le ilgili tartışmalarda ve Garfinkel'in 'gündelik açıklanabilirlik' ve 'dokümanter metot' tartışmalarında sistematik olarak ele alınır.

Kaynağında tipleştirme teması olan empirik analizlerde araştırmanın ana vurgusunu belirli 'tipleştirme çerçeveleri'nin temel- ve ön-kabulleri, nesneler ve olayların belirli kategorilere yerleştirilmesini biçimlendiren somut prosedürler ve faktörler ve bu kategorilerin belirli toplumsal ortamlardaki rolleri oluşturmuştur. Bu empirik araştırmaların çoğu sapma konusunda gerçekleştirilmiş ve 'insanların yönlendirilmesi'yle ilişkili bürokratik karar-alma prosedürleri ele alınmıştır. Etiketleme perspektifiyle görünür yakınlıklar (Becker: 1963) oldukça fazla olmasına rağmen, bu yakınlıkların nedeni iki yaklaşım arasındaki kapsamlı temel bir örtüşme değildir. Zira, bu iki perspektif ilişkili ve kritik iki konuda birbirinden farklıdır. İlk olarak, etnometodolojik araştırmalarda, etiketleme teorisinin sapmanın *özetle* genel toplumsal tepkilerle inşa edildiği iddiasından uzak durulur (*krş.* Pollner: 1974b); ve ikinci olarak, bu empirik araştırmalara göre etiketleme teorisi haklı ve haksız etiketleme ayrımını fazlaca basitleştirerek ele alır. Etnometodolojik araştırmalarda, aksine, doğrudan bu tanımlama [etiketleme] süreciyle ilişkili örgütsel/organize pratikler ve olumsallıklara odaklanılır ve 'normalleştirici beklentiler'in bu sürecin ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilir.[35]

Bu yaklaşımın ilk örneği David Sudnow'un ünlü araştırması "Normal Suçlar"dır (1965). Sudnow bu araştırmada Kaliforniyalı kamu avukatlarının

---

35 Etiketleme teorisinin etnometodolojik bakış açısından eleştirisi için, *bkz.* Pollner (1974b). Etnometodolojinin "sapmayı konumlandıran tüm süreçler nihayetinde sapmanın –bu tür eylemleri açıklanabilir kılan– kurucu özellikleridir" iddiası Alan Blum, Peter McHugh ve çalışma arkadaşlarının toptancı bir ahlâkî 'toplumsal ilişkiler eleştirisi'ni kökten sorgulayan yeni bir hareket noktasıdır. McHugh *vd.*nin (1974) makaleler derlemesine ve Heritage'in (1975) bir değerlendirme girişimine bakınız.

suçlulara ilişkin tipik inşalarının ve suç komisyonuyla ilişkili örüntülerin ceza pazarlıklarını ve böylece adalet idaresinin temel boyutlarını fiilen şekillendirdiğini oldukça ayrıntılı bir biçimde gösterdi.[36] Sudnow, özellikle, bütün bu prosedürlerin ceza pazarlığına girmenin uygunluğunu belirlemek için kullanıldığını gösterdi. Ceza görüşmelerinde davalılar suçluluklarının somut 'örnekleri' olarak kullanıldılar. Sudnow aynı tipik inşaların aslında sadece bir başka faktöre bağlı olan ve ceza pazarlıkları sonucunda ulaşılan suçlama biçimini, yani söz konusu 'normal' suç tipinin 'neden'i olarak hangi hükmün alınacağını önemli ölçüde etkilediğini gösterdi. Avukatların kullandıkları suç kategorilerinin en azından hukuk kuralları altında belirlenmedikleri söylenebilir. Sudnow'un gözlemlerine göre,

> suç kategorileri, somut kullanımlarında... 'temsil işi'ni pratik olarak organize etme görevinin dayandığı toplumsal yapıyla ve suç olarak görülen davranışlarla ilişkili bilgilere ait özet 'referans terimleri'dir. Soygunculuk, adi hırsızlık, uyuşturucu kullanma, çocuklara sarkıntılık gibi durumları içeren ve onlarda cisimleşen bilgilerin *yerine* fiilen suç etkinliği biçimlerine, toplumun çevresel özelliklerine, gündelik gecekondu hayatı örüntülerine, suçluların psikolojik ve toplumsal biyografilerine, suç tarihleri ve geleceklerine ilişkin bilgiler *geçer* (Sudnow, 1965: 275).

Sudnow'a göre, adlî yönetimin 'normal suçlar'ın rutinleşmesi ve tipleştirilmesine ilişkin bu bilgileri kullanması sonucunda Kaliforniya ceza yasalarında betimlenmeyen bir informel bürokratikleşme sürecinin varlığı ortaya çıkartılmıştır.

1960'larda Sudnow'un araştırmasıyla paralellik içinde gerçekleştirilen çok sayıda araştırma, normal bürokratik kararlar veya eylemlerin yönünün belirlenmesi veya biçimlendirilmesinde oldukça çeşitli ve kesin olduğu varsayılan bir 'bağlamsal etkinlikler alanı'na başvurulabileceğini göstermiştir. Bürokraside çalışanların hem bürokratik kurallar ve prosedürlere *durumsal olarak* başvurmaları ve onları yorumlamaları, hem de pozitif bir biçimde uymaları ve yorumlamaları ve ayrıca bunun, takdir yetkisinin önemli bir kaynağı olması bağlamsallıkla yakından ilişkilidir. Zimmerman (1969a) oldukça açık ve net prosedür kuralları bulunduğunda bile *durumsal* yorumlar yapılması gerekliliğini bir kamu kurumundaki başvuru kayıt memurlarının faaliyetleri üzerine bir araştırmada net bir biçimde göstermiştir. Davacıların işlemlerinin düzgün akışını sağlamak için belirli bir prosedürü kullanan başvuru kayıt memurları çok sayıda muhtemel durumda mevcut prosedürden sapmak zorunda kaldılar. Bu tür örneklerde, başvuru kayıt memurları kendi eylemlerini

36 Ceza-pazarlığı sürecinin özellikleri konusunda değerli bir araştırma için, *bkz.* Maynard, 1984.

bu prosedürün amaçlarının ona sadık kalmaktan ziyade saparak daha etkin bir biçimde karşılandığını iddia ederek savunulabilirlerdi ve savunmuşlardır. Zimmerman'ın ifadesiyle, "bir-kurala-uygun-eylem *aslında* basitçe kurala uyma veya uymama meselesi değil, aksine kişilerin kendilerini ve diğerlerini belirli durumlara kuralı uygulamada neyin 'mantıklı' olup olmadığına *inandırmaları* meselesidir" (1970: 23).

Zimmerman, aynı araştırma projesinin ürünleri olan ilişkili yazılarında, belgeli iddialar ve sözlü açıklamaların Garfinkel'in kodlayıcılar araştırmasındakilere büyük ölçüde benzeyen (*bkz.* 236) prosedürler aracılığıyla yorumlanma biçimlerine ilişkin birçok örnek aktarır. Kodlayıcılar gibi başvuru kayıt memurları da çoğu kez, ilk bakışta, belgesel kanıttaki kendi iddiaları için temel oluşturan "sistemi gördüler". Belgeler problemli göründüğünde, "belgelerin üretilebilme biçimleri konusundaki anlayışları" bu memurlara belirli ve kesin kararlara ulaşabilecekleri açık bir kaynaklar seti sağladı (Zimmerman, 1969a). Diğer araştırmalar da, insanları yönlendirmenin –bağlamsal sorunları takdir hakkının temel bir rol oynayabileceği– yorumlayıcı pratiklere tâbi olduğunu gösterdi. Eğitim alanında, öğrenci-danışmanlığıyla (Cicourel and Kitsuse, 1963) ve testler ve diğer işlemlerin uygulanmasıyla ilişkili araştırmalar (Cicourel *et al.*, 1974; Leiter, 1976) bu süreçlerin varlığını büyük ölçüde belgeledi ve Bittner çalışmasında (özellikle, *bkz.* 1967a) pratik polisiye işlemlerde karşılaşılan paralel süreçleri betimler.[37]

Yukarıdaki araştırmalar arka-plân bilginin gündelik bürokratik karar verme mekanizmalarına karakteristik olarak hangi biçimlerde ve kapsamlarda girdiğini gösterirken, Garfinkel "'Kötü' Klinik Kayıtlar İçin 'İyi' Gerekçeler" adlı ünlü yazısında (1984f) bu argümanı daha ayrıntılı olarak araştırır. Bir psikiyatri kliniğindeki kliniğe kabul kayıtları üzerine bu araştırmanın hareket noktası, ilk kayıtlar düzenli yapıldığında bile, bunların en temel bilimsel sosyal bilimsel kullanımlar için bile yeterince ayrıntılı olarak işlenmediğidir. Bu durum eksik, net olmayan ve bazı özellikleri atlanmış bu türden kayıtların yine de niçin tutulması gerektiği sorusuna yol açar. Çünkü kayıtlar, Garfinkel'e göre, hastalar ve klinikteki personel arasındaki ilişkileri 'tedavi sözleşmesi'nin uygun biçimde yerine getirilmesi olarak betimleyecek bir kaynak olarak tutulmaktadır. Ona göre, ayrıntıların işlenmemesi kayıtların onları sadece klinik prosedürler hakkındaki tipik anlayışlarına göre yorumlayacak

37 Çeşitli sosyal bilim prosedürleriyle ilişkili süreçlerin ortaya konulması, kuşkusuz, Cicourel'in yazılarının en başından beri (Cicourel, 1964) süregelen uzun dönemli bir projesidir. Handel'in belirttiği gibi (özellikle bakınız: 1982: 112 ve devamı), bu proje Cicourel'in çalışmasının –hem temel önemde olan hem de aynı anda ulaşılan sonuçların temelini oluşturan pratik sosyal bilimsel muhakeme biçimiyle ilgili– empirik çalışmasının büyük ölçüde iki-yönlü karakterinin ifadesidir.

yetkili personel tarafından okunabilmelerini sağlayacak bir kendini savunma kaynağı olarak kullanılmasına hizmet etmiştir. Bu kayıtlar, klinik pratiğin tipik yanlarına atıfta bulunarak yapılan kaçınılmaz bağlamsallaştırmanın "zorunlu olarak gerçekleştirilen pratikler ve işlemleri haklılaştırma"ya hizmet edeceği "tek özgür unsurlar alanı"nı oluşturur (Garfinkel: 1984f: 201). Nitekim, hem 'normalleştirilmiş' arka-plân bilgiler bürokratik karar vermenin kurucu bir özelliğidir, hem de bürokrasiler kayıtları üretirken muhtemel bilinmeyen çok çeşitli güçlük karşısında kendilerini –neredeyse kaçınılmaz olarak– bu arka-plân bilgiler temelinde oluşturulan gerekçelerle savunabilirler.

Muhtemelen, örgütsel süreçlerle ilişkili en çok tanınan etnometodolojik araştırmalar sosyolojik araştırmalarda resmi istatistiklerin değerini sorgulayan çalışmalardı. Bunlar arasında en tanınanı Cicourel'in (1968) genç suçluların yönlendirilmesiyle ilişkili çalışması ve Douglas (1967) ve Atkinson'un (1978) 'intihar araştırması' üzerine çalışmasıdır. Bu yazarlar arka-plân bilgilerin resmi istatistikleri oluşturanların yargılarına hangi ölçüde sızdıklarını araştırdılar ve onlara göre, resmî istatistiklere dayalı araştırmalar, muhtemelen, hukuk birimleri tarafından gerçekleştirilen tanımlama süreci içinde inşa edilen kabulleri içermesine rağmen, faillerin zaten aktif veya pasif bir biçimde etkili oldukları nedensel faktörleri muhtemelen gösteremeyeceklerdir.

Nitekim Cicourel, genç suçluluğu üzerine ünlü araştırmasında, memurların genç suçluluğunu zanlıların ebeveynlerinin boşanmış olmasıyla ilişkilendirdiklerini gösterdi. Anne-babaları ayrılmış, ebeveynin koruyuculuğu ve ıslahından yoksun suçluların gelecekte daha ciddi suçlar işleyecekleri varsayılmaktaydı. Bu kabule uygun biçimde, dağılmış ailelerden çocukların işledikleri suçlar anne-babanın ayrılmadığı ailelerden gelen çocukların işledikleri benzer suçlardan daha ciddiye alındı. Bu farklı muamele hukuk icra sürecinin her evresiyle ilişkili birçok istatistikte açıktır. Dağılmış ailelerden çocukların işledikleri suçlar büyük ölçüde resmi kayıtlara işlendi, daha yaygın biçimde mahkemelere sevk edildiler ve bunlar çoğu kez tutuklamalarla sonuçlandı. Genç suçlu vakalarına ilişkin eğilimler böylece suç istatistiklerinin inşa edildiği yukardaki ön-kabullerden kuvvetle etkilendiğinde, 'genç suçluluğu' istatistiklerinin sosyal bilimsel amaçlarla geçerli bir kaynak olarak kullanılamayacağı açıktır. Zira bu istatistikler genç suçluluğu sıklığının temsili bir betimlemesini sağlamayacak ve suçun oluşumunda nedensel faktörler olarak toplumsal karakteristiklerin (örneğin, dağılmış evlerin) rolünü değerlendirmek için kullanılamayacaktır.

Cicourel'e göre, polis kayıtlarının sosyal bilimsel değeri kuşkuludur. Memurların yakaladıkları suçlular hakkında 'dosya yaratma' süreçlerini Shibutani'nin (1966) rivayetler konusundaki araştırmalarından yararlanarak inceleyen Cicourel'e göre, bu tür dosyalar vakanın ayrıntılarının daha özet,

seçici olduğu ve hukukî icra birimlerinin kabulleri ve amaçlarıyla tutarlı, gelişen bir tipleştirme sürecinin cisimleşmesiydi.

Cicourel'e göre, iki bilgi türü –istatistikler ve evrak dosyaları– örneğinde de, genç suçlular hakkındaki temel ön-kabullerin ayrıca bu kabullerin geçerliliğini göstermek için kullanılan kayıtları inşa ettiği bir kısırdöngü söz konusudur. Douglas (1967) ve Atkinson (1978) intihar istatistiklerinin yorumu konusunda daha benzer bir sonuca ulaştılar. Nitekim, Douglas'a göre, intihar oranlarındaki farklılıkları genelde açıklamak için kullanılan sosyolojik faktör türleri ölümlerin intihar olarak kaydedildiği toplumsal süreçleri etkileyebilir (1967: 163-231). Ona göre, özellikle, toplumsal bütünleşmeyle (başarılı olduğu ölçüde) intiharı saklama girişimleri arasında pozitif korelasyon olacak ve böylece intihar oranlarının ölçümü bundan etkilenecektir.

Atkinson'un araştırması İngiliz soruşturma amirleri ve memurlarının araştırma sürecindeki rolüne odaklanır. Atkinson memurların ölümü belgelendirmeyle ilişkili nispeten iyi tanımlanmış 'tipik intiharlar', 'tipik intihar biyografileri' anlayışlarına sahip olduklarını ve ayrıca, ölüm biçimi ve ölü kişinin hayat koşulları gibi faktörlerin intihar biçimlerine ilişkin yemek tarifine benzer bilgilere başvurularak açıklandıklarını buldu. İntiharın nedeni konusunda sosyal bilimsel hipotezler içeren ve bazı vakalarda bilimsel hipotezleri yakından andıran bu anlayışlar soruşturma amirleri ve memurlarının araştırma süreçleri aracılığıyla intihar istatistikleri içinde inşa edildi. Nitekim, Atkinson'a göre, bu resmî intihar istatistikleri araştırmaları kaçınılmaz olarak bireysel vakaları anlamada ve böylece, bir bütün olarak istatistiklerin toplanmasında –farkında olunmadan– etkili olan inşa edici sağduyusal [gündelik] intihar teorilerini çözümlemeye çalışmışlardır.

Bu kesimde betimlenen bütün çalışmalar her türden örgütsel etkinliğin karakteristik bir özelliği olan normalleştirme ve tipleştirmeye odaklanmıştır. Son bahsedilen araştırmaların tartışmalı yönlerini bir tarafa bırakırsak, bazılarının yaptığı gibi, bu kesimde betimlenen çalışmaların sadece metodolojik öneme sahip ve bu yüzden negatif araştırmalar oldukları sonucuna ulaşmak hata olacaktır. Normalleştirme araştırmaları Garfinkel'in "toplumsal olayların 'algılanan normalliği' aktif bir çalışmanın ürünüdür" iddiası temelinde gerçekleştirilmiştir. Bu fikrin örgütsel süreçlere uygulanması hem onun görüşünün doğruluğunu kanıtlamış, hem de, etnometodolojik olmayanlar dâhil birçok farklı sosyolojik araştırmayı olumlu yönde biçimlendiren yeni anlama düzeylerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, burada betimlenen örgütsel süreçlere ilişkin araştırmalar normalleştirme süreçlerinin 'örgütsel zaruretler' olarak terimleştirilebilecek şeyler içinde ne kadar kapsamlı olarak yer aldıklarını göstermiştir. Bu araştırmalar tekrar tekrar örgütlerin gündelik faaliyetlerini oluşturan rutin normalleştirici etkinlikler *ile* bu kurumlardaki

(yükümlülükleri ve 'sorumlulukları'nı içeren) toplumsal düzenlemeler arasındaki oldukça ayrıntılı bağlantıların varlığını göstermiştir. Bu araştırmalar normalleştirici etkinliklerin

> çalışma koşulları ile, farklı iç ve dış raporlaştırma, gözetim ve inceleme zincirleri ile, 'gerçekçi', 'pratik' ve 'mantıklı' bir biçimde –ne kadar hızlı, hangi kaynaklarla, örneğin kime bakarak, ne hakkında, ne kadar uzun konuşarak– yapılması gereken veya yapılabilecek şeylere ilişkin değerlendirmeler ile, "ilişkili öncelikler'i denetleyen, gözden geçiren ve benzer örgütsel biçimlerde sunan şeyler ile (Garfinkel, 1984a: 13) [bağlantılı olduklarını göstermiştir].

Söz konusu süreçte araştırmaların ilgi odağı 'kuralların rasyonalitesi'nin dar sınırlarından uzaklaştı ve bilginin sosyal inşası ile üretildiği ve sürdürüldüğü kurumsal bağlamlar arasındaki refleksif bağlantıları bütün boyutlarıyla ortaya koymaya çalışan yeni bir bilgi sosyolojisi kurulmaya başladı.

2. *Karşılıklı konuşma analizi*

Karşılıklı konuşma analizi[38] son on beş yıldır güçlü ve özel bir etnometodoloji alanı olarak gelişti. Bu süre içinde, perspektif belirgin biçimde giderek büyüyen ve bağlantılı temel bir araştırma literatürü yarattı. Etnometodolojiyle ilişkili bütün araştırma akımlarından sadece 'karşılıklı konuşma analizi' muhtemelen doğrudan toplumsal eylem analiziyle en fazla meşgul olan yaklaşımdır. Bu yaklaşım başından beri özellikle empirikti. Karşılıklı konuşma analizlerinde, toplumsal eylemin ideal özellikleri hakkında soyut ve genel fikirler geliştirilmekten ziyade, "somut, belirli toplumsal eylemler ve organize eylem düzenleri hakkında empirik araştırmalar geliştirilir" (Schegloff, 1980: 151). Sonuç olağanüstüydü. Kapsamlı bir alana ve büyük bir güce sahip olan ve sosyal psikoloji, dilbilim ve bilişsel bilimler gibi komşu disiplinler üzerinde önemli ölçüde etkili hacimli bir literatür gelişti.

Karşılıklı konuşma analizinin temel araştırma yaklaşımı Sacks, Schegloff ve Jefferson'ın bir dizi kollektif yazısında geliştirilmiştir. Onların analizleri, diğer etnometodolojik araştırmalar gibi, bireylerin gündelik toplumsal hayat-

---

38 'Karşılıklı konuşma analizi' teriminin tercih edilmesinin nedeni, alanda, bu tür araştırmaların inceleme-nesnesini karşılıklı konuşmaların oluşturmasıdır. Bu araştırma alanı 1960'ların sonlarında Schegloff'un (1968) çalışmasının yayınlanmasıyla ve Sacks'ın yayınlanmamış ders notlarının (Sacks, 1964-1972) yaygın dolaşıma girmesiyle şekillenmeye başlamıştır. Hiçbir uzun monografik giriş kitabı bulunmamasına rağmen, kimi kitaplarda bazı genel özet açıklamalar vardır: Atkinson and Drew (1979: 34-81), Heritage (1984a: 233-292), Levinson (1983: 284-370) ve West and Zimmerman (1982). Yayınlanmış araştırmalardan oluşturulan derlemeler için, *bkz.* Atkinson and Heritage (1984), Psathas (1979), Schenkein (1978), *Sociology* (1978), Zimmerman and West (1980). Uzun bir kaynakça için, *bkz.* Heritage (1985).

larında etkileşimlerini sürdürmek için başvurdukları metotlar veya prosedürlere odaklandı.[39] Bireylerin bu prosedürlere yönelmeleri veya başvurmalarına ilişkin bütün kanıtların sadece onların yaşantılarını sürdürdükleri gündelik ortamlar incelenerek elde edilebileceği düşünülmekteydi. Schegloff ve Sacks kendi yönelimlerini özetle şöyle ifade eder:

> Şimdiye kadar, araştırdığımız materyaller düzenlilikler sergilediği sürece, bu düzenliliklerin kendini sadece bize, aslında öncelikle bize değil, onları üretenlere de sergiledikleri... kabulünden hareket ettik. Bu materyaller... düzenliyse, bunun nedeni bir toplumun üyelerinin onları birbirleri için metotlu bir biçimde üretmiş olmalarıdır (Schegloff and Sacks, 1973: 290).

Bu yaklaşım açıkça natüralist araştırma yöntemlerinin kullanılmasını gerektirmesine rağmen, inceleme-konusunun seçimi başlangıçta belirli ilkelere dayanmıyordu. Gerçekte, Sacks'ın ifade ettiği gibi, gündelik konuşmaları araştırma eğilimi başlangıçta metodolojikti, yani kendiliğinden doğal-olarak-gerçekleşen-etkileşimlerin organize ayrıntılarının ancak formel bir biçimde betimlenebildiklerinde görülebileceği düşünülmekteydi (Sacks, 1984a: 26). Etkileşimin ayrıntılarına yoğun temel ilginin ardında insanların bu müşterek girişimleri başarmaları vardır.

Sacks ve ortak çalışma arkadaşları gündelik konuşmayı neredeyse tesadüfen araştırmaya başlamış olmasına rağmen, karşılıklı konuşma analizcileri temel araştırma odağı olarak, örneğin mahkemeler veya firmalardaki 'kurumsallaşmış' etkileşimlerden ziyade, gündelik, sıradan etkileşime yoğunlaştılar. Böyle bir yaklaşım için haklı nedenler vardır. 'Gündelik konuşma' hem toplumsal dünyadaki hâkim etkileşim aracıdır, hem de, her ne kadar basitleştirici de olsa,[40] çocuğun ilk maruz kaldığı ve sosyalleşmeyle geliştirdiği 'temel etkileşim biçimi'dir. Nitekim, temel gündelik konuşma biçimlerinin diğer daha formel veya 'kurumsal' etkileşim biçimlerinin öğrenildiği ve yaşandığı bir tür ölçü olduğunu varsaymak için birçok haklı neden vardır. Ve, gerçekte, daha yeni 'kurumsal [ortamlarda] etkileşim araştırmaları' gündelik konuşmayla ilişkili eylem biçimlerindeki sistematik çeşitlilikler ve sınırlılıkları göstermiştir (örneğin *bkz.* Atkinson: 1982; Atkinson and Drew, 1979; Drew, 1984; Heritage, 1984b; Maynard, 1984; Mehan, 1979). Bu yüzden, gündelik konuşma geniş

---

39 Hem Sacks hem de Schegloff Goffman'ın öğrencisidir ve onların gündelik eylemlerin temelini oluşturan gündelik muhakeme konusundaki yaklaşımları hem Garfinkel'in hem de Goffman'ın yakın etkilerini yansıtır. İkisinin yaklaşımının da Goffman'ınkinden, etnografik analiz tarzlarını ve raporlaştırmayı terk ettikleri ve sistematik olarak karşılıklı konuşmaları biçimlendiren mantığı ve pratik muhakemeyi ortaya koymaya odaklanmaları bakımından ayrıldığı söylenebilir.

40 Annelerin küçük çocuklarıyla konuşmalarına eşlik eden 'basitleştirmeler'in bazı yanları için, örneğin *bkz.* Bruner (1983), Ochs and Schieffelin (1979), Snow and Ferguson (1977).

ve esnek bir temel etkileşim pratikleri alanıdır. Karşılıklı konuşma analizcileri gündelik konuşmayı araştırırken, mümkün olduğu yerlerde en kapsamlı 'sıradan' etkileşim bağlamlarındaki sistematik özellikler sergileyen şeyleri ortaya çıkarmaya çalışan bir araştırma stratejisini benimseyerek, benzer konumdaki insanlar arasındaki etkileşime odaklandılar. Bu analiz ayrıca söz konusu etkileşimlerin ayırt edici özelliklerini, örneğin okul veya hastanenin özel ayrıntılarını ya da statü, cinsiyet, etnisite vb. gibi temel eşitsizlik biçimlerinin varlığını belirleme umudu vadeden bir yaklaşım sunar.

Önceden belirtildiği gibi, karşılıklı konuşma analizi natüralist bir araştırma programı olarak gelişmiştir. Bu amaçla, bütün çabalar kendiliğinden doğal-olarak-ortaya-çıkan ve araştırmacının müdahalelerinin etkisiyle bozulmamış etkileşimlerin kendine has özelliklerine odaklanmıştır.[41] Bu araştırma stratejisi yoğun bir biçimde sürdürülür ve hem toplumsal eylemlerin hem de refleksif bir ilişki içinde yer aldıkları toplumsal ortamların etkileşimin ince ayrıntıları içinde ve aracılığıyla belirli bir sabitlik kazandıkları görüşüyle (*bkz.* s. 241-242) ilişkilidir. Böylece ayrıntıların kaybolması veya bozulmasıyla sonuçlanan araştırma prosedürlerinden mümkün olduğu kadar uzak durulabilmiştir.

Karşılıklı konuşma analizlerinin temel amacı toplumsal etkileşimin temelini oluşturan toplumsal ehliyetleri, yani etkileşimin üretilmesi ve anlaşılmasında rol oynayan prosedürler ve beklentileri ortaya çıkarmaktır.[42] Bu amaca ulaşmaya çalışılırken bazı kabuller oluşturulur. İlk olarak, insanların etkileşimlerini –analitik amaçla, başlı başına yapılar olarak alınabilecek– kurumsallaşmış süreçlere referanslarla organize edecekleri varsayılır (*krş.* Schegloff, 1986). İkinci olarak, hem etkileşime katkıların bağlam tarafından biçimlendirildiği (zira, genellikle tepkiler olarak anlaşılan eylemler önceki eylemlerin bağlamlarına referansta bulunmadan anlaşılamaz), hem de bağlamı yeniden şekillendirdikleri (zira, her mevcut eylem izleyen konuşmanın yöneleceği durumun mevcut burada-ve-şimdi tanımını gerektirir) varsayılır. Son olarak, yukarıda belirtildiği gibi, toplumsal eylemlerin *ayrıntılı olarak* işlediği ve bu yüzden tutarlı ve etkin analiz ihtimalini engelleyebileceği gerekçesiyle etkileşimin özel ayrıntılarının göz ardı edilemeyeceği varsayılır.

---

41 Bu yüzden, karşılıklı konuşma analizcilerine göre "kendiliğinden-doğal-olarak-ortaya-çıkan veriler", davranışın yönünde ve yönlendirilmesinde gözlemci araştırmacının etkisini içeren deneysel prosedürler, davranışı alanda veya ses kayıtlarında doğrudan kategorileştirmek için önceden-kodlanmış çizelgelerin kullanılması, doğal gözlemin yerine görüşmenin geçirilmesi, icat edilen veya 'hikâyecikler'le yaratılan veriler, hepsi temelsiz hareket noktalarıdır.

42 Diğer etnometodoloji alanları gibi konuşma analizinin hareket noktası da, Garfinkel'in "eylem akışlarının hem üretimi hem de benimsenmesi *ortak* yöntemler veya prosedürler tarafından biçimlendirilir" önermesidir. Garfinkel bu hususu özetle şöyle ifade eder: "üyelerin düzenli gündelik ilişki ortamlarını ürettikleri ve düzenledikleri etkinlikleri ile onların bu ortamları 'açıklanabilir' kılma prosedürleri aslında aynı şeylerdir" (1984a: 1).

Karşılıklı konuşma analizi başlarda iki temel boyut içinde geliştirilmiştir. Kaynağında Garfinkel ve Sacks'ın betimleyici açıklamaya ilgisi olan (Garfinkel, 1984; Garfinkel and Sacks, 1970; Sacks, 1963) ilkinde, en etkilisi Sacks'ın bir intihar önleme merkezindeki iletişimler hakkındaki çalışmasından ve yine Sacks'ın (1972a; 1972b) "üyelik kategorileştirme araçları" konusundaki bir başka çalışmasından (Sacks: 1972a; 1972b) esinlenen bu analizlerde "özel sözlüksel tanımlar ve referans biçimleri" üzerine birçok yazı (örneğin Sacks, 1973; 1975; Sacks and Schegloff, 1979; Schegloff, 1979) yer almaktadır. İkinci olarak, karşılıklı konuşma analizi yaklaşımı aynı dönemde etkileşimin ardışık organizasyonuna [düzenine] odaklandı ve 1972'den sonra karşılıklı konuşma analizleriyle ilgili yayınların daha fazla öne çıkmasında bu ikinci türden analizler etkili olmuştur. Bu ikinci türden yayınlardan en tanınmışı [gündelik konuşmalarda] bireylerin sıra-ile-konuşmayı idare [sürdürebilme] biçimlerine (Sacks, Schegloff and Jefferson, 1974) ve karşılıklı konuşmanın sıra-içeren [ardışık] düzenine koordine bir biçimde girme (Schegloff, 1968) ve çıkma (Schegloff, 1974), bu prosedürlerin askıya alınması sürecine (Sacks: 1974) odaklandı. Onların yazıları etkileşimle ilişkili oldukça çeşitli temel olgularla tutarlı ayrıntılı ve sistematik sıra-ile-konuşma prosedürlerinin varlığını ilk kez gösteren çalışmalardı. Onlar, böylece, toplumsal etkileşim araştırmasına tamamen yeni, bilimsel ve kapsamlı standartlar kazandırdılar ve bu sayede oldukça etkili çalışmalar yürütüldü. Ayrıca, bu araştırmalar *aslında* etkileşim araştırması için önemli –sıra-ile-konuşma üzerine araştırmalarla sınırlı olmayan– başka analitik kavramlar geliştirdiler.

Bunlardan en önemlisi *birleşik çiftler* kavramıdır. Bu kavram (selâmlaşma ve vedalaşma, sorular ve cevaplar gibi) belirli türden etkinliklerin alışkanlık gereği çiftler olarak organize edildiğini gösterir, zira birleşik çiftlerin ilk parçasının üretimi onun ardından ikinci, tamamlayıcı bir eylemin ortaya çıkması gerektiğini yansıtır ve yansıtması gerekir. Bu kavram etkileşimi biçimlendiren muhakeme prosedürlerinin bazı boyutlarını açıklamayı sağlamıştır. Örneğin, konuşmacıların bu birleşik çiftler sayesinde 'önemli' veya 'sıradan olmayan' 'sonraki' eylemlerin neler olduklarını bulabilecekleri gösterilir (Sacks, 1972b; Schegloff, 1972). Bu kavram, ayrıca, ilk eylemle ilişkisiz ikinci eylemlerin yanlış konumlandırıldıklarının veya hatalı olduklarının nasıl anlaşılabileceğini gösterir. Ve bu kavram, muhtemelen en önemlisi, ikinci konuşmacının karşısındakinin hiçbir tepki vermemesini, yanlış tepkilerini ve etkileşimdeki aksamaları –bu yüzden, ehliyetli konuşmanın tamamlayıcısı olan bir güdüyü– normatif olarak açıklanabilir şeyler olarak nasıl alabileceklerini gösterir (ayrıca, *bkz.* Sacks *et al.*, 1974: 727-728). Birleşik çiftler kavramı (selâmlaşma ve vedalaşma gibi) sıra-ile-konuşmanın olumsal seyrine uygun ikili kavramlar bağlamında geliştirilmesine rağmen, kesinlikle daha genel uygulanırlığa sahiptir.

Bu kavram, bir başka düzeyde, etkileşim sırasında özneler-arası anlamanın sağlandığı temel bir mekanizmaya işaret eder. Zira, önceki ilk-çifte uygun olduğu düşünüldükleri ölçüde, 'daha sonraki' eylemler ilk-çifte uygun bir 'anlama'nın göstergesi olarak alınabilir. Nitekim, ikinci-çiftler hem ilişkili eylemin gerçekleştirilmesini sağlar, hem de böylece önceki sözle ilişkili –yönelik oldukları– yaygın anlayışı gösterirler ve ilk-birleşik-çiftin üreticisi bu anlayışı "üçüncü bir konuşmada" örneğin doğrular, yorumlar, düzeltir. Nitekim, bu birleşik konumlandırma özneler-arası anlamların sürekli güncelleştirileceği bir kaynak sağlar. Ayrıca, Schegloff ve Sacks'ın (1973) gözlemlediği gibi, farklı başarısızlık biçimleri birleşik konumlandırmalar sayesinde tanınabilir, değerlendirilebilir ve düzeltilebilir.

Özetle, *birleşik çift* kavramı Garfinkel'in eylemin 'cisimleşmiş açıklanabilirliği' olarak adlandırdığı olgunun bazı önemli unsurlarının ayrıntılı olarak ortaya konulmasını ve özel durumlara uyarlanmasını sağlamıştır. Bu makalelerde ana hatlarıyla ortaya konulan 'genel analitik muhakeme'nin genel örüntüsü daha sonra oldukça çeşitli etkileşimlere uygulanmıştır. Bu etkileşimler arasında bakışın ve bedensel hareketlerin çeşitli özelliklerinin organizasyonu (Goodwin, 1981; Heath, 1986), alternatif davranış biçimlerinin 'ayrıcalıklı' organizasyonu (Davidson, 1984; Pomerantz, 1978; 1984; Schegloff, Jefferson and Sacks, 1977) ve çok daha farklı özel ilgi alanları dâhil, sözel-olmayan davranışlar yer almaktadır (ayrıntılar için, *bkz.* Heritage, 1985).

Yaklaşık son on yıldır karşılıklı konuşma analizlerinin temel çizgisi gündelik konuşmalardan çeşitli kurumsal ortamlardaki etkileşimlerin (örneğin, derslikler, mahkemeler, haber röportajları, doktor-hasta etkileşimi ve daha kesin bir biçimde tanımlanmış toplumsal rolleri içeren kurumsal olarak düzenlenmiş diğer etkileşim biçimlerinin) araştırılmasına doğru branşlaşmaya başladı.[43] Bu araştırmalar ilk kurucu karşılıklı konuşma araştırmalarından belirli farklılıklar sergiler. 'Salt' konuşmalar hakkında oldukça soyut düzeyde ve güçlü bilgilerin ortaya konulmasını mümkün kılan analizler "konuşmaların organizasyonlarının dayandığı formel ilkeler"i sergilemeyi sağlarken, kurumsal ortamlardaki etkileşimler üzerine araştırmalar hâlihazırda etkileşimin daha 'kısmî' yönlerini ortaya koyarlar. Yukarda belirtildiği gibi, kurumsal [ortamlarda] etkileşim karşılıklı konuşmalarda işlerlikte olan oldukça

43 Dersliklerde etkileşim araştırmaları için *bkz.* McHoul (1978) and Mehan (1979), mahkeme kayıtları incelemeleri için Atkinson and Drew (1979), Drew (1984) ve Pomerantz and Atkinson (1984), ceza pazarlığı araştırmaları için Maynard (1984), polisle ilgili çeşitli etkileşim araştırmaları için bkz. Eglin and Wideman (1986), Sharrock and Turner (1978), Watson (1989), Whalen and Zimmerman (kaynakçada belirtilmemiş) ve Zimmerman'a (tarihsiz) bakınız. Bu büyük literatür içinde doktor-hasta etkileşimi araştırmaları için West'in (1984) ve Fisher ve Todd'un (1983) katkılarına bakınız. Konuşma analizi ilkeleri, aynı zamanda, siyasal konuşma analizleriyle, örneğin Atkinson (1984) ve Heritage ve Greatbatch'ın çalışmalarıyla (1986) genişletilmiştir.

çeşitli türden seçeneklerin daha spesifik özelliklerinin ortaya konulmasını ve yeni tespitler yapılmasını sağlar görünmektedir. Daha önemlisi, bu spesifik ve yeni keşfedilen özellikler *uzlaşımsal* bir karaktere sahiptir: kültürlere göre farklılıklar sergilerler, bazen hukukî kısıtlamalara tâbilerdir ve gündelik konuşma pratiklerinden farklı olarak, *başka şeylerin yanı sıra*, görev, eşitlik ve etkililik gibi faktörlere referanslarla doğrulanabilirler ve doğrulanırlar. Bu uzlaşımlarla ilişkili farklı katılım 'çerçeveler'i vardır (Goffman, 1981) ve bu çerçeveler haklar ve yükümlülüklerle ilişkili farklı temellere sahiplerdir ve farklı kılıcı fırsat ve güç örüntüleri içerirler.

Kurumsal [ortamlarda] etkileşimle ilişkili daha yeni bazı araştırmaların hareket noktasını Sacks, Schegloff ve Jefferson'ın farklı sıra-ile-konuşma sistemleri hakkındaki karşılaştırmalı tartışmaları oluşturmuştur (1974: 729-730). Bu tartışmalardan beri McHoul (1978), Mehan (1979), Atkinson ve Drew (1979) ve Greatbatch (1985) derslikler, mahkemeler ve haber röportajlarıyla ilişkili etkileşimlere özgü sıra-ile-konuşma biçimlerini ayrıntılı olarak incelediler. Bu incelemeler söz konusu ortamlara özgü nispeten sınırlı davranış kalıplarının önceden konumlandırılmış belirli bir konuşma düzeni içinde gerçekleştirilen etkinlikler olduklarını (Atkinson and Drew, 1979) ve bu konuşma düzeninin hem farklı tarafların rutin bir biçimde gerçekleştirdikleri etkileşimlerin kapsamları ve tasarımları üzerinde hem de bu karşılaşmaların ayrıntılı 'idaresi' üzerinde yaygın bir etkiye sahip olduklarını ileri sürerken birbirlerine yakınlaşırlar (ayrıca *bkz.* Schegloff, 1986). Diğer kurumsal [ortamlarda] etkileşim araştırmalarında belirli türden 'faaliyetlerin idaresi'[44] ve etkileşimlerde güç dengesizliklerinin kalıplaşması[45] incelenmiştir.

Kurumsal [ortamlarda] etkileşim gelenekselleştiği ve kültürel değişkenlikler sergilediği için, bu konudaki araştırmalar birbirleriyle asıl kaynaklarını oluşturan 'salt' konuşma analizlerine göre daha az bağlantılı çalışmalardır. Yine de, alanı biçimlendiren perspektif temel bir iç-bütünlük sergiler. Bu iç-bütünlüğün kaynağı, hem etnometodolojik bakış açısının temelleri hem de bu bakış açısının konuşma analizi teknikleri kullanılarak ayrıntılı olarak ifade edilme biçimleridir. Kurumsal rollerin belirli etkileşim örüntüleriyle yaratıldığı ve sürdürüldüğü kabulüne dayanan bu araştırmalar uygulamalı ve politika-yönelimli araştırmalar açısından önemli ve gelişen, kendini kesinlikle karşılıklı konuşma analizinin başlangıç döneminde göstermeyen bir potansiyel taşırlar.

Bir bütün olarak alındığında, karşılıklı konuşma analizi sosyoloji disiplininin içinde ve dışında oldukça etkili olan güçlü ve üretken bir araştırma

---

44 Ayrıntılar için, *bkz.* Heritage (1985).

45 Özellikle West ve Zimmerman'ın çalışmasına bakınız (West, 1979; West and Zimmerman, 1977; 1983; Zimmerman and West, 1980).

alanında gelişmiştir. Onun sosyal bilimlere katkısı sadece eylem analizinin ve yeni metodolojik tekniklerin geliştirilmesi değil, aynı zamanda toplumsal davranışın ayrıntılı organizasyonuna [düzenine] yönelik genel sosyolojik bir duyarlılık ve farkındalığın yaratılmasıdır. Bu analiz türünün gelişmesi ve ilerlemesini sonraki yıllarda da sürdüreceğini varsaymak tamamen mantıklıdır.

3. İş araştırmaları

Bu makalenin son bölümünde Garfinkel ve çalışma arkadaşlarının genellikle 'iş araştırmaları' olarak terimleştirdikleri yeni gelişmekte olan bir araştırma evresini özetle aktaracağız. Bu terim başlangıçta kendiliğinden doğal-olarak-organize-olan gündelik etkinlikleri kapsayacak biçimde kullanılmasına rağmen, şimdiye kadar yayınlanan araştırmalar esasen meslekî etkinlik anlamında daha dar düzeyde 'iş'le ilgiliydi. Bu araştırmalar özellikle fizikçiler ve matematikçilerin etkinliklerine odaklanmasına rağmen (örneğin, Garfinkel, Lynch and Livingston, 1981; Livingston, 1986; Lynch, 1982, 1985a, 1985b; Lynch, Livingston and Garfinkel, 1983), yayınlanması plânlanan geniş çeşitlilikte 'iş etkinliği araştırması' vardır (Garfinkel: 1986).

Oldukça farklı somut bağlamlardaki iş etkinlikleri üzerine etnometodolojik araştırmalara (örneğin, Garfinkel, 1967; Wieder, 1974; Zimmerman, 1969a, 1969b) kısaca göz atıldığında, yeni iş araştırmalarının kendi öncülerinden gündelik meslekî etkinlikleri meydana getiren özel ehliyetlere odaklanmaları bakımından ayrıldıkları görülür. Onların amacı, meslekî bir etkinliği oluşturan şeyi incelemektir ve bu soruyu kompleks ve empirik bir temelde cevaplandırırlar.

Garfinkel çoğu sosyal bilim araştırmasının daha ziyade, meslekleri oluşturan şey 'hakkında' değil, mesleklere 'ilişkin' olma eğilimi sergilediğini belirterek 'iş araştırmaları' programını başlatır (Garfinkel *et al.*, 1981: 132-133). Garfinkel, birçok meslek araştırmasının, çoğunlukla çalışanların gelirleri, etnik kökenleri, sınıfsal konumları, rol ilişkileri gibi sosyolojik olarak formüle edilmiş toplumsal özellikleri rapor etmelerine rağmen, ilgili meslekleri öncelikle "ayırt edici kılan temel etkinlikler" hakkında bilgilendirici olmadıklarına dikkat çeker. Meslekler çoğu kez kompleks beceriler ve bilgi yapılarından yararlanılarak farklı değerli sonuçlar üretilmesini gerektirmesine rağmen, onların ne hakkında oldukları konusunda çok az şey bilinmektedir. Dolayısıyla, 'iş araştırmaları' programı mesleklerin sosyolojik analizlerinin merkezinde betimsel bir boşluk bulunduğunun kabul edilmesinin somut göstergesidir.

Garfinkel bu problemi aydınlatmak için çoğu kez Fred Strodtbeck ile Edward Shils arasındaki tartışmaya başvurur. Strodtbeck Bale'in "Etkileşim Süreci Analizi"ni jüri kararlarını araştırmak için kullanmak isterken, Shils buna

itiraz eder: "bu analiz küçük bir grup olarak jürinin işleyiş biçimlerini aktarsa bile, jüriliğin bir jürilik olarak nasıl işlediğini kavrayamayacaktır" (Garfinkel *et al.*, 1981: 133). Shils'in itirazı temel bir problemin varlığını ortaya çıkarır. Sosyal bilimcilerin bir meslek veya etkinlikle ilişkili ayırt edici ve önemli pratikleri betimleyebilmeleri gerekir. Ve bu, ayrıca, Garfinkel'in toplumsal pratiklerin 'mahiyeti' veya 'gerçek neliği' olarak terimleştirdiği şeyle ilişkili bir problem ortaya çıkartır: örneğin, biyoloji bilimlerinde ehliyetli çalışma esasen neyi içerir (*krş.* Lynch, 1985a), bir matematik teoremini ispatlamak için gerekli olan asıl beceri nedir (Livingston: 1986) veya caz müziğini kabul edilebilir [bir icraat] kılan özellik nedir (Sudnow: 1978)?

Bu soruyu cevaplandırmaya yönelik bir girişimin oldukça çeşitli araştırma faaliyetlerini incelemeyi gerektireceğini kabul etmek önemlidir. Bu incelemelerin bir kısmı güçlü 'yapı-bozumcu' bir unsura sahiptir: mesleği icra edenlere ilişkin iddiaların veya mesleklere ilişkin normatif felsefelerin bu inceleme-konusuna uygun bir analizin biçimlendirilebileceği kaynakları sağlamasını beklemek için hiçbir haklı neden yoktur, zira bu tür açıklamalar rutin olarak meslekî ve bilimsel hedeflerin gerçekleştirilmesiyle bağlantılı 'pratik çalışma'yı görmeyi engelleyecektir.[46] Aynı zamanda, bir meslekî 'faaliyet' (ve gerçekte diğer toplumsal faaliyetler), doğası gereği, söz konusu işle ilişkili, onu icra edenlerin somut pratiklerinde içkin ve gömülü 'hususlar'a dair kavramlaştırmaların cisimleşmesidir. Dolayısıyla, doğal-olarak-teorileştirilen ve doğal-olarak-organize-olan 'iş pratikleri'ne dair analizleri içeren bu inceleme-konusu nihayetinde sadece empirik materyallere dayanan analizlerle ele alınabilir.

Bu analiz işe *mesleği icra edenler*in ilgili iş etkinliğine ve iş ehliyetleri alanına ait olduğunu kabul ettikleri şeyleri veri alarak başlar. Analiz edilen iş etkinliğiyle ilgili meslekî pratiklerin somut özellikleri çoğunlukla ses kayıtları ve dokümanter yöntemler aracılığıyla incelenir. Nitekim, ehliyetler özellikle *içerden*, yani gündelik iş ortamlarında mesleklerini icra edenler tarafından kabul edildikleri ve uygulandıkları biçimiyle ele alınır. Lynch *vd.*nin işaret ettiği gibi, bu analizler, söz konusu çerçeve dâhilinde, meslekî etkinliklerin mantıksal ve mantıklı doğasının toplumda genelde algılanma biçimlerine

> özneler-arası açıklanabilir ayrıntılar düzenleri [aracılığıyla], karşılıklı konuşmada tarafların kullandıkları sözcükler düzeni [aracılığıyla], laboratuvar masalarında kullanılan materyallerin bileşimsel düzenleri [aracılığıyla] veya bir metnin bir sayfası üzerindeki yazılı materyallerin geçici düzeni [aracılığıyla odaklanır] (Lynch, *et al.*, 1983: 206).

---

46 Bu probleme ilişkin tartışma için, *bkz.* Garfinkel *et al.* (1981) ve Holton'ın (1981) cevap yazısı. Bilimsel bulguların yazılı açıklamalarının temel iş-alanı ehliyetlerini hem hangi şekillerde bulanıklaştırdıkları hem de bu ehliyetlere nasıl bağlı oldukları konusundaki diğer tartışmalar için, *bkz.* Garfinkel (1985) ve Livingstone (1986).

Mesleğin zamansal organizasyonunun ehliyetli icracılarının temel pratikleriyle kompleks iç içeliği mesleklerin özelliklerine ilişkin araştırmalar için özellikle değerli bir başlama noktası sağlar.

Burada şekillendirilmeye çalışılan şey mevcut sosyolojik pratikten köklü bir kopuşu temsil eder ve ilk bakışta göründüğünden çok daha kompleks bir girişimdir. 'İş araştırmaları' programını kuşatan metodolojik problemler, örneğin meslekî eylemlerin kapsamları ve boyutlarını belirlemek, bu eylemlerin 'birimler'i veya 'kısımlar'ını betimleme yolları bulmak, onların kendiliğinden-teorik bağlılıklarını betimlemek için gerekli uygunluk kriterlerini ortaya koymak karşılıklı konuşma analiziyle ilişkili problemlerden çok daha zor ve karmaşıktır. Ve iş araştırmaları –etnografik teknikler, farklı türden metin analizleri, karşılıklı konuşma analizi teknikleri gibi– oldukça farklı araştırma yöntemlerini kullanabilmeyi gerektirir. Bu metodolojik çoğulculuğun sebebi meslekî alanların karşımıza birçok farklı biçimde çıkabilmesidir –örneğin, hareketler ve konuşmaların videoya kaydedilmesi analitik veriler elde etmenin en uygun yöntemi olmasına rağmen, iş araştırmaları yaklaşımının farklı yöntemleri farklı türden dokümanter metotları gerektirir.

Kullanılan özel prosedürleri bir tarafa bırakırsak, Garfinkel'e göre, bu iş araştırmalarının kendi ifadesiyle "özel uygunluk koşulu"na tâbi olması gerekir. Bu koşulun kaynağında "sadece belirli görevler veya amaçlara özgü pratikler ve teknikler"in geliştirilmesiyle meslekî becerilerin ve bilimsel bilginin de büyük ölçüde gelişmesi vardır. Bu özgülük onları incelemek isteyen bir araştırmacıya önemli görevler yükler. Örneğin, bir hukuk firmasına ilişkin, hukukî terminolojinin çoğu unsurunun mahkemelerde sınanan bir hukukî statüye sahip olduğunu kabul etmeyen bir 'mütekabiliyet analizi' hukukî işin bu yönünün doğasını kesinlikle kavrayamayacaktır. Benzer şekilde, söz konusu bilimsel alanda yeterli olmayan biri tarafından sürdürülen etnografik bir bilimsel laboratuvar araştırmasının bu bilimsel pratiğin organizasyonu hakkında fazla öğretici bilgi üretmesi ihtimali düşüktür. Özetle, belirli bir meslek içinde gerçekleştirilen şeylerin çoğu –mesleğin dışardan bakıldığında kolayca tanınabilir özelliklerinden sadece uzmanların bilebilecekleri özelliklere kadar– muhtemel dış gözlemci için muğlâktır. Bundan dolayı, Garfinkel "özel uygunluk koşulu" –yani, araştırmacının araştırılan etkinlikler alanında yetkin bir icracı olması gerektiği ilkesi– altında gerçekleştirilen bütün araştırma biçimlerini onaylar. Ona göre, özel uygunluk koşulu 'iş araştırmaları programı'nın temel araştırma amacını gerçekleştirebilme fırsatlarını, yani ehliyetli meslekî etkinliklerin kurucu ayrıntılarını mümkün olduğu kadar kesin bir biçimde ve özel ayrıntılarıyla betimlemeyi mümkün kılar.

Bu yeni 'iş araştırmaları' son 20 yıldır Garfinkel'in çalışmasının merkezinde yer alan uğraşıların temel bir uzantısını temsil eder. Bütün bu araştırmalar 'etnometodolojik kayıtsızlığın' sürdürülmesine bağlıdır: beyin bilim-

ciler, matematikçiler veya caz piyanistlerinin etkinlikleri övülmeden, ironikleştirmeden veya görelileştirmeden, teknik özellikleri sorgulanmadan veya başarıları küçümsenmeden betimlenir. Benzer şekilde, yeni araştırmalar ayrıca Garfinkel'in sosyoloji programındaki önemli bir sürekliliğin ifadesidir. Garfinkel ilk yazılarından itibaren 'rasyonel' ve 'rasyonel-olmayan' eylemler ayrımına dayanan ve iki eylem türü için farklı açıklayıcı yaklaşımlar öneren bir sosyolojik analiz anlayışını reddeder. Gördüğümüz gibi, bu tür bir anlayış Parsons'ın teorileştirme girişimi açısından merkezî öneme sahiptir. Rasyonel eylemler bizzat açıklamalarken, rasyonel-olmayan eylemlerin ahlâkî normların determinist etkisiyle açıklanabileceği fikri gündelik etkinliklerin açıklanabilir, mantıklı özelliklerine analitik olarak yoğunlaşmayı engellemiştir. Bununla beraber, bu tutum ayrıca oldukça-rasyonel bilimsel etkinliklerin sosyolojik araştırmanın referans alanı dışında kaldığı düşüncesine yol açmıştır.[47] Garfinkel teorik perspektifinde bu iki alanın da ciddi sosyolojik araştırmalarla geliştirilmesi gerekliliğini savunur. O ve çalışma arkadaşları bilhassa 'iş araştırmaları' programında son alanla ilişkili ihlâl deneyleri yapmışlardır.

Bu araştırmalarda sürekli olarak söz konusu etkinlikleri meydana getiren kendine özgü, keşfedilebilir, maddî pratiklere odaklanılır –bu odaklanma kaçınılmaz olarak genel araştırmalara elverişli değildir. Bu yüzden, söz konusu araştırmaların amacı doğal-olarak-organize-olan toplumsal pratikleri ayrıntılı olarak betimlemektir: yani bu betimlemeler, doğa bilimlerindeki gözlemlerde yapıldığı gibi, natüralist araştırmalar ve varsayımlar temelinde yeniden-gerçekleştirilir, gözden geçirilir, değerlendirilir ve biçimlendirilir. Bu araştırmaların devrimci karakterinin kaynağı, Garfinkel bu sorunu ortaya koymadan önce 'gündelik iş etkinlikleri dünyası'nın içerdiği şeyleri betimlemenin asla ciddi bir betimsel görev olarak görülmemesidir. Doğal olarak, şimdiye kadar yayınlanan araştırmalar büyük ilgi toplamıştır ve dolayısıyla, karşılıklı konuşma gibi ilişkili alanların gelişimi hem yol göstericidir, hem de daha az temel önemde olmayan teorik ve pratik bir öneme sahiplerdir.

Sonuç

Etnometodolojinin sosyolojinin günümüzdeki durumuna katkısı üzerine bir değerlendirmenin başlangıç noktasını, kaçınılmaz olarak, eylem teorisindeki –Garfinkel'in araştırmalarıyla başlatılan– genel dönüşümün oluşturması ge-

47 Paralel bir görüş bilimi epistemolojik bir araştırma nesnesi olarak görmeyen sosyolojik perspektifleri nitelendirmek için 'hatanın sosyolojisi' terimini geliştiren Bloor (1976) tarafından benimsenmiştir. Bilim sosyolojisindeki ilişkili çeşitli görüşler için Collins (1981), Knorr-Cetina ve Mulkay'ın (1983) katkılarına bakınız. Latoor ve Woolgar'ın (1979) laboratuvar bilimi araştırmaları, özel yönelimleri bakımından değilse de, genel atmosferi bakımından 'iş araştırması' programına yaklaşır.

rekir. Bu dönüşüm sürecindeki temel hareketlerden ilki, eylemin akışı sırasında yapılan seçimlerde etkili olan muhakeme tarzları ve mantıkların hangi bilişsel yönelim düzeyinde olduklarına bakmaksızın araştırılmasına karar verilmesidir. İkinci olarak, bu karar muhakeme tarzını dışardan bakıldığında ne kadar rasyonel göründüğünü bir kenara bırakarak araştırmak anlamına gelir. Üçüncü olarak, pratik muhakemeyi bu şekilde araştırmak eylemin mantığını içinde kullanıldığı bağlamlarda araştırmak demektir. Ve gördüğümüz gibi, bu girişim, nihaî geçerlilikleri veya etkililikleriyle ilgili problemleri paranteze alarak, bu muhakeme tarzlarının basitçe pratikte nasıl işlediklerini araştırmak demektir. Ayrıca, dördüncü olarak, bu tutum toplumsal süreçleri mümkün olduğu kadar doğal hâlleriyle araştırmak demektir: belirli muhakeme biçimlerine sadece belirli koşullarda başvuruluyorsa (ve özel anlam türleri oluşturuyorlarsa), onların kullanıldıkları bağlamlarda nasıl ifade kazandıkları doğal hâlleriyle araştırılabilir.

Bazı yorumcular bir eylem analizi yaklaşımı olarak bu önerilerden öznel bilinç araştırmalarına veya daha uygun bir ifadeyle, 'toplumsal bilme' araştırmalarına göre daha az etkilenmişlerdir. Bu anlayış Garfinkel'in başlattığı girişime uygun değildir. Onun eylem ve mantığı analizi yaklaşımı tamamen eylemin 'genel açıklanabilirliği' fikrine dayanır. Her toplumsal eylem içinde ortaya çıktığı etkinlik ortamı hakkında kabul edilebilir bir yorum ve ona bir müdahaledir. Toplumsal eylemin yorum ve müdahale olarak kendine has karakteri (yani, 'genel açıklanabilirliği') prosedürel bir temele sahiptir. O toplumsal olarak paylaşılan ve kullanılan prosedürler veya metotların ürünüdür. Bu metotlar oldukça çeşitlidir, bir ağ oluştururlar ve karşılıklı ilişkilidirler. Yine de, eylemin yorumlanacağı temel çerçeveyi oluşturdukları için, kaçınılmaz olarak eylemin yorumunu olduğu kadar *tasarlanması ve üretimini* de biçimlendirirler. Bu yüzden, bilme ve eylem arasındaki bağlantıyı aktörler pratik olarak ve sosyal bilimciler teorik olarak eylemin prosedürel temeli sayesinde kurarlar.

Bu bağlamda bakıldığında, Garfinkel'in teorik yazıları sıradışı bir başarıyı temsil eder. Zira onlar toplumsal eylemin, özneler-arası anlamanın ve toplumsal düzenin temelleri hakkında belirli bir merkezî olgunun cisimleşmeleridir, yani "gündelik toplumsal etkinliğin metotlu olarak açıklanabilir karakteri" hakkında bir kavrayışı simgelerler. Garfinkel'in Harvard sonrası yıllardaki çalışmaları toplumsal eylem ve toplumsal düzen problemleriyle ilişkili tamamen özgün bir analitik yaklaşımı temsil eder. Garfinkel söz konusu ara dönemde bu kavrayışı pratik olarak göstermeye, tutarlı bir biçimde ortaya koymaya ve ona derinden nüfuz etmeye çalışmıştır. Bu kavrayış birçok çalışmaya ilham kaynağı olmuş ve son on yılda gerçekleştirilen yüzlerce karşılıklı konuşma analizinde ve ilişkili araştırmalarda geçerliliği kanıtlanmıştır.

Garfinkel, ayrıca, bu "metotlu bilgiye dayalı eylem" analizinin diyalektik bir ürünü olarak, nasıl uzmanlaşmış veya teknik olduklarını bir kenara bırakarak, gündelik ortamlarda kullanılan bilgilerin eyleme dönüştürüldükleri, sürdürüldükleri ve geçerli kılındıkları eylem akışlarından bağımsız olarak analiz edilemeyeceğini vurgular. Bu tema karşımıza güçlü bir biçimde özellikle Garfinkel'in gerçekleştirdiği ve ilham kaynağını oluşturduğu örgütsel etkinlik araştırmalarında çıkar ve varlığını daha yeni iş araştırmalarında hâlâ güçlü bir biçimde hissettirir. Bu yüzden, 'eylem araştırmaları' ve 'bilgi-pratikleri analizleri' aynı araştırma programının tamamlayıcı boyutlarını temsil ederler.

Neticede, bu araştırmalar dikkati toplumsal dünyaya ilişkin 'daha ham teorik anlayışlar'dan bütün zenginlikleri ve çeşitlilikleriyle 'somut-empirik toplumsal etkinlikler'i incelemeye yöneltmiştir. Dolayısıyla bu araştırmalar Garfinkel'in "bir genelliği, incelenebilir bir pratiği –ne kadar açıklayıcı olup olmadıklarına bakmadan– ayrıntılarıyla ortaya koyanlara itiraz eden bütün girişimler" karşısında hâlâ dimdik ayakta durduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Atkinson, J. M., 1978: *Discovering Suicide: Studies in the Social Organization of Sudden Death*. Loudon: Macmillan.

Atkinson, J. M., 1982: "Understanding Formality: Notes on the Categorization and Production of 'Formal' Interaction", *British Journal of Sociology*, 33: 86-117.

Atkinson, J. M., 1984: *Our Masters' Voices: Studies in the Language and Body Language of Politics*. London: Methuen.

Atkinson, J. M. and Drew, P., 1979: *Order in Court: The Organization of Verbal Interaction in Judicial Settings*. London: Macmillan.

Atkinson, J.M. and Heritage, J. (eds), 1984: *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Attewell, P., 1972: "Ethnomethodology since Garfinkel", *Theory and Society*, 1, 179-210.

Barnes, B., 1984a: *T. S. Kuhn and Social Science*. London: Macmillan.

Barnes, B., 1984b: "On the Extension of Concepts and the Growth of Knowledge", *Sociological Review*, 30: 23-44.

Becker, H., 1963: *Outsiders*. New York: Free Press.

Benson, D. and Hughes, J., 1983: *The Perspective of Ethnomethodology*. London Longman.

Bittner, E., 1967a: "The Police on Skid-row: A Study of Peace-keeping", *American Sociological Review*, 32: 699-715.

Bittner, E., 1967b: "Police Discretion in the Emergency Apprehension of Mentally-Ill Persons, *Social Problems*, 14: 278-292.

Bloor, D., 1976: *Knowledge and Social Imagery*. London: Routledge and Kegan Paul.

Brown, P. and Levinson, S., 1978: "Universals in Language Usage: Politeness Phenomena, E. Goody (ed), *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction.* Cambridge, England: Cambridge University Press, s. 56-289.

Bruner, J., 1983: *Child's Talk: Learning lo Use Language.* Oxford: Oxford University Press.

Burke, K., 1945: *A Grammar of Motives.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Cicourel, A. V., 1964: *Method and Measurement in Sociology.* New York: Free Press.

Cicourel, A. V., 1968: *The Social Organization of Juvenile Justice.* New York: Wiley.

Cicourel, A. V., 1972: "Basic and Normative Rules in the Negotiation of Status and Role", Sudnow: 1972, s. 229-58.

Cicourel, A. and Kitsuse, J., 1963: *The Educational Decision Makers.* New York: Bobbs-Merrill.

Cicourel, A. et al, 1974: *Language Use and School Performance.* New York: Wiley.

Collins, H. M. (erl.), 1981: "Knowledge and Controversy. Studies of Modern Natural Science", *Social Studies of Science, special issue,* 11 (1).

Coser, L., 1975: "Presidential Address: Two Methods in Search of a Substance". *American Sociological Review,* 40: 691-700.

Coulter, J., 1971: "Decontextualized Meanings: Current Approaches to verslehendt Investigations", *Sociological Review,* 19: 301-333.

Coulter, J., 1973: "Language and the Conceptualization of Meaning", *Sociology,* 7: 173-189.

Coulter, J., 1974: "The Ethnomethodological Programme in Contemporary Sociology", *The Human Context,* 6: 103-122.

Dahrendorf, R., 1958: "Out of Utopia", *American Journal of Sociology,* 64; 115-27.

Davidson, J., 1984: "Subsequent Versions of Invitations, Offers, Requests and Proposals Dealing with Potential or Actual Rejection", Atkinson and Heritage: 1984, s. 102-28.

Douglas, J., 1967: *The Social Meanings of Suicide.* Princeton. Princeton University Press.

Douglas, J., 1971 (ed): *Understanding Everyday Life.* London: Routledge and Kegan Paul.

Drew, P., 1984: "Analyzing the Use of Language in Courtroom Interaction", T. van Dijk (ed.), *Discourse and Dialogue,* vol. 3 of *A Handbook of Discourse Analysis.* New York: Academic Press, s. 133-147.

Eglin. P. and Wideman, D., forthcoming: "Inequality in Professional Service Encounters: Verbal Strategies of Control versus Task Performance in Calls to the Police", *Zeitschrift für Soziologie.*

Garfinkel, H., 1952: "The Perception of the Other: A Study in Social Order". Yayınlanmamış Doktora tezi. Harvard University.

Garfinkel, H., 1963: "A Conception of, and Experiments with, «Trust» as a Condition of Stable Concerted Actions", O. J. Harvey (ed.), *Motivation and Social Interaction.* New York: Ronald Press, s. 187-238.

Garfinkel, H., 1967. "Practical Sociological Reasoning: Some Features of the Work of the Los Angeles Suicide Prevention Center", E. S. Schneidman (ed.), *Essays in Self-Destruction.* New York: International Science Press, s. 171-187.

Garfinkel, H., 1974: "On the Origins of the Term 'Ethnomethodology'", R. Turner (ed.), *Ethnomethodology*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin, s. 15-18.

Garfinkel, H., 1984; *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge, England: Polity Press.

Garfinkel, H., 1984a: "What is Ethnomethodology?", Garfinkel: 1984, s. 1-34.

Garfinkel, H., 1984b: "Studies of the Routine Grounds of Everyday Activities", Garfinkel: 1984, s. 35-75. (Yeniden basım: *Social Problems*, II: 225-50.)

Garfinkel, H., 1984c: "Commonsense Knowledge of Social Structures: The Documentary Method of Interpretation in Lay and Professional Fact-Finding", Garfinkel: 1984, s. 76-103. (J. M. Sher (ed.), *Theories of the Mind*. New York: Free Press, 1962'den alınmıştır.)

Garfinkel, H., 1984d: "Some Rules of Correct Decision Making that Jurors Respect", Garfinkel: 1984, s. 104-115.

Garfinkel, H., 1984e: "Passing and the Managed Achievement of Sexual Status in an Intersexed Person", part 1, Garfinkel: 1984, s. 116-185.

Garfinkel, H., 1984f: "'Good' Organizational Reasons for 'Bad' Clinic Records", Garfinkel: 1984, s. 186-207.

Garfinkel, H., 1984g: "Methodological Adequacy in the Quantitative Study of Selection Criteria and Selection Practices in Psychiatric Outpatient Clinics", Garfinkel: 1984, s. 208-261.

Garfinkel, H., 1984h: The Rational Properties of Commonsense and Scientific Activities", Garfinkel: 1984, s. 262-284 (*Behavioural Science*, 5: 72-83'ten alınmıştır.)

Garfinkel, H., 1985: Interview with B.Jules-Rosette, *Sociétés*, 1 (5): 35-39.

Garfinkel, H., 1986: "A Manual for the Study of Naturally-Organized Ordinary Activities", 3 vols. London: Routledge and Kegan Paul.

Garfinkel, H., Lynch, M. and Livingston, E., 1981: "The Work of a Discovering Science Construed with Materials from the Optically Discovered Pulsar", *Philosophy of the Social Sciences*, 11: 131-58.

Garfinkel, H. and Sacks, H., 1970: "On Formal Structures of Practical Actions", J. C. McKinney and E. A. Tiryakian (eds), *Theoretical Sociology*. New York: Appleton-Century-Crofts, s. 338-366.

Giddens, A., 1976: *New Rules of Sociological Method*. London: Hutchinson.

Giddens, A., 1979: *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan.

Giddens, A., 1984: *The Constitution of Society*. Cambridge, England: Polity Press.

Gilbert, N. and Mulkay, M., 1984: *Opening Pandora's Box: An Analysis of Scientists' Discourse*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Goffman, E., 1981: "Footing", E. Goffman, *Forms of Talk*. Oxford: Basil Blackwell.

Goodwin, C, 1981: *Conversational Organization: Interaction between Speakers and Hearers*. New York: Academic Press.

Gouldner, A., 1970: *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books.

Greatbatch, D., 1985: "The Social Organization of News-Interview Interaction". Yayınlanmamış Doktora tezi, University of Warwick.

Handel, W., 1982: *Ethnomethodology: How People Make Sense*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Hart, H. L. A., 1961: *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press. Heath, C., 1986: *The Partnership: Essays in the Social Organization of Speech and Body Movement in the Medical Consultation*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Heritage, J., 1975: "Community and Practicality in Sociology and Beyond", *Sociology*, 9: 329-339.

Heritage, J., 1984a: *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge, England: Polity Press.

Heritage, J., 1984b: "Analyzing News Interviews: Aspects of the Production of Talk for an Overhearing Audience", T. van Dijk (ed.), *Discourse and Dialogue*, vol. 3 of *A Handbook of Discourse Analysis*. New York: Academic Press, s. 95-117.

Heritage, J., 1985: "Recent Developments in Conversation Analysis", *Sociolinguistics*, 15: 1-19.

Heritage, J. and Greatbatch, D., 1986: "Generating Applause: A Study of Rhetoric and Response at Party Political Conferences". *American Journal of Sociology*, 92: 110-57.

Holton, G., 1981: "Comments on Professor Harold Garfinkel's Paper", *Philosophy of the Social Sciences*, 11: 159-61.

Knorr-Cetina, K. and Mulkay, M. (eds), 1983: *Science Observed*. London: Sage.

Latour, B. and Woolgar, S., 1979: *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. London: Sage.

Leiter, K., 1976: "Teachers' Use of Background Knowledge to Interpret Test Scores", *Sociology of Education*, 49: 59-65.

Leiter, K., 1980: *A Primer on Ethnomethodology*. New York: Oxford University Press.

Levinson, S., 1983: *Pragmatics*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Livingston, E., 1986: *Ethnomethodological Foundations of Mathematics*. London: Routledge and Kegan Paul.

Lockwood, D., 1964: "Social Integration and System Integration", G. K. Zöllschan and W. Hirsch (eds), *Explorations in Social Change*. London: Routledge and Kegan Paul.

Lukes, S., 1973: *Emile Durkheim*. Harmondsworth, Middlesex: Peregrine.

Lynch, M., 1982: "Technical Work and Critical Inquiry: Investigations in a Scientific Laboratory", *Social Studies of Science*, 12: 499-534.

Lynch, M., 1985a: *Art and Artifact in Laboratory Science*. London: Routledge and Kegan Paul.

Lynch, M., 1985b: "Discipline and the Material Form of Images: An Analysis of Scientific Visibility", *Social Studies of Science*, 15: 37-66.

Lynch, M., Livingston, E. and Garfinkel, H., 1983: "Temporal Order in Laboratory Work", Knorr-Cetina and Mulkay: 1983, s. 205-38.

Mannheim, K., 1952: *"On the Interpretation of Weltanschauung"*, Mannheim, K., *Essays on the Sociology of Knowledge*, translated and ed. P. Kecskemeti. London: Routledge and Kegan Paul, s. 33-83.

Maynard, D., 1984: *Inside Plea Bargaining: The Language of Negotiation*. New York: Plenum.

Maynard, D. and Wilson, T., 1980: "On the Reification of Social Structure", S. G. McNall and G. N. Howe (eds), *Current Perspectives in Social Theory: A Research Annual*. Greenwich, Conn.: JAI Press, s. 287-322.

Mayrl, W., 1973: "Ethnomethodology: Sociology without Society", *Catalyst*, 7: 15-28.

McHoul, A., 1978: "The Organization of Turns at Formal Talk in the Classroom", *Language in Society*, 7: 183-213.

McHugh, P., 1968: *Defining the Situation*. New York: Bobbs-Merrill.

McHugh, P., Raffel, S., Foss, D. C., and Blum, A., 1974: *On the Beginning of Sociological Inquiry*. London: Routledge and Kegan Paul.

McSweeney, W., 1973: "Meaning, Context and Situation", *European Journal of Sociology*, 14: 137-153.

Mehan, H., 1979: *Learning Lessons: Social Organization in the Classroom*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Mehan, H. and Wood, H., 1975: *The Reality of Ethnomethodology*. New York: Wiley.

Mennell, S., 1976: "*Ethnomethodology and the New Methodenstreit*", D. C. Thorns (ed.), *New Directions in Sociology*. Newton Abbott: David and Charles.

Mills, C. W., 1940: "Situated Actions and Vocabularies of Motives", *American Journal of Sociology*, 5: 904-913.

Mulkay, M. and Gilbert, G. N., 1982: "Accounting for Error", *Sociology*, 16: 165-183.

Ochs, E. and Schieffelin, B., 1979: *Developmental Pragmatics*. New York: Academic-Press.

O'Keefe, D.J., 1979: "Ethnomethodology", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 9: 187-219.

Parsons, T., 1937: *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.

Parsons, T., 1951: *The Social System*. New York: Free Press.

Parsons, T. el al., 1951: *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Peyrot, M., 1982: "Understanding Ethnomethodology: A Remedy for Some Common Misconceptions", *Human Studies*, 5: 261-283.

Phillips, J., 1978: "Some Problems in Locating Practices", *Sociology*, 12: 56-77.

Pollner, M., 1974a: "Mundane Reasoning", *Philosophy of the Social Sciences*, 4: 35-54.

Pollner, M., 1974b: "Sociological and Commonsense Models of the Labelling Process", Turner: 1974, s. 27-40.

Pollner, M., 1975: "'The Very Coinage of Your Brain': The Anatomy of Reality Disjunctures", *Philosophy of the Social Sciences*, 5: 411-430.

Pollner, M., 2010: *Mundane Reason: Reality in Everyday and Sociological Discourse*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Pomerantz, A., 1978: "Compliment Responses: Notes on the Co-operation of Multiple Constraints", Schenkein: 1978, s. 79-112.

Pomerantz, A., 1984: "Agreeing and Disagreeing with Assessments", Atkinson and Heritage. 1984, s. 57-101.

Pomerantz, A. and Atkinson, J. M., 1984: "Ethnomethodology, Conversation Analysis and the Study of Courtroom Behaviour", eds. D. J. Muller, D. E. Blackman and A. J. Chapman, *Topics in Psychology and Law*. Chichester: Wiley, s. 283-297.

Procter, I., 1978: "Parsons's Early Voluntarism", *Sociological Inquiry*, 48: 37-48.

Psathas, G. (ed.), 1979: *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*. New York: Irvington Press.

Psathas, G. 1980: "Approaches to the Study of the World of Everyday life", *Human Studies*, 3: 3-17.

Sacks, H., 1963: "Sociological Description", *Berkeley Journal of Sociology*, 8, 1-16. 1964-72: Yayınlanmamış Ders Notları, University of California at Irvine. (Çözümleyen ve indeksleyen: G. Jefferson.)

Sacks, H., 1972a: "An Initial Investigation of the Usability of Conversational Data for Doing Sociology" Sudnow: 1972, s. 31-74.

Sacks, H., 1972b: "On the Analyzability of Stories by Children", J. J. Gumperz and D. Hymes (eds), *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, s. 325-345.

Sacks, H., 1973: "On Some Puns with Some Intimations", R. W. Shuy (ed.), *Report of the Twenty-Third Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*. Washington DC: Georgetown University Press, s. 135-144.

Sacks, H., 1974: "An Analysis of the Course of a Joke's Telling in Conversation", R. Bauman and J. Sherzer (eds), *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge. England: Cambridge University Press, s. 337-353.

Sacks, H., 1975: "Everyone has to lie", M. Sanches and B.Blount (eds), *Sociocultural Dimensions of Language Use*. New York: Academic Press, s. 57-80.

Sacks, H., 1978: "Some Technical Considerations of a Dirty Joke", Schenkein: 1978, s. 249-270.

Sacks, H., 1979: "Hotrodder: A Revolutionary Category", Psathas: 1979, s. 7-14.

Sacks, H., 1984a: "Methodological remarks", Atkinson and Heritage: 1984, s. 21-27.

Sacks, H., 1984b: "On doing "being ordinary"", Atkinson and Heritage: 1984: s. 413-429

Sacks, H. and Schegloff, E. A., 1979: "Two Preferences in the Organization of Reference to Persons in Conversation and Their Interaction", Psathas: 1979: s. 15-21.

Sacks, H., Schegloff, E. A. and Jefferson, G., 1974: "A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking in Conversation", *Language*, 50: 696-735.

Schegloff, E. A., 1968: "Sequencing in Conversational Openings", *American Anthropologist*, 70: 1075-95.

Schegloff, E. A., 1972: "Notes on Conversational Practice: Formulating Place", Sudnow: 1972, s. 75-119.

Schegloff, E. A., 1980: "Preliminaries to Preliminaries: Can I Ask You a Question?", *Sociological Inquiry*, 50: 104-152.

Schegloff, E. A., 1984: "On Some Questions and Ambiguities in Conversation", Atkinson and Heritage: 1984, s. 28-52.

Schegloff, E. A., 1986: "Between Macro and Micro: Contexts and Other Connections", J. Alexander, B. Giesen, R. Munch and N. Smelser (eds), *The Micro-Macro Link*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Schegloff, E. A., Jefferson, G. and Sacks, H. 1977: "The Preference for Self-correction in the Organization of Repair in Conversation", *Language*, 53: 361-82.

Schegloff, E. A. and Sacks, H., 1973: "Opening up Closings", *Semiótica*, 7: 289-327.

Schenkein, J. (ed.), 1978: *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. New York: Academic Press.

Schutz, A., 1962a: "Commonsense and Scientific Interpretations of Human Action", Schutz, A., *Collected Papers*, vol. 1. The Hague: Martinus NijhoffF, s. 3-47.

Schutz, A., 1962b: "Some Leading Concepts of Phenomenology", Schutz, A., *Collected Papers*, vol. 1. The Hague: Martinus Nijhoff, s. 99-117.

Schutz, A., 1962c: "On Multiple Realities", Schutz, A., *Collected Papers*, vol. 1. The Hague: Martinus Nijhoff, s. 207-59.

Schutz, A., 1964a: "The Social World and the Theory of Social Action", Schutz, A., *Collected Papers*, vol. 2. The Hague: Martinus Nijhoff, s. 3-19.

Schutz, A., 1964b: "The Problem of Rationality in the Social World", Schutz, A., *Collected Papers*, vol 2. The Hague: Martinus Nijhoff, s. 64-90.

Scott, J. F., 1963: "The Changing Foundations of the Parsonian Action Scheme", *American Sociological Review*, 28: 716-735.

Sharrock, W. and Anderson, R., 1986: *The Ethnomethodologists*. London: Tavistock.

Sharrock, W. and Turner, R., 1978: "A Conversational Environment for Equivocality", Schenkein: 1978, s. 173-197.

Shibutani, T., 1966: *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.

Skinner, Q., 1978: *The Foundations of Modern Political Thought: The Renaissance*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Snow, C. and Ferguson, C. A., 1977: *Talking to Children*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Sociology, 1978: *Language and Practical Reasoning*, special issue, 12 (I).

Sudnow, D., 1965: "Normal Crimes", *Social Problems*, 12: 255-276.

Sudnow, D., 1972 (ed.): *Studies in Social interaction*. New York: Free Press.

Sudnow, D., 1978: *Ways of the Hand*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Swanson, G., Wallace, A. and Coleman, J., 1968: "Review Symposium of Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*", *American Sociological Review*, 33: 122-130.

Turner, R (ed.), 1974: *Ethnomethodology*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin.

Watson, D. R., 1989: "Some Features of the Elicitation of Confession in Murder Interrogations", G. Psathas (ed.), *Interactional Competence*. New York: Erlbaum.

West, C, 1979: "Against our Will: Male Interruptions of Females in Cross-sex Conversation", J. Orsanu, M. K. Slater and L. L. Adler (eds), *Language, Sex and Gender*. Annals of the New York Academy of Sciences, vol. 327, s. 81-97.

West, C, 1984: *Routine Complications: Troubles with Talk between Doctors and Patients*. Indiana: Indiana University Press.

West, C. and Zimmerman, D. H., 1977: "Women's Place in Everyday Talk: Reflections on Parent-Child Interaction". *Social Problems*, 24: 521-529.

West, C. and Zimmerman, D. H., 1982: "Conversation Analysis", K. R. Scherer and P. Ekman (eds), *Handbook of Methods in Nonverbal Behaviour Research*. Cambridge, England: Cambridge University Press, s. 506-541.

West, C. and Zimmerman, D. H., 1983: "Small Insults: A Study of Interruptions in Cross-sex Conversations with Unacquainted Persons", B. Thorne, C. Kramerae and N. Henley (eds), *Language, Gender and Society*. Rowley, Mass.: Newbury House, s. 102-17.

Wieder, L., 1974: *Language and Social Reality*. The Hague: Mouton.

Wieder, L., 1977: "Ethnomethodology and Ethnosociology", *Mid-American Review of Sociology*, 2: 1-18.

Wilson, T. P., 1971: "Normative and Interpretative Paradigms in Sociology", Douglas: 1971, s. 57-79.

Wilson, T. P. and Zimmerman, D. H., 1979: "Ethnomethodology, Sociology and Theory", *Humboldt Journal of Social Relations*, 7: 52-88.

Wrong, D , 1961: "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology", *American Sociological Review*, 26: 183-193.

Zimmerman, D. H., 1969a; "Record-keeping and the Intake Process in a Public Welfare Agency", S. Wheeler (ed.), *On Record: Files and Dossiers in American Life*. Beverly Hills: Sage.

Zimmerman, D. H., 1969b: "Tasks and Troubles: The Practical Bases of Work Activities in a Public Assistance Agency", D. H. Hansen (ed.), *Explorations in Sociology and Counselling*. New York: Houghton Mifflin.

Zimmerman, D. H., 1971: "The Practicalities of Rule Use", Douglas: 1971, s. 221-238.

Zimmerman, D. H., 1976: "A Reply to Professor Coser", *American Sociologist*, 11: 4-13.

Zimmerman, D. H., 1978: "Ethnomethodology", *American Sociologist*, 13: 6-15. (n.d.): "Talk and its Occasion: The Case of Calling the Police". Mimeo, University of California, Santa Barbara.

Zimmerman, D. H. and West, C. (eds), 1980: *Language and Social Interaction, Sociological Inquiry*, special issue, 50 (3-4).

Yapılaşma Teorisi ve Toplumsal *Praxis*[1]

Ira J. Cohen

"İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar, ancak seçmedikleri koşullarda" (Marx, 1963: 15)[2] sözü, sosyal teori üzerine birçok çalışmada, sonuç kısımlarından ziyade giriş yazılarında daha inandırıcı biçimde karşımıza çıkan bir özdeyiştir. Kuşkusuz toplumsal eylemin farklı üretilme süreçleri ve prosedürlerine ışık tutan hacimli bir teoriler ve araştırmalar külliyatı olmasına rağmen, bu tür çalışmalar genellikle toplumsal davranışın yönü ve sonucuyla ilgili tarihsel kollektif koşulların sonuçlarını göz ardı etmişler ve toplumsal bütünlüklerin inşasından bahsetmemişlerdir. Öte yandan, başından beri toplumsal bütünlükleri ana hatlarıyla ortaya koyan teori ve araştırma sosyal bilimin temel amaçlarından biri olmasına rağmen, bu çalışmalarda yer alan toplumsal eylem açıklamaları, tipik olarak, yapısal ve sistemsel bağlamların aktörlerin bilinçlerine veya etkinliklerin gerçekleştiği alanlara nasıl sızdığını vurgularken, toplumsal hayatın üretildiği toplumsal pratikler üzerinde durmamışlardır. Bu iki farklı ve karşıt eğilimin ortaya koydukları doğrular dikkate alındığında, toplumsal eyleme veya aksine, bütünlüklerin özelliklerine öncelik tanıyarak geliştirilen birçok analitik argümanı ve metodolojik prosedürü sürdürmek zordur: belirli özellikler ve biçimler sergileyen toplumsal bütünlüklerin varlığı belirli davranış biçimlerinin gerçekleştirilmesine bağlıdır; veya aksine, toplumsal davranış farklı tarihsel toplumsal bütünlük tiplerinde farklı biçimlerde gerçekleşir. Bu sözler birlikte değerlendirildiğinde tek mantıklı sonuç, toplumsal bütünlüklerin özellikleri ile eylem prosedürlerinin toplumsal hayatın

1 Susan Hekman ve Reggie Feiner Cohen'e bu makalenin ana hatlarını oluştururken sundukları yorumlar için teşekkür borçluyum.

2 Bu konuda farklı görüşler için, *bkz.* Simmel (1950: 12-13) ve Vico (1968: 382, paragraf 1108).

gerçekliği içinde bir şekilde birbirlerini gerektirdiğidir. İnsanlar tarihlerini yaparken yapı veya eylemin iç içe geçtiği kabul edildiğinde, *baştan* onlardan birine öncelik tanımak yanlış ve yanıltıcı olacaktır.

Eylem ve toplumsal bütünlükleri tek bir sosyal teori içinde uzlaştırmak o kadar basit olsaydı, bu iki tema arasında bir ayrım yapma gereği ortaya çıkmayacaktı. Ancak farklı teoriler ve araştırma geleneklerinin, bu bölünmenin iki tarafında da taraftar bulduğu bir çağda böylesi bir projeye girişmek özellikle zordur. Anthony Giddens'ın gücü, sosyal bilimlerin teorik gündemini daha kapsamlı olarak ele almak için tasarlanmış daha büyük bir programın parçası olarak, bu projenin getirebileceği yükleri göze almasıdır.[3] Bu projenin meyvesi olan yapılaşma teorisinde bütün ulusal ve disipliner sınırları aşan bir dizi teorik katkı yeniden inşa edilir ve sorgulayıcı bir alternatif sunulur. Yapılaşma teorisinin alanı ve ayrıntıları kadar, yazılarında olumlu eleştirilere tâbi tuttuğu düşünce okullarının olağandışı çeşitliliği de Giddens'ı benzer çabalar içindeki diğerlerinden farklı kılar.[4]

Ancak bu yazıda yapılaşma teorisinin sıkıca iç içe geçmiş ilkelerinde sunulan eylem ve toplumsal bütünlükleri yeniden uzlaştırma çabasının kısa bir özetinden fazlasını aktarmamız imkânsızdır.[5] Böyle bir yol izlemekten ziyade bir dizi tema ve soruna odaklanacağım. Biri dışında hepsi, Giddens'ın toplumsal *Praxis*, yani toplumsal hayatın üretimi ve yeniden-üretimi anlayışıyla bağlantılıdır. Yapılaşma teorisinin eylem ve toplumsal bütünlükleri uzlaştırma dışındaki en önemli katkılarından biri, sosyal teoriyi hem pozitivizmde hem de toplumsal eylem teorilerinde içkin –20. yüzyılın büyük bölümünde bilginlerin dikkatini çeken– ancak asla tamamen çözüme kavuşturulamayan açmazlardan kurtarmasıdır. Giddens yapılaşma teorisi üzerine yazılarında bu açmazların bilincindedir. Ancak, çalışmasının olağandışı kapsamlılığına rağmen veya muhtemelen bu yüzden, yapılaşma teorisinin bu iki düşünce okuluyla ilişkilerini güçlendirmek ve geliştirmek için söyleyebileceği çok şey vardır. Bu yazının ilk kesiminde yapılaşma teorisinin toplumsal hayatın ontolojik inşasına yeni ilgisi açımlanarak başlar ve bu açımlama sadece yapılaşma teorisi ve pozitivizm arasındaki karşıtlık açısından değil, Giddens'ın projesinin genel statüsü bakımından da büyük öneme sahiptir.[6] Pozitivist sosyal teori ontolojik bir ilkeyi, tarih-aşırı düzenlilikler bulunduğunu varsayan 'tekbiçimlilik ilkesi'ni temsil eder. Daha sonra, Giddens'ın insanî faillik ve toplumsal pratikler açıklamasının, belirli tekbiçimlilikler bulunsa bile, niçin *Praxis*in

---

3 Giddens'ın daha genel programına ilişkin erken dönem ifadeleri için, *bkz.* Giddens (1976: 7) ve "Giriş: Some Issues in the Social Sciences Today", Giddens (1977).

4 Benzer çaba içinde olan bilim insanlarından bazıları şöyle sıralanabilir: Roy Bhaskar, Pierre Bourdieu, Randall Collins, Rom Harré ve Kenneth Gergen.

5 Yapılaşma teorisi üzerine kapsamlı bir tartışma için, *bkz.* Cohen (1989).

6 Ayrıca, *bkz.* Cohen (1986).

tekbiçimliliklerini reddetmeyi gerektirdiğini ortaya koyacağım. Düzenlilikler problemi büyük ölçüde ikinci kesimde ele alınacaktır; buradaki amacım, yapılaşma teorisinin, *doğal durumundaki* toplumsal davranışlara sınırlı ölçüde odaklanması yüzünden, çoğu eylem teorisinde yeterince dikkat edilmeyen düzenli *Praxis*lerin ele alınmasıyla ilgili koşulları yeterince yerine getirdiğini kanıtlamaktır. Giddens'ın eylem ve yapıyı yeniden uzlaştırma girişimini bu hareket noktasından tartışacak ve ayrıca, onun davranış düzenlilikleri konusundaki görüşündekine benzer bir yaklaşımı benimsemekte tereddüt eden eylem teorisyenlerinin temel kaygılarından çoğunu nasıl göz önünde bulundurduğunu göstereceğim. Son kesim Giddens'ın toplumsal ilişkiler açıklamasının *Praxis* kavramı temelinde bir eleştirisini içermektedir. Zira, bazı önemli ayrımları yıkmasına rağmen, onun açıklamasında oldukça farklı toplumsal ortamlarda temel önemde olan köklü toplumsal ilişkilerin tamamen göz ardı edildiğini öne sürüyorum.

Yapılaşma Teorisi ve Pozitivizm

Günümüzde pozitivizm olarak genel kabul gören hiçbir sabit öğreti olmasa bile, pozitivizm terimi, yasa önermelerini empirik gözlemlerle bir araya getiren yöntemlerin bütün bilimsel araştırma alanlarındaki bilgilerin oluşturulmasına elverişli olduklarını varsayan veya iddia eden ilkelere işaret ettiği sürece anlamlı bir kavram olmayı sürdürür. Pozitivizmin modern sosyal teorik gelişmenin yönünü bu kadar çok belirlediği (hatta pozitivist teorilerin pozitivist öğretilere itirazlar içeren teorilerin gelişmesinin ötesinde bir etkiye sahip oldukları) düşünülürse, Giddens'ın yapılaşma teorisini pozitivist ilkelerle eleştirel bir yüzleşmeyle başlatmaması tuhaf görünebilir. Yazıları Giddens'ın pozitivist ilkeleri ve hem bilim felsefesinde hem de *aslında* sosyal teoride bu ilkelere yöneltilen eleştirileri büyük ölçüde bildiğini göstermektedir.[7] Bununla beraber, Giddens yapılaşma teorisi için temel önemde olan görüşlerini, pozitivizmle ve pozitivist sosyal teoriyle yüzleştirmekten ziyade, zaten pozitivist bakış açılarından bir ölçüde uzak teoriler ve düşünce okullarıyla (eleştirel) ilişki içinde geliştirmeyi seçmiştir. Bu yolda ilerlemesi onu pozitivist sosyal bilimin güçlü ve zayıf yanlarını tartışanların çözüm bulamadıkları sorunlarla boğuşmaktan kurtarmıştır. Ancak, pozitivizmin Giddens'ın çalışması için uygun bir temel sağlamamasının daha aslî bir nedeni, yapılaşma teorisinin problemlerinin pozitivist sosyal teorisyenlerin ilgisini çeken problemlerden farklı bir düzene sahip olmasıdır.

---

7 *Bkz.* Giddens (1974; 1976: Bölüm 4; 1979: 242-244) ve Giddens "Pozitivizm ve Eleştiriler" (1977: Bölüm 1).

Epistemolojiden ontolojiye

Sosyal teorinin gelişiminde pozitivist ilkelere müracaat bu alanda tercih edilen bilgi ve epistemolojik miras biçimlerine sürekli ilginin en açık ifadesidir.[8] Giddens, sosyal bilimsel bilginin doğası ve eleştirel amacı hakkında bazı önemli görüşlere sahip olsa bile,[9] araştırmalarını önceden belirlenmiş epistemolojik ilkelere uyarlama konusunda isteksizdir. O, aksine, ilgilerini sosyal bilimsel bilginin nesnesiyle ilişkili merkezî problemler etrafında temellendirir. Ona göre, epistemolojik problemlere yoğunlaşmak

> dikkati sosyal teorinin daha 'ontolojik' ilgilerinden uzaklaştırmıştır ve yapılaşma teorisi esasen bu [ontolojik] problemlere odaklanır. Sosyal teoride çalışanların, epistemolojik tartışmalarla ve geleneksel anlamda 'epistemoloji'ye benzer bir şey bulunup bulunmadığı sorusuyla uğraşmaktan ziyade, öncelikle insan, insanların davranışları, toplumsal yeniden-üretim ve toplumsal dönüşüm kavramlarını yeniden ele almakla ilgilenmelerini öneriyorum (Giddens, 1984, s. xx).

Uygun bilgi biçimleri konusundaki görünüşte sonu gelmeyen tartışmalardan bıkan sosyal teorisyenler Giddens'ın yapılaşma teorisini ontolojik çizgilerde başlatma kararını olumlu karşılayabilir. Kaçınılmaz olarak incelemekonusu ve metodolojik ilkeler arasında karşılıklı ilişkiler olmasına rağmen, iki alan da kesinlikle diğerine indirgenemez; ve [sosyolojik] tasavvur ve kavrayışın zenginleşmesi için iki alana da belirli ölçüde özerklik tanınması gerekir. Ancak bu özerkliğe rağmen, Giddens'ı ontolojik bir toplumsal hayat teorisi inşa etmeye iten amaçlar genelde sosyal bilimin ilgilerinden fazla uzak değildir. Aksine, sosyal teorinin temel amacı, Giddens'ın bakış açısından, "temel yapılar ve toplumsal süreçler" hakkında teoriler oluşturmak ve empirik araştırmaların geliştirilmesine hizmet etmektir (1984: xviii).

Toplumsal olgulara ilişkin görüşlerini ontolojik terimler içinde şekillendiren Giddens, pozitivist [felsefî ve bilimsel] talimatları açıkça metafizik postülalar temelinde eleştirir. Bilim felsefesindeki post-pozitivist ve post-empirist devrimin özgürleştirici sonuçlarından biri, bu talimatların geçersiz olduklarının gösterilmesidir. Ancak öncelikler konusunda daha dikkatli olunması gerekir. İlk olarak, pozitivizm bilim felsefesinde gücünü yitirse bile, sosyal

---

8 Bu meşruiyet arayışı klâsik ve çağdaş pozitivist eserlerde kolayca tespit edilebilse de, bu girişimin gündem oluşturucu sonuçları hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bu türden bir araştırma modeli Jeffrey T. Bergner'in (1981) sosyal bilimlerin gelişmesinde yeni-Kantçı epistemolojinin etkisi üzerine araştırmasında ortaya konulmuştur.

9 *Bkz.* Giddens (1976: Bölüm 4; 1979: Bölüm 7; 1984: Bölüm 6). Yapılaşma teorisinin metodolojik içerimlerine ilişkin bir açımlama için, *bkz.* Cohen (1984).

bilim çevrelerinde, özellikle ABD'de hâlen etkili bir öğretidir.[10] İkinci olarak, post-empirist bir devrim empiristleri metafizik ilkelerden uzak durmaya iten en temel kaygılardan bazılarının geçersiz olduğunu göstermez.

Pozitivizmin kurucularının temel amaçlarından biri, toplumsal hayatın yönünde veya doğasında bilhassa metafizik terimler içinde algılanan soyut güçler veya niteliklere etkin faillik veya önem yükleyen bütün teoriler ve yöntemleri toplumsal düşünceden temizlemekti. Soyut güçler veya niteliklere faillik atfeden bu teorileştirme biçimlerinin çoğu toplumsal sözleşme fikri içinde vücut kazanmış ve ahlâk ve siyaset felsefesindeki yeni gelişmelerden esinlenen görüşlere hâlen iyi bir örnek teşkil eden Hegel'in çalışmalarında uç noktaya taşınmıştır. Ancak bu türden toplumsal olgu açıklamaları, genellikle, tarihsel koşullar ve olayların kaçınılmazlıklarının toplumsal hayatı büyük ölçüde düzenlediği varsayılan metafizik ilkelerden tümdengelimlerle ortaya konulmasını gerektirir. Bu stratejiye ilk ciddi eleştirilerden biri Auguste Comte'tan gelmiştir: ona göre, "metafizik teorilerin spekülâtif ruhuna hemen her açıdan ideal, başlangıcında mutlak ve uygulamada keyfî unsurlar damgasını vurmuştur" (1893: Cilt 2, Kitap 6, Bölüm 3: 57). Comte'un bu açıklaması yaklaşık yüzyıl sonra haleflerinin çalışmalarında yankısını bulur. Nitekim Robert Merton'a göre, anlamları zamanla değişmesine rağmen, hâkim kavramsal şemalar geçmişte bilimsel açıdan verimsiz büyük felsefî sistemlere yönelmişlerdir.[11]

Başka temellerde pozitivist sosyal teorisyenlerle aralarında birçok fikir ayrılığı olmasına rağmen, bu eleştirilerde göz ardı edilemeyecek haklı bir yan vardır. Toplumsal süreçleri, faillik veya ereksellik içeren metafizik güçler veya nitelikler atfederek açıklamaya çalışmak, hem onların empirik olarak araştırılmasını hem de temel teorilerin oluşturulmasını engellemektir. Böyle bir girişim, temel metafizik görüşleri korumak için farklı toplumlar ve uygarlıklarda açıkça gözlenebilen çeşitlilikleri dikkate almamaya ve aslından farklı biçimlerde ortaya koymaya yol açar. Aynı nedenle, bu görüşlere uymayan tarihsel süreklilikler dikkate alınmaz veya bastırılır. Bu prosedürleri çok az sayıda sosyal teorisyen tavsiye etmesine rağmen, maddî veya ideal (fikrî) faktörleri bütün insan toplumlarının her yerde mevcut temel 'ihtiyaçlar'ı olarak gören teorilerde olduğu gibi, bu tutum birçok toplumsal evrim teorisinde varlığını açıkça sürdürmektedir. Bu türden sınırlandırmalar hem pozitivist sosyal teorisyenleri, hem de araştırmalarını kesin öğretilere –ve fikir sistemlerine– tâbi kılmayı reddeden bütün sosyal bilimcileri sinirlendirir.

---

10 Önde gelen bir Amerikan sosyal bilimciler listesi en azından aşağıdaki bazı pozitivistleri içerecektir: Peter Blau, Hubert Blalock, Ronald Burt, James Coleman, George Homans, Jonathan Turner, Walter Wallace, Harrison White, ve Morris Zelditch.

11 "Orta Boy Sosyolojik Teoriler Üzerine", Merton (1968: 51). Bu sözlerde Merton'ın Talcott Parsons'ın çalışmalarına eleştiriler genellenir.

Post-empirist bilim felsefecileri bu varsayımsal metafizik teorileştirme biçimini kesinlikle reddederler. Aksine, onlara göre, herhangi bir bilimsel alandaki araştırma-nesnesine ilişkin metafizik veya ontolojik fikirlerin yarattıkları bu boşluk teorilerin olgular temelinde belirlenmesiyle aşılabilir. Bu konuda geliştirilen kompleks argümanların ayrıntılarına girmeden, post-empirist felsefedeki önde gelen bazı temel şahsiyetlerin görüşlerini kısaca aktarmak yararlı olacaktır.[12]

Metafiziğe dönüş Karl Popper'ın erken dönem yazılarında bile yeterince açıktır. Kendi düşüncesi için temel önemde olan bilimsel keşif sürecinin empirik araştırmadan kopartılması Popper'ı bu keşif sürecinin empirik bir bakış açısından yanlış olan belirli metafizik düşünceleri benimsemeden imkânsız olduğu düşüncesine iter (1968: 38). Yaklaşık otuz yıl sonra Thomas Kuhn *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nın 'Giriş' yazısında benzer bir görüşü ifade eder.

> Etkili araştırmalar nadiren bir bilimsel topluluk aşağıdakine benzer sorulara kesin cevaplar verildiğini düşünmeden önce başlayabilir. Evreni meydana getiren temel varlıklar nelerdir? Birbirleriyle ve duyularla nasıl bir etkileşim içindedirler? Bu varlıklar hakkında haklı olarak hangi sorular sorulabilir ve çözüm ararken hangi teknikler kullanılabilir? (1970: 4-5).

Bir bilimsel topluluğun üyelerinin araştırdıkları inceleme-konusunu şekillendirirken nasıl metafizik sorunları sorgulamadan benimsediklerini ortaya koymaya çalışan[13] Kuhn'un temel çalışmalarının merkezini bilimsel pratiklerin sosyolojik-tarihsel boyutları oluşturur. Bununla beraber, daha metodolojik eğilimdeki post-empirist bilginler Kuhn'un görüşlerini onaylarlar. Imre Lakatos'a göre, bilimsel 'araştırma programı'nın merkezinde (ikisi de metafizik terimler içinde ifade edilebilen) hem bir 'pozitif buluş' hem de bir 'katı çekirdek' yer alır (Lakatos, 1978, cilt 1: 47-52, 110-11, 115). Lakatos'a göre, bir araştırma programının başarısı, metafizik unsurlarının empirik araştırmalar açısından doyurucu açıklamalar içermesine bağlıdır (Lakatos *et al*, 1978: 48-52). Lary Laudan, Lakatos'tan bazı temel konularda ayrılsa bile, bilimsel araştırmada metafizik kavramların yeriyle ilişkili benzer bir görüş ortaya koyar. Laudan'ın 'araştırma gelenekleri' biçiminde terimleştirdiği şey belirli bir alandaki temel varlık tiplerini ve bu varlıklar arasındaki etkileşim biçimlerini genel düzeyde ortaya koyan bir ontolojiye bağlıdır. Teoriler empirik sorunları bu ontolojiye dayanarak açıklarlar (Laudan, 1977: 79). Roy Bhaskar re-

---

12 Post-empirist felsefe hakkında özet açıklamalar için, bkz. Alexander (1982: 18-33) ve Giddens "Pozitivizm ve Eleştiriler" (1977: Bölüm 1); sosyal teoride metafizik hakkında bir yorum için, *bkz.* Cohen (1968: 5-6, 11-13).

13 Kuhn'un 'paradigma' teriminin ünlü muğlâk kullanımında metafiziğin önemi konusunda bir yorum için, *bkz.* Masterman (1970: 65).

alist bilim teorisinde ontolojik varlıkların önemini gösteren (Kuhn, Lakatos ve Laudan'ınkilerden çok daha güçlü) bir görüş ortaya koyar. Transendental bir perspektifi benimseyen Bhaskar'a göre, dünyadaki somut/fiili durumlar ve oluşumların inşasıyla etkileşim içinde olan ve ontolojik terimlerle kavranabilen (empirik olarak kanıtlanabilen olaylar örüntülerinin altında yatan) mekanizmalar vardır. Ona göre, bu mekanizmalar bilimsel teorinin 'geçişsiz nesneler'idir (Bhaskar, 1978: 45-56).

Epistemolojik kabullerin statüsünü daha fazla araştırmak sosyal teorisyenlerin Giddens'ın varlığını gösterdiği bir epistemolojik kısıtlamadan kaçınmalarını kolaylaştıracaktır. Bununla beraber, post-empirist açıklamaların, metafizik teorileştirme biçimlerinden farklı olarak, "temel varlıklar veya mekanizmalara ilişkin ontolojik kavramlar" ve "temel teori ve empirik araştırma" ayrımı yaparak, soyut güçler ve niteliklere başvurmayı teşvik etmedikleri yeterince açıktır. Bilimsel teorinin ontolojik unsurunun, yani bir araştırmanın alanını oluşturan olguların tarih-aşırı *potansiyeller* –farklı durumlarda farklı biçimlerde harekete geçebilen veya gerçekleşebilen temel süreçler veya özellikler– hakkında kendi içinde tutarlı bir dizi görüş olduğu kabul edilebilir. Olayların empirik [somut] akışları içindeki tezahürleri dikkate alınmadan formüle edildikleri için, bu potansiyeller empirik temellerde çürütülemez. Ancak aynı nedenle, temel teorilerin geliştirilmesi için bu süreçler ve özelliklerin belirli bir bağlamda nasıl işlediklerinin ve ortaya çıktıklarının belirlenmesi gerekir ve dolayısıyla, bu süreçler ve özellikler empirik olarak çürütülmeye açıktır. Bu türden ontolojik kavramların formüle edilmesinde temel bir faktör, onların, farklı ortamlarda ortaya çıkabilecek çeşitlilikler ve olumsallıkları muhtemel en kapsamlı düzeyde ele almayı mümkün kılabilmeleridir. Bu yüzden, koşulların tarih-aşırı güçler tarafından belirlenmesi veya olayların evrensel gelişme çizgileri hakkında aksiyomatik açıklamalar ne zorunludur ne de arzu edilir. Aksine, kabul edilebilir bir potansiyeller ontolojisi aynı inceleme-nesnesine yönelik birçok farklı temel teori geliştirilmesini sağlayacak esneklikte olabilir.

Yapılaşma teorisi post-empiristlerin ontolojik görüşlerin doğası ve amaçları anlayışıyla tamamen tutarlıdır. *Yapılaşmacı ontoloji bilhassa toplumsal hayatın kurucu potansiyellerini, yani toplumsal süreçler ve olayların yönünü ve sonuçlarını empirik olarak birbirinden ayırt edilebilir birçok farklı biçimde üreten ve şekillendiren genel insanî kapasiteler ve temel koşulları araştırır.* Yapılaşma teorisinde bu aksiyomatik bakış açısının yokluğu en açık biçimde Giddens'ın kendi ontolojik kavramları üzerinde temel sınırlamalarda bulunmaktan kaçınmasında görülebilir. Yapılaşma teorisinin ontolojik kavramlarında belirli pratiklere ve toplumsal üretim ve yeniden-üretim süreçlerine tarih-aşırı öncelikler atfedilmez: Giddens'a göre, toplumsal bütünlükler veya aktörlerin 'evrensel ihtiyaçlar'ı

yoktur; ve o ısrarla işlevsel ereklilikten ve genel toplumsal evrim çizgisinden bahseden veya ima eden bütün teori biçimlerinin yanıltıcı ve hatalı olduklarını vurgular.[14]

Bu yazıda önceki iddiaları kapsamlı bir biçimde açıklamaya çalışmasam da, Giddens'ın toplumsal *Praxis*'le ilişkili kavramlarının ontolojik esnekliğini sonraki kesimlerde göstermeye çalışacağım. Bununla beraber, burada özellikle belirtilmesi gereken genel bir husus vardır. Giddens'ın yapılaşma teorisi üzerine yazılarında sistematik-olarak-ilişkili-önermelerin bulunmamasını eleştiren yorumcular[15] bu tür önermeler üretildiğinde ortaya çıkabilecek aksiyomatik yapıyı göz ardı ederler. Yapılaşma teorisi toplumun toplumsal failler tarafından üretimi ve yeniden-üretimine yoğunlaştığı için, ontolojik önermelerin sistemleştirilmesi ayrıca toplumsal *Praxis*'le ilgili süreçler ve sonuçları bir ölçüde tarih-aşırı bir çerçevede sistemleştirmeyi gerektirecektir. Fakat Giddens'ın yazılarında sistematik önermelerin bulunmaması sadece metodolojik tedbir meselesi değildir. Onun bütün yazılarında toplumsal faillerin kendi tarihsel koşullarını yeniden-üretici ve dönüştürücü değişken kapasitelerine büyük önem atfedilir.[16] Ona göre, toplumda mevcut her tür 'sistemlilik' düzeyi, sosyal teorisyenler değil, toplumsal failler tarafından üretilir, sürdürülür ve değiştirilir (Giddens, 1981a: 4-48; 1984: 164-165). Bu yüzden, sistematik-olarak-ilişkili-önermeler oluşturmak belirli özel toplumsal-tarihsel koşul tiplerine yönelen temel teorilerin açmazlarından biridir. Kuşkusuz, Giddens'ın bu bakış açısı Talcott Parsons'ın 'genel teori'sinde sistematik analiz biçimlerine sürekli bel bağlamasıyla doğrudan karşıtlık içindedir.

Tekbiçimlilik ilkesinden toplumsal hayatın üretimine

Farklı pozitivist öğretiler doğa bilimlerindeki farklı somut araştırmaların sonuçlarından hareketle teorilerin geliştirilmesiyle ve kanıtların kabulüyle ilişkili yöntemler hakkında yeni felsefî inşaları gerektirdikleri için, pozitivist sosyal bilimciler bu öğretileri genellikle ontolojik temellerde benimsememişlerdir. Pozitivist prosedürler bir araştırma alanındaki ilgi-konusunun şekillendirilmesi açısından içerimlere sahip olmasalardı, yapılaşma teorisini bu yöntemlere uygun biçimde formüle etmek mümkün olacaktı. Ancak, Alfred Schutz ve Aaron Cicourel gibi teorisyenlerin gösterdikleri gibi, pozitivist öğretiler

---

14 Giddens'ın işlevsel erekselliğe karşı argümanları için, *bkz.* "İşlevselcilik: *Toz duman dağıldıktan sonra*" (1977, Bölüm 2); Giddens'ın Marx'ın teorisinin evrimci yönlerine ilişkin argümanları için, *bkz.* (1981a: Bölüm 3); diğer evrimci teori biçimlerine karşı tezleri için, *bkz.* Giddens (1984, Bölüm 5).

15 *Bkz.* Archer (1982) ve McLennan (1984): McLennan'a bir cevap yazısı için, *bkz.* Cohen (1986).

16 Özellikle *bkz.* Giddens (1981a).

sosyal bilimcilere toplumsal hayatın inşasını nasıl kavrayacakları konusunda yardımcı olmazlar (*bkz.* Cicourel, 1964; Schutz, 1962: 3-47). Bu teorisyenlerin argümanları pozitivist gözlem ve ölçme stratejilerinin insanî toplumsal *Praxis*'in temel yönlerini oluşturan kompleks öznel rasyonaliteler ve stratejileri ihmal ettikleri ve çarpıttıklarını gösterir. Bu tespit yapılaşma teorisinde yer alan toplumsal *Praxis* açıklamasıyla tutarlıdır. Fakat, yapılaşma teorisinin pozitivizmden uzaklaşmasının bir ölçüde bundan daha derin nedenleri vardır (o nihayetinde pozitivizmin temel kabulleriyle uyuşmaz).

Bu konuda geliştirdiğim düşünceler bazı açılardan Roy Bhaskar'ın pozitivizm eleştirisiyle örtüşmesine rağmen, bu meseleyi iki nedenle onun açıklamalarından bağımsız olarak ele alacağım. İlk olarak, Bhaskar'ın eleştirisi kendi realist bilgi teorisine soktuğu transendental stratejiyi gerektirir. Bhaskar'ın bilim felsefesinin diğer unsurları yapılaşma teorisiyle uzlaştırılabilse de, yine de onun transendental mantığı savunusuyla ilişkili yükleri kabul etmenin zorunlu mu yoksa kullanışlı mı olduğu yeterince açık değildir. İkinci olarak, Bhaskar doğa alanlarının yapısı ile toplumsal hayat alanları arasındaki benzerlikleri sadece belirli bir çekinceyle onaylar: toplumsal hayatı meydana getiren mekanizmalar olarak gördüğü toplumsal yapılar toplumsal *Praxis* sayesinde üretilir ve bu yüzden nispeten kalıcıdır.[17] Aksine pozitivizm ve yapılaşma teorisi arasındaki uyuşmazlık konusundaki tartışmada *aslında* doğrudan doğa ve toplum arasındaki, toplumsal *Praxis*'in karakteristiklerine dayanan temel süreksizlikler vurgulanır.

Robert Merton, bilimsel sürecin mantığı veya metodolojisine ilişkin bir bilginin sosyolojik teorinin özel içeriğini kapsamadığını veya ima etmediğini ileri sürdüğünde, çoğu pozitivist sosyal bilimcinin geleneksel bakış açısını ifade etmektedir.[18] Pozitivist ilkeler doğrultusunda geliştirilen birçok farklı toplumsal olgu anlayışı Merton'ın haklı olduğunu gösterir. İdealist [fikrî] veya materyalist [maddî] faktörleri farklı derecelerde vurgulayan bütüncü toplumsal yapı teorileri kadar, bireysel toplumsal davranış veya alışveriş teorileri de tamamen pozitivist gelenek içinde ortaya konulur. Ancak Merton bilim sosyolojisi üzerine bir erken dönem yazısında, savunduğu "bilimin mantığının tematik tarafsızlığı" iddiasına ters düşen bir ontolojik kabul açıklaması sunar.

> Modern bilimin temel kabulünü 'Şeylerin Düzeni'ne ve özelde Doğanın Düzeni'ne yaygın, içgüdüsel inanç oluşturur. Aslında en azından Hume'dan beri kabul gören bu inanca, bu itikada göre, "tutarlı bir rasyonellik talebi kabul edilemez". Galileo,

17 *Bkz.* Bhaskar (1979: 47-49); Bhaskar'ın kendi çalışması ile yapılaşma teorisi arasındaki vurgu farklılıklarına ilişkin yorumları için, *bkz.* Bhaskar (1983: 85).

18 *Bkz.* "The Bearing of Sociological Theory on Empirical Research", Merton (1968: 140-141).

> Newton ve ardıllarının bilimsel düşünce sistemlerinde deneyin tarıklığı gerçekliğin nihai ölçüsüdür, ancak esasen bu deney fikri Doğa'nın kavranabilir bir düzene sahip olduğu ön-kabulü olmadan uygulanamaz (bu yüzden, deyim yerindeyse, uygun sorular sorulduğunda cevabının verilmesi gerekir. Bu yüzden bu kabul nihaî ve kesindir.[19]

Merton bu görüşü ileri sürerken A. N. Whitehead'in yorumuna atıfta bulunur. Whitehead'e göre, doğanın düzenine olan inanç bütün olguların doğada tekrarlanan oluşumların sonuçları, doğal düzende hüküm süren genel ilkelerin somut örnekleri olduklarını varsayar. Bu inancın kaynağı bilimsel yöntem değildir, aksine modern bilimin doğuşundan çok daha önceleri ortaya çıkmıştır. Stephen Toulmin, bu inancın içerdiği şeyi özetle şöyle ifade eder. Tipik bilim adamı "Doğanın yönünün sadece oluşumlarla (hatta sadece düzenli oluşumlarla) değil, aynı zamanda daha ziyade bazı sabit yasalar, kalıplar veya mekanizmalar topluluğuyla açıklandığı ve bu konudaki anlayışının beklentilerine yol göstereceği inancıyla hareket eder" (Toulmin, 1961: 45). Karl Popper, doğanın tekbiçimliliği ilkesi "dünyamızda düzenliliklerin mevcudiyetine metafizik inancın ifadesidir" diye yazdığında bu ilkenin statüsünü sabitleştirir (1968: 252; *bkz.* ayrıca s. 278).

Tekbiçimlilik ilkesinin belirli bir teorideki söz konusu ilgi alanına ilişkin sistematik kapsamlı görüşler sağlamadığını kabul etmek önemlidir. İlk olarak, bu ilke başlı başına özel bir örüntü veya mekanizma türü hakkında bir şeyler ortaya koymakta açıkça yetersizdir. İkinci olarak, bu ilke hiçbir özel nedensellik (causation) veya ereksellik anlayışı ima etmez. Son olarak, tekbiçimlilik ilkesi kesinlikle somut durumlar veya olayların bütün koşullarda aynı biçimlerde ortaya çıkmasının gerektiği düşüncesini içermez: tekbiçimliklerin bir araya gelmesi somut bir örnekte nadir veya öngörülmeyen sonuçlara yol açabilir. Bu ilkenin ısrarla vurguladığı tek nokta, varlıklar arasında tarih-aşırı güçler veya ilişkiler düzeni bulunduğu ve bilimsel araştırmanın bu ilişkiye odaklanması gerektiğidir.

Tekbiçimlilik ilkesi çoğu kez tümevarımsal teori inşa yöntemlerinin bir gerekçesi olarak kullanılır ve Thomas Wilson matematiksel yöntemlerin felsefî temellerinde tekbiçimlilikçi 'kapsamcı' bir argümanın bulunduğunu göstermiştir.[20] Ancak doğanın tekbiçimliliğine inanç modern bilimden önce oluştuğu için, bu ilke basitçe metodolojik bir ürün olarak alınamaz. Aksine, pozitivist bilim Donkişotvari bir girişim olarak görülmediği sürece, evrensel

---

19 "Puritanism, Pietism, and Science", Merton (1968: 635-636).

20 Tümevarımcı bilim felsefesinde kullanılan tekbiçimlilik ilkeleri üzerine eleştirel bir tartışma için, *bkz.* Hansen (1968: Bölüm 21, 25). Matematiksel modellerde teori inşasıyla bağlantılı 'kapsamcı' argümanlara ilişkin bir eleştiri Wilson (1984) tarafından gerçekleştirilmiştir.

düzenliliklere yönelik ifadeler biçimini kazanan önermelerin geliştirilmesi ve kullanılması talimatları –kesinlikle nomolojik olup olmadıklarına bakılmadan– mevcut araştırma alanı içinde tekbiçimlilikler bulunduğunu varsaymayı gerektirir.

Bu türden metodolojik talimatları benimseyen çoğu pozitivist sosyal teorisyen tekbiçimlilik ilkesini onaylamasına rağmen, küçük bir azınlık pozitivist yöntemlerin bu ontolojik içerimlerinin farkında olduğunu ima veya ifade etmiştir. Nitekim, yeni çalışması çağımızdaki en kompleks pozitivist teorisyenlerden biri olduğunu gösteren Walter Wallace, Popper'ın "tekbiçimlilik ilkesi metafizik bir inançtır" iddiasına müracaat eder ve şöyle yazar: "astrofizikçilerin Dünya'da burada-ve-şimdi etkili olan süreçlerin (bilinsinler bilinmesinler) evrende ve geçmiş, bugün ve gelecekte hüküm sürdüklerini ve süreceklerini varsaymaları gibi... benzer şekilde, sosyologlar da onların (yine, bilinsinler bilinmesinler) bütün toplumlarda geçmiş, bugün ve gelecekte hüküm sürdüklerini ve süreceklerini varsayarlar" (1983: 461).

Pozitivist bir teori inşa stratejisini benimseyen veya öneren sosyal teorisyenler tekbiçimlilik ilkesine metodolojik temellerde bağlılıklarını ifade ederler: Ancak tekbiçimlilikçi bakış açısı ayrıca diğer birçok teoride benimsenir. Carl Hempel (1965) ve Ernest Nagel'in (1957) önerdikleri nomotetik tarzda yeniden-inşa edilebilecek işlevselci teoriler kesinlikle bu gruba dâhil edilebilir. Harold Bershady (1973) Talcott Parsons'ın çalışmalarında gömülü evrensel yasaları ortaya çıkarmaya çalışır. Merton'ın orta-boy teorilerin geliştirilmesiyle ilgili ünlü önerisi tekbiçimlilik ilkesinden uzak durur görünse de, bu girişim sadece teoriler hakkındaki anlayışının alanını tarihsel toplumsal bütünlükler ve süreçlerle sınırlandırdığında uygun olacaktır. Görünüşe bakılırsa, Merton orta-boy teorilerin tarihsel özgünlüklerini yadsır ve onların sadece belirli sayıda kavramsal problemle sınırlı olduklarına inanır. Asıl hedef, bu teorilerin giderek gelişen daha genel bir kavramsal şema içinde güçlendirilmesidir.[21]

Tekbiçimlilik ilkesi, doğaya ters düşsün düşmesin, ortak deneyimler tekrar tekrar ortaya çıktığında birçok farklı doğal düzenliliğin aynı koşullarda benzer biçimlerde işlediğini varsayar. Böylece sosyal teoride modern çağdan daha eski olan bir soru gündeme gelir: "Toplumsal hayat doğayla süreklilik içinde midir, yoksa belirli temellerde doğadan ayrılabilir mi? Giddens yaklaşımını yapılaşma teorisiyle ilgili ilk kitabının başlangıç sayfalarında aşağıdaki problem üzerinde konumlandırır:

> Toplum ve doğa arasındaki fark, doğanın insan ürünü olmaması, insan eylemi*yle* yaratılmamasıdır. Tek bir kişi tarafından meydana getirilmese de, toplum –*hiç*ten olmasa bile– her toplumsal karşılaşma sırasında içinde yer alanlar tarafından ya-

21 "On Sociological Theories of the Middle Range", Merton (1968: 45, 51).

> ratılır ve yeniden-yaratılır. *Toplumun üretimi* insanların sürdürdükleri ve 'mümkün kıldıkları' ustalıklı bir icradır (Giddens, 1976: 15).

Doğa ve toplum arasında açık bir ayrım yapmasına rağmen, Giddens'ın tekbiçimlilik ilkesi konusundaki görüşü yeterince açık değildir. Tekbiçimlilikçi bir bakış açısına karşı olduğu bütün evrensel genelleme biçimlerine itirazında açıkça görülür (Giddens, 1976: 153-154; 1979: 242-244; 1984: xviii-xix, 343-347). Burada önemli olan faktör, Giddens'ın bu tutumu benimseme nedenidir. Tekbiçimlilik problemini ele alırken Giddens'ın toplumsal failliğe ve toplumsal pratiklerin inşasına ilişkin açıklamasının unsurlarına odaklanacak ve 'toplumsal yeniden-üretim'le ve "yapı ve eylem kavramlarının uzlaştırılması"yla ilgili problemleri şimdilik paranteze alacağım. Bu problemlere sonraki kısımda döneceğim. Ancak belirli toplumsal pratikler içinde yer alan toplumsal failler veya aktörleri (iki terimi birbirinin yerine kullanabiliriz) yönlendiren veya belirli davranışlara zorlayan ilgiler veya güdülere değinmeyeceğim. Buradan Giddens'ın şu iddiasına ulaşmak mümkündür: sosyal teorinin, muhakeme yeteneğine sahip, eyleyen bir varlık olarak özneyle ilgilenmeyi sürdürürken, aynı zamanda toplumsal davranışla daha merkezî bir ilgi pahasına özneyi 'merkezi konumdan uzaklaştırması gerekir (Giddens, 1979: 47; 1984: xxii).

Max Weber'in ilân ettiği ve Talcott Parsons tarafından önemli ölçüde değiştirilerek sürdürülen düşünce çizgisine göre, insan eylemi temelde aktörlerin kendi davranışlarıyla ilişkilendirdikleri anlamlar ve güdüler içerir. Bu şekilde anlaşılan 'toplumsal eylem' konusunda karşılaşılan problem toplumsal etkinliklerin icrasının dikkate alınmamasıdır. Toplumsal eylemin üretimine odaklanan sosyologlar, bu konuda büyük bir gelişmeyi temsil etseler bile, yine de çalışmalarında davranışın sözel yanlarını aşırı vurgularlar. Örneğin, "pratik eylemlerin rasyonel açıklanırlığı"nı vurgulayan etnometodologlar, toplumsal etkinliklerin üretiminin sözel-olmayan yanlarını bir kenara iterek, karşılıklı konuşmalara odaklanırlar. Benzer şekilde, sembolik etkileşimcilik eylem ve iletişim arasında içkin bir ilişki bulunduğunu varsayar.

Giddens 'karşılıklı konuşma'nın ve 'anlamın müzakeresi'nin toplumsal pratiklerin önde gelen özellikleri olduğunu kabul etmesine rağmen, benimsediği insanî faillik anlayışı ilgiyi tüm insan davranışlarının daha temel bir yönüne, yani olayların seyrine veya ilişkiler durumuna müdahale gücüne yöneltir (*bkz.* Giddens, 1976: 110-111; 1979: 88; 1984: 14-16). Giddens'a göre, faillik ve güç arasındaki ilişki mantıken toplumsal pratiklerden önce gelir ve onları biçimlendirir. Gerçekte güç, bu genel anlamda, mantıken öznellikle veya davranışın refleksif gözetimiyle ilişkili bütün problemlerden öncedir (Giddens, 1979: 92; 1984: 15). Zira ona göre, toplumsal faillik sadece aktörlerin belirli sonuçların üretilmesinde –bu sonuçları üretme niyetinde olsunlar olmasınlar– 'fark yaratma' kapasitelerine bağlıdır. 'Fark yaratma' bir olay veya

sürecin bazı yanlarını değiştirmek anlamına geldiği için, yapılaşma teorisinde faillik dönüştürme kapasitesiyle aynı anlamı taşır.

Bu faillik açıklamasında, mevcut hâliyle, toplumsal tekbiçimliliklerin varlığını yadsıyacak hiçbir şey yoktur. Nasıl toplumsal faillik belirli biçimlerde sonuçlanıyorsa, Newtoncu mekaniğin açıklamalarında yer alan bilardo toplarının çarpışması, mitoz bölünme içindeki hücreler için de aynısı söylenebilir. Ancak tekbiçimlilikçi bir bakış açısı, doğal sonuçların ortaya çıkışının ilişkili varlıkların kontrolünde olmadığını ima eder. Hayvanlar dünyasında daha üst türlerin daha sınırlı düzeyde mümkün olması gibi, doğadaki elementler ve nesnelerin işleyişleri ve aralarındaki etkileşimlerin kaynağında da kendi iç özellikleri ile dış koşullar arasındaki etkileşimler olduğu söylenebilir. Öte yandan, toplumsal failliğin ayırt edici bir özelliği, toplumsal faillerin müdahalelerinin, farklı ölçülerde, her zaman kendi kontrolleri altında olmasıdır. Giddens'ın ısrarla vurguladığı gibi, bir fail belirli bir davranışlar dizisinin herhangi bir evresinde daha öncekinden daha farklı davranabilir (Giddens, 1979: 92, 262, n. 15; 1981a: 52; 1984: 9). Bu özellik dikkate alınırsa, toplumsal etkinliğin her yerde ve her zaman doğanın düzenine uygun biçimde üretileceğini varsaymak zor olacaktır. Prensip olarak, mevcut bir toplumsal davranış kalıbı onun üretilmesinde yer alan bireyler tarafından dönüştürülebilir. Burada toplumsal hayatın büyük bir kısmının düzenli davranışlar içerdiği yadsınmaz, aksine bu düzenliliklerdeki tekbiçimliliklerin tarih-aşırı bir düzenin unsurları olarak anlaşılmaması gerektiği vurgulanır. Giddens'ın faillerin başka türlü davranabilecekleri tezinin "bütün aktörler davranışlarında genel bir özgürlük derecesine sahiplerdir" anlamına geldiği öne sürülmüştür (Archer, 1982: 459-460; Carlstein, 1981: 52-53). Giddens'ın artık ayrıntılı olarak gösterdiği gibi, yapılaşma teorisi daha ziyade bireyin değiştiremeyeceği toplumsal ve maddî kısıtlılıkları araştırır. Bu yüzden, belirli koşullarda faillikle ilgili elverişli seçeneklerin sınırlı olduklarını söyler (*bkz.* Giddens, 1984: 169-180). Ancak bu sınırlılıkların incelenmesi yazımızın kapsamını aşmaktadır. Bununla beraber, yapılaşmacı faillik anlayışından hem determinizmle hem de özgürlükle ilişkili sonuçlar çıkarmak mümkündür (ancak özgür irade değil, zira faillik öznellikten önce gelir).

Determinizm ve özgürlük problemini incelerken ontolojik teorilerin uygulanabilecekleri çeşitli durumlar ve olayların göz önünde bulundurulması önemlidir. 'Temel teori' ve 'empirik araştırma' geliştirilmeden önce faillikte özgürlük veya kısıtlılık derecesi hakkında sabit bir görüşün benimsenmesi yapılaşma teorisinin alanını sınırlayacaktır. Giddens'ın, failliği mümkün kılan ve kısıtlayan faktörlerin farklı tarihsel bağlamlarda büyük farklılıklar sergileyeceği iddiası (Giddens, 1984: 170) özgürlük veya determinizm problemi konusunda *apriori* bir görüş oluşturma isteksizliğinin işaretidir. Bu ışıkta

bakıldığında, prensip olarak, faillerin her zaman 'başka türlü davranma' kapasitesine sahip oldukları fikri "faillik eyleyenin otomatik olarak tepki vermesi gereken güçler tarafından belirlenir" fikrinin yadsınmasını temsil eder. Ancak, yapılaşma teorisi tam determinizme olduğu kadar tam özgürlük fikrine de karşıdır. İlk olarak, Giddens her toplumsal ilişkide, faillerin birbirlerinin davranışlarını etkileyecek kaynaklara eşitsiz bir biçimde ulaşmalarını ve yönlendirebilmelerini içeren bir 'kontrolün diyalektiği' olduğunu öne sürer. Karşılıklı etkileşim içinde yer alan hiçbir bireyin her zaman tamamen özerk olmadığı fikri bu anlayış açısından merkezî öneme sahiptir (Giddens, 1981a: 61-63; 1984: 16). İkinci olarak, toplumsal etkinliğin üretimi ve yeniden-üretimi üzerine sonraki tartışmayla ilişkili bir husus, eylem özgürlüğünün büyük ölçüde bir bireyin icra edebileceği pratiklerin kapsamına bağlı olmasıdır. Ancak bu kapsam ne kadar büyük olursa olsun, tam özgürlük imkânsızdır, zira hiçbir fail ilişki içinde olduğu aktörlerin hâkim oldukları bütün pratik tiplerini icra edebilecek yeterlilikte değildir. Bu yüzden, yapılaşma teorisinde faillik kavramı tam determinizm ve tam özgürlük karşıtlığına ters düşmesine rağmen, bu karşı kutuplar arasındaki bütün ihtimalleri dikkate alır.

Toplumsal pratiklerin tarihsel çeşitliliği

Yapılaşmacı toplumsal faillik anlayışı tekbiçimlilik ilkesinin doğadan topluma aktarılmasını engelleyecek temelleri sunmasına rağmen, bu husus Giddens'ın toplumsal pratikler açıklaması bağlamında ortaya konulabilir. İnsanlar müdahale [dönüştürme] kapasitelerini pratikler içinde eyleme dönüştürebilir ve böylece toplumsal etkinliklerin akışını veya yönünü 'değiştirebilirler', ancak bireylerin bu etkinlikleri gerçekleştirebilmeleri diğer insanların davranışlarını belirli bir düzen ve etkileşim içinde organize etmeleriyle mümkündür.

Giddens'ın doğa ve toplum ayrımının ayırt edici bir özelliği, toplumsal hayatın üretimini aktörlerin *ustalıklı* bir icrası olarak görmesidir. Toplumsal pratikler, toplumsal faillerin uygun biçimde icra ettikleri ustalıklı prosedürler, metotlar veya teknikler olarak anlaşılabilir (Giddens, 1984: 20-22). Bu tanım etnometodologların ilgileriyle uyumludur. Bununla beraber, önceden belirtildiği gibi, Giddens, Garfinkel'in "eylemin rasyonel açıklanabilirliği" konusundaki araştırmalarını bir toplumsal davranış anlayışı açısından oldukça önemli olarak görmesine rağmen, kendi açıklamasını *esasen* sözlü 'açıklayıcı pratikler'le sınırlamaz.[22] Diğerleriyle yüz yüze olmadan gerçekleştirilebilecek birçok farklı pratik vardır: örneğin, kişisel temizlik ve bakım veya oy kullanmak. Ayrıca, Erving Goffman'ın mükemmel bir biçimde gösterdiği gibi, bir-

22 Bu konudaki ısrarlı vurgular için, *bkz.* Giddens (1984: 77-83).

çok sıradan ancak etkili bedensel hareket ve duruş biçimi, eylemleri karşılıklı konuşma pratikleriyle açıklamayı zorlaştırır.

Toplumsal hayatı doğadan ayıran özellik toplumsal pratiklerin icra edilen şeyler olmasıysa, bu ayrımın temelinde belirli bir pratiği icra etmek için gerekli beceriler ve kaynaklar bulunur. Yapılaşma teorisinde, pratik becerilerin inşası ele alınırken öncelikle karşımıza temel bir tema olarak insan bilinci çıkar. Bununla beraber, özel bir bilinç tarzını, yani *pratik bilinci sözel bilinç*ten, yani şeyleri kelimelere dökebilme yeteneğinin belirlediği farkındalık düzeyinden ayırmamız gerekir (Giddens, 1984: 41-45).[23] Pratik bilincin ayırt edici özelliği faillerin becerilerinin sadece zımnen farkında olmalarıdır, bu farkındalık ancak genellikle bireyler söz konusu becerilere sözel olarak yoğunlaştıklarında ortaya çıkabilir. Giddens, aktörlerin beceriler ve prosedürlerin zımnen farkında olduklarını vurgulayarak, pratiklerin doğrudan güdülenmeden de gerçekleştirilebileceklerini öne sürebilmiştir –gerçekte ona göre, gündelik davranışların çoğu bu tarzda eylemlerdir (Giddens, 1979: 59, 218; 1984: 6).

Eylem prosedürlerinin farkında olmak bir bilgi biçimi olarak, yani "bir şeyin nasıl yapılacağını" veya "nasıl sürdürüleceğini" bilmek olarak anlaşılabilir. Alfred Schutz'un 'bilgi stokları' kavramını geliştiren Giddens *karşılıklı bilgi*nin, yani bir veya daha fazla farklı toplumsal pratiği uygun biçimde icra edebilme veya kavrama ehliyetine sahip herkes tarafından paylaşılan bilgilerin (Giddens, 1976: 88-89, 107; 1979: 73, 84, 251-253; 1984: 4) önemini vurgular. Hem toplumsal pratikler hem de karşılıklı bilgi öncelikle müşterek koşullar içinde anlaşılabilir. Bununla beraber, onlar analitik amaçlarla bir dizi kural olarak alınabilir. Zımnen kavranan toplumsal prosedürlere işaret ettikleri için, bunların hukuk kuralları, sözel olarak formüle edilen bürokratik düzenlemeler ve diğer kurallardan ayırt edilmesi gerekir. Kuralların iki yönü ayırt edilebilir, ancak ikisi de her zaman bilgi ve pratikle yakından iç içe geçer. Kuralların semantik [anlam] boyutu toplumsal pratiklerin nitel ve prosedürel anlamlarına, uygulandıkları yerlere ve bazı muhtemel sonuçlarına işaret eder. Kuralların normatif yönü aynı pratikler, yerler ve sonuçlara –hem meşru ve meşru-olmayan doğalarını hem de pratiklerin gerçekleştirilebilmelerinin uygun ve uygunsuz biçimlerini belirleyen– haklar ve yükümlükler bakış açısından işaret eder (Giddens, 1976: 104-110; 1979: 81-88; 1984: 16-25).

Toplumsal faillik toplumsal olayları değiştiren veya dönüştüren, yani üretilmelerine katkıda bulunan müdahaleleri gerektirdiği için, toplumsal pratiklerin bu etkinin nasıl ortaya çıktığını gösteren bir yönü olması gerekir. Giddens pratiklerin bu yönünü kavrayabilmek için kaynaklar kavramına başvurur. Kaynaklar faillerin sahip oldukları ve diğerleriyle etkileşimlerinin yönünü

23 Ayrıca, *bkz.* Giddens (1979: 57, 73); Giddens'ın açıkladığı gibi, pratik bilincin ayrıca bilinçdışından ayırt edilmesi gerekir.

etkilemek için yönlendirebildikleri olanaklar veya güç temelleridir. Burada kontrolün diyalektiği hakkında söylenenleri akılda tutmamız gerekir. Ancak ayrıca, kaynakların birbirlerinden bağımsız pratikler içinde yönlendirilmediklerinin kabul edilmesi önemlidir; kaynaklar karşılıklı bilginin hem anlam boyutu hem de normatif yönü sayesinde harekete geçirilir. Öte yandan, kaynaklar bu semantik ve normatif kuralların gerçekleştirilme araçlarıdır. Ayrıca analitik olarak, somut pratiklerle oldukça ayrıntılı ve incelikli biçimlerde iç içe geçmiş iki kaynak kategorisi daha ayırt edilebilir. 'Otorite kaynakları' insanlar (hayat fırsatları, mekânsal-zamansal konumlanmalar, organizasyonlar ve insanlar arasındaki ilişkiler) üzerinde egemenlik kurma kapasiteleridir. 'Tahsis kaynakları' maddî nesneler (hammaddeler, üretim araçları, üretilen mallar) üzerinde egemenlik kurma kapasiteleridir (Giddens, 1976: 112; 1979: 91-94; 1981a: 40-63).

Yapılaşmacı toplumsal pratikler anlayışında, toplumsal faillik dışında, tekbiçimlilik ilkelerini reddetmeyi gerektiren bir şey yoktur. Yine de, tekbiçimlilikçi bir toplumsal pratikler teorisinin getireceği yük en kararlı ve en becerikli pozitivistin bile sınırlarını zorlayacaktır. Tekbiçimlilik ilkesinin doğadan toplumsal pratikler alanına aktarılması şu postülayı benimsemeyi gerektirecektir: her tarihsel çağda ve bütün uygarlıklarda toplumsal aktörler benzer eylem prosedürleri hakkında bilgi sahibidirler; bu prosedürlerin semantik ve normatif boyutlarını benzer biçimlerde yorumlar ve uygularlar; ve benzer türden kaynaklara ulaşabilirler. Fakat bunlar kanıtlanması oldukça zor iddialardır. Onlar insanların her yerde benzer ihtiyaçlara sahip olduklarını iddiasından fazlasını içerir. İhtiyaçlar (örneğin, beslenme, barınma, seks, çocuk yetiştirme) birçok farklı pratik aracılığıyla karşılanabilir ve bu pratikler gerçekleştirildiğinde ortaya çıkan sonuçların sağladığı doyumun türü ve derecesi büyük çeşitlilikler sergileyebilir. Bu tekbiçimliliklerde tarihsel çeşitlilikler toplumsal hayatın üretiminde etkili olan temel toplumsal davranış biçimlerine indirgenir.

Toplumsal *Praxis*'teki tarih-aşırı tekbiçimlilikleri belirlemeyi başaran hiçbir pozitivist teorisyen tanımıyorum. Pozitivist delilleri tartışmasız olan George Homans bile, insan davranışının ve kurumların 'tarihselliği'nin benimsediği bilimsel açıklama tipi açısından güçlükler yarattığını belirtir (1974: 41). Homans kendi teorik önermelerini toplumsal davranışın –toplumsal aktörlerin ödüller ve cezaları algılama biçimleriyle– pekiştirilmesi veya bastırılmasıyla sınırlandırır. Bu davranışçı teori tartışmalıdır ve yapılaşma teorisinin ilkelerine kesinlikle ters düşer. Ancak mevcut amaçlarımız açısından, Homans'ın, gerçekte, çalışmasının başında davranış kurallarının içeriklerini ve *aslında* davranışın tarihsel çeşitliliğini paranteze alarak, 'tarihsellik' problemini yumuşattığını belirtmemiz gerekir (1974: 2).

Giddens toplumsal pratiklerin temel karakteristiği olan tarihsel çeşitliliklerin göz ardı edilmesine karşı çıkar. Onun gözlemiyle, insanlar, hayvanlardan farklı olarak, toplumsal hayatı biyolojik olarak üretmeye programlanmasalar da, bunlardan bazıları insan organizmasının evrensel niteliklerinin üretilmesini mümkün kılmıştır (Giddens, 1976: 160; 1979: 244; 1984: 216-217, 174). İçgüdüsel etkinlik biçimlerinin yokluğunda tarih-aşırı davranış düzenlilikleri sağlayacak bir alternatif mekanizmayı tasavvur etmek zordur. Ayrıca, doğal süreçlerin aksine, gerçekte birçok tekbiçimli pratik olduğunu sezgisel olarak söyleyebilmek mümkün değildir. Gerçekte, somut tezahürleri dikkate alınırsa, pratiklerin coğrafî ve tarihsel olarak uzak uygarlıklar ve toplumlar arasındaki çeşitlilikleri aralarındaki genel benzerliklerden daha fazla görünmektedir.

Giddens'ın faillik kavramının somut tarihsel etkinlik biçimlerinden bağımsız olarak tamamen açıklanamayacağına inanmasının önemli bir nedeni toplumsal pratiklerin çok-biçimliliği ve çeşitliliğidir (1979: 56). Yapılaşma teorisine göre, hem faillerin sahip olabildikleri kaynak tipleri ve gerçekleştirdikleri pratiklerle ilişkili bilgili becerileri hem de genel toplumsal koşullara ilişkin sözel becerileri her zaman belirli tarihsel ve mekânsal koşullarla sınırlıdır. Toplumsal *Praxis*in tarihsel değişkenliğini ontolojik terimler içinde kabul etmek paradoksal görünebilir. Ontoloji, neticede, bir inceleme-konusunun her yerde mevcut yönlerine işaret eder. Ancak burada ayrıca, yapılaşma teorisinin bir *potansiyeller ontolojisi* sunduğunun vurgulanması gerekir. Bu kavram bütün toplumsal faillerin sahip oldukları bir potansiyelin kendi davranış biçimlerinde çeşitlilikler üretme yeteneği olduğunu ifade eder. Bir potansiyel olarak sunulduğu için, bu yeteneğin her zaman uygulanmadığına inanmak aynı ölçüde tutarlıdır.

Bu görüşü benimsemede karşılaşılan zorluk, ontolojik terimler içinde anlaşılan toplumsal *Praxis*in hiçbir yanının belirli somut tarihsel süreçler veya olaylara işaret edememesidir. Giddens'ın yapılaşma teorisinde sunduğu toplumsal *Praxis* açıklamasında geliştirdiği tespit kesinlikle budur. Örneğin, onun tüm toplumsal pratiklerin karakteristik özellikleri olarak (analitik) "kurallar ve kaynaklar" ayrımını ele alabiliriz. Tahsis kaynakları maddî unsurların kontrolünü içerse ve kurallar doğası gereği idealist bir doğaya sahip olsa bile, Giddens hiçbir şekilde tarihsel etkinlikler ve olayların üretiminde bu faktörlerden herhangi birinin diğerinden daha fazla öne çıkması gerektiğini öne sürmez. Son olarak, Giddens, Talcott Parsons'tan farklı olarak, tarihsel toplumsal davranış örneklerinin analizinde kullanılması gereken zorunlu "sistematik kurallar ve kaynaklar" bileşiminden söz etmez. Giddens, kurallar ve kaynakların içeriğiyle, öncelikleriyle ve aralarındaki sistematik ilişkilerle bağlantılı önşartlardan bahsetmekten kaçınarak, tarihsel çeşitliliğe en kapsamlı

düzeyde imkân tanır. Bu yüzden, yapılaşmacı ontolojiden yararlanan araştırmacılar bu problemleri, belirli bir tarihsel alanda ortaya çıkan özel [somut] pratik biçimlerine ve çalışmalarında araştırmak istedikleri teorik sorunlara bağlı olarak, farklı biçimlerde ele alabilirler. Yapılaşma teorisinin onların değer vermesi gereken tek özcü postülası, bütün tarihsel pratikler ve koşulların değişime açık olduğudur.

*Praxis*in düzenliliği

Çoğu modern sosyal bilim çevresinde pozitivist yöntemlerin ve içerdikleri tekbiçimli bakış açısının reddedilmesinin kaynağında toplumsal düzenliliklere ilginin bastırılması vardır ve aynısı özellikle toplumsal eylemin üretimine odaklanan teoriler ve araştırmalar için söylenebilir. Bu alandaki birçok araştırma programı düzenli *Praxisler*in varlığını fiilen kabul etmesine rağmen, Weber'in idiografik [durumsal] toplumsal eylem tanımından beri belirgin eğilim, toplumsal etkinlik örnekleri veya biçimlerinin içinde ortaya çıktıkları bağlamların sınırları içinde üretilmelerine ve anlamlarına odaklanmak olmuştur. Aşağıda göstereceğim gibi, davranışlardaki düzenlilikleri ele almaya çalışan Peter Winch ve Randall Collins gibi bilginler bile nihayetinde bir *durumsal* eylem anlayışına bağlı kalmış ve dolayısıyla, bu düzenliliklerin "nasıl yeniden-üretildikleri" konusunda uygun açıklamalar ortaya koyamamışlardır.

Yapılaşma teorisi, tekbiçimlilik ilkesinin reddedilmesini gerektirmesine rağmen, ayrıca günümüzdeki eylem teorilerinin düzenli *Praxis*lerin doğasını ve yeniden-üretimini ele alma biçimlerindeki yetersizlikleri eleştirir. Giddens, kuşkusuz, bu eylem teorilerinden birçok görüş alır. Fakat onlardan farklı olarak, nihayetinde tarihsel olarak sınırlı davranış biçimlerinin yeniden-üretimleri ve sonuçlarıyla ilişkili genellemelerin sosyal analiz açısından oldukça önemli olduğunu vurgular (1979: 242-244; 1984: 343-347). Bununla beraber, Giddens eylem teorileri üzerine yorumlarında düzenlilikler problemini vurgulamasa da, bu probleme ilişkin bir eleştirisi onun yakından bağlantılı bir sorunun, yani toplumsal bütünlüklerin yapısal özellikleri probleminin eylem teorisyenleri tarafından ihmali konusundaki sözlerinde yer alır.[24] Bu faktörler arasındaki bağlantı Giddens'ın temel kavramlarından birinde, yani yapının ikiliği terimi içinde sunulan eylem ve yapının uzlaştırılması çerçevesinde özetle ortaya konulabilir. Yani, düzenliliklerin gündelik pratikler içinde yeniden-üretiminin ihmal edilmesi kalıcı yapısal özelliklerin nasıl üretildiği

24 *Bkz.* Giddens (1976: 126-129); ayrıca bkz. "Hermeneutics, Ethnomethodology and Problems of Interpretative Analysis", Giddens (1977: Bölüm 4) ve Giddens (1982).

ve sürdürüldüğünü belirlemeyi imkânsız kılar; tam tersine, yapısal özelliklerin ihmal edilmesi de faillerin bu düzenlilikleri yeniden-üretmelerini gerektiren koşulları belirlemeyi imkânsız kılar.

Giddens'ın düzenliliklerin yapının ikiliği içinde yeniden-üretimi açıklamasını, eylem teorilerinde düzenlilikler probleminin bir eleştirisi temelinde açımlamanın sağlayabileceği bazı avantajlar vardır. Bu açımlama öncelikle toplumsal eylemlerdeki düzenliliklerin doğası ve önemini yapılaşma teorisi içinde açıklama fırsatı sağlar. İkinci olarak, Giddens'ın eylem teorisyenlerini düzenliliklerin yeniden-üretimini ele almakta tereddüde iten bazı haklı kaygıları nasıl açıkladığını tartışmak mümkün olur. Sözlerime en yenilikçi dört toplumsal eylem araştırmacısının çalışmalarında düzenlilik probleminin nasıl ele alındığını kısaca ve oldukça seçici biçimde aktararak devam edeceğim.[25]

Eylem teorilerinde düzenlilikler problemi

Sembolik etkileşimciliğin ilham kaynağı George Herbert Mead olmasına rağmen, bu gelenek içindeki egemen eğilimi içeren Chicago Okulu'nun kurucusu olarak Herbert Blumer'in kabul edilmesi gerekir. Chicago Okulu'nun yapısal problemlerini ihmal ettiği onu savunanlar ve eleştirenler tarafından vurgulanır.[26] Burada sadece Blumer'in düşüncesinin düzenlilikler problemiyle doğrudan ilişkili yanlarını özetle aktaracağım.

Blumer'in çalışmasında çoğu kez gözden kaçırılan şey, istikrarlı ve tekrarlanan bazı düzenli etkileşim biçimlerinin varlığının kabul edildiğidir. Ona göre, insanlar karşılaştıkları çoğu durumu önceden edindikleri tanımlar ve yorumlar aracılığıyla "yapılandırırlar". Blumer bu iddianın içerimini daha ayrıntılı olarak araştırsaydı, etkileşimin durum-aşırı özelliklerini kollektif bir bakış açısından değerlendirmeye yönelebilirdi. Fakat Blumer çok bilinen yazılarında bu yolu izlemez: aksine, onun düzenli durumlar ve karşılaşmalar konusundaki yorumları 'tanımlanmamış durumlar'ın ve yeni etkileşimsel uyarlanma biçimlerinin önemi konusundaki tartışmalarının hareket noktaları olarak ortaya çıkar (Blumer, 1969: 17 ve devamı, 86).

Toplumsal edimlerin aktörler arasındaki sembolik-olarak-dolayımlanmış davranışlar aracılığıyla üretilmesi Bluer'in etkileşim perspektifi açısından merkezî öneme sahiptir. Ona göre, modern toplumlarda katılımcıların eylemlerinin düzenli bir biçimde ortaya çıkmadığı ve sembollerin yorumlarının değişken oldukları ve değiştikleri durumlar oldukça yaygındır. Bu türden [du-

25 Bireyselci teorilerin (örneğin, Alfred Schutz'un teorisinin) bu tartışmalarda yer almaması yapılaşma teorisinde vurgulanan öznenin 'merkezî konumdan uzaklaştırılması' olarak adlandırılan olguyla bağlantılıdır.

26 Özetler için, *bkz.* Maines (1977: 235-237) ve Meltzer *et al.* (1975: Bölüm 3).

rumsal] eylemler içinde ortaya çıktıkları toplumsal organizasyonların yapısal boyutlarından sapar veya onları aşarlar. Blumer, bazen evrensel ve böylece ontolojik koşullarda durumsal yeniliklere kapıyı açık tutar (1969: 18, 88-89). Ancak bu görüşün değeri ne olursa olsun, Blumer'in durumsal davranışlarda yeniliklere sürekli duyarlılığı onun metodolojik önermesi "araştırmacıların, diğer 'nesneler'le paylaştıkları özellikleri kavramsal düzeyde ortaya çıkarmadan önce, her 'araştırma nesnesi'nin ayırt edici, biricik ve özel karakteristiklerini göz önünde bulundurmaları gerekir" teziyle uyumludur (1969: 148-149). Blumer'in 'tanımlanmamış' durumlara yönelik vurgusu kendi metodolojik "sembolik etkileşimciliğin ilgi-alanı olarak toplumsal durumsal davranışlara odaklanması gerekir" önermesiyle uyumludur.

Blumer'in etkileşimde yeniliklere verdiği önemin göz ardı edilmemesi gerekir. Faillerin yeni etkinlik biçimleri üretemedikleri varsayıldığında insan tarihinin akışı içinde toplumsal davranışlarda sergilenen olağandışı çeşitliliği açıklamak zor olacaktır. Chicago Okulu'nun bazı üyeleri bile, zorunlu olarak Blumer'in toplumsal hayattaki düzenlilikler ve kollektif özellikleri araştırmaya vurgusundan kaynaklanan engellerden rahatsızdır. Günümüzde sembolik etkileşimcilikte semiyotiğin tarih-aşırı ilgilerine yakın duran önermelere rastlanmaktadır (*bkz.* MacCannel, 1976; Perinbanayagam, 1985). Bugüne kadar sembolik etkileşimcilik ve yapılaşma teorisi arasında çok az diyalog gerçekleşmiştir. Semiyotik olarak biçimlendirilmiş sembolik etkileşimcilik, bazı önemli noktalarda sembolik etkileşimcilikten farklılığını muhtemelen sürdürse de, gelecekte verimli alışverişler için fırsatlar yaratacaktır.

Harold Garfinkel'in formüle ettiği etnometodolojik araştırma programında olduğu gibi Blumer'in çalışmalarında da toplumsal pratiklerdeki düzenliliklerin yeniden-üretimine ilgiye yol açabilecek bir eğilim vardır. Bu eğilim Garfinkel bir toplumun üyelerinin toplumsal eylemin karakteri ve sonuçları konusunda standartlaşmış pratikleri sürdüreceklerini öne sürdüğünde açıktır. Ancak öte yandan, ona göre 'üyeler' sadece mevcut standartlara göre hareket eden "yargı gücünden aciz aptallar" olarak alınamaz. Aksine Garfinkel, ısrarla, standartlaşmış eylemlerin toplumsal aktörler tarafından eylemleri sırasında keşfedildiği, yaratıldığı ve sürdürüldüğünü vurgular (Garfinkel, 1967: 66-67). Bu vurgu Garfinkel'in (Harvey Sacks ile birlikte) "gündelik etkinlikler, belirli bir aktörler grubundan bağımsız formel bir yapı sergilemelerine rağmen, bir grubun üyelerinin pratik, durumsal başarısı olarak üretilir ve benimsenirler" önermesiyle tutarlıdır. Bu önerme sürdürülebilecek iki araştırma çizgisine işaret eder: (1) etkinlik biçimlerinin standartlaşmış özelliklerinin üretildiği [genel] pratikler ve prosedürlerin incelenmesi veya (2) ilginin bu etkinlik biçimlerinin belirli durumlardaki üretimleri ve benimsenmeleriyle sınırlandırılması (*krş.* Garfinkel, 1984: 10). Karşılıklı konuşma analizine odak-

lanan etnometodologlar görüşlerini bu araştırma çizgilerinden ilki içinde geliştirirken, Garfinkel ve diğerleri ikinci, daha durumsalcı ve spesifik yaklaşımı sürdürmüşlerdir.

Durumlara yönelmenin kaynağında Garfikel'in (özetle 'bağlama gönderimlilik' ve 'refleksivite' kavramlarında ifade edilen) "açıklamalar ve bağlamların üretimi" anlayışı vardır. Bağlama-gönderimlilik, tartışma [konuşma] sırasında şekillenen tüm unsurların, doğaları gereği, etnografik bir bağlamın kendine has özelliklerinin bir araya getirildikleri 'açıklayıcı prosedürler'den belli belirsiz ayrı oldukları anlamına gelir. Bu bağlam, konuşmanın önceki akışı sırasında gönderme yapılan unsurlardan oluşur. Bu yüzden, 'üyeler'in ortaya koydukları açıklamalar üretildikleri organize-toplumsal-durumla refleksif bir ilişki içindedir. Tipik olan veya potansiyel olarak tekrara dayalı her şey 'genelde-bağlam'a değil, daha ziyade durumsal davranışlar sırasında belirli metotlara başvurularak üretilen açıklamaların refleksif bağlama-gönderimliliğine dayanır (Garfinkel, 1984: 4-10).

John Heritage'in yakınlarda gösterdiği gibi, Garfinkel'in durumsal bağlamlarda bağlama-gönderimli açıklamaların üretilmesine vurgusu kavramlar, kurallar, tipleştirmeler gibi şeylerin bütün kullanımlarının nihayetinde özel, lokal, olumsal belirlenimlere göndermeler yapmayı gerektirdiğini savunan sonlulukçu [durumsalcı] bir perspektifle birlikte yer alır (1984: 120-129).[27] Garfinkel (1984: 9-10) düzenli [organize] etkileşimlerin kurulma ve sürdürülme biçimleriyle ilişkili 'yoğun standartlaşma'nın varlığını kabul ettiği için, bu sonlulukçu [durumsalcı] tutum Blumer'in davranış biçimlerinde yeniliğin olumsallığı konusundaki uyarısıyla aynı anlama gelmez. Bu tutumun kaynağında, aksine, Garfinkel'in çalışmaları kadar ondan etkilenenlerin çalışmalarında da etnometodolojinin temel göstergesi olan ince ayrımlar ve ayrıntılara özel [bilimsel] dikkate vurgusu vardır.

Garfinkel'in toplumsal *Praxis*in kompleksliğini sonlulukçu [durumsalcı] temelde kabulü toplumsal yeniden-üretimle ilgilenmeyi fiilen engelleyen bir dizi metodolojik politikaya yansır. Bu metodolojik öneriler özetle şunları gerektirir: belirli bir araştırma konusunun her özelliğinin özel, belirli bir yere ait [durumsal] pratikler düzeni olarak alınması gerekir; bu [durumsal] pratiklerin olumsal icraatlar olarak görülmesi ve her ortamın –toplumsal düzenin anlaşılırlığı ve yansıtılması bakımından– kendi kendini-organize-eden şeyler olarak alınması gerekir (Garfinkel, 1984: 32-34). Bu metodolojik parantezlerin ürünü, hem toplumsal pratiklerin yeniden-üretilebilirliği problemi, hem de toplumsal bütünlüklerin kalıcı özelliklerinin lokal olarak organize

27 Etnometodoloji konusundaki sözlerim Heritage'in araştırmasında aydınlatılmıştır. Bununla beraber, Heritage'in açıklamasının Garfinkel'in sonlulukçu [durumsalcı] toplumsal eylem yaklaşımından daha fazla geçerli olduğunu düşünüyorum.

olmuş metotlar ve prosedürlere dâhil olmaları problemi etrafında konumlandırılmasıdır. (Garfinkel'in ünlü 'etnometodolojik kayıtsızlık' ilkesinde de toplumsal davranışın sonuçları paranteze alınır [Garfinkel and Sacks, 1970: 345]). Bu yüzden, Garfinkel etkinliklerin düzenlenme biçimlerinde yer alan 'yoğun standartlaşma'nın varlığını kabul etmesine rağmen, ayrıca araştırmanın amaçları bakımından, ortak etkinlik örneklerinin "ilk kez için bir başka" olarak kabul edilmesini tavsiye eder (Garfinkel, 1984: 10).[28]

İlginin özel durumsal davranış örneklerinden yeniden-üretilen davranış biçimlerine yönelmesi Peter Winch'in çalışmasında oldukça açıktır. Winch'in post-Wittgensteinci "sosyal bilimin amaçları yaklaşımı"nda, bireylerin genel türde bir etkinlik içinde yer aldıklarında, bu etkinlikle ilişki içinde, "aynı türden şeyi yapmak"tan ne anladıklarını belirleyen kurallara dayandıkları vurgulanır. Bütün katılımcılar söz konusu etkinlikleri benzer biçimde öğrenirler ve bu yüzden, onların yararlandıkları kuralların toplumsal grubun içinde yer aldığı bir ortak etkinlik bağlamına dayandığı söylenebilir (Winch, 1958: 83-87).

Bu tespit, Winch'in söz konusu yerleşik organize [düzenli] davranışların 'genelde-paylaşılan kurallar'a dayanılarak nasıl yeniden-üretildiğine odaklandığını gösterir. Winch'e göre, sosyal bilimin gerçek amaçları aslında tamamen farklı bir yönde ilerler. Winch, "bir toplumsal yeniden-üretim süreci olarak toplumsal *Praxis*"le ilişkili sorunlarla ilgilenmek yerine, 'yaşam biçimleri'ni ortaya çıktıkları biçimiyle almayı önerir. Winch'e göre, sosyal bilimcilerin davranış biçimlerini, onları 'anlamak' için, yani toplumsal olguların doğasına ilişkin 'açıklamalar sunmak' için araştırmaları gerekir. Böylece, paylaşılan [ortak] davranış kuralları bu etkinlik türlerini tespit edecek ve aydınlatacak önemli sosyolojik kriterler hâline gelir (Winch, 1958: 404 ve devamı, 86-87). Bu hareket noktası, Winch'i, en genel açılardan Hans-Georg Gadamer gibi hermeneutik kıta felsefecilerinden yararlanmaya yöneltir.[29]

Sosyal bilimlerde empirik araştırmanın, katılımcıların [bireylerin] kendi etkinliklerini anlamak için başvurdukları kriterler temelinde doğrulanan 'yorumlayıcı açıklamalar'a dayanması gerektiği düşüncesi yapılaşma teorisinde metodolojik bir gereklilik olarak kabul edilir[30] (*bkz.* Cohen, 1984; Giddens,

---

28 Çok yakınlarda az sayıda etnometodolog bu parantezleri bir kenara bırakmaya başlamıştır: *bkz.* Maynard and Wilson (1980) ve Wilson and Zimmerman (1979-1980). Giddens bu çalışmanın bir değerlendirmesini sunar (Giddens, 1984: 332-333).

29 Avrupa hermeneutiği ve Wittgenstein'ın Winch tarafından açımlanan sosyal analiz yaklaşımı arasındaki benzerlikler ve karşıtlıklar Apel (1967) ve Thompson (1981: 118-120) tarafından tartışılmıştır.

30 Bu konuda, *bkz.* Cohen (1984); bu araştırmada Giddens'ın metodolojik kavramı 'çifte hermeneutik' açımlanır.

1984: 339 ve devamı). Ancak sosyal bilimciler tekrarlanan davranış biçimlerinin aydınlatılmasıyla ilişkili prosedürleri incelemekle yetinmezler. Onların ayrıca, yeniden-üretim ve toplumsal dönüşüm prosedürleri kadar, genel etkinlik türlerinin sonuçlarını da incelemeleri gerekir. Bu yüzden, Winch'in kurallar fikri durum-aşırı bir bakış açısından ele alınabilecek bir kavrama dönüşse de, bu hususları göz önünde bulundurmadığı için, onun yaklaşımının asıl sınırlılığını düzenliliklerin yeniden-üretimini sağlayan yerleşik kuralları vurgulaması oluşturur (Giddens, 1976: 51).

Randall Collins'in 'makro sosyoloji'nin 'mikro temeller'i üzerine yakınlarda yayınlanan çalışmaları Winch'in yaklaşımı karşısında kullanışlı bir görüş sunar (Collins, 1981a; 1981b). Winch gibi Collins de, toplumsal etkinliklerin tekrara dayalılığını kabul eder. Ancak Collins, Winch'ten farklı olarak, Erving Goffman'ın yanı sıra önde gelen bazı etnometodologların analitik görüşlerinden yararlanarak, davranış biçimlerinin yeniden-üretimiyle ilişkili süreçlere odaklanır. Ancak Collins ve Winch arasındaki en belirgin ayrılık noktası, Collins'in durum-aşırı davranış kurallarının kalıcı toplumsal etkinlik biçimlerinin inşasına katkıda bulunduğunu kabul etmemesidir.

Collins'in temel iddialarından biri, her türden 'makro yapı'nın 'mikro olaylar'ın nicel toplamları, dağılımları ve birlikteliklerine dönüştürülebileceği ve indirgenebileceğidir. Collins'i bu görüşe yönelten şey oldukça ayrıntılı etnometodolojik empirik araştırma stratejileridir. Bu stratejiyi teorik bir anahtara dönüştüren Collins, 'mikro durumlar' içindeki bireylerin 'makro görüşler'i karşılıklı konuşmalarına taşıyabileceklerini ve 'makro referanslar'a dönüştürebileceklerini, bu makro görüşler ve referansların sadece söz konusu bireylerin "bir dizi belirli andaki" duyusal ve öznel deneyimlerinin belirli bir düşünce ve söylem içinde yorumlanan veya şeyleştirilen toplamları olduklarını öne sürer. Tüm toplumsal gerçeklik 'mikro deneyimler'den ibaret olduğu için, Collins toplumsal kurallar, normlar ve değerlerin bir 'makro-durum' temelinde uygun biçimde anlaşılabileceği düşüncesine karşı çıkar (1981a: 105; 1981b: 991, 995).

Ancak burada Collins'in çözmesi gereken bir problem vardır: durum-aşırı kuralların veya normların yokluğunda, tekrarlanan durumsal davranış örneklerinden hareketle düzenliliklerin yeniden-üretimi nasıl açıklanabilir? Aslında Collins 'kültürel kaynaklar' ve 'duygusal eğilimler'in kişiler-arası ilişkilerin yeniden-üretimi veya değişiminde yer aldığını kabul etmesine rağmen, onları bir toplumsal yeniden-üretim açıklamasının kriterleri olarak görmez. 'Kültürel kaynaklar' katılımcıların etkileşim sırasında ortak bir bilişsel gerçeklik olarak başvurdukları 'karşılıklı konuşma konuları'dır. Ancak bu görüşün Collins'in temel iddialarından biriyle, yani "insanlar oldukça sınırlı

bilişsel kapasitelerle hareket ederler" düşüncesi temelinde dengelenmesi gerekir (1981a: 103; 1981b: 995). Collins'in argümanlarından, ayrıca, duygular belirli biçimlerde davranma eğilimleri (yani, itimat, samimiyet, coşku) sağlamasına rağmen, bu türden eğilimlerin belirli bir durumda yeniden-üretilen özel etkinlik türlerini açıklayamayacağı sonucu çıkar. Nihayetinde Collins, geleneksel etnometodolojik 'toplumsal etkinliklerin bağlamsallığı' fikrini şaşırtıcı bir biçimde materyalist bir düşünceye dönüştürerek yeniden-üretimi açıklayacak bir temel sağlar. Ona göre, "bir 'toplumsal yapı'nın mikro gerçekliğini bir fiziksel nesne veya yerle ilişki içinde insanlar arasında tekrarlanan bazı ilişki kalıpları oluşturur... zira, bilişsel kapasiteleri insanların başka şekilde organize olmalarına imkân tanımaz" (Collins, 1981b: 996). "Tekrarlanan davranışlar... esasen *fiziksel* düzleme dayanır" (Collins, 1981a: 103).

Giddens, Collins'in yaklaşımını bazı noktalarda eleştirmesine rağmen, bu materyalist toplumsal yeniden-üretim açıklamasına itiraz etmez (Giddens, 1984: 140-142). Daha sonraki tartışma bağlamında, yapılaşma teorisinde toplumsal yeniden-üretimde toplumsal mekânların fiziksel yanlarına önemli bir rol tanındığının belirtilmesi gerekir. Ancak Collins'in davranışın yeniden-üretimini benzer fiziksel koşullarda tekrarlanan davranışlarla açıklaması aşağıdaki noktayı gözden kaçırmasına yol açar: insan bedeninin fiziksel kapasiteleri ve maddî mevcudiyeti belirli davranış biçimlerini kısıtlarken başka davranışları mümkün kılabilmesine rağmen, maddî koşullar tek başlarına ve kendi içlerinde toplumsal aktörlere aynı tipten ortamlarda toplumsal davranış biçimlerini tekrar tekrar yeniden-üretme ehliyeti sağlamazlar. Gerçekte aynı aktörler çoğu fiziksel ortamda farklı durumlarda (örneğin, evlerin mutfaklarında, şehrin sokaklarında) farklı etkinlikler sergileyebilirler. Ayrıca, maddî zorunluluklar en azından bazı davranış tarzları konusunda diğerlerindeki kadar kısıtlayıcı olmayabilir. Yüz yüze yakın koşullarda, aktörler oldukça farklı (ancak sınırlı) ortamlarda birbirleriyle örneğin sohbet edebilir, bir araya gelebilirler. Hatta modern iletişim ve taşımacılık araçları, bedensel olarak oradabulunmayı gerektirebilecek birçok önemli etkileşim biçimini gereksiz kılar. Bütün bu örneklerde, aktörler, genel davranış biçimlerini süregelen bir temelde hangi mekânlarda uygun biçimde gerçekleştirilebilecekleri konusunda belirli bir bilgi sahibi olmadıklarında bu etkinlikleri gündelik etkinliklerinin akışının bir parçası olarak yeniden-üretemeyeceklerdir. Aktörlerin toplumsal beceriler ve prosedürlerin her zaman farkında olduklarının kabul edilmesi insanların bilişsel kapasitelerine Collins'e göre daha fazla önem atfedilmesini gerektirir. Bu kabul, aynı ölçüde, uygun bir toplumsal yeniden-üretim açıklamasının bu beceriler ve süreçlerle ilişkili durum-aşırı kurallara belirli ölçüde referansta bulunmaktan kaçınamayacağını gösterir.

Toplumsal kurumlar: pratikler ve bağlam

Önceki kesimlerde ana hatlarıyla ifade edilen unsurlar Giddens'ın düzenli *praxis*lerin yeniden-üretimi açıklamasında ele aldığı bir dizi problemi ortaya çıkarır. Giddens Blumer ve Garfinkel'den farklı olarak sürekli tekrarlanan kalıcı davranış biçimlerini önemli ölçüde vurgularken, Winch'ten farklı olarak davranış biçimlerinin nasıl yeniden-üretildiğine odaklanır ve son olarak, Collins'in aksine hem durum-aşırı kurallara hem de insanî bilişsel kapasitelere büyük önem tanır. Ancak bu bilginler Giddens'ı büyük ölçüde uğraştıran görüşler ortaya koymuşlardır. Giddens yapılaşma teorisinde ortaya koyduğu yeniden-üretilen davranış biçimleri açıklamasında Garfinkel'in 'bağlam'a ve 'eylemin refleksif gözetimi'ne vurgularını sürdürürken, Collins'in 'fiziksel davranış ortamları' fikrini kendi teorisine dâhil eder. Giddens, yapının ikiliği açıklamasında, bir yandan toplumsal pratiklerin nasıl yeniden-üretildiğini ortaya koyarken, öte yandan Blumer'in davranışlarda yenilik ihtimaline vurgusunu benimser.

Giddens'ın *gündelik hayatın kurumsal teorisi* olarak adlandırdığı yaklaşımın temelinde çoğu eylem teorisinde vurgulanan "uygun davranış biçimlerinin yeniden-üretimi" açıklaması yer almaz (1979: 81; 1981b: 164-165). 'Kurumsal' terimi burada tesadüfî olarak değil, daha ziyade belirli bir program dâhilinde kullanılır. Yapılaşma teorisinde *toplumsal kurumlar* kavramı özellikle bir toplumsal bütünlüğün üyelerinin çoğu tarafından gerçekleştirilen veya benimsenen rutin pratikleri anlatır (*krş.* Giddens, 1979: 80; 1981b: 164; 1984: 17).

Çoğu sosyal bilimci kabile toplumlarında ve diğer küçük gruplarda âdetlere dayalı pratiklerin yaygın biçimde ve sürekli olarak tekrarlandığını kabul eder. Ancak modern Batı uygarlığında toplumsal pratiklerin olağandışı çeşitliliği kurumsallaşmış rutinlerin gündelik etkinliklerin kurucu unsurları olma derecelerini görmeyi zorlaştırır. Bazı sıradan ancak yine de oldukça etkili davranış biçimleri Batı uygarlığının tüm tarihinde yeniden-üretilmiştir ve üretilmeye devam etmektedir: örneğin, hayatın farklı alanlarındaki toplumsal etkinlikler ölçülebilir saat zamanı ve Miladi takvim temelinde koordine edilir, para ve diğer araçlar kullanılır. Dil kullanımı, formel siyasal prosedürler, yemek pişirme âdetleri gibi diğer rutinler belirli toplumlarda veya küçük gruplarda hâlen toplumsal olayların seyri ve döngüsü için merkezî önemini sürdürmektedir. Günümüzde kurumsallaşmış davranış biçimlerinin yeniden-üretildiği daha sınırlı alanlar belirli sosyal sınıflar kadar yaş grupları, cinsiyet grupları, etnik ve bölgesel grupları içerir.

Giddens, toplumsal kurumlar anlayışında toplumsal karşılaşmaların tamamlayıcı bir unsuru olarak refleksif bağlamsallığa vurguyu sürdürmesine rağmen, Garfinkel'den farklı olarak, Goffman'ın vurguladığı bağlamsallığın sözel olmayan, bedensel hareketler içinde yerleşik hâle gelmiş birçok özelli-

ğini teorisine dâhil eder. Ancak onlardan farklı olarak, aktörlerin toplumsal davranışın anlam-yüklü bağlamı ve içeriğini kurumsallaşmış bir biçimde inşa edebileceklerini vurgular (Giddens, 1979: 83-84; 1984: 119). Bağlam ve içeriğin yeniden-üretilebileceğini kabul etmek, zorunlu olarak Garfinkel'in tavsiye ettiği sonlulukçu [durumsalcı] metodolojik politikanın reddedilmesini gerektirir, fakat Giddens belirli amaçlarla durumsalcı bir perspektifi benimsemenin kullanışlı olabileceğini yadsımaz. İlk olarak, yeniden-üretilen pratikler kurumsallaşmış düzenlilikler olarak algılanmalarını mümkün kılacak bir tutarlılık sergilerler, insanlar onların kurumsallaşmış düzenlilikler yeniden-üretiminde yer alan oldukça ayrıntılı ve çeşitli boyutlardan çoğunu, sözgelimi etkileşimin belirli bir konuşma düzeni ve zamansallık içinde gerçekleştirildiğini genellikle bilmezler. Bu tür pratiklerin üretimiyle ilişkili bireysel durumları empirik olarak araştırmaya odaklanma, *Praxis*in bu incelikli, ancak çoğu kez oldukça önemli yanlarını ortaya çıkarma ve analiz etmenin hâlen en uygun yoludur. Bu tür araştırmaların sonuçları nihayetinde düzenli eylemlerin nasıl yeniden-üretildiklerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. İkinci olarak, pratikler ve bağlamların yeniden-üretildiği her [somut] örnek, sözgelimi, kişisel davranış biçimlerindeki farklılıklar kadar, belirli koşullar ve olaylara lokal referanslar gibi duruma-has özellikler sergiler. Özel durumların kendine has farklı özellikleri sonlulukçu araştırmaya uygundur.

Toplumsal ortamların fiziksel yönleri kurumsal etkinliklerin yeniden-üretiminde merkezî bir rol oynar. Giddens fizik nesnelerin doğası ve ana hatlarının, maddî sınırların ve insan bedeninin yapısal özelliklerinin hem bağlamın hem de davranışın yeniden-üretimini biçimlendirdiğini ve mümkün kıldığını kabul eder. Ancak Giddens, Collins'ten farklı olarak, fiziksel koşulların yeniden-üretilen pratikler içinde her zaman 'toplumsal rutinler'le iç içe geçtiklerini öne sürer. Ortamların fiziksel yönleri toplumsal davranış üzerinde basit bir etkiye sahip olmayıp, aksine toplumsal etkileşimler ve eylemler sırasında harekete geçirilir ve düzenlenir (Giddens, 1976: 106-107; 1979: 206-207).

Burada ima edilen şey, toplumsal yeniden-üretimde idealist [fikrî] ve materyalist [maddî] faktörlerin sentezinin söz konusu olduğudur. Karşılıklı konuşma prosedürleri içeren toplumsal karşılaşmaların bağlamlarına refleksif ilgi, yani Giddens'a göre aktif algısal organizasyon [1984: 46-47]) idealist koşullar içinde kavranabilir. Modern iletişim araçları fiziksel olarak orada-bulunmayan [aynı anda birlikte yer almayan] bireylerin üretebilecekleri bağlamsallıkları belirli ölçüde artırır. En gelişmiş bağlamsallık tarzları birbirlerine oldukça yakın yerde bulunan failler tarafından üretilir. Aktörler bu bağlamsallık türünde hem diğerlerinin yaptıklarını algılayabilecek hem de onların bu yapılanları algıladıklarını algılayabilecek konumdadırlar. Bu te-

melde sürdürülebilen yaygın bağlamsallık biçimleri yüz yüze karşılaşmalarda karşılıklı konuşmayla ilişkili ve sözel-olmayan prosedürlerle karşılıklı olarak üretilen daha yoğun bağlamsallık biçimlerinden ayırt edilebilir (Giddens, 1984: 67-73).

Yapılaşma teorisine göre, algılama ve karşılıklı konuşma prosedürleri ile toplumsal davranışın maddî koşulları arasındaki bağlantıyı *mekânlar* sağlar. Mekânlar kurumsallaşmış etkinliklerle ilişkili fiziksel koşullar ve insan eseri şeyler etrafında şekillenseler de, *mekân* kavramı özellikle toplumsal ortamların maddî yanlarının toplumsal rutinler sırasında nasıl kullanıldıklarına işaret eder (Giddens, 1976: 106-107; 1979: 206-207; 1981: 39, 161; 1984: 118-119). Bu görüşü Collins'inkinden ayıran nokta, maddî koşulların davranışların gerçekleştirilmesini farklı biçimlerde etkileyebileceklerini kabul etmesidir. Çoğu toplumsal pratik belirli ortamlarda belirli unsurların kullanılmasını (örneğin, tarımsal ve sınaî üretimi) gerektirirken, diğer pratikler söz konusu mekâna özgü olmayan unsurların kullanılmasını gerektirebilir. Fakat, ikinci türden örneklerde bile aktörlerin karşılıklı konuşmalara refleksif dikkatleri ve katılımlarını sabitleştirmekte kullanabilecekleri belirli maddî sınırlara gerek vardır. Örneğin, akademisyenler kapısı kapalı büyük sınıflar olmadan dersleri için bağlam yaratmakta zorlanırlar.

'Yapının ikiliği' temelinde eylem ve yapının yeniden-üretimi

Giddens'ın kurumsal pratiklerin yeniden-üretimini yapının ikiliği temelinde açıklaması onun eylem ve yapıyı uzlaştırma girişiminin bir temelini oluşturur. Nitekim bu uzlaştırma girişimi, sadece yaygın eylem teorilerinden değil, toplumsal bütünlüklerin özelliklerine odaklanan teorilerden de ciddî bir kopuşu temsil eder. Aslında burada onun açıklamasıyla eylem teorileri arasındaki karşıtlıkları tartışacaksam da, Giddens'ın toplumsal bütünlükler kavramlaştırmasındaki, buradaki amaçlarımız açısından önemli bir unsurdan söz etmemiz gerekir. Yapılaşma teorisine göre, toplumsal bütünlüklerde ilişkiler farklı mekânlarda ve belirli zamanlar ve yerlerde yeniden-üretilen karşılıklı bağlantılı (ancak siyasal açıdan eşitsiz) pratikler aracılığıyla kalıplaşır. ('Yapılaşma' terimi toplumsal ilişkilerin belirli zamanlar ve mekânlarda yapının ikiliği temelinde yeniden-üretilmesini ifade eder.) Giddens, büyük ölçüde yapılaşma teorisinin ontolojik esnekliğiyle uyum içinde, sistemlerin istikrarları, organize olma ve geçirgenlik düzeylerinin yanı sıra, belirli sistemlere özgü kalıplaşmalar gibi her türden problemin temel düzeyde araştırılmasının yolunu açar. Bununla beraber, Giddens iki bütünleşme tarzı biçiminde temel bir ayrım yapar. *Toplumsal bütünleşme* yüz-yüze etkileşim düzeyinde pratiklerin karşılıklılığıyla ilişkili bir süreçtir. *Sistem bütünleşmesi* fiziksel ola-

rak orada-bulunmayanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerle bağlantılıdır. Bu yazıda yapının ikiliği temelinde pratiklerin yeniden-üretimini bu ayrımı hesaba katmadan ele alacak ve bireysel pratiklerin çok boyutlu bir sistem içinde yeniden-üretilmesine odaklanacağım. Daha sonraki açıklamamda Giddens'ın toplumsal ilişkiler anlayışı hakkında başka şeyler söyleyeceğim.

Giddens'a göre, yapının ikiliği

> toplumsal hayatın toplumsal pratikler içinde inşa edilen temel tekrara dayalılığına [işaret eder]. Yapı pratiklerin yeniden-üretiminin hem aracı hem de sonucudur. Yapı aynı anda hem toplumsal pratiklerin... inşasında yer alır hem de bu inşa anlarında 'var olur' (1979: 4).

Bu yazıda ele aldığım eylem teorisyenlerinden hiçbirinin benzer bir bakış açısını önerecek bir yaklaşıma sahip olmadığı açık olsa gerektir. Ancak daha dikkate değer bir husus, düzenli davranışlarla ilişkili koşullar hakkında diğer özet sözlerinde bu teorisyenlerden hiçbirinin, Collins dışında, Giddens'ın yapının ikiliği düşüncesinde belirgin biçimde öne çıkan bir kavrayıştan söz etmediğidir. Hem Blumer hem de Garfinkel, söz arasında, ortak anlayışlar veya beklentilere başvurulduğunu ve bunların 'yapılaşmış' davranış biçimlerinin gündelik hayatın rutin akışı içinde tekrar tekrar uygulandığı prosedürler içinde ve aracılığıyla gerçekleştirildiklerini kabul eder. Winch, "aktörler yerleşik etkinlik biçimlerini geçmişte öğrendikleri kurallar temelinde gerçekleştirirler" dediğinde aynı hususu yapılaşma teorisindekine daha yakın bir biçimde ifade eder. Giddens kuralların toplumsal pratiklerin icrasında nasıl yer aldıkları konusundaki görüşünü yapının ikiliği kavramında açımlar. Kurallar böylece düzenli *praxis*lerin yeniden-üretiminde yararlanılan genelleştirilebilir eylem prosedürleri olarak karşımıza çıkar: bu yeniden-üretim süreci toplumsal kuralların tarihsel-olarak-sınırlı toplumsal alanların yerleşik özellikleri olarak yeniden-üretilmesine hizmet eder.

Eylem teorilerinde özellikle durumsal toplumsal davranış örnekleri ve biçimlerine yoğunlaşıldığı dikkate alınırsa, Giddens'ın yapının ikiliği kavramının en önemli katkısı kurumsallaşmış davranışlarda sürekliliği sağlayan kuralların "toplumsal bütünlüklerin yapısal özellikleri" olarak alınmasıdır. Bu görüş yapılaşma teorisinin genel gelişiminde oynadığı belirgin rol nedeniyle daha kesin bir açıklamayı hak etmektedir. Kurallar sadece kurumsallaşmış pratikler yeniden-üretildiklerinde daha açık bir biçimde gözlendikleri için, onları sadece bütüncü terimler içinde anlamamız mümkün değildir. Kollektif terimler içinde ortaya koymak mümkün olsa da, kurallar tamamen belirli somut davranışların gerçekleştirildiği bireysel durumlara indirgenemez.[31] İn-

31 Bu Mandelbaum'un (1955) geliştirdiği indirgenemezlik kriterinin değiştirilmiş bir biçimidir.

dirgenemezlik, burada, davranış kurallarıyla ilişkili eylem prosedürlerinin (1) bir topluluğun üyeleri tarafından gerçekleştirilen rutin etkinlikler sırasında birçok kez yeniden-üretilen ve benimsenen ve (2) bu grubun tarihinde uzunca bir dönem yeniden-üretilen ve kabul gören davranış biçimleriyle iç içe geçmeleri anlamında, durumlar-üstü oldukları anlamına gelir. Bu iki kriter uygulandığında, davranış kuralları bir topluluğun kurumlaşmış davranışın yeniden-üretiminde yer alan durum-üstü özellikleri olarak anlaşılabilir.

Giddens'ın davranış kuralları anlayışının bu kriterlerin ikisine de uyduğu gösterilebilir. Bu hususu açıklamak için, önceki tartışmada gösterildiği gibi, toplumsal pratiklerin uygun icraatıyla ilgili semantik ve normatif kuralları içeren 'karşılıklı bilgi' kavramına dönmek kullanışlı olacaktır. Günümüzde karşılıklı bilginin kurumsallaşmış pratiklerle ilişkili özellikleri gündelik hayatta birçok fail tarafından birçok durumda yeniden-üretilmektedir. Karşılıklı bilginin belirli bir davranış durumuna indirgenemeyeceği yeterince açıktır. Gerçekte, birçok fail aynı anda benzer türden genel bir etkinliği yeniden-üretmek için farklı ortamlarda aynı karşılıklı bilgilere başvurabilir.

Sembolik etkileşimcilik ve etnometodolojinin ilk gelişim döneminde önemli bir katkıda bulunan sapkın pratikler üzerine araştırmalar bu konularda bir ölçüde yanıltıcıdır. Yapısal bir bakış açısından, en fazla öne çıkan davranış kuralları gündelik pratikler içinde en yaygın biçimde kurumsallaşmış olanlardır. Kuralların yapısal önemini ortaya koymakta kullanışlı olan bir 'düşünce deneyi', aktörler belirli bir karşılıklı bilgi kategorisiyle ilişkili prosedürleri uygulamayı bıraktıklarında toplumsal etkinliklerin rutin icrasında ortaya çıkacak farkı tasavvur etmektir. Nitekim, Durkheim'ın bir örneğini kullanırsak, Batı uygarlığında bireylerin hakları ve yükümlülükleriyle ilişkili kurallara büyük bir yapısal önem atfedilmesi haklıysa, bu kuralların gerçekleştirildiği pratikler yıkıldığında toplumsal olayların rutin akışını sürdürmek zorlaşacaktır. Bu pratikler, kişilerin kendi görüşlerini oldukça ayrıntılı bir biçimde ifade etmek için başvurdukları prosedürlerden ve anonim bireylerin davranışlarına karşı nazik saygılı tutumdan bireylerin yurttaşlık haklarını ve bireysel yükümlülüklerini kullandıkları ve yerine getirdikleri çok daha açık yollara kadar farklılıklar sergiler.

Toplumsal *praxis*le ilişkili kuralların karşılıklı bilgisi ayrıca tarihsel süreklilik kriterine uygundur. Buradaki bir önkoşul, bu bilgililiğin bir bireyin veya bireyler grubunun yaşam süresinin ötesinde ömre sahip bir topluluk içinde gerçekleştirilen pratiklerle ilişkili olması gerekliliğidir (Giddens, 1984: 170). İkinci önkoşul, bu pratiklerin yeniden-üretildiği karşılıklı bilginin farklı durumlarda zamansal ve mekânsal olarak saklanma ve aktarılma araçlarının tasarlanmaları gerekliliğidir. Giddens'ın bu tespiti, Blumer ve Garfinkel'in aktörlerin 'yapılaşmış' davranış biçimlerine taşıdıkları sağduyusal [günde-

lik] anlayışlara ikinci dereceden referanslarının çok daha ötesine uzanır. Ona göre, şeylerin nasıl yapıldıkları konusundaki 'bellek izleri' toplumsal aktörlerin karşılıklı bilgiyi "saklamakta kullandıkları" temel bir araçtır (1979: 64; 1981: 35). Burada söz konusu olan bellek tipi geçmiş deneyimler ve olayları self-refleksif hatırlamayla karıştırılmamalıdır. Bu anlamda bellek sözel olarak ifade edilebilir ve bu yüzden Giddens'ın 'sözel bilinç' olarak adlandırdığı şeye karşılık gelir. Karşılıklı bilgi, esasen, 'pratik bilinç' düzeyinde zımnî bir biçimde sürdürülür ve hatırlanır.

Eylem teorilerinde güç konusunda çok az görüş ortaya konulmuştur. Bununla beraber, Giddens'ın kurallar kadar kaynakları da "toplumsal bütünlüklerin yapısal özellikleri" olarak gördüğünü vurgulamamız gerekir. Giddens'ın gücün yapılaşması konusundaki tartışmasında otorite ve tahsis kaynaklarının saklanması kadar kontrolün diyalektiğine verdiği önemin de gözden kaçırılmaması gerekir. Ancak buradaki amaçlarımız açısından, toplumsal bütünlüklerin özellikleri olarak anlaşılan kaynakların yapının ikiliği temelinde pratiklerin yeniden-üretimi üzerinde bağımsız bir etkiye sahip olmadıklarını belirtmek yeterlidir. Aksine, kurallar ve kaynakların kurumsallaşmış davranışlarda iç içe geçişi Giddens'ı, kontrol stratejileri olarak terimleştirdiği olguyla, yani aktörlerin bilgiyi ulaşabildikleri kaynakları başkalarının eylemleri üzerinde kendi stratejik özerkliklerini yeniden-üretmek için yönlendirmeleriyle ilgilenmeye iter (Giddens, 1981a: 61-64; 1985: Bölüm 1). Kaynaklar analitik amaçlarla toplumsal bütünlüklerin yapısal özellikleri olarak kavramlaştırılabilse de, kontrol stratejileri *praxis*in yapının ikiliği temelinde yeniden-üretilen yanlarını temsil eder.

Toplumsal rutinlerin yapının ikiliği temelinde yeniden-üretildiklerini söylemek toplumsal hayatın rutinleşmesinin kaçınılmaz olduğunu iddia etmek değildir. Toplumsal pratikler kendilerini yeniden-üretmezler, bunu toplumsal aktörler gerçekleştirirler ve yapılaşma teorisi açısından bakıldığında, toplumsal aktörlerin her zaman yaptıklarından başka türlü davranabilme kapasitesine sahip olduklarının hatırdan çıkarılmaması gerekir. Giddens "her eylem –*başlamasının aracı*nı oluşturan– geçmişle süreklilik içinde var olur" dediğinde bu temel tespiti sürdürür (1979: 70, italikler sonradan eklenmiştir). Yapısal terimler temelinde algılanan karşılıklı bilgi (Giddens'ın sözünü ettiği) geçmişle sürekliliği sağlar, ancak bu bilgiler sadece kurumsallaşmış pratikler ve bağlamların yeniden-üretilme aracı olarak hizmet ederler. *Bireylerin düzenli davranışlarını önceki gibi yeniden-üreteceklerinin garantisi yoktur.* Bu yüzden Giddens bu tespiti bir ilkeye dönüştürür: "toplumsal yeniden-üretim kavramı... açıklayıcı değildir: her yeniden-üretim olumsal ve tarihseldir" (1981: 27).

Yeniden-üretimle ilişkili Giddens'ın vurguladığı olumsallıklar Blumer'in toplumsal davranışta yenilik ihtimaline ilgisini içerir. Ancak bu olumsal-

lık bireylerin yerleşik rutinlerden sapmalarının yollarından sadece biridir. İlk olarak, bireyler durumsal uygunsuzluklara veya kültürel sapmalara yol açan hatalar yapabilirler. Ancak, bu hataların sıklığı kesinlikle sınırlıdır. Giddens'ın belirttiği gibi, toplumsal hayatta bir sürekliliğin var olması için aktörlerin çoğu kez uygun biçimlerde davranmaları gerekir (1984: 90). İkinci olarak, rutin pratikleri yeniden-üretme ehliyeti ve kapasitesine sahip aktörler bunu yapmaktan kaçınabilirler. Bu kaçınma kimi açılardan bilinçli olarak gerçekleşir (yani, çarpmalar, durumsal uygunsuzluklar nazikçe görmezden gelinebilir). Ancak, yerleşik davranış biçimlerinin değişmesi, yenilik ihtimali, Blumer'in bakış açısından, toplumsal yeniden-üretimin en önemli olumsallığını temsil eder. Beklenmedik davranış biçimlerinin ortaya çıkması toplumsal dönüşümün pratik temelini oluşturur. Bu yüzden, Giddens'ın değişme ihtimalini her toplumsal yeniden-üretim eyleminin içkin bir özelliği olarak gördüğünü belirtmek oldukça önemlidir (1976: 102). Ancak, davranışlardaki sürekliliklerin her zaman toplumsal *praxis*teki süreksizliklere eşlik etmesi ve bunları mümkün kılması da aynı ölçüde önemlidir. Gerçekte, çoğu kurumsallaşmış rutin en köklü toplumsal değişme uğraklarında bile yeniden-üretilir (Giddens, 1979: 216-217; 1984: 26, 87).

Toplumsal bütünlüklerin yapısal özelliklerinin (kurallar ve kaynakların) sadece toplumsal yeniden-üretim aracı olarak hizmet etmeyip, aynı zamanda bu sürecin *sonucu* olarak yeniden-üretilmeleri yapının ikiliği için merkezî bir öneme sahiptir. Bu yazıda ele aldığım eylem teorisyenlerinden hiçbiri toplumsal etkinliğin sonucuyla ilgilenmemiştir. (Öte yandan, toplumsal davranıştan 'kaynaklanan' yapısal özelliklerin önemini vurgulayan Durkheim gibi kollektivist teorisyenler de toplumsal *praxis*in uygun bir açıklamasını sunamamışlardır.) Bununla beraber, yapısal özelliklerin rutin pratikler içinde yeniden-üretildikleri iddiasının açıklığa kavuşturulması gerekir.

Giddens'ın yukarda aktarılan kısa yapının ikiliği tanımında gösterildiği gibi, yapı sadece toplumsal pratikler içinde somutlaştığı anlarda açık bir biçimde 'var olur'. Yapı diğer toplumsal yeniden-üretim örneklerinde varlığını sadece bilgili toplumsal aktörlerin 'bellek-izleri' olarak sürdürür. Yapının ikiliği temelinde yeniden-üretildiğini söylemek, 'yapı'nın yaygın ve sürekli bir prosedürün yeniden-üretildiği her örnekte *yeniden-inşa-edildiği*ni söylemektir. Yapının bu yeniden-inşası bireylerin yerleşik bakış açılarına aşinalıklarını "pekiştirir" (Giddens, 1979: 128; 1984: 104). Başka deyişle, yapının yeniden-inşası kurallara ilişkin karşılıklı bilgileri ve pratiklerle ilişkili kaynakları kontrol stratejilerini –hem bu pratikler içinde yer alanlar hem de onları benimseyenler açısından– pekiştirir. Bu pekiştirme bağlamın yeniden-üretimi için de aynı ölçüde geçerlidir. Bireyler, içinde yer aldıkları koşulların fiziksel, toplumsal ve zamansal unsurlarını rutin bir biçimde refleksif olarak düzen-

ledikleri her [somut] örnekte bu unsurların bağlamsallığını refleksif olarak yeniden-üretirler (Giddens, 1979: 83-84). Kuşkusuz, hiçbir bireysel toplumsal yeniden-üretim edimi tek başına yapısal özellikleri inşa etmez. Ancak, faillerin bir toplumsal bütünlük veya grubun çok sayıda üyesinin bilinen davranış biçimlerini sürekli tekrarlamaları ve benimsemelerinin altında kendi gündelik hayat koşullarında toplumsal *Praxis*in aşina özelliklerinin zımnen farkında olmaları vardır. Aksine, belirli davranış biçimleri ortadan kaktığında veya dönüştürüldüğünde onlarla ilişkili özel kurallar ve kaynaklar bileşimlerine ilişkin karşılıklı bilgiler de yürürlükten kalkar ve kaybolur. Eski kuşakların yenilerinin almasıyla bu pratiklerin yapılaşmasının bilgisine yeniden ulaşmanın tek yolu saklanabilen her türden dokümandır.

Buradaki amacım toplumsal hayatın yeniden-üretimi ve toplumsal faillerin öznel eğilimleri arasındaki bağlantıları yapının ikiliği bağlamında tartışmak olmasa da, iki hususun açıklanması gerekir. İlk olarak, yapılaşma teorisinde kurumsallaşmış rutinlerin yeniden-üretimi çok fazla vurgulandığı için, Giddens toplumsal faillerin niçin birçok farklı durumda benzer tipten pratikler sergileme eğiliminde olduklarını genel düzeyde ortaya koymak zorundadır. Giddens, toplumsal faillerin çoğu pratiği doğrudan güdülenmeden, zımnî bir temelde gerçekleştirdiklerini öne sürmesine rağmen, ayrıca bireysel ilgiler ve uzun vadeli tasarıların da aktörleri belirli biçimlerde hareket etmeye zorladığını kabul eder. Ayrıca, 'eylemin maddî ortamı'nın, yaptırımların kontrol stratejileri olarak uygulanmasının ve belirli bir sistem içinde hâkim olan pratiklerin inşası ve bileşimlerinin alternatif davranış biçimlerinin ortaya çıkma potansiyellerini kısıtlayabileceğinin kabul edilmesi gerekir (Giddens, 1984: 174-179). Ancak Giddens, ayrıca faillerin, tüm rutin pratikler temelinde, toplumsal etkinliklerin dokusu içinde ve gündelik hayatlarının akışı ve koşullarını içeren nesne dünyası içinde bir bilinçdışı güven duygusu geliştirdiklerini öne sürer. Bu *varlıksal güvenlik* duygusu faillerin bilinçsiz 'temel güvenlik sistemi' ile rutin toplumsal yeniden-üretim prosedürleri arasındaki bağlantıyı sağlar.[32] Bununla beraber, Giddens'ın *Praxis*in olumsallıklarına ilgisi dikkate alınırsa, faillerin kurumsallaşmış davranışlar içinde yer alan eğilimlere birçok farklı temelde direnebileceklerinin vurgulanması gerekir.

İkinci husus faillerin kendi gündelik toplumsal pratiklerinin toplumsal yapıyı yeniden-üretmeye hizmet etmesine niyetlenmeleri (yani, bunun farkında olmaları) gerekip gerekmediğidir.[33] Giddens buna gerek olmadığını ve çoğu gerek kez duyulmadığını öne sürer. Bu iddianın temelinde toplumsal etkinliğin icrasında failliğe bilinç üzerinde öncelik tanınması vardır. Failler, böy-

32 Bilinçdışının rutinlerle ilişkisi hakkında daha kapsamlı bir tartışma için, *bkz.* Giddens (1984: Bölüm 2).

33 Niyetselllik/yönelmişlikle ilgili daha kapsamlı bir tartışma için, *bkz.* Giddens (1984: 8, 13).

le yaptıklarının zımnen bile farkında olmadan, toplumsal yapının yeniden-üretimine katkıda bulunarak "bir fark yaratabilirler". Ancak yapının niyetlenilmemiş yeniden-üretimi bir mantıksal zorunluluk değildir. Failler süregelen koşullara yaptıkları katkıları temalaştırarak ve bu görüşlerin etkisiyle pratiklerini değiştirebilirler. Yapılaşma teorisinin bakış açısından, sosyal bilimsel bilginin oynadığı aslî merkezî rolün ana kaynağı faillerin bu özellikleridir.

Toplumsal İlişkiler Anlayışı: Eleştirel Bir Değerlendirme

Bu yazı yapılaşma teorisinin *Praxis*le ilgili boyutlarıyla sınırlı olduğu için, bu teorinin kapsamlı bir toplumsal hayat ontolojisini ne kadar sunduğunu değerlendirmeye çalışmayacak, sadece Giddens'ın toplumsal ilişkiler anlayışının bir eleştirisini sunacağım. Bu problemler hem uygun bir toplumsal *Praxis* açıklamak için önemlidir, hem de yapılaşma teorisindeki konular açısından hâlihazırda tartışılanlar dışında önemli içerimlere sahiptir.

Yapının ikiliği bakış açısından, bir grup içinde kurumsallaşmış pratikler söz konusu toplumsal bütünler açısından oldukça kapsamlı sonuçlara [etkilere] sahip özel yapısal özellikleri yeniden-üretirler. Bununla beraber, 'toplumsal ilişkiler' bu temelde kavranamaz. Toplumsal ilişkiler her zaman, birey failler arasında olduğu kadar farklı gruplar arasında da kimlik ve pratik farklılıkları içerirler. Sorunlar daha kompleks hâle geldikçe toplumsal ilişkilerin fiziksel olarak bir-arada-bulunan failleri içermesi gerekmez. Gerçekte, önceden belirtildiği gibi, fiziksel olarak bir-arada-bulunmayanlar arasındaki ilişkiler Giddens'ın sosyal sistemler anlayışının bir parçasıdır. Yine de yapılaşma teorisinde, yapının ikiliğine vurguyla tutarlı olarak, toplumsal ilişkilerin ve toplumsal *Praxis* biçimlerinin yapısal özelliklerinin tekrara dayalı yeniden-üretimleri çerçevesinde ele alınması, yani toplumsal ilişkilerin etkileşim pratikleri içinde gömülü kurallar aracılığıyla yapılandıklarının kabul edilmesi gerekir.

Giddens'ın toplumsal ilişkiler anlayışında pratiklerin sosyal sistemler içinde yapılaşması ele alınır. Pratiklerin 'konumlanması' bu anlayış bakımından bazı açılardan, özellikle iki açıdan önemlidir. İlk olarak, failler büyük ölçekli kollektiviteler veya bütünlüklerin bölgeleri içinde konumlanırlar. Bu anlamda konumlanma toplumsal mekânlarla ilişkili pratiklerin farklılaşmaları ve karşılıklı ilişkilerini içerir. Thorsten Hägenstrand, Alan Pred ve diğer bilginlerin zaman coğrafyasındaki fazla tanınmayan ancak önemli çalışmalarından yararlanan Giddens yeni bir zamansal-mekânsal konumlanma yaklaşımı geliştirir. Burada söz konusu çalışma üzerinde durmasam da, onun Giddens'ın düşüncesi açısından öneminin göz ardı edilmemesi gerekir.[34]

---

34 Bu çalışmanın bir açımlaması için, *bkz.* Giddens (1984: 84-85, Bölüm 3).

'Toplumsal mekânlar' toplumsal ilişkiler içinde 'bağlamsal ortamlar' olarak yeniden-üretilseler bile, *aslında* "ilişkilerin toplumsal yapılanması" hakkında daha fazla şey söylenmesi gerekir. Burada Giddens ikinci bir konumlanma tarzından bahseder: bu konumlanma tarzı Giddens'ın toplumsal ilişkilerin inşası üzerine kavramsal açıklamasıyla bağlantılıdır.

> Toplumsal ilişkiler... etkileşimin yapılaşmasıyla ilişkilidir, ancak onlar ayrıca kurumların sistem bütünleşmesi içinde birbirlerine eklemlendikleri temel 'yapıtaşları'dır... Toplumsal ilişkiler bireylerin bir sembolik kategoriler ve bağlar 'toplumsal uzay'ı içinde 'konumlanmaları'yla ilgilidir. Toplumsal konumlarla ilişkili kurallar normalde belirli bir toplumsal kimliğe sahip kişilerle ilişkili haklar ve yükümlülüklerin belirlenmesiyle bağlantılıdır. Bu tür kuralların normatif yanları, deyim yerindeyse, özellikle telaffuz edilir, ancak ayrıca kuralların daha önceden ifade edilen bütün karakteristikleri [...] bu kurallar için de geçerlidir (Giddens, 1984: 89).

Toplumsal ilişkilerin kurumsallaşmış pratikler içinde gömülü olan ve toplumsal faillerin pratik bilinçleri içinde sürdürülen kimlikler, haklar ve yükümlülükler olduğu açıktır. Giddens burada kullandığı biçimiyle 'konum' terimini standart toplumsal rol kavramının yerine geçirmek ister. O 'rol' kavramını faillerin belirli bir mekânda bir-arada-bulundukları ve 'beklenen' davranış biçimlerinin normatif tanımlarının kuvvetle vurgulandığı 'karşılaşmalar' için kullanır. Bu tür karşılaşmalarda ilişkiler genelde sosyal sistemlerdeki ilişkilerden daha açık bir 'kapanma' eğilimindedir. Böylece, toplumsal konum kavramı daha kapsamlı davranış tarzlarıyla ilişkili daha gevşek-tanımlanmış kimliklere (örneğin, yaş, cinsiyet, ten rengine) referanstan kurtarılır (Giddens, 1984: 83-84; ayrıca, *bkz.* Giddens, 1979: 117). Giddens toplumsal ilişkiler içindeki konumlanmanın yapısal özelliklerini vurgulamak için Roy Bhaskar'ın 'konum-pratik ilişkileri' terimini kullanır (Giddens, 1984: 83; ayrıca, *bkz.* Bhaskar, 1979: 51-52).

Giddens'ın toplumsal ilişkilerde konum-pratiklere vurgusu sosyal teorideki çoğu çalışmada yer alan "aşırı-sosyalleşmiş toplumsal rol" fikri karşısında önemli bir ilerlemedir. Ancak onun 'toplumsal roller' ve 'konum-pratik' ayrımı daha problemlidir. Modern sosyal sistemlerde toplumsal ilişkiler çok farklı biçimler kazanmıştır. Bana göre, toplumsal roller ve konum-pratikler ayrımı toplumsal etkileşimin oldukça farklı boyutlarını sınıflandırmayı sağlayacak doyurucu bir kategorik temel ortaya koymayı zorlaştırır. Örneğin, çoğunu kuvvetle vurgulanan normatif beklentilerin karakterize ettiği bürokrasilerdeki toplumsal ilişkileri ele alabiliriz. Bu temelde, söz konusu toplumsal ilişkiler roller olarak sınıflandırılabilir. Ancak çoğu kez, bürokraside memurların karşılıklı haklarını kullanır ve yükümlülüklerini yerine getirirken ayrı

bürolarda veya daha uzak yerlerde, örgütün ayrı birimlerinde yer aldıkları doğrudur. Bürokrasilerdeki ilişkiler Giddens'ın roller kavramından ziyade konum-pratikler kavramına karşılık gelir. Bir başka muğlâklık 20. yüzyıl başlarında ABD'de siyahlar ve beyazlar arasındaki etkileşimin örneğini oluşturduğu toplumsal ilişkiler konusunda karşımıza çıkar. Ayrıca, toplumsal etkileşimle ilişkili normatif beklentiler 'roller' kavramına uyarlayacak düzeyde ele alınmamıştır, aksine çok iyi tanımlanmış kimliklerin ve Giddens'ın rollerle ilişkilendirdiği ilişkilerin 'kapanma'sı gerekmez ve bu kapanma çoğu kez gerçekleşmemiştir.

Bu örnekler 'roller' ve 'konum-pratik ilişkileri' kavramlarının genelde en uygun biçimde farklı alternatifler olarak değil, karşı kutuplar olarak anlaşıldığını gösterir. Toplumsal ilişkilerin rol ve konum-pratik ayrımına dâhil edilebilecek üç boyutu var görünmektedir: **(1)** 'beklenilen' davranış tarzlarının belirlenmişlik derecesi, **(2)** bu davranışın bir-arada-bulunulan koşullarda ortaya çıkma derecesi ve **(3)** ilişkilerin 'kapanma' derecesi. Bu boyutların üçü de toplumsal ilişkilerin *Praxis*-temelli bakış açısından araştırılması için kullanışlıdır ve üçünde de uç konumları içeren rol kavramı mevcut biçimiyle kullanışlıdır. Ancak konum-pratik ilişkilerinin bu boyutlarından hareketle bir dizi başka kavram inşa edilebilir. Bu kavramlar, sosyal sistemlerin 'zamansal-mekânsal bölgeselleşme'si konusunda daha önceden vurgulanan kavramlarla birlikte, toplumsal ilişkilerin ve böylece ayrıca sosyal sistemlerin araştırılmasında daha fazla esneklik ve kesinlik sağlayacaktır.

Köklü ilişkilerin ihmali

Büyük önemde olmasına rağmen 'genel toplumsal konumlar' ve 'belirli özel toplumsal roller' ayrımında yer almayan bir toplumsal ilişkiler kategorisi vardır. Burada Erving Goffman'ın *köklü ilişkiler* olarak terimleştirdiği olguya işaret ediyorum. Goffman'a göre, köklü ilişkiler faillerin birbirlerini kişisel bir temelde tanımladıkları bağlayıcı ilişkilerdir. Bunların özel ilişkiler olmalarının nedeni, söz konusu bireylerin aralarındaki yerleşik kolay değiştirilemez bir karşılıklı bilgi çerçevesi içinde birbirlerini tanımalarıdır ve bu çerçeve onların birbirlerine ilişkin deneyimlerini düzenler. Bu yüzden, Goffman söz konusu köklü ilişkileri yaygın toplumsal ilişkilerden ayırır (Goffman, 1971: 189; ayrıca, *bkz.* Goffman, 1983: 13). Aile ilişkileri bunun açık bir örneğidir, fakat Goffman bu sınırlı ilişki örneğini çok daha kapsamlı ilişkilerin bir parçası olarak görür (1971: 205; 1983: 13) ve bunlara belirli bir yakın ilişkiler yelpazesi dâhil edilebilir. Ancak, yakın ilişkilerin uyumlulukla karıştırılmaması gerekir. Daha dostça ilişkiler gibi rekabetler ve düşmanlıkların köklerinde de karşılıklı bilgi [birbirini tanıma] yatabilir.

Goffman yapının ikiliğine denk bir kavram sunmaz; gerçekte, onun yapı ve eylemin 'güçlü birlikteliği'ne karşı argümanı Harold Garfinkel'in konumunu andıran bir sonlulukçu [durumsalcı] yaklaşıma dayanır (*bkz.* Goffman, 1983: 11-12). Yine de Goffman'a göre, köklü ilişkiler çoğu kez kendi doğal tarihlerine sahip olabilen 'yapı-oluşturucu' kendiliklerdir (Goffman, 1971: 190; 1983; 13). Ayrıca, Goffman, kendi zeki ve ince ayrıntılara odaklanan eşsiz bakışıyla, köklü ilişkilerde karşılıklı tanımanın yerleştiği ve sürdürüldüğü pratik biçimlerine büyük dikkat gösterir. Nitekim, yapılaşma teorisinin ilkeleri bakımından, köklü ilişkileri (yapının ikiliği çerçevesinde) yapı ve eylemin tekrara dayalı yeniden-üretimini içeren ilişkiler olarak almak yeterince uygun olacaktır.

Giddens'ın şimdiye kadar ortaya koyduğu 'köklü ilişki' biçimi en çok toplumsal roller kavramına yakındır. Ancak toplumsal roller bireylerin akrabalıkları ve kimliklerine dayalı bir kapanmayı içerirken, Giddens onların köklü ilişkiler içinde oluşturdukları ve yeniden-ürettikleri kişisel bilgi çerçevesinden hiç söz etmez. Bu yüzden, kişisel-olmayan kimlikleri sürdüren failler arasında köklü-olmayan rol ilişkilerinden söz etmek mümkündür (örneğin, bir park ücreti söz konusu olduğunda bir trafik görevlisi ve motosikletli arasındaki veya bir çocuğun eğitimini tartışmak için toplanan öğretmenler ve ebeveynler arasındaki ilişkiler).

Yapılaşma teorisinde ihmal edilen köklü toplumsal ilişkiler toplumsal hayatın akışı için oldukça önemlidir. Onları dikkate alma gereği özellikle aile hayatı araştırmalarında acil önem taşır. Gerçekte, aile ilişkilerini bir başka temelde açıklamak imkânsızdır. Köklü aile ilişkileri, içlerinde çoğu güçlü duygunun aile üyelerinin hayat döngüsü içinde biçimlendirildiği ve kaynaştığı eritme potalarıdır. Dolayısıyla, bu tür ilişkilerin uzanımları birçok temel konuda insan deneyiminin asıl çekirdeğine uzanır. Köklü ilişkilerin önemi, ayrıca, ABD ve Büyük Britanya'da kapitalist sınıfın üyeleri arasındaki kişilerarası ilişkilere yeni ilgiden de görülebileceği gibi, toplumsal bütünlüklerin inşasında açıkça gözlenebilir. Köklü ilişkiler küçük topluluklar, bilimsel araştırma grupları vb. üzerine araştırmalarda da ağırlıklı olarak ele alınır.

Yapılaşma teorisi oldukça yenidir ve kuşkusuz burada ortaya koyduğum sorunların yanı sıra ilerde tartışılacak kritik önemde birçok problem içerir. Tartışma ötesinde olan şey, Giddens'ın toplumsal hayatın üretimi ve yeniden-üretimini sosyal teorinin ilgilerinin merkezine taşımasıdır. Bu yazıda, yapılaşma teorisinde toplumsal *Praxis*e vurgunun yaygın teoriler ve teorik geleneklerden bazı açılardan bir ayrılık noktasını temsil ettiğini göstermeye çalıştım. Burada incelediğim konular meselenin tüm boyutlarını içermez. Yapılaşma teorisi üzerine eleştirel tartışmalar bir süre devam edebilir, fakat bu da onun toplumsal hayatın inşasına hangi biçimlerde ışık tuttuğunun keşfedilmesiyle mümkün olacaktır.

Kaynaklar

Alexander, J. C., 1982, *Positivism, Presuppositions, and Current Controversies,* vol. 1: *Theoretical Logic in Sociology;* 4 Cilt, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Apel, K. O., 1967: *Analytic Philosophy of Language and the Geisteswissenschaften,* Dordreeht: D. Reidel.

Archer, M. S., 1982, "Structuration versus Morphogenesis: On Combining Structure and Action", *British Journal of Sociology,* 3: s. 145-183.

Bergner, J.T., 1981, *The Origin of Formalism in Social Science.* Chicago: University of Chicago Press.

Bershady, H., 1973, *Ideology and Social Knowledge.* Oxford: Basil Blackwell.

Bhaskar, R., 1978, A *Realist Theory of Science.* Sussex. Harvester.

Bhaskar, R., 1979, *The Possibility of Naturalism: The Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences.* Atlantic Highlands, NJ: Humanities.

Bhaskar, R., 1983, "Beef, Structure, and Place: Notes from a Critical Naturalist Perspective", *Journal for the Theory of Social Behavior,* 13.

Blumer, H., 1969, *Symbolic Interactionism: Perspective and Method,* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Carlstein, T., 1981, "The Sociology or Structuration in Time and Space: "A Time-Geographic Assessment or Giddens's Theory", *Svensk Geografisk Arsbok.* 57, s. 41-57.

Cicourel, A. 1964, *Method and Measurement in Sociology.* New York: Free Press.

Cohen, I. J., 1984, "Participant Observation and Professional Sociology: Transposing and Transforming Descriptions or Everyday Life", *Current Perspectives in Social Theory,* 5: 71-100.

Cohen, I. J., 1986, "The Status or Structuration Theory: A Reply to McLennan", *Theory, Culture and Society,* 3: 123-134.

Cohen, I. J., 1989, *Structuration Theory: Anthony Giddens and the Constitution of Social Life.* St Martin's Press, New York, 1989.

Cohen, P. S., 1968, *Modern Social Theory.* London: Heinemann.

Collins , R., 1981a, "Micro-translation as a Theory-building Structure", K. Knorr-Cetina and A. V. Cicourel (eds), *Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Integration of Micro- and Macro-Sociologies.* London: Routledge and Kegan Paul, s. 81-108.

Collins , R., 1981 b, "On the Microfoundations of Macrosociology", *American Journal of Sociology.* 86: 984-1011.

Comte, A., 1893, *The Positivist Philosophy,* trans. Harriet Martineau, 2 cilt, London: Routledge and Kegan Paul.

Garfinkel, H., 1984, *Studies in Ethnomethodology,* Cambridge, England: Polity Press.

Garfinkel, B. and Sacks, H., 1970, "On Formal Structures of Practical Actions", J. C. McKinney and E. Tiryakian (eds), *Theoretical Sociology.* New York: Appleton-Century-Croft. s. 326-338.

Giddens, A., 1974, "Introduction", Giddens (ed.), *Positivism and Sociology.* London: Heinemann, s. 1-22.

Giddens, A., 1976, *New Rules of Sociological Method: The Positive Critique of Interpretative Sociology.* London: Hutchinson; New York: Basic Books [*Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Bir Eleştirisi*, çev. Ümit Tatlıcan-Bekir Balkız, Sentez Yayınları, Nisan 2013, 2. Baskı].

Giddens, A., 1977, *Studies in Social and Political Theory.* London: Hutchinson; New York: Basic Books.

Giddens, A., 1979, *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis.* London: Macmillan, Berkeley and Los Angeles: University of California Press [*Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Yapı, Eylem ve Çelişki*, çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları2005].

Giddens, A., 1981a, *Power, Property and the State,* vol. I of *A Contemporary Critique of Historical Materialism.* London: Macmillan; Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A., 1981b, "Agency, Institution, and Time-Space Analysis, K. Knorr-Cetina and A. V. Cicourel, *Advances in Social Theory and Methodology: Towards An Integration of Micro- and Macro-Sociologies.* London: Routledge and Kegan Paul ["Faillik, kurum ve zaman-mekan analizi", çev. Ümit Tatlıcan, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, Paradigma Yayınları, 2005, s. 497-510].

Giddens, A., 1982, "Hermeneutics and Social Theory", *Profiles and Critiques in Social Theory*, Anthony Giddens, London: Macmillan: Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s. 1-17.

Giddens, A., 1981, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration,* Cambridge, England: Polity Press.

Giddens, A., 1985, *The Nation-State and Violence,* vol. 2 of *Critique of Historical Materialism.* Cambridge, England: Polity Press.

Goffman, E., 1971, *Relations in Public: Microstudies of the Public Order.* New York: Basic Books.

Goffman, E., 1983, "The Interaction Order", *American Sociological Review,* 48: s. 1-17.

Hansen, N., 1969, *Perception and Discovery: The Introduction to Scientific Inquiry,* San Francisco: Freeman, Cooper and Co.

Hempel, C., 1965, "The Logic of Functional Analysis", *Aspects Life Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science.* New York: Free Press, s. 297-330.

Heritage, J., 1981, *Garfinkel and Ethomethodology.* Cambridge, England: Polity Press.

Homans, G. C., 1974, *Social Behavior: Its Elementary Forms;* revised ed. New York: Harcourt, Brace.

Kuhn, T. S., 1970, *The Structure of Scientific Revolutions,* 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.

Lakatos, I., 1978, *The Methodology of Scientific Research Programmes,* 2 Cilt. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Laudan, L., 1977, *Progress and its Problems: Towards a Theory of Scientific Growth.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

MacCannel, D., 1976, "The Past and Future of Symbolic Interactionism", *Semiotica,* 16: 99-114.

Maines, D. R., 1977, "Social Organization and Social Structure in Symbolic Interactionist Thought", *Annual Review of Sociology,* 3: s. 235-259.

Mandelbaum, M., 1955, "Societal Facts", *British Journal of Sociology,* 5: 305-317.

Marx, K., 1963: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte.* New York: International Publishers.

Masterman, M., 1970, "The Nature of a Paradigm", L. Lakatos and A. Musgrave (eds), *Criticism and the Growth of Knowledge.* Cambridge, England: Cambridge University Press. s. 59-89.

Maynard, D. W. and Wilson, T. P., 1980, "On the Reification of Social Structure", *Current Perspectives in Social Theory,* 1, 287-322.

McLennan, G., 1984, "Critical or (Positive Theory? A Comment on the Status of Anthony Giddens's Social Theory", *Theory, Culture, and Society;* 2: 23-29.

Meltzer, B. N., Petras, J.W. and Reynolds, L. T., 1975, *Symbolic Interactionism: Genesis, Varieties and Criticism.* London: Routledge and Kegan Paul.

Merton, R. K., 1968, *Social Theory and Social Structure,* enlarged ed. New York: Free Press.

Nagel, E., "A Formalization of Functionalism", *Logic Without Metaphysics.* New York: Free Press, s. 247-283.

Perinbanayagam, R. S., 1985, *Signifying Acts: Structure and Meaning in Everyday Life.* Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press.

Popper, K. K, 1968, *The Logic of Scientific Discovery.* New York: Harper & Row.

Schütz, A., 1962, "Common-sense and Scientific Interpretation of Human Action", *The Problem of Social Reality,* vol. I of *Collected Papers,* edited by M. Nathanson. The Hague: Martinus Nijhoff, s. 3-47.

Simmel, G., 1950, "The Field of Sociology", K. H. Wolf (ed.), *The Sociology of Georg Simmel.* New York: Macmillan. s. 3-25.

Thompson, J. B., 1981, *Critical Hermeneutics: A Study in the Thought of Paul Ricoeur and Jürgen Habermas.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Toulmin, S., 1961, *Foresight and Understanding: An Enquiry into the Aims of Science.* New York: Harper & Row.

Vico, G., 1968, *The New Science.* Ithaca: Cornell University Press.

Wallace, W., 1983, *Principles of Scientific Sociology.* New York: Aldine.

Whitehead, A. N., 1925, *Science and the Modern World.* New York: Free Press.

Wilson, T. P., 1984: "On the Role of Mathematics in the Social Sciences", *Journal for Mathematical Sociology,* 10: 221-239.

Wilson, T. P. and Zimmerman, D. H., 1979-80, "Ethnomethodology and Social Theory, *Humboldt Journal of Social Relations,* 7: 52-83.

Winch, P., 1958, *The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy,* New York: Humanities.

Dünya Sistemleri Analizi

Immanuel Wallerstein

'Dünya sistemleri analizi' toplumsal dünya veya onun bir parçası hakkında bir teori değil, 19. yüzyıl ortalarından itibaren sosyal bilimsel araştırmanın hepimizi yapılandırma biçimlerine karşı bir protestodur. Bu araştırma tarzı doğrulukları çoğu kez sorgulanmayan *a priori* kabuller bütünü olarak ortaya çıkmıştır. Dünya sistemleri analizine göre, dünyanın her yerinde uygulanan sosyal bilimsel araştırma tarzı en önemli veya en ilginç sorulara yol açmaktan ziyade önünü tıkamıştır. 19. yüzyılın oluşturduğu at gözlükleriyle baktığımızda, bizim gibi dünyanın kalan kısmının da gerçekleştirmeyi arzuladığı görevi başaramaz, yani karşımızda duran gerçek tarihsel alternatifleri rasyonel bir biçimde ortaya koyamayız. Dünya sistemleri analizi ahlâkî ve en geniş anlamında siyasal bir protesto olarak ortaya çıkmıştır, ancak o aynı zamanda, yaygın araştırma tarzını bilimsel iddialar, yani toplumsal gerçeklik hakkında sistematik bilgi imkânlarıyla ilişkili iddialar temelinde sorgular.

Dolayısıyla, bu tartışma temeller hakkındadır ve bu tür tartışmaları sürdürmek her zaman zordur. İlk olarak, tartışmaya katılanların çoğunun temeller konusunda derin bağlılıkları vardır. İkinci olarak, bu sorunları çözebilecek ve hatta açıklık getirebilecek veya en azından basit bir empirik sınama örneği oldukça nadirdir. Empirik tartışmanın oldukça kompleks bir biçimde ve bütüncül bir düzeyde yürütülmesi gerekir. Belirli öncüllerden hareketle oluşturulan bu teori gerçekliğin bilinen daha 'doyurucu' betimlemelerini mi içermektedir? Böyle bir girişim bütün ikincil ikilem türlerini tartışmaya dâhil etmemizi gerektirir. Gerçekliğe ilişkin bilinen 'betimlemelerimiz' bir ölçüde öncüllerimizin bir ürünüdür; kuşkusuz geleceğe dair betimlemelerimiz gerçeklik anlayışımızı dönüştürebilir. Günümüzde gerçeklik konusundaki 'teorileştirme' aslında onu içermekte midir? Son ancak diğerleri kadar önemli bir soru, bu girişim gerçekliği 'yeterince' kapsamakta mıdır? Veya, son kriter estetik bir ayrıntıdan daha fazla bir şey midir?

Bütün bu gerekçeleri boşa çıkaran şey sadece temeller hakkındaki tartışmalar değildir, aynı zamanda tartışmanın taraflarından her biri belirli handikaplar yaratmaktadır. Mevcut görüşleri savunanların 'anomaliler'i açıklamaları gerekir; onları zaten bunu yapmadıkları için eleştiriyoruz. Öte yandan, onları sorgulayanların, 150 yıldan fazla zamandır varlığını sürdüren geleneksel sosyal bilimsel araştırma karşısında, yaklaşık-ilişkili 'veriler'i toplamak için çok az zaman harcadıkları bu durumda, 'ikna edici' veriler sunmaları gerekir. Doğası gereği deneysel araştırmalara elverişli olmayan bir inceleme-konusu hakkında hızlı 'veri' toplanamaz. Bu yüzden, temeller hakkında bir tartışmanın bir ağırsıklet boks maçına benzediği düşünülebilir, ancak bir hakem ve bir ölçüde iki kızgın boksör olmadığında bu maçta solak birinin eli kolu bağlı olacaktır. Bunu izlemek eğlenceli olabilir, fakat onun gerçekte bir boks maçı olduğu söylenebilir mi? Bu türden bir şeyin gerçekte bilim olduğunu söylemek mümkün müdür?

Burada kararı kim verecektir? Bir anlamda seyirciler –muhtemelen boksörlerin maçını izlemeden, sadece aralarında tartışarak. Niçin böyle bir zahmete girilsin ki? Zira böyle bir durumda kuşkusuz boksörler de tümü boksörlerden oluşan seyircilerin bir parçası olacaktır.

Benzetmeler içinde kaybolmamak için temeller hakkındaki tartışmaya dönelim. Sosyal bilimsel araştırmanın yedi yaygın kabulünü ele alacak ve bunlar hakkında beni rahatsız eden hususları göstereceğim. Daha sonra uygun veya daha uygun alternatif (ve hatta karşıt) kabuller olup olmadığını araştıracak ve bu alternatif kabullerin bizi götürebileceği yönleri göstermeye çalışacağım.

I

Sosyal bilimler entellektüel olarak tutarlı [ancak] birbirinden bağımsız inceleme-konularından meydana gelen bir 'disiplinler' topluluğudur.

Bu disiplinler sıklıkla antropoloji, iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji biçiminde sıralanır. Kuşkusuz, bu sıralamaya potansiyel olarak coğrafya eklenebilir. Tarihin bir sosyal bilim olup olmadığı tartışma konusudur ve bu konuya daha sonra döneceğim (*bkz.* kısım II). Benzer bir tartışma psikoloji veya en azından sosyal psikoloji konusunda yapılır.

En azından 1945'ten beri 'disiplinler' arasındaki gereksiz engelleri ortadan kaldırma ve 'disiplinler-arası' araştırma ve/veya öğretimin değerli yanlarını kabul etme yönünde artan bir ilgi vardır. Bu girişim iki açıklama üzerinde temellendirilir. İlkine göre, bazı 'problem alanları'nın analizi çeşitli disiplinlerden perspektifleri bir araya getiren bir yaklaşımdan önemli kazançlar sağlayabilir. Örneğin, 'emek' konusunu araştırmak istediğimizde iktisat, siyaset

bilimi ve sosyolojinin sunduğu bilgi havuzu büyük avantajlar sağlayabilir. Bu tür bir yaklaşımın mantığı çok-disiplinli çalışma ekipleri veya en azından 'emek'le ilişkili "birden fazla disiplini bilen" bir araştırmacı tipi üretir.

'Disiplinler-arası' araştırmanın ikinci varsayımsal temeli öncekinden biraz farklıdır. Kollektif araştırmalarımızı sürdürürken bazı inceleme-konularımızın iki veya daha fazla disiplinin 'sınırları içinde' olduğunun daha açık hâle geldiği öne sürülür. Örneğin, 'dilbilim' böyle bir [örtüşen] 'sınır' içinde konumlandırılabilir. Bu tür bir yaklaşımın mantığı, nihayetinde, birçok bakımdan son otuz yıldır dilbilim araştırmalarında ortaya çıkan şeyleri içeren yeni bir 'özerk disiplin'in gelişmesine yol açabilir.

Çoklu disiplinler olduğunu biliyoruz, çünkü dünyadaki üniversitelerde çok-disiplinli bölümler vardır ve hem bu disiplinlerde lisans eğitimi verilmektedir hem de bu disiplinlerden gelen bilim adamları ulusal ve uluslararası birlikler kurmuşlardır. Yani, *siyasal olarak* farklı disiplinler bulunduğunu biliyoruz. Onların kendi kollektif çıkarlarını savunmak ve kollektif yeniden üretimlerini sürdürmek için oluşturdukları belirli sınırlara, yapılara ve personele sahip organizasyonları vardır. Ancak bu bize onların *entellektüel* iddialarının, yani varsayım gereği örgütsel ağlarını meşrulaştırmakta kullandıkları iddiaların geçerliliği hakkında hiçbir şey söylemez.

Sosyal bilimlerde disiplinler-arası çalışmanın avantajlarını vurgulamak, şimdiye kadar, bağımsız disiplinleri koruyan örgütsel aygıtların oluşturdukları ağları çok fazla baltalamamıştır. Gerçekte, tam tersi doğru olabilir: her disiplinin uygun metodolojilerle ilişkili iç-bütünlüklü bağımsız bir analiz düzeyini temsil ettiği iddiası farklı disiplinlerden araştırmacıların sadece kendi özel metodolojilerine bağlı kaldıklarında öğrenemeyecekleri şeyler olduğu ve 'diğer' bilgilerin her birinin üzerinde çalıştığı entellektüel problemlerin çözümü açısından uygun ve önemli oldukları vurgusuna yol açmıştır. Disiplinlerarası araştırma *aslında* hiçbir anlamda sosyal bilimler arasındaki mevcut ayrışmanın entellektüel bir eleştirisi değildir ve mevcut kurumsal yapıları etkilemek gibi siyasal bir hedefi yoktur.

Ancak, farklı sosyal bilim disiplinleri gerçekte 'disiplinler' olarak görülebilir mi? Terim bu kadar yaygın olarak kullanıldığı için bir 'disiplin'i neyin oluşturduğu nadiren tartışılmıştır. Ne *Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'nde, ne *Felsefe Ansiklopedisi*'nde, ne de *Britannica Ansiklopedisi*'nde *bu* terim yer almaz. En uygunu *Oxford İngilizce Sözlük*'e bakmak olacaktır.

> Etimolojik açıdan, bir havariye veya bilgeye ait olan *disiplin*, önde gelen birine veya bir hocaya ait olan *öğreti*den farklıdır; bu yüzden, sözcüklerin tarihi incelendiğinde *öğreti*nin daha ziyade soyut teoriyle, *disiplin*in pratik veya uygulamayla ilişkili olduğu görülür.

Terimin kökenlerini hatırlarsak, *Oxford İngilizce Sözlük* "bir öğretim veya eğitim branşını, bir bilgi dalı veya eğitim departmanını; eğitsel bir boyuta sahip bir bilim dalı veya sanatı" bir disiplin olarak betimlerken bize daha iyi bir tanım sunmaz. Burada vurgu bilginin üretimine değil, yeniden-üretimine (veya en azından yayılmasına) yapılır görünmektedir. Ancak 'disiplin' kavramı bilgi üretimi süreciyle ilişkisiz olamaz mı?

Sosyal bilimlerin tarihi en azından ana hatları bakımından oldukça açıktır. Bir zamanlar sosyal bilimler değil sadece 'öncüleri' vardı. Ardından, 19. yüzyılda, yavaş yavaş, ancak sürekli bir isimler topluluğu ve ardından departmanlar, lisans eğitimleri ve birlikler ortaya çıktı, 1945'te (bazen daha erken bir dönemde) günümüzde kullandığımız kategoriler şekillendi. Burada göz ardı edilen ve muhtemelen 'inceleme-konusu' hakkında farklı gruplaşmalarla ilişkili başka terimler vardır. 'Ahlâk ekonomisi' veya *Staatwissenschaft* gibi terimlerin ne anlama geldiği veya neyi içerdikleri tamamen açık değildir. Bunun nedeni, hem bu disiplinleri savunanların düşüncelerinin yeterince açık olmaması hem de gerçek anlamda bir 'disiplin'in kendini pratiği içinde uzun vadede tanımlamasıdır. Kesintili bir pratik aslında icra edilemeyen bir disiplin demektir. Örneğin, antropolojideki ünlü dörtlü ayrım (fizik antropoloji, sosyal veya kültürel antropoloji, arkeoloji ve dilbilim ayrımı) belirli bir 'öğreti'den ziyade 'pratiğe' işaret etmekteydi (ve hâlâ bir ölçüde öyledir). Ancak daha sonra tanınmış kişilikler veya hocalar tarafından öğretilen ve haklılaştırılan bir öğretiye dönüştü. Fakat, bu dörtlüye tutarlı, savunulabilir bir analiz düzeyi veya tarzı ya da sadece bağımsız bir inceleme-konusu eklendi mi? İnceleme-konularındaki bütün bu ayrımların nereden kaynaklandığını biliyoruz. Bu ayrımların entellektüel kaynağı 19. yüzyıldaki, devlet ve piyasanın, siyaset ve ekonominin her biri kendi özel kurallarına ('mantığına') sahip analitik olarak ayrılabilir bağımsız (büyük ölçüde kapalı) alanlar olduklarını öne süren egemen liberal ideolojidir. Toplumun onları birbirinden ayrı tutması ve bilim adamlarının birbirlerinden bağımsız olarak araştırmalar yapmaları gerektiği varsayılır. Görünüşe bakılırsa piyasa ve devlet alanında birçok gerçeklik bulunduğu için, ortaya çıkan boşluğu kapatmak amacıyla bu gerçeklikler büyük isimli Sosyoloji adı altında bir torbaya tıkıştırılmıştır. Bir anlamda, sosyolojinin iktisat ve siyaset biliminin açıklayamadığı görünüşte 'irrasyonel' olguları açıkladığı düşünülmekteydi. Son olarak, uygar dünyanın dışında –uzak ve iletişim kurması zor– insanlar bulunduğu için, bu insanlar üzerine araştırmaların –bir ölçüde polemik bir antropoloji bilimi adına kullanılan– özel kuralları ve özel bir eğitimi gerektirdiği düşünülmekteydi.

Bu alanların tarihsel kökenlerini biliyoruz. Bu disiplinlerdeki özellikle 1945'ten sonra yayınlanan oldukça karmaşık ve çeşitli entellektüel gezi notlarını biliyoruz. Ayrıca onların niçin [disipliner] 'sınırlar' konusunda güçlükler-

le karşılaştıklarını biliyoruz. Dünya evrimleşirken 'ilkel' ve uygar, 'siyasal' ve 'iktisadî' arasındaki sınır bulanıklaştı. Bilimsel kaçak avcılık yaygınlaştı. Yine de kaçak avcılar kırmadan çitlerin yerlerini değiştirdiler.

Günümüzde karşımızdaki problem antropoloji, iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji arasında olduğu varsayılan sınırları nispeten açık ve savunulabilir bir biçimde belirlemekte kullanılabilecek bir kriter bulunup bulunmadığıdır. Dünya sistemleri analizi bu soruya açıkça 'hayır' cevabı verir. Bütün bu varsayılan –analiz düzeyi, inceleme-konusu, yöntemler, teorik kabuller konusundaki– kriterler ya artık pratikte geçerli değildir ya da, sürdürüldüklerinde, yeni bilgiler üretmekten ziyade engellerler.

Veya, başka türlü ifade edilirse, uygun konular, yöntemler, teoriler veya teorileştirmeler hususunda bu sözde 'disiplinler'den herhangi biri içindeki farklılıklar onların kendi aralarındaki farklılıklardan çok daha büyüktür. Bu, pratikte, aralarında temel bir örtüşme olduğunu ve bu örtüşmenin söz konusu alanın tarihi içinde her zaman arttığını söylemektir. Bu dört disiplinin aslında tek bir disiplin oluşturduklarını söyleyerek bu entellektüel çıkmazdan kurtulmanın zamanı gelmiştir. Bunu söylemek bütün sosyal bilimcilerin aynı işi yapmaları gerektiğini söylemek değildir. 'Araştırma alanları' içinde uzmanlaşmaya her zaman ihtiyaç vardır ve mümkündür. Burada önemli bir örgütsel örneği hatırlayalım. 1944-1955 yılları arasında organizasyon bakımından o döneme kadar birbirinden bağımsız olan iki alan botanik ve zooloji biyoloji adı altında tek bir disiplin hâline geldi. Biyoloji o zamandan beri [bir disiplin olarak] gelişmeyi sürdürdü ve birçok alt alana ayrıldı, ancak bildiğim kadarıyla onlardan hiçbiri biyoloji adını taşımamaktadır veya botanik ve zooloji kendi genel biçimlerine sahiptir.

Dünya sistemleri analizinin tezi açıktır. Varsayılan üç kollektif insan eylemi alanı –iktisadî, siyasal ve sosyal ya da sosyokültürel alanlar– özerk toplumsal eylem alanları değildir. Onların kendilerine ait bağımsız bir mantıkları yoktur. Daha önemlisi, sınırlamalar, tercihler, kararlar, normlar ve 'rasyonalite'ler büyük ölçüde iç içe geçtiği için, hiçbir kullanışlı araştırma 'faktörler'i iktisadî, siyasal ve toplumsal kategorileri temelinde birbirinden bağımsız olarak ele alamaz ve diğerlerini zımnen sabitleyerek sadece belirli bir değişken türüne odaklanamaz. Bize göre, bu farklı yapıların içinde işledikleri tek bir 'kurallar seti' veya tek bir 'sınırlamalar seti' vardır.

Varsayılan sosyoloji ve antropoloji alanları arasındaki tam örtüşme daha güçlüdür. Bu düşünce genişletilirse, biri bir 'antropolog' ve diğeri ise bir 'sosyolog' tarafından yazılmış Elliot Liebow'un *Sokak Köşeleri* ve William F. Whyte'ın *Sokak Köşesi Toplumu* adlı 'klâsik çalışmalar'ının iki bağımsız disipline ait oldukları söylenebilir mi? Bütün okuyucuların bildiği gibi, bu tür örneklerden meydana gelen uzun bir liste oluşturmak hiç de zor olmayacaktır.

II

Tarih tekilin geçmişte gerçekte ortaya çıktığı hâliyle araştırılması, açıklanmasıdır. Sosyal bilim insanların davranışlarını/toplumsal davranışları açıklayan genel kurallar setidir.

Bu söz uyuşmaz oldukları düşünülen ünlü nomotetik ve idiografik analiz tarzları ayrımının ifadesidir. Bu antitezin 'katı' yorumuna göre, bu analiz tarzlarının sadece biri meşru veya ilginç, hatta mümkündür (ve kişinin bakış açısına göre değişir). Bu 'katı' yorum *Methodenstreit*la ilişkilidir. 'Yumuşak' yoruma göre, bu iki analiz tarzı sosyolojik gerçeklik içinde birbirleriyle örtüşür. Bağımsız olarak, birbirinden ayrı ve farklı (hatta karşıt) nedenlerle ele alındıklarında bile, bilim dünyasının bu iki analiz tarzını bir araya getirmesi verimli olacaktır. Bu 'yumuşak' yorum sosyal bilimlerde 'disiplinler-arası' çalışmanın faydaları olduğunu öne sürmeye benzer. İki yaklaşımın geçerli yanlarının bir araya getirildiği iddiası onların iki ayrı araştırma tarzı olarak görülmesi eğilimini pekiştirir.

İdiografik ve nomotetik yaklaşımların en güçlü argümanları mantıklı görünmektedir. İdiografik yaklaşımda eski öğreti "her şey akışkandır" argümanı benimsenir. Her şey sürekli değişiyorsa, varsayım gereği, iki veya daha fazla benzer olguya uygun düşer görünen bir genelleme asla doğru değildir. Yapılabilecek tüm şey, belirli bir olaylar dizisini empatik olarak anlamaktır. Aksine, nomotetik yaklaşımın argümanı, gerçek dünyanın (toplumsal dünya dâhil) tesadüfî olaylar seti olmadığıdır. Bu tez doğruysa, bir bilimsel etkinlik alanını oluşturan her örnekteki 'düzenlilikler'i betimleyen kuralların bulunması gerekir.

Her iki tarafın da diğeri hakkındaki en güçlü eleştirileri mantıklıdır. İdiografik yaklaşımın nomotetik yaklaşıma eleştirisine göre, geçmişteki olaylara ilişkin herhangi bir aktarım, tanım gereği, (aslında olduğu hâliyle) gerçeklikten bir seçmedir ve bu yüzden, seçme kriterlerini ve betimleme kategorilerini gerektirir. Bu kriterler ve kategoriler bilimsel yasalara benzer, muğlâk ancak yine de gerçek genellemelere dayanırlar. İdiografik yaklaşıma göre, nomotetik görüş bir ölçüde toplumsal gerçekliğin refleksif doğası nedeniyle yapısal düzenlemelerin 'tekrarlanmasını' imkânsız kılan dönüştürme süreciyle ilişkili olguları göz ardı eder.

Bu karşılıklı eleştiriler farklı biçimlerde ele alınabilir. Bir yol, tarih ve sosyal bilimleri 'bir araya getirmek'tir. Tarihçinin, sosyal bilimciye, yasa-benzeri genellemelerini üretmesi için daha kapsamlı ve derin veriler sunarak hizmet ettiği söylenir. Sosyal bilimcinin tarihçiye belirli bir olaylar dizisi hakkında mantıken kanıtlanabilir genellemeler içeren araştırmaları için görüşler sunabileceği belirtilir.

Bu açık entellektüel işbölümünün problemi, 'tarihsel' analize tâbi 'olaylar dizileri' ve 'sosyal bilimsel' analize tâbi 'küçük evrenler' ayrımının onaylanmasıdır. Bununla beraber, pratikte, bir kişi için bir olaylar dizisi olan şey, bir başkası için araştırma-evrenidir ve tarafsız gözlemci bu ikisini (üslûp veya temsil temellerinde değil) salt mantıksal temellerde nasıl ayırt etmesi gerektiği konusunda tereddüt içindedir.

Yine de problem bundan daha derindir. Olaylar dizisi ve araştırma evreni arasında, tarih ve sosyal bilim arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? Onlar iki farklı etkinlik mi yoksa tek bir faaliyet midir? Eşzamanlılık geometrik boyuta benzer. Mantıksal olarak betimlenebilir, fakat kâğıt üzerinde sadece yanlış bir biçimde çizilebilir. Geometride, bir nokta, çizgi veya düzlem sadece üç (veya dört) boyutlu olarak çizilebilir. Benzer şekilde 'sosyal bilim'de de. Eşzamanlılık, toplumsal olarak kullanışlı bir kategori değil, kavramsal bir sınırdır. Bütün betimlemeler zamansallık içerir ve tek sorun, ne kadar geniş bir dilimin doğrudan ilişki içinde olduğudur. Benzer şekilde, biricik olaylar dizisi sadece biricik-olmayan kategoriler içinde betimlenebilir. Her kavramsal dil araştırma evrenleri arasında benzerlikler olduğunu varsayar. Bir noktayı tam olarak 'çizememe miz' gibi, bir 'olay'ı da tam anlamıyla 'betimleyemeyiz'. Çizmek, betimlemek yoğun veya kompleks genellemeleri gerektirir.

Bu çözümsüz bir ikilem olduğu için, çözümün keşifsel temellerde araştırılması gerekir. Dünya sistemleri analizi tarih-üstü genellemeler ve tikel anlatılar arasında *dolayımlayıcı*, ayrıca buluşsal değerler ortaya koyar. Bu analiz biçimi, formatımızın iki uca da yönelme eğiliminde olduğu gibi, bir asgarî çıkar ve asgarî fayda açıklamasına yönelme eğilimindedir. Bu analize göre, en uygun yöntem analizin sistematik çerçeveler içinde, ardışık bir gerçekliğin en büyük parçasını 'belirleyen' 'mantığı' yönlendiren süreçleri kapsayacak kadar uzun bir zaman diliminde ve yeterince büyük alanda sürdürülmesi, ancak bu sistematik çerçevelerin başlangıçları ve sonları olduğunun ve bu yüzden, 'ebedi' olgular olarak anlaşılamayacaklarının kabul edilmesi ve göz önünde bulundurulmasıdır. Dolayısıyla, bu analiz, her zaman hem kavramsal olarak betimlediğimiz çerçeveye (sistemin 'döngüsel ritimler'ine) hem de nihayetinde (artzamanlı olarak betimlediğimiz) sistemin [zamanla] ortadan kalkmasına yol açacak içsel dönüşüm örüntülerine (sistemin 'somut eğilimleri'ne) bakmamızı gerektirir. Bu gereklilik görevin tek olduğunu göstermektedir.

Sistemlerin ve birbirini izleyen olaylar dizilerinin genel yasalarını ne tarihçi, ne de sosyal bilimci, aksine 'tarihsel sosyal bilimci' analiz edebilir (bu deyimde dilbilgisel zaman kipinde etnografik-bugün fikrine bilinçli olarak yer verilmez). Bu yüzden, karşımıza bizi üçüncü öncülümüze getiren 'analiz birimi'nin belirlenmesi sorunu çıkar.

III

İnsanlar 'toplumlar' olarak adlandırdığımız, hayatlarını sürdürdükleri temel toplumsal çerçeveleri oluşturan varlıklar içinde organize olmuşlardır.

Modern sosyal bilimlerde toplumdan daha yaygın bir başka kavram yoktur ve tanımlamak için binlerce sayfa yazı yazılmasına rağmen, başka hiçbir kavram toplum kadar otomatik olarak ve düşünülmeden kullanılmamıştır. Ders kitapları "Toplum nedir?" sorusu etrafında şekillendirilmesine rağmen, tarihsel sosyal bilimin birliği konusunda henüz öne sürdüğümüz iddialar bizi farklı bir soruya götürmektedir: Toplumdan ne zaman ve nerede söz edebiliriz?

'Toplumlar' somuttur. Ayrıca, toplum kavramsal tarihi nedeniyle yeterince göz ardı edebileceğimiz ve bu yüzden, fiilen kökü kazınamayacak ve oldukça yanıltıcı çağrışımlara sahip bir terimdir. Toplum, tarihte ve sosyal bilimlerdeki mevcut kullanımı 19. yüzyılda modern sosyal bilimin kurumsal olarak ortaya çıkışıyla çağdaş bir terimdir. Toplum antitez yönelimin yarısıdır, diğeri devlettir. Sosyal statikten ziyade 'toplumsal değişme'nin terimin hem normatif hem de istatistiksel anlamında normal olduğu fikrinin yaygın kabul görmesi bakımından, Fransız Devrimi modern dünya sisteminin ideolojik tarihi içinde kültürel bir dönüm noktasıydı. Bu yüzden, Fransız Devrimi bu normal değişme ve evrim sürecinin nasıl düzenlenmesi, hızlandırılması, yavaşlatılması veya başka türlü etkilenmesi gerektiği konusunda bir entellektüel problem ortaya çıkarmıştır.

Sosyolojinin kurumsallaşmış bir toplumsal etkinlik olarak ortaya çıkışı bu entellektüel problemin yarattığı temel sistemsel sonuçlardan biriydi. Bu süreci bir ölçüde (idiografik veya daha genelde nomotetik tarzda) ahlâken pozitif bir biçimde etkilemenin mümkün olduğunun düşünülmesi anlamında, sosyal bilim rasyonalist ideolojiyi temsil etmeye başladı (Hatta 'muhafazakârlar' değişme problemine ayırdıkları binlerce sayfada bu rasyonalist yaklaşımı genellikle onayladılar).

Bu tür bir girişimin siyasal içerimlerinden kaçınmak mümkün değildi. Bunun nedeni, kuşkusuz, sosyal bilimin günümüzde hâlâ 'tartışmalı' olması, ancak aynı zamanda, 19. yüzyılda 'toplum' kavramının 'devlet' kavramının karşısına konulmasıydı. Kurulmuş ve kurulmakta olan birçok hükümran devlet siyasal etkinliğin açık merkezleriydi. Onlar etkin sosyal kontrolün yeri ve bu yüzden, toplumsal değişmenin etkileyebileceği ve etkilenebileceği alan olarak görünmekteydi. 19. yüzyılın bu entellektüel-siyasal sorun konusundaki standart yaklaşımı toplum ve devletin nasıl 'uzlaştırılabileceği'yle ilişkiliydi. Bu formülasyona göre, devlet gözlemlenebilir ve doğrudan analiz edilebilirdi. Devlet bilinen (anayasal) kuralları sayesinde resmî kurumlar aracılığıyla işler. 'Toplum' sözcüğüyle, bir insanlar grubunu formel kurallara

rağmen veya onlar karşısında bir arada tutan davranış biçimleri ve âdetler dokusu kastedilir. Bir anlamda 'toplum' devletten daha kalıcı ve 'daha derin', daha az yönlendirilebilir ve kesinlikle zapt edilmesi daha zor bir şey olarak sunulmuştur.

Toplum ve devlet arasındaki ilişki, birinin diğerine nasıl tâbi olduğu veya olması gerektiği ve hangisinin ahlâkî değerlerin cisimleşmesi olduğu konusunda her zaman çok yoğun tartışmalar yaşandı. Bu tartışma sürecinde, bir toplumun sınırlarıyla devletin sınırlarının aynı şeyler olduğunu veya tam tersine, olmaması gerektiğini (ve nihayetinde olmayacağını) söylemek âdet hâline gelmiştir. Bu yüzden, tarihçiler ve sosyal bilimciler, bu görüşleri teorik olarak açıkça ifade etmeden, mevcut hükümran devletleri (varsayım gereği, zamanda geriye referansla) toplumsal hayatın sürdürüldüğü temel toplumsal kendilikler olarak görmeye başlamışlardır. Antropologların bu görüşe bazen itirazları olmasına rağmen, çoğu dünyanın birçok kesiminde önemini koruduğunu düşündükleri bu erken dönem siyasal-kültürel varlık adına devlete karşı çıktılar.

Bu yüzden, tüm bir tarih-yazımı ve modern dünya teorisi, dolaylı olarak ve analiz edilmeden, hem tarihte hem de sosyal bilimlerde göz ardı edildi. Devletler içinde yaşamaktayız. Her devletin temelini oluşturan bir toplum vardır. Devletlerin tarihleri, bu nedenle gelenekleri vardır. Her şeyden önce, değişim normal olduğu için, normal olarak devletler de değişir veya gelişir. Onların üretim tarzları değişir; kentleşirler; sosyal problemleri vardır; zenginleşir veya fakirleşirler. Sınırları vardır, 'iç' faktörler iç sınırlarını, 'dış' faktörler dış sınırlarını oluşturur. 'Mantıksal olarak' bağımsız oldukları için onları istatiksel olarak karşılaştırabiliriz.

Bu toplumsal gerçeklik imgesi bir fantezi değildir ve bu yüzden, hem idiografik hem de nomotetik teorilerde toplum ve devlet hakkında bu tür kabullere başvurularak mantıklı açıklamalar geliştirilmiş ve bazı geçerli bulgulara ulaşılmıştır. Tek problem, belirli zamanlarda olduğu gibi, bu çerçeve içinde açıklanamaz görünen anomalilerin giderek artması ve giderek daha fazla boşluk (araştırılmayan insan etkinlikleri alanları) ortaya çıkar görünmesidir.

Dünya sistemleri analizi, analiz birimini tartışma konusu yapar. Bu kendilikler toplumsal hayatta nerede ve ne zaman ortaya çıkmışlardır? Bu analizde 'toplum' teriminin yerine 'tarihsel sistem' kavramı geçirilir. Kuşkusuz bu sadece bir anlam değişikliğidir. Ancak bizi 'toplum'un kazandığı merkezî anlamdan, onun 'devlet'le bağlantısından ve böylece, 'nerede' ve 'ne zaman' konusundaki kabullerden kurtarır. Ayrıca, 'tarihsel sistem' terimi tarihsel sosyal bilimin birliğini vurgular. O aynı anda hem bir sistemdir hem de tarihseldir.

Analiz birimi problemini açıklamak için kullanılabilecek basit bir cevap yoktur. 'Mini sistemler', 'dünya imparatorlukları' ve 'dünya ekonomileri'

olarak adlandırdığım bilinen üç tarihsel sistem biçimi veya türü olduğunu öne süren bir hipotez geliştirdim. Ayrıca, başka tarihsel sistem biçimleri veya türleri olabileceğini düşünmenin mümkün olduğunu belirttim.

Tarihsel sistem türleri hakkında iki şey öne sürdüm: bunlardan biri tarihsel sistemlerin 'mantığı' ve biçimiyle, ikincisi bir arada bulunma dönemleriyle ilişkilidir. Biçimleri bağlamında, tarihsel sistemlerin tanımlayıcı sınırlarını sistemin ve onun içindeki nüfusun bir tür süregelen işbölümüyle düzenli olarak yeniden-üretilme biçimlerinin oluşturduğunu kabul ediyorum. Somut olarak tarihte bu türden üç tarihsel sistem biçimi olduğunu öne sürüyorum. Çok küçük bir mekânı işgal ettikleri ve muhtemelen nispeten kısa bir süre (yaklaşık altı kuşaklık bir dönem) varlıklarını sürdürdükleri için, mini sistemler olarak adlandırdığım tarihsel sistemler kültürel ve idarî yapıları bakımından oldukça homojendir. Sistemin temel mantığı ilişkilerde 'karşılıklılık'tır. 'Dünya imparatorlukları' geniş siyasal yapılardır (en azından kaderleri olarak görünen bir genişleme ve daralma sürecinin tepe noktasındadırlar) ve oldukça farklı 'kültürel' örüntüler içerirler. Sistemin temel mantığı, çoğunlukla kırsal veya yerel bağımsız üreticilerden (merkeze aktarılan ve az sayıda ancak merkezî önemde bir memurlar ağı aracılığıyla yeniden dağıtılan) vergi toplanmasıdır. 'Dünya ekonomileri' çoklu siyasal yapılara ayrışmış, eşitsiz bütünleşme içindeki üretim yapıları zincirleridir. Burada temel mantık, biriken artının, piyasa ağları içinde, farklı türden geçici tekeller oluşturabilecekler lehine aynı ölçüde eşitsiz bir biçimde dağıtılmasıdır. Bu 'kapitalist mantık'tır.

Tarihte sistemlerin bir arada bulunmalarını şöyle açıklayabiliriz. Tarım öncesi çağda, sürekli ölümlerin ve büyük ölçüde ekolojik felâketlerin yanı sıra, grupların bölünmesinin giderek artması sonucunda ortaya çıkan bir mini sistemler çokluğu mevcuttu. Bu sistemler hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Haklarında hiçbir yazılı belge yoktur ve bilgilerimiz arkeolojik kurgularla sınırlıdır. Sözgelimi MÖ 8000 ve MS 1500 yılları arasında yeryüzünde aynı dönemde üç çeşit farklı sistem var olmuştur. Dünya imparatorluğu bu çağın 'güçlü' tarihsel sistem biçimiydi, zira genişlerken mini sistemleri ve dünya ekonomilerini yıkmakta ve/veya içinde eritmekteydi ve küçülürken mini sistemler ve dünya ekonomilerinin yeniden yaratılması için gerekli yeri açmaktaydı. Bu dönemin 'tarihi' olarak adlandırdığımız şeyin çoğu dünya imparatorluklarının –anlaşılabilir– tarihleriydi, zira onlar olagelen şeyleri kaydetmek için kültür-yazımcıları yetiştirdiler. Dünya ekonomileri 'zayıf' tarihsel sistemlerdi, hiçbiri asla uzun ömürlü olmadı. Bu yüzden, ya çözüldüler, ya başka toplumların içinde eridiler ya da (belirli bir siyasal birimin iç genişlemesi sonucunda) bir dünya imparatorluğuna dönüştüler.

Yaklaşık 1500'lerde bu tür bir dünya ekonomisi kaderinden kurtulmayı başardı. Açıklanması gereken nedenlerle, 'modern dünya sistemi' bir dün-

ya ekonomisinin gücünü zamanla sağlamlaştırması sonucunda ortaya çıktı. Dolayısıyla, bu dönem onun bir kapitalist sistem olarak tüm gelişimini sağladığı bir dönemdi. Bu kapitalist dünya ekonomisi *kendi* iç mantığına bağlı olarak bütün dünyayı kapsayacak kadar genişledi ve bu süreçte tüm mevcut mini sistemleri ve dünya ekonomilerini kendi içinde eritti. Bu yüzden, 19. yüzyıl sonlarında, tarihte ilk kez, bütün yerkürede tek bir tarihsel sistem var oldu. Günümüzde hâlâ bu sistem içinde yaşamaktayız.

Bu tarihsel sistem biçimleri ve bir arada bulunmaları konusundaki hipotezlerimi ana hatlarıyla ortaya koydum. Ancak bunlar dünya sistemleri üzerine analizler değil, bu analiz içindeki, tartışmaya, geliştirilmeye, reddedilmeye açık bir hipotezler setidir. Merkezî problem, bu analiz birimlerinin –yani, tarihsel sistemlerin– bilimsel girişimin nasıl merkezî bir araştırma-nesnesi kılınacağıdır.

Bu tartışmayı modern dünya ve tanımlayıcı özellikleri hakkındaki henüz gerçekleştirdiğim bir başka tartışmayla ilişkilendirdim. Bu tartışma 19. yüzyıldaki iki temel düşüncenin –klâsik liberalizm ve klâsik Marksizm'in– kapitalizmin doğası hakkında belirli öncülleri paylaştıkları bir tartışmadır.

IV

Kapitalizm özgür metalara sahip olan ve özgür emeği kullanan özgür üreticiler arasındaki rekabet üzerine kurulu bir sistemdir ve burada 'özgür' ifadesi bir piyasada satma ve satın alma özgürlüğü anlamına gelmektedir.

Bu tür özgürlükler üzerindeki sınırlamalar, bulundukları her yerde, tamamlanmamış bir evrimci sürecin tortularıdır ve yer aldıkları ölçüde, bir alan veya girişimin bu tür sınırlamalar olmadığı durumlardakinden 'daha az kapitalist' olduğu anlamına gelir. Bu görüş esasen Adam Smith'e aittir. Smith kapitalist sistemin 'insan doğası'na uygun tek sistem olduğunu düşünür ve alternatif sistemleri toplumsal varoluşa yapay ve arzulanabilir olmayan kısıtlamaların dayatıldığı düzenler olarak görür. Bu görüş ayrıca özellikle Karl Marx'a aittir. Marx bu sistemi nitelendirirken özellikle özgür emeğin önemini vurgular. Kapitalist sistemi doğal bir ebedî sistem olarak görmez ve arzulanabilir olduğunu düşünmez. Aksine, kapitalizmi insanlığın tarihsel gelişiminin normal evrelerinden herhangi biri olarak görür.

Son 150 yıldır çoğu liberal ve Marksist bu 'rekabetçi kapitalizm' tasvirini kapitalist normun doğru bir betimlemesi olarak gördü ve bu nedenle, özgür olmayan emeği/üreticileri/metaları içeren bütün tarihsel durumları bu kapitalist normdan sapmalar ve böylece açıklanması gereken olgular olarak aldı. Kapitalist norm, büyük ölçüde, kapitalizmin tam bir örneği olduğu düşünü-

len şeyin –proleter emekçilerin (esasen topraksız, üretim araçlarından yoksun kentli işçilerin) burjuva girişimcilerin (esasen bu faktörlerle ilişkili sermayeyi elinde tutanların) sahip oldukları fabrikalarda çalıştıkları 'Sanayi Devrimi' sonrası İngiltere'nin– ideal bir tasviri olarak yansıtıldı. Mülkiyet sahibi hayatta kalabilmek için ücretli çalışmaktan başka hiçbir gerçek seçeneği olmayan işçilerin –esasen yetişkin erkeklerin– emek gücünü (ücret karşılığında) satın alır. Hiç kimse bütün çalışma durumlarının bu modele uygun olduğunu iddia etmemiştir. Hem liberaller hem Marksistler bu modele uygun olmayan bir durumu farklı olduğu ölçüde daha az kapitalist olarak görme eğilimindeydiler.

Her çalışma durumu, deyim yerindeyse, bir kapitalizm ölçeği temelinde sınıflandırılabildiğinde, bu tür durumların odağı olan her durumun bu ölçek üzerinde belirli bir yere düştüğü düşünülebilir. Böylece, bir durumun iktisadî yapısı 'daha az' veya 'daha fazla' kapitalist olarak görülebilir ve durumun yapısı iktisadî açıdan kapitalizme uygun düzeyde veya onunla uyumsuz olarak değerlendirilebilir –durumun zamanla hangi örnekte daha büyük uyum yönünde bir ölçüde değişebileceği tahmin edilebilir.

Bu tanıma göre, çalışma durumlarını daha az kapitalist kılan nedir? Bunların, nihayetinde kapitalist yapıların egemen olacağı henüz-kapitalist-olmayan bir durumu yansıttıkları düşünülebilir. Veya aksine, onlar kapitalist yapıların egemen olduğu durumda geçmişten artakalan normal-dışı tortular olarak görülebilir.

Çalışma birimlerinin bir mekânsal varlık (durum) içindeki özel bir yapılaşma biçiminin 'egemenliği'nin nasıl belirlenebileceği asla tamamen net değildir. ABD'de ünlü üst mahkeme yargıcı William Justice Brennan pornografinin şöyle bir tanımını yapmıştır: "Gördüğümde onu tanıyorum". Bir anlamda, hem liberaller hem Marksistler kapitalizmin egemenliğini benzer biçimde tanımlamışlardır: gördüklerinde onu tanırlar. Açıkçası, bu yaklaşımda zımnî bir nicel kriter vardır. Ancak, kafalar bu şekilde sayıldığında hangi kafaların sayıldığını bilmek oldukça önemlidir. Ve böylece bir hikâye ortaya atılır.

Üretken ve üretken-olmayan emek ayrımı yapılmıştır. Kesin tanımları oldukça farklı olmasına rağmen, Fizyokratlar, Saint-Simon ve Marx belirli türden iktisadî etkinlikler'i çalışma-dışı, üretken-olmayan biçiminde tanımlamak ister. Bu ayrım kapitalizmin tanımında olağandışı ve oldukça kullanışlı bir kaçış noktası yaratmıştır. Üretken-olmayan emek kategorisine dâhil edilen farklı etkinlik türleri arasında bu kapitalist çalışma-durumu modeline uygun düşmeyen önemli miktarda durum varsa (bu uyumsuzluk, kesinlikle tek örnek olmasa da, evde çalışma durumunda oldukça açıktır), bazı ülkelerdeki çalışma durumlarının çoğunun modelde betimlenen türden olduklarını öne sürmek daha kolay hâle gelir ve böylece gerçekte bu tanım çerçevesinde

bazı 'kapitalist' ülkelere sahip oluruz. 'Norm' gerçekte bu istatistiksel normdan elde edildiğinde bütün bu yönlendirmelere nadiren gerek kalır. Ancak bu çaba yönlendirme değildi ve değildir. Özgür emekçilerin özgür olarak belirlenen ücretler karşılığında özgür üreticilerin girişimlerinde çalışmaları modern dünyada nadir rastlanan bir durumdur. Analiz birimimiz dünya ekonomisi olduğunda son tespit kesinlikle doğrudur. Bu analizi sadece 20. yüzyıldaki ileri düzeyde sanayileşmiş durumlar çerçevesinde gerçekleştirdiğimizde bu tespit muhtemelen veya büyük ölçüde doğrudur.

Bu varsayımsal 'norm' istatistiksel bir norm olarak ortaya çıkmadığında, yani durum istisnalarla (anomaliler, tortularla) dolu olduğunda bu normun tanımının kullanışlı bir amaca hizmet edip etmediğini sorgulamamız gerekir. Dünya sistemleri analizine göre, kapitalist dünya ekonomisi bir 'tarihsel sistem' türüdür. Dolayısıyla, bu normları, yani bu somut sistemin işleyiş tarzını değerlendirmek istediğimizde en uygun yol onun tarihsel evrimine bakmaktır. Yaptığımız gibi, bu sistemin geniş ücretli ve ücretli-olmayan emek alanları, geniş metalaşmış ve metalaşmamış mallar alanları, devredilebilir ve devredilemeyen mülkiyet ve sermaye biçimleri alanları içerdiğini bulduğumuzda, en azından, bu özgür ve özgür-olmayan 'bileşimi' veya 'karışımı'nın bir tarihsel sistem olarak kapitalizmin tanımlayıcı bir özelliği olup olmadığını sorgulamamız gerekir.

Bu sorunun basit bir cevabı yoktur. Bu karışımların mekânsal ve zamansal olarak eşitsiz dağıldıklarını görürüz. Böylece, belirli bir karışımlar karışımının istikrarını sağlayan yapıların (ayrıca döngüsel eğilimlerin) yanı sıra, bu karışımlar karışımını zamanla dönüştüren temel baskıları (maddî eğilimleri) araştırabiliriz. Böylece, anomaliler istisnalar olarak değil, analiz edilebilecek örüntüler olarak açıklanabilir, çabalarımız böylece bilime dönüşebilir. 19. yüzyılda hem liberallerin hem de Marksistlerin düşüncesine egemen olan kapitalizm tanımının bize miras kalan merkezî tarih-yazımının kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.

V

Kapitalistlerin sonunda temel devletler içinde devletin genel toplumsal gücünü ele geçirmeleri bakımından, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı dünya tarihinde merkezî bir dönüm noktasını temsil eder.

Bu dönemde ortaya çıkan iki büyük 'olay', İngiltere'de Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin sosyal bilimsel teorinin gelişiminde merkezî bir rol oynadığı öne sürülür. Basit bir bibliyografya taraması dünya tarihinin oldukça büyük bir kısmının bu iki 'olay'a ayrıldığını gösterecektir. Ayrıca, bu yazıların

daha büyük bir kısmı bu iki 'olay'ın değerlendirilebileceği diğer 'durumlar'ı analize ayrılmıştır.

Bu iki olaya atfedilen tarihsel merkezî önem ile yaygın kapitalizm tanımı arasındaki ilişkiyi aydınlatmak zor değildir. Daha önce, 'kapitalizm düzeyleri' fikrinin, zorunlu olarak, kapitalizmin ne zaman 'egemen' olduğunu belirleyebilecek bir nicelleştirmeye örtük olarak başvurulmasına yol açtığını belirtmiştik. Bu teoride 'iktisadî egemenlik' ile 'devletin genel toplumsal gücü' arasında bir uyumsuzluğun mümkün olduğu ve bunun aşılabileceği varsayılır.

Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi muhtemelen bu uyumsuzluğun aşılabilmesini temsil ettikleri için ilgiye değerdir. Günümüzde büyük ölçüde sorgulanan ancak uzun süredir egemen 'toplumsal yorum'a göre, Fransız Devrimi burjuvazinin feodal aristokrasiyi zorla yerinden ettiği ve böylece kapitalizm-öncesi *eski rejimi* kapitalist devlete dönüştürdüğü anı temsil eder. Sanayi Devrimi bu tür bir dönüşümün ürünlerini pekiştirmiştir. Kapitalistler devlet gücünü ele geçirdiklerinde (veya Smith'in deyimiyle, devlet müdahalesini azalttıklarında) kapitalist bir sistemin zafer imkânları önemli ölçüde genişlemiştir.

Bu kabuller ışığında, bu iki olguyu 'olay' olarak ele almak ve kapitalist toplumsal form içinde ortaya çıkan şeylerin ve ortaya çıkış nedenlerinin ayrıntılarına yoğunlaşmak mümkündür. Sanayi Devrimi üzerine kitaplarda, tipik olarak, onun ortaya çıkışında hangi faktörün (veya faktörlerin) daha önemli olduğu, kesin oluşum tarihi ve bu terimin kapsadığı farklı özelliklerden hangilerinin gelecekteki dönüşümler açısından en etkili olduğu tartışılmıştır. Fransız Devrimi üzerine kitaplarda ise, tipik olarak, bu devrimin ne zaman başladığı ve sona erdiği, onu hangi faktörün veya faktörlerin tetiklediği, temel süreçlerde hangi grupların ilişkili olduğu ve karakterlerin şekillenmesindeki değişikliklerin nasıl ve ne zaman gerçekleştiği ve ondan günümüze hangi mirasın kaldığı tartışılmıştır.

Kuşkusuz, bu iki 'olay'a ilişkin yakından ve idiografik bir inceleme kaçınılmaz olarak bazı şüphelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunların nasıl bir devrim oldukları konusunda kuşkulu ifadeler giderek artmaktadır. Yine de, bütün bu analizlerde (bu devrimlere inananların ve kuşkusu olanların açıklamalarında) bu iki olaya yol açan (analitik) referans çerçevesinin öncelikle şunu ortaya koyduğu varsayılır: kapitalizm (veya onun tamamlayıcı parçası bireysel özgürlük) belirli devletlerde bir noktada bir anlamda 'başarılı olmuştur'.

Ayrıca, tarihin sadece tarihçiler için merkezî önemde olmayıp, sosyal bilimcilerin analitik uygulamaları açısından nasıl doğrudan merkezî bir önem kazandığına dikkat çekmemiz gerekir. Sanayi Devrimi fikri *bir* 'sınaî devrim'e veya 'sanayileşme' sürecine dönüşmüş ve tüm bir alt-kategoriler ve böylece

alt-sorunlar bütünü üretmiştir: örneğin, 'kalkış' fikri, 'sanayi-öncesi toplumlar' ve 'sanayi-ötesi toplumlar' karşıtlığı. 'Burjuva devrimi' fikri bir 'burjuva devrim'in (veya orta sınıfların iktidarının) ne zaman ve nasıl ortaya çıkabileceği veya çıkacağını analize dönüşmüştür. Bu tartışmaların aslında gerçek dünyayla ilişkisiz olduklarını öne sürmüyorum. Açıkçası, 20. yüzyıl Brezilya'sı sanayileşme, ulusal burjuvazinin rolü veya orta sınıfların orduyla ilişkisi açılarından tartışılabilir. Ancak bir kez daha, temel kabullerin gözden geçirilmesine gerek vardır.

Dünya sistemleri analizinin gerektirdiği şey, bu varsayılan merkezî 'olaylar'ın öneminin içinde ortaya çıktıkları tarihsel sistemin *uzun süresi* bağlamında değerlendirilmesidir. Eğer modern dünya sistemi yaklaşımının analiz birimi kapitalist dünya ekonomisiyse (ve 'eğer' hâlâ önemini sürdürüyorsa), benimsenen yaygın kategorik ayrımların (tarım ve sanayi, toprak sahibi ve sanayici ayrımlarının) bu tarihsel gelişmenin merkezini oluşturan *ana temayı* temsil edip etmediklerini sormamız gerekir. Eğer bir sınaî evre var olmuşsa, şu anda sadece sanayi-ötesi evrede olabiliriz. Eğer birbirlerinden analitik olarak ayrılabilir gruplarla ilgileniyorsak, sadece devlet gücünü ve iktisadî gücü elinde tutanlar arasında ayrışmalardan söz edebiliriz. Günümüzde bütün bu kategoriler bilinçaltımızın derinliklerine büyük ölçüde yerleştiği için, onları kullanmadan dünya hakkında nadiren konuşabilmekteyiz. Dünya sistemleri analizine göre, tarihimizi biçimlendiren kategoriler tarihsel olarak (ve çoğunlukla sadece son 100-150 yıldır) biçimlenmiştir. Artık onları yeniden incelemeye açmanın zamanıdır.

Kuşkusuz, bu yaygın tarih anlayışı modern dünyanın hâkim metafizik anlayışı tarafından biçimlendirilmiştir. Bu modern metafiziğin zaferi uzun bir mücadeleyi gerektirmiştir. Ancak zafer bizi Aydınlanma süreci içindeki altıncı öncüle getirmiştir.

VI

İnsan tarihi ilerleyicidir ve zorunlu olarak böyledir.

Kuşkusuz, ilerleme fikrine karşı çıkanlar olmasına rağmen, iki asırdır özel bir azınlıktan ibaret kalmışlardır. Ancak bu azınlığa *naif* ilerleme fikrini eleştiren ve çabalarını irrasyonel olanı açıklamaya yoğunlaştıran herkesi dâhil etmiyorum. Bu insanlar irrasyoneli rasyonel [araştırma-nesnesi] kılmışlardır. Ne de bu azınlığa ilerleme konusunda bir tür umutsuzluk ve karamsarlığı benimseyen sayıları giderek artan katı inançlıları dâhil ediyorum. Onlar daha ziyade Graham Green'in romanındaki, sürekli bir zamanlar sahip oldukları inancı arayan devrini tamamlamış Katoliklere benzerler.

Modern dünyada gerçek muhafazakârlar, yani dünyada arzu edilebilir veya kollektif verimli etkinlikler içeren sistematik değişimler veya yenilikler olacağına inanmayan insan sayısı gerçekte oldukça azdır. Ancak bir kez daha, egemen kabullerin kuşkucuları ve karşıtlarını nasıl esir aldığına dikkat çekmemiz gerekir. İlerlemenin kaçınılmaz olduğu fikri karşısında tek tepki karamsarlık olarak görünmektedir: ilerleme tezi hem doğru hem de aksine yanlış olduğu için.

Dünya sistemleri analizinde ilerleme fikrine zorunlu gidişat anlamı yüklenmesine karşı çıkılır ve ilerleme olgusu analitik bir değişken olarak alınır. Tarihsel sistemler daha iyiye veya daha kötüye doğru gidebilirler (ve ilişkili kriterleri tartışabiliriz). Doğrusal –ileriye, geriye veya düz– bir genel gelişme eğilimi olduğu kesin olarak söylenemez. Muhtemelen genel gelişme eğilimi düz değildir, hatta önceden belirlenmemiştir. Bu kabul edildiğinde karşımıza doğrudan yeni bir kapsamlı entellektüel analiz alanı çıkar. Dünyada birçok tarihsel sistem örneği ve tipi var olmuşsa ve bütün tarihsel sistemlerin bir başlangıcı ve sonu varsa, bir tarihsel sistemler dizisinin (zaman-mekân içinde) ortaya çıkma süreci hakkında bir şeyler bilmek isteriz.

Bu süreç tipik olarak 'geçişler' problemi adı altında tartışılmış, fakat geçişler doğrusal dönüşümler çerçevesinde analiz edilmiştir. Tek gerçek tarihsel alternatif bulunduğu varsayılarak bir son-noktaya doğru kaçınılmaz dönüşüm süreci ayrıntılarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak, yeni tarihsel sistemlerin inşasının olasılıklı bir süreç olduğunu varsaydığımızda karşımıza tamamen yeni bir entellektüel etkinlik alanı çıkar.

'Özgür irade' ve 'determinizm' tartışması oldukça eskidir. Ancak bu tartışma geleneksel olarak "ya o ya bu" biçiminde sürdürülmüştür. Geçişler –gerçekte ortaya çıkan geçişler, belirsiz sonuçlara doğru ilerleyen geçişler– problemini yeniden gündeme taşımak bu tartışmayı aslında farklı bir biçimde formüle etmeyi gerektirir. Muhtemelen, determinizm olarak adlandırdığımız şey büyük ölçüde tarihsel sistemlere içkin bir süreçtir ve burada sistemin 'mantığı'nı uzun dönemli gidişatı 'belirleyen' kurumsal yapıların kendi başlarına ilerlemeleri, kendilerini pekiştirmeleri ve zamanla dönüşmeleri oluşturur. Ancak muhtemelen, ayrıca, 'özgür irade' olarak adlandırdığımız şeyin, büyük ölçüde bu geçiş sürecinde, yani kesinlikle temel yapılar yıkıldığı için gerçek tarihsel tercihlerin kapsamlı olduğu ve yapılmalarının güç olduğu dönemlerde ortaya çıktığı doğrudur.

Bu gerçek, ayrıca, ortak ilgimizi kesinlikle bu olasılıklı süreçlerin nasıl işlediklerini araştırmaya yöneltecektir. Muhtemelen, onlar olasılıklı olarak değil, aksine gizli bir temel mekanizmaya bağlı olarak ortaya çıkacaklardır veya muhtemelen bu iç mekanizma söz konusu süreçleri olasılıklı kılan (yani,

gerçekte insanların yönlendirmelerine açık olmayan) bir süreçtir. Veya muhtemelen, dünyanın mevcut sakinleri, kuşkusuz, Tanrı'nın zar attığını daha zor kabul edeceklerdir. Bakmadığımız sürece bilemeyiz. Hatta kuşkusuz daha sonrasını bilemeyiz. Ancak nasıl bakmamız gerekir? Bu bizi sonuncu ve en derin ön-kabullere, bilimin doğasıyla ilgili kabullere götürür.

VII

Bilim her şeyin niçin belirli bir biçimde ve nasıl ortaya çıktığını en kısa biçimde özetleyen kuralları arama çabasıdır.

Modern bilim 19. yüzyılın bir çocuğu değildir. En azından 16. yüzyıla, muhtemelen 13. yüzyıla kadar uzanır. Denklemin determinist tarafı, doğrusallık ve kapsayıcılık yönü kuvvetle vurgulanmıştır. Bilim adamları kendi korunakları altında evrenin giderek daha fazla alanını ortaya çıkarmışlardır ve kuşkusuz bu tür son alan insanın dünyasıdır. Nomotetik sosyal bilim determinist gelenek adına ortaya çıkmıştır.

Nomotetik sosyal bilimin benimsediği metodolojide daha önceki başarılı halefi doğa bilimlerinin temel ilkeleri taklit edilmiştir: sistematik ve kesin empirik araştırmalardan teorilere ulaşılmaya çalışılır. Teori çok daha mükemmel hâle geldikçe bilim ilerlemiştir. Kuşkusuz, bunu pratik uygulamalar izlemiştir. Nomotetik sosyal bilim –fizikle karşılaştırıldığında– eksikliklerle dolu olmasına rağmen, kesinliğini bilimin birikimli ve ilerlemeci olması sayesinde sürdürmüştür.

Önceki kabullerle ilişkili kuşkularımızda örtük –ancak artık açıkça ifade etmemiz gereken– bir başka bilim anlayışı etkilidir. Nomotetik-idiografik ayrımının kullanışlılığını kabul etmediğimizde Newtoncu bilim anlayışının kullanışlılığından da şüphe etmemiz gerekir. İdiografik yaklaşımın aksine, nomotetik yaklaşımı "insanlar refleksif varlıklar oldukları için sosyal araştırma kendine özgüdür" fikri temelinde reddetmiyoruz. Bu anlayışın da doğa bilimlerinde kullanışlı olduğundan şüpheliyiz (ve gerçekte, son yirmi yıldır, olasılıklı süreçlerin merkezî bir konuma sahip olduğu doğrusal-olmayan bir doğa bilimi yönünde gelişme vardır).

Özellikle 'tarihsel sosyal bilim' olarak adlandırılan şey temelinde, somuttan soyuta, tikelden evrensele ilerleyen bu yöntemin tersine çevrilmesi gerekip gerekmediğini sormamız gerekir. Muhtemelen, tarihsel sosyal bilimin soyutla *başlayarak* somuta ilerlemesi ve bunun belirli tarihsel sistemlere ilişkin süreçlerin nasıl somut bir tarihsel yol izlediklerini uygun biçimde açıklayan tutarlı bir yorumla tamamlanması gerekir. Bu karar basit değil, kompleks, gerçekte oldukça komplekstir. Ve kuşkusuz, hiçbir somut durum daha basit

kısıtlamaların ortadan kalktığı uzun geçiş dönemlerindeki kadar kompleks değildir.

Tarih ve sosyal bilim mevcut egemen biçimlerini mevcut tarihsel sistemimizin zaferi tamamen sorgulanmadığında kazanmıştır. Onlar bu gelişme mantığının çocuklarıdır. Bununla beraber, günümüzde çelişkilerinin bu sistemin kendi mekanizmasına adaptasyonunu imkânsız hâle getirdiği uzun bir geçiş dönemi içinde yaşamaktayız. Aslında gerçek bir tarihsel seçim döneminde yaşamaktayız. Ve bu geçiş dönemi egemen tarihsel sistemin kabulleri esas alınarak kavranamaz.

Dünya sistemleri analizi geçiş döneminin yarattığı belirsizliklerden rahatsız olan, yapılacak seçimlere iyinin kaçınılmaz zaferine inancın desteğine başvurmadan dünyayı dönüştürmeye katkıda bulunan bir tarihsel sosyal bilim inşa edilmesini gerektirir. Dünya sistemleri analizi gerçek dünyadaki birçok alanı araştırmamızı engelleyen barikatların kaldırılması için bir davettir. Dünya sistemleri analizi bir tarihsel sosyal bilim paradigması değil, bu paradigma konusunda tartışma çağrısıdır.

Sınıfsal Analiz[1]

Ralph Miliband

I

Sınıfsal analiz fikri, klâsik Marksist biçiminde, çok kapsamlı bir iddianın cisimleşmesidir: sınıfsal analiz sosyal ve siyasal analizin biricik güçlü düzenleyici ilkesidir ve tarihsel kayıtları ve toplumun mevcut yaşantısına ilişkin her türden kapsamlı bilgiyi içeren birikimlere teorik ve empirik anlam ve bütünlük kazandıran en elverişli yöntemdir. Bu yazıda amacım, çoğu mevcut kanaatin, özellikle Solun büyük bir kısmının inancının aksine, yukardaki iddianın haklılığını tartışmaktır; fakat bu tartışmayı bir ölçüde değiştirilmiş bir Marksist sınıfsal analiz 'model'i temelinde gerçekleştirmeye çalışacağım.

Hatırlanacağı gibi, Marx 1877 tarihli bir mektubunda, alaycı bir dille, "genel tarihsel-felsefi bir teorinin hâkim unsuru olarak tarih-üstü varlığın içerdiği üstün özelliğin" kullanılmasını şiddetle eleştirir.[2] Bu eleştiri büyük ölçüde dikkate alınsa da, burada önerilen sınıfsal analiz türünün 'tarih-üstü' veya 'tarihsel-felsefi' ismi altında yer aldığını düşünmüyorum; aksine, bu analiz türü kesinlikle tarihsel ve çağdaş gerçeklik içinde temellendirilir.

Engels Marx'ın ölümünden iki yıl sonra şöyle yazar:

> Tarihin büyük hareket yasasını, yani tüm tarihsel mücadelelerin, ister siyasal, ister dinsel, ister felsefi veya diğer bazı ideolojik alanlarda olsun, gerçekte sosyal sınıflar arasındaki mücadelelerin az veya çok açık ifadeleri oldukları yasasını ilk keşfeden kesinlikle Marx'tır (Engels, 1950: 223).

---

1 Bu makale üzerine oldukça yararlı bazı yorumları için Anthony Giddens'a teşekkür ederim.

2 K. Marx'dan *Otechestvenniye*'ye, Kasım 1877, Marx and Engels (1956: 379).

Tipik İngiliz bir tarzda ifade edilen bu yasa, Engels'e göre, tarih bilimi için, enerjinin dönüşümü yasasının doğa bilimleri için sahip olduğu aynı öneme sahiptir.

İnsanların ilişkilerinde 'yasalar'a (veya bu konuda Engels'in otoritesine) referans günümüzde fazla gözde değildir. Tarihte veya sosyal bilimlerde bu tür 'yasalar'dan söz edilmesi Sağ'da Gulag Takımadaları yönünde bir gidişe işaret eden hoşgörüden yoksun bir öğretisel kibrin işareti olarak alınırken, Marksist Solun büyük bir kısmı tarihsel materyalizmin bir analiz aracı olduğunun ne kadar iddia edilebileceği konusunda büyük kuşku içindedir. Ayrıca, Sol içinde sınıfsal analiz sıklıkla basitleştirici bir 'sınıfsal indirgemecilik'le ve sosyal gerçekliğin ataerkillik, ırkçılık, milliyetçilik, devlet inşasıyla ilişkili ve Komünist sistemler için merkezî önemde özelliklerini büyük ölçüde açıklayamamakla eleştirilmiştir. Aşağıda tartışacağım nedenlerle, bu eleştirilerin yanlış konumlandırıldığına inanıyorum ve ilk olarak elinizdeki yazıyı biçimlendiren inancı özetle ifade edeceğim: sınıfsal analiz, uygun biçimde anlaşıldığında, benzersiz bir teorik inşadır.

II

Marksizm'de sınıfsal analizin hareket noktası, Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da ilân ettiği "şimdiye kadarki mevcut toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir" sözüdür.

> Özgür ve köle, patrisyen ve pleb, senyör ve serf, lonca ustası ve çırak –özetle, bastıran ve bastırılan– birbiriyle sürekli karşıtlık içindedir; onlar sürekli olarak, bazen gizli, bazen açık mücadele içindedir ve bu mücadele her zaman ya büyük ölçüde toplumun devrimci yeniden inşasıyla ya da rakip sınıflardan birinin genel yıkımıyla sonuçlanır (Marx and Engels, 1976: 482).

Bu anlayışa göre, sınıfsal analiz gerçekte *sınıf mücadelesi*nin analizidir: o, sınıf mücadelesinin uzak geçmişten günümüze kadar toplumsal hayatın merkezî gerçeğini oluşturduğu inancından hareketle sürdürülen bir analiz tarzıdır. O esasen sınıfsal mücadelenin temeli ve mekanizmalarıyla, uzlaşmaz güçlerin karakteriyle, mücadelenin aldığı biçimlerle, bir toplumda farklı dönemlerdeki ve farklı toplumlardaki mücadele biçimlerindeki farklılıkların nedenleriyle, mücadelenin sürdürüldüğü ideolojik yapılarla ve toplumsal hayatın ve süreçlerin farklı tezahürlerini aydınlatmaya hizmet edebilecek bu türden diğer sorunlarla ilgilidir.

Klâsik Marksist anlayışa göre, sınıf mücadelesi içinde olan üretim araçlarının sahipleri ve üreticilerin uzlaşmaz çıkarları vardır ve üretim süreci içindeki

karşılıklı yerleri tarafından 'yapısal olarak' belirlenen ve bunun ayrılmaz bir parçası olan bir çatışmaya kilitlenmişlerdir. 'Üretim araçlarına sahip olanlar', kaçınılmaz olarak, mevcut tarihsel koşullarda üreticilerden gasp etmeleri mümkün en fazla miktarda artı-emeği ele geçirmeye çalışır ve bunu başarırken, aksine 'üreticiler' gasp edilen emek miktarını azaltmaya ve üretimi mümkün en az zor koşullarda gerçekleştirmeye çalışırlar. Marx üretim araçlarının sahipleri ve üreticiler arasındaki bu ilişkiye toplumun tüm organizasyonu ve hayatı açısından atfettiği merkezî önemi *Kapital*'de bir başka benzer pasajda açıkça şöyle ifade eder:

> Her bir örnekte, üretim araçlarının sahipleri ile doğrudan üreticiler arasındaki –içinde tüm toplumsal hayatın en iç sırrını, gizli temelini ve ayrıca, egemen ve tâbi arasındaki ilişkinin siyasal biçimini barındıran– dolaysız ilişki (Marx, 1981: 927).

Özünde, üretim araçlarının sahipleri ve üreticiler arasındaki ilişki bir *sömürü* ilişkisidir; bu terim çok güçlü normatif bir içerime sahip olmasına rağmen, ayrıca teknik anlamda, artı-emeğin gaspını ve (üreticilerin üzerinde çok az ya da hiç kontrole sahip olmadıkları üretim süreci içinde) insanların artı ürünü bölüşümlerini göstermek için kullanılabilir. Sömürü kuşkusuz sadece kapitalizme özgü değildir. Marx'ın ifade ettiği gibi,[3]

> sermaye artı-emeği icat etmez. Toplumun bir parçasının üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde, emekçi –özgür veya değil– hem geçimini sağlayabilmek için gerekli emek-zamanı hem de üretim araçlarının sahibinin geçim araçlarını üretmek durumundadır (Marx, 1976: 344).

Bununla beraber ve bizzat Marx'ın da gördüğü gibi, artı-emeğin gasp edilmesi ve bölüşümü bu açıklama biçiminde ifade edilenden çok daha komplekstir. Bütün toplumlar gençler, hastalar ve yaşlıların geçimlerini sürdürebilmek için, örneğin, üreticilerin ürünlerinin bir bölümüne el koymak, daha fazla üretim ve ardından dağıtım için yatırımlar yapmak, kollektif hizmetleri sunmak zorundadır. Bununla beraber, sınıfsız bir toplumda artı-emeğe el konulması *sadece* bu amaçlarla gerçekleşecektir. Başka deyişle, üretimin hiçbir parçasına mülkiyet hakları veya ayrıcalıklı konumlar için veya üreticilerin özgür ortak kararları olmadan el konulmayacaktır. Bu tür koşullarda, artı-emeğe el konulması ürünün bir parçasının üreticilerden başka alıcılar için gasp edilmesi, bir sömürü olmayacaktır.

---

3 Marx'a göre, ayrıca, "toplumların farklı iktisadî formasyonlarını birbirinden ayıran şey artı-emeğin her örnekte doğrudan üreticiden, yani emekçiden gasp edilme biçimidir ve bunun somut bir örneği köle emeğine ve ücretli emeğe dayalı bir toplum arasındaki farktır".

III

Marksizm'in toplumsal hayatın merkezî bir boyutu olarak artı-emeğe el konulmasına vurgusu bana tamamen isabetli görünmektedir. Bununla beraber, bu analiz odağı problemi oldukça daraltma ve önünü tıkama veya en azından sömürünün bir başka özelliğini, *tahakkümü* gölgeleme eğilimindedir. Burada sınıfsal analizin odağının esasen sömürü sürecinin temel bir parçası olan sınıfsal tahakküm ve tâbi kılmanın oluşturduğunu veya başka türlü ifade edersek, burada tanımlandığı anlamında sömürünün her zaman tahakkümün temel koşulu olduğunu öne sürüyorum. Öte yandan, sömürü bu anlamda asla tahakkümün *tek* amacı değildir: örneğin, ataerkillik bir tahakküm biçimidir, faydalananlara ayrıca artı-emeği sömürüden başka avantajlar sağlar.

Ataerkillik bize sınıfsal analizde tahakküme odaklanmanın önemini gösterir, zira sınıfsal ilişkilerin ve sınıf mücadelesinin ele alındığı çerçeveyi genişletir ve böylece bilhassa sömürüye odaklanmanın açıklamayı bulanıklaştırma veya engelleme eğiliminde olduğu farklı boyutları analize dâhil etmeyi mümkün kılar. Ayrıca, tahakküme ilgi sömürüyle bağlantılı olguları daha geniş toplumsal ve siyasal bağlamla ilişkilendirmeyi sağlar ve bilhassa sömürüye odaklanmanın teşvik ettiği 'ekonomist' sığlıktan uzaklaştırır.

Bu tutum hiçbir şekilde sömürünün önemini küçümsemek olarak görülemez. Sömürü merkezî önemde olmasına rağmen, onu mümkün kılan tahakkümdür. Ne de tahakküme vurgu Marx'ın perspektifinden uzaklaşmayı ima eder. Aksine, tahakküme vurgu Marx'ın düşüncesinin odağı olan ve ortaya koymak için mücadele ettiği temayı, yani tahakküm ve baskı ilişkilerinin ortadan kaldırıldığı "gerçek bir insanî toplum" yaratma ihtiyacını aydınlatmaya hizmet eder. En uygun biçimde kapitalist üretim tarzında tahakküm üzerine bir inceleme olarak görülebilecek *Kapital*'in her sayfasını tahakküme ve onun mümkün kıldığı sömürüye bu ilgi biçimlendirir.

Erik Olin Wrigt daha yeni bir makalesinde tahakküme vurgunun sömürüye vurguyla bir ölçüde uyuşmadığını öne sürer. O "neo-Marksist sınıfsal yapı kavramlaştırmaları"nda yer alan "sömürünün yerine tahakkümü geçirme" ve "tahakküm-merkezli sınıf anlayışına kayma" eğilimlerine dikkat çeker; ve toplumu anlamak için "tahakküm-merkezli sınıf anlayışlarının 'çoklu baskılar'a yönelme eğilimi"nden rahatsızlığını ifade eder: "... Böylece, sınıf sosyal ve tarihsel analiz için hiçbir özel merkezî konuma sahip olmayan birçok baskı biçiminden sadece biri hâline gelir" (Wright, 1985: 56, 57).

Ancak tahakküme vurgu zorunlu olarak bu tür sonuçlara yol açmaz ve burada amaç zaten kesinlikle onları vurgulamak değildir. Sömürü tahakkümün temel amacı olarak kalmaya devam eder. Ancak, tahakküme odaklanmanın daha önce ayrıntılı olarak aktarılan avantajları vardır ve ayrıca, sınıf mücadelesinde uzlaşmaz güçlerin kapsamlı ve gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesi

ve tespitine izin verir. Tahakküme odaklanmada sınıflı toplumlarda egemen sınıf sadece üretim araçlarının mülkiyeti temelinde tanımlanmaz. Başka deyişle, sınıflı bir toplumda egemen sınıf iktidarını üç temel tahakküm kaynağı üzerinde etkin kontrol sayesinde, yani (i) kontrolün üretim araçlarına sahipliği gerektirebileceği (veya genellikle içerebileceği), ancak mutlaka her zaman gerektirmediği üretim araçları; (ii) devletin idarî ve baskıcı araçları ve (iii) iletişim ve rıza araçları sayesinde inşa eder.

Bu üç temel kaynak tahakküm yapısının parçalarını oluşturur. Üretim araçlarına sahip olan veya kontrolünü elinde tutan bir sınıf, aynı zamanda, en azından idarî ve baskıcı araçları kontrolü altında tutanların güvenini ve himayesini uygun biçimde sağlamak durumundadır; devleti kontrol edenlerin üretim araçlarına sahip olan veya onları kontrol edenlerle işbirliği yapabilmeleri gerekir. Temel iletişim ve rıza araçlarının kontrolü muhtemelen diğer ikisinin kontrolüyle mümkün olur.

Bu örnekte, ayrıca, kontrole vurgu hiçbir şekilde mülkiyet sahipliğinin önemini azaltmaz: kontrol kapitalist toplumun hayatında açıkça temel önemini sürdürür, onun her yanına sızar ve orta ve küçük kapitalist girişimlerde idarî gücün temel kaynağı olarak kalır. Ancak, kapitalist toplumda mülkiyet temel güç kaynaklarının –şirketlerin veya devlet gücünün– kontrolünün temel bir ön-koşulu değildir.

Sömürü amaçlı etkin kontrol üretim araçlarının özel mülkiyeti olmadan da mümkündür: örneğin, Ortaçağ'da Kilise üyelerinin kontrol edebilecekleri kendilerine ait toprakları olmasa da, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmamaları kontrolleri altındaki üreticilerin artı-emeklerine el koymalarını engellememiştir. Aynı durum, çağdaş bir ortamda, kontrolleri altındaki firmaların sadece küçük bir kısmının mülkiyetine sahip olan veya olmayan üst düzey yöneticiler için söz konusudur. 'yönetim devrimi' fikrinde yanlış olan şey, büyük ölçekli kapitalist girişimlerde 'idarileşme' sürecine işaret etmesi değil (gerçekte bu sürecin hızı abartılmıştır), aksine üst düzey yöneticilere mülkiyet sahibi girişimciler ve yöneticilerinkilerden çok farklı amaçlar atfedilmesiydi; ayrıca, devlet girişimlerinin yöneticileri –kontrolleri altındaki girişimlerin herhangi bir parçasının mülkiyetine sahip olmasalar da– artı-emeğin gaspında etkin bir rol oynarlar.

Devlet hem işveren hem vergi toplayıcı olarak artı-emeğin gaspında temel rol oynayan bir aktördür, o bu gasp sürecinde –araya hiçbir kişisel mülkiyet faktörü girmeden– devlet gücünü kontrolü altında tuttuğu için yer alabilir. Vergilendirme her zaman var olmuştur ve günümüzde artı-emeğin gasp edilmesi sürecinin merkezî bir boyutunu oluşturmaktadır ve mülkiyeti değil, aksine idarî ve baskıcı araçları etkin kontrolü gerektirir.

IV

Çağdaş kapitalist koşullarda, iktisadî güç, yani gerçekte şirketlerin ve devletin gücü, yani idarî ve baskıcı araçların kontrolü –aralarındaki çeşitli ve yakın bağlantılara rağmen– kurumsal olarak birbirlerinden ayrıdır. Bu kurumsal ayrılığın sonucu olarak, gelişmiş kapitalist toplumların (C. Wright Mills'ın deyimiyle) 'iktidar seçkinleri' olarak adlandırılan kesim iki ayrı unsurdan meydana gelir. Bir yanda, özel sektörde yüzlerce büyük sınaî, malî ve ticarî girişimi kontrol eden insanlar vardır; bunlara özel sektörde medya endüstrisini (ve kuşkusuz diğer kapitalist sektörleri) kontrolünde tutan insanları ekleyebiliriz. Öte yanda, devlet sistemi içindeki idarî konumları kontrolü altında tutan insanlar –başkanlar, başbakanlar ve onların yakın mesai arkadaşları, kamu görevlileri, ordu ve polisteki, hukuk ve (en azından bazı sistemlerde, örneğin ABD'de) yasama alanındaki üst düzey yöneticiler– vardır ve bu ikinci kategori ayrıca kamu ve devlet girişimlerini ve kamu sektöründeki kitle iletişim araçlarını kontrol eden insanları içerir.[4]

Bu iktidar seçkinleri gelişmiş kapitalist toplumlarda egemen sınıfın üst katmanını oluşturur. Bu sınıfın diğer ve çok daha büyük bir kısmı ayrıca iki unsur içerir: ilki dağınık oldukça farklı girişimlerin oluşturduğu, devasa şirketler büyümelerini engellemeye çalışmalarına rağmen toplam kapitalist faaliyetin temel bir parçasını oluşturan çok fazla sayıda orta ölçekli firmanın sahibi ve onları kontrol eden insanlar vardır. Öte yandan, hukukçular, muhasebeciler, bilim adamları, mimarlar, doktorlar, orta düzey kamu görevlileri ve askerî personelden, yüksek eğitimde kıdemli okutmanlar ve idareciler, kamu ilişkileri uzmanları vb.'den meydana gelen büyük bir uzman erkekler ve kadınlar (esasen erkekler) kategorisi vardır. Onlar toplumsal yapının 'diplomalı' daha üst tabakasını oluştururlar ve çoğu kapitalist girişimlerde veya devlette tam zamanlı veya yarı zamanlı olarak ya da bağımsız olarak çalışırlar.

Egemen sınıfın bu kısmının işadamı ve uzman profesyonellerden oluşan unsurları, birlikte, günümüzdeki gelişmiş kapitalist toplumların burjuvazisini oluşturur –bunlar genelde ve yanlış bir biçimde 'orta sınıf' veya 'üst orta sınıf' olarak adlandırılır. Bu burjuvazi iktidar seçkinlerinden onunkine benzer bir güce sahip olmadığı için ayrılır. O yine de egemen sınıfın bir parçasıdır, zira onun üyeleri sadece genelde toplumda değil devletin farklı kısımlarında da iktisadî, sosyal, politik ve kültürel koşullar açısından büyük bir güce sahiptir-

---

4 Mills *İktidar Seçkinleri*'nde ABD'deki iktidar seçkinlerinin üç temel unsurdan oluştuğunu açıklar: "büyüklükleri satışları ve sermayeleriyle ölçülen yüzden fazla şirketin" 'üst düzey yöneticiler'i (s. 126); devlet içinde temel 'yönetici konumlar'dan sorumlu 'siyasal yöneticiler'; ve ordudaki üst düzey komutanlar. Benim görüşüm açısından, ordunun iktidar seçkinleri içinde bağımsız ve yarı-özerk bir unsura dönüşmesi için hiçbir haklı neden görmüyorum: onu devlet sisteminin bir parçası olarak görmek daha isabetli olacaktır.

ler. Onlar arasında ve iktidar seçkinleri içinde büyük bir kişisel servete sahip insanlar bulunabilir ve gelir skalasında üst ve en üst düzeyde yer alanlar bir bütün olarak egemen sınıfı oluştururlar. Ayrıca onların kaynağı, esasen, iktidar seçkinlerinin üyelerinden gelen burjuvalar ve yaş veya düşey hareketlilik nedeniyle onun bir parçası olmaktan çıkanların oluşturduğu tabakalardır.

Açıkçası, egemen sınıf homojen olmaktan uzaktır: aslında hiçbir zaman homojen bir sınıf oluşturmaz. Sadece kapitalist çıkarlar ve devlet arasında değil, onların içlerinde de önemli farklılıklar ve çatışmalar olabilir. Kapitalist sınıf farklı, çoğu kez çatışan 'kesimler' ve gruplaşmalar içerir. Devlet sisteminin farklı kesimleri, üst düzey kamu yöneticileri ve onların siyasal 'efendiler'i, ordu ve hükümet, yargı ya da yasama ile şirketlerin üst düzey yöneticileri, merkezî hükümet ve daha alt düzey yönetim organları arasında oldukça belirgin sürekli fikir ayrılıkları ve çatışmalar yaşanır. En azından bu durum 20. yüzyılda en gelişmiş kapitalist toplumlara özgü kapitalist demokratik rejimlerde söz konusudur. Otoriter rejimlerde varlığı gizlense de, yine de bu tür çatışmalar varlığını sürdürür.

Bu farklılıklar ve çatışmalar egemen sınıflar için sıkıntı yaratmasına rağmen, onlar genellikle ortak çıkarlarını etkin bir biçimde savunmak ve geliştirmek için iç-bütünlüklerini yeterince sürdürürler. Bu tespit özellikle iktidar seçkinleri için geçerlidir; bu iktidar seçkinleri, nispeten küçük bir azınlık olarak yer alsalar bile, burjuvazi içindeki "daha kaypak" kesimlerdir. İktidar seçkinleri içindeki farklılıkların çoğu politikayla, günlük olaylarla, yarın olacaklarla fazla ilgili değildir ve kötü şöhretlerinin çoğunun kaynağı duyum alma girişimleridir. Daha ciddi başka farklılıklar olabilir ve bunlar önemli politik tercihler içerebilir. Ancak bu tür farklılıklar ve çatışmalar genellikle egemen sınıfların çoğu üyesi arasındaki geniş ve hayatî mutabakat alanlarıyla karşılaştırıldığında nispeten önemsizdir. Zira bu tür insanlar, kesinlikle, ne istedikleri konusunda fikir ayrılıkları içinde olabilseler de, ne istemedikleri konusunda sıkı fikir birliği içindedirler ve bu fikir birliği onlar için –yararlanan esas kişiler oldukları– iktidar, ayrıcalık ve mülkiyet yapılarını tehdit eder görünen her şeyi içerebilir. Gelişmiş kapitalist toplumlarda (gerçekte farklı gelişme evrelerindeki diğer bütün kapitalist ülkelerde) iktidar seçkinleri ve burjuvazinin büyük çoğunluğu, sözgelimi 'komünizm'e karşıtlık bir kenara bırakılırsa, bu tür konularda tamamen fikir birliği içinde değildir: komünizm terimi zıt yönde itirazları da içerecek esneklikte ifade edilir.

Ne de gelişmiş kapitalist ülkelerdeki egemen sınıfların karakteristik bir özelliği olan üst düzey ideolojik ve siyasal uyum devlet sistemine sosyal demokrat hükümetlerin dâhil olmasından fazla etkilenmiştir. Sisteme bu türden dâhil olmalar gerilimlere ve sıkıntılara yol açabilse de, (Şili dışında) şirketle-

rin gücü ve devlet gücü arasındaki ittifaka çok ciddi zararlar vermemiştir.[5] Nedeni basittir, zira sosyal demokrat hükümetler kendi amaçlarından ödün vermeye ve şirketlerin gücüne uyum sağlamaya her zaman hazır olmuşlardır. Seçimle işbaşına gelen sosyalist bir hükümet mevcut servet ve güç yapısında temel dönüşümler yapmayı ısrarla vurguladığında, ittifakın sona erdiğini ve bunun yerini amansız bir düşmanlık ve muhalefetin aldığını görecek ve bu kez tâbi sınıflarla yeni bir ittifak kurmayı deneyecektir. Ancak bu 'senaryo' henüz yazılmamıştır, bizzat 1990'lar, muhtemelen daha ötesine aittir.

Bununla beraber, egemen sınıf toplumdaki (sınıfsal analizde dikkate alınması gereken) iki ana, 'temel' sınıftan biridir. Diğer temel sınıf kapitalist toplumda tâbi konumdaki sınıftır, nüfusun büyük çoğunluğunu içerir ve büyük bir kısmı, en azından gelişmiş kapitalizmin koşullarında, işçiler ve onlara muhtaç olanlardan meydana gelir –uygun biçimde ifade edilirse, işçi sınıfı meslek, beceri, cinsiyet, ırk, etnisite, din, ideoloji vb. temelinde ayrışmış oldukça farklı, çeşitlilikler içeren bir sınıftır.

Bu tür ayrışmalar açıkça büyük bir siyasal öneme sahiptir ve sadece emek hareketlerinde değil, kapitalist toplumların tarihinde de büyük ölçüde etkili olmuştur ve önemini günümüzde de sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Ancak burada vurgulanması gereken husus, hâlihazırda gözde 'işçi sınıfı' kavramının bu terimle kastedilen şey konusunda bir yanlış anlayış üzerinde konumlandırıldığıdır. İşçi sınıfının sınaî, manüfaktür bileşeni gerçekte azalmasına rağmen, bir bütün olarak işçi sınıfı, yani asıl *gelir kaynağı* olarak emek güçlerini satan (veya esasen devletin maddî aktarımlarına muhtaç olan), *gelir düzeyleri* nedeniyle alt ve daha alt 'gelir grupları'nda yer alan, *iş ve iş dışındaki bireysel güçleri ve sorumlulukları* düşük olan veya gerçekte olmayan insanlardan meydana gelir ve yıllardır bu insanlar kategorisi azalmak yerine tam tersine artmıştır. Bu anlamda işçi sınıfı mavi ve beyaz yakalı çalışanlar ve onlara muhtaç olanlardan ve 'hizmet' ve dağıtım mesleklerinde çalışan çeşitli insanlardan oluşur. Proletarya olarak statüleri hakkındaki bilinç düzeyleri ne olursa olsun, nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluştururlar.

Egemen sınıf ve işçi sınıfı, sırasıyla, gelişmiş kapitalist toplumların piramit benzeri yapılarının en üst ve en alt kısmını oluştururlar. Onlar arasında küçük burjuvazi yer alır ve bu sınıf iki ayrı unsur veya alt-sınıftan oluşur; ilki birçok farklı küçük işadamı, küçük esnaf, tüccar ve kendine ait bir işyerine sahip zanaatkârdan oluşur ve bunlar kapitalist girişimin uyanık küçük balıklarıdır; ikincisi kapitalist girişimlerde veya devletin idarî, iktisadî, kontrol, baskı ve hizmet birimlerinde ücretli olarak çalışan yarı-uzman, gözetmen konumundaki insanlardan oluşur (kamuda çalışanlar arasında, örneğin sosyal hizmet uz-

5 Bu bağlamda 'ittifak' kavramı konusunda bir tartışma için, bkz. Miliband (1983; 1985).

manları ve yerel kamu görevlilerini sayabiliriz). Bu insanlar, işçi sınıfına göre toplumsal piramidin farklı bir düzeyinde yer almalarına rağmen, rahatlıkla onların gelişmiş kapitalist toplumların tâbi konumdaki kısmını oluşturduklarını söyleyebiliriz. Bu, onların işçi sınıfından daha az siyasal öneme sahip oldukları anlamına değil, sadece sahip oldukları *bireysel* güç ve sorumluluğun oldukça sınırlı düzeyde kaldığı anlamına gelir. Ne de tâbi nüfusun bir parçası olmaları onların zorunlu olarak bu konumlarının bilincinde oldukları anlamına gelir. Bilinç meselesi onların toplumdaki 'nesnel' konumları sorunundan tamamen farklı sorunlar ortaya çıkarır. Bu konuda söylenebilecek tüm şey, küçük ölçekli girişimlerde yer alan küçük burjuvazi oldukça belirgin sağcı eğilimlere sahipken, yarı-profesyonel ve gözetim konumlarında yer alan küçük burjuvazinin –üyelerinin önemli bir kısmı solcu eğilimlere sahip– bir yeni 'emek aristokrasisi' oluşturduğudur.

Resmi tamamlamak için piramidin en altında yer alan, işçi sınıfından gelmelerine, bazı açılardan hâlâ bir parçası olmalarına rağmen yine de ondan farklı olan 'sınıf altı'ndan söz etmemiz gerekir: bunlar bazen veya sürekli işsiz olan, genellikle yaşlı, sürekli hasta veya değişik nedenlerle çalışamayacak durumda olan ve başka nedenlerle 'emek piyasası'nda kendilerine bir yer bulamayan insanlardır.

Açıkçası, piramidin farklı noktalarında yer alan [bu] insanlar tamamen hareketsiz değillerdir: oldukça sınırlı düzeyde dikey ve düşey hareketlilik sergilerler ve piramidin farklı düzeylerinde birbirinden kesin çizgilerle ayrılmazlar. Ancak ne sosyal hareketlilik ne de sınırların bulanık olması piramidin katı, sert bir gerçekliğe sahip olduğu ve piramidin daha üst basamaklarında yer alan sınıf ile daha alt basamaklarında yer alan sınıf arasında servet, gelir, güç, sorumluluk, yaşam tarzı ve kalitesi ve mevcut durumun dokusunu oluşturan her şey bakımından aslında büyük farklılıklar olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu farklılıklar sorgulanabilir, yüceltilebilir, haklı görülebilir veya eleştirilebilir, ancak kaçınılmazdır ya da farklı bir gözle bakılabilir. Yapılamayacak veya yapılmaması gereken şey, bu tür ayrımların mevcudiyetini ve içinde ortaya çıktıkları toplumsal hayat açısından merkezî önemlerini göz ardı etmektir.

V

Gelişmiş kapitalist ülkelerin toplumsal yapıları ve üretim tarzları göz önünde bulundurulduğunda sınıfsal analizin görevleri yeterince açıktır. İlk olarak, sınıfsal analiz bu toplumları oluşturan sınıflar ve alt-sınıfların ayrıntılı olarak tespit edilmesini –başka deyişle, mevcut durumlarının mümkün olduğu kadar geçerli bir 'toplumsal harita'sının çıkartılmasını ve bu haritada sınıfın doğasını kuşatan birçok kompleks durumun ifade edilmesini– gerektirir. İkinci

olarak, sınıfsal analizin bu toplumlardaki temel tahakküm ve sömürü yapıları ve mekanizmalarını ve artı-emeğin ele geçirilme, gasp edilme ve bölüşüm biçimlerini göstermesi gerekir. Üçüncü ve öncekilerle ilişkili olarak, sınıfsal analizin sınıflar arasındaki, özellikle sermaye ve devlet *ile* emekçi sınıf arasındaki çatışmayı ele alması, ancak ayrıca diğer sınıflar ve grupların, örneğin küçük burjuvazinin farklı kesimlerinin uyguladıkları baskıları ya da özel sorunlar ve talepler içeren sosyal hareketlerin baskılarını yakından incelemesi gerekir.

Sınıfsal analizi ilgilendiren mücadeleler birçok farklı biçim alabilmesine ve farklı biçimlerde ifade kazanabilmesine rağmen, bunları genelde iki kategori içinde ele alabiliriz. Bir yanda, egemen sınıf doğal olarak öncelikle toplumsal düzeni savunmaya, sürdürmeye ve güçlendirmeye çalışır ve bunu (en ikna edici biçimde ve dürüst bir görüntü altında) ulusal çıkarlar, özgürlük, demokrasi veya başka benzer şeyler adına yapar. Bu egemen sınıfı haklı olarak (ve kelimenin gerçek anlamında) toplumdaki önde gelen muhafazakâr sınıf olarak adlandırabiliriz, ancak bu niteleme kuşkusuz diğer sınıfların muhafazakâr olmayacağını veya muhafazakâr bir amaca bağlı birçok insan içeremeyeceğini ima etmez. Öte yandan, tâbi sınıf veya en azından onun içindeki eylemci azınlık (bu önemli bir ayrımdır) aşağıdan baskı yapar ve bu baskı her zaman iki farklı biçim kazanır. Tâbi sınıf *ya* içinde yaşadığı koşulları değiştirmeye veya iyileştirmeye *ya da* mevcut konumunu sona erdirmeye çalışır. İlki esasen kapitalist çerçeve içinde yerel veya ulusal, büyük veya küçük iyileştirmeler ve reformlarla ilgilidir ve kapitalist çerçevenin dışına çıkılmaya çalışılmaz. İkincisinde, aksine, kapitalist çerçevenin dışına çıkılmaya çalışır ve bu anlamda devrimcidir. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki emek hareketleri çoğu kez bu baskı biçimlerinden ilkini uygulamaya çalışırlar. Ayrıca, bu uygulama 'reformist' bir karaktere sahip olduğunda bile, ilgili reformlar toplumsal düzende temel, 'devrimci' bir dönüşüm sağlamak amacıyla gerçekleştiriliyorsa, onları devrimci amaçlara sahip aşağıdan baskı biçimleri olarak düşünebiliriz. Bu 'devrimci reformizm' türü teorik olarak 1914'ten önce Avrupa sosyal demokrasisi tarafından benimsenmiş, ancak daha sonra terk edilmiştir.[6]

Açıkçası, egemen sınıf ve müttefiklerinin her zaman bütün reformları reddetme anlamında muhafazakâr oldukları söylenemez. Onların amacı mevcut toplumsal düzeni korumak ve güçlendirmektir ve bu tutum reformların, en iyisinden, aşağıdan gelen baskıları önlemek ve kontrol altına almak için ödenecek bir bedel olarak kabul edilmesini içerebilir; bu tür durumlarda diğer sınıflar ve alt-sınıflar güçlü muhafazakâr eğilimlere sahip olabilirler. Yine de, sınıf mücadelesi ve tabandan gelen sınıfsal baskılar muhafazakâr amaçlara ulaşmak veya karşı-muhafazakâr amaçları boşa çıkarmak için tasarlanabilse

6 Bu konuda, *bkz.* Liebman (1986).

veya tasarlanmalarını beklemek mümkün olsa bile, benzer şekilde, daha önce belirttiğimiz biçimlerde mevcut düzeni değiştirmek amacıyla aşağıdan baskı yapılması beklenebilir. Bu çelişkili amaçların ürettiği karşıtlık ve mücadele toplumsal hayatın merkezî önemde gerçekleridir.

Sınıfsal analizin temel çerçevesini bunlar oluşturur ve bu noktada sınıfsal analizin 'aşağıdan baskı' ve 'yukarıdan baskı' temelinde neyi gerektirdiğini belirtmek yararlı olacaktır. Kuşkusuz, bu iki baskı biçimi iç içe geçmelerine ve sürekli olarak karşı etkiler yaratmalarına rağmen, yine de kendilerine özgü ve farklı ilgi ve eylem alanlarına sahiptirler.

Sınıfsal analiz yukarıdan baskı aracılığıyla 'hegemonya' mücadelesi biçimlerini farklı açılardan ele alır, zira tâbi konumlardaki insanların "kalpleri ve zihinlerinin" kazanılması gerekir veya farklı bir biçimde ifade edersek, tâbi kesimlerin ideolojik ve siyasal 'sosyalleşme'lerinin mevcut sosyal sistem içinde nasıl sağlanacağı önemlidir. Bu süreçte bir dizi kişi ve kurum rol oynar: gazeteler ve diğer yayınlar, radyo, televizyon, sinema ve tiyatro, kiliseler, partiler, birlikler ve lobiler, okullar, aydınlar ve diğer 'rıza üreticileri' ve en azından devlet –özetle, sosyal sistemdeki her şey, büyük veya küçük, toplumsal düzenin pekiştirilmesine katkıda bulunur ve bir egemenlik ve sömürü sistemi 'hegemonya karşıtı' güçlerin bastırılmasını veya bozguna uğratılmasını mümkün kılar.

Sınıfsal analizle ilişkili bir başka araştırma alanı, egemen sınıfların siyasal sistemi amaçlarına uygun biçimde nasıl kullandıklarıdır. Bu kurumlardan en önemlisi devlettir, zira o toplumsal düzenin korunması ve pekiştirilmesinde biricik ve vazgeçilmez bir role sahiptir; başka hiçbir kurum siyasal müdahaleyi toplumsal hayatta aynı düzeyde sağlayamaz. Ekonomik hayata müdahale etmesi ne kadar istenmese de, yine de devlet bu alanda –en azından kapitalist girişimin toplumsal maliyetlerinin azaltılmasında– merkezî bir rol oynar. Ayrıca, devletin görevi, nihayetinde toplumun refah düzeyini artırmanın ve kollektif hizmetleri sunmanın yanı sıra (ancak devletin bunları sağlama niyeti değişebilir), hem etkin bir emek-gücünün sağlanması ve yeniden-üretilmesi, hem de aşağıdan gelen şikâyetler ve baskıların azaltılmasıdır. Devlet artık propaganda, beyin yıkama ve 'rıza üretimi'yle yakından ilgilidir ve ayrıca sınıflı toplumlarda kaçınılmaz olarak işlerlikte olan geniş bir zor ve baskı aygıtının [tek] yetkilisidir.

Sınıfsal analiz devletin bu alanlardaki eylemlerini toplumsal düzenin devamlılığını sağlamadaki rolü temelinde açıklar (kuşkusuz, bu sınıfsal tahakküm ve sömürüye dayalı bir toplumsal düzenin devamı anlamına gelmektedir). Sınıfsal analiz 20. yüzyılda kapitalizmin gelişimindeki en belirgin özelliklerden biri olan bir olguyu, yani 'devletçiliği' bu koşullar temelinde açıklar: bu devlet gücünün sürekli genişlemesi toplumun 'devletleştirilmesi'

anlamına gelmektedir. Bu gelişme çoğu kez, Weber'den hareketle, 'modern' toplumda teknoloji-temelli bir 'bürokratikleşme' eğilimiyle açıklanır, ancak gelişmiş kapitalist toplumlarda ortaya çıkan bu 'devletleştirilme' en iyi biçimde sınıfsal ilişkiler ve devletin mevcut sınıfsal sistemin sürdürülmesi ve savunulmasındaki rolü çerçevesinde açıklanır.

Ayrıca, yakın yıllardaki 'Thatcherizm' veya 'Reaganizm' biçimindeki "devleti küçültme'ye yönelik muhafazakâr girişimlerin sadece belirli bir 'devletçilik' türüne –yani kamusal girişimlerin, özel girişimin ve refah hizmetlerinin düzenlenmesi görevlerine– yöneldiklerini belirtmemiz gerekir. Bu alanlarda "devleti küçültmek" en iyi şekilde refah önlemlerini kısarak kapitalist girişime yardımcı olmak, işçi sınıfının bağımsızlığı ve direncini azaltmak için tasarlanmış yukarıdan bir sınıf mücadelesi biçimi olarak görülebilir. Ne de bu politikalar malî politikalarıyla ve kapitalist girişim lehine attığı birçok adımla devletin iktisadî hayatta oynadığı merkezî rolü kesinlikle azaltmıştır. 'Thatcherizm' veya 'Reaganizm'in uyguladığı devletçilik biçimleri, bilhassa devletin baskıcı gözetim-ve-kontrol işlevleri ve vatandaşlık haklarında sağlanan gerilemeler devletçiliğin bazı yanlarını zayıflatmaktan ziyade güçlendirmiştir. Burada da sınıfsal analiz az veya çok sürekli kapitalist kriz çağında bu muhafazakârlık türünü daha iyi anlamamız için vazgeçilmez bir araçtır.

Sınıfsal analiz ayrıca artı-emeğin gaspını mümkün kılmak için gerekli disiplinin üreticilere yukarıdan empoze edildiği merkezî önemde ve süregelen mücadeleyi derinlemesine araştırır: bu mücadele üretim noktasında ve çalışma alanında ortaya çıksa da, birçok ilişkili toplumsal ve siyasal koşula tâbidir. Bunlar gerekli ölçülerde 'hegemonik' kontrolü, idarî otoritenin –baskıcı devlet gücünün desteğiyle– uygun biçimde dayatılmasını, üreticilerin belirli üretim kademelerine ayrılmaları ve ayrıştırılmalarını ve bir ölçüde –iş dışındaki çoğu temel ihtiyacın karşılandığı ve üreticilerin işteki görevlerini başarmalarını mümkün kılan– ücretsiz ev-içi emek aracılığıyla ev-içi düzenlemeleri içerir.

***

Tâbi konumdaki ve sömürülen insanların içinde yaşadıkları koşulları değiştirme ve iyileştirme mücadeleleri ve tâbi konumlarını tamamen ortadan kaldırma mücadeleleri biçiminde yaptığımız önceki ayrımı ilk olarak sınıf mücadelesi ve aşağıdan baskıyla ilişki içinde ele almamız gerekir. Marx işçi sınıfının kaçınılmaz olarak (ve çok uzak olmayan bir gelecekte) bu alternatiflerden ikincisini benimseyeceğine inanır. O açıkçası bu konuda yanılmaktadır; fakat Marx'ın bu inancının kesinlikle mi yoksa sadece o dönemde mi yanlış olduğu tartışma konusudur. Her ne olursa olsun, modern emek hareketi dönemine kadar uzanan son yüzyıldır bu konudaki yaklaşım baskın bir biçimde 'reformist'tir.

Bunu kabul etmek, sendikaların yoğun mücadelelerini göz ardı etmek veya oldukça sınırlı amaçlarla, gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfının büyük bir kesiminin özellikle II. Dünya Savaşı'ndan beri genelde toplumun mevcut anayasal ve hukukî çerçeve içinde dönüştürülmesini vaat eden partilere oy verdiklerini görmezden gelmek değildir. Bunu kabul etmek, ne de, büyük gerilim ve kriz dönemlerinde işçi sınıfı hareketlerinin veya bu hareketlerin farklı parçalarının, I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra veya II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa Direnişinde olduğu gibi, yarı-devrimci veya devrimci bir karaktere sahip oldukları nadir olmayan durumları dikkate almamaktır. Bununla beraber, bütün bu nitelemeler gereken şekilde ifade edildiğinde, devrimci oluşumların çoğunlukla bu işçi sınıfı hareketin kıyısında kaldığı söylenebilir.

Bu ülkelerde sahneyi esasen emek hareketinin failleri, asıl varoluş tarzı açıkça ve yoğunlukla reformist olan sendikalar ve siyasal partiler işgal etmiştir –hatta, 'reformizm'in güçlü dönüştürücü yönü dikkate alınırsa, bu tespit bile bir abartma olarak görülebilir. Aşağıdan baskı, yoğun sınıf mücadelesi ve reformlarla sınıf mücadelesi tehdidi, kuşkusuz, tâbi nüfusun büyük bir kısmı ve özellikle örgütlü emek açısından sınıfsal tahakküm ve sömürünün acımasızlığını azaltmaya hizmet etmiştir; ve aşağıdan baskı kollektif hizmetlerin ve refah imkânlarının, yurttaşlık hakları ve siyasal hakların genişlemesiyle ve bunların gücün işte ve iş dışında uygulandığı iklim üzerindeki etkisinin artmasıyla bir bütün olarak tâbi nüfusa hizmet etmiştir. Ancak ayrıca, bu toplumlardaki mülkiyet, ayrıcalık ve güç yapısının emeğin saldırısından nispeten uzak kaldığı ve bu yapılara aşağıdan uygulanan baskıların Marx'ın ve sonraki Marksistlerin kesinlikle beklediği kadar yoğun olmadığı gerçektir.

Bunun nedenleri sınıfsal analiz için merkezî öneme sahiptir. Şimdiye kadar Marksistler bu olguyu ekonomik gelişme, reformlar, emperyalizmin kırıntıları, emek hareketinde 'emek aristokrasisi'nin etkisi, sermaye ve devletin işçi sınıfı arasındaki ayrılıkların giderek artırması, geleneğin etkisi, ideolojik yönlendirme, yanlış bilinç, emek liderlerinin eylemleri gibi tüm bir faktörler dizisine başvurarak açıklama eğilimindeydi. Ancak bu faktörlerden herhangi biri veya hepsi önemli olabilse de, bunlara büyük önemde bir başka faktörün, yani kapitalist demokrasinin emek hareketleri üzerindeki etkisinin eklenmesi gerekir. Zira kapitalist demokrasi, kapitalist ülkelerde geliştiği bir asırdan fazla süredir fazlasıyla esnek, dirençli ve asimile edici bir güç sistemi olduğunu kanıtlamış ve aşağıdan gelen baskıları önlemede ve yatıştırmada temel bir rol oynamıştır. Ayrıca oldukça önemli bir olgu, kapitalist demokrasinin varlığının aşağıdan baskı uygulamaya çalışanların çoğunlukla amaçlarına ulaşmak için mevcut anayasal ve siyasal sistem dışında bir arayışa girmemelerini sağlamasıdır. Burada problem onların haklı olup olmadıkları değildir: radikal

reformlar bağlamında kapitalist demokrasinin sınırlarının 'reformizm'in vurguladığından çok daha keskin olması gerekir. Her ne olursa olsun, gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi sınıfı ve emek hareketi içinde reformist eğilimlerin baskın olması, gelişmiş kapitalist ülkelerin tarihine damgasını vuran bütün ihmaller, eksiklikler ve krizlere rağmen, kesinlikle çözümler ve reformlar geliştirme kapasitesine sahip olduğu varsayılan bir siyasal sistemin varlığıyla açıklanamaz. Aşağıdan gelen baskıları idare edilebilir kanallar içinde sınırlandırmada ve çatışmanın 'rutinleşmesi' veya azalmasını sağlamada hiçbir şey bu sistemden daha önemli olamazdı.[7]

Kapitalist demokrasi bu koşullarda tüm ağırlığı 'reformist' emek hareketi liderlerinin sağladığı etkiyi artırmaya vermiştir. Zira kapitalist demokrasinin çerçevesi bu liderlerin 'gelir uçurumunu azaltma', kademeli ilerleme, rıza ve uzlaşmanın savunucuları olarak rolünü büyük ölçüde genişletmiş ve onların yaklaşımlarını üyeleri ve taraftarlarının gözünde daha makul kılmıştır. Nitekim, bu organizasyonların kontrolünü elinde tutan liderler oldukça muğlâk davranmakla suçlanmışlardır: bu organizasyonlar bir yandan kitleleri harekete geçirir, 'bir araya toplar', şikâyetleri ve taleplerine 'sözcülük eder'ken, öte yandan düzenli olarak onları hareketsizleştirmekte, sisteme katmaya çalışmakta, hatta aşağıdan gelecek baskıyı azaltmaya ve kendi militan ve radikal üyelerinin etkisini sınırlandırmaya çalışmaktadır. Bu perspektife göre, bu organizasyonların etkin biçimde işlemesinde rol alanların emek hareketinin 'reformist' eğilimlerini beslemeleri ve güçlendirmeleri ve devrimci Solun etkisini karşı yönde azaltmadaki rolleri göz ardı edilemez ve dikkate alınması gerekir.

***

Daha önce sınıfsal analizin hem aşağıdan hem de yukarıdan sürdürülen sınıf mücadelesinin mantıklı ve tutarlı bir açıklamasını mümkün kıldığını öne sürmüştüm. Sınıf mücadelesinin sınıflı toplumların hayatında oynadığı rol dikkate alınırsa, bu durum sınıfsal analizin toplumsal hayatın genel dinamiğinin mantıklı ve tutarlı bir açıklamasını sunabileceği anlamına gelir. Bu analiz, ayrıca, insanlar, kurumlar ve oldukça farklı türden ideolojik yapıların sınıfsal ilişkilerde ve sınıf mücadelesinde oynadıkları rolü değerlendirebilecek temel, aslî bir kriter sunar. İnsanlar, kurumlar ve ideolojik yapılar kendi toplumsal bağlamlarını farklı ölçülerde etkilerler ve 'toplumsal bağlam'ın sınıfsal ilişkilerin durumunun en büyük unsuru olarak alınması gerekir. Hem insanlar, kurumlar ve ideolojik yapılar toplumsal bağlamlardan etkilenir, hem de onla-

7 Bunu *Britanya'da Kapitalist Demokrasi* adlı kitabımda İngiltere'yle ilişki içinde göstermeye çalıştım (Miliband, 1982).

rı farklı düzeylerde etkilerler. Sınıfsal analizin sorması gereken soru şöyledir: insanlar, kurumlar ve fikirlere sınıfsal ilişkilerde ve sınıf mücadelesinde nasıl bir rol veya yer tanınması gerekir? Bu konuda sorulabilecek *tek* soru olmasa da, yine de o, cevabı sınıflara-bölünmüş toplumlarda insanlar, kurumlar ve fikirlerin doğası ve işlevlerini aydınlatmayı mümkün kılan önemli bir sorudur. Ayrıca, sorulamaması bir sorunun önemsiz olduğu anlamına gelmez: toplum içinde hayatın kurumlarda veya entellektüel üretimlerde ifade edilen, (kendi bağlamlarından etkilenseler de) mantıken sınıfsal ilişkilerle herhangi bir bağlantıya sahip olduğu söylenemeyecek tezahürleri vardır. Toplumsal hayatın bütün yönlerini kuşatmaya ve kontrol altına almaya ve sınıf mücadelesinin yanlış tarafında olduğu varsayılanları bastırmaya çalışan sahip Komünist tek partili rejimler bu soruyu cevaplandırmanın oldukça zor olabileceğini göstermektedir. Ancak bu zorluk yukarıdaki soruyu sormamak için yeterli bir neden değildir, zira onu sormamak sosyal analizin temel bir yönünü göz ardı etmektir. Cevabı sorunun doğası belirlemez.

VI

Şimdiye kadar sınıfsal analize sadece ulusal bağlamda değindim. Ancak sınıfsal analiz ayrıca toplumların ulusal bir varlığa sahip oldukları uluslararası bağlamla ilişkilidir.

İlk olarak, kapitalist dünya ekonomilerinin giderek daha fazla 'uluslararasılaşma'sının bütün kapitalist ülkelerde egemen sınıfın varlığını sürdürdüğü gerçeğini değiştirmediğini belirtmemiz gerekir. Ne de bu gelişme oldukça büyük ve güçlü 'ulus-aşırı' şirketlerin ortaya çıktığı gerçeğini değiştirir. Bu devasa şirketler, işleyişlerinin pek çok ülkede etkili olması anlamında 'ulus-aşırı' olmalarına rağmen, özünde kendi toplumlarının egemen sınıfını oluşturan insanların kontrolü altındaki *ulusal* (esasen Amerikan, daha sonra İngiliz, Kanadalı, Fransız, Alman, Japon, Hollandalı) firmalardır ve uzun vadede bu ulusal şirketlerden biri veya ikisi başı çeker. Sermayenin 'uluslararasılaşma'sı her bağımsız ülkede sermayeyi ve devletin işleyiş biçimini etkileyebilse de, onların uluslararası düzeyde yaptıkları şeyler kesinlikle –içsel meseleleriyle ilişkili– aynı amaçlar, yani egemen sınıfın çıkarlarıyla aynı anlama gelen 'ulusal çıkarlar'ın savunulması amacı tarafından dikte edilir. Yine de, bu çıkarlar 20. yüzyılda, sadece sermayenin 'uluslararasılaşma'sı aracılığıyla değil, aynı zamanda dünyada Bolşevik Devrimi'nden sonra 'komünizm'in ortaya çıkışıyla ilişkili daha genel siyasal zeminlerde daha belirgin bir küresel kapsam kazanmıştır.

Bu perspektife göre, sınıfsal analiz, uluslararası ilişkilerin gelişmiş kapitalist toplumlardaki egemen sınıfların 1917'den beri iki çabası, yani (i)

'ulusal çıkarlar'ı diğer bütün kapitalist devletler karşısında savunma ve (ii) 'komünizm'in dünyada başka yerlere yayılmasını engelleme çabaları bağlamında haritasını çıkarmayı gerektirir. I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde uluslararası ilişkilerin karakterini ve özünü kesinlikle biçimlendiren bu iki ve özellikle ikinci faktördü ve 'komünizm'e karşı mücadele 1945'ten beri uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici öneme sahip oldu.

Bu mücadelede, Sovyetler Birliği kendi amaçları için devrimci hareketler veya rejimlere yardım ettiği sürece Batılı güçlerle karşı karşıya geldi; dolayısıyla bu mücadele esasen, kendi 'ulusal çıkarları'nı gerçekleştirmeye çalışan devletler arasında görünmekteydi. Ancak burada görünenden daha fazlası söz konusudur: bu mücadelenin temeli ve iç dinamiği gelişmiş kapitalist ülkelerin ABD'nin liderliği altında bütün devrimci değişim veya radikal reform hareketleri karşısında iktisadî, siyasal, ideolojik ve askerî araçlarla küresel mücadele kararı tarafından belirlendi. Bu yaklaşıma göre, 1917'den ve özellikle 1945'ten beri uluslararası ilişkiler dünya ölçeğinde sınıf mücadelesi tarafından biçimlendirilmiştir. Bu görüş 20. yüzyılda uluslararası ilişkilerde devletler arasındaki çatışmaları vurgulayan geleneksel görüşlerden veya iktidardaki insanların 'delilikleri' veya irrasyonel kararları gibi faktörlere dayalı alternatif açıklamalarından daha mantıklı ve tutarlı bir açıklama sunmaktadır.

VII

Peki, sınıfsal analiz Komünist rejimlerin anlaşılmasında ne kadar önemlidir? Bu sorunun sebebi, Komünist rejimlerin egemen olduğu bütün toplumların iktidar, mülkiyet ve ayrıcalık sistemlerinin devrimci bir dönüşüme maruz kalması ve neticede tüm sınıfsal yapılarının değişmesidir. Asıl mesele, eskinin yıkıntıları üzerinde hangi tür bir toplumsal yapının inşa edildiği ve bu yapının sınıfsal analize elverişli olup olmadığıdır.

Bu sorunun bir cevabının bütün Komünist toplumlarda egemen bir sınıf veya tabakanın bulunduğu gerçeğini dikkate alarak verilmesi gerekir. Sınıf ve tabaka terimleri hakkındaki tartışmaların şiddeti ne kadar yoğun olursa olsun, bu toplumlardaki insanların durumlarını ifade etmek için 'sınıf' veya 'tabaka' kavramının kullanılması bana önemli bir problem olarak görünmemektedir.[8]

---

8 Özellikle Troçki'nin ve Troçkistlerin Sovyetler Birliği'nde kontrol konumlarında olan insanların egemen sınıf değil, aksine egemen tabaka oldukları vurgusunun kaynağı, onların güçleri ve konumlarının mülkiyet ve sermayeye dayanmaması ve bu tür mülkiyetleri ve sermayelerini çocuklarına bırakarak bizzat bir sınıfı ebedileştiremeyecekleridir. Burada bir egemen sınıfı oluşturan şeyin oldukça dar 'ekonomist' terimler içinde anlaşıldığı görülmektedir. Kişinin mülkiyeti ve sermayesini çocuklarına bırakamama önemli bir faktör olsa da, bunun toplumsal piramidin daha üst basamaklarında kalma şansını artırdığı sonucuna ulaşabiliriz. Aradaki fark gerçek olsa da, yine de 'sınıf' terimini kullanmayı engelleyecek kadar değildir.

Önemli olan, üretim araçlarının kontrolü, yönetim ve baskı araçları ve iletişim araçları sayesinde uygulanan tahakkümün (tekelci) parti ve devlet içindeki nispeten az sayıda insanın çıkarına işlediğidir. Burada ayrıca parti ve devlet (daha doğrusu parti-devlet) içindeki önemli konumları işgal eden iktidar seçkinleri *ile* egemen sınıfın parti-devletin liderliğinin nihaî yönlendirmesi altında partide, devlette ve toplumun genelinde daha yüksek sorumluluğa sahip konumları işgal eden diğer kısımlarını birbirinden ayırmamız gerekir.

Komünist ve kapitalist rejimler arasındaki temel bir farklılık, birincilerde iktidar seçkinlerinin bir üyesi olmayı belirleyen faktörün bilhassa partinin ve devletin en üst kademelerinde konumlanma olmasıdır– burada hiçbir kapitalist mülkiyet veya kontrol belirleyici önemde değildir. Egemen sınıfın diğer kesiminin kompozisyonu esasen üyelerinin gerçekleştirdikleri görevler tarafından belirlenir. Burada kapitalist toplumlardaki orta sınıflar yoktur. O herhangi bir Komünist ülkede, örneğin Çin'de yeniden oluşturulabilse de, hiçbir Komünist ülkede bir sınıf olarak yer almaz. Küçük ticaret ve küçük çiftçilik olmasına rağmen, Komünist toplumların 'küçük burjuva'sı yine de baskın bir biçimde gelişmiş kapitalist ülkelerdeki küçük burjuvazinin girişimci kısmında bulunabilen türden insanlardan, alt düzey yöneticilerden, gözetimle ilgili görevlerde çalışanlardan ve toplum ve devletin daha alt kademelerinde kontrolle ilgili görevleri yerine getirenlerden oluşur. Son olarak, bireysel gücü, sorumluluğu ve bütün düzeylerdeki etkisi oldukça kısıtlı olan ve (tersi yöndeki propagandaya rağmen) karar alma sürecindeki 'katkıları' oldukça sınırlı olan ve dikkatli kontrol altındaki tâbi sınıf işçiler ve köylülerden oluşan geniş bir nüfus çoğunluğu vardır.

Sınıfsal analiz bu türden toplumsal ve siyasal bir yapıyla en az bir başka türden yapı kadar ilişkilidir. Sınıfsal analiz toplumdaki farklı sınıfların (onların içine dâhil edilebilecek kesimlerin) doğası ve bileşimiyle, artı-emeğe el konulması ve paylaşımıyla bağlantılı mekanizmalarla ve sistemin ürettiği mücadelelerle ilişkilidir. Bunu söylemek, bırakınız cevapları, soruların kapitalist toplumları betimlemekte kullanılabilecek terimler içinde sorulabileceğini söylemek değil, aksine daha ziyade, bu tür soruların Komünist toplumlara açıkça uygulanabileceğini ve sorulmaları ve cevaplandırılmalarının bu toplumları anlamak için vazgeçilmez öneme sahip olduğunu söylemektir.

Komünist rejimlerde insanlara hizmet sunmak için artı-değere el konulma amaçlarında, kesinlikle, onların toplumsal ve siyasal yapılarında kapitalist (ve feodal) bir sınıfın bulunmaması etkili olmuştur. Zira bu durum, parti ve devlet içinde kontrol görevini yerine getiren insanların iktisadî kararlar almada kapitalist ülkelerde aynı konumda bulunanların kesinlikle sahip olmadıkları bir eylem özgürlüğüne sahip oldukları anlamına gelmektedir ve

bu özgürlük siyasal sistemin doğası gereği (üretim süreci dâhil) diğer bütün alanlarda daha da genişlemiştir.

Toplumsal piramidin daha üst basamaklarında yer alanların, mevcut tarihsel ve toplumsal bağlam içindeki beklentilerine uygun biçimde, iktisadî artının bir bölümüne el koymaya çalıştıkları kesindir. Bununla beraber, onların el koydukları şey halk kitlesinin ulaşabilecekleriyle karşılaştırıldığında toplam ürünün oldukça küçük, hatta önemsiz bir kısmını oluşturur. Burada önemli olan, kontrol konumunda bulunan insanların iktisadî artının önemli bir kısmının nereye tahsis edileceği konusunda genel amaçları belirleyebilmeleri ve bunu bir kapitalist veya senyörün amaçları, ihtiyaçları ve arzularına, hatta bir başka şeye referansta bulunmadan yapabilmeleridir. Kuşkusuz, güç konumundaki insanlar nüfusun farklı kesimlerinin şikâyetleri, istekleri ve taleplerini basın, sendikalar ve öncelikle parti gibi birimler aracılığıyla dikkate alır, fakat yine de kendilerine ulaşan şikâyetler, istekler ve talepler konusunda ne yapacaklarına büyük ölçüde kendi tercihleri bağlamında karar verirler: bu rejimlerde devlet, veya muhtemelen daha doğrusu parti oldukça yüksek bir özerkliğe sahiptir.

Bu özerklik öncelikle doğal olarak bütün egemen sınıfların üstün amacı için, yani kontrolleri altındaki toplumsal düzeni savunmak ve güçlendirmek için kullanılır. Komünist ülkelerde güç konumundaki insanlar, yabancı müdahale ve iç savaşın yol açtığı yıkımın ağırlaştırdığı azgelişmişlik koşullarında, amaçlarına ulaşmak için tâbi konumdakilere çok daha fazla bir 'yukarıdan baskı' uygularlar. Bazı dikkate değer örneklerde, örneğin 1920'lerin sonlarında ve 30'larda Sovyetler Birliği'nde Stalin yönetimi bu baskıyı 'yukarıdan devrim' adıyla gerçekleştirmiş, köylüler, işçiler ve toplumun geneli üzerinde aşırı devlet şiddeti uygulamıştır. Bu sınıf mücadelesi türü kapitalist toplumlarda karşımıza çıkandan farklıdır ve bir sınıf mücadelesi olarak nitelendirilmesinin uygun olup olmadığı tartışma konusudur. Ancak bu süreç yine de tâbi nüfus üzerinde, genellikle önemli ölçüde devlet şiddeti eşliğinde ciddi bir yukarıdan baskı uygulamayı gerektirir. Her zaman bu baskının amacının halkın nihaî yararına olduğu ilân edilir ve kuşkusuz çoğu örnekte doğrudur. Fakat bu durum onun kararların alınmasında fazla söz hakkı olmayan bir halk üzerinde uygulanan ve dayatılan bir baskı olduğu gerçeğini değiştirmez.

Bu rejimlerde aşağıdan baskı olduğunda bunun hedeflerini belirlemek zor değildir: bu hedefler ücretler, çalışma saatleri ve koşullarıyla, üretim sürecini düzenleyen 'üretim ilişkileriyle, tüketim malları, refah düzeyinin artması ve kollektif hizmetlere ulaşabilme, bunların maliyetleri ve kaliteleriyle, bürokrasi, rüşvet ve adam kayırmayla, bütün düzeylerde gücün kullanılma biçimiyle, etnik, dinsel, siyasal ve diğer azınlıkların şikâyetleri ve talepleriyle, iç ve dış

politikayla bağlantılı ve tartışma, uyuşmazlık ve itiraz konusu olabilen diğer birçok sorunla ilgilidir.

Bu açıdan sınıfsal analizin ortaya koyduğu sorunlar hem bu tartışmada yer alan sorunlarla hem de bu sistemler içinde çatışmaların çözülme veya yumuşatılma biçimiyle ilişkilidir. Sınıfsal analizin burada ortaya koyduğu soru kapitalist ülkelerdekini andırır, fakat cevabı farklıdır, yani muhtemelen, eğer yapılacaksa, bu tür sistemlerde reformun sınırlarının ve muhtemel temel savunucularının kim olacağı konusundadır. En azından sosyalist bir perspektiften, bu rejimlerin en umut verici özelliği, reform baskısının sadece aşağıdan gelmeyip, yukarıdan da kaynaklanabilmesidir. Baskının ne kadar ve hangi kapsamda uygulanacağı sosyalizmin geleceği üzerinde, sadece ilgili ülkeler bakımından değil, çok daha genel düzeyde bir etkiye sahip olacaktır.

VIII

Burada feministlerin, ırksal, etnik veya diğer azınlıkların üyelerinin sınıfsal analizin cinsiyetçilik, ırkçılık, milliyetçilik ve bu türden diğer olguları açıklayamadığı ve bu gruplar için merkezî önemde olan ilişkili sorunların anlaşılmasıyla ilişkisiz –gerçekte bu konuda bir engel– olduğu itirazı hakkında bir şeyler söylememiz gerekir.

Bu eleştirilerin bazı temellerde yanlış konumlandırıldığını düşünüyorum. İlk olarak, daha açık ancak çoğunlukla göz ardı edilen bir gerçek, kadınlar, siyahlar ve diğer azınlıkların üyelerinin aynı zamanda bir sınıfın üyeleri oldukları ve kaçınılmaz olarak ülkelerinin toplumsal yapısının bir noktasında konumlandıklarıdır. Bu açıklamaya göre, kadınlar bir işçi veya işçinin karısı olarak, hatta kuşkusuz her ikisi olarak işçi sınıfının bir parçasıdır; veya kadınlar tersine meslekleri, iş konumları veya evlilikleri nedeniyle egemen sınıfın üyeleridir. Bu açıklama bir şekilde siyahlar ve toplumdaki diğer bütün ilişkili gruplar için de geçerlidir.

Kadınlar, siyahlar ve diğerlerinin *her şeyden önce* kadınlar, siyahlar veya başka türden insanlar olduklarını ve bunu oldukça yoğun biçimde hissettiklerini ve diğer bütün her şeyin ötesinde onlara kimliklerini *bunun* kazandırdığını ve 'toplumsal varlıklarını' tanımladığını söylemek kesinlikle haklıdır. Oldukça farklı biçimlerde, en azından siyasal açıdan büyük ölçüde önemli olabilmesine rağmen, bu özel kimlik duyguları onların 'toplumsal varlıklarının' aslî bir bileşeni olarak sınıfın önemini azaltmaz –ve bana göre, sınıf 'toplumsal varlıklarının' *kesin önemde* bir parçasıdır. Kişinin toplumsal varlığının birçok farklı kimliğin bir arada bulunduğu ve çoğu kez çatıştığı kompleks ve çelişkili bir kendilik olduğunu düşünmek mantıklı ve gereklidir ve bunların yakından analizi farklı bireylerin daha kompleks ve çeşitli 'toplumsal varlık-

lar' olduklarını ortaya çıkaracaktır. Sadece sınıfsal değil, her tür sosyal analiz kaçınılmaz olarak 'indirgemeci'dir. Yine de, toplumsal yapı içindeki konumları insanların ayrımcılık, sömürü ve baskıyı deneyimleme [yaşama, algılama] biçimlerini belirlemede merkezî önemini sürdürmektedir. Bunların kadınlar, siyahlar vb. olarak deneyimlenmeleri yukarıdaki görüşü geçersiz kılmaz. Burjuva kadınlar ve burjuva siyahlar ayrımcılık yaşayabilir ve farklı biçimlerde baskı görebilir ve sömürülebilir, ayrımcılık, baskı ve sömürüyü kadın veya siyah işçilerden farklı biçimlerde yaşarlar; ve siyah bir kadın işçi bunları bir kadın olarak ve bir siyah olarak yaşar. Bu durum 'toplumsal varlığın' gerçekte birçok ve kompleks unsurlardan oluştuğunu, bir toplumsal DNA olduğunu göstermektedir. Ancak yine de kişinin toplumsal varlığı diğer bütün unsurları istilâ eder ve derinden etkiler.

Bununla beraber, özellikle feministler, ancak aynı zamanda ırksal veya etnik azınlıkların üyeleri, sınıfsal egemenlikten ve sınıfların tâbi konumundan ve dolayısıyla toplumun 'dikey olarak' bölündüğünden söz etmenin kadınlar, siyahlar ve diğerlerinin sadece egemen sınıfın üyelerinin ve burjuvazinin değil, tâbi sınıfın üyelerinin de – cinsiyetçilik ve ırkçılığın işçi sınıfı ve emek hareketi içinde kazandığı farklı biçimlerde– ayrımcılığı ve sömürüsüne maruz kaldıklarını bulanıklaştırdığını veya tamamen gözlerden sakladığını iddia etmişlerdir. Burada bile, işçilerle değil, işverenlerle ilişkili birçok baskı, ayrımcılık ve sömürü biçimi vardır. Ancak tâbi sınıf arasında cinsiyetçilik ve ırkçılığın varlığı kesin olsa da, bu tutumlar sınıflı toplumun doğasıyla yakından ilişkilidir ve bu anlamda kesinlikle sınıfsal analize uygundur.

Cinsiyetçilik ve ırkçılığın sınıflı toplumla ilişkisi iki şekilde açıklanabilir: ilk olarak, beyaz erkek işçilerin kadınlar ve siyahlara karşı uygulamaya çalıştıkları ayrımcılık kolayca ekonomik güdüler olarak adlandırılabilecek unsurlarla açıklanabilir ve onların sınıfsal konumlarının ve bir tehdit karşısında olduklarını düşündükleri durumlarda işverenler *karşısındaki* pazarlık güçlerini artırma veya sürdürme arzularının bir ifadesi olarak görülmesi gerekir. Burada amacımız meşrulaştırmak değil açıklamaktır. Bu yaklaşıma göre, 'toplumsal kapanma' güçlü iktisadî kaynaklar sağlar ve kapitalizmin işçilere empoze ettiği aralarındaki rekabetle yakından ilişkilidir. Kadınlar veya siyahları değil aksine farklı aktörleri içeren bu türden bir olgu örneği Kuzey İrlanda'da Protestan işçilerin Katolik işçilere düşmanlığıydı. Bu mücadeleyi sadece dinsel ve etnik temellerde 'sekter' bir hareket olarak görmek çekici görünse de, bu uzlaşmaz karşıtlığın temel bir nedeninin Protestan işçilerin mevcut istikrarsız ve hatta zaten korkunç maddî durumlarını çok daha yoksun –din, gelenek, kültür, tarihsel anılar ve karşılıklı sorunları bakımından farklı– bir azınlıktan tehdit olarak algıladıkları şey karşısında koruma çabası olduğunu

öne sürmek özellikle bir 'sınıfsal indirgemecilik' veya abartılı bir 'ekonomik determinizm' değildir.

Kuşkusuz, onlar bu iktisadî kaynaklı çatışmayı iktisadî kökenlerinden uzak koşullar içinde rasyonelleştirilebilir ve ifade edebilirler. Bu koşullar çok geçmeden kalıcılık ve bir öz ve böylece özerklik kazanır ve başlı başına güçlü siyasal yapılara dönüşür. İnsanlar bu yapıları büyük bir tutkuyla onaylar ve kendi 'toplumsal varlıklarını' büyük ölçüde bu yapılar temelinde tanımlarlar. Dolayısıyla, Protestan işçiler Katolik işçileri sadece rakipler olarak değil, belirli bir dinsel zehrin taşıyıcıları ve kendi kutsal dinsel ve ulusal kimliklerine tehdit olarak görmeye başlamışlardır. Onlar ayrıca önyargıları ve korkularını Katolik işçilerin tembel, amaçsız ve aptal olduklarını ilân ederek rasyonelleştirirler. Birçok örnekte bu bildik bir süreçtir. Ekonomik konumu ideolojik yapıya bağlayan kordon oldukça uzundur ve oldukça çetin bir alanda uzanır. Ancak, örneğin cinsiyetçilik ve ırkçılığın işçi sınıfı tezahürleriyle ilişki içinde olan sınıfsal konum açıklama dışı bırakılamaz.

İkinci husus ilkiyle ilişkili olmasına rağmen ondan farklıdır. İlişkili hiçbir makul 'iktisadî' sebep olmadığında bile önyargı, öfke ve dışlamanın bulunduğu kolayca söylenebilir: örneğin, işçi sınıfından erkeklerin işçi sınıfından kadınlara şiddet uygulaması gibi burjuva erkekler de burjuva kadınlara şiddet uygulayabilir. Bu doğrudur ve önemlidir. Ancak burada da, bunların derin 'sınıfsal örselenmelerin' patolojik ifadeleri, sınıflı toplumların ürettiği, gaddarlıklar, vahşilikler, baskılar ve travmalar içeren oldukça çeşitli yabancılaşmalar ve psikolojik davranış bozuklukları olduklarını öne sürmek temelsiz bir 'indirgemecilik' olarak görünmemektedir. Erkekler (ve kadınlar) kendi 'özel' sorunları ve problemlerinden bir çıkış yolu ararlar ve bunu çoğu kez irrasyonel, hastalıklı veya sapkın bir biçimde yaparlar. Faşist fikirler ve hareketlere bağlılık 20. yüzyılda bu patolojinin aşırı tezahürü olmasına rağmen, başka birçok bireysel ve kollektif patoloji biçimleri bulunabilir. Bu olguların açıklanması onların ortaya çıktıkları toplumsal bağlamları, bu bağlamların ürettikleri toplumsal engellemeleri ve ne kadar yanlış konumlandırılmış olsalar da, halletmeleri beklenen toplumsal baskıları dikkatlice araştırmayı, başka deyişle sınıfsal analizi gerektirir.

Aksi yönde düşünmek, insanların davranışlarını onları oldukları şey ve nihayetinde yardım edilemeyecek yaratıklar kılan verili, 'değiştirilemez' insan doğası' gibi fikirlerden hareketle açıklamayı gerektirir. Sabit bir insan doğası fikri, saldırganlık, tahakküm ve şiddetin insanlığın veya erkekliğin alınyazısı olduğunu varsayan ilkel bir lânetlenmişlik fikrine dayanmayı gerektirir. Bu fikri benimsemek, dolayısıyla, hem ciddi bir analizi hem de sınıflı toplumlarda insanların karşılaştıkları gerçek problemlere rasyonel ve insanî çözümleri engelleyen tehlikeli ve zararlı bir irrasyonalizmi onaylamak demektir.

Burada amaç, sınıflı toplumların ortadan kaldırılmasının ve hatta ortadan kaldırılmaya başlanmasının derhal sınıflı toplumların gündelik hayatlarının her zaman bir parçası olan ve bu nedenle müthiş bir dayanıklılık kazanan ayrımcılık, sömürü ve baskıya son verebileceğini iddia etmek değildir. Bu kötülüklerin ortadan kalkması uzun süre alacak olsa da, sınıfsız, demokratik, eşitlikçi ve işbirliğine dayalı bir toplumun yaratılmasının zamanla bu kötülükleri giderek büyük ölçüde azaltabileceğini, nihayetinde ortadan kalkmalarını sağlayabileceğini düşünmek için birçok haklı neden vardır.

Bu tür bir toplumda hiçbir insan grubu egemen bir sınıfa dönüşerek tahakküm araçları üzerinde kontrolü ele geçiremeyecektir. Uygun bir ifadeyle, demokratik iktidar yapıları sağlayabilecek ve tahakküm yapılarının diriltilmesini önleyebilecek mekanizmalar ve kurumlar sayesinde bu kontrol toplumun eline geçecektir. Marksistlerin tahakkümün olmadığı sınıfsız toplum vizyonu böyle bir topluma ulaşmanın kolay olmasa da, mümkün olduğu inancının ifadesidir.

Ne de son yüzyılların tarihi bize bu tür bir vizyonun hayal olduğunu göstermektedir. Aksine ve temelsiz bir insanlığın yazgısı fikrine saplanmadan, aşağıdan baskının, bütün engeller ve olumsuzluklara rağmen, yaygın tahakküm yapılarını ve onları üreten koşulları kalıcı bir biçimde ortadan kaldırmayı mümkün kılacağını öne sürüyorum. Tahakküm ve sömürüden uzak bir dünyanın bir vizyondan [somut] bir projeye dönüşmesi yoğun ve dünya çapında bir gücü gerektirir.

Sınıfsal analiz sadece sınıfsız bir topluma geçildiğinde önemsiz hâle gelebilir. Bunu başarmak için uzun bir yol katedilmesine gerek vardır. Ancak, insanlar, bilhassa tâbi konumlardaki insanlar uygun bir toplumsal gerçeklik anlayışına sahip oldukları ve toplumsal gerçekliğin merkezinde yer alan çatışmaların bilincine vardıkları ölçüde, daha yavaş da olsa, bu amaca ulaşmak mümkündür. Sınıfsal analiz böyle bir bilinçlenmeyi bir başka analiz tarzına göre daha iyi sağlar.

Kaynaklar

Engels, F., 1950: "Preface", *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Marx and Engels, *Selected Works*, 3rd German ed. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Liebman, M., 1986: "Reformism Yesterday and Social Democracy Today", R. Miliband, J. Saville, M. Liebman and L. Panitch (eds), *The Socialist Register 1985/6*. London: Merlin Press.

Marx, K., 1976: *Capital*, vol. I. London: Penguin Books and New Left Review. 1981: *Capital*, vol. 3. London: Penguin Books and New Left Review.

Marx, K. and Engels, F., 1956: *Selected Correspondence*. London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. and Engels, F., 1976: "Manifesto of the Communist Party" Marx, K. and Engels, F., *Collected Works*, vol. 6. London: Lawrence and Wishart.
Miliband, R., 1982: *Capitalist Democracy in Britain*. London: Oxford University Press.
Miliband, R., 1983: "State Power and Class Interests", *New Left Review*, 138.
Miliband, R., 1985: "State Power and Capitalist Democracy", S. Resnick and R. Wolff (eds), *Rethinking Marxism*. New York: Autonomedia.
Mills, C. W., 1956: *The Power Elite*. Oxford: Oxford University Press.
Wright, E. O., 1985: *Classes*. London: Verso.

Eleştirel Teori[1]

Axel Honneth

Eleştirel teori, tek bir adamın yönetimi altında ve belirli bir entellektüeller çevresinin çalışması olarak ortaya çıkalı yarım yüzyıl geçmesine rağmen, öğrenci hareketi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (*Institut für Sozialforschung*) yazılarına yönelinceye kadar birleşik bir proje olarak kabul edilmedi. Okul ortaya çıktığı andan itibaren entellektüel düşünceyi işgal etti ve onun tarihi, Frankfurt'taki başlangıçlarından Fransa üzerinden ABD'ye yayılmasına kadar, Horkheimer etrafındaki entellektüel çevrenin tarihine götürülebilir;[2] ilk üyelerinin büyü-bozucu açıklamalarının harekete geçirdiği felsefî analizler bu çevrenin iç tutarsızlıklarına, gerçekte içindeki tüm uyuşmazlıklara ışık tuttu;[3] neticede, *Zeitgeist*'teki değişimlerin yönlendirdiği daha genç yazarlar eski yazılarda şimdiye kadar dikkat çekmeden kalan yeni temaları keşfetmeyi sürdürdüler;[4] bununla beraber, son olarak, Frankfurt Okulu'nun son yirmi yıldan fazla süredir harekete geçirdiği eleştirel tartışma, ayrıca, ilk projedeki önemli maddî kusurları ve teorik çelişkileri sergiledi.[5] Bu tartışmalar bazı örneklerde eleştirel teorideki temel bir zayıflığın kabul edilmesini sağladı (örneğin, bkz. Brandt, 1986).

---

1 İngilizceye çev. John Farrell. Yardımcı yorumları için Rolf Wiggerhaus'a teşekkür borçluyum.

2 Ayrıca, *bkz.* Dubiel (1984; Jay (1973); Wiggerhaus (1986). Ayrıca aşağıdaki incelemelere bakınız: Bottomore (1984); Brandt (1981); Gmünder (1985); Held (1980); Jeyer (1982); Kilminster (1979); Slater (1977); Tar (1977).

3 Enstitü üyelerinin bu kurumdaki deneyimlerine ilişkin açıklamaları esasen görüşmeler biçiminde yer almaktadır: *bkz.* Habermas (1978) ve Löwenthal (1980); Löwenthal'ın yazısından bir bölüm Dubiel'in çevirisinde (1981) yer almaktadır. Enstitü çevresiyle ilişkili ilk sistematik araştırmalar Brandt (1981), Breuer (1985), Habermas (1986b) ve Jay (1982) tarafından yapılmıştır.

4 Örneğin, *bkz.* Hörisch (1980); ayrıca, bkz. Dews (1984).

5 Aklımda öncelikle Benhabib (1981), Habermas (1984, Kısım 2, Bölüm 4), Held (1980: Kısım 3), Honneth (1985: Kısım 1) ve Wellmer (1971) var.

Dolayısıyla, sürekli, gerçekte artan ilgi sonucunda eleştirel teori uluslararası bir cazibe kaynağı hâline geldi,[6] onun teorik başarısı günümüzde yaygın olarak kabul edilmektedir. Her yeni ilgi dalgasının etkisiyle artan araştırmalar sonucunda eleştirel teori ilk cazibesinin bir parçasını oluşturan eski projeden uzaklaştı ve zamanla doğrulanmaya açık realist bir teorik yaklaşıma dönüştü. Eleştirel teoriyi sistematik olarak inşa etmeye yönelik her mevcut girişim bu inşa sürecinin gün yüzüne çıkardığı kritik önemde bulgularla ilerledi. Kökeni Horkheimer'ın çalışmaları olan bu teorik gelenek günümüzde üretken bir biçimde sadece bütün eksikliklerinin farkında olarak sürdürülebilir. Aşağıda, bu tür bir sistematik yeniden inşayı eleştirel teoriyi bir başka tezin sonuçlarıyla ilişkilendirerek tamamlamaya çalışacağım: Horkheimer'ın hedeflerinin başarılı bir biçimde gerçekleştirilebileceği teorik araçlar sadece Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde daha çevresel bir konumu işgal eden yazarların çalışmalarında bulunmaktadır. Horkheimer, daha sonra Adorno ve Marcuse felsefî yönelimli ve empirik olarak temellendirilmiş bir toplum teorisi fikrini kesinlikle çağdaş toplumlar bağlamında temellendirseler de, makro toplumsal süreçleri analiz edecek uygun bir görüşten yoksun oldukları için bu iddialarını gerçekleştirmemişlerdir. Öte yandan, Benjamin, Neumann, Kirchheimer'in ve daha sonra Fromm'un somut araştırmaları –birlikte ele alındıklarında– bu tür bir makro anlayışın göstergelerini sunabilecek sosyolojik görüşler ve önermeler içermekteydi. Bu yazarların çalışmaları teorik özlerine uygun biçimde daha ciddi olarak ele alınsaydı, eleştirel teorinin felsefî olarak temellendirilmiş amaçları daha üretken bir biçimde sosyolojik olarak gerçekleştirilebilecekti.

Bu yazıda, eleştirel teorinin Max Horkheimer tarafından temellendirilen programlı amaçlarını özetle aktardıktan sonra, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün 'iç çevre'sinin bu temel fikri başarılı bir biçimde ortaya koymasını engelleyen teorik-temelli kabullerini açıklayacağım. Ardından 'dış çevre'nin çalışmalarında ortaya konulan teorik alternatifi inceleyecek ve son olarak, Habermas'ın eleştirel teorideki revizyonlarına ilişkin tezimin içerimlerini ele alacağım.

I. Max Horkheimer ve Eleştirel Teorinin Kökenleri

I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde Marksizm'i üretken bir biçimde geliştirmek için gerçekleştirilen çoğu girişim arasında eleştirel teori önde gelen bir yer işgal eder. Bu teoriyi benzer yaklaşımlardan ayıran özellik, teorik ilkelerinden ziyade, öncelikle metodolojik amaçlarıdır; bu amaçların kaynağı

6 Aşağıdaki derlemelerdeki katkılara bakınız: Bonss and Honneth (1982) ve Honneth and Wellmer (1987).

uzman bilimlerin sonuçlarının koşulsuz ve programlı kabulüdür. Eleştirel teorinin temel hedefi, bütün sosyal bilimsel araştırma disiplinlerinden yararlanarak materyalist bir toplum teorisi geliştirmekti; böylece, tarihsel materyalizmin epeydir süren teorisizminin aşılacağı ve akademik sosyal bilim ve Marksist teorinin verimli bir birlikteliğinin yolunun açılacağı umut edilmekteydi. Bu metodolojik amaçla ilişkili anlayışın en iyi temsilcisi uzman bilimlerin değerini kabul edebilecek kadar 'pozitivist' olan Max Horkheimer'dı; Horkheimer'ın plânı Marksizm'i disiplinler-arası araştırmalarla genişletmekti.[7]

Bu oldukça kapsamlı amacı gerçekleştirebilmek için farklı disiplinlerden ancak benzer yönelimlere sahip bilim adamlarını kendine çekecek bir düşünce iklimine ve bir mekâna gerek vardı, ayrıca, bu bilim adamlarının belirli bir çatı altında birlikte çalışmalarını mümkün kılacak kurumsal imkânlara gerek vardı. Bu düşünce iklimi 1920'lerin Frankfurt Okulu'nda bulunuyordu; burada zengin ve açık fikirli bir burjuvanın desteği altında kültürel toplantılar gerçekleştirildi: yeni kurulan bir üniversite, liberal bir gazete, deneysel bir radyo ve son olarak, *Das Freie Jüdische Lehrhaus* (Özgür Yahudi Eğitim Evi) –hepsi olağanüstü bir entellektüel enerji yoğunluğuna yol açan bir kültürel hayat yarattı.[8] Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde Frankfurt kenti sosyal bilim projelerini destekleyecek malî ve örgütsel araçlara sahip bir araştırma merkezî kazandı. 1924'te Felix Veil'in destekleriyle kurulan ve üniversiteye katılan bu enstitüde ilk yıllarda sosyalizmin tarihi üzerine araştırmalar yürütüldü.[9] 1930'da Max Horkheimer müdür olarak Grünberg'e atandığında, kurum disiplinler-arası bir toplum teorisi programı için gerekli örgütsel araçlar ve imkânların sağlanması gerektiği fikrini benimsedi. Horkheimer kendi açılış konuşmasını kamuya bir eleştirel toplum teorisi programını ilk kez sunmak için bir fırsat olarak kullandı (Horkheimer, 1972d). Horkheimer, 1932'de kurulan ve bundan sonra kurumun çalışmalarının entellektüel merkezîni oluşturan *Zeitschrift für Sozialforschung* (Amerika'daki adıyla *Felsefe ve Sosyal Bilim Araştırmaları*) dergisinde[10] ve sonraki yıllarda Herbert Marcuse'yle birlikte bu yaklaşımı geliştirmeye çalıştı.

Eleştirel teori projesi metodolojik biçimini kazandığı ölçüde bu çağdaş beşeri bilimler yaklaşımı programlı makaleler zemininde şekillendi.[11]

---

7 Horkheimer'ın teorik gelişimi için, *bkz.* Korthals (1985, Küsters (1980). Genelde Horkheimer için, bkz. Schmidt (1976).

8 Bu konuda, *bkz.* Schivelbusch (1982).

9 Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün erken dönem tarihi için ayrıca bkz. Kluke (1972, özellikle Kitap 4, Bölüm 2) ve Migdal (1981).

10 *Zeitschrift für Sozialforschung* (1970) isimli derginin derlemesi (1980) piyasada mevcuttur. Bu derginin tarihi üzerine Schmidt'in yoğun bilgiler içeren yeni baskıya 'Giriş' yazısına bakınız (Schmidt, 1980); ayrıca, *bkz.* Habermas (1980).

11 Öncelikle aklımda Horkheimer'ın makaleleri (1972c; 1972d) ve Marcuse'nin çalışması (1968) var.

Horkheimer, fikirler tarihi düzeyinde, bunu bir toplum teorisi geliştirmek için empirik araştırma ve felsefî düşünce ayrımını konumlandırma fırsatı olarak gördü. Ona göre, Hegelci tarih felsefesi bu iki bilgi alanının tek bir düşünce tarzı içinde iç içe geçtiği –gerçekliğin empirik analizi ve felsefî-tarihsel akıl anlayışının örtüştüğü– bir teorik geleneğin son biçimini temsil eder. Bununla beraber, 19. yüzyılda Hegelci tarih felsefesinin dayandığı idealist öncüllerin yanı sıra o döneme kadar empirik araştırma ve felsefî düşünceyi bir arada tutan birleştirici bağ da koptu. Sonuç olarak, 'yeni pozitivizm' ve 'çağdaş metafizik'te cisimleşen iki tarih felsefesi dalı açıkça karşıt konumlarda yer aldı. Pozitivizmde, gerçekliğin empirik bilgisi sadece olguların araştırılmasına indirgenir, zira bu tür bilgilerin herhangi bir felsefî doğrulamayla ilişkisiz oldukları düşünülür; Max Scheler'in çağdaş metafiziğinde ve Nicolai Hartmann'ın felsefî projelerinde aklın dumura uğraması sadece öz hakkında spekülâsyonlara göre ele alınır, zira bu spekülâsyonun tarihsel-empirik gerçekliğe teorik bir referanstan bağımsız olduğu varsayılır.[12]

Horkheimer'a göre, bu tarihsel-entellektüel yaklaşımın gerçek problemi, bir tarih felsefesi temelinde düşünme imkânının yerine, klâsik tarih felsefesinin her zaman üzerine kurulduğu tarihsel olarak 'bedenleşmiş akıl' fikrine hiçbir yer tanımayan –Hegel sonrası düşünceyi metafiziğe yönelten– soyut bir 'bilimcilik' ve 'metafizik' ayrımını vurgulamasıdır. Bununla beraber, bir tarih felsefesiyle ayrıca aşkın bir eleştiri imkânı her toplum teorisinden uzak tutulur: artık belirli bir toplumdaki mevcut ilişkileri aşkın bir akıl fikri temelinde değerlendirecek bir teoriye ulaşacak hiçbir bilişsel araç yoktur. Bu yüzden, eleştirel bir toplum teorisinin temeli, ilk olarak, empirik araştırma ve felsefe arasındaki tarihsel-entellektüel uçurumun kapatılmasını gerektirir. Epistemolojik olarak, Horkheimer ve Marcuse'nin makaleleri pozitivizmin sistematik bir eleştirisine yönelikti; onlar, metodolojik olarak, disiplinler-arası bir araştırma yaklaşımı geliştirmeyi amaçlıyorlardı.

Genç Marx'ın materyalist epistemolojisi bu kurumun pozitivizm eleştirisinin anahtarıydı. Horkheimer Marx'ın yazılarında sadece ana hatlarıyla ifade edilen bu epistemolojiyi Lukács'tan (bkz, Jay, 1984, Bölüm 6), Marcuse ise Heidegger'den almıştır.[13] Ancak ikisi de, kendi metodolojilerine uygun olarak, empirik bilimlerin genel toplumsal emeğin gerekleri tarafından belirlendiği kabulünden hareket eder; burada teorik önermelerin güvenilirliği emek faaliyetine zaten bilim-öncesi düzeyde kılavuzluk eden fiziksel doğaya hâkimiyete bağlıdır. Bilimlerin bu pratik kurucu bağlamı epistemolojik olarak

12 Metafiziğe ve bilimciliğe karşı bu cepheden iki saldırı için öncelikle *bkz.* Horkheimer (1972d, 1972a).

13 Marcuse'nin Marksizm yorumunun varoluşsal-ontolojik boyutu için, *bkz.* Breuer (1977: Bölüm 2, Kesim 2) ve Schmidt (1968).

açıklığa kavuşturulduğunda bile pozitivizmin kaçınılmaz olarak içine düştüğü yanlış anlamalar ortaya çıkar: bilimleri sadece metodolojik düzeyde doğrulayan pozitivizm onları hem genel toplumsal kökenlerine ilişkin bilinçten hem de pratik amaçlarının bilgisinden yoksun kılar. Horkheimer ve Marcuse, bilimsel teorilerin pratik çerçevesinin yadsınmasını hem çağdaş pozitivizmin hatası olarak, hem de genelde modern teori anlayışının bir eksikliği olarak görür; Horkheimer'a göre, bilimlerin pratik ilgilerden tamamen bağımsız bir faaliyet olarak görünmesine yol açan pozitivist bilincin kökenlerinde Descartes vardır. 'Geleneksel teori' onun tüm modern çağa uzanan bilimci geleneğe verdiği isimdir; hem Horkheimer hem Marcuse ortaya çıktığı toplumsal bağlam kadar pratik uygulanma bağlamının da sürekli farkında olan bir teori olarak gördükleri 'eleştirel teori'yi bu geleneğin karşısına yerleştirir.

Böylece eleştirel teori kendinden beklenen bu görevi sadece, aynı zamanda, tarihsel süreçte kendi konumu ve rolüne ışık tutabilen bir tarih teorisi sayesinde yerine getirebilir. Bu nedenle, sadece epistemolojik nedenlerle bile eleştirel bir toplum teorisini temellendirmek, felsefî-tarihsel düzlemde çağdaş felsefe ve bilimler ayrımına hiçbir haklı yer tanımayacak biçimde düşünmeyi gerektirir. Horkheimer ve Marcuse pozitivizm eleştirilerinde dayandıkları materyalist epistemolojide böyle bir tarih teorisinin ana hatlarını örtük olarak ortaya koymuştu; onlar bu ana temelleri tarihsel materyalizmin temel kabulleri etrafında açımlayarak genel bir yorum çerçevesine dönüştürdüler. Horkheimer ve Marcuse 1930'larda hâlâ klâsik Marksist tarih teorisini kuvvetle savunmaktaydı. Bu tarih teorisinde üretici güçlerin gelişmesi süreci genel toplumsal ilerlemenin merkezî mekanizması olarak görülür; doğaya teknik egemenlik sisteminin genişlemesiyle üretici güçlerin gelişmesi ayrıca zorunlu olarak toplumsal üretim ilişkilerinde yeni bir evreye yönelir (örneğin, bkz. Horkheimer, 1932). Eleştirel teorinin bu tarihsel gelişmeyi sistemine basitçe –diğer empirik bilimler gibi– emek sürecinde bir bilişsel otorite olarak değil, daha ziyade toplumun kendine ilişkin genel bilgisinde eleştirel bir otorite olarak dâhil etmesi gerekir; Horkheimer gibi Marcuse'ye göre de, eleştirel teori "genel toplumsal durumun olgunlaşma imkânları"nın bilinç kazanmasıdır (Marcuse, 1968). Eleştirel teorinin genel toplumsal konumu ve pratik işlevi üretici güçlerin sunduğu akıl potansiyelinin yeni genel toplumsal organizasyon biçimlerinde ne kadar açığa çıktığına bakılarak değerlendirilebilir; bir zamanlar Hegel'in tarih felsefesinde, idealist ön-kabullerden hareketle, tarihin somut akışının aklın onun içinde cisimleşen imkânlarına referansla eleştirel olarak araştırılması gibi, eleştirel teori de artık bu görevi materyalist öncüller temelinde gerçekleştirmeye çalışır.

Giriş niteliğindeki bu epistemolojik görüşler söz konusu dönemde Lukács ve Korsch'un savunduğu üretim-temelli tarih felsefesiyle benzer çizgilerde ilerlese de,[14] Horkheimer ve Marcuse'nin eleştirel teorisinin sonraki metodolojik adımında bu yeni zemin yıkılır; onlar bu metodolojik adım sayesinde geriye dönük olarak günümüzde 'disiplinler-arası materyalizm' olarak adlandırılan yaklaşımı keşfederler (örneğin, *bkz.* Bonss and Schindler, 1982). İkisi de eleştirel teorisinin hareket noktası olan felsefî-tarihsel düzlem konusundaki teşhise ikinci bir düşünce akımı olarak empirik sosyal araştırmanın eklenmesi gerektiği –bu yüzden, farklı disiplinler-arasında işbirliği zorunluluğu– kabulüne dayanır. Ne Horkheimer'a ne Marcuse'ye göre, ekonomi politiğin görevi toplumun mevcut durumunu özellikle felsefe tarihi temelinde empirik olarak incelemektir; bir eleştirel toplum teorisinin üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki mevcut çatışmayı uygun biçimde araştırabilmek için bütün sosyal bilim disiplinlerinden yararlanması gerekir. Horkheimer tarih felsefesi ve disiplinler-arası araştırma arasındaki metodolojik ilişkiyi açıklayacak bir genel modeli ana hatlarıyla ortaya koyar. Bu genel model "evrensele, 'temel'e odaklanan bir teorik amaç olarak felsefe"nin hem uzman disiplinlerin ilham kaynağı olacak hem de dünyayı somut araştırmalar geliştirerek etkilemeye ve değiştirmeye yeterince açık olacak biçimde 'diyalektik' bir uyum içinde olduğunu iddia eder (Horkheimer, 1972d: 41).

Bu metodolojik eleştirel teori taslağına temel biçimini kazandıran ve böylece 1930'larda Enstitü'nün araştırma programını belirleyen Horkheimer'dır. Onun uzmanlaşmış disiplinler-arasındaki işbirliğinin ilgi merkezi olarak gördüğü bu empirik problemin şekillenmesinde materyalist tarih felsefesini çağdaş duruma uygulama çabası vardır: tarihsel süreç genelde aklın üretici güçler içinde cisimleşen potansiyelinin tekrar tekrar toplumsal çatışmalar içinde açığa çıkmasıyla işliyorsa, günümüze has belirli koşullarda asıl mesele kesinlikle bu tür çatışmaların ortaya çıkışını hangi mekanizmaların engelleyeceğinin belirlenmesidir. Genç Horkheimer, kendi kuşağının diğer çoğu Marksist'i gibi, işçi sınıfının gelişmiş kapitalist sosyal sistemle giderek bütünleşmesini kendi döneminin en dikkat çekici gelişme eğilimi olarak görür.[15] Horkheimer'ın gelişmiş kapitalizmin sadece bu bütünleştirici işlevine yoğunlaşan perspektifi Enstitü'nün tüm araştırmalarının referans noktası hâline gelir; 1930'larda, Enstitü'nün disiplinler-arası araştırmaları tamamen "sosyal sınıflar arasındaki, ekonomik durum nedeniyle çatışmaya yol açtıkları düşünülen gerilimlerin gizli kalmasını mümkün kılan zihinsel mekanizmaların nasıl ortaya çıkarılacağı" problemiyle bağlantılıdır (Habermas, 1932: 136).

---

14 Eleştirel Marksizm'in 'tarih felsefesi'ne ilişkin kabulleri üzerine iyi bir inceleme Cerutti'ye (1970) aittir.

15 Bu tezin tarihsel temeli için, *bkz.* Mahnkopt (1985: özellikle Bölüm 6).

Bu problemin formüle edilme biçimi Horkheimer'ın disiplinler-arası bir sosyal analizi zaten ayrıntılı olarak nasıl tasavvur ettiğini göstermektedir: merkezî disiplin başından beri ekonomi politiktir ve tek başına tarih felsefesi ve uzmanlaşmış bilimler arasındaki somut bağlantıları ortaya koyabilecek konumdadır, zira ekonomi politik, empirik bir bakış açısından, aynı kapitalist süreci felsefî-tarihsel bir perspektiften, aklın gerçekleşmesinin bir evresi olarak araştırır. Nitekim, materyalist sosyal bilimin teorik belkemiğini ekonomi politiğin oluşturduğu doğruysa, bu değişen koşullar altında onun yanında ikinci bir disipline gerek vardır. Aklın kapitalist üretici güçler içinde birikmiş potansiyeli, Marksist devrim teorisinde varsayılanın aksine, artık proletaryanın sınıfsal eylemine yansımadığı için, ayrıca işçi sınıfının gerçek çıkarlarını algılamasını engelleyen 'irrasyonel' bağlayıcı güçlerin araştırılması gerekir. Horkheimer'a göre, bu görev kesinlikle sadece Freud'un biçimlendirdiği psikoloji bilimiyle gerçekleştirilebilir. Son olarak, ekonomi politik ve psikolojinin yanı sıra üçüncü bir disipline gerek vardır, zira uyum amaçlı toplumsal talepler bireyin psişik yapısını doğrudan etkilemez, daha ziyade sadece kültürel kırılmaya uğrayarak yansırlar. Horkheimer, ana hatlarıyla ortaya koyduğu bu araştırma projesinin nihaî bir unsuru olarak, gelişmiş kapitalizmde bireyin içinde sosyalleştiği kültürel koşulları araştıracak bir kültür teorisi tasarlar. Bu üç disiplin arasındaki örtüşmeden Horkheimer'ın eleştirel teoriye ilk evresinde atfettiği görevler çıkar: onlar kapitalizmin post-liberal evresinin iktisadî analizini, bireylerin genel toplumsal bütünleşmelerinin sosyal-psikolojik boyutlarının araştırılmasını ve kitle kültürünün işleyiş tarzının kültürel-teorik analizini gerektirir. Bununla beraber, Horkheimer ve çalışma arkadaşları programlarının teorik birliğini, araştırmanın bu özel unsurları arasındaki doğrudan bağımlılığı ortaya koyabilmek için Marksist işlevselciliğe başvurmuşlardır.

1. Post-liberal kapitalizmin iktisadî analizi

Horkheimer'a göre ekonomi politiğin temel görevi kapitalizmin liberal evresinin sonundan itibaren geçirdiği kapsamlı değişme sürecini araştırmaktır. Öncelikle, kapitalizmin değişen organizasyon ilkesinin kaynağında muhtemelen yeni iktisadî sistemin plânlı ekonomisinin özellikleri olup olmadığı sorusunu ortaya çıkaran gelişme Nasyonal Sosyalizmdi. Enstitü'nün bu alandaki araştırmaları Horkheimer'la aynı dönemde yetişen 'sol kanat burjuva" iktisatçı Friedrich Pollock'a emanet edildi;[16] 1930'larda yeni ortaya çı-

16 Pollock konusunda, *bkz.* Dubiel (1975).

kan plânlı ekonomiyi inceleyen Pollock'un bulguları Enstitü'nün 'iç çevresi' tarafından tamamen benimsendi. Pollock görüşlerini esasen 'devletçi kapitalizm' kavramı içinde ifade eder (1941; 1971). Ona göre, Sovyet Komünizmi kadar Nasyonal Sosyalizm de, piyasayı yönlendirici bir mekanizmanın yerini bürokratik plânlayıcı otoritelerin aldığı plânlı kapitalist bir ekonomidir. Kapitalist holdinglerin hâkimiyeti siyasal iktidar seçkinlerini merkezî bir idarî tahakküm biçimi altında genel toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak tarzda sıkıca bir araya getirmiştir. Başlarda uzman bir araştırma olarak gerçekleştirilen bu analiz çok geçmeden genel bir post-liberal kapitalizm teorisinin hareket noktası hâline geldi (örneğin, bkz. Horkheimer, 1972c) ve teorik psikolojik ve kültürel araştırmaların konumlandırılabileceği genel çerçeveyi sağladı.

2. Genel toplumsal bütünleşmenin sosyal-psikolojik boyutlarının araştırılması

Yeni kapitalist üretimin organizasyon biçimi devletçi kapitalizm teorisiyle açıklanabilse bile, cevaplandırılamayan soru, niçin bireylerin merkezî yönetime sahip bir tahakküm sistemini direnmeden kabul ettikleridir. Horkheimer bu sosyal psikolojik araştırmayı arkadaşı Erich Fromm'a bırakır. Fromm'un katılmasıyla Enstitü Weimar Cumhuriyeti'nin tarihsel materyalizm ve psikanalizi birleştirmeye çalışan entellektüel hareketi için önemli bir taraftar kazanır.[17] 1926'dan beri psikanalitik analizler yapan ve *Das Freie Jüdische Lehrhaus* dergisiyle yakın ilişki içinde olan Fromm erken dönem incelemelerinde tamamen 'Freudcu Sol'a dayanır.[18] O, Siegfried Bernfeld veya Wilhelm Reich gibi, bireylerin kapitalist tahakküm sistemiyle bütünleşmelerinin kaynağında psiko-seksüel karakterlerinin toplumsal şekillenişinin yattığı kabulünden hareket eder. Fromm Ensititü'deki araştırmalarında psikanalizin görüşlerinin Marksist bir sosyolojinin görüşleriyle ilişkilendirildiği bu genel açıklayıcı modeli uygular.[19] Onun hareket noktası, devletçi kapitalist düzenin gelişmesinin burjuva çekirdek ailede yapısal bir değişimi gerektirdiği tespitidir; erkek, liberal kapitalist koşullarda hâlâ hem kendisine tanınan otoritenin iktisadî temelini hem de önceden sahip olduğu sorgulanmayan ataerkil oto-

---

17 'Freudcu Sol' konusunda, bkz. Dahmer (1973); Frankfurt Okulu'nun Freud algısı için, *bkz.* Bonss (1982).

18 Fromm'un teorik gelişimi üzerine tam bir inceleme Funk (1980) tarafından gerçekleştirilmiştir.

19 Öncelikle *bkz.* Fromm (1932; 1978). Fromm oldukça kapsamlı bu araştırmanın sosyal psikolojik kısmını yazmıştır: "Otorite ve Aile" (*bkz.* Fromm, 1936); bu projenin Fromm'un empirik bir araştırma çerçevesinde gerçekleştirdiği pilot araştırması "Alman Araştırmaları 1929" yakınlarda yeniden basılmıştır (Fromm, 1980). Genel bir zemin için Bonss'un (1980) bu son çalışmaya 'Giriş' yazısına bakınız.

ritesini kaybeder. Bu yüzden, çocuğun benliğini geliştirebileceği ve pekiştirebileceği otorite referans noktası yok olur ve böylece ailedeki yapısal değişim otoriteye-bağlı, kolayca yönlendirilebilir bir kişilik tipinin ortaya çıkmasına ve sonuçta ergen benliğin zayıflamasına yol açar. Burada da Fromm'un bağımsız ve çoğu kez spekülatif düşüncelerine genel bir biçim kazandıran Horkheimer'dır; Enstitü'nün sosyal psikolojik araştırmaları sonucunda geliştirilen 'otoriter kişilik' teorisi (Horkheimer, 1972b) çok geçmeden 'iç çevre'nin bütün üyeleri tarafından benimsenir.

3. Kitle kültürünün kültürel-teorik analizi

Enstitü'nün iktisadî ve sosyal psikolojik yaklaşımları işlevselci öncüller aracılığıyla ilişkilendirilir ve bu yüzden, birlikte alındıklarında, toplumun kendine-yeten bir bütünlük olduğu imgesi üretilir. İktisadî-yapısal analiz plânlı ekonomiye dayalı kapitalist bir tahakküm sistemine yol açan gelişme eğilimlerini ortaya koyar; söz konusu değişim sürecinin 'ailevî' sosyalleşmeyi gerektirdiği bu değişiklikleri merkeze alan sosyal psikolojik analiz bireylerin yeni davranışsal taleplere düzgün bir biçimde adapte oldukları mekanizmayı ortaya koyar. Horkheimer'ın tasarladığı araştırma projesinin üçüncü bileşeni olan kültür teorisi bu tür bir toplum analizinde kapalı işlevselciliğin yerini alacaktır. Bu çalışmalarda sosyalleşmiş öznelerin, basitçe, anonim yönlendirme sürecine pasif bir biçimde tâbi olmayıp, daha ziyade, kompleks toplumsal bütünleşme süreçlerinde kendi yorumlayıcı icraatlarıyla aktif bir biçimde yer aldıkları gösterilir. Gerçekte Horkheimer başlarda kültür analizine bu görüşü teorik olarak destekleyen bir görev atfeder: günümüzdeki 'alt kültür araştırmaları' gibi, toplumsal grupların gündelik iletişim pratiklerini ifade ettikleri 'ahlâkî âdetler'in ve 'hayat tarzları'nın empirik olarak araştırılması gerekir.[20] Horkheimer daha sonra bu araştırma çizgisini sürdürseydi, (kültür olgusuyla somut bir biçimde kanıtlanabileceği gibi) sadece tahakkümün yeniden-üretiminde işlevsel bir unsur olarak görülemeyecek toplumsal eylem-yönelimleri ve değer kalıplarının mantıksal olarak bağımsız boyutunu görebilecekti. Fakat o aksine ve ilk kavramsal tespitlerinin eylem-teorik mantığının farkında olmadan, kültür analizini yeniden daha önceden ekonomi politik ve sosyal psikolojiyi bir araya getirdiği işlevselci sistemine yöneltir.[21]

---

20 Öncelikle *bkz.* Horkheimer (1972d: özellikle s. 43); Horkheimer'ın burada kullandığı kültür kavramı E. P. Thompson'ın İngiliz işçi sınıfı tarihi bağlamında kullandığı kavramı büyük ölçüde andırmaktadır.

21 Programlı olarak, örneğin, *bkz.* Horkheimer (1972b); burada Horkheimer'ın kültür kavramını eylem-teorikten kurum-teoriğe dönüştürerek kullandım (*bkz.* Honneth, 1985: Bölüm 1).

Bu değiştirilmiş bağlamda, Horkheimer 'kültür'den (burada sanat eserleri dikkate alınmaz) sadece dışardan gelen genel toplumsal davranış talepleri ile bireyin psişik yapısı arasında arabuluculuk yapan, güdümlenebilen kültürel olanaklar ve aygıtlar bütününü anlar. Neticede, Theodor W. Adorno araştırmalarında kültür endüstrisi hareketinin ortaya çıkışı ve etkilerini –bir kurumlar teorisi bağlamıyla sınırlı olan– bu tür bir kültür anlayışı içinde inceler.[22] Böylece, Enstitüde 'çerçeve kültür'ün –Marksist temel-üstyapı öğretisinde olduğu gibi– sadece tahakküm sağlayan işlevsel bir bileşen olarak yer aldığı bir kültürel araştırma türü benimsenir. Horkheimer'ın işlevselci bir referans sistemine müracaatı bir kez daha, kendi tüm disiplinler-arası araştırma projesinin temelini oluşturan tarih felsefesinin temel kabullerine bağlanabilir; bu kabuller arasında ilk evresinde zorunlu olarak eleştirel teoriye zarar veren teorik öncüllerin bulunduğu görülebilir.

II. Eleştirel Teorinin Teorik Zayıflıkları

Ensititü'nün iç çevresinin üyelerinin 1930'larda yaptıkları farklı araştırmalar teorik bir bütün içinde bir araya getirildiğinde ortaya çıkan şey tamamen bütünleşmiş bir toplum imgesidir; toplumsal hayat –totalitarizm teorilerinde savunulduğu gibi– kapalı bir merkezî tahakküm, kültürel kontrol ve bireysel uyum döngüsü içinde yer alır. Enstitü'nün üyelerinin Faşizmle ve Stalinizmle yüz yüze oldukları genel toplumsal koşullar göz önünde bulundurulduğunda bu imge belirli ölçüde doğru olmasına rağmen, sistem açısından bakıldığında onun teorik olarak hatalı bir kurgunun ürünü olduğunu görebiliriz. Horkheimer'ın programının dayandığı teorik referans sisteminde ahlâkî inançlar ve normatif yönelimlerin birbirlerinden bağımsız olarak biçimlendikleri toplumsal eylem boyutu sistematik olarak dışarda bırakılır: bu program sadece toplumsal emeğin yeniden-üretimi ve genişlemesinde işlevler yüklenebilecek toplumsal süreçlere yer tanıyabilecek biçimde tasarlanmıştır. Bu işlevselci indirgemeciliğin kökenlerinde Horkheimer'ın, ancak ayrıca Marcuse'nin düşünceleri ve tartışmalarını genellikle üzerine kurdukları felsefî-tarihsel öncüller vardır.

O dönemde bütün bu yazarların felsefî çalışmalarında ortak bir yön seçerek, düşüncelerinde bir bütün olarak tamamen yeni bir toplum felsefesi oluşturmayı amaçlamalarına rağmen, ortaya koymaya çalıştıkları tarih felse-

22 Örneğin, *bkz.* Adorno (1978); görebildiğim kadarıyla, Enstitüdeki edebiyat ve kültür teorisinin sorumlusu Leo Löwenthal'ın çalışmaları ayrıca bu çerçeveye aittir: *bkz.* Löwenthal (1932).

fesinin temel inançlarının köklerinin derinlerinde yine de Marksist [işlevselci] gelenek bulunmasıydı. Bu dogmatik tortudan kendilerini kurtarmaya çalışmalarına rağmen, yine de Marksist tarih felsefesinin perspektifini sürekli olarak korudular. Ne Durkheim ve okulunun öncü başarıları ne de pragmatizmin teorik yenilikleri bu girişimlerde üretken bir zemin bulabildi; Enstitü'nün yakın çevresi tarihsel süreci toplumsal emeğin gelişimi dışındaki süreçlerle ele alma girişimlerine her zaman kapalı kaldı. Ayrıntılardaki farklılıkları dikkate almazsak, Horkheimer, Marcuse ve Adorno'nun çalışmasının içinde yer aldığı tarih felsefesinin kavramsal çerçevesini bir araya getiren iki teorik öncül vardır. İlk olarak, üçüne göre de insan aklı veya rasyonalitesinin doğal nesneler üzerinde araçsal otorite olarak kabul edilmesi gerekir; bu ölçüde, üçü de insan rasyonalitesini öznenin nesneyle ilişkisi temelinde yorumlayan bu kavramsal 'bilinç felsefesi' geleneğine bağlı kalır.[23] İkinci olarak, hepsi bir tarih teorisi geliştirmek için felsefî-tarihsel öncüllerden yararlanılabileceği düşüncesini benimser: yani, 'tarihsel gelişme' öncelikle kesinlikle insanın doğal nesneler üzerindeki otoritesi içinde kendini gösteren rasyonalite potansiyelinin açığa çıkması süreci olarak yer alır. Bu kapsamda onlar Marx'ta zaten hâkim olan eğilime bağlı kalır, insan tarihini, özetle, araçsal olarak doğaya genel hâkimiyet sürecinin giderek ilerlemesi olarak tasvir ederler (bkz. Honneth, 1985: Kısım 1, s. 9 ve devamı).

Ayrıntıları Lukács ve Korsch'un,[24] Dilthey ve Heidegger'in[25] veya son olarak Benjamin'in[26] etkisiyle şekillense de, bu indirgemeci tarih felsefesi ilk on yılında Enstitü'nün araştırmalarının genel referans sistemini oluşturmuştur. Burada sadece erken dönem eleştirel teorinin[27] normatif temellerindeki teorik eksiklikler değil, ayrıca Horkheimer'ın disiplinler-arası bir toplum teorisi inşasıyla bağlantı içinde ortaya çıkan problemler vardır. Horkheimer'ın programının işlevselci tarzı onun felsefî-tarihsel referans modelinin esin kaynağını oluşturan indirgemeciliğinin metodolojik sonucudur.[28] Toplumsal emek dışında hiçbir toplumsal eylem tipi kabul edilmediği için, Horkheimer kendi toplum teorisi düzeyinde bir açıklamaya sistematik olarak sadece araçsal genel toplumsal pratik biçimlerini dâhil edebilir ve bu yüzden gündelik pra-

23 Eleştirel teorinin bilinç felsefesine dayanan öncülleri için, *bkz.* Habermas (1984: 366 ve devamı).

24 Onların Horkheimer üzerindeki etkisi için, öncelikle *bkz.* Jay (1984: Bölüm 6).

25 Onların Marcuse üzerindeki etkisi için, *bkz.* Schmidt (1968).

26 Benjamin'in erken dönem Adorno üzerindeki etkisi için, *bkz.* Buck-Morss (1977).

27 Öncelikle *bkz.* Habermas (1984: Bölüm 2, Kesim 2) Schnädelbach (1986) Horkheimer'ın ahlâk felsefesini ilginç bir biçimde kurtarır.

28 Bu tezi ayrıntılı olarak bir başka çalışmamda ele aldım (Honneth, 1985: Kısım 1, s. 99 ve devamı).

tiğin sosyalleşmiş öznelerin iletişim içinde ürettikleri ve yaratıcı bir biçimde geliştirdikleri ortak eylem yönelimlerinin bu boyutunu gözden kaçırır. Horkheimer sadece gündelik toplumsal pratiğin bu etkileşimsel alanını ele alarak genel toplumsal yeniden-üretimin, asla işlevsel zorunlulukların mekanik olarak yerine gelmesi biçimi kazanmadığını, aksine sadece gruba-özel eylem normlarının bütünlüğü sayesinde gerçekleştiğini gözden kaçırır. Onun düşüncesinde bu fikir, toplumların, iktisadî taleplerini sistemsel yönetim süreçlerinin yardımıyla doğrudan bireysel ihtiyaçların doğası içinde temellendirmeleri bakımından, kendilerini esasen üyelerinin iletişim süreci içinde kazandıkları benlik-algısından bağımsız olarak yeniden-ürettiklerini ortaya koyması gerekir. Kapalı işlevselcilik bu tür bir kavramsal modelin sonucu olarak ortaya çıkabilir ve Horkheimer'ın 'disiplinler-arası materyalizm' programı nihayetinde bu şekilde sunulur.

Enstitüde disiplinler-arası sosyal araştırma fikri sadece 1940'ların başlarına kadar dinamik ve üretken bir algıya sahipti. Horkheimer'ın *Zeitschrift für Sozialforschung* dergisinin[29] (1941'de yayınlanan) son cildine katkıda bulunduğu yazılarda bir genel yönelim değişikliği algılanabilir: bu sadece eleştirel teorinin felsefî-tarihsel öncüllerinde değil, bu teori içindeki uzman bilimlerin konumunda da bir değişimdi. Horkheimer bu makalelerde giderek –kökleri kendi entellektüel biyografisinin erken dönemine uzanan– kötümser bir tarih felsefesi üretir, onun 1930'lardaki yazıları, geriye bakıldığında, sadece teorik bir ara evreye benzemektedir (bkz. Korthals, 1985). Horkheimer'ın egemen temasını, artık Schopenhauer'ı ilk okuduğu zamanda olduğu gibi, ayrıca insan aklının yıkıcı potansiyeli oluşturur. Gerçekte, bu yeni felsefe tarihi anlayışının kategorik temelini hâlâ 'çalışma' kavramı oluşturmasına rağmen, Horkheimer, doğaya genel toplumsal egemenlik sürecinde gizli [potansiyel] özgürleşme imkânlarını araştırmak yerine, artık bir pratik olarak insan emeğinin gerektirdiği bilişsel başarıların yıkıcı etkilerine odaklanır. Eleştirel tarih teorisinin bu yeni evresinde pozitif bir genel toplumsal emek anlayışından negatif bir anlayışa geçilir; o zamana kadar üretken bir ilerleme anlayışının işgal ettiği konumun yerini artık ilerlemeye kuşkuyla bakılan bir akıl eleştirisi alır ve dolayısıyla, bu akıl eleştirisinin ayrıca uzman disiplinlerin bilişsel değerini kökten sorgulaması gerekir.

Bu yeni eleştirel teori anlayışının önde gelen temsilcisinin Max Horkheimer değil, Theodor W. Adorno olduğunu belirtmemiz gerekir. Adorno'nun düşüncesinde, kendi dönemindeki diğerlerinin düşüncelerinin aksine, uygarlığın felâketi olarak tarihsel Faşizm deneyimi vurgulanır;[30] bu vurgu ona,

29 Aklımda Horkheimer'ın özellikle 1941ve 1978 tarihli çalışmaları var.

30 Bu konuda özellikle, *bkz.* Klein and Kippenburg (1975).

başından itibaren Enstitü'nün ilk programında tarihsel-materyalist ilerleme fikri aracılığıyla yer alan görüşlere kuşkuyla yaklaşmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca, Adorno'nun fikrî gelişimi, sanata ilgisinin etkisiyle, Marksist teori geleneğinin dar rasyonalizmini önemli ölçüde sorgulamaya iter. Bu da Walter Benjamin'in etkisiyle çok geçmeden estetik yorum yöntemlerini materyalist tarih felsefesi için verimli kılmaya yöneltir (*bkz.* Buck-Morss, 1977: özellikle Bölüm 6). Kuşkusuz Adorno'nun felsefesinde her iki kavramsal tema da –ilerleme fikrine şüpheyle bakma ve deneyimin estetik içeriklerini metodolojik olarak yüceltme– sadece daha önceden Horkheimer'ın teorik modeli için belirleyici önemde olan bilinç felsefesinin öncülleri çerçevesinde işlevsel olabilir. Onların 1940'ların başında birlikte yazdıkları ve daha sonra yeni eleştirel teori anlayışına ismini kazandıran *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde (1947) bu farklı temalar ve eğilimler bir araya getirilir.

Bu kitap felsefî-tarihsel yaklaşımı bakımından zaten Enstitü'nün ilk programının ufuklarını aşmaktaydı: Faşizmin ortaya çıkışıyla dünyanın içine düştüğü totaliter durumun artık üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla değil, aksine insan bilincinin oluşumunun iç dinamiğiyle açıklanabileceği düşünülmekteydi. Horkheimer ve Adorno kendi kapitalizm teorilerinin –Enstitü'nün o döneme kadarki sosyal araştırmalarının geliştirildiği– çerçevesini terk ettiler ve yerine, kendi teorilerinin referans sistemi olarak bir bütün halinde uygarlaşma sürecini aldılar ve onlara göre, Faşizm insan türünün ilk varoluş biçiminde bile mevcut 'çözülme mantığı'nın zorunlu tarihsel son evresidir. Başından beri uygarlık sürecini bu çözülme mantığına zorlayan mekanizmaların açıklanması *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin somut görevini oluşturmaktaydı; bu kitabın temel malzemelerini Avrupa düşünce tarihinin edebî ve felsefî çalışmaları oluşturur ve çıkarım tarzı empirik olarak tasarlanmış bir araştırmadan ziyade aforizmalar biçimindedir. Eleştirel teorinin ilk yaklaşımıyla tek bağlantıyı doğaya toplumsal egemenlik kavramı temsil eder, zira bu kavram empirik araştırma programının tarihsel-temelli referans sistemi kadar yeni bir yaklaşım için de merkezî öneme sahiptir. Bununla beraber, kavram artık yeni bir anlam kazanır:[31] *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde, 'genel toplumsal emek' artık özgürleşmeci bir pratiği değil, daha ziyade nesneleştirici düşüncenin tohumunu ifade eder. Horkheimer ve Adorno insanın doğayı işlemesiyle eşanlı ortaya çıkan bu şeyleştirici düşünme biçimini ifade etmek için 'araçsal rasyonalite' kavramını kullanır; bu kavrama atfedilen merkezî görev, çok kaynaklı çözülme süreçlerinin kökenini ve dinamiklerini açıklamaktır.

Artık eleştirel teorinin anahtar bir temasını oluşturmaya başlayan bu yeni kavramın kaynağında Lukács'ın şeyleştirme kavramını antropolojik doğrultu-

31 Emek kavramının bu çevirisinde bir başka çalışmamı esas aldım (Honneth, 1982).

da dönüştürmesi vardır. Horkheimer ve Adorno kaynağında Lukács'ın kapitalist meta mübadelesinin zorunlulukları soyutlaması bulunan (Lukács, 1971) şeyleştirici düşünce biçimlerini insanın doğa üzerindeki araçsal egemenliğinin aslî bir bileşeni olarak görür. Alfred Sohn-Rethel'in mübadele analizinin harekete geçirdiği fikirlerin sınırlarını *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin merkezî öncülü belirler: ilk doğaya egemenlik edimi, yani araçsal düşünme biçimlerine yönelme zaten kaçınılmaz olarak yerleşir.[32] Horkheimer ve Adorno'ya göre, araçsal rasyonalitenin ortaya çıkışı insan emeğinin temel yapılarıyla açıklanabiliyorsa, bu rasyonalitenin tarihsel dinamiğinin etkileri insanın fiziksel ve toplumsal hayatı içinde farklı biçimler kazanan kendini-belirleme eğiliminden hareketle ortaya konulabilir: insanlığın bizzat doğadan talep etmeyi öğrendiği tarih-öncesi araçsal düşünme çabaları, adım adım, içgüdülerin disiplin altına alınması, duyusal kapasitelerin geliştirilmesi ve toplumsal egemenlik ilişkilerinin oluşmasıyla şekillenmiştir. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin farklı kısımlarında esasen sadece daha yakın dönemdeki metinsel yorumların yol gösterdiği bir dizi antropolojik ve etnolojik argümana dayanan bu tezden hareketle (özellikle bkz. Cochetti, 1985; Früchtl, 1986) ortak bir sonuca ulaşılır: tüm insanî uygarlık süreci doğaya ilk egemenlik edimiyle başlayan ve son şeklini Faşizmde kazanan kademeli bir şeyleştirme mantığıdır.

Bu felsefî-tarihsel tezi tam anlamıyla sadece, normatif referans noktası olarak estetik bir 'kişilik modeli'nin aynı zamanda insanlığın özgürlüğünün doğaya uygun biçimde hareket etme yeteneği olarak da alındığını kabul ettiğimizde anlayabiliriz. İnsanın özgürleşmesinin doğayla uyumla bağlantılı bir süreç olduğunu düşünen Horkheimer ve Adorno doğaya her egemenlik ediminde türün kendine yabancılaşmasının bir adımını görür. Onların zihinsel ve toplumsal hayatta ilk şeyleştirmenin daha ileri etkisini kanıtlamak için başvurdukları argümanların kaynağını estetik kişilik modelinin içinde yer aldığı felsefî düşünce geleneği oluşturur; bu düşünce geleneği bir yandan erken dönem Alman Romantizminden, öte yandan yaşam felsefesinden beslenir. Bu gelenek, söz konusu teorinin tarihi açısından bakıldığında, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde açıkça sadece birkaç noktada sergilenen bir zemini oluşturur;[33] bu zemine eleştirel olarak işaret eden ilk kişi bu kitabı 'geç Romantizm'in bir ürünü olarak gören Galvana della Volpe'dir (1973). Bununla beraber, Volpe'nin varsayımının aksine, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin teorik zayıflıklarını oluşturan şey bu romantik düşünce ve yaşam felsefesinin temaları değil, daha ziyade bu temaların ilk anlamlarını kazandıkları felsefî-tarihsel çerçevedir.

---

32 Genelde bu konu için, *bkz.* Müller (1977); Schmucker (1977).

33 Bu konuda, *bkz.* Habermas (1987: 130 ve devamı); Honneth (1984).

Horkheimer ve Adorno'nun 1940'lardaki teorik çalışması, 1930'lardaki disiplinler-arası araştırma programı gibi, tarihsel süreci doğaya egemenlik boyutuna indirgeyen bir tarih felsefesi tarafından biçimlendirilmiştir. Bu tür bir teorik indirgemeciliğin temelini oluşturan 'bilinç felsefesi'nin öncülleri artık olumsuzlamacı bir biçimde yer alabilse de, bu normatif yeniden değerlendirmede yine de kategorik düşünce takıntılarına temas edilmez. Bu yüzden, Horkheimer ve Adorno *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde bütün toplumsal eylemleri öznenin nesne üzerindeki araçsal etkisi örüntüsü çerçevesinde ele almak zorunda kalır; bu çerçeveyi onlara, yararlandıkları romantik gelenek değil, sadece 'şeyleştirme mantığı'nın etkililiğini iddia edecek bir temel olarak toplumsal emeğin üç boyutu, bireylerin sosyalleşmesi ve son olarak, toplumsal tahakküm fikri sağlar. Ayrıntılı olarak gösterilebileceği gibi (bkz. Honneth, 1985), başından itibaren hem bireysel ihtiyaçların oluşumunu hem de egemenliğin toplumsal uygulanışı sürecini araçsal egemenlik modeli temelinde kavramlaştıran Horkheimer ve Adorno, geriye dönük, zorlanmadan bir bütün olarak uygarlık sürecinin doğaya egemenlik ediminin temelini oluşturan aynı araçsal rasyonalitenin hâkimiyeti altında olduğunu iddia edebilir.

Şaşırtıcı olmayan şey, etkileşim içindeki özneler ve grupların bütün yaratıcı icraatlarının bu felsefî-tarihsel indirgemeciliğin kurbanları olmasıdır; uygarlaşma süreci üzerine araştırması kesinlikle dışlanan tüm iletişimsel gündelik pratikler alanı, örneğin bu dönemde ortaya çıkan toplumsal ilerlemeler resme dâhil edilmez. Bunun bir sonucu, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde görülebileceği gibi, uygarlaşma sürecinin –ifadesini üretici güçlerin artışında değil, aksine hukukî özgürlüklerin ve bireyin eylem alanının genişlemesinde bulan– bir başka boyutunun yadsınmasıdır (*bkz.* Habermas, 1987: Bölüm 5); ikinci sonuç metodolojiktir ve eleştirel teorideki diğer gelişmelerden daha az önemli değildir. Horkheimer ve Adorno felsefî-tarihsel eleştiriyi oldukça genel düzeyde uygular, böylece sosyal bilimsel araştırma dâhil, her bilimsel bilgi biçimini uygarlaşma yönündeki şeyleştirme sürecinin bir unsuru olarak alırlar. Böylece, eleştirel toplum teorisini empirik sosyal bilimlerin merkezinden uzaklaştıracak ve yeniden felsefenin özel alanına yönlendirecek biçimde zorlarlar. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'yle eleştirel teori, ilk olarak, disiplinler-arası sosyal araştırmayı metodolojik çizgide özgürleştirmek istediği şeyden felsefî olarak kendine-yeten bir teori alanına yönelir. Bundan sonra ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Enstitü'nün felsefî ve sosyal bilimsel çalışmaları arasında kapatılamaz bir sistematik uçurum oluşur. Adorno ve Horkheimer'ın, her ne kadar bağımsız da olsa, *Negatif Diyalektik* ve *Akıl Tutulması*'nda sürdürdükleri ortak felsefî araştırmalarla bu uçurum bir kez daha genişler.[34]

---

34 Bu 'yeniden felsefileştirme' hareketi konusunda, *bkz.* Adorno (1973b); Dubiel (1984, Kesim A 4.3.3); Horkheimer (1974).

III. Teorik Alternatif

Enstitüyle doğrudan veya dolaylı, ya da bir şekilde daha gevşek ilişki içinde olanların teorik çalışmaları[35] Horkheimer, Adorno ve Marcuse'nin yazıları sayesinde eleştirel teorinin kamunun gözünde kazandığı büyük önemin gölgesinde kalmıştır. Enstitü'nün sürekli üyelerinden oluşan ilk grubu homojen bir araştırma çevresi olarak nitelendirmenin güçlüğü dikkate alınırsa, aynısı Enstitü'nün araştırma bağlamında önemli çalışmalar yapmalarına rağmen bilimsel kimlikleri okulun programı ve geleneğiyle asla iç içe geçmeyen üç veya daha ziyade dört kişiden oluşan grup için de söz konusudur. Nitekim, başından beri, Franz Neumann, Otto Kirchheimer, Walter Benjamin ve muhtemelen Erich Fromm'u tek bir grup olarak almayı mümkün kılan ortak marjinal bir konum bulunduğu görülür. İlk bakışta, bir 'dış çevre' olarak onları Horkheimer, Adorno, Marcuse, Löwenthal ve Pollock'tan oluşan 'iç çevre' karşısında konumlandırabilecek bir yorumlayıcı temel yoktur. Ne de, ilk bakışta, bu dört yazarın paylaştığı sosyolojik ve hatta toplumsal-felsefî bir zemin vardır: ikisi de hukuk eğitimi gören ve siyasal düşünceleri olgunluğa Alman sosyal demokrasisi içinde ulaşan Neumann ve Kirchheimer Enstitü'nün New York'ta sürgünde olduğu dönemdeki çalışmalarına hukuk ve devlet teorileri üzerine araştırmalarıyla katkıda bulunmuşlardır;[36] bağımsız bir düşünür olan ve çağımızda yeniden keşfedilen Benjamin 1940'daki intiharına kadar edebiyat ve kültür teorileriyle ilişkili araştırma komisyonlarında düzensiz olarak yer almıştır;[37] başlarda kesinlikle Horkheimer'le yakın ilişki içinde olan ve Enstitü'ye tamamen bağlı olan Erich Fromm New York'ta sürgündeyken 1939'da kurumla ilişkilerinin kopmasına yol açan yeni bir psikanaliz yorumu içeren yeni bir ders başlatır.[38]

Nitekim, bu farklı yazarları ne teorik yönelimleri ne de tematik çizgileri bakımından karşılaştırmak mümkündür; temelde onları birleştiren şey, düşüncelerinin onların Enstitü'nün başlangıçtaki programının işlevselci referans sisteminin ötesine geçen bir yapı oluşturmalarını mümkün kılan genel yönelimleridir. Bu dört yazarın çelişki ruhunu Marksist işlevselcilikten duydukları rahatsızlık ateşlemiştir, zira onlar bireyler ve grupların iletişimlerini yukarıdan değerlendirmeye yakın duran görüşlere karşılardır. Söz konusu felsefî-tarihsel indirgemeciliği aşmaya yönelik bu temel dürtünün kaynağın-

---

35 Aşağıda Habermas'ın eleştirel teori üzerine tartışmasında geliştirdiği bir ayrımı kullanacağım (*bkz.* Habermas, 1981b: 558) ve Enstitünün 'iç' ve 'dış' çevresi biçimindeki bu özünde gevşek ayrımı açmaya çalışacağım.

36 Giriş düzeyinde bir inceleme Söllner tarafından gerçekleştirilmiştir (1979: 86 ve devamı). Kirchheimer konusunda, *bkz.* Luthardt (1976).

37 Benjamin üzerine giriş çalışması için, *bkz.* Witte (1985) ve Wolin (1982).

38 Fromm üzerine genel bir giriş çalışması için, *bkz.* Bonss (1982).

da gerçekte Marksizm'in kategorik öncülleri vardır; bu kategorik öncülleri çalışmalarından herhangi birinde açıkça dile getirilmese de, kurum içindeki bu iki grubun [iç ve dış çevrenin] temsilcileri arasındaki temel farklıkların yüze çıkmaya başladığı her noktada gözlemek mümkündür. Bu araştırma-nesnesi anlayışındaki farklılık tesadüfî değildir, daha ziyade, bir toplum teorisi modelinde iç çevreyi dış çevreden ayıran sistematik farklılıklar vardır.

Hukuk ve siyaset bilimi konusundaki bilgileri Neuman ve Kirchhmeier'in gelişmiş kapitalist toplumlarda siyasal bütünleşme biçimiyle ilişkili farklı araştırmalarına önemli katkılarda bulundu. Hukukî ve bilimsel temelleri ikisinin de hukukun burjuva toplumun merkezî bir düzenleyici mekanizması olduğu görüşüne tamamen katıldıklarını göstermektedir; onlara göre anayasa hukuku farklı düzeylerde güce sahip sosyal sınıfların 'özel kapitalizm'in koşulları konusundaki siyasal uzlaşmalarının toplumsal-olarak-genelleşmiş bir ürünüdür. Bu teorik öncül Neumann'ın, Kirchhmeier gibi, kapitalizmin iktisadî yapısal değişimine eşlik eden formel anayasal değişiklikler üzerine analizlerinin bir temelini oluşturdu.[39] İkisini bir grup olarak nihayetinde kurumun yönetimiyle çatışmaya iten sorun Nasyonal Sosyalizmin yeni egemen düzeninin temelinde yatan organizasyon ilkeleriyle ilişkiliydi. Neumann ve Kirchhmeier Horkheimer ve Pollock'un öne sürdüğü 'devletçi kapitalizm' tezini empirik olarak temellendirilmiş görüşlerden hareketle sorgular. Almanya'daki durum üzerine –Amerika'da sürgündeyken– yürüttükleri sosyal bilim araştırmaları (Kirchhmeier, 1976b, 1976c; Neumann, 1978b) ve Weimar Cumhuriyeti'nin son dönemindeki pratik siyasal deneyimleri onları özel kapitalist çıkarların ekonominin devlet yönetimi üzerindeki üstünlüğünün yıkılmasını gerektirdiğine ikna etti. Bu nedenle, Neumann ve Kirchhmeier Pollock'un "Nasyonal Sosyalizmde piyasanın devlet tarafından yönlendirilmesi tamamen merkezileşmiş bir idarî bürokrasinin eline geçmiştir" tezini kabul edemezdi; onlar daha ziyade, Faşizmin aslında kapitalist piyasanın işlevsel yasalarını ortadan kaldırmadığını, aksine bürokratların piyasa üzerinde basitçe zorunlu totaliter önlemler uyguladıklarını öne sürerler. İçinde bir siyasal uzlaşma öğretisi barındıran bu tezi Neumann, *Devasa Aygıt* araştırmasında, devletçi kapitalizm kavramını programatik olarak reddettiği 'totaliter tekelci ekonomi' kavramında özetle ifade eder (Neumann, 1966: s. 221 ve devamı).[40] Bu teze göre, Nasyonal Sosyalist tahakküm anayasal yükümlülükleri budanmış ve partinin, ekonomik ve idarî seçkinlerin –nihayetinde tekelci kazanç fırsatları geliştirmeyi hedefleyen– siyasal önlemler konusunda mutabık oldukları toplumsal olarak sınırlı bir uzlaşma biçiminde tezahür eder.

---

39 Öncelikle şu makaleler derlemesine bakınız: Neuman (1978a) ve Kirchheimer (1967a).

40 Enstitü içinde Faşizm konusundaki tartışma için ayrıca, *bkz.* Rainer (1984), Wilson (1982).

Kuşkusuz, Nerumann ve Kirchhmeier'in –o dönemden sonra büyük ölçüde doğrulanan– bu Faşizm analizini benimsemelerini mümkün kılan tek şey basitçe empirik bilgiler değildi;[41] onların devletçi kapitalizm tezine karşı yorumlarının üstünlüğüne aynı ölçüde katkıda bulunan şey, çalışmalarında üstü örtülü olarak yer alan teorik kavramlarıdır. Neumann ve Kirchhmeier, başından beri, genel toplumsal düzene Horkheimer'ın yakın çevresinde yaygın olandan farklı bir perspektiften bakar; onlara göre, genel toplumsal bütünleşme sadece genel toplumsal-işlevsel zorunlulukların sürekli olarak bilinçsiz bir biçimde değil, aynı zamanda toplumsal gruplar arasındaki siyasal iletişimlerde de yerine getirildiği bir süreci temsil eder. Neumann ve Kirchhmeier anayasal devletin konumu hakkındaki kaygıları nedeniyle siyasal meşruiyet olgusuyla ilk yüzleşen kişilerdir; neticede, onlar bir toplumun anayasal düzeninin her zaman siyasal güçler arasındaki genel bir uzlaşma veya konsensüsün ifadesi olduğunu kavrarlar. Weimar Cumhuriyeti'ne damgasını vuran sınıf çatışmalarında aktif olarak yer almaları "toplumsal çıkarların göreli gücü"nü realist bir biçimde değerlendirmelerini sağlamıştır (Kirchhmeier, 1978); Neumann ve Kirchhmeier'e göre, kaynağı üretim araçlarının kapitalist kontrolü olan güç potansiyelinin göz ardı edilmemesi gerekir. Son olarak, Avusturya-Marksizmi deneyimleri[42] ikisinin de bir bütün olarak genel toplumsal düzenin konsensüse dayalı karakterini sergilemelerini sağlamıştır: bir toplumun kurumları farklı çıkar gruplarının kendi karşılıklı güç potansiyellerine uygun biçimde kabul ettikleri toplumsal mutabakatların geçici ifadeleridir.

Neuman ve Kirchhmeier bütün bu açıklamaları merkezînde toplumsal gruplar arasında kapsamlı iletişimlerin yer aldığı bir toplum anlayışı oluşturacak biçimde bir araya getirir. Bu anlayış hem genelde bütün toplumsal grupların düzenle tamamen bütünleştiklerini savunan görüşleri eleştirmeden kabul etmeyi engeller,[43] hem de öncelikle Horkheimer ve arkadaşlarının benimseme eğiliminde oldukları Marksist işlevselcilik karşısında temeller sunar. Neumann ve Kirchhmeier analizlerinde her zaman toplumsal grupların kendi sınıfsal konumları temelinde genel toplumsal yeniden-üretime taşıyabildikleri çıkarlar ve yönelimlerden hareket eder. Farklı grupların kendi karşılıklı güç potansiyellerini kullanarak aralarında bu çıkarları müzakere ettikleri süreçlerin kaynağı iletişim süreci, bir toplumun kurumsal yapısında ifadesini bulan kırılgan uzlaşımlardır.

---

41 Neuman ve Kirchheimer'in Faşizm analizinin devlet kapitalizmi teorisinde sunulan analizden üstünlüğü konusunda, *bkz.* Schäfer (1977), Wilson (1982).

42 Bu referans için, *bkz.* Söllner (1979: 101 ve devamı); Avusturya Marksizmi'nin sosyalist "Weimar Cumhuriyeti'nde devlet ve hukuk" teorisi üzerindeki etkisi kapsamlı olarak araştırılmamıştır. Neuman ve Kirchheimer ele alınmasa da, bir ilk yaklaşım olarak Strom ve Walter'a (1984) bakınız.

43 Öncelikle, *bkz.* Neumann (1977).

Böylece, Neumann ve Kirchhmeier'e göre, genel toplumsal bütünleşmenin basitçe toplumsal grupların sembolik olarak dolayımlanmış çıkarları ve yönelimlerini içeren bir güdümleme süreciyle ortaya çıktığı öne sürülemez. Zira ikisine göre de, bir toplumdaki bütünleşme sürecini şekillendiren toplumsal unsuru biçimlendiren şey, sistematik olarak üretilen içgüdüler değil, gruba-özel eylem perspektifleridir. Bu yüzden, Neumann ve Kirchhmeier'in ilgisini ne Marksist işlevselcilik ne de totalitarizmin genellik kazanan aldatmaca sistemi (*Verblendungszusammenhang*) oluşturur. Son olarak, Neumann ve Kirchhmeier bir güç teorisi düzeyinde merkezîyetçilik fikrine sadece teorik nedenlerle karşı çıkar –bu fikirler totaliter devleti homojen bir güç merkezî olarak alan Horkheimer ve arkadaşlarının görüşlerinde yer alabilmesine rağmen, Neumann ve Kirchhmeier'e göre devlet tahakkümünün her zaman farklı çıkar gruplarının güç potansiyelleriyle iç içe geçerek ortaya çıktığı kesindir.[44] Neumann ve Kirchhmeier'de daha ziyade daha dolaylı bir biçimde karşımıza çıkabilen bu teorik yaklaşımın üstünlüğü onların Faşizm analizlerindeki empirik zenginlik ve maddî çeşitlilikte yeterince açıktır; onların teorileri günümüzde hâlen değerini, kesinlikle, totaliter tahakkümü rakip çıkar grupları arasındaki etkileşimler temelinde açıkladıkları için korumaktadır.

Benjamin'in entellektüel yolu Neumann ve Kirchhmeier'in sosyal teorideki çizgisiyle sadece bir noktada kesişir: ona göre de, sınıf çatışması hem sürekli olarak boy gösterebilen bir deneyimdir, hem de her kültür ve toplum analizinin teorik bir öncülüdür. Herkesin kabul edeceği gibi, Benjamin bir döneme ilişkin bir felsefe tarihi çerçevesinde teşhislere yönelen sosyolojik toplum araştırmalarıyla ilgilenmez. Bu tarih felsefesinin ardındaki itici güç, insanlığın toplumsal baskı ve tahakkümün suçluluğundan kurtarılması fikridir; bu fikrin kaynağında Yahudi Mesih geleneğinden gelen merkezî önemde görüşler vardır ve bu teorik görüş tarihsel materyalist fikirler tarafından biçimlendirilmiştir.[45] Çalışmalarında oldukça farklı geleneklerden yararlanan Benjamin, eleştirel teoriye Gershom Scholem'in Yahudiliği ve Bertolt Brecht'in materyalist edebiyat teorisi kadar yakındır veya uzaktır. Kuşkusuz, bir teorik bilgi kaynağı olarak sanata ilgisi onu başından itibaren Adorno'ya (bkz. Buck-Morss, 1997) ve gündelik kültürün mikro analizini tercih etmesi Siegfried Kracauer'e bağlar.[46]

---

44 Bu konuda öncelikle *bkz.* Marramao (1982); Neumann'ın II. Dünya Savaşı sonrasında 'iç içe geçme' teorisindeki gelişmeler için, *bkz.* Buchstein and Schlöer (1983).

45 Benjamin hakkında, düşüncesinin ardındaki bütünlüğü başarılı bir biçimde ortaya koyan çok az çalışma vardır; bunlardan temel önemde olanı Habermas'ın (1983) yorumudur. Ayrıca, *bkz.* Tiedemann (1973).

46 Referans için, *bkz.* Zohlen (1980).

Benjamin Enstitü'nün ileri gelenleriyle genellikle yeni kitle iletişim araçlarının toplum ve kültür üzerindeki etkileri konusunda çatışır. Benjamin, tıpkı Adorno ve Horkheimer gibi, başlarda kültür endüstrisinin ortaya çıkışını özerk sanat çalışmasının yıkım süreci olarak görür: sanatsal emeğin ürünleri teknik olarak yeniden-üretilebildiği [kopyalanabildiği] ölçüde, sanat eserleri önceden kendilerine değer kazandıran kült auralarını yitirir, seyircilerin gündelik sıradan dünyasının bir parçası hâline gelirler (Benjamin, 1973b). Teknik araçlar film, radyo ve fotoğraf gibi sanatsal ürünleri kuşatan aurayı yıkar ve onu halk tarafından görülebilecek bir uzaklığa yerleştirir; kamusal kollektif sanat deneyimleri salt sanatsal haz biçiminde yer alan düşünme şeklini bastırır. Bununla beraber, Enstitüde görüş farklılıklarını fitilleyen şey, bu kültürel gelişme eğilimlerine ilişkin farklı tespitleri değil, bu eğilimlerin ürettiği algılama biçimlerine ilişkin farklı değerlendirmeleridir. Adorno estetik auranın yıkılmasını seyirciyi pasif, düşünmeyen bir tüketiciye dönüşmeye zorlayan ve böylece estetik deneyimleri imkânsız kılan bir süreç olarak görür; yeni üretim tekniklerinin bir meyvesi olan kitlesel sanat "sanatın estetikten uzaklaşması"nı (Entkunstung der Kunst) temsil eder.[47] Fakat Benjamin'e göre, teknikleştirilmiş kitlesel sanat öncelikle yeni kollektif algı biçimlerini mümkün kılar; Benjamin bütün umutlarını o zamana kadar sadece sanattan bireysel haz almayı içeren ezoterik süreç içinde ortaya çıkan aydınlanmalar ve deneyimlerin kamunun uzak sanat deneyiminde, daha sıradan durumlarda ortaya çıkabilmesine bağlar.

Devletçi kapitalizm konusundaki tartışmadakinin aksine, günümüzde ilgiye değer çok fazla bireysel empirik iddia yoktur, zira sonraki gelişmeler ve uluslararası araştırmanın durumu bu iddiaların büyük ölçüde güncelliklerini yitirmesine yol açmıştır.[48] Teorik hususlar, ne kadar öğretici de olsa, saygın, rakip yaklaşımların ardına gizlenmiştir; bu yüzden, Benjamin ve Adorno'nun teknikleştirilmiş kitle kültürü konusunda farklı değerlendirmelere ulaşmış görünmelerinin nedeni, birbirinden zımnen farklı toplumsal bütünleşme anlayışlarını benimsemeleridir. Hem ezoterik bir sanat eseri hakkındaki bilginin değeri konusunda bir vurgu farkı, hem de kapalı işlevselciliğin Adorno'nun yeni sanat biçimlerini reddetmesine imkân tanıyan kabulü vardır. Adorno ayrıca, belirli koşullarda, dünyayı yeni kitlesel sanat biçimlerine spontane bir biçimde açmayı öğrenmek için gerekli yaratıcı uygulamalara sahip toplumsal grupların itibar edemeyecekleri bütün kültürel-yaşam bağlamlarını istilâ eden sistematik toplumu yönlendirme sürecini araştırır.[49] Fark edebileceğimiz

47 Bu perspektif için, örneğin *bkz.* Adorno (1978); "sanatın estetikten uzaklaşması" onun daha sonra kültür endüstrisini ele alırken kullandığı başlıktır (Adorno, 1973a: 52 ve devamı).

48 Bu araştırmanın mevcut durumu üzerine bir inceleme için, *bkz.* Kellner (1982).

49 Eleştirim için, *bkz.* Honneth (1985: Bölüm 3).

gibi, Adorno'nun 'çağdaş toplum' teorisi totalleşen bir sistemsel bütünleşme iddiasıyla başlar; Adorno böylece tüm kültür endüstrisi araçlarını bir tahakküm aracı olarak alabilir ve popüler sanat biçimlerini psişik gerileme olarak değerlendirebilir.

Fakat Benjamin'in bu yorumun öncüllerine katılması mümkün değildir, zira o, alternatif bir toplumsal bütünleşme modeline değilse bile, en azından toplumsal deneyimlerin kompozisyonu hakkında başka fikirlere yönelebilir. Bu yüzden, toplumsal gruplar ve sosyal sınıfların ifadesini ortak algısal deneyimlerde ve ortak deneyimsel içeriklerde bulan bir kollektif tasavvur geliştirme yeteneğine sahip oldukları varsayılır; bu kollektif algı dünyaları, her zaman, insanlığın tarihsel suçları ve kurtuluşu bağlamında sarsıcı görüşler içeren yapay imge serpintileriyle doludur. Benjamin sonunda, Ludwig Klages'nin antropolojik teorisi ile Georges Sorel'in mitoloji anlayışını durumsal bir vurguyla bir araya getirerek "toplumsal grupları betimsel tasavvur" fikrine ulaşır;[50] kuşkusuz, o bu iki teorik unsuru ayrıca toplumsal bütünleşme biçimlerinin kollektif deneyimlerin oluşturulması açısından önemini vurgulayan görüşlerle bir araya getirir. Bir kültür teorisyeni olarak Benjamin, böylece, kapitalist modernleşme sürecinin toplumsal etkileşim yapılarında, anlatısal deneyim alışverişlerinde ve iletişimin mekânsal koşullarında ortaya çıkardığı değişimlerle ilgilenir, zira bu değişimler tarihsel geçmişin kitlelerin betimsel tasavvurlarına dâhil olduğu ve burada doğrudan önem kazandığı toplumsal koşulları belirler. Sadece Benjamin'in makalelerinde değil onun kitapları üzerine inceleme yazılarında da belirleyici bir etkiye sahip olan böyle bir perspektifin ürünü olarak[51] bir başka toplumsal bütünleşme imgesi şekillenmeye başlar: bu resimde, farklı gruplar ve bütünlüklerin deneyim dünyaları daha ziyade salt maddî tahakkümü değil, toplumsal hayat sonucunda ortaya çıkan onlardan mantıken bağımsız güçleri temsil eder.

Bu tespitler doğruysa Benjamin'in olaylara işlevselci gözle bakmadığı söylenebilir. Benjamin aslında terimin geleneksel anlamında bir toplum teorisyeni değildir, zira toplumun inşasında etkili olan mekanizmaları açıklamakla çok az ilgilenir. Bununla beraber, onun kültür analizlerinde yine de fikirlerinin Frankfurt Okulu'nun işlevselci düşünce düzeyinin ne kadar ötesine geçtiğini gösteren yeterince teorik unsur vardır. Benjamin'e göre, bir toplumun sosyo-ekonomik koşulları, mübadele ve üretim biçimleri sadece toplumsal grupların betimsel tasavvurlarının oluşmasında etkili materyalleri temsil edebilir.

---

50 Benjamin sürekli olarak Ludwig Klages'nin antropolojik teorisine ve öncelikle resimsel tasvir ve rüya bilinci kavramına referansta bulunur; burada *bkz.* Benjamin (1985a). Benjamin'in bütün çalışmaları üzerine, giriş niteliğinde, ancak eksik bir analiz için, *bkz.* Fuld (1981).

51 Benjamin'in iletişim biçimlerinin tarihi konusundaki yaklaşımları için, bkz. (Benjamin, 1973a). Benjamin'in sınıfa-özel deneyim ve algı biçimlerine ilgisi onun kitap incelemelerinde yeterince açıktır: örneğin, *bkz.* Benjamin (1972; 1985b).

Genel toplumsal deneyimler sadece toplumun işlevsel gereklerinin –içgüdüsel bir dinamikle yüklü– temsilleri değil, daha ziyade bir kollektif tasavvur geliştirme yeteneğinin bağımsız ifadeleridir. Bu yüzden, toplumsal bütünleşme de, basitçe, bireysel tutumlar ve yönelimlerin idarî önlemlerle şekillendirildiği bir süreç olarak anlaşılamaz. Daha ziyade, bireysel yönelim ufukları, ayrıca, karşılıklı iletişim süreçleri içinde bağımsız olarak şekillenen ve betimsel tasavvur güçlerinden beslenen gruba-özel dünyaların ürünleridir. Bu kollektif dünyalar tarihsel formun ve genel toplumsal yeniden-üretimin birbirlerini karşılıklı olarak belirledikleri bir çatışma ilişkisi sonucunda şekillenir; Benjamin toplumun bütünleşme kapasitesini belirleyen şeyin sosyal sınıflar arasındaki kültürel mücadele olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu, son olarak, ayrıca, Benjamin'in kitlesel sanatı Adorno'dan farklı biçimde değerlendirmesini mümkün kılan bir yönelim sağlar, zira o, Adorno'dan farklı olarak, hâlâ bastırılan grupların yaratıcı algılama yeteneklerini önemli gördüğü için, kitlesel sanat biçimlerinin kollektif tasavvurun potansiyellerini özgür kılmasını ve böylece, estetiğin siyasallaşmasını umut edebilirdi.[52]

Benjamin, belirli bir siyaset teorisi perspektifinden hareket eden Neumann ve Kirchhmeier gibi, bir kültür teorisi perspektifinden hareketle, eleştirel teorinin işlevselci referans çerçevesinin ötesine geçen kavramlar ve düşünceler geliştirir; bu perspektiflerin konumlandırılma biçimi her iki örnekte de hem kapitalizmin bütünlük sağlama biçimleri üzerine daha farklı değerlendirmelere, hem de toplumların iletişimsel altyapısı hakkında başlangıç düzeyinde tespitlere yöneltir. Üç yazar da genel toplumsal hayat-bağlamlarının bütünlüğünün toplumsal bütünleşme süreçleri sayesinde sağlandığının farkındadır; iletişim konusundaki bu türden görüşler Neumann ve Kirchhmeier'in ortaya koyduğu siyasal uzlaşma teorisi kadar Benjamin'in kendi kültür sosyolojisinde geliştirdiği toplumsal deneyim anlayışının da habercisidir. Ancak onlardan hiçbiri bu görüşleri bağımsız bir toplum teorisi oluşturmak için kullanmamıştır. Onların empirik çalışmalarında karşımıza çıkan karşı-işlevselci unsurlar açık bir Marksist işlevselcilik eleştirisine dönüştürülebilecek genellik düzeyine ulaşmamıştır. Nitekim, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün kanatları altında gerçekleştirilen çoğu üretken sosyolojik araştırma 'iç çevre'nin üyelerinin geliştirdikleri felsefî yönelimli ancak sosyolojik açıdan yetersiz teorik modelin gölgesinde kalmıştır.

Erich Fromm'un düşüncesinde, iletişim-temelli teorik görüşler makro-sosyolojik alandan ziyade mikro-sosyolojik alanda geliştirilmiştir; Enstitüde bizzat Fromm'un başlattığı işlevselci düşünme ufkunu aşma süreci psikanalizin bir yeniden yorumuyla başladı. Bu yeniden yorumlama yöneliminin

52 Güncelleştirici bir referans için, *bkz.* Wellmer (1985: özellikle 41 ve devamı).

ardında Faşizmin Fromm'u 1934'te ABD'ye göç etmeye zorlaması vardı. O, başlangıçta, hâlâ New York'a yerleşmiş olan kurumla ilişki içinde, psikanalizin ana kabullerini etkileşim temelinde gözden geçirmeye çalışan yazarlarla tanıştı. Fromm Karen Horney ve Harry Stack Sullivan etrafında toplanan[53] bu aydınlar grubunun tezlerini büyük bir istekle ve hızla benimsedi ve kendi sosyal psikoloji teorisini revize etti. Bu revizyonların ürünlerini 1941'de, burjuva kişiliğin oluşumunu artık temel değişiklikler yapılmış bir psikanaliz anlayışı içinde araştırdığı *Özgürlükten Kaçış* adlı kitabında yayınladı. Bu yeni anlayışın çekirdeğini gözden geçirilmiş bir psikanalitik 'içgüdüler teorisi' oluşturmaktaydı. Fromm'un kabulü, Freud'un teorisinde insanlığın esnek doğasına sabit, libido merkezli içgüdüsel bir yapı hipotezi eklediğiydi; "o insanın ihtiyaçlarını oluşturan içgüdüsel dürtülere 'kendini koruma' güdüsünü, 'toplumsal içgüdüler'i ekler" (Fromm, 1941: Bölüm 1). Bu iki temel içgüdü –doğal bir alt tabaka olarak bütün sosyalleşme süreçlerine karışan– bir dürtü-potansiyeli oluşturur; Fromm'un yaklaşımına göre bu iç doğanın özel-tarihsel kişilik özellikleri toplumsal etkileşim ortamında şekillenir (Fromm, 1941: Bölüm 2).

Fromm bu temel değişiklik sayesinde sosyal psikolojideki ilk yaklaşımını biçimlendiren kapalı işlevselcilikle bütün bağlarını koparır; artık 'genel toplumsal bütünleşme'ye hem sosyalleşme sürecinde mantıksal olarak bağımsız bir konum tanır, hem de (talihsiz bir içgüdüler teorisi biçiminde de olsa) toplumsal gelişmede kurucu bir itici güç rolü atfeder. Daha doğrusu, Fromm ilk araştırmalarındaki ortamın önemini vurgulayan bağlamsalcı teorik yönelimini alıkoyar: yani, ona göre, kişilik gelişimi esasen bireysel dürtü-potansiyelinin farklı sosyal sınıfların sosyokültürel ortamları içinde benimsenen davranışsal zorunluluklarına 'dinamik uyum'udur (bkz. Bonss, 1982). Bununla beraber, o artık sosyalleşmeyi genelde bir iletişimsel bireyselleşme süreci olarak gördüğü için, bu toplumsal etkiler ve beklentilerin bireyin kişilik yapısı içinde tamamen kesintisiz bir biçimde bir araya geldiklerini varsayamazdı; daha ziyade, toplumun davranışlarla ilişkili talepleri, sadece, tüm yapısıyla uyum içinde öznenin özerkliğini amaçlayan bir ortamda etkili olabilir.[54] Dolayısıyla, benlik gelişimi esasen bireyselleşmenin artması ve sosyalleşmenin gelişmesiyle bağlantı içinde gerçekleşir.

Enstitüde Fromm'un yeni teorik yaklaşımına öncelikle Adorno ve Marcuse tepki gösterdi; onlar eleştirilerini kuşkusuz daha kişisel nedenlerle, Fromm henüz Okul'u terk etmeden önce ortaya koydular (*bkz.* Bonss, 1982: 394 ve devamı; Jay, 1973: 1001 ve devamı). Aslında, Enstitü üyelerinin yakın çevresinde karşı çıkılan şey daha ziyade, Fromm'un yeni teorisinde içgüdüler teorisin-

53 Örneğin, *bkz.* Fromm (1971: 193 ve devamı).

54 Örneğin, *bkz.* Fromm (1941: Bölüm 2).

deki revizyonlar sonucunda yer alan etkileşimsel unsurlar değildi. Adorno ve Marcuse bu yeni-analitik revizyonun, genel özelliği ve yanıltıcı özü nedeniyle, Freud'un libido teorisinin terk edilmesi anlamına geldiğini düşünmekteydi; onlara göre, burada psikanalizin konformist bir terapinin amaçlarına uydurulması söz konusuydu.[55] Onlar bu eğilim karşısında Freud'un içgüdüler teorisinin ortodoks içeriğini savundular; aslında Adorno yine de esasen Freud'un cinsel dürtüler ve ölüm içgüdüsü düalizmine başvurmasına rağmen, Marcuse kendi psikanaliz yorumunda libido teorisinin estetik-devrimci potansiyeli fikrine bağlıydı.[56] Nitekim, Freud'un libido teorisinin içeriği ve önemi konusundaki bu görüş ayrılığı psikanaliz ve eleştirel teori ilişkisi açısından merkezî bir önem kazandı; başından beri Fromm'un, psikanalizle ilişkili revizyonunun gerçekte verimli özü olan yeni sosyal teorik yaklaşımı bu çatışmayı geride bırakır. Etkileşimcilik, yani yeni-analitik yaklaşımın temelini oluşturan ortak bir yönelim olarak etkileşim fikri Adorno veya Marcuse tarafından asla teorik bir itiraz olarak ciddiye alınmadı. Bu nedenle, onların psikanalize ilişkin yorumlarının teorik öncülleri uzunca süre gün ışığına çıkmadı ve günümüze kadar, problemli yanları da dâhil, ayrıntılı olarak ele alınmadı.[57]

IV. Jürgen Habermas ve Eleştirel Teori

'Dış çevre'nin Marksist işlevselciliğin aşılmasına katkıda bulunabilecek araştırmaları eleştirel teorinin sonraki gelişimi üzerinde etkili olmadı; Enstitü'nün araştırmalarında dış çevrenin ayakta kalabilen üç üyesi Neumann, Kirchhmeier ve Fromm'la bağlar II. Dünya Savaşı'ndan sonra kesinlikle koparıldı. Kuşkusuz, Adorno ve Horkheimer hem bir zamanlar birlikte çalıştıkları çoğu üretken arkadaşlarıyla yollarını ayırdılar, hem de kendi tarihleriyle bağlarını kesinlikle belirli ölçüde kopardılar. Sosyal Araştırmalar Enstitüsü 1950'de Frankfurt'ta yeniden açıldığında, araştırmalar 1930'lar ve 40'lardaki toplumsal-felsefî anlayışlara doğrudan referansta bulunmadan başlatıldı. Empirik araştırma ve felsefî düşünce arasındaki ilişkiyi sağlayabilecek kapsamlı teorik birleştirici bağ savaştan sonra ortadan kalktı. Bu yüzden, Enstitüde sürdürülen empirik araştırmalar ile Horkheimer, Adorno ve (ABD'de kalan) Marcuse'nin baştaki temel ilgilerini devam ettirdikleri felsefî,

---

55 *Bkz.* Adorno (1972b) ve Marcuse (1966, özellikle "Sonsöz", "The Social Implications of Freudian 'Revisionism'). Ayrıca Adorno ve Marcuse'nin perspektifinden yazılan bir çalışma için, *bkz.* Jacoby (1978).

56 Bu farklılıklar konusunda, *bkz.* Bonss, 1982: 397 ve devamı.

57 Adorno'un psikanaliz yorumunun teorik öncüllerine ilişkin bir eleştiri için, bkz. Jessica Benjamin (1977); bu eleştiriyi ben de geliştirmeye çalıştım (Honneth, 1985: 99 ve devamı).

kültürel-eleştirel araştırma arasındaki iç bağlantı artık yoktu. Dolayısıyla, tekbiçimli, felsefî bütünlük içindeki okul sona erdi.

Enstitü'nün empirik araştırma projeleri için ortak bir payda nadiren bulunabilse de,[58] "tamamen yönetilen dünya" fikri, en azından başlarda, toplumsal-felsefî araştırmalar için bu tür ortak bir referans noktası oluşturmaktaydı. Bu fikir bir tema olarak Horkheimer, Adorno ve Marcuse'nin devletçi kapitalizme ilişkin temel tezlerinin[59] II. Dünya Savaşı sonrası analizin genel referans çerçevesi hâline geldiği kültürel-eleştirel teorilerinde yer alır. Daha önce *Aydınlanmanın Diyalektiği*'ndeki toplum anlayışını biçimlendiren totalitarizm fikri artık sosyolojik araştırmalara damgasını vurmaya başlar: zira, artık idarî sosyal kontrolün ve bireylerin düzenli, genel bir toplumsal hayat içinde bir araya gelme arzularının istikrarlı ve zapt edilemeyen bir kısıtlama sistemi içinde bütünleştikleri düşünülür. Kuşkusuz, bu üç yazar, içinde yaşadıkları döneme ilişkin büyük ölçüde örtüşen teşhislerinden hareketle, bir eleştirel toplum projesi için farklı çıkarımlar geliştirmişlerdir: Horkheimer'ın düşüncesinde Schopenhauer'dan kaynaklanan –ve başından beri yer alan– kötümserlik bir negatif teolojiye dönüşecek kadar yoğunlaşır;[60] Adorno, daha da ileri giderek, normatif sabit noktanın sanat çalışmasında bir temsil olarak sürdürüldüğü 'taklitçi rasyonalite' fikrini alıkoyan önceki kavramsal düşünceyi eleştirir;[61] sadece Marcuse döneme ilişkin bu kötümser teşhise karşı çıkar ve aklı toplumsalın altında konumlandırarak ve insan ihtiyaçlarının libidinal doğasının bir parçasına dönüştürerek, kaybolan devrim idealini kurtarmaya çalışır (bkz. Habermas, 1985).

Amaçlarındaki farklılıklara rağmen, bir tarih felsefesi zemini üç yaklaşımın da ortak noktası olarak kalır –bu tarih felsefesine göre, tarihsel gelişme çağdaş toplumun kapalı tahakküm sistemi içinde son şeklini alan bir teknik rasyonelleşme sürecidir. Başlarda bu teori –eleştirel teorideki çağa ilişkin teşhisin tarihsel öncülünden uzak– yeni bir ayrım olarak kolayca ifade edilememiştir. Jürgen Habermas, başlarda Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'yle ilişkili olmasına rağmen, bu dönemde teorik kökenleri ve yönelimi bu felsefî eleştirel teori geleneğiyle oldukça sınırlı ortak özelliklere sahipti. Habermas'ın bilimsel geli-

---

58 *Bkz.* Institut für Sozialforschung (1955); 1950'lerde zaten sanayi sosyolojisine yoğunlaşma vardı (bkz. Institut für Sozialforschung, 1956; Pollock, 1957). 1970'lerde sanayi sosyolojisinde projelere bu yoğunlaşma –Alfred Sohn-Rethel'in teorisiyle bağlantı içinde– neredeyse tamdı; bkz. Brandt (1981) ve genelde Institut für Sozialforschung (1981).

59 Horkheimer için *Gesammelte Schriften*'deki makalelerine bakınız (1985, cilt 7 ve 8). Adorno için öncelikle *Gesammelte Schriften*'deki yazılarına bakınız (1972a: Cilt 8); Marcuse için ayrıca *bkz.* Marcuse (1972).

60 Horkheimer'ın geç dönem çalışmaları üzerine oldukça bilgilendirici bir inceleme için, *bkz.* Schmid Noerr (1985); ayrıca *bkz.* Habermas (1986b: özellikle 172 ve devamı).

61 Bu konuda *bkz.* Baumeister and Kulenkampff (1973); Adorno'nun daha sonraki sosyolojik çalışmaları için, bkz. Honneth (1985: Bölüm3).

şiminde felsefî antropoloji, hermeneutik, pragmatizm ve dil analizi gibi –eski Adorno ve Horkheimer kuşağına her zaman yabancı olan– teorik akımlar etkili oldu: gerçekte Adorno ve Horkheimer bu teorik geleneklere düşmandı. Yine de, Habermas'ın çalışmalarında eleştirel teorinin asıl amaçları tarafından yönlendirilen, günümüzde bu gelenek içinde ciddi bir yeni yaklaşım olarak kabul edilebilecek bir teori yavaş yavaş şekillenmekteydi; varlıkları Enstitü'nün kıyıda kalmış üyelerinin düşüncelerinde yakalanabilen bu karşı-işlevselci eğilimler eleştirel teori içinde belirli bir farkındalık düzeyine ulaştı ve bu yüzden farklı bir toplum anlayışının referans noktası hâline geldi.

Bu toplum anlayışının temelini toplumsal eylemin dilsel özneler-arasılığı fikri oluşturur. Habermas teorisinin temel öncülüne hermeneutik felsefe ve Wittgenstein'ın dil analizi üzerine araştırmaları sonucunda ulaşır; bu çalışmalardan insan öznelerin *başlangıçtan itibaren*, yani her zaman zaten dil içinde ortak anlayışlara (*sprachliche Verständigung*) ulaşarak bir arada bulunduklarını öğrenir. İnsanın yaşam-şeklinin ayırt edici özelliği dil yapıları içinde kök salan özneler-arasılıktır; bu yüzden, onun temel, gerçekte en temel kabulü özneler arasında dil içinde sağlanan [karşılıklı] 'anlama'nın toplumsal hayatın yeniden-üretimi açısından önemidir.

Habermas'ın düşüncelerinde bu teze ağırlık vermesinin nedeni, onu sosyal psikolojik ve sosyolojik geleneklerle tartışmanın hareket noktası olarak görmesidir: nitekim o çağdaş toplum felsefesindeki, bütün siyasal-pratik meselelerin "teknik olarak uygun kararlara" indirgenmesi eğilimini eleştirir (Habermas, 1968). O, sosyal bilimlerdeki işlevselciliğin aksine, bir toplumun yeniden-üretimiyle ilişkili görevlerin her zaman iletişim içinde sosyalleşmiş özneler arasındaki normatif bir benlik-anlayışı tarafından belirlendiğini ve hayatî önemde işlevlere aslında her zaman insan hayatı-bağlamlarında rastlanmadığını öne sürer (Habermas, 1982a). Böylece Habermas, nihayetinde "eylem fikri temelinde genişletilmiş" tarih anlayışıyla sonuçlanan bir Marksizm eleştirisine yönelir: insanın yaşam-şekli ona dil içinde 'anlama'yı sağlayan bir araç sunuyorsa, genel toplumsal yeniden-üretim –Marx'ın teorik yazılarında ileri sürdüğü gibi– sadece emeğin tek bir boyutuna indirgenemez. Daha ziyade, doğayı işleme etkinliğinin yanı sıra, dil-aracılığıyla gerçekleşen etkileşim pratiğinin de tarihsel gelişmenin aynı ölçüde temel bir boyutu olarak görülmesi gerekir (Habermas, 1972: Kısım 1-3, s. 25 ve devamı).

Habermas bu vurgu sayesinde tarih felsefesinin, o zamana kadar eleştirel teori geleneğini belirleyen tarih felsefesinin temel kabullerinden dolaylı olarak uzaklaşır.[62] O artık, Adorno ve Horkheimer gibi, sosyalleşmeyi sürekli

62 Eleştirel teorideki iletişim-teorisi yönündeki gelişme için –bu terim Habermas'ın yeni yaklaşımını içerir– *bkz.* Brunkhorst (1983), Honneth (1979) ve Wellmer (1977); Habermas'ın teorisini bütünlüğü içinde ele alan bir inceleme için, *bkz.* McCharty (1984).

olarak doğaya hâkimiyet sürecinin karakteristik bir özelliği olarak almaktan ziyade, başından itibaren, kollektif bir maddî varoluşun eşanlı bir iletişimsel uzlaşmayı sürdürmeye bağlı olduğunu vurgular. İnsanlar, doğalarına uygun biçimde, bir toplumsal grubun –özneler-arası olarak miras bırakılan– dünyası içinde yetiştikleri ve yer aldıkları sürece bir kişisel-kimlik oluşturabilecekleri için, ortak anlayışa iletişim aracılığıyla ulaşıldığı doğruysa doğaya kollektif olarak hâkim olma gibi temel önemde bir hayatta kalma kabulü geçersizdir. Dilsel iletişim bireylerin maddî üretimle ilişkili görevleri genel toplumsal düzeyde yerine getirebilmek için gerek duydukları eylem-yönelimleri ve değer anlayışlarında karşılıklılığı sağlar. Bununla beraber, bu tarih felsefesi eleştirel teoriye toplumsal etkileşimin dilsel boyutunu sadece soyutlamayla dâhil etmeyi mümkün kılan bir teorik referans sistemi olarak hizmet etmiştir; bu soyutlama sayesinde eleştirel teori kendini bütün genel toplumsal olguları insanın doğayı şekillendirmesinde yüklendikleri işlev temelinde ele alan Marksist işlevselciliğin yanılsamasından kurtarmıştır.

Kesinlikle, Habermas bağımsız bir toplum teorisi ve böylece yeni bir eleştirel teori formüle etme yönündeki belirleyici önemde adımı sadece eylemle ilişkili iki kavramı, yani 'emek' ve 'etkileşim' kavramlarını farklı rasyonalite kategorileri içine yerleştirerek atmıştır. Zengin bir potansiyele sahip bu adımın kaynağında Habermas'ın bu iki eylem tipini bir genel rasyonelleşme teorisi içinde birbirinden ayırt etme çabası vardır. Marcuse'nin teknoloji eleştirisine ilişkin bir tartışma bunun için bir fırsat yaratmış, fakat teorik çerçeveyi Max Weber'in rasyonalite kavramı sağlamıştır (Habermas, 1971). Habermas kendi Marx eleştirisinde iki eylem türü ayırt eder: (i) belirli etkinlik biçimleri örüntüsü olarak eylem ve (ii) bir bilişsel performanslar çerçevesi olarak eylem; bu sayede, genel toplumsal yeniden-üretimin iki temel boyutu 'emek' ve 'etkileşim', ayrıca sırasıyla, bağımsız bir bilgi üretim biçimi ve bağımsız bir 'rasyonalite' biçimi olarak nitelendirilebilir. Bununla beraber, Weber'in rasyonelleşme kavramının oldukça dar olduğu görülür: zira, belirli rasyonalite biçimlerinin araçsal etkinlikler ve teknik bilgiler olduklarının iddia edilebilmesi gibi, rasyonelleşme imkânlarının ayrıca iletişim pratiği ve bu pratik içinde yer alan bilgiler olduklarının gösterilebilmesi gerekir. Habermas Weber eleştirisinin ürünü olan bu genel tezi 'sistemler teorisi'nden aldığı bir kavramsal çerçeve içinde kısaca şöyle ifade eder: insan türü, her ne kadar genel toplumsal emeğin ve siyasal yönetimin görevlerinin –teknik ve stratejik bilgilerin birikimi sayesinde– organize edildiği amaçlı-rasyonel alt sistemler içinde daha fazla gelişse de, aynı zamanda –iletişimi engelleyen güçleri etkisizleştirerek– bütünleştirici toplumsal normların yeniden-üretildiği kurumsal çerçeveyi geliştirmeyi sürdürür (Habermas, 1971: özellikle s. 92 ve devamı).

Habermas teorisine ilişkin genişletmeleri, 1970'lerde, amaçlı-rasyonel tarzda organize olmuş 'eylem sistemleri'ni gündelik etkileşim pratikleri alanından ayırt eden bu toplum anlayışı doğrultusunda gerçekleştirir ve bu iki toplumsal alanın farklı rasyonelleşme biçimlerine sahip olduklarını iddia eder. Burada, iletişimsel eylemin dilsel altyapısını açıklamak için 'evrensel pragmatik' kavramı (Habermas, 1978b) ve genel toplumsal bilgilerin ve böylece her iki biçiminde rasyonelleşme sürecinin gelişme mantığını ortaya koyabilmek için bir genel toplumsal evrim teorisi geliştirilir[63] ve Habermas, son olarak, 'toplumsal eylem alanları'nın amaçlı-rasyonel tarzda organize olmuş 'sistemler'den bağımsız hâle gelmelerinde etkili olan mekanizmaları ortaya çıkarmaya çalışır (Habermas, 1982b).

Bu teorik çabalar oldukça farklı bilim alanlarına yayılsa da, hepsinin amacı aynıdır: eleştirel toplum teorisinin iletişimsel teorik temellerini ortaya koymak. Habermas bu temeller yardımıyla, 'iletişimsel eylemin rasyonalitesi'nin genel toplumsal gelişmenin temel bir önkoşulu olduğunu, zira bu sayede Adorno ve Horkheimer'ın teşhis ettiği 'araçsalcı şeyleştirme eğilimi'nin tekyanlı, yani sadece amaçlı rasyonel tarzda organize olmuş genel toplumsal rasyonelleşme biçimlerinin eleştirilebileceği bir temel sağladığını kanıtlamaya çalışır. Bu program ilk kez Habermas'ın 1981'de yayınlanan iki ciltlik kitabı *İletişimsel Eylem Teorisi*'nde[64] sistematik olarak ifade edilir. Bu kitapta 'iletişimsel eylemin rasyonalitesi'nin bir 'konuşma edimleri teorisi' çerçevesi içinde yeniden inşa edileceği bir teori geliştirmek için farklı araştırmaların sonuçları bir araya getirilir; bu program, ayrıca Weber'den Parsons'a sosyolojik teoriler tarihi üzerine bir yazıda bir toplum teorisinin temellerini ortaya koymak için geliştirilir. Son olarak, çağdaş dünyanın eleştirel teşhisi için bir referans noktası ortaya konulur.

Habermas'ın teorisinde iletişimsel rasyonalite kavramı araçsal rasyonalite kavramının *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde yüklendiği merkezî konumu yüklenir. Adorno ve Horkheimer'ın tarihsel sürecin açımlanma hâlindeki dinamiklerini –mevcut durumun bir kriz hâli olduğu varsayımı altında– 'rasyonel doğaya egemenlik biçimleri'nden hareketle geliştirmesi gibi, Habermas da açıklamasının merkezine iletişimsel eylemin rasyonalite potansiyelini yerleştirir. Onun teorisinin ana çizgisini "bireysel eylemlerin koordine edildiği 'iletişimsel konuşma edimleri'nde, kültürel olarak sabit geçerlilik-iddialarının biriktiği ve zamanla bir 'bilişsel rasyonelleşme' süreci içinde kademeli olarak farklılaştıkları" görüşü oluşturur. Bütün iletişimsel eylemleri içeren yaşantı-dünyasına ait bilgilerin merkezî konumdan uzaklaşmasıyla, (bir boyut ola-

63 Habermas'ın diğer yazıları için, *bkz.* Habermas (1979a, 1979c).

64 Bu kitabın temel kabullerine yol açan gelişmenin parlak bir açıklaması için, *bkz.* Bernstein (1985); ayrıca benim açıklamam için, *bkz.* Honneth (1985: Bölüm 9).

rak) bir bilişsel tutum türü öznelerin çevreleriyle sadece başarı bakış açısından ilişki kurmalarıyla özdeşleştirilir. Habermas'a göre, bu tür bir tarihsel-kaynaklı 'stratejik olarak davranma kapasitesi' sistemli bir biçimde organize eylem alanlarının ortaya çıkışının önkoşuludur.

Özneler salt başarıya yönelik tarzda davranmayı öğrenirken, (ortak anlayışlara ulaşmayı sağlayan süreçlerin yerine) toplumsal eylemlerin para ve güç gibi dilsel-olmayan araçlarla koordine edilme imkânı öne çıkar.[65] Bu yönlendirici araçların kurumsallaşması sonucunda iki eylem alanı 'iktisadî üretim' ve 'siyasal yönetim''iletişimsel yaşantı-dünyası'ndan bağımsızlaşır. Böylece, iktisadî sistem ve devletin eylem alanı iletişim sayesinde ulaşılan bir anlayışla ilişkili süreçlere gerek kalmadan bütünleşmeyi sağlayabilir. Bu iki eylem alanı modern toplumlarda iletişimsel olarak organize olan ve toplumsal hayatın sembolik yeniden-üretiminin gerçekleştiği eylem alanlarıyla karşıtlık içinde –ve normlardan bağımsız bir biçimde düzenlenen sistemler olarak– var olur.

Habermas, teorisinin temel direğini oluşturan bu iki-düzeyli toplum anlayışını 'sistem' ve 'yaşantı-dünyası' arasındaki tarihsel ayrışma süreci içinde konumlandırır. Burada, iletişim sayesinde ortak anlayışlara ulaşmayla ilişkili süreçler, ayrıca, modern toplumların temel yeniden-üretim mekanizmaları olarak görülür, hem de normlardan-bağımsız bu tür eylem alanlarının –sadece bir sistemler teorisi analiziyle kavranabilecek– tarihsel bir ürün oldukları düşünülür. Nitekim, bir 'iletişimsel eylem teorisi' ve 'sistemler teorisi' bileşimi sosyolojik bir modernite teorisinin temel unsurunu oluşturur: toplumların günümüzde kendi yaşantı-dünyaları temelinde yeniden-ürettikleri, ortak anlayışa ulaşmayla ilişkili süreçlerin analizleri sistemler analizine başvurarak sistemsel maddî yeniden-üretim biçimlerinin araştırılmasını gerektirir. Son olarak, Habermas kendi modernite teşhisini geliştirmeye çalıştığı çerçeveyi bu düalist ayrımdan hareketle şekillendirir; onun asıl amacı bir süreç olarak 'aydınlanmanın diyalektiği'ni Adorno ve Horkheimer'in zorunlu olarak ulaştıkları sonuçlardan uzak bir biçimde yorumlamaktır. Bu sofistike toplumlar teorisi, böylece, iletişimsel eylem teorisinin yardımıyla, sistematik-olarak-bağımsız farklı organizasyonlar bileşimlerinin yaşantı-dünyasının rasyonelleşmesinin ürünleri olduklarını (Adorno ve Horkheimer'in düşüncesine göre, bu sadece doğaya egemenlik mantığının son evresinde görülebilir) kanıtlayabilecek söylem aracını sağlar. Artık, mevcut düzenin kriz-yüklü eğilimi olarak ortaya çıkan şey, aslında toplumsal hayattaki amaçlı-rasyonel organizasyon biçimleri değil, onların toplumun iletişim sayesinde sağlanan anlama süreçlerine tâbi iç-alanını istilâ etmesidir. Bu yüzden, Habermas 'yaşantı-dünyasının kolonileştirilmesi'ni kendi modernitenin patolojisi teşhisiyle ilişkilendirir:

65 Sistem kavramı için, *bkz.* Habermas (1981: 229 ve devamı).

"yaşantı-dünyasının rasyonelleşmesi, sistemlerde, kontrol edilemeyen sistemsel zorunlulukların araçsallaştırdığı yaşantı-dünyasını kavramayı engelleyecek ölçüde komplekslik artışına yol açar (Habermas, 1981: 232 ve devamı).

Bu modernite teşhisinin mantığının tamamen onun iki-düzeyli toplum modeline dayandığını görmek zor değildir –Habermas bunu iletişimsel eylem teorisinde açımlar. Habermas'ın günümüzde sistematik yönlendirme biçimlerinin gündelik iletişim alanlarının en mahrem bölgelerine kadar nüfuz etmesini çağımızın belirleyici önemde patolojisi olarak görmesinin nedeni, modern toplumların sistem ve yaşantı dünyası, yani amaçlı-rasyonel-bir-tarzda-organize-olmuş işlevsel bağlamlar ve iletişimlerle-inşa-edilen eylem alanları biçiminde ayrıştığını düşünmesidir.

Bununla beraber, yakın zamanlarda bu sistem ve yaşantı-dünyası ayrımı ciddi olarak sorgulanmıştır; bu ayrımın Habermas'ın "sistemler teorisinin cazibesi"ne kapılmasına ve ayrıca bizzat geliştirdiği iletişimsel eylem teorisinin gerçek potansiyelini kullanamamasına yol açtığı öne sürülür.[66] Bu problemin yol açtığı tartışmanın sonucu eleştirel teorinin geleceğini belirleyecektir. Bu tartışmanın, Habermas'ın eleştirel teori geleneğinin araçsalcı açmazını aşarak, iletişim teorisinin daha uygun bir toplum teorisi içinde nasıl geliştirilebileceğini ortaya koyması gerekir. Söz konusu dönemde yaygın olarak okunmayan Neuman ve Kirchheimer'in tartışmaları ve Benjamin'in sosyolojik kavrayışları eleştirel teoriye teorik potansiyeller sunabilir. Bu siyaset teorisi, ayrıca, Benjamin'in kollektif deneyim fikrinin yanı sıra bir iletişimsel toplum teorisinin bileşeni hâline geldiğinde sistem ve yaşantı-dünyası düalizmine karşı sistematik bir girişime dönüşebilir. Böylece, eleştirel teoride iletişim konusuna yönelme onun geçmişte ihmal edilen bu yönünü yeniden yakalamayı mümkün kılabilir.

Kaynaklar

Adorno, T. W., 1972a: *Gesammelte Schriften*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Adorno, T. W., 1972b: "Die revidierte Psychoanalyse", Adorno, T. W., *Gesammelte Schriften*, vol. 8, s. 20 ve devamı. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Adorno, T. W., 1973a: *Aesthetischen Theorie*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Adorno, T. W., 1973b: *Negative Dialectics*. London.

Adorno, T. W., 1978: "On the Fetish Character in Music and the Regression of Listening", A. Arato and E. Gebhardt (eds), *The Essential Frankfurt School Reader*. Oxford: Basil Blackwell, s. 270 ve devamı.

66 *Bkz.* McCharthy (1985); ayrıca editörlüğünü Honneth ve Joas'ın yaptığı (1987) yazılar derlemesindeki Joas, Berger ve Arnason'un katkılarına, ayrıca Honneth, 1985: Bölüm 9'a bakınız. Habermas ortalama sürede bu eleştirileri zaten cevaplandırmıştır (Habermas, 1986a, *bkz.* özellikle s. 377 ve devamı).

Baumeister, T. and Kulenkampff T., J., 1973: "Geschichtsphilosophie und philosophische Ästhetik: Zu Adornos, Äesthetischer Theorie'", *Neue Hefte für Philosophie*, 5: 74 ve devamı.

Benhabib, S., 1981: "Modernity and the Aporias of Critical Theory", *Telos*, 49: 39.

Benhabib, S., 1986: *Critique, Norm, and Utopia*. New York: Columbia University Press.

Benjamin, J., 1977: "The End of Internalization: Adorno"s Social Psychology", *Telos*, 32: 42 ve devamı.

Benjamin, W., 1972: "Eine Chronik deutscher Arbeitsloser: Zu Anna Seghers Roman 'Die Rettung'", Benjamin, W., *Gesammelte Schriften*, vol. 3. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp s. 530 ve devamı.

Benjamin, W., 1973a: "The Storyteller: Reflections on the Work of Nikolai Leskov", Benjamin, W., *Illuminations*. London: Fontana s. 83 ve devamı.

Benjamin, W., 1973b: "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction", Benjamin, W., *Illuminations*. London: Fontana s. 219 ve devamı.

Benjamin, W., 1985a: "Fragmente zur Moral und Anthropologie", Benjamin, W., *Gesammelte Schriften*, vol. 6. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp s. 54 ve devamı.

Benjamin, W., 1985b: "Zu Knut Hamsun", Benjamin, W., *Gesammelte Schriften*, vol. 6. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp s. 142 ve devamı.

Bernstein, R. J. (ed.), 1985: "Introduction", *Habermas and Modernity*. Cambridge, England: Polity Press, s. 1 ve devamı.

Bonss, W., 1980: "Kritische Theorie und empirische Sozialforschung" Fromm: 1980, s. 7 ve devamı.

Bonss, W., 1982: "Psychoanalyse als Wissenschaft und Kritik: Zur Freudrezeption der Kritischen Theorie", Bonss and Honneth: 1982.

Bonss, W. and Honneth, A. (eds), 1982: *Sozialforschung als Kritik*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Bonss, W. and Schindler, N., 1982: "Kritische Theorie als interdisziplinärer Materialismus", Bonss and Honneth: 1982, s. 31 ve devamı.

Bottomore, T., 1984: The Frankfurt School. London.

Brandt, G., 1981: "Ansichten kritischer Sozialforschung 1930-1980", Institute für Sozialforschung (ed.), *Gesellschaftliche Arbeit und Rationalisierung, Leviathan-Sonderheft*, 4: 9 ve devamı.

Brandt, G., 1986: "Max Horkheimer und das Projekt einer materialistischer Gesellschaftstheorie", A. Schmidt and N. Altwicker (eds), *Max Horkheimer heute: Werk und Wirkung*. Frankfurt-on-Main: s. 279 ve devamı.

Breuer, S., 1977: *Die Krise der Revolutionstheorie: Negative Vergesellschaftung und Arbeitsmetaphysik bei Herbert Marcuse*. Frankfurt-on-Main: Syndikat.

Breuer, S., 1985: "*Horkheimer und Adorno: Differenzen in Paradigmakern der kritischen Theorie*", *Leviathan-Sonderheft*, 3.

Brunkhorst, H., 1983: "Paradigmenkern und Theoriendynamik der kritischen Theorie der Gesellschaft", *Soziale Welt*, 34: 21 ve devamı.

Buchstein, H. and Schlöer, G., 1983: "Politische Theorie in der Kritischen Theorie nach 1950: Franz L. Neumann", *Occasional Papers*, Faculty of Political Science, Free University of Berlin.

Buck-Morss, S., 1977: *The Origin of Negative Dialectics: Theodor W. Adorno, Walter Benjamin and the Frankfurt Institute.* New York: Free Press

Cerutti, F., 1970: "Hegel, Lukäcs, Korsch: Zum dialektischen Selbstverständnis des kritischen Marxismus", O. Negt (ed.), *Aktualität und Folgen der Philosophie Hegels.* Frankfurt-on-Main. s. 195 ve devamı.

Cochetti, S., 1985: *Mythos und "Dialektik der Aufklärung".* Königstein: Königshausen und Neumann.

Dahmer, H., 1973: *Libido und Gesellschaft: Studien über Freud und die Freudsche Linke.* Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Dews, P., 1984: "Power and Subjectivity in Foucault", *New Left Review,* 144: 72 ve devamı.

Dubiel, H., 1975: "Kritische Theorie und politische Ökonomie", Pollock: 1975, s. 7 ve devamı.

Dubiel, H., 1981: "The Origins of Critical Theory: An Interview with Leo Löwenthal", Telos, 49.

Dubiel, H., 1984: *Theory and Politics.* Boston: MIT.

Erd, R., 1984: "Franz L. Neumann und das Institut für Sozialforschung", H. Joachim (ed.), *Recht, Demokratie und Kapitalismus: Aktualität und Probleme der Theorie Franz L. Neumanns.* Baden-Baden: s. 111 ve devamı.

Fromm, E., 1932: "Die psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für die Sozialpsychologie", *Zeitschrift für Sozialforschung,* 1: 253 ve devamı.

Fromm, E., 1936: "Sozialpsychologischer Teil", in Institut für Sozialforschung, *Studien über Autorität und Familie: Forschungsbericht des Institut für Sozialforschung.* Paris: s. 77 ve devamı.

Fromm, E., 1941: *Escape from Freedom.* New York: Farrar and Rinehart.

Fromm, E., 1971: "Die Krise der Psychoanalyse", *Analytische Sozialpsychologie und Gesellschaftstheorie* s. 193 ve devamı. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Fromm, E., 1978: "The Method and Function of an Analytic Social Psychology", A. Arato and E. Gebhardt (eds), *The Essential Frankfurt School Reader.* Oxford: Basil Blackwell s. 477 ve devamı.

Fromm, E., 1980: *Arbeiter und Angestellte am Vorabend des Dritten Reiches: Ein sozialpsychologische Unterschung,* researched and ed. W. Bonss. Stuttgart: DVA.

Fruchtl, J., 1986: *Mimesis - Konstellation eines Leitbegriffs bei Adorno.* Würzburg: Königshausen und Neumann.

Fuld, W., 1981: "Walter Benjamins Beziehung zu Ludwig Klages", *Akzente,* 28: 274 ve devamı.

Funk, R., 1980: "Zu Leben und Werk Erich Fromms", in Fromm, *Analytische Sozialpsychologie,* vol. 1 of *Gesamtausgabe.* Stuttgart: s. ix ve devamı.

Gmünder, U., 1985: *Kritische Theorie: Horkheimer, Adorno. Marcuse, Habermas.* Stuttgart: Metzler-Verlag.

Geyer, C.-F., 1982: *Kritische Theorie: Max Horkheimer und Theodor W. Adorno.* Freiburg and Munich: Alber.

Habermas, J., 1968: *Theory and Practice.* Cambridge, England: Polity Press.

Habermas, J., 1971: "Technology and Science as 'Ideology'", Habermas, J., *Toward a Rational Society.* Cambridge, England: Polity Press, s. 81 ve devamı.

Habermas, J., 1972: *Knowledge and Human Interests*. Cambridge, England: Polity Press.
Habermas, J., 1979a: *Communication and the Evolution of Society*. Cambridge, England: Polity Press.
Habermas, J., 1979b: "What is Universal Pragmatics?", Habermas, J., *Communication and the Evolution of Society*. Cambridge, England: Polity Press, s. I ve devamı.
Habermas, J., 1979c: "History and Evolution", *Telos*, 39: 5 ve devamı.
Habermas, J., 1980: "The Inimitable *Zeitschrift für Sozialforschung*", Telos, 45: 114 ve devamı.
Habermas, J., 1981: *Theorie des Kommunikativen Handelns*, vol. 2, Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.
Habermas, J., 1982a: "Zur Logik der Sozialwissenschaften: Ein Literaturbericht", Habermas, J., *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp s. 89 ve devamı.
Habermas, J., 1982b: "Eine Auseinandersetzung mit Niklas Luhmann: Systemtheorie oder kritische Theorie der Gesellschaft?", Habermas, J., *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp s. 396 ve devamı.
Habermas, J., 1983: "Walter Benjamin: Consciousness-Raising or -Rescuing Critique", Habermas, J., *Philosophical-Political Profiles*. Cambridge, England: Polity Press, s. 129 ve devamı.
Habermas, J., 1984: *Reason and the Rationalization of Society*, vol. 1 of *Theory of Communicative Action*. Cambridge, England: Polity Press.
Habermas, J., 1985: "Psychic Thermidor and the Rebirth of Rebellious Subjectivity", R. J. Bernstein: 1985, s. 67 ve devamı.
Habermas, J., 1986a: "Entgegnung", Honneth and Joas: 1986, s. 327 ve devamı.
Habermas, J., 1986b: "Bemerkungen zur Entwicklungsgeschichte des Horkheimerschen Werkes", A. Schmidt and N. Altwicker (eds), *Max Horkheimer heute: Werk und Wirkung*. Frankfurt-on-Main: Fischer, s. 163 ve devamı.
Habermas, J., 1987: *The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge, England: Polity Press.
Habermas, J. *et al.*, 1978: "Theory and Politics: A Discussion with Herbert Marcuse", *Telos*, 38: 124 ve devamı.
Held, D., 1980: *Introduction to Critical Theory*. London: Hutchinson.
Honneth, A., 1979: "Communication and Reconciliation: Habermas's Critique of Adorno", *Telos*, 39: 45 ve devamı.
Honneth, A., 1982: "Work and Interaction", *New German Critique*, 26: 31 ve devamı.
Honneth, A., 1984: "L'esprit et son object - parentés anthropologiques entre la 'dialectique de la raison' et la critique de la civilisation dans la philosophie de la vie", in G. Raulet (ed.), *Weimar où l'explosion de la modernité*. Paris, s. 97 ve devamı.
Honneth, A., 1985: *Kritik der Macht*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.
Honneth, A. and Joas, H. (eds), 1986: *Kommunikatives Handeln: Beiträge zu Jurgen Habermas" "Theorie des kommunikativen Handelns"*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.
Honneth, A. and Wellmer, A. (eds), 1984: "Die Frankfurter Schule und die Folgen: Ein internationales Symposium der Humboldt-Stiftung". Berlin: De Gruyter.
Hörisch, J., 1980: "Herrscherwort, Geld und geltende Sätze: Adornos Aktualisierung der Frühromantik und ihre Affinität zur poststrukturalistischen Kritik des Sub-

jects", B. Linder and W. M. Lüdke (eds), *Materialien zur ästhetischen Theorie Adornos*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp, s. 397 ve devamı.

Horkheimer, M., 1932: "Geschichte und Psychologie", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1: 125 ve devamı.

Horkheimer, M., 1941: "Art and Mass Culture", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 9: 290 ve devamı.

Horkheimer, M., 1972a: "Notes on Science and the Crisis", Horkheimer, M., *Critical Theory*. New York: Herder and Herder.

Horkheimer, M., 1972b: "Authority and Family", Horkheimer, M., *Critical Theory*. New York: Herder and Herder, s. 47 ve devamı.

Horkheimer, M., 1972c: "Traditional and Critical Theory", Horkheimer, M., *Critical Theory*. New York: Herder and Herder, s. 188 ve devamı.

Horkheimer, M., 1972d: "Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgabe eines Instituts für Sozialforschung", Horkheimer, M., *Sozialphilosophische Studien*, ed. W. Brede. Frankfurt-on-Main: S. Fischer, s. 33 ve devamı.

Horkheimer, M., 1974: *Eclipse of Reason*. New York: Seabury.

Horkheimer, M., 1978: "The End of Reason", A. Arato and E. Gebhardt (eds), *The Essential Frankfurt School Reader*. Oxford: Basil Blackwell, s. 26 ve devamı.

Horkheimer, M., 1985: *Gesammelte Schriften*. Frankfurt-on-Main: Fischer.

Institut für Sozialforschung (ed.), 1955: *Frankfurter Beiträge zur Soziologie*. Frankfurt-on-Main.

Institut für Sozialforschung ,1956: Betriebsklima, *Frankfurter Beiträge*, vol. 3. Frankfurt-on-Main.

Institut für Sozialforschung, 1981: *Gesellschaftliche Arbeit und Rationalisierung, Leviathan-Sonderheft*, 4.

Jacoby, R., 1978: *Soziale Amnesie: Eine Kritik der konformistischen Psychologie von Adler bis Laing*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Jay, M., 1973: *The Dialectical Imagination*. Boston: Little, Brown & Co.

Jay, M., 1982: "Positive und Negative Totalität: Adornos Alternativentwurf zur interdisziplinären Forschung", in Bonss and Honneth: 1982, s. 67 ve devamı.

Jay, M., 1984: *Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukács to Habermas*. Cambridge, England: Polity Press.

Kellner, D., 1982: "Kulturindustrie und Massenkommunikation: Die Kritische Theorie und ihre Folgen", Bonss and Honneth: 1982, s. 482 ve devamı.

Kilminster, R., 1979: *Praxis and Method: A Sociological Dialogue with Lukács, Gramsci and the Early Frankfurt School*. London.

Kirchheimer, O., 1976a: *"Von der Weimarer Republik zum Faschism: Die Auflösung der demokratischen Rechtsordnung*, ed. W. Luthardt. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Kirchheimer, O., 1976b: "Staatsgefuge und Recht des Drittens Reiches", Kirchheimer, O., *Von der Weimarer Republik zum Faschism: Die Auflösung der demokratischen Rechtsordnung*, ed. W. Luthardt. Frankfurt-on-Main. s. 152 ve devamı.

Kirchheimer, O., 1976c: "Das Strafrecht im nationalsozialistischen Deutschland", Kirchheimer, O., *Von der Weimarer Republik zum Faschism: Die Auflösung der demokratischen Rechtsordnung*, ed. W. Lufthardt. Frankfurt-on-Main, s. 186 ve devamı.

Kirchheimer, O., 1978: "Changes in the Structure of Political Compromise", A. Arato and E. Gebhardt (eds), *The Essential Frankfurt School Reader*. Oxford: Basil Blackwell, s. 49 ve devamı.

Klein, R. and Kippenburg, H. G., 1975: "Zu einer Theorie der Geschichtserfahrung", *Saeculum*, 26: 128 ve devamı.

Kluke, P., 1972: *Die Stiftungsuniversität Frankfurt-am-Main 1914-1932*. Frankfurt-on-Main: Verlag Waldemar-Kramer.

Korthals, M., 1985: "Die kritische Gesellschaftstheorie des frühen Horkheimer", *Zeitschrift für Soziologie*, 14 (4): 315 ve devamı.

Küsters, G.-W., 1980: *Der Kritikbegriff der Kritischen Theorie Max Horkheimers*. Frankfurt-on-Main and New York: Campus.

Löwenthal, L., 1932: "Zur gesellschaftlichen Lage der Literatur", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1: 85 ve devamı.

Löwenthal, L., 1980: *Mitmachen wollte ich nie: Ein autobiographisches Gespräche mit Helmut Dubiel*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Lukäcs, G., 1971: "Reification and the Consciousness of the Proletariat", Lukäcs, G., *History and Class Consciousness*. London: Merlin, s. 83 ve devamı.

Luthardt, W., 1976: "Bemerkungen zu Otto Kirchheimers Arbeiten bis 1933", Kirchheimer: 1976a, s. 7 ve devamı.

Mahnkopf, B., 1985: *Verbürgerlichung: Die Legende vom Ende des Proletariats*. Frankfurt-on-Main and New York: Campus.

Marcuse, H., 1966: *Eros and Civilization*. Boston: Beacon.

Marcuse, H., 1968: "Philosophy and Critical Theory", Marcuse, H., *Negations*. New York: Beacon.

Marcuse, H., 1972: *One Dimensional Man*. London.

Marramao, G., 1982: "Die Formveränderung des politischen Konflikts im Spätkapitalismus: Zur Kritik des politiktheoretischen Paradigmas der Frankfurter Schule", Bonss and Honneth: 1982, s. 240 ve devamı.

McCarthy, T., 1984: *Critical Theory of Jürgen Habermas*. Cambridge, England: Polity Press.

McCarthy, T., 1985: "Complexity and Democracy, or the Seducements of Systems Theory", *New German Critique*, 35: 27 ve devamı.

Migdal, U., 1981: *Die Frühgeschichte des Frankfurter Instituts für Sozialforschung*. Frankfurt-on-Main and New York: Campus.

Müller, R. W., 1977: *Geld und Geist: Zur Entstehungsgeschichte von Identitätsbewusstsein und Rationalität seit der Antike*, part 2. Frankfurt-on-Main.

Neumann, F. L., 1966: *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism 1933-1944*, part 2. New York: Oxford University Press.

Neumann, F. L., 1977: *Behemoth: Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1944*. Cologne.

Neumann, F. L., 1978a: *Wirtschaft, Staat, Demokratie 1930-1954*, ed. A. Söllner. Frankfurt-on-Main.

Neumann, F. L., 1978b: "Mobilisierung der Arbeit der Gesellschaftsordnung des Nationalsozialismus", Neumann, F. L., *Wirtschaß, Staat, Demokratie: Aufsätze 1930-1954*, ed. A. Söllner. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp, s. 255 ve devamı.

Pollock, F., 1941: "State Capitalism: Its Possibilities and Limitations", *Studies in Philosophy and Social Sciences*, 4 (2): 200 ve devamı.

Pollock, F., 1957: *The Economic and Social Consequences of Automation*. Oxford.

Pollock, F., 1975: "Die gegenwärtige Lage des Kapitalismus und die Aussichten einer planwirtschaftlichen Neuordnung", Pollock, F., *Stadien des Kapitalismus*, ed. H. Dubiel. Munich: C. H. Beck, s. 20 ve devamı.

Schäfer, G., 1977: "Franz Neumanns „Behemoth" und die heutige Faschismusdiskussion", "Epilogue" in Neumann: 1977, s. 665 ve devamı.

Schivelbusch, W., 1982: *Intellektuellendämmerung: Zur Lage der Frankfurter Intelligenz in den zwanziger Jahren*. Frankfurt-on-Main: Insel.

Schmid Noerr, G., 1985: "Kritische Theorie in der Nachkriegs-Gesellschaft", "Epilogue" M. Horkheimer, *Gesammelte Schriften*, vols 7 and 8. Frankfurt-on-Main: Fischer, s. 457 ve devamı.

Schmidt, A., 1968: ."Existential-Ontologie und historischer Materialismus bei Marcuse", ed. Habermas, *Antworten auf Herbert Marcuse*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp. s. 17 ve devamı.

Schmidt, A., 1976: *Die Kritische Theorie als Geschichtsphilosophie*. Munich and Vienna: Hanser.

Schmidt, A., 1980: "Die Zeitschrift für Sozialforschung Geschichte und gegenwärtige Bedeutung", in *Zeitschrift für Sozialforschung*, vol. 1. Munich: DTV, paperback edn, s. 5 ve devamı.

Schmucker, J. F., 1977: *Adorno - Logik des Zerfalls*. Stuttgart.

Schnädelbach, H., 1986: "Max Horkheimer und die Moralphilosophie des deutschen Idealismus", A. Schmidt and N. Altwicker (eds), *Max Horkheimer heute: Werk und Wirkung*. Frankfurt-on-Main: Fischer, s. 52 ve devamı.

Slater, P., 1977: *Origin and Significance of the Frankfurt School: A Marxist Perspective*. London.

Söllner, A., 1978: "Franz L. Neumann - Skizzen zu einer intellektuellen und politischen Biographie", Neumann: 1978a, s. 7 ve devamı.

Söllner, A., 1979: *Geschichte und Herrschaß: Studien zur materialistischen Sozialwissenschaß 1929-1942*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Strom, G. and Walter, F., 1984: *Weimarer Linkssozialismus und Austromarxismus*. Berlin.

Tar, Z., 1977: *The Frankfurt School*. New York.

Tiedemann, R., 1973: *Studien zur Philosophie Walter Benjamins*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp.

Volpe, G. della, 1973: "Kritik eines spätromantischen Paradoxes", in his *Für eine materialistische Methodologie*. Berlin: Merve, s. 117 ve devamı.

Wellmer, A., 1971: *Critical Theory of Society*. New York: Seabury.

Wellmer, A., 1977: "Communication and Emancipation: Reflections on the Linguistic Turn in Critical Theory", J. O'Neill (ed.), *On Critical Theory*. London, s. 231 ve devamı.

Wellmer, A., 1985: "Wahrheit, Schein, Versöhnung: Adornos ästhetische Rettung der Moderne", Wellmer, A., *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne*. Frankfurt-on-Main: Suhrkamp, s. 9 ve devamı.

Wiggerhaus, R., 1986: Die *"Frankfurter Schule" Geschichte, theoretische Entwicklung und politische Bedeutung*. Munich.

Wilson, M., 1982: *Das Institut für Sozialforschung und seine Faschismusanalysen*. Frankfurt-on-Main and New York: Campus.

Witte, B., 1985: *Walter Benjamin*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Wolin, R., 1982: *Walter Benjamin: An Aesthetic Redemption*. New York; Columbia University Press.

Zeitschrift für Sozialforschung: 1970. Munich: DTV.

Zohlen, G., 1980; "Text-Strassen: Zur Theorie der Stadtlektüre bei Siegfried Kracauer", Zohlen, G., *Text und Kritik: Siegfried Kracauer*. Munich: Heft 68, s. 62 ve devamı.

Sosyoloji ve Matematiksel Yöntem[1]

Thomas P. Wilson

> [Doğal/gündelik] dil bilime bir analitik araç olarak çok iyi hizmet etmez... J. B. S. Haldane'e göre, kişi bir şeyi bir denklem içinde kullanamadığında gerçekte onun ne anlama geldiğini bilmez ve Haldane'in ilkesi bilimlerde matematiksel gösterim biçimlerinin genel kullanım nedenini açıklar. [*Kültür ve Evrim Süreci*'nin] en önemli başarısı, kültürel aktarımın araştırıldığı anlam-yüklü zengin kesin bir süreçler bütününü açık cebirsel bir dille sunmayı sağlamasıdır (Harpending, 1985).
>
> Öte yandan, ben dâhil çoğu kişi, beşerî bilimler hakkındaki bu fikirlerin kısır olduklarını, insan hayatının önemli boyutlarını bu epistemolojik yönelim tarafından belirlenen sınırlar içinde anlayamayacağımızı öne sürmekten hoşlanacaktır (Taylor, 1971)

'Sosyal bilimler' siyaset ve yönetim, hukuk, suç ve ceza, eğitim, din, mal ve hizmetlerin üretimi ve dağılımı, sınıfsal yapı, örgütlenme ve bürokrasi, savaş ve devrim, ırksal ve etnik ilişkiler, aile gibi şeylerle, hem çağdaş hem de tarihsel toplumlar arasındaki ve içlerindeki benzerlikler ve farklılıklarla ilgilenir. Elinizdeki yazının konusu bu tür olguların betimlenmesi ve açıklanmasında matematiğin yeridir. Bununla beraber, bu tür sorunlar bir matematiğin erdemleri hikâyesinde veya 'matematiksel sosyoloji'deki literatür üzerine incelemelerde ele alınabileceklerden çok daha derine uzanmaktadır. Burada toplumun doğası ve sosyal bilimler üzerine temel, süregelen tartışmayla ilgileneceğiz. Bu yüzden, ardından, bu sorunları sosyolojide matematiksel yöntemin yeri bağlamında ele alacağız.

Sosyal bilimlerde, toplumsal hayatın doğası ve ona ilişkin bilgi imkânlarımız hakkında oldukça farklı ve karşıt iki fikir arasında uzun süredir devam eden

---

1 Makalenin bu kısımları Wilson'un (1984) bilgisi dâhilinde uyarlanmıştır.

bir gerilim vardır. Aydınlanma'dan bu yana sosyoloji ve iktisattaki egemen metodolojik görüş "toplumsal olguların doğa bilimlerinin entellektüel yöntemini izleyerek anlaşılması gerekir" biçimindedir. Bu görüşün doğal bir sonucu, matematiğin muhtemelen sadece veri analizlerinde yardımcı bir araç olarak değil, aynı zamanda hangi temel kavramlar ve önermelerin formüle edilmesi, hangi olguların betimlenmesi ve hangi verilerin analiz edilmesi gerektiği konusunda (en azından prensipte ve uzun vadede) uygun dil olarak görülmesidir. Bununla beraber, ayrıca muhtemelen toplumsal hayatta 'anlam'ın önemini ve belirli bir veriyi tekil ve durumsal bağlamı içinde anlama zorunluluğunu vurgulayan aynı ölçüde değerli, tersine idiografik, yorumcu bir yaklaşıma dayalı daha az belirgin bir gelenek vardır. İkinci anlayışa göre, matematiksel yöntem, toplumsal olguların araştırılmasında tam olarak yanıltıcı olmasa bile, yine de bu araştırmayla ilişkisizdir. Bu yazıda bu sürekli fikir ayrılığının ortaya çıkardığı sorunları, onlardan herhangi birinin savunuculuğunu yapmak amacıyla değil, daha ziyade problemin aslında yanlış anlaşıldığını göstermek için ele almak istiyorum. Doğa bilim modeli sosyal bilimlerde uygun olmamasına ve yanıltıcı olmasına ve matematik doğal olguları anlamada olduğu gibi toplum araştırmasında aynı rolü oynamamasına rağmen, yine de salt idografik bir yaklaşımın verimsiz olduğunu ve matematiğin toplumsal olguların kompleks boyutlarını sergilemede vazgeçilmez bir rol oynadığını göstermeye çalışacağım. Böylece, tezim her iki tarafın benimsediği yaklaşıma da ters düşmektedir.

Arka-plân

Galileo'dan beri matematik, en azından prensip olarak, doğa bilimlerinin temel kavramlarının formüle edilebileceği temel dil olarak kabul edilmiştir. Bu bir tesadüf değildir: doğa bilimleri ve matematik arasında aslî ve temel bir bağ vardır.[2] Netice olarak, sosyal bilimlerdeki temel kavramlar ve önermelerin matematiksel gösterime uygun biçimde formüle edilebileceklerini vurgulamak doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında prensipte hiçbir temel metodolojik farklılık olmadığını iddia etmek demektir.

---

2 Hiçbir formel gösterim biçimi kullanılmadığında, hatta girişim, bazen biyolojinin belirli alanlarında ortaya çıktığı gibi, tamamen betimsel ve sınıflayıcı olduğunda bile, formel bir ifadeye gerek duyulduğunda matematikteki kümeler teorisi oldukça kullanışlıdır. Tarihteki ilk yazıtlar bir kenara bırakılırsa, uzman gösterim biçimleri olmadan da bilimsel ve matematiksel çıkarımlar yapmanın mümkün olduğu söylenebilir; matematiksel gösterim, bir prensip olmayıp, daha kompleks sorunları ele almayı büyük ölçüde kolaylaştırdığı için önemlidir. Bununla beraber, daha basit örneklerde matematiksel gösterime gerek yoktur ve gerçekte böyle bir işleme başvurmadan da büyük yol alabiliriz. Doğa bilimlerinde temel kavramlar ve önermelerin açık bir formelleştirmesini benimsemek her zaman mümkündür ve bunun merkezî önemi esasen doğa bilimlerinin karakterinden kaynaklanır.

Sosyal bilimlerin doğa bilimlerini model olarak alması gerektiği fikri genelde Aydınlanma'da yaygındı ve açık bir tez olarak Auguste Comte ve John Stuart Mill tarafından formüle edildi[3] ve o dönemden beri sosyal bilimlerde, özellikle iktisatta ve sadece daha sınırlı ölçüde sosyolojide ortodoks metodolojik görüş hâline geldi. Bununla beraber, ayrıca "toplumun doğa bilimi olarak sosyal bilim" fikri sürekli bir uyuşmazlık konusu oldu. Kaynağında 19. yüzyıldaki hermeneutik ve *Geisteswissenschaften* geleneği yatan bu karşıtlığın önemli bir türüne göre, anlam ve öznellik toplumsal hayatın temel özellikleridir ve neticede sosyal bilimler doğa bilimlerinden özünde farklıdır. Bu perspektif yakın yıllarda yeniden cazibe merkezi hâline gelmiş ve Wittgenstein'ın (sosyal bilimde yorumcu yaklaşım olarak bilinen, öznel ve kültürel anlam komplekslerini vurgulayan) daha sonraki yazılarına dayanan fikirlerle yakınlaşmıştır.[4] Ayrıca, uzunca bir süre sosyal bilimin 'bilimsel sahte iddiaları' olarak adlandırılan şeyleri büyük ölçüde eleştiren fenomenolojik, hümanist ve diğer anti-pozitivist geleneklerden yararlanan dağınık bir literatür var oldu. Ve daha yakınlarda doğa bilimini sosyal bilimlerin modeli olarak almayı reddeden bir başka perspektif olarak etnometodoloji ortaya çıktı.[5]

Farklı çevrelerden eleştirilere rağmen, sosyal bilimin 'toplumun doğa bilimi' olduğu veya en azından olması gerektiği ve toplumsal olguların açıklamalarının, en azından prensipte, matematiksel olarak ifade edilebilecek

---

3 Anımsanacağı gibi, Comte nicel yöntemlerin kullanılmasına karşıydı ve Quetelet toplumsal olgular üzerine kendi istatistiksel araştırmalarını nitelendirmek için 'sosyal fizik' terimini kullandığında, Comte bu uygulamaya karşı olduğunu göstermek için 'sosyoloji' terimini icat etti. Modern bir perspektiften bakıldığında, Comte'un bu tavrı doğa biliminden anladığı şeye ısrarlı vurgusuyla uyumsuz olsa da, muhtemelen, radikal 'metodolojik bütüncülüğe' bağlılığı ve 19. yüzyıl başlarında matematik dikkate bakıldığında anlaşılabilir bir tutumdur.

4 Örneğin, editörlüğünü Rabinow ve Sullivan'ın (1979) yaptığı derlemeye ve Giddens'ın hermeneutik, *Geisteswissenschaften* ve bunların eleştirel teoriyle ilişkileri hakkındaki tartışmalarına (1976, 1977, 1979) bakınız. Bu literatürde 'yorumlayıcı' terimi "Etkileşim Anlayışları" adlı yazımdakinden (Wilson, 1970) kökten farklı anlamda kullanılmıştır. *Geisteswissenschaftlich* geleneği içinde yer alan 'yorumlayıcı sosyoloji'de 'yorum' sosyal bilimle ilişkili, 'hermeneutik daire'nin her yeni anlama düzeyinde söz konusu anlayışın dayandığı temeli gözden geçirmeyi gerektiren birbirini izleyen toplumsal olguların yorumlarını içerdiği geçici bir süreç olarak anlaşılır. Bu geleneğe göre anlam ve yorumlama araştırmacının çözmesi gereken *metodolojik* problemlerdir. Aksine, "Etkileşim Anlayışları"nda yorum insanlar ile aslında sosyologlar tarafından araştırılabilecek bir olgu arasındaki etkileşimle ilişkili olarak ortaya çıkan bir mesele olarak alınır. Burada, yorumlama hermeneutik daire olarak değil, insanların gündelik ilişkilerinde birbirlerini anlamakta kullandıkları dolaysız bir süreç olarak düşünülür. Benzer şekilde iki 'anlam'ında da 'yorumlayıcı' terimi toplumsal olguların karakteristik bir özelliği olarak ele alınsa da, bu anlamlar başka açılardan farklılaşır ve önemli ölçüde çatışır. Elinizdeki yazıda, 'yorumlayıcı' terimini, yerleşiklik kazandığı için, "Etkileşim Anlayışları"nda önerilenden ziyade hermeneutikteki anlamında kullanacağım.

5 'Etnometodoloji' terimi birleşik bir düşünce yapısını değil, çoğu kez birbirleriyle uyuşmayan bir dizi yaklaşımı tanımlar. Elinizdeki yazıda bu terimi Garfinkel (1967) tarafından kurulan, Sacks ve arkadaşlarının çalışmalarında sürdürülen geleneği ifade etmek için kullanacağım. Bir inceleme için, bkz. Heritage (1984); mevcut ilgilerle bağlantılı tartışmalar için, *bkz.* Maynard and Wilson (1980), Wilson (1982, 1985), Wilson and Zimmerman (1980).

kavramlar ve genel yasalar temelinde yapılması gerektiği düşüncesi sosyal bilimlerde egemen görüş olarak kaldı. Bunun temel nedeni, muhtemelen 'bilimsel' [pozitivist] sosyal bilime eleştirilerde,[6] doğrudan veya dolaylı olarak, sosyal bilimin geleneksel konularını rasyonel empirik yolla araştırma imkânının yadsındığı muğlâk ve doyurucu olmayan bir idealizm, öznelcilik ve hatta apaçık ideolojileştirmenin savunulur görünmesidir. Bu suçlamanın, birçok örnekte haksız olmasına rağmen, sosyal bilimcilerin bu eleştirilere karşı çıkışlarını anlaşılır kıldığı çoğu kez yeterince açıktır.

Yine de, sosyal bilimi doğa bilimi modeli üzerine kurma hedefi iki asırdır tam bir enerji ve beceriyle sürdürülmesine rağmen, sonuçlar hayal kırıcı olmuştur. Matematiği sadece veri analizine yardımcı bir araçtan ziyade bir teorinin temel aracı olarak kullanma girişiminin özellikle belirgin olduğu iktisatta bile matematiksel olarak formüle edilmiş teorinin sağlam empirik anlayışa katkıları böyle bir çabanın azameti ve sofistikeliği karşısında arka plânda kalmış görünmektedir. Daha genelde, matematiksel cisimleşmesine bakılmazsa, doğa bilimlerindeki dar anlamında 'bilimsel' bir girişim olarak yorumlandığında sosyal bilimin bilimsel başarıları etkileyici değildir ve programlı iddiaları ile somut başarıları arasında büyük fark vardır.

Kuşkusuz, bazılarına göre bu durum sosyal bilimlerin sıklıkla varsayılan 'olgunlaşmamışlığı'na veya sıkça öne sürülen 'toplumsal olguların kompleksliği' fikrine başvurularak açıklanabilir. Fakat, bu tür suçlamaları büyük bir şüpheyle karşılamayı öneriyoruz. Kopernik'in 1543 tarihli *Göksel Kürelerin Hareketleri Üzerine* adlı eseri ile Kepler'in 1609 tarihli *Yeni Astronomi*'sinin yayınlanması arasında 66 yıl bulunması gibi, 23 yıl sonra 1632'de Galileo'nun *Söyleşi* adlı eseri ve 55 yıl sonra 1687'de Newton'un *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* yayınlanmıştır. Ancak iki asır geçtikten sonra Condorcet ve üç asır geçtikten sonra Newton'un çağdaşları doğa bilimlerinin yöntemlerini toplumsal olguların araştırılmasına uygulamayı düşündüler. Ayrıca, toplumsal olguların doğal olgulardan daha kompleks olduğuna ilişkin argümanlar Comte ve Mill onları ürettikten sonraki yıllar içinde zamanla etkisini yitirdi.

Bu yüzden, doğa bilim modeline eleştirilerin ortaya çıkardığı sorunları yeniden ele almamız gerekir. Bu itirazların bazen ima eder göründüğü 'rasyonel empirik araştırma'dan vazgeçmek kabul edilebilir olmasa da, geleneksel sos-

---

6 Burada kullanılan 'bilim' ve 'bilimsel' sözcükleri problemlidir. Bu terimlerin genel anlamda, kuşkusuz doğa bilimleri dâhil, bir rasyonel empirik araştırma biçimine, ancak aynı zamanda tarih ve dilbilim gibi alanlara işaret ettikleri söylenebilir. Bununla beraber, günümüzdeki genel eğilimde 'bilim' denilince akla doğa bilimleri gelmektedir. Almancada *Wissenschaft* teriminin genel anlamını korumak mümkün olsa da, ne yazık ki bu terim İngilizceye genellikle bilim olarak çevrilmiş ve bu tutum terimin asıl anlamının yanlış yorumlanmasına yol açmıştır. Muhtemelen, bu problemin en önemli kurbanı doğa bilimlerinin sosyal bilimler için model olarak alınmasına açıkça taraftar olmayan Weber'dir.

yal bilim programının hayal kırıklığı yaratan sonuçları bizi onun temellerini ana-akım gelenekte genelde yapılana göre daha yakından incelemeye zorlar. Özellikle yakından incelenmesi gereken, biri mantıksal ve diğeri empirik iki tür sorun vardır.

Mantıksal Sorunlar

Empirik yönelimli bilim adamlarının kendi disiplinlerinin temel sorularının cevaplarını bulmak için felsefeye başvurmaları genellikle bir hatadır. Felsefede birçok moda görüş ortaya çıkar ve zamanla etkisini yitirir ve böylece bilim adamları modası geçmiş amatörler olma eğilimindedir. Yine de, sosyal bilimciler görüşlerini özellikle felsefî temellerde savunma eğilimindedir ve bu yüzden, bir doğa bilimini, toplumsal hayatı matematiksel olarak araştıracak bir yaklaşımı desteklemek için geliştirilen formel argümanların biraz daha yakından incelenmesi gerekir. Böylece, bazı çalıları temizlendikten sonra daha merkezî önemde empirik sorunlara geçebiliriz.

Özellikle 'matematiksel yöntem'le ne kastedilebileceğini ve onu kullanma gereklerini göz önünde bulundurarak ilgi odağımızı kullanışlı bir biçimde daraltabiliriz. Kuşkusuz, doğa bilimlerinin birbirlerinden birçok açıdan önemli ölçüde ayrıldıkları açıktır, bu ayrılıklara matematiğin açıkça ve bilinçli bir biçimde kullanılma derecesi ve biçimi de dâhildir. Yine de, bu çeşitliliğin altında temel bir ortak yön vardır: matematik ile maddî evrenin bilimsel olarak araştırılması arasındaki kapsamlı bağlantının temelini doğa bilimleri oluşturur.

Merkezî vurgu, doğa bilimlerinin matematiksel karakterinin temelinde uzmanlaşmış bir gösterim biçiminin kullanılmasının veya belirli bir matematikler çeşitliliğinin bulunmadığıdır. Ne de, ayrıca, farklı doğa bilimleri arasında onları bilimsel-olmayan araştırma alanlarından açıkça ayırt edecek teorilerinin mantıksal biçimi bakımından temel farklılıklar bulabiliriz.[7] Daha ziyade, doğa bilimlerini ayırt edici kılan ve onlara özünde matematiksel karakterlerini kazandıran şey, fizik, kimya ve biyolojide geliştirildiği biçimiyle bilimsel yöntemin tamamlayıcı bir parçası olarak ortaya çıkan 'betimleme tarzı'dır. Doğa bilimleri olguları (bilimsel betimleme nesnelerinin sahip olabilecekleri öznel durumlardan olduğu kadar) özellikle araştırmacıların somut duyguları, pratik amaçları vb.'nden de bağımsız olarak ele alırlar. Özetle, doğa bilimlerinde betimleme sadece önermelerin tam doğrulukları ve yanlışlıklarıyla ve sadece belirli bir önerme içindeki hangi nesnelerin doğru olduğuyla, yani

7 *Bkz.* Gould (1986). Gould'un makalesinin başlığındaki 'tarih' ibaresinin sosyal tarihe değil, aksine evrimsel biyoloji ve jeoloji gibi alanlara işaret ettiğinin ve yazısının doğa bilimlerindeki yöntemlerin çeşitliliğine yönelik olduğunun belirtilmesi gerekir.

'kapsamlılık' olarak bilinen faktörle ilgilidir. Bu sınırlama, hem doğa bilimlerine uygun 'nesnelliğin' sınırlı anlamını hem de doğa bilimlerinin kavramları ve önermelerini formüle etmek için matematiği kullanmanın gerekli ve yeterli koşullarını ortaya koyar. Bunu daha ayrıntılı olarak açımlamak için, dolaylı olarak, sosyal bilimlerde bir doğa bilimi modelini ve matematiksel yaklaşımı savunmak için geliştirilen en güçlü argümanı inceleyerek devam etmek kullanışlı olacaktır.

Kapsamlılık Tezi

Sosyal bilimlerde bir doğa bilimi yaklaşımının zorunluluğunu göstermeye çalışan çoğu argümanın ikna edici olmamasının nedeni, ya felsefede büyük ölçüde tartışmalı olan veya artık terk edilen öğretilere bağlı kalmaları ya da aksine, basitçe, temel sorunları dikkate almadan matematiksel modeller önermeleri veya bu tür örnekler sunmalarıdır. Bu yüzden, sorunları açık bir biçimde ve doğrudan bir araya getirmek genellikle zordur. Bunun temel bir istisnası, Don Martindale'in (1963) hem doğa bilim modelini hem de matematiksel yaklaşımı güçlü ve açık bir biçimde ortaya koyduğu çalışmasıdır. Martindale gerçekte temel sorunun ne olduğunu ortaya koyar ve inceler ve bunu doğrudan ilgilerimizle ilişki içinde gerçekleştirir.

Sosyal bilimlerde matematiğin kullanılmasına ilişkin farklı itirazları, özellikle yorumcu yaklaşımların itirazlarını gözden geçiren Martindale'e göre,

> 20. yüzyılda sembolik mantığın ortaya çıkışıyla, artık, mantığın analize uygun biçimde alıkonulabileceği yanılsaması yaratarak matematiğin toplumsal olgulara uygulanmasına prensipte karşı çıkmak mümkün değildir. Kişinin ya sembolik mantığı bir bütün olarak alıkoymaya ya da tamamen reddetmeye hazır olması gerekir; bu, kuşkusuz, modern mantıktaki bütün ifadelerin her problem için aynı ölçüde kullanışlı olduğunu kastetmek değildir; mantığın toplumsal olguları anlamak için uygun olmadığı fikri reddedildiğinde, kişinin onun yerini alacak hiçbir doyurucu aracın geliştirilmediği gerçeğini kabul etmesi gerekir (bunun kabul edilmesi Heidegger ve diğer varoluşçuların "kesin doğru" fikrine karşı farklı 'pre-lojik' 'mitsel', 'poetik' yollar geliştirmeye çalıştıkları farklı epistemolojik yaklaşımların itici gücünü oluşturmuş görünmektedir). Kısaca, 20. yüzyılda sembolik mantıktaki gelişmeler, prensip itibariyle, bir sosyal bilim aracı olarak matematiği reddetmeye yönelik bütün girişimleri her zaman geçersiz kılmıştır (Martindale, 1963: 107).

Sembolik mantıktaki, Martindale'in burada işaret ettiği ve kaynağında Peano, Frege, Russell, Zermello ve diğerlerinin 20. yüzyıl başındaki yazıları olan gelişmeler kümeler teorisine sahip 'yüklemler mantığı'nı içeren modern

standart mantığı yaratmıştır.[8] Standart mantık güçlü bir deyimdir: esasen, sadece klâsik mantığı değil, aynı zamanda doğal olgulara ilişkin bilimsel betimlemeler, sınıflandırmalar ve taksonomileri ve doğa yasalarının özünü içerir. Ayrıca, dar anlamında matematik ile standart mantık arasında hiçbir açık çizgi çekilemez. Bu yüzden, Martindale'in tezine göre, sosyal bilimlerde standart mantığı kullanmanın tek alternatifi toplumsal hayatı araştırırken rasyonel empirik araştırmayı tamamen bir kenara bırakmak, bu alanı şairlere, mit-oluşturuculara ve ideologlara terk etmektir.

Martindale *dışardan bakıldığında* güçlü bir örnek sunar görünmektedir. Standart mantık içinde ifade etmenin tek alternatifi rasyonel-olmayan bir söylem biçimiyse, doğa bilim modelinin ve matematiksel yöntemlerin prensipte uygunluğu *ile* toplumsal olguları rasyonel empirik yolla anlama girişimini terk etme arasında bir tercih yapılması gerekir. Bu tutum, oldukça net bir biçimde, yaygın olarak benimsenen görüşlerin mantıksal temelinin ifadesidir; ayrıca görünüşe bakılırsa, bir kalemde 'anlam', 'öznellik' ve 'yorum' hakkındaki bütün tartışmaları kökten sona erdirir: toplumsal hayatta hangi öneme sahip olursa olsun, 'anlam'ın esasen standart mantık içinde yakalanabilen bir şey olması gerekir, aksi takdirde rasyonel araştırmanın kapsamı dışında kalacaktır. Sorunlar bu şekilde ortaya konulduğunda esas mesele karar verme gibi görünür ve böylece doğa bilimine yorumcu ve diğer eleştirilerin görünüşe bakılırsa naif ve yanlış olduklarının kabul edilmesi gerekir.

Aşağıda açıkça görülebilecek nedenlerle bunu 'kapsamlılık' tezi olarak nitelendirmekteyiz. Amaç, mantık ve bilim felsefesindeki doğa bilim modelinin sosyal bilimde kaçınılmaz olduğu ve sosyal bilimlerin temel kavramlarının prensip itibariyle matematiksel ifadelere elverişli olduğu görüşünü temellendiren bir *apriori* doğrulamayı ortaya koymaktır. Dolayısıyla, burada genelde geleneksel metodolojik görüşün ve özelde matematiksel bir sosyal bilim yaklaşımının felsefî temellerini ortaya koymaya çalışacağız.

Kapsamlılık tezinin eleştirisi

Kapsamlılık argümanı yadsınamaz ve sonuçları kaçınılmaz gibi görünmektedir. Kuşkusuz, bu argümanın ifade ettiği genel bakış açısı, çoğu kez zımnen ve gönülsüz bile olsa, sosyal bilimciler arasında genel kabul görmektedir. İronik olan, bu argümanın hem herhangi bir sosyal bilim türünün imkânsız olduğuna hem de toplumsal problemlerin ele alınmasının şairler, mit-oluşturucular ve siyasetçilere bırakılması gerektiğine inananların zımnî bir ön-kabulünü

8 Hepsi karşılıklı olarak uyuşmayan ve sadece bazıları empirik uygulamalar için uygun bir temel sağlayan bazı kümeler teorileri formüle edilebilir. Bu amaçla kullanılabilecek kümeler teorileri üzerine bir niteleme için, *bkz.* Wilson (1981).

oluşturmasıdır. Bu karşı görüşlerde, ya doğa bilim modelinin veya aksine toplumsal hayatı rasyonel-empirik anlama çabasının terk edilmesi gerektiği kabul edilir ve onlar birbirlerinden sadece toplumsal hayatı rasyonel empirik yolla anlamanın mümkün olup olamayacağı konusunda ayrılırlar.

Kapsamlılık argümanının temelini oluşturan merkezî kabul, standart mantığın tek alternatifinin sadece ideoloji, poetik veya mitoloji gibi rasyonel-olmayan bir tasavvur biçimi olduğudur. Felsefede 'kapsamlılık' olarak bilinen bu öğreti sosyal bilimler ve davranış bilimlerinde olduğu kadar davranışçılığın daha aşırı programatik iddialarında, sosyo-biyolojide ve psikolojik bilimlerdeki bilgisayar modeli ve yapay zekâ yaklaşımlarında sorgulanmadan benimsenir.

'Kapsamlılık' fikrinin kaynağı standart mantığın *kapsamlılık* ilkesini karşıladığıdır: standart mantıkta, aynı nesnenin aynı kapsama sahip iki doğru ifadesi daha genel bağlamın 'doğruluk değeri' değişmeden birbirinin yerine kullanılabilir. Bu yüzden, standart mantık bir önermenin referansıyla, anlamından ziyade doğru olup olmadığıyla ilgilenir. Örneğin, "bir kalbe sahip canlı bir varlık" ve "bir böbreğe sahip canlı bir varlık" terimleri bir arada bulunabilir, zira bu terimler, farklı anlamlara sahip olsalar bile aynı hayvanlar için doğrudur. Netice olarak, standart mantıkta "bir kalbe sahip canlı bir varlık" ve "bir böbreğe sahip canlı bir varlık" terimleri, böbreğe sahip bir canlıya ilişkin bir önermenin kalbi olan bir canlı için doğru olabilmesi anlamında, tamamen denk terimlerdir ve bu yüzden 'anlam' temelinde oluşturulabilecek bir ayrımı standart mantık içinde ifade etmek mümkün değildir.[9]

Kuşkusuz, standart mantıkta yer almayan büyük bir önermeler topluluğu, içeriksel ifadeler vardır. Örneğin, "buna inanıyor", "bunu söylüyor", "bunu istiyor", "buna çabalıyor", "bunu öne sürüyor", "bundan korkuyor" gibi önermesel tutumlar ve "istiyor", "bulmaya çalışıyor" gibi ilişkili ifadeler vardır; zorunluluk ve olasılık kipleri karşı-olgusal koşullarla ve doğa yasalarıyla yakından ilişkili konularla, referans ve cümleden ayrı olarak, anlam ve önerme kavramlarıyla bir araya gelir.[10] Quine'nin tespitiyle,

---

9 Örneğin, ilk betimlemede bir yaratığın kalbi incelenirken, ikincisinde böbreği incelenmektedir ve bunlar oldukça farklı işlemlerdir. Bununla beraber, iki betimleme aynı kapsam içinde yer aldığı için, bir yaratığın bir kalbe sahip olduğu iddiası onun kesinlikle bir böreğe sahip olduğunu ima eder ve bu sayede bir böbreği incelemek mümkün olur. Özetle, kesinlikle mantıksal olarak bakıldığında, içerdikleri daha kapsamlı bir önermenin doğruluğu değişmeden her zaman bir terimin yerine bir başkasını geçirebildiğimiz için, iki betimleme arasındaki farklılıklar ortadan kalkar. Yine de, bu durum ikisinin farklı anlamlara sahip oldukları gerçeğini ortadan kaldırmaz. Kuşkusuz, bütün anlam farklılıkları işlemsel bir kritere dayanmaz, aksine yukardaki örnek bu noktayı açıklığa kavuşturur.

10 Burada 'niyetli' terimi bazen, Brentano ve Husserl'de olduğu gibi bu türden ifadeler için kullanılır. Bkz. Quine (1960: 219-221).

> bu türden ifadeler ve normalde gözlenebilir (yani, kapsamla ilgili) ifadeler arasında dikkate değer bir farklılık vardır. Burada onun terimin gönderimsel oluşumlarını gönderimsel-olmayan unsurlardan nasıl ayırdığını görmekteyiz. Ayrıca, o davranışçılık ve zihincilik arasındaki, etkin neden ve nihaî neden arasındaki ve saf teori ve dramatik temsil arasındaki farkla yakından ilişkilidir (Quine, 1960: 219).

Bu yüzden, kapsamlılık tezi bu tür içeriksel ifadelerin sadece görünür ve pratik ifadeler olduklarını ve belirli bir durumda içeriksel ifadelerin yerine kapsamlılıkla ilgili önermelerin geçirilebileceğini ima eder. Kuşkusuz, kapsamlılıkla ilgili ifadelerin hoş görülemeyecek ölçüde kullanışsız oldukları ve bu yüzden, kapsamlılıkla ilgili olmayan konuşma tarzlarının pratik zorunluluk olduğu itiraf edilir; ancak kapsamlılık tezine göre, onlar *sadece* konuşma tarzlarıdır ve gerçekliğin doğası standart mantığın bütün rasyonel söylemlerin koşullarını sağlayacak niteliktedir.[11]

Kapsamlılık tezinin doğa bilimlerinde mantıklı görünmesinin nedeni, kapsamlılığı vurgulayan betimlemelerin fizik, kimya ve biyolojide merkezî öneme sahip olmasıdır. Kapsamlılık, 'bilimsel nesnellik' olarak bildiğimiz şey kadar bilimsel kavramlar ve yasaların evrenselliği ve genelliği fikrinin de temelini oluşturur. Hatta, jeoloji ve evrimci biyolojide olduğu gibi, araştırma odağı "zamanla gelişme" olduğunda bile, temel açıklayıcı argümanlar evrensel olarak işleyen süreçlere bağlıdır (*krş.* Gould, 1986). Kaçınılmaz olarak betimleme içeriksel unsurları kapsadığında, sadece verilerin içerimleri konusunda değil, bu verileri oluşturan unsurlar hakkında da yorumlama sorunları ortaya çıkar. Yorumlama problemi kesinlikle içeriksel ifadeler doğruluktan ziyade anlama bağlı oldukları için ortaya çıkar ve içerikle ilgili önermelerin doğruluk-koşullarını belirlemek zordur. Kesinlikle, içerikle ilgili önermelerin doğruluklarına gündelik hayatta karar veririz, ancak bu tür kararları bazı özel durumlarda ve bilhassa bağlama ve konuşanların ve dinleyenlerin kimliklerine dikkat ederek veririz; fakat netice olarak, içerikle ilgili kavramları belirli somut durumlardaki kullanımlarından bağımsız olarak ele almak mümkün olmasa da, bu türden soyutlamalar doğa bilimlerinin özünü oluşturur. Bununla beraber, kapsamlılık tezine göre standart mantık, yani doğa bilimin dili *bütün* rasyonel empirik söylemlerin dilidir ve sürekli olarak içeriksel ifadelere yaslanmak sadece bir pratik uygunluk meselesidir. Sosyal bilimlerde doğa bilimi modelinin ve matematiksel yaklaşımın tek alternatifinin toplumsal olguları rasyonel empirik yollarla araştırmak ve şiir, mitler ve ideoloji içinde konumlandırmak olduğu yargısının temelini bu kabul oluşturur.

---

11 Bu görüşle ilişkili en dikkatli ve güçlü argüman Quine (1960; 1961) tarafından ortaya konulmuştur. Her ne kadar Quine'in görüşleri kapsamlı bir tartışmaya yol açsa da, ona ilişkin eleştirilerin çoğunda görüşünün ayrıntıları tartışılmasına rağmen, daha temel önemde olan kapsamlılık fikri ele alınmamıştır.

Çok yaygın kabul görmesine rağmen kapsamlılık tezi yanlıştır. Bir itiraza göre, rasyonel söylemde içeriksel ifadelerin prensipte vazgeçilmez önemde olduğu iddiası pratikte henüz inandırıcı bir biçimde ortaya konulamadığı için, bu iddia çözüme kavuşturulmamış bir vaat olarak kalmıştır. Ancak kapsamlılık teziyle ilişkili daha önemli problem, kapsamlı olarak formüle edilemeyecek kavramlara dayanması ve bu yüzden, bir içsel çelişkiye düşmesidir.

Standart mantık fikri kapsamlılık tezi için merkezî öneme sahiptir ve standart mantığın ne olduğunu anlamadığımızda bu tezi kavrayamayız. Bu yüzden, onun açıklanmasına gerek vardır. Bununla beraber, kapsamlılık tezinin ilkelerine bağlı kalabilmek için bu açıklamanın bizzat standart mantık içinde formüle edilmesi gerekir, ancak bundan ötesi yoktur. Standart mantığın gösterim biçimini anlamak için –standart mantığın temel unsurlarının, yani doğruluk-fonksiyon bileşiminin ve mantıksal nicelleştirmenin tâbi olduğu– doğruluk kavramını anlamamız gerekir. Burada problem, doğruluk kavramının standart mantık içinde ancak aynı zamanda kapıyı aşağıdaki türden içinde çelişkili kendini yalanlayan cümlelere aralamadan formüle edilememesidir:[12] örneğin,

bu cümle yanlıştır.

Nitekim, standart mantığı açıklamak için bir meta-dile ihtiyacımız vardır; ve kapsamlılık tezinin gerektirdiği gibi, bir meta-dil aynı zamanda bir standart mantık biçimiyse bu meta-dili açıklamak için bir başka meta-dile ve onu açıklamak için de bir başkasına ihtiyacımız olacaktır. Bu sonsuz geriye gidiş 'Tarski hiyerarşisi' olarak bilinir ve onun buradaki önemi, standart mantık için merkezî kavramların bu mantık içinde formüle edilememesidir.[13] Böylece karşımıza bir paradoks çıkar: kapsamlılık tezi kapsamlılığı rasyonel söylem içinde sınayamaz.

---

12 Bu 'kendini yalanlayan cümle'de karşılaşılan problemin sadece kendine-gönderimle ilişkili olmadığı, Hofstadter'in (1979) iddiasının aksine, ne gizemli veya istisnai bir durum olduğu belirtilmelidir. Örneğin, "bu cümle kırk-sekiz sözcükten ve boşluklardan oluşmaktadır" ifadesi tamamen problemsiz değildir ve kırk ve sekiz arasındaki tire işaretini bir sözcük veya boşluk olarak aldığımızda da bu problem ortaya çıkar. Daha ziyade, buradaki problem bu önermenin 'yanlış' veya daha ziyade 'doğru değil' biçiminde nitelendirilmesiyle ilişkilidir.

13 Aynı problem standart mantıktaki doğruluk kavramını formüle etmeye çalışan diğer yaklaşımlarda ortaya çıkar. Örneğin, Kripke (1975) nesne-dilinin doğruluk tanımını bizzat nesne-dili içinde ortaya koyan ve bu nesne-dilinde doğruluk-değeriyle ilişkili boşluklara izin veren bir yöntem önerir; fakat bu tanımı formüle edebilmek için bir meta-dile gerek vardır ve böylece sonsuz geriye gidiş kaçınılmazdır. Burada önemli olan husus, bu sonsuz geriye gidişin herhangi bir evresinde bir başka meta-dili devreye sokabilsek de, her zaman standart mantık içinde henüz açıklanamayan bir doğruluk anlayışıyla yetinmek zorunda kalmamızdır. Netice olarak, bu inşa fikrinde başvurulan doğruluk anlayışı standart mantıktan önce gelir ve bu mantık içinde ifade edilemez.

Sonuç olarak, kapsamlılık tezi savunulamaz. Prensipte, bütün rasyonel söylemlerin standart mantığın terimleri içinde formüle edilebileceği iddiası yanlıştır: kapsamlılık tezi özellikle standart mantık içinde ifade edilemez, zira standart mantığın ne olduğunu anlamak için bu mantık içinde ifade edilemeyecek bir doğruluk kavramına gerek vardır.

Mantıksal durum

Kapsamlılık öğretisi savunulamaz ve ona dayanan bir argümanın açıkça veya dolaylı olarak reddedilmesi gerekir. Bunun içerimleri oldukça kapsamlıdır, zira post-pozitivist bilim felsefesi, sosyal bilim metodolojisi alanında çalışanlar arasında hâlihazırda gözde olan çoğu bilim felsefesi dâhil, yine de kapsamlılık tezine temel bir bağlılık içermektedir. İlgi konularımız açısından önemli sonuç, toplumsal olguların araştırılmasında doğa bilimsel bir yaklaşımın kaçınılmazlığını vurgulayan *apriori* argümanların kapsamlılık tezini ima ettikleri sürece reddedilmeleri gerektiğidir. Özetle, çoğu kez doğa bilim modelini savunanlar tarafından ifade edilen felsefî olarak temellendirilmiş aşırı güvenin kesinlikle yıkılması gerekir.

Bununla beraber, ayrıca, tek başına bu eleştirinin doğa bilimsel modelin sosyal bilimlere uygulanabilir olmadığı iddiasını kanıtlamadığını görmek önemlidir. Bu eleştiri, daha ziyade, doğa bilim modeli lehine geliştirilen genel argümanların iflas ettiğini göstermektedir. Gerçekte, doğa bilim modelinin sosyal bilimlere uygun olmadığı yönünde daha güçlü bir sonuca ulaşmaya zorlar görünen *apriori* bir argümana kuşkuyla bakmamız gerekir, zira bu tür argümanlarda genellikle deneylere çok fazla uygun düşmeyen doğa biliminin imkânsız bir girişim olduğu ima edilir. Doğa bilim modellerinin sosyal bilimlere uygunluklarına salt mantıksal ve felsefî terimler içinde karar verilemez ve muhtemelen her zaman böyle olacaktır. İlerlemek için kesinlikle mantıksal ve felsefî argümanların ötesine geçmemiz ve sosyal bilimin ilişkili olduğu olgulara göz atmamız gerekir.

Sosyal Bilimlerin Olguları

Daha önce belirttiğimiz gibi, matematik maddî evreni betimlemeye hizmet eder, ancak sadece bu evrene araştırmacıların duyguları kadar araştırma-nesnelerinin inançları, amaçları ve duygularını da dikkate almayan bir perspektiften bakıldığı takdirde. Bu yüzden, betimlenmeleri ve açıklanmaları içeriksel ifadeleri gerektiren araştırma-problemleri kesinlikle doğa bilimlerin ilgi alanının dışındadır. Dolayısıyla, doğa bilimlerinin ayırt edici özelliği ne açık-

lama biçimlerinin, ne de teorilerinin mantıksal biçimleri değil, daha ziyade olguların betimlemelerinin kapsamlılıkla ilgili ifadelere dönüştürülebilmesidir.[14] Doğa bilimciler bilimsel etkinlikler içinde yer aldıklarında esasen tamamen önermelerin içeriksel biçimlerine bağlı doğal [gündelik] dili kullanırlar. Fakat tersine, doğal olgulara ilişkin teknik bilimsel betimlemeler ve açıklamalar arasında onları kapsamlılıkla ilgili bir ifadeye dönüştürmenin benimsenebilir bir ideal olduğu çok az örnek vardır ve doğa bilimlerinde matematiğin merkezî rolünün temelini bu durum oluşturur. O hâlde, sorun, siyasal ve iktisadî düzenlemeler, çatışma ve değişme gibi olguların tamamen kapsamlılıkla ilgili ifadeler içinde kavranıp kavranamayacağıdır.[15]

Davranışçı program

Radikal davranışçılığın temel görüşü, doğa biliminin gerektirdiği türden betimlemelere elverişli olmadıkları için inanç, bilgi, amaç ve anlam gibi konulara bütün referansların kesinlikle terk edilmesi gerektiğidir. Fakat bu programın davranış bilimleri ve sosyal bilimlerde problemli olduğu ortaya çıkmıştır. Onun önemli başarılar sağladığı alanlar geleneksel sosyal bilimin, yani uyaran ve tepkinin fiziksel, kimyasal ve biyolojik terimler içinde betimlenebileceği nörofizyoloji ve fizyolojik psikolojinin temel ilgi alanlarından en uzak olan alanlardı. Ancak gündelik toplumsal olgular araştırıldığında radikal davranışçılığın bilimsel metodolojik ilkeleri sorgulanmaya açık hâle gelebilir. Sonuç davranışçılığın zayıf bir yorumudur; burada inanç, bilgi, amaç, anlam ve benzeri şeylere doğrudan referanstan kaçınılır ve dikkatin açık somut davranışlara odaklanması gerekliliği ısrarla vurgulanırken, öte yandan gündelik dilin "kesinlikle içeriksel" kategorilerine dayalı betimlemeler benimsenir.[16] Radikal

---

14 Burada teknik bir meseleye dikkat çekilebilir. Empirik yorumunda içerikle ilgili düşünceler barındıran 'muğlâk' bir terim kullanılabilir ve bu terim 'ilk yüklem' olarak kullanılabilir: örneğin, "*x* Çiçero'nun Catiline'i ihbar ettiğine inanmaktaydı". Bir değişken (*x*), 'bu yüklem'in yönlendirdiği cümlenin dışında yer alırken, aynı zamanda böyle bir cümlenin dışında, örneğin, "*x* bu *y*'ye inanmaktadır" (Quine, 1960: 1961) cümlesinde olduğu gibi, standart mantığın dokusuna zarar veren gönderimsel belirsizliklerle ilişkili problemlere düşmeden yer alabilir. Dolayısıyla, standart mantığı içerikle ilgili söylemi de kapsayacak biçimde kullanmaya çalışan bu muhakeme çizgisi verimsizdir, zira burada her bir özel inanç, arzu, düşünce vb. için inançlar vb. hakkında konuşmayı genellikle imkânsız kılan ayrı bir 'ilk yüklem'e gerek vardır. Bu problemlerle ilişkili daha fazla tartışma için, bkz. Quine (1953; 1960) ve Wilson (1982). Ayrıca bu metindeki "*Kapsamlılık tezinin eleştirisi*" kısmına bakınız.

15 Nicel yöntemlerin veri analizlerinde kullanılabileceğinin, hatta, betimlemeler mevcut amaçlar dâhilinde sınıflandırmayı ve uygun biçimde açıklamayı mümkün kılmaya elverişli oldukları sürece, bu yöntemlerin içerikle ilişkili terimlerle bağlantı içinde güvenle kullanılabileceğinin belirtilmesi gerekir.

16 Gündelik dildeki davranış betimlemelerinde organizmaya bilgi, amaç ve faillik atfedilmesi yaygındır ve bunlar içerikle ilgili problemlerdir. Neticede burada kanıtların ağırlık merkezini, katı davranışçı metodolojinin sosyal bilimlerde kalıcı bir araştırma programı içinde kullanıla-

davranışçı program formel terimler içinde kusursuz olsa da, doğa bilimleri modelinin benimsendiği toplumsal olgular araştırması için bir temel sunamaz. Fakat, kapsamlılık tezinin savunulamazlığının davranışları doğa bilim modeli içinde araştıracak tutarlı bir program formüle etmeyi engellemediğini görmekteyiz. Bununla beraber, bu programın bilimsel çabaları sadece dikkat nörofizyolojik olarak tanımlanabilecek olgularla sınırlandırıldığı takdirde başarılı olmuştur.[17] Neticede, merkezî önemde bir problem, bu durumun bir tesadüf mü yoksa toplumsal olguların temel doğasının bir yansıması mı olduğudur.

Eylemin inşası

Bu problemin özünü toplumsal hayatın kendine has önemli bir özelliği oluşturur: fizik, kimya ve biyolojide ele alınan olguların aksine, insanlar gündelik hayatın normal akışı içinde kendilerinin ve diğerlerinin yaptıkları şeylere ilişkin betimlemeler üretirler.[18] Burada temel bir sorun bu doğal [gündelik] betimlemelerin statüsüdür: onlar sadece diğer olguları açıklamakta kullanılabilecek mekanizmalarla açıklanabilen gölge-olgular (yansımalar) mı, yoksa insanların kendileri ve diğerlerinin eylemlerine ilişkin, sosyal bilimlerin betimlemeye ve açıklamaya çalıştıkları olguların inşası için temel önemde betimlemeler midir?

Bu doğal betimlemeler gölge-olgular (yansımalar) ise, yol muhtemelen radikal davranışçı programa benzer bir girişimi başarılı bir biçimde sürdürmeye açıktır, zira böylece insanların yaptıkları şeyler söyledikleri şeylerden bağımsız olarak betimlenebilir. Gerçekte, onların söyledikleri şeyler yaptıklarından farklı şeyler olmayacak, diğer davranışlarına benzer biçimde betimlenecek ve açıklanacaktır. O hâlde, hem sözel hem de sözel-olmayan davranışlar bilimsel

---

bileceğini savunan pozitivist iddialar oluşturur. Söz konusu organizmaların yaptıkları şeyleri betimlemek için büyük ölçüde gündelik dile dayanan ve aynı zamanda 'davranışçı' olarak adlandırılan bir araştırmaya rastlamak yaygın değildir. Gündelik söylemin örtük zihinciliği çoğu kez bu örneklerle ortaya konulan güçlü davranışçılığı ve bilimsel iddiaları çürütür.

17 Öncelikle toplumsal olguları nörofizyolojik terimler içinde betimlemeden nörofizyolojiden toplumsal etkileşim konusuna geçemeyeceğimizin belirtilmesi gerekir. Bu güçlüğün temelinde, görünüşe bakılırsa, öfke gibi bazı tepkiler nörofizyolojik betimlemeler içinde oldukça iyi tanımlanabilirken, diğer olguları, sözgelimi, saldırganlığı uygun biçimde tanımlayabilmek için toplumsal bağlamın bilgisine gerek olması yatar (Bandura, 1973).

18 Bu durum yeterince açıkmış gibi geçiştirilemez ve bilgi sosyolojisinde ve örneğin sosyolojik ideoloji, sınıf bilinci, tutumlar incelemelerinde toplumsal hayatın bu özelliğinin ihmal edilmediğinin kanıtı olarak görülebilir. Bununla beraber, sosyal bilimciler onun ortaya çıkardığı temel teorik ve metodolojik sorunlardan uzak durma eğiliminde olmuşlardır. Bu eğilimin temel istisnaları fenomenolojik yaklaşımlarda (örneğin, Schütz, 1967) ve daha merkezî önemde etnometodoloji ve karşılıklı konuşma analizinde (örneğin, Garfinkel, 1967; Garfinkel and Sacks, 1970; Sacks, 1963) karşımıza çıkar.

amaçlara uygun terimler içinde betimlenebilecek ve sözel ve sözel-olmayan davranışlar arasındaki nedensel ilişkiler araştırılarak ilerlenebilecek, sözel davranış da bir başka değişken gibi araştırılan nedensel zincirin bir parçasına bağımlı veya omdan bağımsız olacaktır.

Fakat durum gerçekte tersidir. Sosyal bilimlerin klâsik ilgi alanını oluşturan bu olgular özünde doğal betimlemelere tâbidir. En nedensel düşünce bile sosyal bilimcilerin olgulara ilişkin betimlemelerinin neredeyse tamamen gündelik hayatta kullanılan uzlaşımsal betimlemelere dayandığını açıkça kabul etmeyi gerektirir. Sosyal bilimciler 'talep esnekliği' veya 'göreli yoksunluk' gibi gündelik hayattan uzak görünen kavramları kullanabilseler de, yine de bu kavramlar zorunlu olarak insanların benimsedikleri ve betimledikleri eylemlere, örneğin birine para verme veya kendi payını başkalarınınkilerle karşılaştırma gibi davranışlara dayanır. Ayrıca, içinde ortaya çıktığı bağlamı anlamadan belirli bir eylemi, sözgelimi borcun ödenmesini kavrayamaz ve onu armağan vermek veya para sızdırmak gibi eylemlerden ayırt edemeyiz. Kurumsal bağlamlarından bağımsız olarak tanıyabileceğimiz tek bir eyleme ilişkin betimlemelerden hareketle bir toplum örüntüsü inşa etmez, aksine daha ziyade, genel örüntüler hakkında belirli olaylar temelinde fikirler oluşturarak ve bu fikirleri onları ortaya çıkaran özel olayları daha açık bir biçimde anlamak için kullanarak yorumlayıcı bir açıklama geliştiririz. Kuşkusuz, içinde yaşadığımız topluma aşina olduğumuz için bu yorumlama süreci büyük ölçüde bilinçsiz olabilse de, "tekil olaylara ilişkin betimlemeler" ve "daha büyük toplumsal düzenlere ilişkin anlayışlar" arasındaki karşılıklı bağımlılık ortadan kalkmaz. Özetle, gerçekte sosyal bilimlerde kullanılan betimleme ve ölçme prosedürleri, istisnasız, araştırmacının insanların kendilerinin ve diğerlerinin eylemlerini betimlerken kullandıkları şeyleri tanımasını ve onlar hakkında yeterince bilgi sahibi olmasını gerektirir.[19]

Ayrıca, sosyal bilimcilerin betimlemelerinin 'doğal betimlemeler'e bu fiili bağımlılıkları ne keyfîdir ne de daha karanlık bir çağdan miras kalmış talihsiz bir tortudur, aksine toplumsal olguların doğasını yansıtır. Toplumsal etkileşimlerin ayrıntılı analizleri insanların diğerlerinin söyledikleri ve yaptıkları şeylere yöneldiklerini ve bu yönelimi eylemlerinde sergiledikleri-

---

19 Kuşkusuz, bu gerçek çok iyi bilinmekte ve öğrencilere bir soru kâğıdının sonuçlarının nasıl formüle edilmesi veya yorumlanması, tarihsel belgelerin nasıl analiz edilmesi veya bir alan araştırmasının nasıl yürütülmesi gerektiği somut ayrıntılarıyla ilgili araştırma eğitimlerinde aktarılmaktadır. Bununla beraber, gerçekte, onun bir doğa bilim modelinin uygulanabilirliği konusundaki içerimleri çoğu sosyolojik metodolojik çalışmada henüz ciddi olarak ele alınmamış, aksine bu mesele sadece araştırma sırasında ortaya çıkan, teorik ve metodolojik amaçlarla mükemmelleştirilebilecek teknik bir ayrıntı olarak görülmüştür. Bununla beraber, ana-akım konsensüs dışında kalan yazarlar bu noktaya işaret etmişler (Cicourel, 1964; Garfinkel, 1967; Sacks, 1963; Wilson, 1970) ve yakınlarda Giddens (1984) bu olguyu kendi 'çifte hermeneutik' kavramıyla vurgulamıştır.

ni göstermektedir.[20] Özetle, insanlar anlamak için betimlemeler üretirler ve bunları kendileri ve diğerleri hakkında daha başka çıkarımlar ve eylemlerin temelleri olarak kullanırlar. İnsanların eylemi anlama biçiminin kesinlikle söz konusu etkileşimin toplumsal-yapısal bağlamına tâbi olduğu yeterince açıktır. Örneğin, bir sözün bir özür veya yardım talebi olarak işitilmesi belirli bir durumdaki katılımcıların bu durumla ilişkili olarak gördükleri toplumsal kategorilere ve bu kategorilerle tipik ilişki içinde olduklarını düşündükleri etkinliklere bağlıdır: onlar kendilerinin ve başkalarının ne yaptığını anlamak için, ister istemez, temel kaynak olarak –her somut etkileşimde durum-üstü temel bir unsur olarak inşa edilen– toplumsal-yapısal kategorilere başvururlar. Bu yüzden, toplumsal yapı, eylemi etkileyen bağımsız bir değişken olmayıp, bizzat eylemin inşasına dâhil olur. Son olarak, insanlar, toplumsal kategorileri bu şekilde yaptıkları şeyleri anlamak için kullanırken, kesinlikle, toplumsal yapıyı kendi etkileşimleri içinde yeniden üretirken bile gerçekliğin Durkheim'ın söz ettiği dışsallığı ve kısıtlayıcılığına tâbilerdir.[21]

Empirik durum

Kapsamlılık tezinin savunulamazlığının radikal davranışçılık gibi tutarlı, davranışları doğa bilim modeli temelinde araştıran bir programın formüle edilmesini engellemediğini görmüştük. Bununla beraber, bu tür bir bilimsel program oluşturma çabası tarihsel olarak sadece sosyal bilimin geleneksel konularıyla ilgilenmekten vazgeçerek, onun yerine nörofizyolojik olguları araştırmaya yönelerek başarılı olmuştur. Artık bunun bir tesadüf olmadığını, zira sosyal bilimlerle ilişkili olguların doğası gereği içeriksel olduklarını biliyoruz. İnsanların söyledikleri, niyetlendikleri ve bildikleri şeyler sosyal bilimlerin genel araştırma konularını oluşturur: örneğin bunlar sosyal tabakalaşma, yoksulluk, suç, etnik ve ırksal ilişkiler, eğitim ve siyasal süreçleri araştırdığımızda ilgilendiğimiz şeyler açısından merkezî öneme sahiptir. Bunun bir mantık veya metodoloji değil, daha ziyade bir empirik olgu meselesi olduğu vurgulanmalıdır. Sonuç olarak, kapsamlılık fikrini gerektirdiği için, matema-

20 Bu araştırma literatürü hızla büyümektedir. Örneğin, tartışmalar ve referanslar için, *bkz.* Heritage (1984), Maynard and Wilson (1980), Wilson (1982; 1985) ve Wilson and Zimmerman (1980).

21 Neticede, daha büyük toplumsal ve kurumsal yapılara ilişkin bilgilerin önceden tespit edilmiş bireysel davranışlardan 'toplanması' hiçbir sorun teşkil etmeyebilir, zira bu yapılar kendi bileşenlerini oluşturan bireysel eylemler içinde inşa edilirken aynı zamanda onları yeniden-üretirler. Bu açıklama Giddens'ın (1979; 1984) toplumsal yapının ikiliği fikrine yakın düşer. Bununla beraber, Giddens bunun sosyal teori açısından genel içerimlerini açıklamaya çalışırken, burada söz edilen araştırmada somut, gözlenebilir toplumsal etkileşim mekanizmalarıyla ilgilenilir.

tiğin sosyolojik teorideki temel fikirleri [içerikleri] ifade edecek uygun bir araç olması beklenemez.

Sosyal Bilimlerde Matematiksel Modellerin Yeri

Şimdiye kadar söylediklerim ışığında, yukardaki argüman sosyal bilimlerde matematiğin kullanılmasının kesin reddi olarak görünebilir. Fakat böyle bir sonuca ulaşmak yanıltıcı olacaktır. Savunulamaz bulduğumuz şey, matematiksel olarak formüle edilmiş kavramların sosyal bilimlerde de doğa bilimlerindeki aynı rolü oynayabilecekleri iddiasıdır. Fakat bu iddiaya karşı çıkmak matematiksel modellerin hiçbir role sahip olmadıklarını savunmak anlamına gelmez. Gerçekte tersi doğrudur: matematiksel modeller toplumsal gerçekliğin kompleks boyutlarını kavramada temel bir yere sahiptir.

Keşif tezi

Kullanışlı bir hareket noktası, öğretici ancak doğruluğu şüpheli bir hikâyedir. Bu hikâyeye göre, bir zamanlar bir sosyoloji profesörü sözlerin ağızdan ağıza yayılmasını araştırmaya karar vermiştir. O, araştırmaları sonucunda, bir mesajın nüfusun bir üyesine ulaşmasının [iletilmesinin] ardından belirli bir zaman geçtikten sonra bu mesajı işitenlerin oranını öngörecek bir matematiksel model geliştirir. Bir gün profesör, geliştirdiği bu modeli sınıfa tanıtmak için aralarından birine bir mesaj aktarır ve bunu öğrencilerin öğrenmesine izin verir. Ardından mesajı işiten öğrencilerin miktarını düzenli aralıklarla tespit eder. Ne yazık ki, buradaki sonuçlar modelin öngörüleriyle örtüşmemektedir. Yine de bu durum profesörün gözünü korkutmaz ve böylece, hangi öğrencilerle ve çoğu kez nasıl konuşabileceğini düzenleyen kurallar belirler. Bazı ufak düzeltmelerden sonra nihayetinde modelin öngörülerinin verilerle yeterli düzeyde örtüşebileceği bir kurallar setine ulaşır. Bunu modelinin doğruluğunun kesin işareti olarak ilân eder.

Bu hikâye muhtemelen, aslında deneylerin tasarlanmasında belirli bir naif tutum konusunda bir uyarıdır. Bununla beraber, amaçlarımız bakımından bir başka yönüyle aydınlatıcıdır. Burada belirtilmesi gereken önemli husus, kurallar bir kez oluşturulduğunda ve öğrenciler bunlara uydukları sürece, bu modelin mesajların söz konusu nüfus içinde yayılma biçiminin uygun ve yeterli betimlemesini sunduğudur. Ayrıca bu kurallar "bir mesaj" ve "bu bağlamda mesajın işitilmesi" kavramlarına mesajı işiten ve onları dikkate alan öğrencilerin amaçlarını yeterince net bir biçimde tespit edebilecek tarzda kesinlik kazandırır. Ancak bu model gerçekte duruma ilişkin 'temel olgular'ı temsil

etmez, zira onun betimlediği düzenlilikler [sonradan] oluşturulan kurallara bağlıdır ve sadece belirli kurallara uyulduğu sürece varlıklarını sürdürürler. Ancak, tekrarlarsak, bu model söz konusu kurallara uyulduğu sürece farklı amaçlarla kullanılabilecek uygun empirik betimlemeler sağlar. Bu model, belirli bir konudaki bir sözün yayılması için gerekli zamanın hesaplanması gibi bu türden pratik uygulamaların yanı sıra, ifade ettiği düzenliliklerin temelini oluşturan kuralların içerimleri hakkında bazı görüşlere ulaşmak için de kullanılabilir.

Bu örnek toplumsal hayatla ilişkili matematiksel modeller için temel bir paradigma oluşturmaktadır. Toplumsal hayatın bazı yönlerini matematiksel, bazen oldukça sofistike modellerle aktarabileceğimiz ve bu uygulamanın şeylerin nasıl işlediğine ilişkin anlayışlarımıza katkıda bulunacağı doğrudur. Bununla beraber, böyle bir modeli mümkün kılan şey insanların gündelik hayatlarının akışı sırasında toplumsal-yapısal kategorileri kendi etkinliklerini düzenleyecek bir kaynak olarak kullanmalarıdır: hem kullanılan kavramların hem de matematiksel modelde betimlenen düzenliliklerin –doğrudan veya dolaylı– bağlı oldukları şeyin temelinde insanların bu gündelik tutumları vardır. Dolayısıyla keşif tezine göre bu genel bir durumdur.

Burada, matematiksel modelin kullanılmasının yapılan betimlemelerin içerik bakımından tam olduklarını ima etmediğinin belirtilmesi oldukça önemlidir. Daha ziyade, böyle bir model geliştirdiğimizde ve uyguladığımızda, içerikle ilgili edimleri, mevcut amacımıza uygun olarak, formel hesaplamaları sağlayabilecek biçimde verilere dönüştürürüz.[22] Muhtemelen, bu tür bir dönüştürme açısından en önemli durumlar verilerin kodlanması ve hesaplamaların yorumlanmasıdır. İlkinde, toplumsal hayata ilişkin ham veriler –bilgisayarla işlenebilecek ve bir model içinde sembollerle gösterilebilecek– kodlar kullanılarak betimlenir. İkincisinde, sonuçlar toplumsal dünyayla yeniden ilişkilendirilir. Kodlama ve yorum süreci arasında, veriler ve modelin sembolleri mantıksal olarak bilimsel bir tarzda yönlendirilebilir, fakat başlangıçta ve sonda ortaya çıkan içerik sürece dâhil edilmediğinde bu hesaplamalar hiçbir anlam taşımaz. Quine içeriksel ifadeler barındıran pratik etkinliklerin ele alınmasında standart mantık için bir keşif rolü önerirken bu noktaya biraz farklı biçimde işaret eder. Bununla beraber, Quine ayrıca standart mantığın bu tarz kullanımını onun "bir bilim dalının temel yasalarını formüle etme girişimi"nde kullanılma biçiminden ayırmaya olumlu bakar (Quine, 1960: 221). Kısaca, verilerimiz içindeki ilişkileri ortaya koymak ve belirli bir örnekte bir şeyin bir başka şeyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu açıklamak için matematiksel modelleri kullanabiliriz ve kullanmamız gerekir. Ancak matematiğe

22 *Bkz.* dipnot 14.

bir 'toplumun doğa bilimi'ni üretecek temel kavramlar ve önermeleri formüle edecek bir alan olarak bakılmaması gerekir.

Bazı potansiyel karşı örnekler

Matematiksel modellerle çalışan okuyucular, kuşkusuz, ilk bakışta bu keşif tezini çürütür ve aksine, matematiğin sosyal bilimlerde daha temel bir rol oynayabileceği fikrini destekler görünen örneklere yabancı değillerdir. Bu yüzden, bunlardan bazılarına kısaca göz atmak yararlı olacaktır, ancak ne tam kapsamlı olarak, ne de ayrıntılarıyla tartışmak amacıyla. Daha ziyade, burada keşif tezine aykırı tipik muhtemel durumları ve bunların kafa karışıklığı yaratan yönlerini örneklerle aktarmayı amaçlıyoruz. Dolayısıyla, burada ortaya konulan açıklamaları daha genel düzeyde uygulamak mümkündür.

Keşif tezine aykırı örnekler için bakılacak en açık yer iktisat teorisidir. İktisatçılar kendi girişimlerini pozitif bir bilim olarak görme, kendi kabullerinin doğa yasaları olduğunu sorgulamama eğilimindedirler. İktisatta karşımıza sosyal bilimlerde herhangi bir yerde alanın temel kavramları olarak görünen şeylerin sofistike matematiksel formülasyonları çıkar. Bununla beraber, iktisat teorisi hakkında belirtilmesi gereken iki husus vardır. İlk olarak, başkalarının yanı sıra Weber'in de tespitine göre, klâsik ve neo-klâsik iktisat teorisinin temel kavramları ve postülaları kapitalist piyasaya ve mülkiyet kurumlarına ilişkin kategorilerin ve bu toplumlardaki ilişkilerin yansımalarıdır. Netice olarak, iktisadî analizlerin kullanışlılıkları bu kurumların istikrarlarını sürdürme ve davranışları etkin bir biçimde kontrol edebilme derecelerine bağlıdır. Ancak kabulleri kurumsallaşmış düzenlemeleri yansıtmadıkları ölçüde iktisadî modellerde tuhaf sonuçlara ulaşılmasını bekleyebiliriz.[23]

İkinci olarak, iktisat teorilerinin kendine özgü bir yapısı vardır, onlar belirli bir kabuller setinin sonuçlarının genellikle matematiksel aygıtlarla ayrıntılı olarak incelenmesini gerektirir. Bununla beraber, bu kabuller seti ve empirik dünya arasındaki ilişki bir değişken olarak araştırılır ve uygulanabilirlik koşulları yerine geldiğinde bile, iktisat yasaları teorinin doğrulanabilecek iddialardan daha fazlasına uygulanması için gerekli koşullara ilişkin kesin mantıksal yargılardır. Sonuç olarak, iktisadî tahminler verilere uygun olmadığında bu durum genellikle teorinin yanlış olduğu ve değiştirilmesi veya terk edilmesi gerektiği biçiminde yorumlanmaz, aksine sadece söz konusu duruma uygun bir teori olmadığı düşünülür. Bu yüzden, öngörüleri tutmadığında bunun rasyonel piyasa davranışı teorisini çürüttüğü düşünülmez, zira

23 Örneğin, Berk and Berk (1983; ve kişisel konuşmalar) açıkça, 'yeni ev ekonomileri' yaklaşımlarında geleneksel aile sosyolojisi yaklaşımları ciddi olarak sorgulanmasına rağmen, onların da açık mantıksızlıklar sergilediklerini gösterir.

teori bu örnekte uzun süre bir kenara bırakılacaktır; aksine, aktörlerin rasyonel davranmadıkları veya gerçekte bir piyasa bulunmadığı sonucuna ulaşılacaktır. Bu türden modeller kullanılsa da, onlardan hiçbirinde doğa bilimlerine özgü türden bir temel teori, hatta güçlü empirik genellemeler bulunduğu öne sürülmeyecektir.[24] Özetle, iktisat teorisi keşif tezine aykırı açık bir karşı örnek sunmaya çalışmaz, aksine bu tezi sürdürür görünür.

Bir başka örnek ağ analizidir.[25] Ağ yaklaşımı çoğu sosyolojik, özellikle nicel analizlerde yaygın olan bireyler veya grupların özelliklerindeki dağılımlara ve aralarındaki korelasyonlara odaklanma eğilimini düzeltmeyi mümkün kılacak oldukça önemli bir katkı sağlar. Ayrıca, bu yaklaşımın gücünün kaynağı büyük ölçüde toplumsal ağların farklı özelliklerini nitelendirmeyi sağlayacak matematiksel modellerin kullanılmasıdır. Bununla beraber, bir toplumsal ağ sadece insanlar veya gruplar başka insanlar veya gruplarla tipik ve gerekli olarak alınabilecek biçimlerde etkileşim içinde olduklarında var olur. Netice olarak, ağ analizi modellerinde ilişkiler ve yorumlar nihayetinde kurumsallaşmış örüntülere tâbidir ve bu yüzden, temelde farklı dinamiklere sahip oldukça farklı kurumsal örüntüler sayısız ağ ilişkileri ortaya çıkarabilir. Kuşkusuz, bu durum söz konusu modellerin kullanışlılığını azaltmaz, aksine sadece keşiflere dayalı statülerini vurgular.

Son olarak, sosyal psikolojide bilişsel ve duygusal olguların farklı yönlerini ortaya koymak için birçok matematiksel model önerilmiştir. Bu özellikler genellikle bir bilgisayar modeli biçiminde formüle edilmiştir. Modeli açıkça ortaya koymayı gerektirdiği için, bu formel bir bakış açısından arzulanabilir bir girişim olsa da, bütün betimlemelerin sanki kapsamlılık önermeleriymiş gibi ele alınması gerektiğini dikte eder. Dolayısıyla, bu modellerin etkin kullanımı onu kullanan kişinin anlam gibi içeriksel unsurlara bağlı faktörleri kavramasına bağlıdır. Bu kavrama verilerin girilmesi aşamasında, örneğin, gözlemlerin kodlanmasında ve çıktı aşamasında faktörlere temel anlamlar yüklenmeye başlandığında söz konusudur. Kuşkusuz, matematiksel sembollerden bazıları bu tür faktörlerden bağımsız olarak kullanılabilse de, modelin empirik önemi ve sonuçların inandırıcılığı esasen bu 'anlamı kavrama'

---

24 Aksine, bir iletken madde içindeki mevcut akımın normal ısıda ve basınçta voltajla doğru orantılı ve dirençle ters orantılı bir ilişki içinde olduğunu iddia eden Ohm yasasını ele alalım. Burada belirtilmesi gereken iki husus vardır. İlk olarak, bu ilişkinin uç ısılarda ve basınçlarda değil, aksine evrensel oldukları varsayılan koşullarda geçerli olduğu iddia edilir. İkinci olarak, akım, voltaj ve direnç arasındaki ilişki, mantıksal olarak, öncelikle yasanın uygulanması için gerekli koşullardan hareketle ortaya konulamaz, aksine o daha ziyade uygun ısılar ve basınçlarda bile geçerli olmayabilecek, ancak gerçekte geçerli bir yasadır. Tersine, bir iktisat yasası teorinin alana uygulanabilmesi için yerine gelmesi gereken koşulların mantıksal sonucudur. Bunun, söz konusu yasaların kullanışsız oldukları anlamına değil, daha ziyade doğa yasalarıyla aynı karaktere sahip olmadıkları anlamına geldiğinin belirtilmesi gerekir.

25 Örneğin, genel bir inceleme ve referanslar için, *bkz.* Wellman (1983).

etkinliklerinin gerçekleştirildiği beceri, duyarlık ve kavrayış gücüne bağlıdır. Ayrıca, bu zorunluluk bu türden modellerin boş oldukları anlamına gelmez, aksine onların değerinin, temel süreçlerin temsillerinden ziyade, keşfe dayalı olduğunu gösterir.

Bazı Sonuçlar

Bir yöntemin keşfe dayalı olduğunu söylemek keşfi tek otorite olarak kabul etmek değildir. Toplumsal olguların ince ayrıntılarını yakalayabileceğimiz her tür yardıma ihtiyacımız vardır ve matematiksel modeller bu amaç için uygun en güçlü araçlardır. Matematiksel modelin üstün yanları iyi bilindiği için burada onları özellikle vurgulama gereği duymuyorum. Bununla beraber, matematiğe temel değil, keşif rolü tanıdığımızda bir ölçüde öne çıkan bazı hususları belirtmemiz gerekir.

İlk olarak, özel öneme sahip bir toplumsal durumun farklı boyutlarını sergilemek için matematiksel bir modelin kullanılması bunları kesin bir biçimde formüle etmemize katkıda bulunur. Bununla beraber, böyle bir modelin önemli olan her şeyi, hatta amacımıza ilişkin bütün bilgileri yakalayabileceğini kabul etmemiz mümkün olmadığı için, bu modeli üzerine kurulduğu tarihsel ve kurumsal bağlamı içinde ifade ederken çok daha fazla dikkatli olmamız gerekir, aksi takdirde onu kullanırken oldukça ciddi hatalar yapabiliriz. Bunun bize bir başka faydası daha vardır: modelimizi daha gelişkin bir biçimde ortaya koymanın yanı sıra, bizi bağlama ilişkin anlayışımızı derinleştiren nitel araştırmalara yöneltebilir.

İkinci olarak, çok iyi belirlenmiş bir model başlangıçta bizi konuyu araştırmaya iten sorunları daha yeterli düzeyde ele alabilmemiz için gerekli nicel, kategorik ve ağsal veriler sunabilir. Belirli bir model geliştirmeye çalışmak daha genel bir problemden hareketle oldukça özel bir empirik problemler setini ortaya koymayı sağlayabilir. Bununla beraber, model keşfe dayalı bir uygulama olarak görüldüğünde, onu tüm hikâyenin yerine geçirerek ağaçlardan ormanı görememe ihtimalimiz artar.

Üçüncü olarak, sosyal bilimlerde matematiksel modellerin esasen keşif işlevine sahip olduklarını kabul ettiğimizde "saf matematiksel modeller" ve "matematiğin veri analizlerine yardımcı bir araç olarak kullanılması" arasındaki çizgi bulanıklaşır. Örneğin, 'yapısal eşitlik modeli'nin hızla gelişmesiyle nedensel yapının doğru bir biçimde ortaya konulması açısından önemli temel hususlar açıklığa kavuşmuştur, ve bu da, ders kitaplarında tekrar tekrar vurgulandığı gibi, söz konusu olgunun uygun teorik düzeyde kavranmasına bağlıdır. Ancak kesinlikle aynı durum toplumsal olguların matematiksel modellerini oluştururken karşımıza çıkar. Kesinlikle, istatistiksel veri analizlerin-

de kullanılan teknikler bu verilere daha yakın düşme eğilimindedir ve genel ilgilerin yönlendirdiği modellerden ziyade *özel amaçlı* modellere daha yakın görünmektedir, ancak bu ne otomatik bir zorunluluktur ne de bir üstünlüğün garantisidir.

Son olarak, daha kalıcı bir biçimde, genellikle, bir modeli formüle etmekte kullanılan kavramlar ve değişkenlerin doğrudan veya dolaylı olarak etkinliklerini organize etme biçimlerini araştırdığımız insanların başvurdukları kategorilere dayandığını kabul etmemiz gerekir. Bir yandan, bunu kabul etmek gerçek modelin formalizmi ile toplumsal gerçekliğin modelin temsil ettiğini varsaydığımız yanları arasındaki keyfî-olmayan bağlantıları anlamak için gerekli temeli sunar. Açıkçası, bu bağlantılar modelin doğru bir biçimde ortaya konulması için temel önemdedir. Öte yandan, o bir modelin temel içeriğinin aynı formalizmle temsil edilebilecek özelliklere sahip başka toplumsal durumlara aktarılma düzeyinin sınırlarını tespit etmeyi kolaylaştırır. Örneğin, iki farklı grupta da belirli bir 'kafes cebiri' yöntemiyle tespit edilebilecek bir ilişkiler ağı olabilir ve bu yöntem söz konusu ilişkilerin her iki grupta bürokratik otorite ilişkileri olduğunu veya birinde bürokratik otorite ilişkileri egemenken diğerinde ritüel armağan alma ve verme ilişkilerin egemen olduğunu gösterebilir. İlk örnekte iki grup arasında ciddi ve sıkı paralellikler olabilirken, ikinci de sadece en yüzeysel benzerlikleri tespit edebiliriz.

Özet ve Sonuç

Elinizdeki yazıda matematiğin sosyal bilimlerde bir araç olarak kullanılmasıyla ilişkili bazı temel sorunları ele aldım. Ulaşıkan temel sonuç, matematiğin sosyal bilimlerde temel kavramlar ve önermeleri ifade edebilecek bir araç olarak doğa bilimlerindeki aynı rolü oynayamayacağıdır. Bunun nedeni, sosyal bilimlerin temel verilerinin, toplumsal olgulara ilişkin betimlemelerin özü gereği içeriklere ilişkin olmasıdır: sosyal bilimler kendi [özel] olgularını bir kenara bırakmadan geniş kapsamlı betimlemeler yapmayı vurgulayamazlar. Fakat bu, matematiğin sosyal bilimde yeri olmadığı anlamına gelmez; daha ziyade, toplumsal olguların araştırılmasında matematiğin rolünün temel değil keşif düzeyinde olduğunu gösterir.

Kaynaklar

Bandura, A., 1973: *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Berk, R. A. and Berk, S. F., 1983: "Supply-side Sociology of the Family: The Challenge of the New Home Economies", *Annual Review of Sociology*, 9: 375-379.

Cicourel, A. V., 1964: *Method and Measurement in Sociology*. Glencoe: Free Press.

Follesdal, D., 1970: "Quine on Modality", D. Davidson and J. Hintikka (eds) *Words and Objections: Essays on the Work of W. V. Quine*. Dordrecht: D. Reide s. 175-185.

Garfinkel, H., 1984: *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge, England: Polity Press: İlk baskı 1967.

Garfinkel, H. and Sacks, H., 1970: "On Formal Structures of Practical Action", J. C. McKinney and E. A. Tiryakian (eds), *Theoretical Sociology*. New York Appleton-Century-Crofts, s. 338-366.

Giddens, A., 1976: *New Rules of the Sociological Method*. New York: Basic Books.

Giddens, A., 1977: *Studies in Social and Political Theory*. New York: Basic Books.

Giddens, A., 1979: *Central Problems in Social Theory*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A., 1984: *The Constitution of Society. Cambridge*, England: Polity Press.

Gould, S. J., 1986: "Evolution and the Triumph of Homology, or Why History Matters", *American Scientist*, 74: 69.

Harpending, H., 1985: Review of R.Boyd and P. J. Richerson's *Culture and tf, Evolutionary Process*. (Chicago: University of Chicago Press, 1985), Science, 230-931.

Heritage, J., 1984: *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge, England: Polity Press.

Hofstadter, D. R., 1979: *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*. New York Basic Books.

Kripke, S., 1975: "Outline of a Theory of Truth", *Journal of Philosophy*, LXXI, 690-716.

Martindale, D., 1963: "Limits to the Uses of Mathematics in the Study of Sociology", ed. J. C. Charlesworth, *Mathematics and the Social Sciences: The Utility and Inutility of Mathematics in the Study of Economics, Political Science, and Sociology*. Philadelphia, Pa.: American Academy of Political and Social Science.

Maynard, D. W. and Wilson, T. P., 1980: "On the Reification of Social Structure", ed. S. G. McNall and G. N. Howe, *Current Perspectives in Social Theory*, vol. Greenwich, Conn.: JAI Press, s. 287-322.

Quine, W. V., 1953: "Three Grades of Modal Involvement", *Proceedings of the IXth International Congress of Philosophy*. Brussels: 65-81.

Quine, W. V., 1960: *Word and Object*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Quine, W. V., 1961: *From a Logical Point of View*. New York: Harper & Row.

Quine, W. V., 1970: "Reply to Fallesdal", eds. D. Davidson and J. Hintikka, *Words a Objections: Essays on the Work of W. V. Quine*. Dordrecht: D. Reidel, p. 336.

Rabinow, P. and Sullivan, W. M. (eds.), 1979: *Interpretative Sociology: A Read*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Sacks, H., 1963: "Sociological Description", *Berkeley Journal of Sociology*, 8: 1-16.

Schütz, A., 1967: *The Phenomenology of the Social World*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press. İlk baskı 1932.

Taylor, C, 1971: "Interpretation and the Sciences of Man", *Review of Metaphysics* 25.

Wellman, B., 1983: "Network Analysis: Some Basic Principles", ed. R. Collins, *Sociological Theory*. San Francisco: Jossey-Bass, s. 155-200.

Wilson, T. P., 1970: "Conceptions of Interaction and Forms of Sociological Explanation", *American Sociological Review*, 35: 697-710.

Wilson, T. P., 1981: "General Models of Set Theory", *Notre Dame Journal of Formal Logic*, 22: 36-44.

Wilson, T. P., 1982: "Qualitative oder Quantitative Methoden in der Sozialforschung", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 34: 487-508.

Wilson, T. P., 1984: "On the Role of Mathematics in the Social Sciences", *Journal of Mathematical Sociology*, 10: 221-239.

Wilson, T. P., 1985: "Social Structure and Social Interaction", Yayınlanmamış çalışma, Department of Sociology, University of California.

Wilson, T. P. and Zimmerman, D. H., 1980: "Ethnomethodology, Sociology, and Theory", *Humboldt Journal of Social Relations*, 7: 52-88.

DİZİN

A

ABD 9, 27, 33, 44, 52, 97, 109, 110, 113, 114, 115, 152, 310, 341, 342, 358, 370, 380, 389, 411, 412

açıklama 8, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 23, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 39, 53, 54, 55, 57, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 99, 100, 102, 106, 109, 110, 111, 117, 119, 120, 122, 126, 135, 137, 138, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 156, 164, 177, 178, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 195, 198, 200, 201, 202, 203, 205, 222, 224, 226, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 239, 241, 247, 249, 250, 256, 257, 258, 259, 263, 268, 269, 270, 271, 276, 277, 290, 308, 309, 311, 314, 315, 318, 319, 320, 322, 323, 325, 327, 329, 330, 331, 333, 334, 337, 340, 348, 353, 361, 367, 368, 377, 378, 380, 383, 385, 399, 416, 436, 437, 438, 439, 440, 441

açıklama-isteme 195, 198, 269

açıklamalar 8, 11, 15, 23, 24, 26, 32, 53, 78, 83, 84, 85, 106, 107, 111, 112, 113, 114, 120, 134, 135, 137, 138, 141, 146, 147, 148, 153, 180, 183, 186, 194, 202, 230, 233, 234, 237, 238, 249, 254, 257, 258, 263, 264, 275, 277, 279, 280, 281, 284, 287, 294, 296, 307, 311, 312, 313, 315, 319, 324, 327, 328, 348, 355, 360, 380, 389, 406, 429, 438, 444

açıklamaların bağlamsal özellikleri 280

açıklamaların rasyonel özellikleri 280

açıklamaların refleksif bağlama-gönderimliliği 327

açıklamalar-oluşturma 194

açıklamanın kompleksliği kriteri 88

açıklama sunma 92, 147, 151, 380

açıklama süreci 198

açıklamayı-kabul 194, 199, 200
açıklanabilirlik 266, 276, 282
açıklayıcı pratikler 281, 320
aksiyomatik açıklamalar 313
aksiyomatik teori 11, 183, 184
analitik teori 99, 175, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 186, 188, 190, 199, 205, 206, 212, 214
asgarî çıkar ve asgarî fayda açıklaması 353
bağlama-gönderimli açıklamalar 327
betimleyici açıklama 290
bireylerin açıklamaları 257
davranışın nedensel normatif açıklamaları 257
dil ve anlam açıklaması 230
düzenli *praxis*lerin yeniden-üretimi açıklaması 331
ereksel açıklama 135, 138
ereksel, nedensel, normatif ve rasyonel açıklamalar 11
faillik açıklamaları 238
faillik açıklaması 247, 319
formel teoriler 183
gündelik betimsel açıklamalar 279
idiografik açıklama 146
idiografik-empirik açıklamalar 148
ikincil açıklamalar 254, 275, 277
işlevsel açıklama 83, 151
metinlerin üretimi açıklaması 250
nedensel açıklama 138, 141, 150, 258
nomolojik hipotezler 11, 145, 146, 147, 148, 150
okuma açıklamaları 249
okumalar açıklaması 249
ortamları 'açıklanabilir' kılma prosedürleri 255, 279, 289
post-empirist açıklamalar 313
pozitivist açıklamalar 147
teorik açıklamalar 26, 134
toplumsal eylem açıklamaları 307
toplumsal *Praxis* açıklaması 315, 323
toplumsal yeniden-üretim açıklaması 329, 330
yarı-nedensel açıklama 150
Adorno, T. W., 390, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 424
Adriaansens, H. P., 133, 159, 168
ağ analizi 445
ahlâkî açıklanabilirlik 271
ahlâkî ve ideolojik değerlendirmeler 40
aile hayatı araştırmaları 342
aileler 265, 285
aile ilişkileri 341, 342
aile sosyolojisi 118, 122, 444
aile yapısındaki temel değişimler 33
çekirdek aile 180, 396
dağılmış aileler 285
etkileşim içindeki kişilerin süreçsel birliği olarak aile 118

aktörlerin teorik ve yorumlayıcı ilgileri 43
Albert, H., 69, 131, 148, 168, 170
Alexander, J., 9, 12, 17, 19, 25, 41, 44, 45, 50, 55, 59, 62, 65, 125, 127, 133, 134, 135, 136, 154, 156, 168, 181, 189, 215, 303, 312, 343
alışveriş 50, 51, 90, 142, 144, 145, 153, 156, 159, 161, 162, 163, 165, 191, 192, 193, 209, 210, 211, 239, 242, 261, 315, 326, 409
Almanya 48, 115, 116, 405
Almarez, J., 133
alt-belirlenim 32, 34, 35
Althusser, L., 53, 54, 62, 220
alt-kültürler veya alt-gruplar 212
alt-sistemler 15, 135, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 159, 160, 161, 162, 163
amaçlar 7, 12, 23, 24, 31, 38, 71, 72, 77, 78, 79, 98, 101, 103, 104, 107, 120, 123, 139, 149, 151, 158, 159, 160, 164, 166, 176, 198, 199, 206, 208, 210, 223, 229, 246, 249, 256, 259, 262, 284, 285, 286, 295, 307, 310, 311, 313, 321, 322, 328, 332, 333, 336, 367, 369, 372, 374, 375, 377, 379, 380, 381, 382, 390, 393, 412, 413, 414, 431, 437, 438, 440, 442, 443
analitik şemalar 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 214
meta-teori 31, 57, 181, 182, 185, 186, 187, 188
modelleştirici şemalar 181, 184
önermeler şemaları 181, 183, 185, 188
analitik teorileştirme 11, 15, 175, 177, 181, 182, 185, 188, 189, 206, 214
analiz birimi 353, 355, 359, 361
Anderson, N., 118, 127, 254
Anderson, R. 304
anlamı anlama 8
antropoloji 27, 219, 255, 348, 350, 351, 414
Apel, K. O., 328, 343
araçlar 11, 15, 16, 60, 61, 72, 118, 139, 140, 142, 143, 144, 149, 151, 159, 179, 187, 198, 199, 225, 228, 235, 243, 244, 256, 259, 262, 267, 268, 274, 290, 322, 330, 331, 332, 335, 358, 366, 367, 369, 370, 380, 381, 386, 390, 391, 406, 408, 409, 417, 446
araçsal rasyonalite 126, 401, 402, 403, 416
Archer, M. S., 314, 319, 343
Arkadaşlık 84
Arnason 418
Aron, R., 62
artı-emeğin gaspı 367, 369, 376
aşağıdan baskı 374, 375, 376, 377, 382, 386
Atkinson, J. M., 285, 286, 287, 288, 291, 292, 298, 299, 302, 303
Attewell, P., 254, 280, 298
Avineri, S., 53, 62
Avrupa 9, 44, 97, 109, 134, 164, 165, 166, 328, 374, 377, 401
Avustralya yerlileri 39, 53
ayrımcılık 384, 386

B

Back, K., 65, 84, 93
Bacon, F., 24
bağlam 12, 14, 15, 20, 29, 34, 36, 38, 45, 52, 57, 58, 59, 60, 97, 103, 104, 118, 119, 127, 137, 138, 145, 146, 147, 158, 159, 160, 161, 165, 182, 185, 191, 193, 194, 203, 224, 225, 230, 234, 235, 238, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 254, 259, 261, 262, 265, 266, 268, 269, 271, 272, 275, 277, 278, 280, 287, 289, 290, 293, 297, 307, 313, 319, 320, 324, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 336, 337, 338, 356, 361, 368, 372, 378, 379, 380, 382, 385, 390, 392, 393, 397, 398, 404, 408, 409, 410, 414, 418, 427, 428, 434, 435, 439, 440, 441, 442, 446
  bağlama-gönderimlilik 242, 243, 327
  eylem bağlamı 159, 165, 272
Bales 172
Balibar, E., 54, 62
Bandura, A., 69, 93, 439, 447
Barber, B., 133, 170
Barry, B., 91, 93
Barthes, R., 61, 62, 219, 223, 232, 233, 250
basitleştirme 288
başarı önermesi 73, 86
Baumeister, T., 413, 419
Baum, R. C., 133, 163, 168, 170
Becker, G. S., 168
Becker, H., 122, 127, 151, 282, 298
Beeghley, L., 133, 134, 174
belirlenim 32, 33, 34, 35, 124, 127, 327
belirli bir bağlama *karşı* sınırsız bağlam 58
Bellah, R., 47, 54, 55, 63
bellek izleri 227, 336
Bendix, R., 49, 51, 63, 152, 168, 169
Benhabib, S., 389, 419
Benjamin, J., 412, 419
Benjamin, W., 131, 390, 399, 401, 404, 407, 408, 409, 410, 412, 418, 419, 420, 421, 425
Bennett, T., 54, 63, 64
Benson, D., 254, 298
Benveniste, E., 229, 250
Berger, P. L., 133, 152, 168, 215, 217, 418
Bergner, J. T., 310, 343
Berk, R. A., 444, 447
Berk, S. F., 444, 447
Berlin, I., 63, 126, 127, 168, 419, 421, 424
Bernfeld, S., 396
Bernstein, R., 126, 127, 416, 419, 421
Bershady, H. J., 133, 136, 159, 168, 317, 343
Best, H., 147, 168
Bhaskar, R., 308, 312, 313, 315, 340, 343
bilgi 19, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 37, 38, 39, 40, 41, 53, 59, 61, 70, 77, 78, 80, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 97, 98, 100, 114, 136, 138, 147, 148, 162, 176, 179, 181, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 203, 210, 212, 221, 232, 233, 240, 242, 243, 244, 248, 249, 250, 254, 255,

257, 258, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 268, 270, 279, 280, 283, 284, 285, 286, 287, 291, 293, 295, 298, 309, 310, 315, 321, 322, 323, 330, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 347, 349, 350, 351, 356, 365, 391, 392, 393, 403, 405, 406, 407, 408, 415, 416, 427, 438, 439, 440, 441, 446
bilgi birikimi 21
bilginin sosyal inşası 254, 287
bilgi stokları 194, 196, 198, 199, 200, 203, 210, 212, 321
karşılıklı bilgi 242, 243, 248, 249, 321, 322, 335, 336, 337, 338, 341
kişisel bilgi 38, 342
sağduyusal [gündelik] bilgi 259, 260, 261, 265, 270
bilişsel rasyonelleşme 416
Bittner, E., 284, 298
biyoloji 27, 86, 177, 294, 351, 428, 431, 434, 435, 439
Black, M., 64, 133, 168
Blalock, H. M., 185, 215, 311
Blau, P. M., 32, 33, 34, 63, 156, 168, 200, 206, 209, 210, 215, 311
Bloomfield, M., 221, 250
Bloor, D., 296, 298
Blum, A., 282, 302
Blumer 52, 54, 63, 98, 99, 100, 119, 120, 121, 128, 130, 182, 215, 325, 326, 327, 331, 334, 335, 336, 337, 343
davranışlarda yenilik ihtimali 331
Blum, T. C., 32, 63
Bodenhafer, W., 128
Bogue, D. J., 118, 128
Bonss, W., 390, 394, 396, 404, 411, 412, 419, 420, 422, 423
Bottomore, T., 63, 129, 389, 419
Boudon, R., 79, 88, 89, 91, 93
ters etki 88, 91
Bourdieu, P., 9, 308
Bourricaud, F., 133, 168
bölgeselleştirme 202
Braithwaite 81, 93
Brandt, G., 389, 413, 419
Brecht, B., 407
Breland, K. ve N., 93
Brennan, Justice W., 358
Bressler, M., 113, 128
Breuer, S., 389, 392, 419
Brodbeck, M., 156, 169
Brown, R., 72, 73, 74, 93, 170, 175, 216, 299, 422
Bruner, J., 288, 299
Brunkhorst, H., 414, 419
Buchanan, J. M., 151, 158, 169
Bucher, R., 128
Buckley, W., 162, 169, 217
Buck-Morss, S., 399, 401, 407, 420
Bulmer, W., 111, 128
buluşsal modeller 17
Burger, J. S., 128
Burger, T., 112, 147, 169
Burgess, E. W., 111, 116, 117, 118, 121, 128, 131
burjuvazi 360, 361, 370, 371, 372, 373, 374, 381, 384
burjuva devrimi 361
küçük burjuvazi 372, 373, 374, 381
Burke, K., 271, 299

Buxton, W., 133, 169
bütünleşme biçimleri 125, 409
bütünleştirici süreçler 190, 211, 212

C-Ç

Cahnman, W. J., 128
Camic, C., 53, 63
Carey, J. T., 111, 128
Carlstein, T., 319, 343
Carnap, R., 177, 215
Cerutti, F., 394, 420
Charlton, J., 123, 130
Chicago Okulu 12, 44, 98, 99, 100, 101, 105, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 325, 326
Chicago Okulu'nun felsefî kaynağı olarak pragmatizm 101
Chomsky, N., 221, 222, 224, 225, 226, 250
Cicourel, A. W., 189, 198, 206, 215, 216, 282, 284, 285, 286, 299, 314, 315, 343, 344, 440, 448
cinsiyetçilik 383, 384, 385
Clarke, S., 63, 221, 224, 250
Clark, J., 54
Clubb, J. M., 169
Cochetti, S., 402, 420
Cohen, I. J., 12, 307, 308, 343
Cohen, J., 63, 328
Cohen, P. S., 343
Collingwood, C., 63
Collingwood, R. G., 27, 63, 147, 152, 169
Collins, H. M., 299
Collins, R., 51, 63, 152, 156, 169, 192, 202, 204, 206, 215, 296, 299, 308, 324, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 343, 448
Comte, A., 175, 176, 177, 214, 215, 311, 343, 429, 430
Condorcet, Marquis de 430
Cooley, C. H., 44, 105, 107, 109, 110, 129, 130, 131
Coser, L., 48, 50, 51, 63, 112, 115, 128, 152, 169, 254, 299, 305
Costoriadis, C., 126, 128
Coulter, J., 254, 299
Culler, J., 223, 228, 239, 250
çarpıtılmamış iletişim 31
çatışma 32, 34, 35, 37, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 91, 98, 111, 112, 117, 124, 127, 135, 136, 144, 146, 147, 151, 152, 153, 154, 165, 211, 212, 213, 214, 270, 367, 371, 374, 378, 380, 383, 385, 386, 394, 401, 405, 406, 407, 410, 412, 438
çatışma perspektifi 152
çatışma teorileri 147, 154, 213
Çin 164, 381
çocuklar 75, 275, 283, 285, 288, 364, 380
  oyun 104, 197, 226, 229, 230, 232, 235, 237, 239, 245, 262, 263, 264, 269
çoklu baskılar 368
çoklu disiplinler 349
çoklu siyasal yapılar 356

D

Dahmer, H., 396, 420
Dahrendorf, R., 50, 51, 63, 152, 169, 210, 215, 257, 299

Darwin, C., 27
Davidson, J., 291, 299, 448
davranışçılık 11, 15, 69, 71, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 89, 91, 93, 95, 221, 434, 435, 438, 439, 441
davranışçı psikoloji 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 92, 98
Dawe, A., 39, 63
Deegan, N. J., 112, 128
değerlendirme 30, 37, 38, 40, 53, 62, 100, 107, 108, 109, 120, 124, 125, 140, 141, 164, 167, 185, 187, 188, 224, 239, 255, 265, 269, 282, 287, 296, 325, 328, 339, 403, 404, 406, 408, 410
deneyler 25, 31, 72, 73, 74, 76, 90, 193, 198, 261, 263, 264, 268, 269, 275, 296, 437, 442
Denzin, N., 122, 124, 128
Derrida, J., 43, 44, 63, 127, 220, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 235, 239, 245, 250
Derrida'nın yazma anlayışı 234
Descartes, R., 101, 102, 393
determinizm 59, 273, 319, 320, 362, 385
  determinizm ve özgürlük problemi 319
  ekonomik determinizm 385
  normatif determinizm 273
  'özgür irade' ve 'determinizm' tartışması 362
  tam determinizm 320
  tam determinizm ve tam özgürlük karşıtlığı 320
  toplumsal determinizm 59
devrim 33, 34, 35, 88, 219, 222, 310, 311, 312, 354, 358, 359, 360, 361, 369, 379, 382, 395, 413, 427
  burjuva devrim 361
  yukarıdan devrim 382
Dewey, J., 97, 98, 102, 103, 104, 105, 107, 110, 111, 115, 116, 127, 128
Dews, P., 389, 420
dilsel-olmayan araçlar 417
Dilthey, W., 38, 63, 109, 147, 169, 399
dil ve açıklanırlık 279
  dil 10, 50, 91, 116, 146, 156, 164, 212, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 238, 241, 242, 243, 244, 246, 250, 279, 280, 281, 282, 331, 353, 365, 405, 414, 427, 428, 435, 436, 438, 439
  dilbilim 60, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 233, 238, 280, 287, 349, 350, 430
Diner, S. J., 111, 128
disiplinler 19, 20, 27, 36, 77, 91, 111, 221, 236, 255, 280, 287, 348, 349, 350, 351, 352, 391, 392, 394, 395, 398, 399, 400, 403, 431
  disiplinler-arası araştırmalar 391, 394
dokümanter yorum metodu 266, 268, 269, 272, 281
Douglas, J., 285, 286, 299, 304, 305
dönüştürme kapasitesi 319
Dray, W., 147, 169, 170
Drew, P., 287, 288, 291, 292, 298, 299

Dubiel, H., 389, 395, 403, 420, 424
Dubin, R., 159, 169
Duncan, O. D., 185, 215
Durkheim, E., 31, 32, 37, 39, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 79, 93, 97, 109, 112, 113, 116, 126, 128, 130, 131, 149, 150, 169, 171, 176, 182, 208, 209, 212, 215, 216, 221, 225, 253, 256, 257, 301, 335, 337, 399, 441
durum-aşırı kurallar 329, 330, 331
durumu açıklamak 203
duyarlı analitik şemalar 182, 183, 185, 186, 187, 188, 214
duyarlı şema 187, 188, 189, 194
düalizm 101, 104, 119, 120, 412, 418
  Kartezyen düalizm 101, 104
dünya ekonomisi 356, 357, 359, 361
dünya sistemleri analizi 13, 347, 351, 353, 355, 359, 361, 362, 364
düşünceler tarihi 31, 40, 53, 57, 58, 182
düşünen ego 101, 102
düzenlilikler problemi 309, 324, 325

E

Edward, I., 87, 88, 293
Effrat, A., 133, 170
Eglin, P., 291, 299
eğitim 33, 34, 76, 88, 91, 104, 111, 121, 255, 284, 342, 349, 350, 370, 391, 404, 427, 440, 441
Eisenstadt, S. N., 55, 63, 130, 154, 169
ekonomi 16, 39, 42, 46, 49, 51, 111, 117, 134, 153, 180, 350, 355, 356, 357, 359, 361, 379, 394, 395, 396, 397, 405
  kapitalist ekonomi 180
  plânlı ekonomi 395, 396, 397
  bkz. dünya ekonomisi,
eleştirel teori 9, 54, 99, 180, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 407, 410, 412, 413, 414, 415, 418, 429
emek hareketleri 372, 374, 377
Emerson, R., 90, 93, 183, 209, 210, 215
empirik araştırma 9, 26, 29, 35, 37, 42, 52, 54, 57, 92, 97, 100, 108, 111, 113, 114, 119, 121, 123, 253, 254, 255, 261, 279, 282, 287, 310, 312, 313, 319, 328, 329, 363, 392, 401, 412, 413, 430, 433
empirizm 19, 27, 57, 61, 147, 175, 176
Empson, W., 59, 64
engellenme-saldırganlık önermesi 84
Engels, F., 181, 216, 365, 366, 386, 387
entimem açıklamalar, 78
ereksel açıklama 135, 138
Erikson, E., 192, 215
estetik 38, 40, 104, 179, 249, 347, 401, 402, 408, 410, 412
eşleşme yasası 72, 73
etiketleme teorisi 282
etkileşim 12, 14, 15, 17, 23, 39, 44, 76, 77, 78, 82, 86, 88, 90, 99, 105, 106, 112, 118, 142, 149, 150, 151, 156, 160, 161, 162, 164, 166, 167,

179, 181, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 242, 244, 248, 256, 262, 267, 268, 276, 279, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 312, 313, 319, 320, 321, 325, 326, 327, 329, 330, 332, 333, 339, 340, 341, 403, 407, 409, 411, 412, 414, 415, 416, 429, 439, 440, 441, 445
anlamlı etkileşimler 162
anlam-yüklü etkileşimler 161
bireysel etkileşim 15, 44, 206
durumsal etkileşim 156
düzenli etkileşimler 82
etkileşim bağlamı 193, 262
etkileşim döngüleri 150
etkileşim düzeyi 200, 333
etkileşimin ardışık organizasyonu 290
etkileşimin *bölgeselleşme* düzeyi 205
etkileşimin 'çifte olumsallığı' 276
etkileşimin *kategorize edilme* düzeyi 205
etkileşimin *normatifleşme* düzeyi 205
etkileşimin *ritüelleşme* düzeyi 205
etkileşimin *rutinleşme* düzeyi 205
etkileşimin yapılanma düzeyi 205
etkileşimlerde güç dengesizliklerinin kalıplaşması 292
etkileşim ortamları 151, 242
etkileşim örüntüleri 151, 156, 292
Etkileşim Süreci Analizi 293
etkileşim süreçleri 15, 99, 188, 189, 194, 200, 202.
etkileşim yasaları 200
etkileşim zincirleri 190
kendiliğinden doğal-olarak-gerçek-leşen-etkileşimler 288
'kurumsal' etkileşim biçimleri 288
kurumsal [ortamlarda] etkileşim araştırmaları 288, 292
makro-ilişkiler 156
mikro-etkileşim 156, 189
mikro-etkileşim süreçleri 189
normatif beklentilerin 'iki taraflı bağlayıcılığı' 276
sembolik olarak dolayımlanmış etkileşim 106
sıra-ile-konuşma 290, 292
somut etkileşimler sistemi 151
temel etkileşim biçimi 288
toplumsal etkileşimin yapısı 142
yerleşik etkileşim yapıları 149
etki yasası 70, 72
etnik azınlıklar 384
etnografya 112
etnoloji 109, 111
etnometodoloji 9, 10, 12, 14, 15, 17, 50, 51, 52, 91, 92, 253, 254, 255, 257, 259, 261, 263, 265, 267, 269, 271, 273, 275, 277, 279, 280, 281,

282, 283, 285, 287, 289, 291, 293, 295, 296, 297, 299, 301, 303, 305, 327, 335, 429, 439
etnometodolojik araştırmalar 243, 255, 282, 285, 287, 293
evrensel pragmatik 416
evrimcilik 45
Eylau, H., 91, 93
eylem 7, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 27, 31, 34, 35, 37, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 60, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 85, 88, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 114, 116, 117, 123, 125, 126, 127, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 162, 165, 166, 179, 181, 188, 190, 197, 241, 242, 244, 247, 248, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 281, 284, 287, 288, 289, 293, 296, 297, 298, 307, 308, 309, 318, 320, 322, 324, 325, 327, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 351, 375, 381, 397, 398, 399, 400, 403, 407, 414, 415, 416, 417, 418
bireyin örtük niyeti 149
bireysel eylem 79, 116, 150, 416, 441
eylem durumu 106, 269, 271, 272, 274, 275, 277, 278
eylem durumu tipi 106
eylem düzeyi 156, 159, 160, 162
eylemin analiz-edilebilirliği 265, 269
eylemin anlam-yüklü yanları 147
eylemin bağlamsallığı 241, 242
eylemin bütünlüğü 103
eylemin davranış boyutu 69
eylemin doğası 10
eylemin düzenliliği 159
eylemin evreleri 120
eylemin ilk koşulları 149
eyleminin niyetlenilmemiş sonuçları 80, 117
eyleminin niyetlenilmiş sonuçları 80
eylemin kollektif niyetlenilmiş ve niyetlenilmemiş 127
eylemin nesne-teorik referans çerçevesi 135
eylemin olgusal çeşitliliği 125
eylemin olumsallığı 137, 138, 139
eylemin ödüllendirilme sıklığı 72
eylemin ödül olarak değeri 74
eylemin pekiştirilmesi 71
eylemin referans çerçevesi 11, 139
eylemin refleksif gözetimi 249, 331
eylemin sağladığı net ödül 73
eylemin sıklığı 150
eylemin sınırları 160
eylemin sonuçları 107, 117

eylemin tekrarlanma ihtimali 71
eylemin temel unsurları 159
eylemin yönelimi 139
eylemin yönü 159
eylem uzayı 135, 137, 140, 145, 146
gerçek eylemin dinamikleri 126
insan eyleminin zamansal ve mekânsal koordinasyonu 245
toplumsal eylemin sembolik doğası 99
Toplumsal Eylemin Yapısı 42, 45, 46, 47, 48, 53, 97, 134, 255

F

faillik 13, 238, 241, 247, 308, 311, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 344, 438
Farberman, H., 52, 67, 111, 116, 122, 124, 129, 130, 131
Faris, R. E. L., 111, 118, 129
faşizm 398, 400, 401, 402, 405, 406, 407, 411
Faught, J., 120, 129
faydacı yaklaşımlar 147, 158
faydacılık 53, 77, 80, 89, 101, 104, 111, 120, 126, 135, 146, 151, 157, 158
felsefe tarihi 394, 400, 407
feministler 383, 384
fenomenolojik indirgeme 43
fenomenolojik naiflik 41
Fenton, S., 55, 64
Ferguson, C. A., 288, 304
Festinger, L., 84, 93
Feuerbach, L., 102
Fine, G. A., 123, 129
Fisher, B., 111, 129, 291
fizik 21, 24, 27, 78, 81, 106, 332, 350, 363, 429, 431, 435, 439
fiziksel ortam 117, 330
Flora, P., 147, 169
Foucault, M., 31, 61, 64, 127, 220, 232, 235, 236, 239, 240, 241, 250, 420
Frankfurt Okulu 48, 389, 391, 396, 409
Fransa 34, 48, 389
Fransız Devrimi 354, 359, 360
Freese, L., 183, 215
Freidson, E., 122, 124, 129, 131
French, P., 65, 66, 275
Freud, A., 47, 49, 50, 51, 59, 61, 227, 231, 257, 395, 396, 411, 412, 420
Freud, S., 47, 49, 50, 51, 59, 61, 64, 227, 231, 257, 395, 396, 411, 412, 420
Friedrichs, R., 64
Fromm, E., 390, 396, 397, 404, 410, 411, 412, 419, 420, 455
Fuld, W., 409, 420
Funk, R., 396, 420

G

Gadamer, H., 9, 60, 64, 233, 237, 250, 328
Galileo 20, 315, 428, 430
Garfinkel, H., 12, 51, 52, 54, 64, 92, 192, 193, 194, 198, 215, 216, 224, 242, 243, 250, 253, 254, 255, 256,

257, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 320, 326, 327, 328, 331, 332, 334, 335, 342, 343, 344, 429, 439, 440, 448
geçişler 362
Geertz, C., 40, 64
gençlik çeteleri 118
genelleştirme 141, 165
genetik davranışlar 75
genetik kod 155
Genov, N., 133, 169
gerçekleşme ilkesi 166
Gerstein, D., 134, 159, 169, 173
Giddens, A., 7, 12, 13, 15, 16, 42, 49, 54, 55, 64, 126, 129, 130, 176, 179, 182, 183, 191, 192, 196, 202, 206, 215, 219, 225, 229, 242, 245, 250, 251, 254, 257, 300, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 365, 429, 440, 441, 448
Giddens'ın toplumsal pratikler açıklaması 320
Giesen, B., 155, 169, 303
Gilbert, G. N., 277, 281, 302
Gilbert, N., 300
Gillispie, C. C., 20, 64
Gmünder, U., 389, 420
Goffman 39, 54, 91, 92, 122, 194, 196, 215, 288, 292, 300, 320, 329, 331, 341, 342, 344
dramaturgi 91
Goldstein, L., 147, 170
Goodwin, C., 291, 300
Gould 170
Gouldner, A., 49, 52, 64, 257, 300
göçmenler 33, 83, 110, 113, 114, 115
Greatbatch, D., 291, 292, 300, 301
Grice, H. P., 248, 251
grup 32, 33, 34, 44, 51, 85, 107, 114, 158, 220, 253, 294, 339, 404, 405, 447
Çatışma ve Grup İlişkileri Ağı 51
grubun büyüklüğü 32, 33
grup çatışması 44
grup dışı ilişki 32, 33
grup eylemi 107
grup kurumlar 114
gruplar 32, 34, 38, 77, 81, 83, 84, 85, 88, 105, 111, 114, 121, 122, 124, 143, 152, 158, 163, 164, 166, 203, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 331, 339, 342, 356, 360, 361, 372, 374, 383, 397, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 445
bilimsel araştırma grupları 342
birincil gruplar 105
büyüklük teoremi 32
cinsiyet grupları 331
çıkar grupları 111, 406, 407
dış-gruplar 32
etnik gruplar 114, 121
etnik ve bölgesel gruplar 331
gelir grupları 372
gruplar-arası evlilik 32
iç-bütünlüklü gruplar 84

küçük gruplar 81, 83, 84, 85, 88, 124, 331
makro toplumsal gruplar 152
meslek grupları 121, 122, 124
referans grupları 121
statü grupları 164
yaş grupları 331
güç 26, 49, 50, 51, 55, 83, 90, 99, 101, 108, 121, 123, 124, 142, 147, 150, 152, 154, 157, 160, 161, 162, 163, 165, 177, 180, 191, 192, 193, 204, 208, 209, 210, 213, 234, 235, 236, 256, 292, 311, 313, 316, 318, 320, 322, 336, 362, 366, 368, 369, 370, 372, 373, 375, 377, 380, 382, 384, 393, 394, 395, 401, 403, 406, 407, 409, 410, 411, 415, 417
güç kaynakları 162, 369
iktidar seçkinleri 370, 371, 381, 396
iktisadî güç 370
sınıfsal tahakküm 16, 368, 375, 377
yazma ve güç 235
güdüsel süreçler 190, 196
gündelik hayat 118, 122, 242, 254, 258, 259, 260, 263, 331, 334, 335, 338, 386, 435, 439, 440, 443

H

Habermas, J., 9, 27, 28, 31, 34, 35, 55, 64, 126, 129, 134, 153, 159, 170, 180, 181, 194, 197, 198, 215, 242, 345, 389, 390, 391, 394, 399, 402, 403, 404, 407, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424
eleştirel teorinin teorik zayıflıkları 398
genel toplumsal bütünleşmelerinin sosyal-psikolojik boyutlarının araştırılması 395, 396
iletişimsel rasyonalite 126, 416
kitle kültürünün kültürel-teorik analizi 397
post-liberal kapitalizmin iktisadî analizi 395
rasyonelleştirici söylem 31
Hacker, A., 52, 64
Haferkamp, H., 152, 170
Hägenstrand, T., 339
Hagstrom, W., 29, 30, 64
Haldane, J. B. S., 427
Hall, P. M., 54, 64, 68, 93, 94, 95, 124, 128, 129, 131, 168, 169, 171, 172, 215, 216, 299, 300, 343, 447
Hamblin, R. T., 90, 93
Hammond, P., 54, 63
Handel, W., 95, 122, 130, 254, 284, 300
Hansen, V., 305, 316, 344
hareketlerle konuşma 196
Harpending, H., 427, 448
Harris, Z., 221, 251
Hart, H. L. A., 273, 300
Hartmann, N., 392
hastaneler 122
hayvanlar 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 90, 319, 323, 434
Hazelrigg, L., 50, 63
Heath, A., 90, 93
Heath, C., 291, 300
Hechter, M., 90, 93

hedefler 30, 31, 47, 122, 123, 139, 143, 145, 149, 151, 163, 176, 230, 246, 247, 294, 382, 390
bilimsel hedefler 30, 294
hedeflerin optimizasyonu 139
hedefler, normlar ve değerlerin farklılaşması 47
hedefler ve normlar 149
ihtiyaç-eğilimleri 141, 143, 145, 158, 159, 256, 270, 275
iletişimin rasyonel hedefleri 31
kollektif hedefler 163
metafiziğin hedefleri 230
müzakere süreçleri 121, 123, 124, 194
siyasal karar-alma süreçleri 161, 162, 163
Hegel, G. W. F., 131, 227, 311, 392, 393, 420
Heidegger, M., 127, 231, 233, 234, 251, 392, 399, 432
Held, D., 389, 421
Hempel, C. G., 81, 93, 147, 151, 170, 177, 215, 317, 344
Henrich, D., 147, 170
Heritage, J., 12, 14, 17, 198, 216, 253, 254, 257, 275, 277, 280, 282, 287, 288, 291, 292, 298, 299, 301, 302, 303, 327, 344, 429, 441, 448
hermeneutik 9, 58, 59, 60, 130, 178, 237, 245, 328, 414, 429, 440
Herrnstein, R. J., 72, 73, 74, 93
Hickman, C. A., 193, 216
Hinkle, R., 48, 64, 108, 129
Hirsch, E. D., 61, 64, 247, 301
Hirschman, A., 53, 64, 91, 93
hiyerarşiler 209, 210, 211, 212, 213
Hobbes, T., 256, 258
Hofstadter, D. R., 436, 448
Holton, G., 26, 27, 64, 81, 93, 294, 301
Homans, G., 11, 14, 17, 51, 54, 65, 69, 83, 92, 93, 94, 156, 170, 183, 192, 216, 311, 322, 344
alışveriş teorisi 50, 51, 192
tarihsicilik 58, 59, 60, 109, 214
Honneth, A., 102, 129, 130, 389, 390, 397, 399, 401, 402, 403, 408, 412, 413, 414, 416, 418, 419, 421, 422, 423
Horkheimer, M., 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 412, 413, 414, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 424
Horney, K., 411
Hörisch, J., 389, 421
Hughes, E., 100, 119, 120, 121, 122, 129, 131, 254, 298
Hume, D., 158, 170, 176, 315
Hummell, H. J., 94
Husserl, E., 42, 43, 65, 147, 170, 434
Hymes, D. H., 224, 251, 303

I-İ

Imhof, A. E., 147, 170
Inkeles, A., 133, 170
ırksal ilişkiler 441
içgüdü psikolojisi 113, 118
iddiayı-kabul 194, 199, 200

idealizm 46, 97, 106, 134, 135, 146, 151, 154, 181, 430
ideal tipler 11, 145, 199
ideal-tipler 145, 147, 148, 199
ideoloji 34, 35, 40, 43, 121, 213, 350, 354, 372, 434, 435, 439
idiografik 13, 16, 135, 138, 145, 146, 147, 148, 149, 324, 352, 354, 355, 360, 363, 428
ihlâl deneyleri 193, 198, 261, 268, 275, 296
ihtiyaçlar 71, 87, 158, 160, 176, 311, 313, 322, 382, 400, 403, 411, 413
iktisadî analiz 91, 395, 444
  post-liberal kapitalizmin iktisadî analizi 395
iktisat 27, 39, 72, 82, 87, 91, 111, 118, 192, 348, 350, 351, 428, 429, 430, 444, 445
iletişimsel konuşma edimleri 416
indirgemecilik 14, 82, 366, 385, 398, 399, 403, 404
insan eylemi 7, 10, 13, 37, 52, 77, 80, 127, 136, 179, 241, 245, 317, 318, 351
intihar 90, 149, 150, 285, 286, 290, 404
intihar istatistikleri 286
işbirliği 36, 111, 115, 200, 369, 386, 394
işlevselcilik 9, 15, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 83, 127, 203, 254, 314, 395, 397, 400, 404, 406, 407, 408, 410, 411, 412, 414, 415
  bireyselci işlevselcilik 83
  işlevsel açıklama 83, 151
  işlevselcilik karşıtı hareket 49
  işlevselci paradigma 83, 253
  kapalı işlevselcilik 400, 411
  makro işlevselcilik 83
  Marksist işlevselcilik 395, 404, 406, 407, 410, 412, 415
  Parsonscı işlevselcilik 15
  yapısal-işlevselcilik 9, 45, 254

J

Jacoby, R., 412, 422
Jakobson, R., 222, 223, 226, 227, 251
James, W., 98, 102, 110, 127, 311
Janowitz, N., 108, 112, 129
Jauss, H. R., 249, 251
Jay, M., 389, 392, 399, 411, 422
Jefferson, G., 287, 290, 291, 292, 302, 303
Jeyer, C.-F., 389
Joas, H., 12, 14, 17, 55, 65, 97, 106, 116, 126, 129, 130, 132, 158, 170, 418, 421
Johnson, G., 130
Johnson, H. M., 170
Jones, R. A., 53, 57, 58, 61, 62, 65

K

kalabalık psikolojisi 116
Kambartel, F., 148, 170
Kant, I., 136, 148, 170
  kapanma 36, 140, 141, 142, 143, 152, 167, 249, 340, 341, 342, 384
kapitalist sınıf 342, 371
  kapitalizm 32, 33, 37, 40, 42, 52, 114, 149, 150, 180, 357, 358, 359, 360, 367, 372, 375,

384, 394, 395, 396, 401, 405, 406, 408, 410, 413
kapsamlılık 31, 189, 308, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 445
kapsamlılık tezi 432, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 441
karar-alma 142, 160, 161, 162, 163, 282
siyasal karar-alma 161, 162, 163
karşılıklı konuşma 15, 192, 193, 198, 204, 242, 245, 246, 267, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 318, 321, 326, 329, 332, 333, 439
karşılıklı konuşma analizleri 198, 287, 289, 290, 291
karşılıklı uyum 200
Kartezyen kuşku 102
kategorize etme 202, 203, 204, 205
kaynaklar 15, 22, 23, 60, 100, 112, 117, 142, 152, 160, 161, 162, 165, 192, 196, 199, 207, 208, 209, 210, 211, 226, 231, 244, 245, 248, 255, 259, 261, 268, 269, 271, 275, 276, 278, 284, 287, 292, 294, 320, 321, 322, 323, 329, 336, 337, 338, 369, 384
Keat, R., 177, 178, 216
Kelley, J., 213, 216
kendini-düzenleme 101, 108
kent sosyolojisi 118
Kepler, J., 64, 93, 430
Kilminster, R., 389, 422
kimlik 82, 113, 139, 142, 145, 158, 159, 229, 232, 234, 262, 275, 339, 340, 341, 342, 383, 385, 404, 415, 435
Kippenburg, H. G., 400, 423
Kirchheimer, O., 390, 404, 405, 406, 418, 422, 423
kişilikler 118, 158, 256, 350
estetik kişilik 402
otoriter kişilik 397
kişisel bilgi 38, 342
kitle kültürü 395, 397, 408
Kitsuse, J., 284, 299
Klages, L., 409, 420
klâsiklerin merkeziliği 20, 23, 24, 25, 42, 55
Klein, H. S., 216
Klein, R., 423
Kleinman, S., 129
Knorr-Cetina, K. D., 189, 206, 216, 296, 301, 343, 344
kod 21, 155, 165, 166, 212, 227, 229, 230, 236, 238, 243, 244, 245, 265, 266, 281, 284, 289, 443, 445
kod içine çekilme 229, 230
Kodlama ve yorum süreci 443
kollektif 42, 49, 91, 101, 105, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 120, 121, 124, 125, 127, 142, 149, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 190, 212, 221, 274, 287, 307, 325, 326, 334, 349, 351, 362, 367, 375, 377, 382, 385, 408, 409, 410, 415, 418
kollektif bilinç 120, 121, 212
kollektif eylem 91, 107, 108, 113, 114, 116, 117, 127
kollektif tasavvur 409, 410
kollektif temsil 116
kollektivizm 135, 136, 146, 156

komşuluklar 117
Komünist rejimler 380, 381
plânlı ekonomi 396, 397
konsensüs 7, 9, 12, 25, 27, 28, 29, 30, 56, 115, 116, 123, 124, 135, 143, 166, 191, 193, 194, 257, 270, 406, 440
kontrol 16, 17, 46, 49, 53, 59, 72, 74, 101, 107, 108, 115, 117, 121, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 151, 164, 165, 166, 177, 178, 183, 184, 199, 209, 210, 211, 213, 214, 221, 319, 320, 322, 323, 336, 337, 338, 354, 367, 369, 370, 372, 374, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 386, 398, 406, 413, 418, 444
kontrol kaynakları 199, 210
kontrol stratejileri 336, 337, 338
konum-pratik 340, 341
koordinasyon problemi 212
Kopernik 430
Korthals, M., 391, 400, 423
kölelik mirası 33, 34
Kracauer, S., 407, 425
Kripke, S., 436, 448
Kuhn, M. H., 8, 24, 27, 28, 29, 178, 192, 193, 216, 312, 313
Kuhn, M. S., 8, 24, 27, 28, 29, 178, 192, 193, 216, 312, 313
Kuhn, T., 65, 178, 216, 312
normal bilim 27
paradigma krizi 28
Kuklick, H., 119, 130
Kulenkampff, J., 413, 419
Kunkel, J. H., 90, 94
Kunkel, R. H., 93
kurallar 15, 55, 61, 112, 122, 123, 156, 157, 161, 162, 165, 176, 177, 196, 202, 222, 224, 225, 243, 262, 263, 268, 269, 272, 273, 274, 283, 287, 321, 322, 323, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 343, 350, 351, 352, 354, 363, 442, 443
Kurtz, L. R., 111, 130
kurumlar 7, 14, 15, 30, 38, 79, 83, 85, 86, 88, 101, 107, 114, 116, 120, 121, 124, 134, 135, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 164, 222, 225, 255, 277, 286, 322, 331, 340, 354, 375, 378, 379, 386, 398, 406, 444
kurumsal roller 292
kurumsal yapılar 149, 349, 362, 441
küçük burjuvazi 372, 373, 374, 381
kültür 8, 19, 54, 57, 58, 60, 61, 69, 112, 114, 135, 149, 151, 152, 153, 162, 163, 209, 210, 211, 212, 213, 219, 227, 228, 232, 235, 236, 237, 239, 241, 243, 244, 270, 292, 356, 384, 395, 397, 398, 404, 407, 408, 409, 410, 427
kültürel kaynaklar 210, 329
kültürel-teorik analiz 395, 397
Küsters, G.-W., 391, 423

L

Lacan, J., 220, 232, 241, 251
Lakatos, I., 8, 26, 65, 177, 216, 312, 313, 344, 345
Lash, E., 55, 67
Latour, B., 301
Laudan, L., 312, 313, 344

Lauer, R., 122, 130
Leibenstein, H., 91, 94
Leiter, K., 254, 284, 301
Lengermann, P., 119, 130
Lenski, G., 210, 216
Levine, D., 48, 53, 65, 109, 130
Levinger, R., 216
Levinson, S., 280, 287, 299, 301
Lévi-Strauss, C., 60, 65, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 231, 232, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 251
Lewis, J. D., 55, 65, 98, 130, 158, 170
liberal ideoloji 350
Lidz, V. M., 133, 170
Lieberson, S., 33, 34, 54, 65
Liebman, M., 374, 386
Liebow, E., 351
Lindenberg, S., 51, 65, 156, 170
Livingston, E., 293, 294, 300, 301
Locke, J., 158, 170
Lockwood, D., 257, 301
Loh, W., 133, 170
Lorenzen, P., 148, 170
Loubser, J. J., 133, 141, 142, 168, 170
Löwenthal, L., 389, 398, 404, 420, 423
Luckmann, T., 147, 152, 168, 173
Luhmann, N., 9, 36, 65, 134, 162, 171, 421
Lukács, G., 392, 394, 399, 401, 402, 422
Lukes, S., 53, 65, 253, 301
Luthardt, W., 404, 422, 423
lümpen proletarya 85
Lyman, S. M., 109, 132
Lynch, M., 293, 294, 300, 301

M

MacCannel, D., 326, 344
Madge, J., 114, 130
mahkûmun ikilemi 151
Mahnkopf, B., 423
Maines, D., 123, 130, 325, 344
makro-sosyoloji 54, 90, 117, 118, 124, 127, 146, 155, 189, 206, 410
Malewski, A., 90, 94
maliyet 35, 73, 87, 375, 382
Mandelbaum, M., 334, 344
Mannheim, K., 29, 30, 65, 266, 301
Mann, R., 147, 168
Marcuse, H., 40, 390, 391, 392, 393, 394, 398, 399, 404, 411, 412, 413, 415, 419, 420, 421, 423, 424
Marksizm 97, 99, 126, 357, 366, 368, 390, 391, 392, 394, 405, 406, 414
Marramao, G., 407, 423
Martindale, D., 49, 65, 432, 433, 448
Marx, K., 31, 32, 37, 39, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 62, 65, 67, 68, 179, 181, 182, 216, 239, 248, 307, 314, 344, 357, 358, 365, 366, 367, 368, 376, 377, 386, 387, 392, 399, 414, 415
materyalizm 181, 245, 366, 391, 393, 394, 396, 400
Matthews, F. H., 115, 130
Mayhew, B. H., 206, 216
Maynard, D., 254, 283, 288, 291, 301, 328, 345, 429, 441, 448
Mayrl, W., 254, 301
McCarthy, T., 423
McClellan, D., 54, 65

McHoul, A., 291, 292, 301
McHugh, P., 267, 282, 301, 302
McLennan, G., 314, 343, 345
McPartland, T. S., 192, 216
McSweeney, W., 254, 302
Mead, G. H., 12, 14, 45, 52, 65, 67, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 120, 129, 130, 131, 158, 170, 171, 194, 196, 199, 216, 325
Mehan, H., 254, 288, 291, 292, 302
mekânlar 200, 202, 203, 330, 333, 339, 340
Meltzer, B. N., 325, 345
Mennell, S., 254, 302
Menzies, K., 133, 159, 171
Merton, R. K., 21, 22, 23, 24, 26, 31, 32, 40, 41, 43, 57, 58, 65, 83, 94, 97, 184, 216, 311, 315, 316, 317, 345
  orta boy teoriler 24, 41, 184, 187
metafizik teorileştirme 312, 313
metin 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 91, 228, 229, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 295, 438
  metinlerin anlamı 56, 61
  metinlerin doğası 228, 247
  metinlerin iç düzeni 229
  metinlerin keşfi 58
  metinlerin özerkliği 245, 247
  metinlerin üretimi 245, 249, 250
  metinlerin yorumu 22, 57, 245
metodolojik bireycilik 79, 82, 86
mevcudiyet metafiziği 227, 229, 233, 239
Miebach, B., 133, 135, 171
Migdal, U., 391, 423
Miliband, R., 13, 16, 365, 372, 378, 386, 387
Miller, D. L., 98, 113, 130
Miller, H. A., 131
Miller, R. W., 98, 113
milliyetçilik 366, 383
Mill, J. S., 79, 94, 429, 430
Mills, C. W., 276, 302, 370, 387
mini sistemler çokluğu 356
Mitchell, J. N., 92, 94, 133
Mitchell, W. C., 171
Mitzman, A., 42, 50, 65
Molière 77
muhafazakâr sınıf 374
Mulkay, M., 277, 281, 296, 300, 301, 302
Munch, R., 303
müzakere edilen düzen 98, 122, 124, 125

N

Nagel, E., 81, 94, 147, 151, 172, 317, 345
Nasyonal Sosyalizm 395, 396, 405
Naturwissenschaft 20
Nedenlerin Bileşimi 79
nedensellik 34, 141, 177, 178, 186, 316
Neumann, F. L., 390, 404, 405, 406, 407, 410, 412, 419, 420, 423, 424
Newton, I., 20, 302, 316, 430
Nicholas, M., 65
Nietzsche, F., 127, 231

Nisbet, R., 38, 63, 65, 129
niyetler 43, 59, 61, 87, 104, 150, 196, 197, 245, 247, 258, 269, 275, 277
nomotetik 16, 317, 352, 354, 355, 363
normalleştirme 202, 203, 205, 262, 263, 269, 282, 286
'normal ortamlar' olarak toplumsal yapılar 282
normatif açıklanabilirlik 273, 276
normlar 47, 52, 83, 84, 85, 90, 120, 123, 126, 139, 143, 146, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 167, 197, 198, 203, 204, 212, 257, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 296, 329, 351, 359, 400, 415, 417
  amaçlar ve normlar 159
  kurumsal normlardaki durumsal değişimler 154
  kurumsal normların toplumsal *bağlayıcı gücü* 154
  kurumsal normların uygulanması 152, 153, 154
  normların bağlayıcılığı 275
  normlar ve eylem 270
normların bağlayıcılığı 275
normları onaylatma 203
North, D. C., 151, 172, 215
nüfus artışı 208

O-Ö

Ochs, E., 288, 302
O'Connor, J., 55, 65
O'Keefe, D. J., 254, 302
okuma 37, 42, 45, 46, 51, 52, 53, 56, 81, 238, 245, 247, 249, 250
  okumalar çokluğu 238
olgusallık 191, 192, 193, 194, 196
Ollman, B., 66
Olson, M., 91, 94
olumsallık 49, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 220, 256, 276, 281, 282, 313, 327, 336, 337, 338
  sonuçların olumsallığı 136
oluşumsal yapılar 14, 15
O'Neill, J., 156, 172, 424
optimizasyon ilkesi 167
organize eylem alanları 417
orta sınıf 110, 118, 361, 370, 381
otorite kaynakları 322
oyunlar 61, 104, 230, 262, 263, 264
ödül 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 83, 84, 88, 92, 270, 275, 322
  değer değişkeni 72
  eylemin ödül olarak değeri 74
  genelleştirilen pekiştireçler 74
  göreli ödül 72, 73
  göreli ödüllendirilme sıklığı 73
  negatif ödüller 71
  ödül düzeyleri 72
  ödüllendirici veya pekiştirici davranışlar 83
  ödüller 71, 72, 74, 88, 270, 275, 322
  ödüller ve cezalar 270, 275, 322
  ödül oranları 72
  ödül türleri 72, 73
  öğrenilmiş ödüller 74
  pekiştirici uyaran 71

pozitif ödül 73
uyaran ve ödül 71
vazgeçilen ödül 73
ödüller ve eylemin başarısı 88
öfke 74, 82, 264, 268, 385, 439
öğrenme teorisi 71
Öklid 81
öngörü 86, 87, 121, 136, 138, 150, 177, 178, 193, 442, 444
öngörülebilirlik 136, 138
önyargı 40, 41, 259, 385
ön-yazma olarak dil 228, 235
örnekler 16, 27, 28, 33, 35, 36, 41, 70, 71, 88, 89, 122, 123, 148, 149, 153, 163, 180, 182, 188, 203, 210, 226, 228, 229, 247, 257, 262, 264, 273, 283, 316, 323, 324, 328, 329, 330, 333, 334, 337, 341, 351, 382, 389, 428, 432, 439, 444
Ötekinin söylemi 232
özerklik 59, 60, 61, 121, 158, 233, 238, 245, 247, 248, 310, 336, 382, 385, 411
özneler-arası anlam 259, 291, 297
öznenin merkezî konumdan uzaklaştırılması 220, 231, 232, 233, 237, 238, 240

P

paradigmalar 58, 153, 202
işlevselci paradigma 83, 253
normatif paradigma 271, 272
paradigma krizi 28
paradigmaların önceliği 58
paranteze alma 42, 43, 259, 260
Pareto, V., 45, 56, 97, 126
Park, R. E., 100, 110, 111, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 128, 130, 131, 132, 217
Parsonscı teori 11, 52, 56, 133, 134, 167, 255
içselleştirme 110, 257, 276
iradeci eylem teorisi 134, 135, 146, 147, 255
Parsons, T., 37, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 97, 99, 101, 109, 110, 126, 131, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 147, 149, 154, 155, 156, 158, 159, 162, 163, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 182, 212, 216, 242, 255, 256, 257, 258, 270, 275, 276, 296, 302, 311, 314, 317, 318, 323, 416
Pavlov, I., 70
Peel, J. D., 57, 58, 66
Peirce, C. S., 98, 102, 105, 106, 110, 131, 158, 172
Perinbanayagam, R. S., 98, 130, 131, 326, 345
perspektiflerin karşılıklılığı 199, 204, 205, 259, 261, 263
Peyrot, M., 254, 302
Phillips, J., 280, 302
Picou, J. S., 98, 130
piyasanın 'doğallaştırılması' 107
plânlı ekonomi 395, 396, 397
Platt, G. M., 135, 141, 172
Polanyi, M., 26, 62, 66
Pollner, M., 277, 278, 282, 302
Pollock, F., 395, 396, 404, 405, 413, 420, 424
Pomerantz, A., 291, 302
Pope, W., 50, 63, 66

Popper, K. R., 26, 66, 80, 86, 94, 177, 216, 312, 316, 317, 345
post-liberal kapitalizm 395, 396
post-yapısalcı açıklamalar 230, 233
potansiyeller ontolojisi 313, 323
pozitivizm 11, 12, 134, 135, 146, 151, 154, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 183, 184, 190, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 392, 393
pratik 9, 24, 25, 26, 27, 31, 35, 40, 41, 42, 43, 48, 60, 62, 79, 82, 104, 110, 113, 162, 167, 181, 198, 223, 225, 230, 233, 235, 238, 240, 241, 242, 244, 247, 250, 254, 255, 259, 260, 261, 262, 273, 276, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 307, 308, 312, 313, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 349, 350, 351, 353, 363, 392, 393, 397, 399, 400, 401, 403, 405, 414, 415, 416, 431, 435, 436, 443
konum-pratik ilişkileri 340, 341
pratik beceriler 321
pratik bilinç 241, 242, 336, 340
pratik etkinlikler 31, 261, 273, 443
pratik etkinliklerin rasyonel özellikleri 273
pratik eylem bağlamları 244, 247
pratik eylem çerçeveleri 241
pratik eylemlerin rasyonel açıklanırlığı 318
pratik eylem ortamları 242, 247
pratik gözetme 244
pratik muhakeme 254, 260, 261, 288, 297
pratik sosyal araştırmalar 280
pratik teorisi 9
pratik tepkiler 104
teorik ve pratik modeller 110
pratik bilinç 241, 242, 321, 336, 340
praxis 13, 127, 225, 307, 308, 309, 314, 315, 322, 323, 324, 327, 328, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 422, 423
praxisin düzenliliği 324
Pred, A., 339
Prewo, R., 147, 172
Proctor, I., 133, 172
prosedürel güven 269
prosedürel temeller 264, 269, 278
Protestan ahlâkı 33, 40, 150
Psathas, G., 260, 287, 302, 303, 304
psikanaliz 59, 60, 113, 231, 232, 396, 404, 410, 411, 412
psikolojik indirgemecilik 82
bilişsel psikoloji 69
halk psikolojisi 109, 112
kalabalık psikolojisi 116
psikoloji 14, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 98, 103, 105, 109, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 123, 125, 221, 255, 287, 348, 395, 397, 411, 438, 445

Q

Quetelet, A., 429
Quine, W. V., 226, 434, 435, 438, 443, 448

R

rasyonalite 34, 101, 106, 108, 116, 125, 126, 141, 153, 155, 166, 257, 258, 260, 287, 315, 351, 399, 401, 402, 403, 413, 415, 416
araçsal rasyonalite 126, 401, 402, 403, 416
bilimsel rasyonalite 258, 260
rasyonel olmayan eylem 126, 258
rasyonel seçim ilkesi 73
Raub, W., 90, 94
refleks arkı modeli 103
refleksif dikkat 333
reformizm 109, 374, 377, 378
Reich, W., 396
Rex, J., 50, 51, 66
Rexroat, C., 98, 130
Reynolds, G. S., 70, 94, 345
Rickert, H., 109
Ricoeur, P., 9, 60, 61, 66, 345
ritüelleştirme 202, 204
Rochberg-Halton, E., 98, 105, 131
Rock, P., 99, 131
rol-alma 14, 98, 106, 194, 195, 199, 200, 201, 202, 203, 205
rol-oluşturma 194, 197, 198, 200, 201, 202, 204, 205
Rorty, R., 127, 131
Roth, G., 42, 49, 63, 66
Rucker, D., 107, 131
Runciman, W. G., 80, 90, 95, 219, 251
rutinleştirme 202
rüyaların sembolizmi 61

S-Ş

Sacks, H., 260, 272, 281, 287, 288, 290, 291, 292, 300, 302, 303, 326, 328, 343, 429, 439, 440, 448
sağduyusal [gündelik] bilgi 259, 260, 261, 265, 270
sahneleme 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 205
sahne-oluşturma 194, 196, 198, 200
Saint-Simon, C. H., 49, 358
saldırganlık 74, 75, 77, 84, 385, 439
saldırganlık-engellenme önermesi 84
Sanayi Devrimi 33, 88, 358, 359, 360
sanayileşme ve okuryazarlık 184
Sartre, J.-P., 48, 60, 231, 239
Saurwein, K. H., 133, 173
Saussure, F. 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 234, 236, 237, 238, 246, 251
Savage, P., 65, 133, 159, 173, 239, 251
savunma mekanizmaları 59
Schachter, S., 84, 93
Schäfer, G., 406, 424
Schegloff, E. A., 280, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 303
Scheler, M., 392
Schelling, T. C., 91, 95
Schelting, A. V., 147, 173
Schenkein, J., 287, 302, 303, 304
Scheuch, E. K., 147, 169

Schindler, N., 394, 419
Schivelbusch, W., 391, 424
Schlöer, G., 407, 419
Schlüchter, W., 55
Schmid, M., 147, 155, 173
Schmid Noerr, G., 413, 424
Schmidt, A., 128, 391, 392, 399, 419, 421, 424
Schmucker, J. F., 402, 424
Schnädelbach, H., 399, 424
Scholem, G., 407
Schopenhauer, A., 400, 413
Schütz, A., 147, 152, 194, 196, 199, 217, 345, 439, 448
Schwanenberg, E., 90, 95, 133, 173
Schwartz, J. E., 32, 63
Sciulli, D., 133, 173
Scott, J. F., 90, 94, 95, 256, 304
Seidman, S., 34, 55, 62, 66
self-refleksivite 106
semantik 222, 224, 243, 321, 322, 335
sembolik etkileşimcilik 9, 12, 14, 15, 17, 50, 52, 91, 99, 100, 119, 123, 124, 126, 127, 158, 192, 318, 325, 326, 335
  sembolik komplekslik 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 153, 167
sembolik referans çerçeveleri 139
semboller 15, 54, 61, 105, 106, 107, 116, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 146, 184, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 325, 443, 445
semiyoloji 236
sendikalar 377, 382
sermayenin 'uluslararasılaşma'sı 379
Sewell, W., 34, 55, 66
Sharrock, W., 254, 291, 304
Shaw, C., 118, 131
Shibutani, T., 122, 131, 192, 217, 285, 304
Shils, E., 30, 66, 97, 131, 141, 154, 172, 173, 256, 293, 294
sınıfsal analiz 13, 16, 365, 366, 368, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 386
sınıfsal konum 293, 384, 385, 406
sınıfsız toplum 386
Simmel, G., 39, 45, 48, 51, 65, 66, 89, 95, 109, 115, 116, 130, 307, 345
Simpson, R. L., 172, 173
Simpson, T. H., 131
sinyaller gönderme ve yorumlama 196, 199, 200, 204
sistemler analizi 146, 163, 417
siyasal 30, 31, 34, 38, 49, 52, 85, 88, 91, 100, 101, 107, 108, 110, 111, 115, 121, 124, 125, 127, 140, 142, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 177, 178, 179, 192, 207, 208, 210, 213, 214, 253, 291, 331, 333, 347, 349, 351, 354, 355, 356, 365, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 396, 404, 405, 406, 410, 414, 415, 417, 438, 441
  ekonomi politik 39, 395, 397
  siyasal karar-alma 161, 162, 163
  siyasal merkezileşme 210, 213, 214
  siyasal partiler 377
Skinner, B. F., 19, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 95, 248, 249, 251, 304

Skinner, Q., 66, 67, 249, 251, 304
Skocpol, T., 34, 35, 54, 67
Slater, P., 304, 389, 424
Small, A., 111, 120, 304
Smelser, N., 33, 34, 51, 55, 67, 142, 154, 172, 173, 303
Smith, A., 51, 53, 55, 98, 158, 173, 357, 360
Smith, R., 65, 130, 170
Snow, C., 288, 304
Sohn-Rethel, A., 402, 413
sonlulukçu [durumsalcı] tutum 327
Sorel, G., 409
sosyal demokrasi 374, 404
sosyal hareketlilik 373
Sovyetler Birliği 380, 382
soyut analitik modeller 184, 185, 194
Söllner, A., 404, 406, 423, 424
sömürü 367, 368, 369, 374, 375, 376, 377, 384, 386
söylem 12, 17, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 53, 60, 61, 62, 127, 135, 141, 142, 143, 144, 146, 150, 160, 161, 162, 178, 232, 236, 242, 243, 277, 281, 329, 417, 433, 435, 436, 437, 438, 439
  gizli söylem 61
  söylemin merkeziliği 32
söylemsel tartışma prosedürleri 154
sözel bilinç 321, 336
sözellik 235, 236
Spencer, H., 66, 110, 208, 209, 217
Stalin, J., 382
standart mantık 433, 434, 435, 436, 437, 443
Stelling, J., 122, 128
Stichweh, R., 134, 173
Stinchcombe, A., 32, 67, 90, 95
Stocking, G., 57, 58, 67
stok-oluşturma 194, 195, 196
Stone, G., 52, 67, 116, 122, 131
stratejik olarak davranma kapasitesi 417
Strauss, A., 52, 60, 65, 67, 97, 99, 111, 122, 123, 124, 129, 131, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 231, 232, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 251, 458
Strodtbeck, F., 293
Strom, G., 406, 424
Stryker, S., 131
suç 98, 118, 283, 285, 409, 427, 441
  suç kategorileri 283
Sudnow, D., 282, 283, 294, 299, 303, 304
Sullivan, H. S., 411
Sullivan, W. M., 448
Sutherland, D. E., 108, 131
sürekli tarih 240
Swanson, G., 253, 304
Sztompka, P., 156, 162, 173
şeyleştirme 179, 206, 401, 402, 403, 416
şiddet 21, 48, 77, 119, 253, 365, 380, 382, 385
  devlet şiddeti 382
  kadınlara şiddet uygulaması 385

T

tabakalar 371
tahakküm 13, 16, 144, 155, 198, 368, 369, 374, 375, 377, 381, 385, 386,

396, 397, 398, 403, 405, 407, 409, 413
tahsis kaynakları 322, 323, 336
tanımlar ve yorumlar 325
tarih ve zamansallık 238
Tarski hiyerarşisi 436
Tar, Z., 389, 424
Taylor, C., 126, 131, 427, 448
tekbiçimlilik ilkesi 308, 314, 316, 317, 320, 322, 324
teknoloji eleştirisi 415
tekrarlanabilir zaman 238
temel olaylar 267
temel toplumsal davranış 84, 322
Tenbruck, F. H., 109, 131, 153, 173
teorik ilgiler ve yorumlama stratejileri 47
teorik ilgiler ve yorumlayıcı pratikler 43
teorik üst-belirlenim 34
Teubner, G., 163, 173
Thomas, R. P., 172
Thomas, W. I., 100, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 119, 128, 129, 132, 151
Thompson, E. P., 397
Thompson, J. B., 345
Thompson, K., 67
Thorndike, E. L., 70
Thrasher, F., 132
Tiedemann, R., 407, 424
Tiger, L., 76, 95
tipleştirme 194, 195, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 282, 286, 327
Tiryakian, E., 30, 67, 134, 173, 216, 300, 343, 448
toplumsal adaptasyon 113
toplumsal davranış 9, 39, 51, 74, 77, 78, 83, 84, 86, 90, 235, 293, 307, 309, 315, 318, 319, 320, 322, 323, 326, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 352, 398
toplumsal düzen *duygusu* 198
toplumsal etkileşim 105, 142, 164, 167, 256, 279, 289, 290, 332, 340, 341, 409, 411, 415, 439, 440, 441
toplumsal hayatın ontolojik inşası 308
toplumsal hayatın üretimi ve yeniden-üretimi 308, 342
toplumsal hayatın yeniden-üretimi 338, 414
toplumsal kapanma 384
toplumsal olgular 79, 112, 117, 118, 310, 328, 415, 428, 429, 430, 432, 433, 435, 437, 438, 439, 440, 446, 447
toplumsal rutinler 332, 333, 336
toplumsal yapılanma 340
toplumun doğa bilimi 12, 175, 186, 429, 444
totalitarizm 398, 407, 413
Toulmin, S., 8, 316, 345
Tönnies, F., 109
Traugott, M., 55, 67
Treiman, D., 54, 67
Trevor-Roper, H. R., 33, 67
Troçki 380
Troçkistler 380
Trubetzkoy, N., 222, 251
Turk, H., 156, 172, 173
Turner, J., 11, 15, 17, 173, 174, 175, 181, 186, 189, 190, 194, 217, 311

Turner, R. H., 19, 31, 32, 57, 117, 122, 132, 133, 134, 197, 204, 206, 208, 213, 217, 291, 300, 304
tutarlılık ilkesi 139, 166

U-Ü

'ulus-aşırı' şirketler 379
Urry, J., 177, 178, 216
uzlaşımlar 58, 59, 228, 243, 249, 275, 276, 277, 278, 292, 406
  toplumsal hayatın üretimi 308, 314, 320, 322, 342
  uzman meslekler 121, 122, 124
  üretim 16, 123, 180, 185, 202, 207, 208, 209, 219, 241, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 274, 289, 290, 297, 308, 310, 313, 314, 318, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 342, 349, 350, 355, 356, 358, 366, 367, 368, 369, 373, 375, 376, 379, 381, 382, 393, 394, 396, 397, 398, 400, 401, 406, 408, 409, 410, 414, 415, 417, 427
üretken-olmayan emek 358
üst-belirlenim 32, 33, 34, 35

V

Vanberg, V., 85, 95
varlıksal güvenlik duygusu 191, 193, 194, 338
Veblen, T., 45, 110, 111
vergilendirme 87, 88, 369
Verstehen 8, 10, 141, 149, 150, 159
Vico, G., 307, 345
Vidich, A. J., 109, 132
Volpe, G. della, 402, 424
Voss, T., 90, 94

W

Wallace, A., 31, 212, 253, 304
Wallace, W., 67, 217, 311, 317, 345
Wallerstein, I., 13, 16, 347
Walter, F., 67, 311, 317, 401, 404, 406, 420, 421, 424, 425
Washington, B. T., 115, 303
Watkins, J. W. N., 79, 95, 147, 174
Watson, D. R., 291, 304
Watson, J. B., 69
Wearne, B., 45, 67
Weber, M., 21, 31, 32, 33, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 62, 63, 66, 67, 68, 97, 126, 145, 147, 149, 150, 154, 164, 169, 171, 174, 182, 216, 318, 324, 376, 415, 416, 430, 444
Weiss, J., 131, 147, 172, 174
Wellman, B., 445, 448
Wellmer, A., 389, 390, 410, 414, 421, 424
West, C., 287, 291, 292, 304, 305
Whimpster, S., 55, 67
Whitehead, A. N., 20, 67, 136, 174, 316, 345
White, M., 107, 127, 132, 311
Whyte, W. F., 351
Wideman, D., 291, 299
Wiebe, R. H., 110, 132

Wieder, L., 254, 293, 304
Wiggerhaus, R., 389, 425
Wiley, N., 55, 65, 67, 68, 93, 168, 169, 215, 299, 302
Willkie, H., 173
Wilson, E. O., 95
Wilson, M., 425
Wilson, T. P., 132, 304, 345, 427, 429, 433, 438, 440, 441, 448, 449
Winch, P., 324, 328, 329, 331, 334, 345
Wippler, R., 156, 174
Wirth, L., 119, 121, 132
Witte, B., 404, 425
Wittgeinstein, L., 224, 226, 229, 230, 233, 234, 235, 241, 246, 251, 328, 414, 429
Wittgenstein, L., 224, 226, 229, 230, 233, 234, 235, 241, 246, 251, 328, 414, 429
Wolin, R., 404, 425
Wood, H., 254, 302
Woolgar, S., 296, 301
Wright, E. O., 276, 368, 370, 387
Wrong, D., 50, 68, 257, 305

Y

Yahudi Mesih geleneği 407
yapılar 14, 15, 29, 85, 122, 123, 124, 127, 140, 143, 145, 146, 149, 150, 151, 155, 158, 159, 160, 162, 166, 180, 185, 200, 212, 221, 222, 223, 232, 239, 254, 260, 262, 264, 265, 266, 270, 282, 289, 293, 310, 315, 349, 351, 356, 358, 359, 362, 366, 371, 372, 373, 374, 377, 378, 380, 381, 385, 386, 402, 409, 414, 441
yapılaşma 9, 12, 13, 15, 16, 179, 190, 228, 235, 308, 309, 310, 313, 314, 315, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 330, 331, 333, 334, 336, 338, 339, 340, 342, 358
  anlamlandırmanın yapılaşması 235
  başka türlü davranabilme kapasitesi 336
  dilin farklılık aracılığıyla yapılaşması 228
  etkileşimin yapılaşması 340
  'etkileşim zincirleri'nin zaman ve mekânda yapılaşması 190
  kontrolün diyalektiği 320, 322, 336
  kurumlar 7, 14, 15, 30, 38, 79, 83, 85, 86, 88, 101, 107, 114, 116, 120, 121, 124, 134, 135, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 164, 222, 225, 255, 277, 286, 322, 331, 340, 354, 375, 378, 379, 386, 398, 406, 444
  kurumsallaşmış rutinler 331, 338
  pratiklerin 'konumlanması' 339
  pratiklerin sosyal sistemler içinde yapılaşması 339
yapılaşma teorisi 9, 12, 13, 15, 16, 179, 308, 309, 310, 313, 314, 315,

319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 330, 331, 333, 334, 336, 338, 339, 342
düzenliliklerin yeniden-üretimi 325, 326, 329
düzenlilikler problemi 309, 324, 325
epistemolojiden ontolojiye 310
eylem teorilerinde düzenlilikler problemi 325
eylem ve yapının yeniden-üretimi 333
köklü ilişkilerin ihmali 341
pratikler ve bağlam 331, 332, 336
Praxisin düzenliliği 324
tekbiçimlilik ilkesinden toplumsal hayatın üretimine 314
toplumsal pratiklerin tarihsel çeşitliliği 320
yapılaşmacı faillik anlayışı 319
yapılaşmacı ontoloji 313, 324
yapının ikiliği 15, 324, 325, 331, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 342, 441
yapının yeniden-inşası 337
yapısal dilbilim 60, 223, 224
yaratıcılık 22, 38, 104, 222, 237
yaratıcı zekâ 104
yarı-nedensel açıklama 150
yasalar 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 21, 29, 30, 31, 69, 79, 81, 82, 92, 137, 138, 147, 150, 151, 153, 164, 165, 166, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 187, 194, 200, 205, 208, 211, 213, 214, 258, 283, 316, 317, 352, 353, 366, 405, 430, 433, 434, 435, 443, 444, 445
doğa yasaları 150, 176, 433, 434, 444, 445
eşleşme yasası 72, 73
etki yasası 70, 72
kapsayıcı yasa 11, 17, 21, 29, 30, 31
yaşantı-dünyası 99, 135, 138, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 161, 416, 417, 418
yazarın niyeti 58, 59, 60, 61, 247
yazmanın açıklığı 246
yenilik 155, 234, 238, 254, 326, 327, 331, 336, 337, 399
yoksunluk-doyum önermesi 74
yorum 7, 8, 10, 12, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 35, 38, 42, 44, 45, 46, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 98, 101, 103, 106, 107, 109, 115, 116, 117, 120, 134, 138, 147, 155, 162, 179, 182, 186, 191, 193, 194, 199, 205, 222, 231, 232, 241, 244, 245, 247, 248, 249, 253, 254, 260, 265, 266, 268, 269, 272, 275, 281, 283, 286, 291, 297, 307, 312, 315, 316, 322, 324, 325, 352, 360, 363, 365, 389, 392, 393, 401, 402, 406, 407, 409, 410, 412, 429, 433, 438, 443, 445
normatif yorum 138
rasyonel yorum 138

yorumlama prosedürleri 203, 269, 270
yorumlayıcı açıklama 146, 149, 328
yöntemler ve açıklamalar 135, 137
yukarıdan baskı 375, 382

Z

zaman coğrafyası 339
zaman ve tarih 239
Zaretsky, E., 112, 132
Zeitlin, I., 48, 68
Zimmerman, D. H., 254, 283, 284, 287, 291, 292, 293, 304, 305, 328, 345, 429, 441, 449
Znaniecki, F., 112, 113, 114, 119, 128, 132
Zohlen, G., 407, 425

"Sosyal teori çok yönlü bir girişimdir. Onun bazı en temel ilgileri, örneğin inceleme konusunun ne olması ve hangi prosedürlerin benimsenmesi gerektiği hakkında bir fikir birliği yoktur. Hem sosyal teorideki önde gelen düşünce gelenekleri hem de son yirmi yıldır ortaya çıkan değişimler hakkında sistematik bir kılavuz sunmak için sosyal bilimciler ve görüşleri dikkatlice seçtik.

Bizim editörler olarak hedefimiz, mevcut bakış açıları çeşitliliğini sergilemek ve fikirlerini açıklamak için onların en tanınmış bazı temsilcilerine fırsat sağlamaktır. Okuyucunun *Günümüzde Sosyal Teori*'yi sosyal teorinin mevcut durumu üzerine kullanışlı bir kılavuz ve referans çalışması olarak göreceğine inanıyoruz."

Anthony Giddens – Jonathan Turner

- Klasiklerin Merkeziliği
- Davranışçılık ve Sonrası
- Sembolik Etkileşimcilik
- Günümüzde Parsonscı Teori: Yeni Bir Sentez Arayışı
- Analitik Teorileştirme
- Yapısalcılık, Post-yapısalcılık ve Kültürün Üretimi
- Etnometodoloji
- Yapılaşma Teorisi ve Toplumsal Praxis
- Dünya Sistemleri Analizi
- Sınıfsal Analiz
- Eleştirel Teori
- Sosyoloji ve Matematiksel Yöntem

internet satış:
www.saykitap.com
30 TL
ISBN 978-605-02-0271-7
9 786050 202717
SAY YAYINLARI